

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-6/4
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abdvayait, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayera Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№6/4 (127), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 336 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

FILOLOGIYA FANLARI

Abdulkhakimova M.A. Globalization and english borrowings in uzbek expressions	6
Abdullayeva B.A., Qurbonova N.R. The construction of teacher identity in victorian literature	8
Abdulxamidova X. “Boqiy darbadar” romanida pyezaj va interyer badiiy-psixologik xronotop sifatida	11
Abdupattayev G’. Nabijon Boqiyning “Gulzamira” qissasi kompozitsiyasining ba’zi jihatlari	13
Abduraxmonov A.A. Lirikada rang – ijtimoiy-ma’naviy hayot ko’rsatkichi	17
Abduraxmonova D. Boburnoma nemischa tarjimalarida realialar tadqiqi	20
Abdusalimov S.R. J.R.R. Tolkiennig "Silmarillion" asari asosida osmon va yer konseptining qiyosiy-tipologik xususiyatlari	23
Abdusalimov S.R. A. Navoiyning “Lison ut-tayr” asari asosida osmon va yer konseptining qiyosiy-tipologik xususiyatlari	25
Abdusalomova D.V. Elegik fojiaiviylik: zamonaviy ayol she’riyatida yo’qotish va iztirob poetikasi	28
Abduvoxidova X. Terminlarda ikkilamchi nominatsiya hodisasi	31
Abuzalova M.K., Nuriddinova Sh.K. O’zbek tili tibbiy eponimlari	34
Aliyeva N.X., Tursunaliyev J.Q. Metaphorical extensions of motion verbs: a semantic study in english and uzbek	37
Allaberganova D.A. Somatizm komponentli iboralarning madaniy kod hosil qilishi haqida	39
Amonov M. “Boburnoma”dagi fors-tojik izofali birikmalarining morfologik shakllanishi	42
Anvarova Z.A. Buyuk saltanat asarida Saroy-mulkxonim obrazining lingvokulturologik tahlili	45
Aripova N.R. Linguistic study of construction-related neologisms in english and uzbek languages	49
Arzimurodova D.Sh. “O’zbek tilining izohli lug’ati”dagi folklorizmlarda tarixiy so’zlarning nutqiy voqelanishi	51
Arzimurodova E’B. Ingliz va o’zbek tillarida mobil aloqaga oid terminlarning mavzuiy guruhlanish tasnifi	53
Arziyeva S.B. Umir Shoir Safarovning “Oyparcha” dostonidagi toponimlarning lingvokulturologik xususiyati	58
Asqarov D. Badiiy g’oya tushunchasi va mazmuni	62
Atabayeva M.R. Xorazm shevalari zargarlik leksikasining tadqiqiga doir	64
Atasheva G.M. Fransuz tilida son tarkibli frazeologizmlar	67
Axmadjonov I., Saminov A., Dadajonov A. Ko’plik affiksining uslubiy xususiyatlari	70
Axmadjonova Sh.T. Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari	73
Axmadjonova Sh.T. Nutq uslublarida sintaktik birliklarning o’rni	75
Axunova N. Leksikografiya tarixining tahliliy tadqiqi	78
Azimbayeva D. Pragmatic features of phraseological units in english and uzbek languages: a comparative study	81
Azimova D.Sh. Tilshunoslikda badiiy matnni lingvopragmatik tahliliga doir mulohazalar	83
Azimova F.Ya. Tarixiy mavzu va avliyo obraziga murojaat: Asad Dilmurodning “Pahlavon Muhammad” asari	86
Azimova S.X., Ubaydullayeva N.X. The influence of cultural norms and values on the formulation and interpretation of requests and offers in english and uzbek contexts	90
Azimova S. Pragmatic functions of speech acts in uzbek and english	93
Badiriddinova A.K. Diskurs tushunchasi va uning tahlili: kinodiskurs haqida ma’lumot	95
Barotova S.U. Cognitive-pragmatic analysis of "spiritual values" concept in english and uzbek media discourse	98
Baxtiyorova G. Asqar Mahkam ijodida tasavvuf	100
Begmatova M.J. “Shajarayi tarokima” asaridagi ot so’z turkumiga oid leksemalarning mavzuiy guruhlari	102
Berdiyeva Z.S. Rus dvoryanlari antroponimikasi	105

Boboyev T.M. Ingliz tilida Lewis Carrolning "How doth the little crocodile" she'rining statistik tahlili	108
Boboyorova D.F. Nosir Fozilov asarlarida poetik sintaksis	110
Boltayeva G.Sh., Aslonova M.N. Shaxs ma'naviy-psixologik dunyosini tasvirlashda yozuvchi mahorati	113
Botirova A.Z. Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asarida janrlar xilma-xilligi	115
Botirova Sh. Zamonaviy nasrda janrlararo sintez va janr paradigmasining kengayishi	118
Boymanov E.G'. O'zbek tili turizm terminlarining lug'aviy qatlamlari	121
Bozorova O'. Ingliz va o'zbek tillarida ergashgan qo'shma gaplarning struktura jihatidan qiyosiy tahlili	124
Bozorqulova O'., O'tkirova F. Sintaktik tahlil yondashuvlari	127
Bultakova D.Sh. O'zbek nutqiy etiketida hamkorlik va hurmat tamoyillarining lingvopragmatik jihatlari	130
Burieva U.A. The study of elliptical sentences in uzbek and english linguistics	132
Burkhonova Y.B., Uktamova M.Kh. Phraseological units with different semes in uzbek and english languages: a comparative study	135
Choriyeva F.B., Sattarova E.A. The problem of studying the definition of taboos and euphemisms	138
Dadamirzayeva M.G. Intercultural dialogue and the role of speech etiquette in english and uzbek communication styles	141
Davranov A.A. Ingliz utopik adabiyotining rivojlanish bosqichlari	143
Elmanova M.T. Thematic and aesthetic distinctiveness of joyce carol oates's work in the context of contemporary literary criticism	147
Ergasheva D.A. O'zbek badiiy uslubi taraqqiyotida Odil Yoqubov asarlarining o'rni	150
Ergasheva D.A. Firdavsiyning "Shohnoma" asarida maktub janri talqini	152
Ergashova D.Sh. Ingliz va o'zbek tillaridagi qo'shma so'zlarning lingvistik xususiyatlari	155
Ergasheva N.Z. Comparative analysis of gender norms and their impact on translation	157
Ergasheva Sh.E. Anatomik terminologiyaning rivojlanishining tarixiy asoslari	160
Erimmatova Z., Erimmatova F. Tushirib qoldirilgan fe'l bilan tushum kelishigida keluvchi ismlar	163
Ermatorov Sh.R. Ingliz va o'zbek tillarida binomiallarning til ekonomiyasi bilan bog'liq funksional va uslubiy jixatlari	166
Ermetova D.R., Djafarova D.I. Komiks: ta'rif, xususiyatlar va tadqiqot istiqbollari	169
Ernazarova M.N. Adib E.Vohidov va S. Yesenin she'riyatidagi Vatan va yurt konsepti tasviridagi o'xshashlik va differensiallik	176
Ernazarova N.X. Ingliz va o'zbek tillaridagi tabrik va tilaklarning sotsiolingvistik xususiyatlari	178
Ertayev Sh.I. Harbiy lingvistik kompetensiyani shakllantirishda fors tilining strategik o'rni va o'qituvchi pedagogik mahorati	182
Esonova M.D., Olimova G.F., Makhmudova N.R. A comparative semantic analysis of proverbs containing zoonyms in uzbek and english	185
Fazilova G. Qahhor baxshi ijodida innovatsion yondashuvlar va o'ziga xos uslublar	187
Gavharoy Isroiljon qizi, Muhammadova M. The extensive use of the genre metaphor in Abdulla Kahhar's "Dumli odamlar"(tailed people), Anton Chexov's "Смерть чиновника"(the death of a government clerk) and Somerset Maugham's "The luncheon" stories	191
Gaziyeva M. Tagma'no hodisasi va uning yangi turi xususida	194
Gulomova R. Qarg'ish so'zlar - ijtimoiy va kommunikativ hodisa sifatida	196
Gulova L.S. Code -switching in english-uzbek online communication: patterns, functions, and sociolinguistic implications	198
Hakimova Z.T. Tikuvchilik terminlarining derivatsion xususiyatlari	200
Hamidova Y.H. O'zbek va ingliz tillarida polisemiya hodisasi: strukturaviy va semantik qiyoslash	203
Husaynova G. George Orwellning "1984" romanida til, haqiqat va mafkura (ideologiya) o'rtasidagi munosabatlar	205
Ibragimova G.M. Tilshunoslikda abbreviatsiya hodisasining o'rganilishi	208
Imamova G.T. Hamida Olimjon she'rlarida metafora lingvopoetik vosita sifatida	210

Iskandarova Sh.M. Mazmuniy maydon va uning mantiqiy tuzilishi masalasi	212
Ismoilova K.R. Role of eponyms in creating neologisms; a linguistic and cognitive perspective	215
Ismailova O.F. O'zbek va ingliz tillarida modal so'zlarning kognitiv- pragmatik tadqiqi	218
Israil M. Til taraqqiyotida yangi ijtimoiy-siyosiy metaforalar	221
Israil M. Ijtimoiy-siyosiy o'zlashmalar til taraqqiyotidagi muhim omil sifatida	224
Jalolova M.B. Kognitiv lingvistika va kesatiq konseptining qiyosiy tadqiqi	227
Jamahmatov K.A. Termiz adabiy maktabining o'rganilishi	230
Jumaniyazova F.I. Neologisms in Contemporary Korean: Formation, Usage, and Social Impact	233
Jumanyazova M.X. Xorazm vohasi folklor asarlari tilidagi arabiy o'zlashmalar xususida	236
Kadirova N.K. Cognitive models of time and space in literary texts	239
Kamalova D.A. Linguistic features of the text	241
Kenjayeva M.A. Actualization principles of phraseological semantics in context	244
Khayrullayeva Y.J. Pragmatic aspects of institutional and legal english: a formal discourse perspective	247
Kholikova D.A., Ganiyeva D.A. The role of idiomatic expressions in pragmatics and discourse and difference between both significant phenomena in english	249
Khonkulova N.R. Analysis of modern uzbekistan corps	251
Kobilova A.B. Psycholinguistics as one of the modern disciplines of linguistics	254
Kobilova A.B. Psixolingvistika: til va ongni o'rganish sohasi	257
Kurbanova Z. A. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi epitetlar va ularning obraz yaratishdagi ahamiyati	259
Kurbanova M.M., Usmonova L.K. Lingvokulturologik tadqiqotlarda siyosatchi lisoniy shaxsi	262
Lixanov V.O. Takroriy o'qitishda differensial yondashuv	265
Lutfilloyeva F.M. Kana alifbosining qo'llanilish davri: tarixiy va zamonaviy imlodagi o'zgarishlar	268
Madaminova M.M., Yuldashev D.T. Shoir Shamsning "Samandar" devonida qo'llanilgan tashbehlar lingvopoetikasi	272
Madaminova R.M. Hofiz Xorazmiy "Devon"i tilida shakldosh leksik birliklar tadqiqi	275
Madaminova U.R. Brotherhood and Rivalry: The Interplay of Male Relationships in Literature and Cultural Reflection	278
Majidova M.S. Zamonaviy o'zbek ayoli lingvosomatik nutqida yuzaga kelgan o'zgarishlar	281
Makhmudova N.R. The role of mythological ornithonyms in language and culture	283
Makhsudova N.A. O'zbek va ingliz tillari maqollarida qariya obrazini ifodalanishi	286
Mamadaliyeva M.J. Komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarning nazariy masalalari	288
Mamadjanova M.U. The Historical Evolution of the Epithet and Theoretical Bases for its Investigation	296
Mamadjanova M.U. Epithets Formed with Animal Names in the English Language	298
Mamatova N.K. Konseptlarni o'rganishda uslubiy yondashuvlar	301
Matmuratov X. Turli tizimli tillardagi rang nomlarining lingvomadaniy xususiyatlari	305
Matquliyeva M. Firdavsiyning "Shohnoma" dostonida Afrosiyob obrazi taqlini	307
Maxmudova N.R., Xusainova Sh.D. Tilshunoslik va lingvistika: turkumlar va nazariy til	313
Mehmonova S.I. Abdulla Qodiriy hajviyotida tag ma'noning leksik-semantik xususiyatlari	315
Mirxanova G. O'zbek tili terminosistemasiga xos umumiy qonuniyatlar	318
Mirzayeva D.I., Yunusova T.R. Structural analysis of household lexis	321
Mirzaqobilova M.T. Ijtimoiy kontent fenomenining zamonaviy mediamakondagi ahamiyati	324
Murtozayeva N.M. O'zbekistonda atrof-muhit muammolarini yoritishda raqamli platformalarning o'rni	327
Muxamedova L.D. Translation model, translation analysis, translation strategy: an integrated methodology (english and uzbek)	329
Muxtorova M.O. Comparative study of neologisms in english and uzbek digital communication	332

UDC 808.5

GLOBALIZATION AND ENGLISH BORROWINGS IN UZBEK EXPRESSIONS

M.A. Abdulkhakimova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Globallashuv ingliz tili so'zlari va iboraviy qurilmalarni o'zbek tiliga kiritishni tezlashtirdi, an'anaviy o'zbek ifodalarini o'zgartirib, zamonaviy muloqotga ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu maqolada leksik qarz olish va iboraviy kalqonlar korpus tadqiqotlari hamda sotsiolingvistik tahlillar asosida o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu qarzlarning lug'atni boyitib, zamonaviy muloqot ehtiyojlariga moslashishda muhim rol o'ynasa-da, ularning o'ziga xosligini saqlab qolishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Kalit so'zlar: ingliz o'zlashma so'zlari; iboraviy qarzlari; globallashuv; o'zbek ifodalari; til o'ziga xosligi; til kontakti.

Аннотация. Глобализация ускорила процесс заимствования английских слов и фразеологических конструкций в узбекский язык, трансформируя традиционные узбекские выражения и влияя на современное общение. В данной статье рассматриваются явления лексических заимствований и фразеологических кальк посредством корпусных исследований и социолингвистического анализа. Результаты свидетельствуют о том, что, хотя эти заимствования обогащают лексику и способствуют адаптации к современным коммуникативным потребностям, они также создают вызовы для сохранения языковой идентичности.

Ключевые слова: английские заимствования; фразеологические кальки; глобализация; узбекские выражения; языковая идентичность; языковой контакт.

Abstract. Globalization has accelerated the incorporation of English loanwords and phraseological constructions into the Uzbek language, transforming traditional Uzbek expressions and influencing contemporary communication. This paper examines lexical borrowing and phraseological calques through corpus studies and sociolinguistic analyses. The findings suggest that while these borrowings enrich the lexicon and adapt to modern communication needs, they also pose challenges to preserving linguistic identity.

Key words: English loanwords; phraseological borrowings; globalization; Uzbek expressions; linguistic identity; language contact.

Introduction. Globalization has fundamentally reshaped linguistic landscapes across the world. With the spread of digital media, international trade, and cultural exchanges, English has become a dominant source of linguistic influence. Uzbek, a language with a rich historical and cultural heritage, is increasingly incorporating English loanwords and phraseological borrowings into everyday usage. This paper explores the ways globalization is driving these changes in Uzbek, examines the processes by which English expressions are assimilated, and discusses the broader sociolinguistic implications of this phenomenon. The analysis poses questions about how these borrowings not only enrich Uzbek vocabulary but also challenge traditional idiomatic constructions.

Literature review. Historical research indicates that Uzbek has long experienced language contact influences—from Persian and Arabic to Russian—each leaving distinctive marks on its vocabulary and phraseology. Recent studies, however, have brought increased attention to the impact of English. For instance, the “Linguistic Study of English Loanwords in the Uzbek Language” highlights systematic phonological and morphological adaptations as well as sociocultural factors that encourage the uptake of English terms (Nishonova, 2024). Similarly, the article “Specifics of Borrowed Words from English into Uzbek” delves into the cultural layers and value systems influenced by these borrowing processes, noting that everyday communication is increasingly saturated with such lexical items (Akhmedova & Rakhimova, 2023). Complementarily, Sharipov's work on the typology of linguistic borrowings offers a framework for understanding how borrowed

elements are classified and adapted in target languages (Sharipov, 2025) These studies collectively lay the groundwork for understanding the broader contextual shifts taking place.

Methodology. To analyze the current state of English borrowings in Uzbek, this research employs a mixed-methods approach. A corpus of contemporary Uzbek texts was compiled from online news articles, social media platforms, and official communications. Automated and manual searches were conducted within this corpus to identify instances of English lexical and phraseological borrowings. In parallel, interviews and surveys with native Uzbek speakers provided qualitative insight into the attitudes and self-reported usage patterns regarding these borrowings. This dual approach facilitates both frequency analysis and an examination of the sociolinguistic factors that drive and resist such change.

Results and discussion. The empirical data reveal that the influx of English loanwords in Uzbek is particularly pronounced in specialized domains such as technology, business, and popular culture. For example, words such as “computer,” “software,” and “internet” are frequently encountered and tend to undergo minimal phonological modification. This trend suggests that the prestige and global utility associated with English in technological sectors have led to a form of lexical standardization in Uzbek. The results are consistent with Nishonova’s findings that underscore not only the structural adjustments but also the pragmatic functions these borrowings serve in modern Uzbek communication (Nishonova, 2024) Beyond single-word borrowings, there is evidence of phraseological calques and hybrid expressions. These multiword constructions illustrate a more complex integration process where English idiomatic expressions are either directly translated or reshaped to fit Uzbek syntax and semantics. For instance, expressions borrowed from business or social media contexts often retain an English structure while adopting Uzbek inflectional patterns. Akhmedova and Rakhimova (2023) note that such phraseological borrowings may contribute to both lexical enrichment and the erosion of traditional idioms within Uzbek, reflecting an adaptive response to global linguistic trends (Akhmedova & Rakhimova, 2023) Furthermore, Sharipov’s typological framework for borrowings helps explain the various adaptation strategies observed, from simple phonetic substitution to more complex morphological and semantic shifts (Sharipov, 2025) This dynamic interplay between retention of original forms and the need for cultural adaptation underscores the ongoing negotiation between global influence and local tradition.

The results also indicate a divergence in attitudes toward these borrowings among different demographic groups. Younger speakers and professionals in urban centers are more likely to embrace English terms, viewing them as markers of modernity and international connectivity, while older generations and rural speakers may exhibit resistance, perceiving them as a threat to linguistic purity. This sociolinguistic divide points to broader issues of identity and cultural continuity in the face of globalization.

Conclusion. Globalization has accelerated the integration of English loanwords and phraseological borrowings into Uzbek, affecting not only the lexical content but also the structure and idiomatic richness of the language. The findings indicate that these borrowings are both a sign of dynamic linguistic evolution and a potential catalyst for social and cultural change. While such loanwords contribute to the modernization and internationalization of Uzbek, they also raise important questions about cultural preservation and linguistic identity. Future research should consider a longitudinal study to track these changes over time and comparative studies with other Central Asian languages to better understand regional convergence and divergence.

REFERENCES:

1. Bybee, J. (2010). *Language, Usage, and Cognition*. Cambridge University Press.
2. Goldberg, A. E. (2006). *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press.
3. Haspelmath, M. (2009). Lexical Borrowing: Concepts and Issues. In *Studies in Language Contact and Linguistic Borrowing* (pp. XX–XX). [Details available in collected works on language contact].
4. Ivančić, M. (n.d.). *Which Words Has English Borrowed from Other Languages? An Extensive Analysis of Modern English Loan Words*. Retrieved from
5. Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Oxford University Press.
6. Myers-Scotton, C. (2002). *Language Contact: An Introduction*. Oxford University Press.
7. Pinker, S. (1994). *The Language Instinct*. William Morrow and Company.

8. Sharipov, Z. (2025). Typology of Borrowings in Linguistics. *Asia Journal of Philology and Studies*, 5(2), 98–100.
9. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Cambridge University Press.
10. Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press.

UDC 81

THE CONSTRUCTION OF TEACHER IDENTITY IN VICTORIAN LITERATURE

B.A.Abdullayeva, master student, Asia international University, Bukhara

N.R.Qurbonova, PhD, dots., Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asr ingliz adabiyotida o'qituvchi shaxsiyati qanday tasvirlanganligi “Jane Eyre”, “Hard Times” va “The Mill on the Floss” asarlari misolida tahlil qilinadi. Unda viktorian davri asarlarida pedagog obrazlari sinfiylik, jinsiy rollar va axloqiy hokimiyatga oid ijtimoiy me'yorlarga tanqidiy munosabat orqali ifodalangani ko'rsatiladi. Tadqiqot bu obrazlarni davrning tarixiy-madaniy kontekstida o'rganib, adabiyotning an'anaviy o'qituvchi obrazini shakllantirish va qayta ko'rib chiqishdagi rolini ochib beradi.

Kalit so'zlar Viktoriya davri adabiyoti; o'qituvchi identifikatsiyasi; pedagogika; gender va ta'lim; “Jane Eyre”; “Hard Times”; “The Mill on the Floss”; XIX asr Angliyasi; adabiy tahlilIntroduction

Аннотация. В статье рассматривается формирование идентичности учителя в английской литературе XIX века на примере произведений “Джейн Эйр”, “Тяжёлые времена” и “Мельница на Флоссе”. Анализируется, как викторианские нарративы изображают педагогов, раскрывая критику социальных норм, касающихся классов, гендера и моральной власти. Исследование помещает эти образы в историко-культурный контекст эпохи, подчеркивая роль литературы в формировании и переосмыслении традиционного образа учителя.

Ключевые слова Викторианская литература; идентичность учителя; педагогика; гендер и образование; “Джейн Эйр”; “Тяжёлые времена”; “Мельница на Флоссе”; Англия XIX века; литературная критика

Abstract. This article examines teacher identity in 19th-century English literature, focusing on “Jane Eyre”, “Hard Times” and “The Mill on the Floss”. It analyzes how Victorian narratives portray educators, revealing critiques of societal norms around class, gender, and moral authority. The study situates these portrayals within the era's historical and cultural context, highlighting literature's role in shaping and challenging traditional views of teacher identity.

Keywords Victorian literature; teacher identity; pedagogy; gender and education; “Jane Eyre”; “Hard Times”; “The Mill on the Floss”; nineteenth-century England; literary criticism

Teacher identity in Victorian England was shaped by industrialization, expanding public education, and changing gender norms, positioning educators as symbols of knowledge, morality, and discipline. Victorian literature, through works like *Jane Eyre*, *Hard Times*, and *The Mill on the Floss*, critiques and reflects views on education, morality, class, and gender. These novels present diverse pedagogical models, from the governess's dual role of authority and subordination, to critiques of utilitarian education, and the struggle between intellect and ethical development, offering insight into how literature influenced and challenged the era's educational ideals.

Methods. This study uses a qualitative, literary-critical approach to analyze the depiction of teachers in key Victorian novels, focusing on their pedagogical roles within the socio-historical context of 19th-century England. Close readings of “Jane Eyre”, “Hard Times” and “The Mill on the Floss” identify themes related to education, authority, and morality, reflecting the Victorian view of teachers as both moral and intellectual figures.

The analysis examines how these texts portray education, from the domestic role of the governess in “Jane Eyre” to the rigid, utilitarian model in “Hard Times”, and the integration of

intellect and emotion in “The Mill on the Floss”. The study also contextualizes these representations within historical shifts like the Elementary Education Acts and state-controlled schooling, highlighting the emphasis on moral instruction.

By comparing different educational settings, the research explores the feminization of teaching, the tension between intellectual and moral development, and the impact of industrialization. The study offers a nuanced view of teacher identity, revealing how these literary portrayals shaped and reflected Victorian educational and moral values.

Results. In Victorian literature, teachers are often portrayed as moral authorities responsible for guiding both the intellectual and ethical development of students. This theme recurs across the texts in this study, emphasizing the educator's role in shaping individual and societal values.

In “Jane Eyre”, Jane’s role as a governess highlights the intersection of authority and affection in teaching. Positioned between educator and caregiver, her influence stems not just from institutional power but from emotional bonds with her pupils. Her experience with the Reed children illustrates the Victorian ideal of the teacher as both intellectual guide and moral nurturer, reflecting the era’s emphasis on character-building through education. As Jane herself reflects: “I am not a lady, and I will not take what is not my own; but I am a governess, and I will take the duty of governing seriously” [1.P.136]. This internal conflict illustrates the tension between personal emotion and professional responsibility, a tension often present in the lives of Victorian educators.

Similarly, in “Hard Times”, Thomas Gradgrind represents the authoritarian pedagogical model that emphasizes strict discipline and the rigid imparting of facts. Dickens critiques this model by illustrating how Gradgrind’s emphasis on “facts” neglects the emotional and moral dimensions of education. Gradgrind’s approach is grounded in a utilitarian worldview, where the sole purpose of education is to produce useful, productive individuals who contribute to society's economic needs. He famously asserts, “Now, what I want is, Facts. Teach these boys and girls nothing but Fact! Facts alone are wanted in life. Plant nothing else, and root out everything else” [2. P.5]. This mechanistic view of education, with its focus solely on the intellectual acquisition of information, overlooks the importance of cultivating moral sensibilities and emotional intelligence. Dickens presents Gradgrind as a figure who, in his obsession with logic and utility, fails to see the fuller, richer potential of education. In contrast, the compassionate teaching methods of characters like Mr. M’Choakumchild serve as a critique of Gradgrind's approach, suggesting that education cannot merely be about imparting facts; it must also involve nurturing the emotional and moral development of students.

In “The Mill on the Floss”, George Eliot presents an idealized view of teaching through Mr. Tulliver, whose educational approach emphasizes the connection between intellectual and moral development. Unlike Gradgrind’s utilitarianism or Jane’s emotional balance, Mr. Tulliver treats teaching as a deeply personal endeavor, transmitting life values alongside knowledge. His character illustrates the belief that a teacher’s moral integrity is essential to shaping not just minds, but also character. As Mr. Tulliver says: “The main thing is not what you learn, but how you learn it” [3. P.249]. This statement encapsulates the novel’s broader pedagogical philosophy, where teaching is seen as a process of moral and personal development, not just intellectual training. The portrayal of Mr. Tulliver as a moral educator contrasts with more utilitarian or authoritarian models, suggesting a more holistic and empathetic view of education.

The contrasting pedagogical models in “Jane Eyre”, “Hard Times” and “The Mill on the Floss” reflect the Victorian era’s competing educational ideals. Gradgrind’s rigid utilitarianism, Jane’s emotionally attuned teaching and Mr. Tulliver’s moral instruction illustrate diverse and often conflicting visions of the teacher’s role. These portrayals reveal a broader societal tension between education as a tool for productivity and as a means of moral and spiritual formation.

Victorian literature thus presents teachers not merely as instructors, but as key moral agents shaping the character of future generations. Through these varied depictions, the novels highlight the complex and central role of educators in maintaining the era’s moral and social fabric.

Discussion. Victorian literature’s depiction of teachers mirrors the era’s shifting educational ideals, marked by tension between moral instruction and growing academic specialization. Amid rapid industrialization and the rise of institutionalized schooling, teachers were viewed not only as

academic instructors but also as moral guides responsible for shaping students' character and preparing them for societal roles. As noted by Charles Dickens in «Hard Times», the role of the teacher was meant to extend beyond simply imparting facts; teachers were expected to help cultivate a moral framework for students. Gradgrind, for example, believes in the primacy of facts, stating: “Now, what I want is, Facts. Teach these boys and girls nothing but Fact! Facts alone are wanted in life. Plant nothing else, and root out everything else” [1.P.5]. While Gradgrind's approach emphasizes factual knowledge, it disregards the emotional and moral development of students, reflecting the utilitarian, industrial mindset that was gaining traction during the period.

Victorian literature captures the clash between emerging industrial ideologies and traditional views of education. Gradgrind, in “Hard Times”, represents a utilitarian model that treats teaching as a mechanical process aimed at efficiency and productivity, reducing students to passive recipients of information. Dickens critiques this dehumanizing system, highlighting the loss of moral and emotional depth in education.

In contrast, “Jane Eyre” and “The Mill on the Floss” present more holistic views. Jane's role as a governess combines instruction with emotional care, reflecting the dual expectations placed on women educators to balance discipline with nurturing. These novels underscore the complex, often conflicted nature of the teacher's identity in a rapidly changing society. As Jane herself reflects: “I am not a lady, and I will not take what is not my own; but I am a governess, and I will take the duty of governing seriously” [2.P.136]. This internal conflict reveals the blurred lines between professional duty and personal emotion, showcasing the challenges faced by teachers in an era where gender roles and social expectations were undergoing significant shifts.

Furthermore, “The Mill on the Floss” offers a more idealized vision of teaching through the character of Mr. Tulliver, who sees his role as a teacher as deeply tied to moral and personal development. His belief that “The main thing is not what you learn, but how you learn it” [3.P.249] presents an approach to education that transcends mere intellectual instruction. Mr. Tulliver's pedagogical approach reflects a Victorian ideal of teaching as an art of moral formation, where the development of character and virtue is just as important as the transmission of knowledge. This vision contrasts sharply with the utilitarian, fact-driven models embodied by Gradgrind, showing the tension between the two competing educational paradigms.

These representations of teachers are linked to the social changes of the Victorian era, particularly the rise of the middle class, which sought both a standardized, efficient education system and the preservation of traditional moral values. The middle class wanted education to prepare children for upward mobility while also grounding them in moral responsibility. This created a tension between industrial efficiency and moral guidance, exemplified in the figure of the teacher as both disciplinarian and moral guide.

Victorian literature presents teachers as intellectual, moral, and spiritual figures, embodying the values and contradictions of a transforming society. The conflict between the moral authority of the teacher and utilitarian education models continues to resonate today, as debates over the role of education in fostering both intellectual and moral development persist.

Conclusion. Victorian literature presents teachers as both intellectual and moral guides, reflecting societal tensions between idealism and utilitarianism. Works like “Jane Eyre”, “Hard Times” and “The Mill on the Floss” show educators balancing moral and emotional roles with academic instruction. In “Jane Eyre”, the governess's dual responsibility highlights the importance of emotional connection in teaching, while “Hard Times” critiques the dehumanizing effects of an industrialized education system. “The Mill on the Floss” presents a more holistic view of teaching, emphasizing moral and intellectual development.

These portrayals reflect Victorian societal shifts, where the rise of industrialization and the middle class led to conflicting demands on education. Teachers navigated these pressures, embodying either moral authority or utilitarian efficiency. The legacy of these literary teacher figures continues to resonate in today's debates over education's purpose, balancing practical skills with moral and emotional growth.

REFERENCES:

1. Bronte Charlotte. Jane Eyre. Smith, Elder & Co., 1847.

2. Dickens Charles. Great Expectations. Chapman & Hall, 1861.
3. Horne Harold. The Victorian Teacher: A Study in the Educational Reforms of the Nineteenth Century. Educational Publishing Company, 1891.
4. MacDonald Sarah. "Victorian Teachers and Their Representations in Literature". Journal of Victorian Education, vol. 23, no. 1, 2000, pp. 50-65.
5. Matthews Margaret. «Pedagogy and Gender in Victorian Literature.» British Educational Research Journal, vol. 30, no. 4, 2004, pp. 409-424.
6. Roper Steven. The Cultural Construction of the Teacher in the Victorian Era. Routledge, 2011.
7. Rubinstein William. "The Emergence of the Teacher as a Cultural Figure in Nineteenth-Century England". History of Education, vol. 26, no. 2, 1997, pp. 139-151.
8. Trethewey Lynn. The Teacher's Role in Victorian Moral Education: Ideology and Practice. Journal of Educational Philosophy, vol. 32, no. 3, 2003, pp. 229-247.
9. Woolf Virginia. A Room of One's Own. Harcourt, Brace and Company, 1929.

UDK 821.512.133-1

“BOQIY DARBADAR” ROMANIDA PYEZAJ VA INTERYER BADIY-PXISOLOGIK XRONOTOP SIFATIDA

X. Abdulxamidova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

<https://orcid.org/0009-0000-7297-8460>

Annotatsiya. Maqolada Isajon Sultonning “Boqiy darbadar”, “Ozod” romanlarida badiiy-psixologik xronotopning o'ziga xos o'rni tadqiq qilinadi. Ijodkor asarlaridagi ruhiy psixologik holatlar tahlilga tortiladi. Ruhiy psixologizmning adabiyotdagi o'rni tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: xronotop, mifologema, triada, xarakter, obraz, psixologizm, detal, roman, Jamiyat badiiy psixologik xronotopi, Shaxs badiiy psixologik xronotopi, badiiy estetika, vazifa.

Аннотация. В статье исследуется уникальная роль художественно-психологического хронотопа в романах Исаджона Султана «Баки Дарбадар» и «Озод». Анализируются психологические состояния в творчестве художника. Анализируется роль духовной психологии в литературе.

Ключевые слова: хронотон, мифологема, триада, персонаж, образ, психологизм, деталь, роман, художественно-психологический хронотон общества, художественно-психологический хронотон личности, художественная эстетика, задача.

Abstract. The article examines the unique role of the artistic-psychological chronotope in Isajon Sultan's novels “The Eternal Wanderer” and “Free”. Psychological conditions in the works of the artist are analyzed. The role of spiritual psychology in literature is analyzed.

Key words: chronotope, mythologeme, triad, character, image, psychologism, detail, novel, artistic psychological chronotope of society, artistic psychological chronotope of the individual, artistic aesthetics, task.

Badiiy psixologik xronotopning namoyon bo'lishi interyer va peyzaj tasvirlari orqali ifodalanadi. Bu badiiy asarda qahramonlar yoki tasvirlangan davrlarga xos ruhiy psixologik holat ifodasida muhim ko'rsatkichlardir. “So‘z san’atida psixologizmning kuchayishi, adabiy qahramonlarning ruhiy olamiga alohida e’tibor, insonga, eng avvalo, psixologik, undan so‘nggina jismoniy-fiziologik hodisa sifatida qarash, insonning ichki dunyosi – qalbi, ruhi, ong manzaralari fonida ijodiy teran o‘zlashtirish alaloqibat, badiiy yaxlit tizimning yaxlit “insoniylashuvi” – psixologizatsiyalashuviga olib keldi. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida darbadarlikka uchragan etikdo‘z, “Ozod”da Ozod, “Genetik” romanidagi Omon obrazlari psixologik evolutsiyani boshdan kechiradilar.

Adabiy asarda yaratiluvchi badiiy voqelikning muhim komponentiga peyzaj sifatida qaraladi, u voqealar kechuvchi ochiq makon tasviri ekanligi fanga ma’lum. Masalan, “Boqiy darbadar”da “Shamol va quyun shundan so‘ng Osiyo cho‘llaridagi millonlab tonna qumni ichidagi jonzo‘tlari va nabodoti bilan qo‘shib samoga ko‘tarib ketdi, butun samoni qum buluti enladi”. [3. Исажон Султон. Асарлар: Роман ва қиссалар. 2-жилд. Бокий дарбадар – Тошкент: Ғ.Ғулом, 2017. – В.80.] tarzida tasvirlangan ushbu qism peyzajning dastlabki xususiyatini o‘zida namoyon qilgan bo‘lsa, uning

boshqa jihatida yuqoridagi peyzajning davomida ko'rish mumkin. *“Kuyten-Nayramdal cho'qqilaridan yuz ellik chaqirim masofada joylashgan inson takomili markazining bir qavatli beton binosini ham sindirib parchalab, xizmatchilari-yu yerto'lalari, tajribaxonalari-yu, aqli noqis, mayib-majruh sun'iy urchitilgan odamlari va fazoviy aloqa qurilmalari bilan qo'shib ko'klarga ko'tarib ketdi, ularning hammasi qum bo'roni aro ko'zdan g'oyib bo'ldi”*. [3.Исажон Султон. «Boqiy darbadar» – B.81]. An'anaga ko'ra, peyzaj orqali faqat tabiat tasvirini tushunish unga xos bo'lgan nafaqat tabiatni, balki u bilan birga inson tomonidan yaratilgan narsalar tasvirini nazarda tutishga halal beradi. Chunki inson qo'li bilan yaratilgan tabiiy va sun'iy obyektlar, xiyobon, shahar ko'chalari, tajriba maydonlari, qal'alar, bozor rastalari tasviri ham peyzaj hisoblanadi. Usti yopiq majmualar, ularning ichki qismlari, xonadagi buyumlarning joylashuvi kabilarda interyer namoyon bo'ladi. Ammo, ularga tabiat tasviri deb emas, joy tasviri, deya qaraladi. Yuqoridagilar shu makonlarga xos xususiyatlarni, tabiatini ochishda foydalanganligi uchun ularga peyzaj sifatida qarash mumkin.

Peyzajning statik va dinamik tasvir shakllari mavjud bo'lgani holda, I.Sulton romanlarida statik peyzajdan, ya'ni voqealar rivojini to'xtatib qo'ygan peyzajni mufassal tasvirlashdan keng foydalanilgan bo'lsa, o'rni bilan dinamik peyzaj ham badiiy tasvirda o'z funksiyasini bajaradi.

“Boqiy darbadar” asarining “Sahrodagi karvon” qismida *“Yuksaklarda og'ir qat-qat bulutlarni haydab kelgan shamollar hozir Osiyo Sahrolari uzra esmoqda edi. Jonsiz tuyilgan barxanlar orasida tin olish uchun to'xtagan karvon chodirlarini tikib ulgurgan, endi shamol rang-barang matolarni yulqib o'ynar, sahroning sariq qumi og'ir qo'zg'alib to'lqinlanardi. Oyoq ostida o'rmalovchi chumolilar-u kaltakesaklar g'ayrioddiy bir sezgi xususiyati bilan bu shamolning oddiy emasligini sezganligi bois qum ostiga ko'milib olgan edilar, sahroning boshqa fuqarolari – ilonlar va echkemarlar ham o'z bilganicha yashirindilar. Faqat o'jarroq va keskirroq o'qilongina saksovol shoxida qimir etmay turar, buta shoxi bilan birga chayqalar edi”* [3.Исажон Султон. Асарлар: Роман ва қиссалар. 2-жилд. Боқий дарбадар. – Тошкент, 2017. – Б.13.]. Bu o'rinda peyzajni tasvir elementlari “og'ir qat-qat bulutlarni haydab kelgan shamollar, Osiyo Sahrolari, Jonsiz tuyilgan barxanlar orqali sahro xronotopida syujet vaqtidagi salbiy kayfiyatni ifodalaydi. Bunda “og'ir bulutlar”ning boshlab emas, “haydab kelinishi”ga alohida e'tibor qaratiladi. “Shamolning rang-barang matolarni yulqib o'ynashi, sahroning sariq qumi og'ir qo'zg'alishi, to'lqinlanishi, o'qilonning saksovol shoxida qimir etmay turishi, buta shoxi bilan birga chayqalishi kabilar peyzajni yana-da boyitadi. Saksovuldagi o'q ilon esa bu kutilgan ko'ngilsizlikni yorqinroq dalillaydi.

“Boqiy darbadar” romanidagi samolyotda tasvirlangan voqelik makoniga interyer sifatida qarash mumkin. Chunki samolyot badiiy asar voqealari kechuvchi yopiq makondir. “Boing-787 dreamliner”. Asardagi ikkinchi asosiy qahramon professor Ziyo mana shu dreamliner orqali voqealar oqimiga kirib keladi. “Nima uchun?”, degan savol bizning tadqiq niyatimizni yuzaga chiqishiga yordam beradi. Nima uchun avtobus, poyezd yoki kema emas aynan safarga samolyot tanlangan? Chunki professor Ziyo gen injeneringi bo'yicha dunyoda boshqalardan ancha yuqori natijalar ko'rsata oldi. Shuningdek, u samolyotning yerdan samoga ko'tarilishi zamonaviy xoy-u havas, muammolardan holi bo'shliqdir. U ramziy ma'noda balandlikka ko'tarilgan qahramon tafakkurining yuqori bosqichini ifodalaydi. Chunki uni mayda maishiy mavzular emas, global muammolar o'ylantiradi. Bu o'rinda qahramon jamiyatda harakatlanadigan avtobus, tramvay, metro yoki avtomobilda harakatlanishi mumkin edi. Ammo u jamiyatdan anchayin yuqorida. Bu o'rinda samolyotda uchayotgan qahramonning fikrlashi va natijalari ham jamiyatdan ancha yuqori ekanligi yoritiladi. Bu tasvirlar yozuvchining ruhiy-psixologik (holati) tafakkuri bilan bog'liq, bizningcha. Bu o'rinda ijodkorning badiiy tafakkuri g'oya va an'anaviy mavzular tasviridan chekinib, noan'anaviy tasvir darajasiga o'sganligi ko'zga tashlanadi. Natijada, ijodkor jamiyatni yuqoridan turib kuzatishga erishgan, asarning ushbu qismida muallif samolyotni ham shunday nomlaydi. *Dreamliner* – so'zma-so'z tarjima qilinganda “orzu uchog'i” bo'lib, unda professor Ziyo o'z orzusini amalga oshiradi. Gen injeneringi sohasida hech kim erishmagan natijalarga erishadi. Professor Ziyo va etikdo'z - darbadar bu ikki qahramon asarda yonma-yon qo'yilishiga sabab – ularni nomlashdagi ifoda yo'sinidir. Etikdo'z – ijodkor qahramoniga ism bilan emas, balki kasb nomi bilan murojaat qiladi. Kasb egasi halol, pok yo'l bilan kun ko'rish mumkin, lekin tafakkuri insonlar nazaridagi o'ziga munosabat bilan

o'ralashib qoladigandek tasvirlanadi. Asarga professor Ziyo nomi bilan olib kirilgan ilm kishisi butun olam nima deyishidan, nima bo'lishidan qat'i nazar fan, ilm o'zining so'zini aytadi va o'z vazifasini bajaradi, deb hisoblaydi. Bu fikrining isboti o'laroq unga professor ilmiy unvoni tirkalgan, Ziyo ismi tanlangan. Demak, Ziyo – ilm kishisining aksi sifatida doim nurini sochadi. Lekin bu safar uning ziyosidan kontrast maqsadda salbiy niyatda foydalanilishining oldini olish uchun butun dunyo harakatga keladi. Uning mahluqini – asardagi ikkinchi darbadarini qo'lga kiritish yoxud yo'q qilish uchun, bir fan kishisi kashfiyotiga ega chiqish uchun butun dunyoda kutilishi mumkin bo'lgan ruhiy-psixologik xronotop tasvirlangan. Bunda ijodkor zamon va makon tasviridan umuminsoniy maqsadlar mohiyatini ochish uchun foydalangan. Demak, yuqoridagi tahlillar va qarashlar asosida badiiy asarlarda uchraydigan badiiy psixologik xronotopning ikki ko'rinishini keltirishimiz mumkin. *Shaxs badiiy psixologik xronotopi* – badiiy asar qahramonlarining ruhiy psixologizimni aks ettirgan peyzaj va interyerda tasvirlangan zamon va makon o'zgarishlari hamda evrilishlari tasviridagi badiiy psixologik xronotop hisoblanadi. U yozuvchining “Genetik” romanida Omon, “Ozod” romanida Ozod, “Boqiy darbadar”da esa etikdo'z va professor Ziyolarning badiiy psixologizimi shakllanishidagi muhim zamon va makonlar tasvirida namoyon bo'ladi. *Jamiyat badiiy psixologik xronotopi* – ma'lum bir jamoa, jamiyat, xalq, bir umumiy maslakga birlashgan kishilar jamoasining ruhiy psixologizimning badiiy asarda akslanishi jamiyat badiiy psixologik xronotopini keltirib chiqaradi. Uning ruhiy holati ham umumni ifodalovchi peyzaj va interyerda namoyon bo'ladi. “Boqiy darbadar”ning “Lo'lilar qavmi”, “Samum odami” qismlarida jamiyat psixologiyasini ochishga xizmat qiladigan tasvirlar ushbu xronotopni o'zida namoyon qiladi.

Demak, ijodkorning voqeliklarga badiiy-psixologik xronotop orqali neorealistik usulda yondashuvini yozuvchining badiiy mahorati sifatida baholaymiz. Badiiy psixologik xronotop tasvirida psixologik va psixopotologik holatdagi qahramon peyzaj bilan parallel tasvirlanib, obrazlilik hamda kuchli hayot falsafasini ifodalashga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тўраева Б. Тарихий романларда бадий змон муаммоси. Ф.ф.б.ф.д.(PhD)дисс. – Тошкент, 2018. – В.101.
2. Yo'ldoshev Q., Qodirov V., Yo'ldoshibekov J. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik majmua. – Toshkent: Yangiyo'l, 2006. – В.281-282.
3. Исажон Султон. Асарлар: Роман ва кассалар. 2-жилд. Бокий дарбадар.–Тошкент: F.Фулом. 2017.– 426 б.
4. Жуманова Ш. Усмон Азим шеърятда пейзаж типологияси. Ф.ф.б.ф.д.(PhD) дисс. – Фарғона, 2022. – В.140.

UO'K 81-13

NABIJON BOQIYNING “GULZAMIRA” QISSASI KOMPOZITSIYASINING BA'ZI JIHATLARI

G'.Abdupattayev, o'qituvchi, Qo'qon universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Bugungi kunda o'zbek qissalari o'z an'alariga ega, tadrijiy takomilga erishgan janr hisoblanadi. Uning takomilida qissachiligimizning mohir ustalari tomonidan yaratilgan san'at asarlarining ahamiyati beqiyos. Mazkur maqolada iste'dodli yozuvchi Nabijon Boqiyning “Gulzamira” qissasida tasvirlangan voqealar, undagi asosiy qahramonlar, hayoti, xarakteri haqida tahliliy fikrlar bildirilgan. Nabijon Boqiy “Gulzamira” qissasi kompozitsiyasini aniq bir tarixiy davrda yashagan oddiy o'zbek qizi Gulzamira va Olimjonlarning baxtsiz sevgisi va ularning sarguzashtlari tashkil qiladi.

Maqolada qissadagi asosiy qahramonlar, ularning xatti-harakatlari, tarixiy joy nomlari, xarakter manzaralariga baho berilgan. Asar kompozitsiyasi tashkiliy jihatdan ikki qismdan iborat voqealar bayonidan iborat bo'lib, syujet kompozitsiyasi petrospektiv syujetga qurilganligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: qissa, syujet, kompozitsiya, tarixiy davr, baxtsiz muhabbat, petrospektiv syujet, konsentrik syujet, davr, tarixiy fakt, ijtimoiy-siyosiy qarash

Аннотация. Сегодня узбекские рассказы являются жанром, имеющим свои традиции и достигшим постепенного совершенствования. Значение произведений искусства, созданных нашими мастерами-сказочниками в его совершенствовании, несравнимо. В данной статье

представлены аналитические взгляды на события, описанные в рассказе «Гульзамира», главных героев, жизнь и характер талантливого писателя Набижона Боки. Композиция рассказа Набижона Боки «Гульзамира» состоит из несчастной любви простой узбекской девушки Гульзамиры и Олимжона, живших в определенный исторический период, и их приключений.

В статье дается оценка главным героям рассказа, их действиям, названиям исторических мест и характерным сценам. Композиция произведения организационно состоит из повествования о событиях в двух частях, и подчеркивается, что сюжетная композиция построена на петроспективном сюжете.

Ключевые слова: рассказ, сюжет, композиция, исторический период, несчастная любовь, петроспективный сюжет, концентрический сюжет, период, исторический факт, общественно-политический взгляд

Abstract. Today, Uzbek short stories are a genre that has its own traditions and has achieved gradual improvement. The importance of works of art created by our master storytellers in its improvement is incomparable. This article presents analytical views on the events described in the story “Gulzamira”, the main characters, life, and character of the talented writer Nabijon Boqi. The composition of Nabijon Boqi’s story “Gulzamira” is made up of the unhappy love of an ordinary Uzbek girl Gulzamira and Olimjon, who lived in a certain historical period, and their adventures.

The article evaluates the main characters in the story, their actions, names of historical places, and character scenes. The composition of the work organizationally consists of a narrative of events in two parts, and it is emphasized that the plot composition is built on a petrospective plot.

Keywords: story, plot, composition, historical period, unhappy love, petrospective plot, concentric plot, period, historical fact, socio-political view

Mustaqillik yillarida mamlakat tarixi, xususan, XX asr boshlaridagi fojeaviy voqealar ta'sirida oddiy xalq hayotida yuz bergan jiddiy o'zgarishlar, jadidchilik harakatining xalq orasidagi oddiy vakillari, milliy ozodlik uchun kurashgan millat oydinlari haqida badiiy asar yaratish jonlandi. Jumladan, Shukur Xolmirzayev (“Bandi burgut” hikoyasi), Tog'ay Murod (“Otamdan qolgan dalalar” romani), Nabijon Boqiy (“Gulzamira” qissasi), Alisher Ibodinov (“Madaminbek” qissa), Baxtiyor Abdug'affurov (“Madaminbek: qonli gullar vodiysi” roman) kabi bir qator yozuvchilarni keltirish mumkin. Bular orasida o'zbek nasrida hujjatli roman, hujjatli qissa takomilini yangi bosqichga olib chiqqan iste'dodli yozuvchi Navijon Boqiyning alohida o'rni bor. Yozuvchi shu paytgacha tarixiy mavzuda bir nechta tarixiy qissa ham yaratgan. Ularda XX asr birinchi yarmidagi xalq hayoti, o'zbek ziyolisining turmush tarzi, taloto'plarda kechgan inson qismati xalq tarixining badiiy ifodasi sifatida tasvirlangan. Ammo adabiyotshunoslik yozuvchi qissalariga o'zining bahosini bergani yo'q. Holbuki, yozuvchi asarlari turk, rus, qozoq, ingliz, nemis tillariga tarjima qilinib, allaqachon xorij adabiyotshunoslarining baholsini ola boshladi. Biz ana shu bo'shliqni imkon qadar to'ldirishga harakat qilib ko'ramiz.

Ma'lumki, tarixiy mavzudagi asarlar ikki yirik turga ajratiladi. Birinchisi, aniq tarixiy shaxs, masalan, Amir Temur (Muhammad Ali. “Ulug' saltanat”), Mirzo Ulug'bek (O.Yoqubov. “Ulugbek xazinasi”), Alisher Navoiy (Oybek. “Navoiy” romani), Zahiriddin Muhammad Bobur (P.Qodirov “Ulduzli tunlar”), Umar Xayyom (Nabi Jaloliddin. “Umar Xayom”) kabi aniq tarixiy shaxslar va ularning tarixiy davrini yoritish orqali milliy o'zlikini anglash, zamonaviy jamiyat taraqqiyotida milliy qadriyatlar komsepsiyasini ishlab chiqishga e'tibor qaratiladi. Ikkinchi tur tarixiy asarlarda ma'lum tarixiy davr aks ettiriladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida XIX asr o'rtalaridagi o'zbek jamiyati tasviri berilgan. Cho'lponning “Kecha va Kunduz” asarida esa XX boshlaridagi Turkiston fojeasi badiiy ifodasini topgan. Yuqoridagi tasnifdan kelib chiqib, Nabijonjon Boqiyning “Gulzamira” nomli qissasini XX asr boshlaridagi o'zbek oilasini, xususan, oddiy o'zbek qizining muhabbat tarixi haqidagi qissa deyish kerak bo'ladi. Qissada XX asr boshlari rus bosqini va ular bosimi ostida Farg'ona vodiysining Chuvalangchi (hozirgi Bag'dod tumani, muallif tug'ilgan joy – A.G'.) qishlog'ida tug'ilgan va Amudaryo bo'ylariga ko'chib ketgan, keyinchalik, asar oxirida aytilishicha, esa Turkiyaning Adana sharida qazo qilgan Cho'qon biy va uning go'zal qizi

Gulzamiraning achchiq qismati badiiy ifodasini topgan. Unda birinchi galda Gulzamira va Olimjonning baxtsiz muhabbati aks etgan.

Taniqli adabiyotshunos Umida Rasulova o'zbek qissalari tasnifi haqida shunday yozadi: "Tarixiy qissalar xususiyati: tarixiy haqiqatni ro'y-rost tasvirlash, ... tarixdagi muhim ma'naviy, axloqiy muammoni yoritish; fojeaviylik omilini inson qismatidagi ojizlik holatiga monand teran anglatish; moziydagi tub burilish onlarini xronotop sifatiga uyg'unlashtirish; o'tmishdagi turmushni badiiy qayta suratlantirishda aniq obyektiv mazmunni asrash; tarixiy hamda arxaik so'zdan o'rinli foydalanish; madaniy an'analarning xalq, millat tafakkuriga ta'sirini ko'rsatish. Bu asar xususiy voqea kontekstida tarixiy faktlarni saralab, qadim tajriba asosida to'g'ri, xolis xulosa chiqarishga inkon yaratadi". Shu ma'noda, Navijon Boqiy qissa kompozitsiyasini aniq tarixiy davrdagi bir olianing qisqagina tarixini ham yoqin, ham fojeaviy bo'yoqlarda, keskin burilish kontekstida real tasvirlagan deyish mumkin. Ayniqsa, Cho'qon biy, Gulzamira, Mustafo, Olimjon kabi obrazlar yetakchi sanalib, ular asosan o'ttasidagi musabat, mazkur personajlar joylashuvi va asarda turli badiiy-estetik vazifa bajarishini kuzatish mumkin.

"Badiiy asardagi shakl komponentlarini mazmunni shakllantirish va ifodalash uchun eng qulay tarzda uyushtirish kompozitsiyaning zimmasidagi vazifa sanaladi. Kompozitsiya (lot. tartibga solish, tuzib chiqish) asardagi barcha unsurlarni shunday uyushtiradiki, natijada unda bironta ham ortiqcha unurning o'zi bo'lmaydi. Zero, har bir unsur asar butuniigida o'zining funksiyasiga ega, muayyan g'oyaviy-badiiy yuk tashiydi". Mazkur mulohazadan kelib chiqilsa, yozuvchi asardagi har bir obraz, nutqiy detal, tasviriy unsur, epizodlarni zarur o'ringa joylaydi. Ular zimmasiga niq vazifa yuklay olgan. Buni qissa ekspozitsiyasining boshida kelgan quyidagi parcha tahlilida ham kuzatish mumkin: "*Osmonda bir yulduz qoldi, bir to'lin oy qoldi. Osmon sutday oqardi*". Mazkur parchaning birinchgi gapi alohida ritmga ega. "*Osmonda*" so'zidan keyin jumlar uch taktga ajralib, o'zaro ritmik muvofiqlashib kelgan. Natijada ushbu parchada */bir yulduz qoldi,/ bir to'lin oy qoldi./ Osmon sutday oqardi /* tarzidagi taktida birinchi jumla tezis, ikkinchisi tezis va uchunchi (*Osmon sutday oqardi*) gapga teng bo'lib, mazmuniy kompozitsiyada xulosaga ishora qiladi. Bu yerdagi yulduz, oy, osmon detallari ham vatan, Cho'qon biy olisi va uning yolg'zi qizi Gulzamiraga ishora qilmoqda. Gap mazmunida yana lirizm, ruhiy parallelizm ham seziladi. Birinchi jumla qissada aynan ana shunday kompozitsiyon ko'rinishda berilishi esa qissaning kompozitsiyasida muhabbat, Vatan, oila kabi muqaddas tushunchalarga ham ishora qiladi.

Kompozitsiya haqida gap boshganiligi uchun shu o'rinda aytish keraki, asar ikki qismdan iborat. Birinchisi, ya'ni qissa voqealarining asosiy qismi rivoya qilingan qismi hamda ikkinchi qismida Cho'qon biyning nabirasi, Mustafo va Gulzamiraning o'g'li Olimjon afandi XX asr oxirlarida ota-bobolari yurtiga tashrif buyurishi bilan bog'qliq epilog tarzidagi bayonni tashkil etadi. Ikkinchi qismdan ma'lum bo'ladiki, asar voqealarining asosiy qismini muallif-roviy Olimjon afandidan eshitgan. Keyinchalik esa birinchi qism badiiy qayta ishlab o'quvchiga bayon qilgan. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, qissaning umumiy syujet kompozitsiyasi petrospektiv syujetga qurilgan. Ammo birinchi qismdagi syujetdan ma'lum bo'ladiki, shu qism konsentrik syujet yetakchilik qiladi.

Asar yuqorida keltirilgan va tahlil etilgan tong otishi haqidagi badiiy informatsiya bilan boshlanadi. Keyin o'rinda esa Zamira (Gulzamira) ismli qizning portreti bilan boshlanadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Zamira obraz asar kompozitsiyasida yetakchi mavqega ega bo'ladi. "Zamira boshini tizzalari ustiga qo'yidi-yu, qo'llarini qumga botirdi. So'ng boldirlaridan mahkam quchib oldi. Qop-qora sochlari movut misoli qo'l oyoqlarini yopib tushdi. Tolim-tolim sochlarining uchlari qizg'ish qumloqdan o'pich olayotganga o'xshardi".

Aslida qizning ismi Gulzamira, qissaning ikki uch joyida Gulzamira deb berilgan, ammo asosan, Zamira ismi ishlatilgan. Mustafo qiz bilan yolg'iz qolganda shunday aytadi. Demak, nozik munosabatdagi kishilar hurmat ma'nosida Gulzamira, qolgan paytlarda ishlatilishga oson bo'lishi uchun nisbatan qulayroq bo'lgan Zamira ismi ishlatilgan. Yuqoridagi parchada qizning qum ustida sochlarini yozib o'ltirishi aks ettirilgan. Bunda u ancha erkin, tabiiy holatda tasvirlangan. Lekin qissa davomida uning kuchli xarakteri, bo'rtib turgan va o'quvchiga chuqur ta'sir etadigan, voqealar oqimini belgilaydigan fazilati yorqin aks etmagan. Hamma joyda u taqdir hukmiga bo'ysungan,

voqealar oqimi va otasining izmi uning turmushini belgilashi mazkur obrazning u qadar yorqin emasligini ko'rsatadi. Ammo tarixiy fakt sifatida zamira yashagan jamiyat va uning o'rab turgan muhit umumiy ma'noda XX asr o'zbek jamiyatining obrazi sifatida ham diqqatga loyiq sanaladi. Chunki milliy o'zligini saqlashga urungan va rus-sobet bosqinidan qochib, Tojikistonga, Surxondaryoga, undan Afg'onistonga, saudiya Arabistoni yoki Turkiya ketgan ko'plab o'zbek oilalarining tahlikali hayoti yangi davr nuqtai nazaridan e'tiborga olinnoqda.

Yana zamira obraziga qaytib shuni ta'kidlash kerakki, unda ham xarakter bor. Uning ham o'z muhabbat qo'ygan odami borligi asar davomida sezilib turadi. Masalan, asarning boshidan oxirigacha nay chaluvchi Olimjon obrazi bor, zamiradan ozgina kichikroq, lekin butun borlig'i bilan zamirani sevgan, uni doimo kuzatib, uning ishqida yonish yashaydigan obraz sifatida beriladi. U bir-ikki o'rinda zamira bilan gaplashganda Zamiraning unga qattiq gapirishi, uning taklifiga rad juavob berishida Zamira obrazining qat'iyatli, shaxsiy fikriga ega shaxsga oid ba'zi sifatleri yuzaga chiqadi. Ammo otasi Cho'qon biy izmidan chiqmaydigan, besh vaqt namozni kanda qilmaydigan, doimo otasiga hurmatini saqlaydigan, o'z ixtiyori bilan otasiga ergashadigan sof o'zbek qizi ekanligi seziladi. Shuning uning xarateri, keskin kurashi birinchi planga chiqmaydi. Birinchi o'ringa voqea, aynan Zamira va uning Olimjon hamda Mustafo o'rtasidagi ikkilanishi, Mustafoga turmushga chiqishi, oxirida har ikki yigitning ham vafoti haqidagi voqea asar mohiyatini belgilaydi.

“Badiiy asarning ijtimoiy hayot bilan bog'ligida ikki jihat doimo yetakchi bo'lib keladi. Birinchisi, ... bu turli ijtimoiy-siyosiy qarashlarning asar voqealariga ta'siri bo'lsa, ikkinchisi, ... personajlarning shaxsiy kechinmalari, ruhiy holati va ularning voqea rivojiga ta'sirida ko'rinadi. Birinchi holatda, asosan, turli ijtimoiy holat, vaziyat, hodisa, boy va kambag'allik, ijtimoiy adolatsizlik, turli g'oyalarga sodiqlik, shaxsiy manfaat kabilar asarning syujet va kompozitsiyasini belgilashda yordam beradi. Ikkiinchi jihatda esa bosh qahramonning ruhiy-psixologik holati, o'y-fikri va kechinmasi asar voqealarining borishida yetakchi bo'ladi”. Ushbu mulohazadan kelib chiqilsa, Nabijon Boqiy “Gulzamira” qissasida sanalgan har ikki xususiyatni, aniqrog'i, ijtimoiy-siyosiy qarashlar va personajlar ruhiy holati, kechinmasini birgalikda uyg'un holatda badiiy aks ettirgan. Birinchi xususiyat, ya'ni qissadagi bosh qahramon Gulzamira va uning otasi yangi hukumatning zulmidan azob chekkib, onasi va akasini yo'qotib olis Chuvalangchi qishlog'idan kelgan. Mustafo ham dastlab rus maktabida o'qiydi, harbiy bo'lib Chor Rossiyasi tarafida urushga kiradi, g'ayriddin qizga uylanadi. Biroq murosasi kelishmay, ajrashadi va bolaligida unashtirgani Gulzamirani izlab keladi. Bu yerda har ikki obraz ham, ayniqsa, Cho'qon biy va uning qizi Gulzamira ijtimoiy tuzum o'zgarishi, yangisini qabul qilolmagani uchun O'rtato'yga? Amudaryo bo'yiga kelib qo'nim topgan. Qissaning ikkinchi qismidagi badiiy ma'lumotlarga ko'ra, bu yer ham Cho'qon biy uchun yakuniy makon bo'lmagan. U qizi bilan Turkiyaga, Adana shahriga ketishga majbur bo'lgan.

Ikkinchi xususiyat esa Gulzamiraning borliqni, atrofidagi olamni hissiy-ruhiy anglashi va unga nisbatan shakllangan kechinmalari bilan bog'liq. U tabiatni yaxshi ko'radi, imonli, uy ishlarini puxta bajaradi, onasi va akasini sog'inadi. Olimjonni ich-ichdan sevadi, ammo buni oshkor etmaydi. Ammo uning daraxt ustiga chiqib olib, nay chalishi va kuy o'ziga atalganidan xabardor bo'ladi.

Ko'rinadiki, Cho'qon biy va Zamirani oilaviy rishta, Cho'qon biy va Mustafoni esa burch (farzandini unashtirilgani, pirining duosi)ni bajarish bog'lsa, Zamira va Olimjonni baxtsiz sevgi bog'laydi. Har to'rttala obraz ham odamiylik nuqtai nazardan hayotsevarlik, insonparvarlik, kurashchanlik, milliylik kabi g'oyalarga sodiq qoladi. To'g'ri, “Sevgi, burch, odamiylik – adabiyotning abadiy mavzulari. Lekin, bu mavzularni har bir xalq, har bir davrda yashagan avlod va har bir yozuvchi o'zicha talqin qiladi”. Lekin Nabijon Boqiyning ushbu qissadida ular umuminsoniy tamoyil asosida tasbilanadi. Asar markazida yetakchi obrazlarning shaxs erki, ozodligi, baxt uchun kurash huquqi va buning uchun bosib o'tgan hayot yo'lining yorqin bir davri turadi. U bevosita Turkiston va uning qonli tarixi bilan bog'liqligi mustaqillik davrida asarning badiiy-estetik qimmatini yanada oshiradi.

Muallif qissa boshida, ya'ni ekspozitsiyada peyzaj orqali voqealar kechadigan joy haqida qisman ma'lumot beradi. “O'rtato'qay uyg'ondi. Asov daryo qirg'onqni yalab-yulqab, vishillab-pishillab, bo'tana-bo'tana bo'lib, eshilib- to'lg'onib oqib yotardi. O'rtato'qay dalli daryoning o'rtasida paydo bo'lgan mo'jaz ham mo'jizaviy orolda edi. Orolning tumshig'iga urilib, ikki

bo'lakka yorilib ketgan qaysar oqim quyruq tarafida yana tutashardi va yoyilma hosil hosil qilib oqardi. O'sha yoyilmani muhojirlar "Chubek kechuvi" deyishardi. Kechuvning so'l tomoni Afg'oniston, o'ng tomoni Sho'ro Turkistoni edi"[190]. Mazkur parcha aniq jor tasviri berilar ekan, u syujet kompozitsiyasida ekrpozitsiya, asar strukturasida, keng ma'noda esa makon obrazi ham deyiladi. Unda O'rtato'qay va u joylashgan orol, daryo hamda boshqa joyda ko'chib kelgan aholi haqida xara beriladi. Diqqat qilinsa, uallif daryo tasvirida takror so'zlar (*yalab-yulqab, vishillab-pishillab, bo'tana-bo'tana*), epitet (*asov, eshilib-to'lg'onib*)dan ko'p foydalangan. Bu bilan daryo va uning oqimiga o'zining badiiy-estetik niyatini ham singdirib, daryoni detal obrazga aylantirgan va unga polifonikilik bag'ishlagan. Aynan daryo shu darda kechayotgan jarayonlarning asov oqimi i9fodalayotgandek taassurot qoldiradi. Cho'qon biy va uning oilasini oqizib shu orolga olib kelgan davr oqimi ham eshilib-to'lg'onib oqardi. Buni Mustafoda dastlab rus-tuzem maktabida o'qib, Yevropa madaniyatiga esh bo'lib, qo'shilib, harbiylik libosini kiyib, oxirida to'lg'onib, o'z qavmiga qaytgani misolida isborlash mumkin. Yoki shu oqimni Zamira qalbidagi ikkilanish, to'lg'onish, tush va ro'ylar bilan bog'lash ham mumkin.

Har qanday badiiy asar ma'lum ruhiy-intelektual faoliyat va ijtimoiy-g'oyaviy mahsul sanaladi. Zero, "Adabiyot hikmatga qarshi emas, aksincha, adabiyot bag'rida hikmat yashaydi, u hikmat bilan yanayam go'zal, biroq hikmatdagina iborat emasw, balki hikmatdan kattaroq, ta'sirliroq hodisadir". Shuning uchun mazkur qissa zamirida bitta hikmat bor, deyishimiz mumkin. Bu vatanga muhabbat, Vatandan yaxshi yor, do'st topilmasligi haqidagi qadimgi hikmat bo'lib, Zamira farzandiga bu haqda doimo ta'kidlab kelgan. O'g'li Olimjon bobosi va onasi orzusini amalga oshirish uchun ota yurtga keladi va shu yerda muqim yashashni niyat qiladi.

Xullas, tahlilga tortilgan tarixiy qissadagi obrazlar kompozitsiyasi inson his-tuyg'ulari, bir-biriga mehr-muhabbati doimo ular munosabatida yetakchi o'ringa egaligi ta'kidlangan. Boshqa tomondan oilganda esa qismat, taqdir tushunchalari har qanday vaziyat, holatga izoh sifatida keltirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Расулова У. XX аср ўзбек киссачилиги тараққиёти (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари). – Тошкент: Qamar media, 2020. – 320 б.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 480 b.
3. Nabijon Boqiy. Rohila. Qissalar. – Toshkent: Anorbooks, 2022. – 272 b.
4. Йўлчиев Қ. Нурали Қобулнинг прозаик маҳорати. – Тошкент: Ма'rifat bitiklari, 2021. 252 б.
5. Шермухаммедов П. Адабий портрет: Пиримкул Қодиров. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 120 б.
6. Ҳамдамов У. Янгилашти эҳтиёжи. – Тошкент: Фан, 2007. – 196 б.
7. Abdupattayev, G. (2025). Nabijon Boqiyning "Rohila" qissasida xarakter va konflikt masalasi. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 14, 127–128. <https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1140>

UO'K 808.5

LIRIKADA RANG – IJTIMOYIY-MA'NAVYIY HAYOT KO'RSATKICHI

A.A. Abduraxmonov, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatida rangning ijtimoiy-ma'naviy tafakkurdagi o'zgarishlarni o'zining ramziy ifodasiga ko'ra ramziy-falsafiy xususiyatlari aks etgani holda davrning o'ziga xos indikatoriga aylanganligi masalasi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: she'riyat, rang, davr, badiiy-estetik, ramz, g'oya, lirik qahramon, ijtimoiy-ma'naviy, hayot manzarasi, indikator.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о том, как цвет в современной узбекской поэзии стал своеобразным индикатором эпохи, отражая изменения в социально-духовном мышлении через свое символическое выражение, а также его символично-философские свойства.

Ключевые слова: поэзия, цвет, эпоха, художественно-эстетический, символ, идея, лирический герой, социально-духовный, жизненная сцена, показатель.

Abstract. *This article examines the issue of how color in modern Uzbek poetry has become a specific indicator of the era, reflecting changes in socio-spiritual thinking through its symbolic expression, as well as its symbolic and philosophical properties.*

Key words: *poetry, color, era, artistic-aesthetic, symbol, idea, lyrical hero, socio-spiritual, life landscape, indicator.*

“Zamonaviy o‘zbek adabiyotining shakllanish jarayonini boshlab bergan. XX asr boshlaridagi o‘zbek she‘riyati yangicha (yevropacha) shakl va janrlarga xos ko‘rinish ola boshlashida jamiyatdagi, ijtimoiy-ma‘naviy tafakkurdagi keskin o‘zgarishlar o‘z aksini ko‘rsatdi”[1.]. She‘riyatda ramziylik kuchaydi. Bu ramziylikni ifodalash vazifasi asosan ranglar “zimmasiga tushdi”. Har bir rang o‘ziga xos ramziy tushunchalar majmuasini kasb etadiki, bunda u milliy mental, diniy-e‘tiqodiy, mafkuraviy-g‘oyaviy unsurlarni o‘zida namoyon qilishi bilan xarakterlanadi. Ranglar ramziy-falsafiy xususiyatlari aks etgani holda davrning o‘ziga xos ko‘rsatkichi – indikatoriga aylandi, deyish mubolag‘a bo‘lmaydi. Bunda davr ruhini, kechinmalarini, orzu-umidlarini yaqqolroq ifodalashda rangning ahamiyati yanada oshib, muhimlashdi. Rang va uning ramzi vositasida chuqur ijtimoiy-siyosiy muammolar, davr ziddiyatlari bilan kurashayotgan lirik obraz sifatlandi, ba‘zan esa rangning o‘zi mustaqil obraz qiyofasida talqinlandi.

Zamonaviy o‘zbek lirikasida ramziylik salmoqli o‘rin egallagan bo‘lsa, uning asosini rang tashkil qildi va ijtimoiy-intim munosabatlarni ifodalash doirasidan ijtimoiy-siyosiy tushunchalarni g‘oyaviy-estetik ifodalash doirasiga qadar kengaydi. O‘z davrining mafkurasiga, intilishiga, ertangi kuniga ishonib ijod qilgan shoirlar ommaga ham o‘z mafkuraviy ishonchlarini targ‘ib etdilar.

Darhaqiqat, “peyzaj yozuvchining rassom kabi ko‘ra olish, ranglarni ajratish, so‘z orqali ularga jon, harakat ato etish mahoratini namoyon etadi. Har bir tabiat manzarasi tasviri muayyan badiiy vazifa bajarib, asarning g‘oyaviy-estetik yo‘nalishiga xizmat ettiriladi”[2.]. Bu jarayon Cho‘lpon, Fitrat, Usmon Nosir, Oybek singari yangi ruhdagi o‘zbek she‘riyatini shakllantirgan shoirlar ijodida yaqqolroq namoyon bo‘ldi.

Jarayonda oq va qora ranglarning faolligi sezilarli kuchaydi. Buning ikki muhim sababi bor edi: 1) davrda siyosiy-g‘oyaviy kurashlar keskinlashdi; 2) poetik g‘oya ifodasida hozirjavoblik tamoyilida konkret ranglarga murojaat kuchaydi. Murojaatda oq rangning ustuvor faolligi kuzatiladi. Chunki qorong‘ulikdagi ruhiy noqulaylik holatida nigoh hamisha instinktiv tarzda oqqa – yorug‘likka intilganidek badiiy ijodda ham murakkab va keskin ijtimoiy-siyosiy muhitda ijodkor oq rang ramzi orqali erisholmagan o‘z beg‘ubor orzu-istaklarini mujassamlashtirishga intiladi. Masalan: *Ko‘piklantir, mayda oppoq ko‘pikdan// Ko‘ylak kiydir, yasantir suv betlarin.* (Cho‘lpon. “(“Yorug‘ yulduzga”) Yana: *So‘ng davrda yo‘qsil sharqning tarixi // Bir bet bo‘lsin oq satrni ko‘rmadi.* (Cho‘lpon. “Sharq nuri”)[3.]

Ayonlashadiki, oq rangning ramziy ifodasi “ko‘pik” hamda “satr” tushunchalariga birikib, she‘riy matnda chuqur g‘oyaviy-estetik mohiyat kasb etgan. Rangning bunday “poeziyaning qoni bo‘lgan ramz”[4.]da qo‘llanib “mantiqiy maydon” hosil qilish bilan badiiy g‘oya ifodalanishi Oybekning “Na‘matak” she‘rida yaqqolroq ko‘rinadi. Oq rang ijodkorning g‘oyaviy-estetik qarashlarni bevosita badiiy ko‘chimlarda ramzlashi barobarida lirik qahramonning o‘zini na‘matak misolida timsollanishiga ishora va asos beradi. Rang tafakkur markaziga qo‘yilib, uning ramziy ifodasi ijodiy konseptni yo‘naltirishga qaratiladi. Oq rang davr kishilari ruhiyatidagi asosiy ko‘rsatkich ekanligi ma‘lum bo‘ladi.

Aynan ranglar kontrastligidan lirik qahramonning keskin ijtimoiy-siyosiy muhitga munosabatini ramziy ifodalashda unumli foydalanish davr she‘riyatidagi yana bir xususiyat ekanligi aniqlandi. Bunda rangning tabiiy xususiyatidan ko‘ra mafkuraviy-g‘oyaviy ifodaviyligi kuchliroq aks etishi qizilning oqqa nisbatan qo‘yilishida namoyon bo‘lgan. Lirik qahramon qizillikni oq bilan berkitishga intilish manzarasi jamiyatdagi shakllanayotgan milliy tafakkurga ishora sifatida kelgan. *Ertaga ham oqlab qo‘yamiz, agar, // Qizillik ko‘rinsa oqlik o‘rnida. // Agar indingacha... // Ungacha vaqt bor, // Balki qizarmaydi, // Balki ko‘nikar.* (Sh. Rahmon. “Oq devor tagidagi suhbat”)[5.]

Kontrastlik badiiy maqsaddan kelib chiqqan holda rangning turli ifodaviy xususiyatlarini aks ettirishi mumkin. “Har bir rangda haqiqat bordi...”, “Ayirmagin ranglardan rangni, sen ranglarga

qilma hiyonat” deya ta’kidlayotgan lirik qahramonning o’z makon va zamoniga falsafiy munosabati ranglarning ramziy ifodalari orqali oydinlashgan: *Dunyo qizil, // dunyo sariq deb // Bekor bizga berishgan saboq. // dunyo azal rangindir va biz // o’ylagandan ko’ra ranginroq.* (Sh.Rahmon. “Xotima”)[5.]

Bu she’rdagi kontrastlikka kirgan ranglar mafkuraviy-g’oyaviy xususiyatlari birlamchi ahamiyatga ega. Ya’ni qizilga nisbatan sariqdan kontrast hosil qilish orqali shoir o’z davrining hukmron mafkuralariga sha’ma qiladi. Insonlarni mafkuralar bilan bu kabi «ola» qilib qo’yib, ajratish noto’g’ri ekanligini, aslida duyoqarash va tushunchalar xilma-xilligini «biz o’ylagandan ko’ra ranginroq» deb ta’kidlagandek bo’ladi. O’ta issiq ranglar – qizil bilan sariqni kontrast qo’llashdan yuzaga kelgan o’ta ta’sirchan tasvir ijtimoiy-siyosiy tuzum keskinliklarga nisbatan parallel qo’yiladi va shu orqali falsafiy-badiiy yechimga omil yaratiladi.

Demak, o’zbek she’riyatining tadqiq etilayotgan davrida asosan oq, qora qizil hamda sariq ranglar faolligi davr ijtimoiy-siyosiy hodisalarga lirik qahramon munosabatining ramziy ifodasi sifatida namoyon bo’ldi. Zamonaviy o’zbek she’riyatida ranglarning mafkuraviy-g’oyaviy tushunchasiga xos qo’llanishida asosan oq va qizilning faolligi kuzatiladi. Dastlab, XX asrning boshlarida oq rang “Turkiston muxtoriyati” misolidagi erk, hurlikni ifodalangan bo’lsa, uning o’rnida keyinchalik o’lkamizda hukmronlik qilib o’tgan mustabid sho’rolar mafkurasi qizil rangda timsol topdi. Mustaqillik arafasi va keyingi davr she’riyatida ham qizil rang sun’iy “baxtiyorlik” ramzidan ko’ra “to’siq”, “baxtsizlik” kabi real voqelikni obrazli ifodalashi bilan xarakterlanadi. Milliy mentalitetga xos munosabat shaklida yashil, moviy, oq ranglar qatori qora rang ijobiy ottenkada ham ifodalandi. Tabiiy xususiyatiga ko’ra sariq va qora qatori oq rang ham salbiy ifodaviy ottenkalarni aks ettirishi kuzatildi.

Ko’rinadiki, o’zbek she’riyatida ranglarning qo’llanishi ijtimoiy-ma’naviy, g’oyaviy-estetik omillar ta’sirida o’ziga xos taraqqiyot jarayonini boshdan kechirdi. Bunda har bir rangning ramziy ifoda obyekti va subyekti ijodkorlarning olam haqidagi tafakkuriga mos ravishdagi badiiy-g’oyaviy jihatlar milliy xususiyatidan kelib chiqqan holda namoyon bo’ldi. Xulosa qilish mumkinki, zamonaviy o’zbek she’riyatining 20-yillari hamda 80-yillarida ranglarning qo’llanishida o’xshash jihatlar mavjudligi ma’lum bo’ldi. (Ilova 1-jadval)

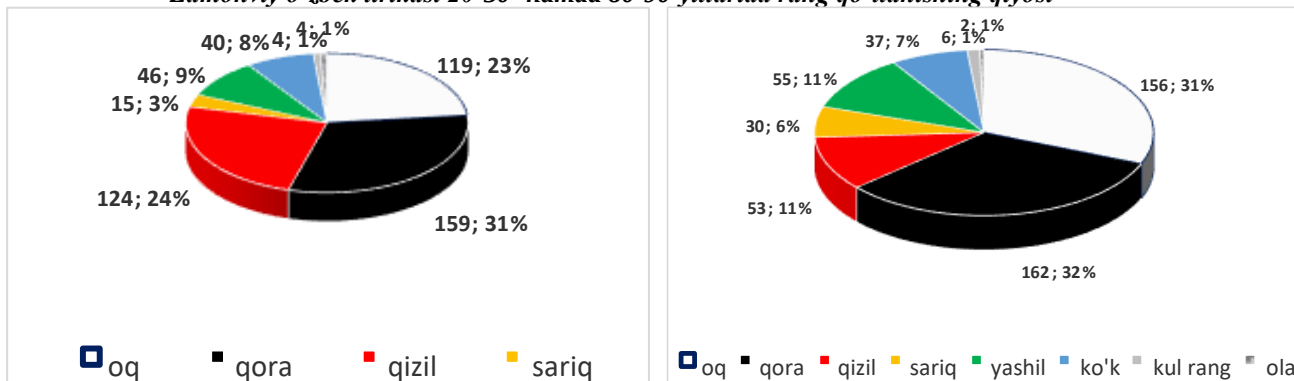
Rang qo’llanishi faolligining o’zbek she’riyatida XX asr 20-30-yillari va 80-90-yillari bo’yicha qiyosiy jadvali

Muallif	Rang qo’llangan she’r miqdori	Jami qo’llangan ranglar miqdori	Oq	Qora	Qizil	Sariq	Yashil	Ko’k	Kul rang	Ola
XX asrning 20-30-yillari										
Cho’lpon	83	164	35	56	48	5	12	4	0	4
Botu	17	24	4	11	7	0	0	0	1	0
Elbek	32	67	10	26	15	0	5	1	1	0
Usmon Nosir	22	69	29	19	7	1	1	12	0	0
Oybek	125	207	41	47	47	9	38	23	2	0
Jami:	279	531	119	159	124	15	46	40	4	4
80-90-yillar										
R.Parfi	16	33	6	24	0	2	0	1	0	0
H.Xudoyberdieva	63	102	35	49	8	16	6(5)	3	0	0
Sh.Rahmon	79	132	30	30	22	9	22	16	2	1
A.Suyun	24	78	38	22	3	1	7	2	4	0
U.Azim	63	142	47	36	20	3	20	15	0	1
Jami:	245	487	156	162	53	30	55	37	6	2

Garchi 20-yillarda erk uchun intilishning amaliy natijasiga sho’rolar tomonidan imkon qoldirilmagan bo’lsa-da, bu ma’lum ma’noda keyingi davr, 80-yillar avlodi uchun mahorat va an’ana maktabini o’tadi. Agar sho’rolar adabiyotni ma’naviy-estetik o’zanidan mafkuraviy-g’oyaviylik tomon burishga intilgan bo’lsalar, ularning o’tkinchi hukmronlik yillarida ham adabiyotimiz, xususan

she'riyatimiz butunlay “qizillashib” ketmadi. Shoirlar tomonidan rang ramzlari vositasida lirik qahramon timsolidagi o'zliklarini aks ettiruvchi chuqur falsafiy mushohadalar namoyon qilindi. Bunda rang ijtimoiy-ma'naviy hayot manzarasining indikator sifatida namoyon bo'ldi. (1-diagramma)

Zamonviy o'zbek lirikasi 20-30- hamda 80-90-yillarida rang qo'llanishining qiyosi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахманов А.А. Противоположность света и тьмы как основа в выявлении художественного замысла // «Перспективы развития современной филологии». Материалы XII международной научной конференции 13-14 февраля 2013 года г. Санкт-Петербург. – С. 3.
2. Султонова М. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 6.
3. Чўлпон. Асарлар. Уч жилдлик. I жилд. Шеърлар. Драмалар. Таржима. – Тошкент: А.С., 1993. – Б. 9,13
4. Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: 1972. – С.208.
5. Шавкат Рахмон. Сайланма. – Тошкент: Шарк, 1996. – Б.130,39

UO'K 808.5

BOBURNOMA NEMISCHA TARJIMALARIDA REALIALAR TADQIQI

D.Abduraxmonova, katta o'qituvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. *Boburnoma*’ning nemischa tarjimalarida uchraydigan, tarjima nazariyasi va amaliyotidagi muammolar asosan tarjimadan tarjima qilish ishlarida ko'rinadi. Tarjimada realia juda milliy ohangga ega bo'lgani sababli, ular ko'pincha tarjima uchun qiyinchilik tug'diradi. Mazkur maqolada “*Boburnoma*”ning H.Dalovning nemischa tarjimalarida realialar tadqiqi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *realia, tarjima, tarjima muammolari, tarixiy shaxslar, milliy o'ziga xoslik*

Аннотация. Проблемы в теории и практике перевода, которые встречаются в немецких переводах *Бобурномы*, в основном видны в переводах. Поскольку реалии в переводе имеют ярко выраженный национальный оттенок, они часто создают трудности для перевода. В данной статье представлено исследование реалий в немецких переводах *Бобурномы* Х. Далова.

Ключевые слова: реалии, перевод, проблемы перевода, исторические личности, национальная идентичность

Abstract. Problems in translation theory and practice, which are encountered in German translations of the *Boburnoma*, are mainly seen in the translations. Since *realia* in translation has a very national tone, they often create difficulties for translation. This article presents the study of *realia* in H. Dalov's German translations of the *Boburnoma*.

Keywords: *realia, translation, translation problems, historical figures, national identity*

“Realialar – muayyan bir xalqning hayoti, turmushi, urf-odatlar, madaniyati, ijtimoiy taraqqiyotiga oid narsa, predmet, voqea-hodisalarni ifodalovchi so'z va so'z birikmalari bo'lib, ular milliy va davriy xususiyatga egadirlar” [1]. Fikrimizcha, S.Vlaxov va S.Florinlarning realialar to'g'risidagi ta'rifi, nisbatan mukammal hamda haqiqatga yaqindir.

Realialar haqida gapirganda, o'z o'rnida kolorit tushunchasiga ham oydinlik kiritish kerak bo'ladi. Kolorit, S.I.Vinogradov xulosasiga ko'ra, biror narsa yoki voqea-hodisa (davr yoki

hudud)ning o'ziga xos xususiyatlari majmuidan iborat. Shu bois, u muayyan xalqqagina xos bo'lgan alomatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Bu jihat, o'z-o'zidan muayyan tarixiy davrda sodir bo'ladi[2]. Realialar lisoniy hodisa, lisoniy boylik sifatida ham muayyan jamiyatning tarixiy taraqqiyotida o'ziga xos rol o'ynaydi va jamiyatdagi o'zgarishlarga o'z tasirlarini ko'rsatadi. Shunisi aniqki, realialarning muhim xususiyati ular ifodalaydigan predmet xususiyatidan kelib chiqadi. Muayyan xalqning turli tarixiy davrlardagi hayot tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti realialarning mohiyatiga albatta o'z tasirini ko'rsatadi. Ana shuning uchun ham realialar to'g'risida gapirganda, albatta, milliy o'ziga xoslik va tarixiy kolorit masalasiga ko'z yumib bo'lmaydi. G'.Salomov realialarni milliy o'ziga xoslik "komponen"ti deganda, ularning milliy koloritning ajralmas qismi ekanligini aytib o'tadi. Ularda davriy xoslikning ham mavjudligi, realialarning har qanday holatlarda ham bir vaqtning o'zida ham milliy, ham tarixiy bo'yoqqa ega bo'lishliklarini ko'rsatadi [3]. Haqiqatdan ham realialarning muhim xususiyati ular ifodalaydigan predmet xususiyatidan kelib chiqadi.

Har bir millatda aynan shu elatning urf-odatlar bilan bog'liq milliy koloritdagi kiyim-kechaklar, uy-ro'zg'or ashyolari, mavjudki, bu kabi predmetlar nomlari (realialar)ni boshqa tilda analoglar bilan almashtirib bo'lmaydi. Masalan, asarda keltirilgan o'zbeklarning milliy kiyimlaridan: to'n, belbog', sallani analogik tarjima qilib bo'lmaydi. Bu kabi so'zlar transliteratsiya qilinib, matn ostida izoh berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. H.Dalov "Boburnoma" ni nemis tiliga tarjimalarida milliy kiyimlarni tarjimasiga nazar qarataylik: "chakmon" (Gewand), tugmali chakmon (ein Gewand mit Knöpfen), „ipak to'nlar“ (Seidengewänder) "tugmali qunduz to'n" (Ehrengewänder); "belbog'" "Schnüre"; "Salla" (Turban); to'n(Mantel) shaklida ifodalagan. Bu yerda ko'rishimiz mumkinki tarjimalar to'g'ridan-to'g'ri amalga oshirilgan. Ayrim so'zlarning tarjimasida g'alizliklarga ham yo'l qo'yilgan. Milliy kiyimlarni tarjima qilishda ko'proq so'zlarning izohi bilan berilsa, o'quvchi uchun ham tushunarli, ham qiziqarli bo'ladi. A.Fyodorovning fikricha realialarni tarjima qilishda, shu so'zlarning asliyat tilida tutgan o'rnini va anglatgan ma'nosini bilish kerak.

Muayyan xalqning turli tarixiy davrlardagi hayot tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti realialarning mohiyatiga albatta o'z tasirini ko'rsatadi. Yuqoridagilardan realialar boshqa xalqqa yot bo'lgan va muayyan xalqning maishiy hayoti, madaniyati ijtimoiy turmushi va tarixiy taraqqiyotigagina taalluqli bo'lgan so'zlar va so'z birikmalari tushuniladi. Demak, ular milliy va tarixiy koloritni o'zlarida mujassamlashtirgan bo'ladilar. Asarda yana ko'plab joy nomlari va ismlarni uchratamiz. Tarjimon H.Dalov ushbu so'zlarni nemis tiliga tarjima qilishda ko'proq transkripsiya va transliteratsiya usullaridan foydalangan. Bunga bir necha misollar keltirish mumkin. Masalan ismlar tarjimasiga e'tibor qaratsak: Mir Alisher Navoiy (Mir Alischer Navoi), Ahmad Hojibek (Ahmed Khodji Beg), Sulton Ali mirzo (Sultan Ali Mirza), Boysunqur mirzo (Baysunqhar Mirza), Jonibek do'ldoy (Jani Beg Duldai), Sulton Maxmud mirzog'a – (Sultan Mahmud Mirzo).

Joy nomlari tarjimalari: Farg'ona (Ferghana), Andijon (Andidjan), Samarqand (Samarqand), Kesh (Kesch), Marg'inon (Marghinan), Toshkand (Taschkent), Xo'jand (Khodjend) kabilar. Haqiqatan ham asarda ko'plab muayyan toponimik obyekt nomlari, ma'lum laqab yoki taxallus bilan izohlanuvchi atoqli otlar, o'simlik va hayvonot olami bilan bog'liq onomastik birliklar juda qiziqarli tarzda ifodalanadi. Masalan "Boburnoma"da keltirilgan Takasekretku toponimi haqidagi ma'lumot izohini tarjimada kuzataylik: Asliyatda: *Avval Yunusxon bila Andijonning shimol tarafida Sayhun daryosining yoqasida, Takasekretku degan yerda. Bu jihatdin ul mavzi' bu ismg'a mavsumdurkim, tog' domanasi jihatidin bu daryo andoq tor oqarkim, rivoyat qilurlarkim, ul yerdin taka sekrigandur, mag'lub bo'lub ilikka tushti. Yana Yunusxon yaxshilik, qilib viloyatig'a ruxsat berdi. Bu yerda urush bo'lg'on uchun Takasekretku urushi ul viloyatta ta'rix bo'lubtur* [4]. Tabdilda: Uch marotaba saf tortib urush qilgan. Avval Yunusxon bilan Andijonning shimol tarafi – Sayhun daryosining yoqasidagi Takasekretku degan yerda. Bunday nomlanishining boisi shuki, tog' etagi bo'lganidan bu yerda daryo shunday tor joydan oqadiki, rivoyat qilishlaricha, u yerdan taka sakrab o'tgan ekan. Mag'lub bo'lib, qo'lga tushdi. Yunusxon yaxshilik qilib viloyatiga ruxsat berdi. Bu yerda urush bo'lganligi uchun "Takasekretku urushi" ul viloyat tarixida qolgandir [5].

Nemis tilida: *Omar Scheykh Mirza hatte in drei großen Schlachten gekämpft. Die erste Schlacht fand gegen Yunus Khan am Ufer des Sayhuns nördlich von Andidjan statt. Dieser Ort wird „Bocksprung“ genannt, weil die Berge auf beiden Seiten des Flusses so nah zusammenstehen, dass,*

so sagt man, die Ziegenböcke hinüber- und herübergesprungen sein sollen. Omar Scheykh Mirza hatte diese Schlacht verloren und wurde gefangen genommen, aber Yunus Khan, der Sieger, ließ ihn großmütig in sein Land zurückkehren. Das Gefecht beim „Bocksprung“ hat Geschichte gemacht und die Entstehung des Namens der Gegend rührt daher [6].

Ma'nosi: Umar Shayx Mirzo uchta yirik jangda qatnashgan. Birinchi jangi Andijon shimolidagi Sayxun sohilida Yunusxonga qarshi bo'ldi. Bu yerni "Takasakrash" deb atashgan, chunki daryoning ikki tomonidagi tog'lar bir-biriga juda yaqin joylashganki, aytishlaricha, u yerdan taka sakrab o'tgan ekan. Bu jangda Umar Shayx mirzo qo'lga tushgan, ammo Yunusxon g'olib, unga saxiylik bilan o'z mamlakatiga qaytishga ruxsat beradi. Shu joyda urush bo'lganligi uchun "Takasakrash urushi" bu viloyatning tarixida qoldi va hudud nomining kelib chiqishi ham ana shundan dalolat beradi. Tarjimada tarjimon asosan e'tiborni ushbu Takasekretku degan toponimga qaratadi va nemis tiliga "Bocksprung" ya'ni "Takasakrash" deb tarjima qiladi. "Bock" – echki, taka degan ma'noni bildiradi. Tarjima asliyatga mos holda amalga oshirilgan.

Yana bir misolga e'tibor qarataylik: *Ul jumladin biri budurkim, Samarqand hokimi ekan fursatlar o'zbakdin elchi kelur, o'zbak ulusida bu elchi zo'rg'a mashxur ekandur. O'zbak zo'r kishini «bo'ka» der emish. Jonibek derkim: bo'kamusen, bo'ka bo'lsang, kel, kurashaling. Bu elchi har necha muzoyaqa qilur, quymas, kurashurlar, Jonibek yiqar. Mardona kishi edi [7].*

Nemis tilida: *Als er Stadtverwalter in Samarqand war, kam eines Tages ein özbekischer Gesandter zu ihm. Er war als ein kräftiger Mann unter den Özbeken mit dem Spitznamen „Buqa“ (Ochs) bekannt. Beim Empfang fragte Jani Beg Dulday ihn: „Bist du ein Ochs? Wenn du es bist, dann lass uns miteinander ringen.“ Obwohl der Gesandte nicht ringen wollte, beharrte Jani Beg Dulday auf seinem Vorschlag. Und so rangen sie miteinander, bis Jani Beg Dulday ihn zu Boden schlug [7].*

Ma'nosi: Samarqandda shahar hokimi bo'lib yurgan kezlarida bir kuni o'zbek elchisi kelibdi. U o'zbeklar orasida "Buqa" (ho'kiz) laqabli kuchli odam sifatida tanilgan edi. Shunda Jonibek do'lday: "Sen buqamisan? Buqa bo'lsang, kel birga kurashaylik", degan ekan. Elchi kurashmoqchi bo'lmasa-da, Jonibek Dulday o'z taklifida qat'iy turdi. Shunday qilib, Janibek Dulday uni yerga yiqitmaguncha kurashdilar.

Bu joyda tarjimon "Bo'ka" ya'ni eng zo'r kishini tarjimada "Buqa" deb yonida (Ochs)so'zini berib izohlab ketgan. Shuni "Bo'ka" deb so'ngra unga izoh berganda yana ham aniqroq bo'lgan bo'lardi. "Boburnoma"da ko'plab tarixiy shaxslarning laqabi bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlar ham borki, ular juda mohirona tasvirlangan. Masalan: Ibrohim chopuq haqidagi tasvirni ko'raylik: *Bu yurtta ekanda necha navbat tashqaridin-ichkaridin ko'ngulluk yigitlar Xiyobonda yaxshilar chopqulashtilar. Bir martaba Xiyobonda Ibrohim Bekchik chopqulashti, yuziga choptilar. Mundin so'ng Ibrohim chopuq derlar edi [4].*

Rus tilida: *Однажды на хиабане рубился Ибрахим Бекчик и ему порезали лицо. После этого Ибрахим Бекчика стали называть «Ибрахим чатук [8].*

Tarjimada: *Einmal erhielt Ibrahim Bekschik beim Gefecht auf der Hauptallee einen Säbelhieb über sein Gesicht. Seit dieser Zeit trug er den Beinamen Tschapuk "der mit dem Schmiss"[7].*

Ma'nosi: Bir marta Ibrohim bekchik Hiyobonda qilichbozlik qilgan paytda uning yuzini chopdilar. O'shandan beri unga "Ibrohim chopuq" laqabini berishdi. Tarjimada H. Dalov "Ibrohim chopuq" birligini "Ibrahim Tschapuk" deb asliyatga mos shaklda tarjima qilgan. Bunday misollarni asarda ko'plab uchratamiz. Fikrimizcha, tarjimon xos so'zlarni o'ta mohirlik bilan o'giran.

Tarjima jarayonida tarjimon milliy koloritni to'laqonli ifoda etishga harakat qilgan va o'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun ko'plab izohlarni keltirgan. Toponim va antroponimlarni asl tilga yaqin tarzda tarjima qilishga erishgan va bu borada transkripsiya, transliteratsiya, izohlash va muqobil variantlardan foydalanish kabi tarjima usullaridan o'rinli foydalangan. Bilamizki, har bir tarjimon uchun biror millatga xos so'zlarni o'z tilida tushunarli tarzda yetkazish bir oz qiyinchilik tug'diradi, biroq H.Dalov mazkur qiyinchiliklarni bartaraf eta olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Влахов С, Флорин С. Непереводимые в переводе.изда 3-е. – Москва: Р.Валент, 2006. – С. 22-23.
2. Виноградов С. И. О социальном аспекте лексической нормы. – М., 1983. – С. 21.
3. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. 2-nashr. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – B. 54–55.

4. Захириддин Мухаммад Бобур. "Бобурнома". – Тошкент: Шарқ НМАК, 2002. – Б. 37.
5. Захириддин Мухаммад Бобур. "Бобурнома" (Ҳозирги ўзбек тилидаги таъдбири). – Тошкент: O'zbekiston, 2019. – Б.18.
6. Dalov H. Babur-name. Produktion und Herstellung: Pro-Business GmbH. – Berlin, 2022. – S. 46.
7. Dalov H. Babur-name. Produktion und Herstellung: Pro-Business GmbH. – Berlin, 2022. – S. 45.
8. Азимджанова С. А. Захир ад-Дин Бабур БАБУР-НАМЕ. Книга II. – Ташкент, 1982. – С.47.

UO'K 808.5

J.R.R. TOLKIENNING "SILMARILLION" ASARI ASOSIDA OSMON VA YER KONSEPTINING QIYOSIY-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.R. Abdusalimov, stajyor-assistent, Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada J.R.R. Tolkienning "Silmarillion" asari asosida osmon va yer konseptining qiyosiy-tipologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu konseptlarning badiiy funksiyasi, semantik yuklamasi va ularning gumanistik-falsafiy mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tolkien, Silmarillion, osmon konsepti, yer konsepti, mifologiya, qiyosiy tipologiya, badiiy obraz.

Аннотация. В статье проводится сравнительно-типологический анализ концептов неба и земли на основе произведения Дж. Р. Р. Толкина «Сильмариллион». Особое внимание уделяется художественной функции, семантической нагрузке и философско-гуманистическому содержанию данных образов.

Ключевые слова: Толкин, Сильмариллион, концепт неба, концепт земли, мифология, сравнительная типология, художественный образ.

Abstract. This article presents a comparative-typological analysis of the concepts of sky and earth based on J.R.R. Tolkien's *The Silmarillion*. The paper explores the literary function, semantic depth, and philosophical-humanistic meaning embedded in these representations.

Key words: Tolkien, *The Silmarillion*, sky concept, earth concept, mythology, comparative typology, literary imagery.

Insoniyat tarixi davomida osmon va yer tushunchalari ko'plab mifologiyalar, dinlar va falsafiy tizimlarning markaziy o'qini tashkil etgan. Bu ikki fundamental element nafaqat jismoniy olamning asosini, balki ma'naviy, ruhiy va kosmogoniya bilan bog'liq chuqur ma'nolarni ham anglatadi. Turli madaniyatlarda osmon ilohiy, muqaddas, noma'lum va oliy kuchlar maskani sifatida tasvirlansa, yer moddiy, hayot beruvchi va inson faoliyati kechadigan makon sifatida tushunilgan. Ushbu ikkilik, ya'ni samoviy va dunyoviy o'rtasidagi munosabatlar, olamning yaratilishi, tartibi, insonning undagi o'rni va taqdirini tushunishga urinishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib kelgan.

J.R.R. Tolkienning "Silmarillion" asari adabiyot olamidagi eng murakkab va chuqur mifologik tizimlardan biri hisoblanadi. Unda yaratilishdan to'lgan Davrgacha bo'lgan davrlar batafsil yoritilgan bo'lib, asar Tolkienning "Uzuklar Hukmdori" kabi boshqa mashhur asarlari uchun zamin yaratadi. "Silmarillion"da osmon va yer konsepsiyalari nafaqat fizik joylashuv, balki ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan ramziy elementlar sifatida ham namoyon bo'ladi. Eru Iluvatar tomonidan yaratilgan Arda olami, uning evolyutsiyasi, Valar va Maiarining faoliyati, Elflar va Insonlarning taqdiri ushbu ikki tushuncha bilan uzviy bog'liqdir.

J.R.R. Tolkienning "Silmarillion" asari olamning yaratilishi, ya'ni Eä'ning vujudga kelishi bilan boshlanadi. Bu yaratilish jarayoni "Ainulindalë" bobida batafsil tasvirlangan bo'lib, u osmon va yer konsepsiyalarining dastlabki shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Asarda aytilishicha, Eru Iluvatar, Yagona, Oliy Zot mavjud bo'lgan va U o'zining fikridan Ainurlarni yaratgan. Ainurlar Eru bilan birgalikda Musiqa ("Ainulindalë") orqali olamni tasavvur qilishgan va shu musiqadan Eä (Borliq) paydo bo'lgan.

J.R.R. Tolkienning "Silmarillion" asarida osmon shunchaki bir fizik makon emas, balki chuqur ramziy ma'nolarga ega bo'lgan, ilohiylik, nur va hatto qorong'ulik bilan bog'liq kontseptsiya sifatida tasvirlanadi. Bu kontseptsiya Arda olamining yaratilishi, uning tartibi va undagi voqealarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Asarda osmon bilan eng bevosita bog'liq bo'lgan Valardan biri **Varda**, Yulduzlar Malikasidir. U Manwëning rafiqasi bo'lib, nur va osmon yoritgichlarini yaratish bilan shug'ullanadi. Varda tomonidan yaratilgan yulduzlar Elflarning uyg'onishi uchun birinchi nur manbai bo'ladi. Elflar "Yulduzlar bolalari" deb ataladi va ularning uyg'onishi osmonning muqaddas ahamiyatini yanada oshiradi. Varda nafaqat fizik yulduzlarni, balki osmondagi shafqatsiz yovuzlikka qarshi ilohiy himoyani ham ifodalaydi. U Melkorning qorong'ulik kuchlariga qarshi nur va umid ramzi bo'lib xizmat qiladi.

Manwë, Valarning oliy hukmdori, havo, shamollar va osmonning hukmdori hisoblanadi. U Ardaning eng baland cho'qqisi, Taniquetil tog'ida joylashgan **Ilmarin** saroyida, ya'ni Tangavarda istiqomat qiladi. Tangavar — bu so'zma-so'z "nafas cho'qqisi" yoki "osmon taxti" degan ma'noni anglatadi va Manwëning osmon bilan bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi. Manwë, Eru Ilúvatarning fikrlarini eng yaxshi anglay oladigan Valar sifatida tasvirlangan. Uning taxti osmonda joylashgani, uning ilohiy hokimiyatini va Ardadagi tartibni saqlashdagi rolini ramziy ma'noda mustahkamlaydi.

"Silmarillion" asarida yer shunchaki bir fizik joy emas, balki chuqur ramziy ma'nolarga ega bo'lgan, moddiylik, hayot va buzilish bilan bog'liq kontsepsiya sifatida tasvirlanadi. U Ilúvatar farzandlarining yashash joyi, Valarning ijodiy faoliyati va Melkorning vayronkor kuchlarining kurash maydoni bo'lib xizmat qiladi. Arda, ya'ni Yer, Valarning musiqasi va keyinchalik moddiy mehnati orqali shakllangan. Ular tog'larni qad ko'tarishgan, dengizlarni o'yishgan, daryolar va o'rmonlarni yaratishgan. Har bir Valar o'ziga xos tarzda Yerning shakllanishiga hissa qo'shgan. Masalan, Aulë Yerning moddiy tuzilishini, tog'lar va vodiylarni yaratishda muhim rol o'ynagan. Yavanna esa o'simliklar va hayvonot dunyosining yaratilishiga mas'ul bo'lgan, Yerga hayot baxsh etgan. Ulmo esa dengizlar va suv havzalarining hukmdori sifatida, Yerning suv elementini shakllantirgan.

Yerning yaratilishi – bu Valarning Musiqadagi ko'rinishni moddiy haqiqatga aylantirish jarayoni. Bu jarayon Yerning nafaqat fizik joy, balki ilohiy ijodkorlikning ifodasi ekanligini ko'rsatadi. Dastlabki bosqichda Yer xuddi toza varaq kabi bo'lgan, ammo Valarning mehnati va san'ati orqali u go'zal va xilma-xil landshaftga aylangan. Bu holat Yerning potensialini, unda cheksiz imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

Yer Ilúvatar farzandlari – Elflar va Insonlarning uyidir. Ular Yerning o'zida uyg'onib, uning tabiiy boyliklari bilan oziqlanishgan va uning go'zalliklaridan zavqlanishgan. Elflar Kuiviéne ko'li yaqinida, Insonlar esa Hildorien yerlarida uyg'onishgan. Bu ularning Yer bilan bo'lgan chuqur bog'liqligini ko'rsatadi. Yer ularga nafaqat yashash joyi, balki o'zgaruvchanlik, o'sish va rivojlanish maydoni ham bo'lib xizmat qiladi.

Elflar Yer bilan abadiy bog'langan bo'lib, ular o'lmagan va Arda mavjud ekan, ular ham mavjud bo'lishadi. Ular Yerning go'zalliklarini himoya qilishga, uni tartibga solishga va uni san'at va hunarmandchilik orqali boyitishga intilishadi. Insonlar esa o'ziga xos "Ilúvatarning ikkinchi bolalari" bo'lib, ularga erkinlik va o'lim sovg'asi berilgan. Ular Yerda qisqa umr kechirib, unda o'z izlarini qoldirishadi va o'limdan so'ng Ardaning chegaralaridan tashqariga chiqib ketishadi. Bu Yerning nafaqat yashash joyi, balki vaqtinchalik makon ekanligini ham anglatadi.

Melkorning Arda ustidan hukmronlik qilish istagi Yerning buzilishiga olib keladi. U nafaqat o'zining zulmati bilan, balki Yerning moddiy tuzilishini buzish orqali ham vayronkorlik qiladi. Masalan, Ikki Chiroq vayron qilinganida Yerning shakli o'zgaradi, uning sirtida ulkan o'zgarishlar yuz beradi. Angband kabi qorong'u qal'alar va Mordor kabi buzilgan yerlar Melkorning yovuzligining moddiy ifodalari bo'lib xizmat qiladi. U Yer ostida o'zining yomonliklarini yashiradi, orklar va boshqa yirtqich maxluqlar yaratadi.

J.R.R. Tolkiennning "Silmarillion" asarida osmon va yer shunchaki ikki alohida element emas, balki chuqur o'zaro bog'liqlikda bo'lgan va bir-biriga ta'sir qiluvchi kontsepsiyalar sifatida tasvirlanadi. Ularning munosabatlari Arda olamining butun tarixini, uning evolyutsiyasini va undagi voqealarning rivojlanishini belgilaydi.

Osmon va yerning o'zaro bog'liqligi Eru Ilúvatarning dastlabki yaratish aktida namoyon bo'ladi. Ainurlarning Musiqasi orqali paydo bo'lgan Arda, osmon va yerni bir butun qilib birlashtiradi. Ilúvatarning ilohiy irodasi va buyruqlari osmon orqali Valar va keyinchalik Ilúvatar farzandlariga yetkaziladi. Masalan, Elflarning uyg'onishi yulduzlar (osmon) ostida sodir bo'ladi va

ularning taqdiri Arda (yer) bilan abadiy bog'liqdir. Elflar Yerda yashaydi, ammo ularning ruhlari Ilúvatar oldiga qaytadi yoki Ardaning chegaralarida qoladi. Melkorning Arda ustidan hukmronlik qilish istagi osmon va yer o'rtasidagi tabiiy muvozanatni buzadi. U o'zining qorong'ulik kuchlari bilan bulutlarni chaqiradi, havo haroratini tushiradi va vulqon otilishlari kabi tabiiy ofatlarni keltirib chiqaradi. Bu esa Yerning o'zgarishiga va uning go'zalligining buzilishiga olib keladi. Bularning barchasi osmonning Yerga va Yerning osmonga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Ushbu tabiiy hodisalar shunchaki fizik o'zgarishlar emas, balki Ardadagi yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurashning ramziy ifodasi hamdir.

J.R.R. Tolkienning "Silmarillion" asaridagi osmon va yer konsepsiyalari uning murakkab va boy mifologik dunyosining asosini tashkil etadi. Ushbu maqola davomida ko'rib chiqqanimizdek, bu ikki tushuncha nafaqat fizik makon, balki chuqur ramziy, kosmogonik va ma'naviy ma'nolarga ega bo'lgan elementlardir. Ularning o'zaro aloqasi va o'zaro bog'liqligi Arda olamining yaratilishidan tortib, undagi yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi doimiy kurashgacha bo'lgan barcha jarayonlarni belgilaydi. Osmon ilohiy tartib, nur, umid va oliy kuchlar maskani bo'lsa, yer moddiylik, hayot, o'zgarish va insoniyatning taqdiri kechadigan maydon sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Tolkien o'zining "Silmarillion" asarida osmon va yer konsepsiyalarini shunchaki ikkilik sifatida tasvirlamay, balki ularni murakkab, ko'p qirrali va o'zaro bog'liq tizimning ajralmas qismlari sifatida taqdim etadi. Bu asar insonning olamdagi o'rnini, ilohiy iroda va erkinlik, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash hamda umid va o'lim kabi fundamental savollarni osmon va yer orqali aks ettiradi. "Silmarillion" nafaqat bir mifologik hikoya, balki insoniyatning mavjudlik, taqdir va dunyoning ma'nosi haqidagi chuqur falsafiy mulohazalarni o'zida mujassam etgan ulkan asardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolkien J. R. R. The Silmarillion: the legendary precursor to The Lord of the Rings. – Del Rey, 1985.
2. Simonson M. The arboreal foundations of stewardship in JRR Tolkien's the Silmarillion //English Studies in Africa. – 2017. – T. 60. – №. 2. – C. 12-22.
3. Kilby C. S. Introduction to "Tolkien & The Silmarillion" //VII: Journal of the Marion E. Wade Center. – 2002. – T. 19. – C. 91-104.

UO'K 808.5

A. NAVOIYNING LISON UT-TAYR ASARI ASOSIDA OSMON VA YER KONSEPTINING QIYOSIY-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.R.Abdusalimov, stajyor-assistent, Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ish Alisher Navoiyning Lison ut-Tayr asari asosida "Osmon" va "Yer" konseptlarining badiiy talqini va ularning qiyosiy-tipologik xususiyatlarini shuningdek, bu konseptlarning ramziy ma'nolari, inson ruhiy olami va ma'rifat yo'lidagi izlanishlar bilan aloqasi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Lison ut-Tayr, Osmon, Yer, konsept, timsollar, ramziy ma'no, qiyosiy-tipologik tahlil, tafakkur.

Аннотация. Данное научное исследование посвящено художественной интерпретации концептов "Небо" и "Земля" на основе произведения Алишера Навои «Лисон ут-Тайр», а также раскрытию их сравнительно-типологических особенностей, символического значения и связи с духовным миром человека и его поисками на пути к познанию.

Ключевые слова: Алишер Навои, Лисон ут-Тайр, Небо, Земля, концепт, образы, символическое значение, сравнительно-типологический анализ, мышление.

Abstract. This scholarly work explores the artistic interpretation of the concepts "Sky" and "Earth" based on Alisher Navoi's Lison ut-Tayr, highlighting their comparative-typological features, symbolic meanings, and their connection to the human spiritual world and the pursuit of enlightenment.

Keywords: Alisher Navoi, Lison ut-Tayr, Sky, Earth, concept, symbols, symbolic meaning, comparative-typological analysis, thought.

Buyuk mutafakkir, shoir va faylasuf Alisher Navoiy o'zining boy ma'naviy merosi bilan nafaqat o'zbek, balki butun musulmon sharq adabiyoti va madaniyatining taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan ijodkordir. Uning *Lison ut-Tayr* asari Sharq tasavvufiy tafakkurining yuksak badiiy namunalaridan biri bo'lib, insonning ma'naviy kamolot sari intilishi, ruhiy poklanish va ilohiy haqiqatni anglash yo'lidagi izlanishlarini ramziy obrazlar orqali ifodalaydi. Ushbu asarda "Osmon" va "Yer" konseptlari o'zaro qarama-qarshi bo'lgan fazoviy tushunchalardan tashqari, chuqur falsafiy va ma'naviy mazmun kasb etadi. "Osmon" ilohiy nur, ruhiy yuksalish, haqiqat sari intilish timsoli sifatida talqin etilsa, "Yer" dunyoviylik, moddiylik va insonning ruhiy sinov maydoni sifatida namoyon bo'ladi.

Alisher Navoiy ijodining muhim jihatlaridan biri shundaki, u Sharq tasavvufiy tafakkurini badiiy ifoda vositalari orqali yuksak darajada aks ettira olgan. *Lison ut-Tayr* asari bu borada alohida o'rin egallaydi. Mazkur asar o'zining mazmuniy-falsafiy qatlamlari bilan insonning ma'naviy kamolot sari intilishini, ruhiy tozalikka erishish yo'lida bosib o'tiladigan murakkab jarayonni ramziy obrazlar orqali tasvirlaydi. Ayniqsa, unda "Osmon" va "Yer" konseptlari orqali insonning ilohiy haqiqat sari sayohati ko'p qirrali talqinda beriladi.

Navoiy *Lison ut-Tayr*ni yozishda forsiy adabiyotning ulug' mutasavvifi Fariduddin Attorning *Mantiq ut-Tayr* asariga asoslangan. Ikkala asarda ham asosiy syujet — qushlarning Simurg'ni izlab chiqadigan sayohati — tasavvufiy yo'lning (sayr va suluk) ramzi sifatida talqin etiladi. Bu sayohat zahiriy emas, balki botiniy — ya'ni ruhiy yuksalish, nafsni tark etish va ma'naviy poklanishga erishish jarayonidir. Shu jihatdan "osmon" va "yer" obrazlari bu yo'lning ikki asosiy manzili yoki bosqichi sifatida namoyon bo'ladi.

Osmon konsepti: ilohiy haqiqat va ruhiy yuksalish makoni

"Osmon" konsepti *Lison ut-Tayr*da ilohiy ma'rifat, muhabbat va haqiqat timsoli sifatida gavdalanadi. Bu yerda osmon shunchaki fazoviy tushuncha emas, balki ma'naviy-ruhiy holatning yuksak darajasini anglatadi. Qushlarning osmonga qarab yo'l olishi — bu inson ruhining nafsiy holatlardan yuksalib, ilohiy haqiqat sari intilishi sifatida talqin etiladi. Osmon — bu ilohiy nurni anglash, Haq bilan birlashish manzili, ya'ni sufiylikdagi "vahdat al-vujud" g'oyasining ramziy ifodasidir. Osmon — shuningdek, yuksak maqsad, mukammallik, ruhiy ozodlik, abadiy nur manbai sifatida talqin etiladi.

Yer konsepti: dunyoviylik, sinov va nafsiy to'siqlar makoni

Yer esa bu asarda moddiy dunyo, insonning dunyoviy istak va nafslari bilan kurashadigan makon sifatida namoyon bo'ladi. Bu tasvir sufiylikdagi zohir va botin qarama-qarshiligini eslatadi. Yerda insonni egallab olgan vasvasa, shubha, havoyi nafslar, dunyo zavqlari, shon-shuhrat ilinjlari mavjud bo'lib, ular ilohiy haqiqat sari yo'lga to'siq bo'ladi. Shu bois, qushlarning sayohati bu dunyoviy cheklovlardan yiroqlashish, "yer"dan — ya'ni past darajadagi ong va nafsdan — uzilib, "osmon"ga — ilohiy ong sari ko'tarilish ramzidir.

Osmon va yer o'rtasidagi tasavvufiy dualizm

Navoiy asarida osmon va yer qarama-qarshi, antagonist kuchlar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi ikki maqom sifatida talqin etiladi. Tasavvufiy tafakkurda bu ikki konseptning mavjudligi zarralik va butunlik, jismoniylik va ruhiylik, vaqtincha va abadiylik orasidagi ichki muvozanatni anglatadi. Yerda yashash — bu sinov, lekin zaruriyat; osmon sari yuksalish esa — bu maqsad va poklanishdir. Inson bu ikki maqom o'rtasida harakatda bo'lib, yerdan boshlanib, osmonga yetadi, ya'ni "sayr ila Alloh" va "sayr fi Alloh" maqomlarini bosib o'tadi.

Qushlar — bu asarda inson ruhining ramzidir. Ular osmonga — ilohiy haqiqat sari intiladilar, ammo safar davomida ularni yer — nafs, dunyoviylik, shubha, qo'rquv, dangasalik kabi to'siqlar to'xtatishga harakat qiladi. Har bir qushning bahonasida insonning ichki muammolari ochib beriladi. Bu bahonalar — yerdan uzilolmaslik, osmonga ko'tarilishga ichki kuchning yetishmasligi. Shu tarzda Navoiy qushlar sayohati orqali osmon va yer konseptlarini chuqur falsafiy hamda didaktik ma'noda yoritadi.

Navoiy ijodida osmon va yer qarama-qarshi fazoviy makonlar bo'lish bilan birga, ular ilohiy hikmat asosida yaratilgan ikki asosiy kosmik sath sifatida tasvirlanadi. Bu manzara Qur'oni karimdagi kosmogoniya — ya'ni olamning yaratilishi haqidagi g'oyalar bilan uyg'unlashadi. Osmon

— yulduzlar, Quyosh va Oy bilan bezatilgan, har bir samoviy jismlar o'z yo'nalishida, qat'iy qonuniyat asosida harakatda bo'ladi. Yer esa inson yashashi uchun qulay bo'lgan makon: o'simliklar, hayvonlar, suv va boshqa ne'matlar bilan to'ldirilgan. Bu tartib Alisher Navoiyning tasavvurida ilohiy mukammallik, kosmik uyg'unlik va tartib-intizomning belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Ilohiy manbada bo'lgani kabi, *Lison ut-Tayr*da ham osmon va yer o'z o'rniga ega bo'lib, bejiz yaratilmagan — ular bir-birini to'ldiruvchi ma'naviy kontekstga ega.

Navoiyda osmon oddiy fazoviy tushuncha emas — bu ruhiy olam, ilohiy sirlarga yaqinlik, mutlaq haqiqat sari intilishning ramziy ifodasidir. *Lison ut-Tayr*da qushlarning Simurg'ga — ilohiy haqiqatga — yetishish yo'li aslida osmon orqali amalga oshadigan ma'naviy taraqqiyotni aks ettiradi.

Bu osmon:

- Ruhning haqiqiy vatanidir;
- Ma'rifat va muhabbatning manbai;
- Insonning takomil bosqichlarini belgilovchi sathdir.

Har bir qush (ya'ni har bir inson ruhi) bu osmon sari intiladi, ammo bu yuksalish faqat nafsni yenggan, ruhiy poklanish bosqichlaridan o'tganlar uchun mumkin. Bu holat tasavvufdagi suluk (sayr) jarayonini ifodalaydi. Navoiycha osmon — bu haqni tanish, qorong'ulikdan nurning sari yuksalish yo'li.

*Lison ut-Tayr*da yer — moddiylik, nafsiy istaklar, ehtiroslar, quyilikning manbai sifatida ko'rsatiladi. Qushlar dastlab yerda yashaydi, ular yerning go'zalliklariga mahliyo, lekin aynan bu bog'liqlik — ularni osmonga (ya'ni Simurg'ga) yo'l olishdan qaytaruvchi asosiy to'siqdir.

Yer quyidagilar bilan bog'lanadi:

- Nafs — dunyo istaklariga bog'liqlik;
- Havoyi xayollar — ruhiy taraddudlar;
- Moddiy qaramlik — vaqtinchalik ne'matga doimiy intilish.

Yer bu yerda sinov maydonidir — shaytoniy vasvasalar, egoning fitnalari aynan shu makonda kuchayadi. Tasavvufda yer — bu “zohiriy makon”, osmon esa “botiniy haqiqat”dir.

Navoiy asarida yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash tashqi dunyoda emas, balki insonning ichki olamida — nafs va ruh o'rtasida sodir bo'ladi. Bu jihat tasavvufning asosiy g'oyalaridan biri — “jihad al-akbar”, ya'ni eng buyuk kurash, insonning o'z nafs bilan kurashiga to'g'ri keladi.

*Lison ut-Tayr*dagi har bir qushning o'z bahonasi — bu ichki zaiflik, ya'ni yerga bog'liqlikning ifodasidir. Qushlarning sayohat davomida o'z vasvasalaridan voz kechishi — bu ruhning g'alabasi, osmon sari yuksalishining timsolidir. Aslida, Navoiycha “yer” — bu ruhiy pasayish xavfi, “osmon” esa ruhiy yetuklik manzildir.

Navoiyda osmon va yer ziddiyatli emas, balki integratsiyalashgan — bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida qaraladi. Yerda yashash — bu zarurat, osmon sari intilish — bu maqsad. Biri — imkon, ikkinchisi — ideal.

Bu yondashuv:

- Tashqi va ichki haqiqatlarning uyg'unligi;
- Zohir va botinning birligi;
- Insoniy kamolot yo'lida ikki olam o'rtasidagi muvozanatni anglatadi.

Bu model orqali *Lison ut-Tayr* faqat diniy-sufiylik asar emas, balki inson ruhiyatining chuqur psixologik va ontologik tahlili sifatida ham qaraladi.

Lison ut-Tayr asarida “Osmon” va “Yer” konseptlari nafaqat poetik obrazlar, balki murakkab tasavvufiy tafakkurning mazmunli timsollari sifatida ishlatiladi. Navoiy ushbu tushunchalarni bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi ma'naviy yo'l bosqichlari sifatida talqin etadi. Osmon — maqsad, yer esa sinov maydoni. Asarda insonning hayoti — bu ikki konsept o'rtasidagi uzluksiz harakat, yuksalish va o'zini anglash jarayoni sifatida tasvirlanadi. Ushbu tahlil, Navoiy tafakkuridagi konseptual yondashuvlarning bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy A. *Lison ut-tayr* //Toshkent: Fan. – 1991.
2. Turaxanova X. “*Lison ut-tayr*” tarjimasida badiiy san'at vositalarining talqini //Nordic_Press. – 2025. – T. 8. – №. 0008.

UO'K 8;821.161.1

ELEGIK FOJIAVIYLIK: ZAMONAVIY AYOL SHE'RIYATIDA YO'QOTISH VA IZTIROB POETIKASI**D.V.Abdusalomova, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Halima Ahmedova, Zebo Mirzo va Nodira Ofoqova kabi zamonaviy o'zbek ayol shoirlarining she'riyatida elegik fojiaviylikning poetik ifodasi o'rganiladi. Shoirlar lirikasi yo'qotish, iztirob, ayriliq, sog'inch va ruhiy bo'shliq motivlari orqali inson qalbining nozik qatlamlarini yoritadi. Tahlilda she'r matnlari, obrazlar tizimi, badiiy vositalar, estetik struktura hamda fojiaviy pafos vositasida ifodalanayotgan yo'qotish fenomeni chuqur tahlil etilgan. Maqola zamonaviy o'zbek ayol lirikasida iztirob va fojiaviylikni estetik qadriyat sifatida yoritish tamoyillarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: elegik fojiaviylik, zamonaviy o'zbek ayol she'riyati, iztirob, yo'qotish, poetik tasvir, tragik pafos, Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, Nodira Ofoqova.

Аннотация. В данной статье исследуется поэтическое выражение элегической трагичности в поэзии современных узбекских поэтесс — Халимы Ахмедовой, Зебо Мирзо и Нодире Офаковой. Через мотивы утраты, страдания, одиночества и духовной пустоты авторы раскрывают глубинные слои человеческой души. Анализ охватывает тексты стихотворений, систему образов, художественные средства, эстетическую структуру и трагический пафос. Цель статьи — выявление принципов эстетизации страдания и утраты в современной узбекской женской лирике.

Ключевые слова: элегическая трагичность, современная узбекская женская поэзия, страдание, утрата, поэтический образ, трагический пафос, Халима Ахмедова, Зебо Мирзо, Нодира Офакова.

Abstract. This article examines the poetic expression of elegiac tragedy in the works of contemporary Uzbek women poets Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, and Nodira Ofoqova. Through the motifs of loss, suffering, separation, longing, and spiritual emptiness, the poets reveal the most delicate layers of the human soul. The analysis focuses on poetic texts, imagery systems, literary devices, aesthetic structures, and the manifestation of tragic pathos. The study aims to identify how loss and grief are aestheticized in contemporary Uzbek women's lyrical poetry.

Keywords: elegiac tragedy, contemporary Uzbek women's poetry, suffering, loss, poetic imagery, tragic pathos, Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, Nodira Ofoqova.

Kirish. Zamonaviy o'zbek ayol she'riyati XX asr oxiri va XXI asr boshlaridan boshlab yangi estetik qiyofaga ega bo'lib, unda shaxsiy kechinmalar, ichki ruhiy holatlar, individual fojialar poetik timsollar orqali yuksak badiiy darajada ifodalanmoqda. Ayniqsa, Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, Nodira Ofoqova kabi shoirlar ijodida inson ruhiyatining nozik qatlamlari – iztirob, yo'qotish, yolg'izlik, ruhiy halovatga bo'lgan ehtiyoj, sukut va sog'inch motivlari chuqur va estetik shaklda tahlil qilinadi. Ushbu lirika nafaqat shaxsiy hayot voqealari asosida quriladi, balki umumiy insoniy muammolar, davr iztiroblari, ayol taqdirining ichki fojialari ham yuksak san'at darajasiga ko'tariladi. Mavzuga oid ilmiy adabiy manbalar ko'rsatadiki, ayol qalbining poetik talqini asrlar davomida cheklangan shaklda ifodalanib kelgan bo'lsa-da, mustaqillik davri adabiyoti, ayniqsa, ayol shoirlar ijodida yangi bosqichga ko'tarildi. Shoirlar o'z she'rlarida dard va iztirobni yashirish emas, balki uni estetik ob'ektga aylantirish, go'zal va og'riqli tajriba sifatida taklif etishga harakat qilmoqdalar. Bu holat, o'z navbatida, zamonaviy o'zbek ayol lirikasida elegik fojiaviylik tushunchasining shakllanishi va poetik tizimga aylanishi bilan bog'liq. Elegik fojiaviylik – bu dardli voqeani shaxsiy iztirob orqali aks ettirish emas, balki uni umumlashgan estetik timsollar vositasida, badiiy umumlashtirish asosida berish jarayonidir. Bu holat poetik obraz, pafos, badiiy detallar, tashbeh va simbolik ifoda vositalari orqali yuzaga keladi. Ayol shoirlarining individual kechinmalari o'quvchiga

ham ruhiy halovat yoki hayajon olib keluvchi badiiy tajribaga aylanishi bu jarayonning eng muhim bosqichidir.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida elegik fojiaiylikni badiiy va estetik tahlil qilish uchun birinchi navbatda bu tushunchaning nazariy asoslarini, uning poetik ifoda shakllarini va lirikada qanday ishlatilishini aniqlashtirish muhimdir.. Zamonaviy adabiyotda ayniqsa ayol lirikasining ichki holatini anglash uchun M. Qodirovaning quyidagi fikri dolzarb: "Istiqlol adabiyotining jozibasi sirtida emas, botinda, matn zahirida. Bu adabiyotning asl namunalarini osongina o'qilib ketilaveradigan asarlar sirasiga kirmaydi. Bu asarlar o'quvchidan muayyan intellektual-ruhiy zo'riqishni talab etadi". Bu fikr zamonaviy ayol lirikasida iztirob va fojiaiylikni anglash hamda estetik qabul qilish faqat chuqur ruhiy tafakkur bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Elegik janrga oid klassik yondashuv rus adabiyotshunosi N.D.Tamarchenkoning quyidagi mulohazalarida ifodalangan: "Элегическая лирика содержит мотивы утраты, тоски по прошлому, смены времен, заката, увядания природы, одиночества" [1]. Bu yerda "yo'qotish", "o'tgan kunlarga sog'inch", "tabiatning so'nishi" – barchasi zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida ham ko'plab uchraydigan motivlardir. Estetik-falsafiy asos sifatida fransuz faylasufi A.Kamyuning fojiaiylikni anglashga doir quyidagi fikri bevosita lirik iztirobning mohiyatini tushunishga xizmat qiladi: "Человек не может жить без страдания. Однако и страдание — это тоже выражение жизни". Kamyuga ko'ra, iztirob hayotning bir shaklidir. Ayol lirikasida ham bu iztirob tinimsiz poetik refleksiya va estetik go'zallikda aks etadi. Zamonaviy o'zbek shoirlari, xususan Zebo Mirzo, elegik kechinmalarni ichki monolog orqali ifodalaydi. Shoir o'z she'rlaridan birida shunday deydi: "Ayol qalbi kechinmalarni yashirmaydi. Uning she'ri iztirobning o'zidir". Bu fikr ayol lirikasining asosiy estetik-emosional o'qi – ochiq iztirob, samimiyat va sof ruhiy kechinmalarga asoslanishini ko'rsatadi. Nodira Ofoqova ijodidagi badiiy obrazlarning semantik qatlamlari R. Jumanazarova tomonidan quyidagicha baholangan: "Nodira Ofoqova she'rlarida tog' – matonat, yomg'ir – iztirob, kuz – shoir qalbining kayfiyati, ona – yo'qotilgan baxt timsoli sifatida talqin etiladi". Demak, bu shoir elegik fojiaiylikni obrazlar tizimi orqali ramziy ravishda ifodalaydi va o'quvchini umumiy dard maydoniga chorlaydi. Ushbu adabiy manbalar asosida aniqlanishicha, elegik fojiaiylik lirik asarlarda iztirobni faqat his etish emas, balki uni estetik hodisaga aylantirish, badiiy timsollar va poetik tuzilma orqali umumlashtirishdan iboratdir.

Muhokama. Zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida elegik fojiaiylikning badiiy namoyoni – bu shunchaki iztirobning bayoni emas, balki uni estetik tajriba darajasiga ko'tarish, o'quvchini ruhiy hayajon, xotira va empatiya sari yetaklovchi kuchli poetik vositadir. Halima Ahmedova, Zebo Mirzo va Nodira Ofoqova ijodi ana shu murakkab poetik tuyg'ular majmuini turli shakl va timsollar orqali ifoda etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir shoir o'z yo'qotish va iztirob tushunchalarini o'ziga xos estetik mezonlar bilan talqin etgan: Halima Ahmedova ijodida elegik fojiaiylik falsafiy-mushohadali ruhda, inson hayotining ma'nosizligi, ichki bo'shash va tashqi muhitdagi ma'naviy qashshoqlik manzarasi orqali tasvirlanadi. Shoiraning "Dunyoga shunchaki kelganman xolos" degan izhori bu jarayonning kulminatsiyasidir. Bu lirikadagi iztirob – ontologik bo'shliq, ya'ni hayotning ichki poydevorini yo'qotganlik hissidir. Zebo Mirzo she'riyatida esa fojiaiylik romantik va ishqiy tusga ega. Uning lirikasida javobsiz muhabbat, visolsizlik, ma'shuqqa yetolmaslik fojiasi ustuvor. Shoir bu iztirobni ehtirosli monolog, ritorik savollar va estetizatsiyalashgan metaforalar orqali beradi. "Sevilgan-u buyuk ishq bilan, sevilganin bilmagan biroq" misrasi – sevgining eng aynichli shaklini – bir tomonlama sevgi fojiasini ifodalaydi. Nodira Ofoqova esa elegik fojiaiylikni shaxsiy va tarixiy iztiroblar bilan uyg'unlashtiradi. Turnalar, yomg'ir, kuz manzaralari orqali berilgan g'amginlik falsafasi shoiraning ijodida doimiy elegik intonatsiyani yuzaga chiqaradi. "Sho'ir ko'tarmas qilich" degan satr – san'at va adolat to'qnashuvi, ziyolining dardini anglatadi. Bu holat madaniy va ijtimoiy fojining poetik talqini sifatida ko'riladi. Uch shoir ijodini birlashtiruvchi jihat – bu ayol nigohidan voqealashgan iztirob, *estetik izhor etilgan yo'qotish*, va eng muhimi – tashqi jismoniy emas, ichki ruhiy fojialarning ifodalanishidir. Ular lirika orqali jamiyatdagi ruhiy bo'shliq, insoniy munosabatlar zaiflashuvi, tarixiy iztirob va shaxsiy yetimlikni badiiylashtirgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bu shoirlarning iztiroblari "individuallik" doirasida qolmaydi – u umuminsoniy qadriyatlarga aylanishi bilan qimmatlidir. Shoirlar tomonidan iztirobning poetik ifodasi estetik kompensatsiya

vazifasini bajaradi – ya'ni dardni ifoda etish orqali ruhiy yengillik, anglash, hatto najot topish holati yuzaga keladi.

Tahlillar va natijalar. H.Ahmedovanning ko'plab she'rlarida yo'qotish motivi turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: bolalikning o'tishi, begona bardek uzoqlashgan yoshlik xotiralari, ota-onadan ayriliq, insonning o'z-o'zini izlash jarayonidagi yo'qotishlar va hokazo. Halima Ahmedovanning lirik qahramoni ba'zan o'z umrini behuda kechayotganidek, hayotining ma'nosi boy berilgandek iztirob chekadi. Quyidagi satrlar shoira she'riyatidagi bunday kayfiyatni yaqqol ifodalaydi:

“Derazamdan boqqan xazonlar bilan

Dardi hol qilaman telbalarga xos.

O'ylayman gohida o'zimdanda qochib:

Dunyoga shunchaki kelganman xolos...”

Bu misralarda lirik qahramonning ruhiy holati ichki dialog orqali berilgan: u o'z “dardi hol”ini xazon yaproqlarga so'zlab, go'yo tentaklardagidek o'z-o'ziga gapiryapti. Xazon – bu yerda to'kilgan yaproqlar nafaqat kuz manzarasi, balki qarilik va zavol timsoli hamdir. Qahramon yaproqlarga qarata o'zini “dunyoga shunchaki kelganman xolos” deya befoyda yashagandek his qiladi. Ushbu satrdagi iztirob tug'yonida hayotning mazmunini yo'qotish, yashashdan ko'ngil sovush motivi bor. Halima Ahmedova ko'pincha tushkun ruhiy holatni quyosh obraziga zid qo'yish orqali tasvirlaydi. Shoira qorong'i zamonda quyosh nurini sog'inadi, hayot mazmunini quyosh ramzi orqali izlaydi. Masalan, boshqa bir she'rida u dunyoni “o'liklar to'lgan zamon” deb atab, o'zini ruhan o'lgandek his qiladi va najotni quyoshdan izlaydi. Boshqa bir she'rida esa shoira quyidagicha yozadi:

Nega tirilishni istamayapman

Mensiz ham o'liklar to'lgan zamonda?!

Duch kelgan odamdan so'rayveraman:

Xabaringiz yo'qmi quyosh tomondan?!” Bu parchada lirikaning elegik fojiaiyiligi yaqqol namoyon: tirilish istamaslik – ya'ni ruhiy o'lim holati, ichki bo'shash, umidsizlik hissi bor. Qahramon “o'liklar to'lgan zamon” – ya'ni ma'naviy jonsizlar jamiyati ichida yashayotib, o'z hayotini mazmunsiz va umidsiz kechmoqda. Uning yagona umidi – “quyosh tomoni”dan bir xabar, bir nur eshitishdir. Bu yerda quyosh – hayot nuri va umid timsoli. Qahramon har bir uchragan kishidan “quyosh tomondan xabar yo'qmi?” deya so'rab yurishi – mutlaqo jonlanish, ma'no topish istagi so'ngan, atrof zimistonga aylangan holatini bildiradi. Bu holat ruhiy fojiani – insonning ma'naviy bo'shashini benihoya ta'sirchan tarzda ifodalaydi. Halima Ahmedova she'rlarida sog'inch va motam ohanglari ham kuchli. U ko'pincha o'tgan baxtiyor damlarni, bolalikni sog'inadi, bu sog'inch zahirida ularga qaytolmaslik fojiasi yotadi. Masalan, shoira bir she'rida: “Sog'inch, sog'inch – bu qanday dard...” deya boshlaydi. Tushlarida har tun bir to'p qush va ota-onasi, bolaligi o'tgan ayvonni ko'radi – bu obrazlar uning o'tgan kunlarga intizor sog'inchini ko'rsatadi. Turnalar va boshqa qushlar obrazi Halima Ahmedova lirikasida ham xuddi Nodira Ofoqovadagidek vidolashuv va o'tgan yoshlik timsoli sifatida keladi. Shoira sog'inch dardi va hozirgi yolg'izlikning fojiaiyiligini samimiy ichki monolog orqali o'quvchiga yetkazadi. Umuman, Halima Ahmedova ijodida ichki ruhiy krizis va bezovta falsafiy savollar elegik poetikaning asosiy elementi bo'lib, uning iztirobga yo'g'rilgan satrlari ko'p kitobxonlar qalbini larzaga soladi. Zebo Mirzoning lirikasi sevgi, hijron va ichki kechinmalarning kuchli poetik tasviriga asoslanadi. U muhabbatni baxt emas, balki dardli azob, javobsiz sevgi fojiasi sifatida tasvirlaydi. Shoiraning mashhur she'rlaridan birida quyidagi satrlar mavjud: *“Butun umr sevib o'tsam-u, Bir lahza ham sevolmasangiz...”* Bu yerda lirik qahramon – ayol – sevgi qurboni. Visolsizlik – uning eng katta fojiasi. Seviklining befarqligi ayolga iztirob beradi. Shoira sevgini “la'nat”, “azob” deb ataydi – bu orqali emotsional to'qnashuv va ayol o'zligini yo'qotish fojiasi ifodalanadi. She'r yakunidagi quyidagi misralar iztirobning kulminatsiyasidir:

“Sevilgan-u buyuk ishq bilan,

Sevilganin bilmagan biroq!”

Bu satrlarda Zebo Mirzo sevilganini bilmagan inson obrazini yaratadi – bu bexabar qalb fojiasidir. Ritorik savollar, takrorlar va antitezalar orqali shoira iztirobni kuchaytiradi.

Adabiyotshunos olim B. Sarimsoqov ta'kidlaganidek, "Nodira Ofoqova o'zbek she'riyatiga yoniq yurak bilan kirib kelgan shoira". Uning she'rlarida ko'ngil nafasi, dil izhori juda samimiy va ta'sirchan bo'lib, ko'p hollarda yo'qotish alomini o'ta badiiy shaklda ifodalaydi. Nodira Ofoqova lirikasida motamsaro kayfiyat sezilarli. Shoira ba'zan bevosita motam ohangidagi elegiyalar yozadi, ba'zan shunchaki ichki xastalik – dard va g'ussa holatini ifodalaydi. Uning "Alvido" ruhidagi quyidagi satrlari e'tiborga loyiq:

"Al-vido"ni aytdi turnalar,

Bir to'ldi-yu, bo'shadi osmon.

She'r yozmayin qo'ydim, jo'ralar,

O'shal g'amgin kunlardan buyon." Bu band shoironing bir turkum yangi she'rlaridan olingan

bo'lib, unda lirik qahramonning katta yo'qotishdan keyingi holati tasvirlanadi. Turnalarning "Alvido" deb ketishi – vidolashuv va ayriliq ramzi. Osmonning "bir to'lib, bo'shadi" – bu misrada ko'ngilning to'lib, so'ng bo'shab qolishi bilan metaforik parallellik hosil qiladi. Turnalar uchib ketgan o'sha g'amgin kunda shoironing lirik qahramoni ichidagi ilhom ham, hayot zavqi ham bo'shab qoladi – shuning uchun u "o'shal g'amgin kunlardan buyon she'r yozmay qo'yganini" aytadi. Bu – ijodiy sukut orqali ifodalangan ruhiy motam. Ya'ni qahramon chuqur qayg'u sabab she'r yozolmay qoldi, go'yo dard holatidan chiqolmayotir. Ushbu misralarda yo'qotish fojiasi juda nafis, nozik kinoya bilan ifodalangan: shoir "she'r yozmay qo'ydim" deya sodda aytadi, biroq ortida ulkan musibat – yaqin bir insonni yo'qotish yoki qalb yarasi borligini uqamiz. Nodira Ofoqova hissiy tajribani umumlashgan badiiy obraza aylantirishga usta. Natijada, konkret bir yo'qotish hissi she'rda keng ma'noga ko'tariladi. Misol tariqasida, ona obrazini olaylik: onadan judo bo'lish yoki onaning vafoti – bu shaxsiy fojia, ammo shoira uni shunday ta'sirli ifodalaydiki, o'quvchi uni butun borliqdagi mehr-muhabbatni yo'qotish fojiasi sifatida his etadi. Masalan, bir she'rda shoira "Onajon, siz ketdingiz, uyimiz huvillab qoldi, ko'nglim oromidan judo" mazmunida yozib, onasining yo'qligini quyuq motam ohangida ifodalaydi – bu misralar ortida har bir o'quvchi o'z onasini yo'qotish qo'rquvi va alomini tuygandek bo'ladi.

Xulosa. Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek ayol shoiralari — Halima Ahmedova, Zebo Mirzo va Nodira Ofoqova lirikasida elegik fojiaviylikning badiiy va falsafiy talqini tahlil qilindi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy ilmiy natijalarga erishildi: Elegik fojiaviylik zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida iztirob, yo'qotish va ruhiy sarsongarchilikni estetik shaklga aylantiruvchi asosiy poetik tamoyil sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu kabi poetik tasavvurlar shuni ko'rsatadiki, shoira iztirobni kuylaganda ham bir zum eshittirmay kulib qo'yadigan umid uchqunini qoldirishni ham biladi. Bu, balki, milliy adabiyotimizga xos ma'naviy optimizmning aks-sadosidir. Ularning har biri yo'qotish va iztirobni o'z uslubida estetiklashtiradi. Bu esa zamonaviy o'zbek ayol she'riyatida elegik fojiaviylikning mukammal poetik tizimga aylanganini ko'rsatadi. Ushbu natijalar zamonaviy o'zbek adabiyotidagi ayol ovozining poetik, falsafiy va estetik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Elegik fojiaviylik esa bu ijodlarda ayolning kechinmalari, iztiroblari va badiiy o'zligini anglashda asosiy estetik mezonlardan biriga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirova M. *O'zbek she'riyati zamon bilan hamnafas*. – Toshkent: Yozuvchi, 2010. – 352 b.
2. Тамарченко Н.Д. *Теория литературы*. – М.: Высшая школа, 2004. – 575 с.
3. Камю А. *Миф о Сизифе*. – М.: Эксмо, 2005. – 192 с.
4. Жуманазарова Р. Нодира Офокова шеъриятида бадий кўчимларнинг ўрни // *Ўзбекистонда фанларaro инновациялар ва тадқиқотлар журнали*. – 2023. – №18. – Б. 2–4.

UO'K 808.5

TERMINLARDA IKKILAMCHI NOMINATSIYA HODISASI

(ingliz va o'zbek tillari misolida)

X. Abduvoxidova, PhD, katta o'qituvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi terminologik birliklarning shakllanish jarayonida metafora, metonimiya, semantik kengayish va funksional o'zgarishlar asosida yuzaga keladigan ikkilamchi nomlash holatlari atroflicha ko'rib chiqiladi. Maqolada sohalararo

terminologiyada, ayniqsa texnika, texnologiya, tibbiyot, va kundalik hayotdagi faol nutqda qo'llaniladigan ikkilamchi nomlash namunalari o'rganiladi. Bu jarayonning til rivoji, yangi tushunchalarni ifodalash va tarjima amaliyotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: ikkilamchi nominatsiya, termin, metafora, metonimiya, semantik kengayish, ingliz tili, o'zbek tili, terminologiya, tarjima, kontekst.

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматриваются случаи вторичной номинации, возникающие при формировании терминологических единиц в английском и узбекском языках посредством метафоры, метонимии, семантического расширения и функциональных сдвигов. Исследование сосредоточено на примерах вторичной номинации в междисциплинарной терминологии, особенно в таких сферах, как техника, медицина и повседневная речь. Особое внимание уделяется роли этого процесса в развитии языка, выражении новых понятий и его значению в переводческой практике.

Ключевые слова: вторичная номинация, термин, метафора, метонимия, семантическое расширение, английский язык, узбекский язык, терминология, перевод, контекст.

Abstract. This article thoroughly examines cases of secondary nomination that arise in the formation of terminological units in English and Uzbek through metaphor, metonymy, semantic extension, and functional shifts. The study focuses on examples of secondary nomination in interdisciplinary terminology, particularly in fields such as technology, medicine, and everyday speech. Special attention is given to the role of this process in language development, expressing new concepts, and its significance in translation practices.

Key words: secondary nomination, term, metaphor, metonymy, semantic extension, English language, Uzbek language, terminology, translation, context.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini nomlash va shu asosda yangi tushunchalarni ifodalash jarayoni – nominatsiya hodisasi dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sohalararo muloqot kuchayib borayotgan hozirgi davrda terminologik tizimlarning dinamikasi va ularning rivojlanish mexanizmlarini chuqur o'rganish ehtiyoji ortmoqda. Shu kontekstda, ikkilamchi nominatsiya hodisasi til resurslarini iqtisodiy va samarali tarzda ishlatish vositasi sifatida alohida e'tiborni tortadi. Tarjimada til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish faqat lug'aviy tenglikni izlash bilan cheklanmaydi. Tilning ichki tizimi va dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lgan semantik, madaniy va uslubiy jihatlar ham e'tiborga olinadi. Shu nuqtai nazardan, ikkilamchi nominatsiya tarjima jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Nominatsiya hodisasi deganda til vositalari orqali obyekt, hodisa yoki tushunchani nomlash jarayoni tushuniladi. Bu jarayon asosiy (birlamchi) va ikkilamchi nominatsiyaga ajratiladi. Ikkilamchi nominatsiya — bu mavjud til birliklariga yangi semantik yuklamalar yuklash orqali ularni yangi tushunchalarni ifodalashga moslashtirish hodisasidir. U, asosan, metafora, metonimiya, semantik kengayish yoki funksional siljishlar orqali amalga oshadi. Tarjimada bu jarayon terminologik birliklarning yangi kontekstda yangicha ma'no kasb etishi, ekvivalent topishda yangicha yondashuv zarurligini keltirib chiqaradi.

Ikkilamchi nominatsiyada mavjud til birligi yangi kontekstda yangi ma'no bilan qo'llaniladi. Tilshunos A.V. Superanskaya fikricha, terminologik tizimlarda ikkilamchi nomlash ko'pincha metafora va metonimiya asosida yuzaga keladi [1]. Bu jarayon tilning semantik imkoniyatlaridan keng foydalanishga xizmat qiladi.

G.V. Kolshanskiy esa tilning o'zgaruvchan tabiati va ijtimoiy ehtiyojlar asosida yangi nomlashlar yuzaga kelishini ta'kidlaydi [4]. N.D. Arutyunova esa metafora va metonimiyani semantik vosita sifatida baholab, ular tilga obrazlilik va ifoda kuchini olib kirishini e'tirof etadi [2]. Demak, ikkilamchi nominatsiya faqat tilshunoslik nuqtai nazaridan emas, balki madaniy va kommunikativ jihatdan ham muhim hodisadir. Metafora asosida shakllangan nomlash o'xshashlik printsipligiga asoslanadi. Masalan, obyektning ko'rinishi, funksiyasi yoki tasavvuri boshqa obyekt bilan qiyoslanadi va shu asosda yangi nom vujudga keladi:

- *Mouse* (kompyuter sichqonchasi) – tashqi ko‘rinishi va harakati sichqonga o‘xshashi sababli nomlangan;
- *Cloud* (bulutli texnologiya) – ma’lumotlar bulutday mavjud bo‘lmagan joyda saqlanishi obrazini beradi;
- *Bug* (nosozlik) – dastlab kompyuter xatolari uchun ishlatilgan, keyinchalik dasturiy muammolarni ifodalagan;
- *Firewall* (tarmoq xavfsizlik devori) – real hayotdagi xavfsizlik devori metaforasi orqali atama shakllangan.

Metonimiya esa obyekt bilan unga bog‘liq atribut, sabab-oqibat, vaqt-makon munosabatlari asosida yuzaga keladi. Bu usulda terminlar tilga tabiiy ravishda singdiriladi.

O‘zbek tilida ham xalqona obrazlar orqali yangi tushunchalarni ifodalash odati mavjud. Bu tilning tabiiy obrazlilik xususiyatini ko‘rsatadi. Masalan:

- *Shoxli ariq* – suv taqsimot tizimidagi ko‘p tarmoqli tuzilmani ifodalaydi;
- *Yo‘lbars mashina* – kuchli, yuk tashuvchi avtomobilga berilgan metaforik nom;
- *Ko‘z oynasi* (avtomobil) – old oynani bildiruvchi obrazli nom;
- *Ko‘z qulog‘i* – e’tiborli joy yoki shaxsni bildiruvchi ibora.

Bu misollar tilning ichki obrazlar tizimi asosida yangi tushunchalarni qamrab olish qobiliyatini namoyish etadi. Shuningdek, bu nomlashlar xalq tomonidan tez qabul qilinadi va ommalashadi.

Ikkilamchi nomlash hodisasi tarjima amaliyotida alohida e’tiborni talab qiladi. Ko‘plab metaforik atamalarni literal tarzda tarjima qilish ularning asl mazmunini buzib qo‘yishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *firewall* atamasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri "olov devori" deb tarjima qilish emas, balki uning funksional ma’nosini inobatga olib, "xavfsizlik devori" deb tarjima qilish to‘g‘riroq bo‘ladi. Demak, tarjima jarayonida kontekstni chuqur anglash, tilning semantik va madaniy konnotatsiyalarini hisobga olish lozim. Tarjimonlar uchun ikkilamchi nominatsiyani tushunish nafaqat lug‘aviy, balki madaniy kompetensiyani ham talab qiladi. Ikkilamchi nominatsiya hodisasi faqat tilshunoslikda emas, balki lug‘atchilik, terminologiya yaratish, til siyosati, til o‘rgatish metodikasi uchun ham katta ahamiyatga ega. Terminlar yaratishda ularning xalq tiliga mosligi, esda qolish darajasi, fonetik va semantik uyg‘unligi hisobga olinadi. Bu esa yangi terminologik birliklarning tezroq qabul qilinishi va qo‘llanilishiga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, ingliz va o‘zbek tillaridagi terminologik tizimlar metafora va metonimiyaning kuchli salohiyatidan foydalangan holda boyib bormoqda. Ingliz tilida bu jarayon ko‘proq texnologik taraqqiyotga bog‘liq ravishda, ilmiy-texnik leksikaga yangilik kiritish zarurati tufayli yuzaga keladi. O‘zbek tilida esa xalqona obrazlilik va tasviriylilik orqali terminologik birliklar ifoda topadi. Misol uchun, *bug* atamasi tarixiy kontekstdan kelib chiqqan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi “*oyquloq antenna*” bevosita tashqi o‘xshashlik asosida xalq tili orqali yaratilgan.

Tarjima jarayonida esa bu turdagi terminlar so‘zma-so‘z emas, balki kontekstual va semantik moslik asosida, ko‘pincha funksional tarjima prinsipi asosida ifodalanadi. Chunki metafora asosidagi terminlar bir tildan boshqasiga ko‘chirilar ekan, faqat semantik ekvivalent emas, balki ma’naviy-estetik yuklama ham e’tiborga olinadi. Shuningdek, ingliz tilidagi terminlarning ko‘pchiligi zamonaviy texnologiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, o‘zbek tilida ular asosan transliteratsiya yoki izohli tarjima orqali o‘zlashgan. Bu holat til siyosati va normativ tilshunoslikda ham dolzarb masala bo‘lib, yangi terminlarni o‘zbek tiliga moslashtirishda til me’yorlariga, uslubiy aniqlikka rioya qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Demak, ikkilamchi nominatsiya tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi, yangi tushunchalarni ifodalashda muhim vositadir. Metafora va metonimiya asosida shakllangan terminlar har ikki tilda ham obrazli ifoda, tushunarli kommunikatsiya va samarali tarjimaning asosiy elementidir. Ingliz tilida ikkilamchi nominatsiya orqali yaratilgan terminlar ko‘pincha o‘zbek tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmaydi — bu esa tarjimada kontekstual yondashuv va madaniy moslikni talab qiladi. O‘zbek tilida xalqona iboralar orqali shakllangan ikkilamchi nominatsiyalar rasmiy terminologiyaga kiritilmagan bo‘lsa-da, ular tilning tabiiy rivojlanishini aks ettiradi. Terminlarni o‘zlashtirishda me’yorlashtirish, xalqona so‘z boyligini ilmiy tilda qo‘llash, korpus lingvistikasi asosida monitoring o‘tkazish muhim hisoblanadi.

Ikkilamchi nominatsiya hodisasi tilning semantik resurslarini samarali ishlatish, mavjud leksik birliklarni yangi kontekstga moslashtirish vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillarida bu jarayon tilning umumiy qonuniyatlari asosida shakllansa-da, har bir tilga xos madaniy va obrazli ifoda shakllarini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, tarjima faoliyatida ikkilamchi nominatsiya — bu til va tafakkur dinamikasining muhim elementi bo'lib, u tarjimaning faqat til darajasida emas, balki konseptual va madaniy darajada ham mos kelishini ta'minlaydi. Tarjimon bunday hodisalarni ilg'ash, tahlil qilish va maqsadli tilga mos shaklda o'tkazish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. М.: Либроком, 2012. – 248 с.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language (Third edition). Cambridge University Press, 2019. – 506p.
3. Dadaboyev H. "O'zbek terminologiyasining nazariy asoslari". Toshkent: Fan, 2010. – 138b.
4. Колшанский Г.В. "Контекстная семантика". Москва, 1981. – 154 с.
5. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл. М.: Наука, 1976. – 383 с.

UO'K: 811.512.133'276.6:61]367.622.11

O'ZBEK TILI TIBBIY EPONIMLARI

M.K.Abuzalova, prof., DSc, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Sh.K.Nuriddinova, mustaqil tadqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilida qo'llanilayotgan tibbiy eponimlar, ularning kelib chiqishi, lingvistik va terminologik jihatlarini, shuningdek, tibbiyot sohasida eponimlarning tarixi va mamlakatimizdagi taraqqiyot yo'li tahlil qilinadi. Maqolada eponimlarning tasnifi, ularni o'zbek tiliga tarjima va transkripsiya qilish qoidalari, milliy tibbiy lug'atlarda hamda amaliyotda eponimlarni qanday qabul qilish to'g'risidagi tavsiyalar va bir qancha o'zbek olimlarining nomi beilgan eponimlar keltiriladi. O'zbek tili tibbiyotda katta tarixiy yo'l bosib o'tgan bo'lsa-da, zamonaviy davrlarda xalqaro terminologiyadan o'ziga xos lug'atni shakllantirish va kengaytirish ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Shu munosabat bilan, tibbiy eponimlarning o'zbek tiliga kirib kelishi, ularning tarjima va transkripsiya qoidalari ko'rib chiqiladi. Maqsad — o'zbek tilidagi tibbiy eponimlarning hozirgi holatini tahlil qilib, ularni yanada standartlashtirish hamda amaliyotda qo'llash yo'l-yo'riqlarini taklif qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: eponim, tibbiy terminologiya, antroponom, o'zbek tili, kasallik nomlari, sindromlar, anatomiya atamallari, tarjima qoidalari, termin standartlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются медицинские эпонимы, используемые в узбекском языке: их происхождение, лингвистические и терминологические аспекты, а также история эпонимов в медицине и путь их развития в нашей стране. Рассматриваются классификация эпонимов, правила их перевода и транскрипции на узбекский язык, рекомендации по включению эпонимов в национальные медицинские словари и практическое применение, а также приводятся примеры эпонимов, названных в честь некоторых узбекских ученых. Несмотря на то, что узбекский язык имеет богатую историческую традицию применения в медицине, в современную эпоху одной из приоритетных задач стало формирование и расширение собственного словаря международной терминологии. В связи с этим подробно рассматриваются процесс внедрения медицинских эпонимов в узбекский язык и соответствующие правила их перевода и транскрипции. Цель работы — проанализировать текущее состояние медицинских эпонимов на узбекском языке и предложить пути их дальнейшей стандартизации и практического применения.

Ключевые слова: эпоним, медицинская терминология, антропоним, узбекский язык, названия заболеваний, синдромы, анатомические термины, правила перевода, стандартизация терминов.

Abstract. This article examines the medical eponyms used in the Uzbek language, their origins, linguistic and terminological aspects, as well as the history of eponyms in medicine and their development pathway in our country. It discusses the classification of eponyms, rules for translating

and transcribing them into Uzbek, recommendations for adopting eponyms in national medical dictionaries and in practice, and provides examples of eponyms named after several Uzbek scholars. Although the Uzbek language has a long-standing historical tradition in medicine, in the modern era one of the key priorities has been to form and expand a distinct vocabulary of international terminology. In this context, the introduction of medical eponyms into Uzbek and the rules for their translation and transcription are examined. The goal is to analyze the current status of medical eponyms in Uzbek and to propose guidelines for their further standardization and practical application.

Key words: eponym, medical terminology, anthroponym, Uzbek language, disease names, syndromes, anatomical terms, translation rules, terminology standardization.

Kirish. Jahon tilshunosligida mutaxassislarni nutqning bunyodkorlik kuchi asosida paydo bo'lgan lisoniy birliklar, jumladan, eponimlar, ularning turli kasb egalari nutqidagi ko'rinishlari hamda lisoniy imkoniyat darajasiga ko'tarilishi kabi masalalarni tadqiq etishga e'tibor tobora kuchayib bormoqda. Bu esa o'zbek tilshunosligidagi tadqiqotlarga ham ta'sir ko'rsatib, nutqning betakror bo'lishiga xizmat qiladigan tibbiy eponimik ifodalarning hosil bo'lish xususiyatlari, lingvomadaniy, etimologik jihatlarini o'rganishni, mazkur muammo yechimini aniqlash zaruratini qo'yimoqda.

Tibbiyot — bu inson salomatligini saqlash, davolash va profilaktika qilish bilan shug'ullanuvchi murakkab ilmiy-amaliy soha bo'lib, unda til va terminologiya muhim o'rin tutadi. Tibbiy atamalar o'ziga xos tarkibga ega bo'lib, ularning aksariyati xalqaro til birligi zahirida shakllangan. Xususan, kasalliklar, anatomik strukturalar, sindromlar va jarrohlik usullari kabi tafsiflovchi tushunchalar ko'pincha biror shifokor yoki olimning ismi bilan ataladi. Bunday terminlar “eponim” deb nomlanadi. Eponimlar nafaqat kasallik va simptomlarni qisqa nomlash imkonini beradi, balki ularning kashf etilish tarixi, kashfiyotchining ilmiy salohiyati va tibbiyot taraqqiyotini yoritishda o'ziga xos axloqiy hamda tarixiy ahamiyatga ega.

1. **Muhokama va natijalar.** Eponim (yunoncha epōnymos — “nom berilgan”) — umumiy ma'noda biror narsa, hodisa yoki obyekt shaxs nomi bilan atalganda ishlatiladi. Kishilar nomidan hosil bo'lgan so'zlar zamonaviy tilda *eponimlar* deb ataladi. Ular, asosan, hayotimizda uchraydigan va qo'llaniladigan o'ziga xos narsani bildiradi. Jumladan, **“Sezar”**, **“Olivye”**, **“Toyota”**, **“Saksafon”**, **“Akkordion”** va boshqalar. Tibbiyot tilida esa “eponim” atamasi kasallik, sindrom, aniq anatomik struktura, jarrohlik usuli yoki diagnostik uslubni birinchi bo'lib aniqlagan, tasvirlab bergan, texnologiyasini ishlab chiqqan yoki kashfiyot qilgan shifokor, olim, yoki tadqiqotchining shaxs nomi, kasallik aniqlangan joy, ilk marta bemorlangan shaxs bilan ataladigan tibbiy terminni anglatadi. Kasallik yoki sindromni aniqlagan olim, uni davolagan shifokor, xastalik bilan og'rigan bemor sharafiga yangidan-yangi tibbiy eponimlar hosil bo'ladi: **“Alsgeymer”** kasalligi (xotiraning yo'qolishi), **“Parkinson”** kasalligi (silkituvchi falajning nomsiz sinonimi), **“Daun”** sindromi (boladagi aqliy norasolik bilan birga uning tashqi qiyofasining ham o'ziga xos ko'rinishi) va hokazo. Tibbiy terminologiyada afsonaviy qahramonlar va adabiy asar qahramonlari nomlari bilan bog'liq eponimlar mavjud bo'lib, ular kasalliklar va sindromlarning nomlanishiga asos bo'lgan. Yunon mifologiyasi; rim mifologiyasi; diniy manbalar; adabiy asarlar nomlari bilan bog'liq eponimlar tibbiyotda nafaqat kasalliklarni nomlash, balki ularga o'xshash sharoitlar yoki simptomlarni esda qoldirish uchun ishlatiladi. Mifologik va adabiy eponimlarning tibbiy tilga kirib kelishi esa ularning tarixiy, madaniy va ilmiy muhimligi haqida guvohlik beradi.

Axil (Axilles) – yunon afsonalariga ko'ra Troya urushi davrida Troyani qamal qilgan “Iliada” jangchilari ichidagi eng kuchlisi. Dengiz ma'budasi Fetida o'g'li Axillesni hech qachon o'lmasligi uchun uning tovonidan ushlab, muqaddas “Stiks” daryosiga botirib oladi. Biroq Axillesning tovonini Fetida ushlab turgani uchun unga suv tegmay qoladi va shu tariqa o'lmas botir Parisning otgan o'qi tovoniga tegishi natijasida halok bo'ladi. Shu sababdan *“Axillesning tovonini”* iborasi “eng zaif joy” degan ma'noni anglatadi[1. 348].

Eponimlarni o'rganish ko'plab olimlarni, jumladan, V.N.Gubin[2.542], V. D. Ryazansev va boshqalarni[3.286] ko'p jalb etdi. Bu asarlar, asosan, ma'lum mutaxassislikdagi kishilar uchun

tushunarli va zarur bo'lgan eponim-atamalarga bag'ishlangan. Ammo o'zbek tilshunosligida ikkilamchi nomlar tizimida eponimlarning keng o'rganilmaganligi, xususan, tibbiy sohada ushbu masala tadqiqining chetda qolganligi, faqat ayrim maqolalarda[4.343-348], monografiyalarda[5.264] tahlili berilganligi muammoning o'rganilishiga turtki bo'ldi.

Eponimlarning tibbiyot sohasida ishlatilish afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Qisqa va aniq nomlash: kasallik yoki sindromni tavsiflash ba'zan ko'p vaqtni talab qiladi. Eponim bu murakkab klinik tasvirni bitta so'z bilan ifodalaydi. Masalan, o'pka va qorin sohasidagi ayrim saraton jarrohlik amaliyotlariga oid metodikaga "Fayzullayev usuli" deyiladi[6].
2. Tarixiy kontekstni saqlab qolish: kasallikning kashf etilishiga oid ma'lumot eponim nomida yashiringan bo'lishi mumkin. Masalan, "Akilov sindromi" – surunkali dermatologik kasalliklarning klinik shakllaridan biri. Professor Abdullo Akilov — O'zbekiston Respublikasining taniqli dermatologi, tibbiyot fanlari doktori nomiga atalgan[7].
3. Xalqaro kommunikatsiya: dunyo tibbiy hamjamiyati bir xil eponim atamalardan foydalanishi tufayli, turli tillarda ishlovchi mutaxassislar o'rtasida muammosiz muloqot va ma'lumot almashish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, "Saidov simptomi" – travmatologik bemorlarda suyak-oyoq mushak tizimining holatini aniqlashga oid klinik simptom. Prof. A.S. Saidov – travmatolog-ortoped, respublika shoshilinch tibbiy yordam markazi asoschilaridan biri hisoblanadi. Ushbu simptom uning sharafiga nomlangan [8].

Biroq eponimlarning ayrim kamchiliklari ham mavjud: ba'zi atamalar noaniq, chalkash yoki bir xil nom bilan atalishi mumkin. Shuning uchun terminologlar va lug'atchilar tibbiy eponimlarni aniqlik bilan tanlash, tarjima qilish va standartlashtirishga alohida e'tibor qaratadi.

Izlanishlar davomida ayrim kasallik nomlarining o'zbek xalq ijodi va e'tiqodi asosida shakllangan nomlar bilan atalishining guvohi bo'ldik. Quyida ularning ayrimlaridan misol keltiramiz.

1. "Alpomish" kasali (xalq og'zaki nutqida ishlatiladi) – Alpomish o'zbek xalq qahramoni, bahodir. Ba'zan bolalarning "keskin kuch bilan o'ynab, zo'r berib o'zini qiynashi" holatlari "Alpomishga o'xshab yurib, kasal bo'lib qoldi", – degan tarzda tasvirlanadi. Bu rasmiy kasallik emas, ifoda sifatida ishlatiladi[9].

2. "Barchin" kasali – metaforik, xalqona ibora. Barchinoy – "Alpomish" dostoni qahramoni. Ba'zan qizlar xayolparast yoki oshiq bo'lib qolsa, "Barchin kasali bo'lib qolibdi", – deyishadi. Saraton, ruhiy tushkunlik, muhabbat qayg'usi kabi holatlarga ishora qilinadi[9].

3. "Jin tegdi" / "Alvasti bosdi" – afsonaviy obrazlar: Jin, Alvasti (ayollarni va bolalarni bezovta qiluvchi mifologik jonotlar). Rasmiy nomi: uyqu falaji, epilepsiya, nevroz, psixoz. Tana falajligi, ba'zan qattiq ruhiy tushkunlik, hush yo'qolishlar "jin tegdi" deb izohlanadi. Bu turdagi e'tiqodlar O'zbekistonda keng tarqalgan bo'lib, ko'pincha xalq tabobatida uchraydi[10].

4. "Dev" kasali – afsonadagi "devlar" bilan bog'liq. Rasmiy tibbiyotdagi holatlar: og'ir ruhiy kasalliklar (shizofreniya, paranoik holatlar). Odam g'ayritabiiy ovoz eshitadi, bezovta bo'ladi, "unga dev tekkan", – deb aytishadi[10].

"Fayzullayev" usuli – O'pka va qorin sohasidagi ayrim saraton jarrohlik amaliyotlariga oid metodika. Olim: prof. Yahyo Fayzullaev (onkolog) tomonidan asos solingan[6].

"Akilov" sindromi – surunkali dermatologik kasalliklarning klinik shakllaridan biri. Olim: prof. Abdullo Akilov — O'zbekiston Respublikasida taniqli dermatolog, tibbiyot fanlari doktori[7].

"Saidov" simptomi –travmatologik bemorlarda suyak-oyoq mushak tizimining holatini aniqlashga oid klinik simptom. Olim: prof. A.S. Saidov – travmatolog-ortoped, Respublika shoshilinch tibbiy yordam markazi asoschilaridan biri[8].

Xulosa. So'nggi ilmiy munozaralar eponimlardan foydalanish samaradorligi masalasini kun tartibiga chiqardi. Bu eponimlar tibbiy tushunchalarni shakllantirishda qanchalik zarur ekanligi haqida turli qarashlarni yuzaga keltirdi. Eponimiyadan foydalanish klinik evolyutsiya, tibbiy diagnostika, va kasbiy muloqot tilining shakllanishida ahamiyatli bo'lib qolmoqda. Shuningdek, eponimlarning qaysi biri tibbiy mutaxassisliklarga mos kelishini aniqlash orqali yanada mukammal va barqaror terminologiya yaratish imkoniyatini ko'rsatmoqda. Tibbiy eponimlarning afzalliklari: nomlarni yodlashni osonlashtiradi, madaniy va tarixiy ma'lumotlarni yetkazadi, fan rivojini

ifodalaydi. Salbiy jihatlari: tushunmovchilik va chalkashliklarga olib keladi; aniqlik va tushunarli bo'lishda cheklovlariga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. –T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B. 348.
2. Губин В. Н. Эпонимы в кардиологии, ангиологии и ревматологии: Справочник. – СПб, Фолиант, 2003 – 542 с.
3. Рязанцев В. Д. Школьный словарь: Имена и названия. – М.: РОСТ, 2014. – 286 с.
4. Зиёдуллаев А.Р. Эпонимлар шаклланиши ва ўзига хос хусусиятлари//НамДУ илмий ахборотномаси., 2021. – №9. – Б.343-348.
5. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi.- T.: Fan, 2013. – 264 b.
6. Fayzullayev Y. Saraton kasalliklari jarrohligi. – T., 1995. – B. 176
7. Akilov A. A. Terining surunkali kasalliklari. – T., 1985. – B. 210.
8. Saidov A. S. Ortopediya va travmatologiyaning dolzarb masalalari. – T., 1992.– B. 185.
9. Sultonova S. O'zbek xalq eposlarida qahramonlik va sog'lomlik timsollari. – T., 2015.– B. 96.
10. Turg'unboyev A. Gastroenterologik amaliyotda diagnostika. – T., 1998.–B.175

UDK 81-13

METAPHORICAL EXTENSIONS OF MOTION VERBS: A SEMANTIC STUDY IN ENGLISH AND UZBEK

N.X. Aliyeva, PhD, Fergana State University, Fergana

J.Q. Tursunaliyev, master's student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida harakat fe'llarining metaforik kengayishlarini qiyosiy semantik tahlil qiladi. Unda lingvistik tipologiya va o'ziga xos madaniy kontekstlarning harakat orqali mavhum g'oyalarni kontseptuallashtirish va ifodalashga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Tadqiqot universal kognitiv naqshlar va tilga xos farqlarni ta'kidlab, samarali madaniyatlararo muloqot va tarjima uchun ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: metaforik kengaytma, harakat fe'llari, lingvistik tipologiya, kontseptual metafora nazariyasi, madaniy kontekstlar, kognitiv naqshlar, madaniyatlararo muloqot, semantik tadqiqot

Аннотация. Это исследование представляет сравнительный семантический анализ метафорических расширений глаголов движения в английском и узбекском языках. В нем исследуется, как лингвистическая типология и различные культурные контексты формируют концептуализацию и выражение абстрактных идей через движение. Исследование подчеркивает как универсальные когнитивные паттерны, так и языковые различия, акцентируя внимание на их значении для эффективной межкультурной коммуникации и перевода.

Ключевые слова: Метафорическое расширение, Глаголы движения, Лингвистическая типология, Концептуальная теория метафор, Культурные контексты, Когнитивные модели, Кросс-культурная коммуникация, Семантическое исследование

Abstract. This research provides a comparative semantic study of metaphorical extensions of motion verbs in English and Uzbek. It explores how linguistic typology and distinct cultural contexts shape the conceptualization and expression of abstract ideas through motion. The study highlights both universal cognitive patterns and language-specific divergences, emphasizing the implications for effective cross-cultural communication and translation.

Key Words: Metaphorical extension, Motion verbs, Linguistic typology, Conceptual metaphor theory, Cultural contexts, Cognitive patterns, Cross-cultural communication, Semantic study

Introduction. Metaphorical extensions of motion verbs represent a fascinating intersection of language, cognition, and culture. Far from being mere stylistic devices, these extensions reveal how speakers conceptualize abstract ideas by drawing upon the concrete experience of physical movement. This report undertakes a semantic study of such extensions in English and Uzbek, two languages from distinct typological families, to uncover the universal cognitive underpinnings and the unique linguistic and cultural influences that shape their metaphorical landscapes. Understanding these differences is crucial for effective cross-cultural communication and translation.

Theoretical Background: Conceptual Metaphor Theory. Physical motion, being a universal human experience, serves as a highly relevant source domain for structuring a wide array of abstract concepts, such as time, emotions, success, and life itself.

Metaphorical Motion Verbs in English. English is classified as a **Satellite-Framed**. In S-languages, the Path of motion is typically encoded in a "satellite" (like a particle, preposition, or prefix) associated with the verb, leaving the main verb free to express the Manner of motion. This typological characteristic extends to metaphorical motion events.

Examples of Metaphorical Extensions of Motion Verbs in English: Time as Motion: The concept of time is frequently understood through motion. For instance, "Time flies" (Время летит) or "I spent time at work today" (Я провел время на работе сегодня) conceptualize time as a fast-moving object or a resource that can be handled.

• **Problem Solving/Understanding:** "Stumbling on a solution" (Наткнуться на решение) or "Surmounting a problem" (Преодолеть проблему) metaphorically extend physical actions to intellectual processes.

Culturally, English metaphors often reflect an emphasis on individualism, optimism, and personal achievement. This is evident in metaphors that frame ambition as limitless (e.g., "the sky's the limit") or success as a personal journey.

Metaphorical Motion Verbs in Uzbek. Uzbek, a Turkic language, is classified as a **Verb-Framed (V-language)**. In V-languages, the Path of motion is typically encoded within the main verb, with Manner expressed separately, often through adjuncts. Consequently, Uzbek metaphors tend to rely primarily on *path verbs*.

Examples of Metaphorical Extensions of Motion Verbs in Uzbek:

• **Time as Motion:** Similar to English, "Vaqt uchib ketdi" (Время улетело / Vaqt uchib ketdi) conveys the rapid passage of time. However, the cultural context may suggest a more passive or cyclical relationship with time.

• **Change of State/Demotion:** "Tomdan yiqilmoq – imtihondan yiqilmoq" links falling from a roof to failing an exam. Similarly, "mansabdan tushmoq" means "to be demoted from a position," literally "to come down from the roof."

Uzbek metaphors are deeply rooted in a collectivist worldview, emphasizing community, family ties, respect for elders, social harmony, caution, and balance. Islamic teachings and the arid Central Asian landscape also profoundly influence metaphorical expressions, with water often symbolizing life and purity, and sky metaphors stressing humility.

Comparative Analysis. The comparative analysis of metaphorical extensions of motion verbs in English and Uzbek reveals both shared cognitive patterns and significant divergences shaped by linguistic typology and cultural contexts.

Conclusion. The semantic study of metaphorical extensions of motion verbs in English and Uzbek highlights the intricate interplay of universal cognitive processes, distinct linguistic typologies, and profound cultural influences. These findings underscore that metaphor is not a uniform linguistic phenomenon but a culturally modulated cognitive mechanism. Recognizing these peculiarities is essential for fostering accurate interpretation, preventing miscommunications, and enriching cross-cultural understanding in an increasingly interconnected world. Future research could further explore the neurocognitive underpinnings of these typological differences and their impact on real-time language processing.

BIBLIOGRAPHY:

1. <http://metaphorlab.org/wp-content/uploads/2016/01/Chapter-3.1-The-Cognitive-Linguistic-Revolution-in-Metaphor-Studies.pdf>
2. <http://scientists.uz/uploads/202206/B-193.pdf>
3. <http://scientists.uz/uploads/202401/C-2.pdf>
4. <https://arxiv.org/abs/2405.14179>
5. <https://grnjournal.us/index.php/AJPDIS/article/download/5019/4407/8875>
6. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/download/6754/6437/11897>
7. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/7351?articlesBySimilarityPage=3>
8. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/7849/7602>
9. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/7849?articlesBySimilarityPage=2>

UO'K 81-13

SOMATIZM KOMPONENTLI IBORALARNING MADANIY KOD HOSIL QILISHI HAQIDA

(Omon Matjon she'rlari tahlili asosida)

D.A.Allaberganova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada somatizm komponentli iboralarning madaniy kod hosil qilishi haqida so'z yuritilgan bo'lib, she'riyatda bunday birliklardan foydalanish usuli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniy birlik, lingvomadaniyat, madaniy kod, somatizm, somatik kod.

Аннотация. В статье рассматривается формирование культурных кодов посредством словосочетаний с компонентами соматизма, а также анализируется использование таких единиц в поэзии.

Ключевые слова: лингвокультурная единица, лингвокультура, культурный код, соматизм, соматический код.

Abstract. This article discusses the formation of cultural codes by phrases with somatism components and analyzes the use of such units in poetry.

Key words: linguocultural unit, linguoculture, cultural code, somatism, somatic code.

Madaniyat kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. "Madaniyat" tushunchasi muayyan tarixiy davr, aniq jamiyat, elat va millat, shuningdek, inson faoliyati yoki turmushining o'ziga xos sohalarini izohlash uchun qo'llaniladi.

Lingvomadaniyatshunoslik fanga lingvomadaniy birlik, lingvomadaniyat, lingvomadaniy hamjamiyat, milliy-madaniy konnotatsiya, madaniy sema, pretsedent birliklar, lisoniy ong, olamning lisoniy manzarasi kabi bir qator yangi tushunchalar olib kirdi. Ular qatorida madaniyat kodlari tushunchasi alohida mavqega ega [1,15].

V.N.Teliyaning fikricha, madaniyat kodlari muayyan madaniy mazmunni kodlashtirish maqsadida qo'llanuvchi turli moddiy va formal vositalardan iborat ikkilamchi belgilar tizimidir [2,12]. Madaniyat kodlari turli moddiy qobiqda – turmush realiyalari, flora va fauna vakillari va boshqalar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Inson ongida ular umuman bilimlar, tasavvurlar, assotsiatsiyalar ko'rinishda aks etadi [3, 174].

Madaniyat kodlari haqida fikr yuritganda ularni lingvomadaniy kodlar bilan aralash qo'llash holatlari uchraydi. Lingvomadaniy kod madaniyat kodining verballashgan ko'rinishidir. Ma'lumki, verbal tilda har qanday narsani ifodalash mumkin. Verbal til o'ziga madaniyatning obrazli kodlarini singdiradi. Bunda kodning ifoda planida o'zgarish sodir bo'ladi va madaniy kodlar verballashib, lingvomadaniy kodga aylanadi [4, 57.]. Shuning uchun uni lingvomadaniy kod deyishimiz, to'g'ri. Rus tilshunosligida shakllangan madaniyat kodlari o'zbek tilshunosligida ham o'rganila boshlandi, jumladan, madaniyat kodlari haqida D.Xudoyberganovanning "Lingvomadaniyatshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da *madaniyat kodlari, somatik kod, vaqtga doir kod, makoniy kod, predmetli kod, ma'naviy kod, biomorf kod* terminlari izohlab berilgan [5, 46].

Biz ushbu maqolamizda somatik kodlarning she'riyatda qo'llanish holatlarini tahlilga tortishni maqsad qildik. Yozuvchilar ham ma'lum bir madaniyat vakili sifatida ijod namunalarida milliy-madaniy urf-odat, qadriyat va me'yorlarni shartli ravishda aks ettirishlari, ramziy va kodlangan tarzda ifodalovchi belgilar tizimidan foydalanishi tayin.

Jumladan, Omon Matjon she'rlarida somatizm komponentli iboralarning lingvomadaniy xususiyatlari somatik kodlar asosida kitobxon ongida ifoda topishini ko'rishimiz mumkin.

Somatik kod – inson tana a'zolarining ishlatilishi bilan bog'liq bo'lib, ularga xos bo'lgan sifatlar, miqdoriy belgilar, jismoniy belgilar, aqliy-hissiy belgilar, imo-ishoralar barchasi qamrab olinadi, bunda inson tanasi a'zolari ko'chma ma'noda qo'llaniladi. Somatizmlar frazeologiyaning eng qadimgi qatlamlaridan biriga tegishli va har qanday til so'z boyligining eng ko'p ishlatiladigan qismini tashkil qiladi [6, 23].

Masalan:

Shundoq yonimizdan o'tib ketdi u,

Ko'rmay qoldik uni yo *ko'z yumdik* jim [8, 23]

Ko'z yummoq frazeologizmi “e'tibor qilmaslik”, “beparvo bo'lmoq” ma'nolarini anglatib, omonimik xarakterga ega.

U bir yaqin do'stdek, biz *qo'l bermagach*,

Bosh egib yo'liga jo'nadi sekin.

U do'stimiz edi – biz chap bergan Vaqt!

Undan *yuz o'girdik*, *yuz o'girdik* biz.

Ming afsus yesang ham, u qaytmas endi,

Ranjitgan bu do'sting kelmas yuzma-yuz [8, 18]

Qo'l bermoq frazeologizmi ham omonimik xarakterda bo'lib, yuqoridagi parchada qo'llanilishi bilan “salomlashish uchun dastpanjasini uzatmoq” [6, 242] ma'nosini bildiradi. Shuningdek, shoir bu o'rinda “qo'lni qo'lga bermoq” ma'nosidagi “jips bo'lmoq”, “birlashmoq”, “hamfikir bo'lmoq” ma'nosini nazarda tutgani ham seziladi. Bu holat o'zbek xalqiga xos bo'lgan madaniy belgidir.

Sh.Rahmatullayev lug'atida *bosh egmoq* frazeologizmining “itoatkor bo'lmoq”, “itoat qilmoq”, “bo'ysunmoq” [7, 56] ma'nolari berilgan. Yuqoridagi she'riy parchada “vaqt bilan qo'l berib salomlashmaganimizdan keyin, u boshini egib salom berib ketdi”, degan ma'noni ham (chunki yaqin kishilar qo'l berib salomlashishadi, shuningdek, bosh egib, iring'ab salomlashish ham mumkin. Bu o'zbeklar orasidagi odatiy jarayonlarda kuzatiladi) yoki “biz salomlashib qarshi olmaganimizdan so'ng boshini egib, ya'ni xafa bo'lib, boshini xam qilib ketib qoldi” ma'nosini anglash mumkin.

Yuz o'girmoq frazeologizmi omonim bo'lib, I. “boshini burib qaramoq”; II. “qaramaslik uchun boshini boshqa tomonga burmoq”, “aloqani uzmoq”, “muomalada bo'lishni istamaslik” [7, 266] ma'nolarini ifodalaydi. Yuqoridagi matnda mazmunni kuchaytirish uchun ikki marta qo'llangan.

Shoirning “Afrosiyob” she'rida *boshiga ish tushmoq* frazeologizmining *boshiga savdo tushmoq* sinonimi qo'llanilgan bo'lib, ushbu shakl va mazmundagi frazeologizmlar ham Sh.Rahmatullayev lug'atida uchramaydi. Omon Matjon bir o'rinda *ne savdolar boshingda*, boshqa o'rinda *bu savdoni* shaklida qo'llaydi. Shoir boshqa bir she'rida “*Balki shundanmikin, boshga tushgan dam, Insonning ko'nglini cho'ktirar qayg'u*” [8, 25] shaklida *boshiga ish tushmoq*, *boshiga qayg'u tushmoq* frazeologizmini bo'lib qo'llaydi. Bunday qo'llanishni xalq muloqotida uchratish mumkin.

Yig'lab turdim qoshingda,

Ne savdolar boshingda,

Ko'z yoshi bor toshingda,

Afrosiyob, Afrosiyob! (8, 20)

Boshqalardek sevishdik biz ham,

Kuyib yurdik boshqalar kabi.

Bu savdoni baxt bildik biz ham,

Baxtdir, dedik visol, yor labi. (8, 98)

Agar ko'hna yerning qayg'u, kulgusin

Ajratib tortsalar bir tarozuda,

G'ami pastga bosib tushardi uning,

Baxti baland chiqib ketardi juda.

Balki shundanmikin, *boshga tushgan dam*

Insonning ko'nglini *cho'ktirar qayg'u*

Va baland baxtining ko'yida shundan

Tinmay yuksaklarga intilarmi u?! (8, 25)

Boshiga tushmoq, *boshiga ish tushmoq*, *boshiga qayg'u tushmoq* frazeologizmlari Sh.Rahmatullayev lug'atida yo'q. Lekin *ko'ngli cho'kdi* frazeologizmi mavjud bo'lib, *ko'ngli cho'kdi* – *ko'nglini cho'ktirmoq* shakllarida ruhsizlanmoq – ruhsizlantirmoq (tuslovchi va egalik

qo'shimchasi boshqa-boshqa shaxsni ko'rsatadi), ruhsizlanmoq (boshqa hollarda) [7, 171] kabi semalarni anglatadi. Yuqoridagi she'riy parchada shoir tomonidan *insonning ko'nglini cho'ktirar qayg'u* shaklida "ruhsizlantirmoq" ma'nosida ishlatilgan.

Qushlar ko'chib ketdi qoshimdan,
Tushlar cho'chib ketdi yoshimdan,
Hushlar uchib ketdi boshimdan,
Kelmading (9, 100).

Yuqoridagi she'riy parchadagi *hushini yo'qotmoq* frazeologizmi 1) behush bo'lmoq; sin. **hush(i)dan ketmoq; ko'ngli ozdi; o'zidan ketmoq;** ant. **hushiga kelmoq;** Tun yarmiga borganda Boboqul otaning ahvoli yomonlashdi. Dam-badam **hushini yo'qotib**, alahlay boshladi ("Oqsoy"); 2) esankiramoq; sin. **hushi boshidan uchdi;** var. **es-hushini yo'qotmoq, esini yo'qotmoq;** o'xsh. **esi og'di;** Bir daqiqa **hushimni yo'qotib**, dovdirab qoldim ("Muqaddas"). Sayfulla Xolmuroddan kattaroq bo'lsa ham, po'k va qo'rqq edi. Halqumiga yopishgan panjalaridan quti o'chib, **es-hushini yo'qotdi** (P.T.). Asqar chinqirgan qizchani olib, **esini yo'qotgan** onaga tutqizdi (O.) [7, 310] kabi shakl va ma'nolarda qo'llangan bo'lsa, Omon Matjon ijodida inversiyaga uchragan holda ishlatilgan.

O'zbek xalqi vakillari tilida *ko'ngli xira, dili xira, dili siyoh, dili qon, yuragi qon* kabi frazeologizmlar mavjud, lekin *dili dog'li* varianti faqat Omon Matjon ijodiga xosdir:

Biroq keta olmaydi,
Dilginasi dog'lidir.
Chunki qay bir beshafqat
Do'llarga u bog'lidir. (8, 28)

"Hamisha xursand" ma'nosidagi *labidan kulgi arimaydi* frazeologizmi ham inversiyaga uchrab qo'llangan:

Bir do'stim bor mening sho'x-shamol,
Arimaydi labidan kulgi.
Goh qilaman unga arzi hol,
Lekin bunga parvo qilmas u (9, 103).

Xulosa qilib aytganda, shoir ijodida somatik komponentli frazeologizmlar oddiy so'zlarga nisbatan voqelikni ta'sirchan, obrazli ifodalashga qulayligi uchun asar tilini jonli tarzda voqelantirishda muhim vosita sifatida qo'llanadi. Va bunday tarkibli frazemalar o'zbek madaniyatiga, turmush tarziga, muloqot jarayoniga xos bo'lgan belgilarni namoyon qilib bergan, nazarimizda. Shoir xalq tilida mavjud frazeologizmlarni adabiy tilda mavjud bo'lmagan shakllarda ham qo'llaydi, shuningdek, ko'plab okkazional frazeologizmlar ham yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiyada madaniy kod tushunchasi va talqini // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2019. – №3. – B.15
2. Телия В.Н. Большой фразеологический словарь русского языка. – М., 2006. – С.12
3. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – С.174
4. Савицкий В.М. Лингвокультурные коды: к обоснованию понятия // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. №2. – С.57.
5. Xudoyberganova D. Lingvoturkologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. – 46 b.
6. F.O.Vakk 1964: 23
7. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг қисқача фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1964. – Б.242.
8. Омон Матжон. Сени яхши кўраман. Сайланма. – Тошкент, F.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 344 б.
9. Омон Матжон. Иймон ёғдуси. Сайланма. – Тошкент, F.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 384 б.

“BOBURNOMA”DAGI FORS-TOJIK IZOFALI BIRIKMALARINING MORFOLOGIK SHAKLLANISHI

M.Amonov, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili lug'at tarkibidagi izofiy birikmalarning o'rganilish tarixi, xususan “Boburnoma”da qo'llanilgan forsiy izofiy birikmalarning morfologik shakllanishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'zlashma, izofiy birikma, izofiy zanjirli birikma, leksik birliklar, lug'aviy tarkib.

Аннотация. В данной статье проанализирована история изучения аффиксов в лексиконе узбекского языка, в частности, морфологическое формирование персидских аффиксов, использованных в «Бабурнаме».

Ключевые слова: ассимиляция, изофическая композиция, изофическая ценная композиция, лексические единицы, лексическое содержание.

Abstract. This article analyzes the history of the study of affixes in the Uzbek lexicon, in particular, the morphological formation of Persian affixes used in the "Baburnama".

Key words: assimilation, isophic compound, isophic chain compound, lexical units, lexical content

Har qanday tilning lug'at tarkibining boyishida o'zlashmalarning o'ziga xos o'rni mavjud. Tilshunos olimlarning fikricha, bir tildan ikkinchi tilga avvalo atama—ya'ni ot turkumiga oid so'zlar o'zlashadi. Bu albatta, boshqa turkumdagi so'zlar, yordamchi so'zlar o'zlashmaydi degani emas. O'zbek tili lug'at tarkibida arabcha va forsha o'zlashmalar salmoqli o'rinni egallaydi. Bundan tashqari arab va fors tillaridan o'zbek tiliga bir qator izofiy birikmalar o'zlashgan. Arab va fors tillaridan o'zlashgan izofiy birikmalar o'zbek tili uchun til hodisasi bo'lib, zaruratga ko'ra yangi izofiy birikmalar hosil qilinmaydi, ular ko'pincha tayyor lug'aviy birlik sifatida mavjudligi bilan so'zga yaqin turadi va lug'atlarda lisoniy birlik sifatida aks etadi. Eski o'zbek tilida izofiy birikmalar nafaqat turg'un birikma sifatida, balki erkin birikma sifatida ham hosil qilingan. O'zbek tilshunosligida tojikcha izofali birikmalar nisbatan chuqurroq o'rganilgan[1, 2, 3, 5, 6]. Tadqiqotchi M. Yusupov o'zining “Типы изафетных конструкций в прозаических произведениях Алишера Навои” mavzusidagi nomzodlik ishi 2-bobini forsiy izofiy birikmalar tadqiqiga bag'ishlagan[7, b. 45-84].

Yusupovgacha professor F. Abdullayev bu masalaga qisman to'xtalgan(5, b.20-26).

Biz ushbu maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining yorqin namunalaridan bo'lgan “Boburnoma” asarida qo'llanilgan forsiy izofiy birikmalarning morfologik tarkibini tahlilga tortdik.

Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari tili leksikasida asl turkiy so'zlar bilan bir qatorda, fors-tojik va arab leksik qatlamlari ham ma'lum salmoqqa ega ekanligi ma'lum.

O'zbek va tojik tillarining munosabatiga bag'ishlangan ishlarda(1) Namangan va Farg'ona guruhi tojik shevalari bilan o'zbek shevalari o'rtasidagi o'zaro o'xshashlik, aralashuv shuningdek, bilingvizm—ya'ni ikkitillilik kabi masalalarning sinxron aspekti to'g'risida so'z boradi. Biz ushbu maqolada mazkur masalalarga diaxron aspektida “Boburnoma” tili misolida yondashamiz.

Bobur yashab ijod etgan davr o'zbek va tojik xalqlari uchun ikkitillilik davri ekanligi, Movarounnahrda, jumladan Farg'ona vodiysida turkiy tilda so'zlashuvchi xalqlar bilan tojiklar aralash holda yashab, tojik tili «turkigo'y» aholi orasida keng tarqalganligi va ularning tojik tilida bemalol gaplasha olganligi mutaxassislar tomonidan e'tirof qilingan(2, b.185). Tabiiyki, jonli so'zlashuv tilida mavjud bo'lgan ikkitillilik adabiy tilga ta'sir ko'rsatmay qolmagan.

Ana shu ijtimoiy-lisoniy sharoit tufayli o'zbek tiliga tojikcha leksik va frazeologik vositalar bilan bir qatorda ayrim tojikcha morfologik elementlar(affiksalar) ham o'tib o'zlashgan. Shulardan biri izofa hodisasi. Izofiy birikma o'zbek tili qolipidagi moslashuv, bitishuv, boshqaruv usuli bilan birikkan so'z birikmalariga shaklan o'xshamaydi. Tojik tilida izofa ko'rsatkichi i(yi) bo'lib urg'u qabul qilmaydi.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida izofiy birikmani (turkiy izofani hisobga olmaganda) tashkil qilgan so'zlar qaysi so'z turkumiga taalluqligini, tabiiyki, farqlash mushkul. Professor Fattoh Abdullayev ta'kidlaganidek, diqqat qilinsa, tojikcha izofali birikmalarning komponentlari quyidagi 3ta asosiy turkumga aloqadorligi ko'rinadi(5): ot, sifat, sifatdosh; tarjimai hol, obihayot (ot+ot), janobi oliy, volidayi muhtarama (ot+sifat), bulbuli go'yo, sarvi ravon, obi ravon (ot+sifatdosh). Boshqa so'z turkumlarining ishtirokidagi izofiy so'z birikmasi nisbatan kam uchraydi. Biroq oz bo'lsa-da, o'zbek tilida, xususan «Boburnoma»da komponentlar tarkibi son, fe'l, yordamchi so'zlardan tashkil topgan birikmalar ham uchraydi:

raboti dudar(ot+son+ot)-ikki eshik orasi;

miyoni duob (ot+ot+son) –ikki suv orasi;

Bog'i jahonoro, Bog'i Nurafshon(ot+ot+fe'l)

Raboti Dudarda Faridun Husayn mirzo va inisi Ibni Husayn mirzo Temur Sulton va Ubayd Sulton Shayboqxonning ilg'ori bilan urushtilar, mag'lub bo'ldilar[10, b. 150].

O'shandin qochg'on bila Olamxon Miyoni duob sari kechib, Ponipat navohisidin yana Ponipat sari o'tarlar(10, b. 236).

Har ikki-uch kunda borib, Bog'i Jahonoroda Badiuzzamon mirzog'a ko'runush qilur edim[10, b.170].

Boburning shoh asari «Boburnoma»da jami 300dan ortiq fors-tojik izofiy birikmasi qayd qilindi. Bular, joy nomlari, hayvon va o'simliklar nomlari, kasb-hunar ma'nosini bildiruvchi birikmalar va boshqalardir.

Birgina toponomik izofiy birikmalar tarkibini morfologik tahlil qilganimizda, aniqlanmishning aksariyat otidan iborat ekanligi ayon bo'ldi. Aniqlovchi ham ko'p hollarda ot so'z turkumidan ifodalangan, bunday izofiy bikmalarning eng ko'pi, ya'ni 54tasi ot+ot shaklida uchradi: Bog'i Bihisht, Bog'i Shamol, Bog'i Zog'on, Bog'i Binafsha, Bog'i Vafo, Bog'i Zubayda, Bog'i Nazargoh, Bog'i Xiyobon, Bog'i Chanor, Bog'i shahr, Bog'i Fath, Darai Nur, Darai Zindon, Darai So'f, Darai Bom, Darai Gaz, Darai Zang, Darvozai Malik, Darvozai qipchoq, Darvozai Iroq, Dashti Shayx, Ko'hi Mehtar Sulaymon, Ko'hi Jud, Ko'li Malik, Kandibodom, Kurrai Toziyon, Maydoni Rustam, Obi Xon, Obirahmat, Pushtai Ko'hak, Puli Solor, Pulikoh, Pulimolon, Puli Mirzo, Puli Muhammad, Puli Mag'ok, Raboti Sug'd, Raboti Zavraq, Raboti Xoja, Raboti sarhang, Raboti Ro'zaq, Taxti Boburxon, Taxti ostona, Taxti Safar, Taxti Navoiy, Taxti Bargar, Taxti Hojibek, Shahri Samarqand, Shahi Kobul, Qal'ai Zafar, Qal'ai Ixtiyoriddin, G'aznai Namangon, G'ori Oshiqon, Hitori Firuza singari.

Samarqand eli sipohi va shahri Puli Muhammad Chab navosig'a qalin chiqtilar[10, b.42].

Mirzoxonni Muborakshoh qal'ai Zafarg'a tilaganda Abobakr Koshg'ariyning chopqunig'a yo'luqub, Shohbegim va Mehr Nigorxonim va jami' elning ahli va ayoli asirliqqa tushub, ul zolim badkirdorning habsida dunyoyi foniyni vido' qildilar[10, b.13].

Asarda miqdor jihatdan navbatdagi o'rinni ot+sifat shaklidagi joy ma'nosini anglatuvchi izofiy birikmalar egallaydi. Ularning soni 11 ta. *Bog'i Safo, Bog'i Kalon, Bog'i Safid, Darai Xush, Darvozai Xush, Daryoyi Xo'rda, Ko'hi Safid, Ko'hi Sof, Obigarm, Puli mag'ok, Shahri Safo.*

Bu kentta Bog'i Kalon otliq Ulug'bek mirzoning bir mag'sub bog'i bor edi(10, b.124).

Daryoyi Xo'rda ulug'ko'l edi, suv maslatig'a ushbu yerda tushuldi(10,b.349).

“Boburnoma” tilida aniqlovchisi nisbiy sifat bo'lgan izofiy birliklar ham mavjud: Bog'i Navro'ziy, Darai Fulodi, Qabri Ohanin, Darbandi ohanin, Qal'ai Dabusi Bu yerda i(iy), in qo'shimchalari fors tilidagi nisbiy sifat yasovchi qo'shimchalardir.

Ajab qodiredur, bir kishikim, yigirma-o'ttuz ming navkarning egasi edi, Qahlug'dingim Darbandi Ohanin ham derlar, Hindiqush tog'igacha Sulton Mahmud mirzog'a taalluq viloyot tamom aning taxti tasarrufida erdi[10,b.23].

Shayboniyxon bila qal'ai Dabusida urushub bosturdi[10, b.23].

Aniqlovchisi hozirgi zamon yoki o'tgan zamon sifatdoshi bilan ifodalangan birikmalar uchraydi:

Obi Istoda-to'xtab turgan suv;puli ravon- oquvchi ko'prik; Sabadi ravon-oquvchi savat.

Aniqlovchisi taqlidiy so'z orqali shakllangan izofiy birikmalar ham uchraydi: *Masjidi Laqlaqa. Samarqandning qal'asining ichida yana bir qadimiy imorattur, masjidi Laqlaqa derlar. Ul*

gunbazning o'rtasida yerga tepsalar tamom gunbazdin laq-laq un kelur, g'arib amerdur, hech kim muning sirrini bilmas[10,b.45].

Aniqlovchisi murakkab so'zlardan ifodalangan izofiy birliklar mavjud. Bular aniqlovchisi ot+sifatdoshdan ifodalangan: *Bog'i Dilkusho*; ot+fe'ldan tashkil topgan: *Koni obgir*, *Bog'i Jahonoro*, *Bog'i Nurafshon*; sifat+otdan ifodalangan: *Shahri Zaxxob*; son+ot *Raboti dudar*.

Ba'zi derlarkim, bu o'langning asli oti Koni obgir ekandur, vale tarixlarda tamom Konigil bitirlar, xeyle yaxshi o'langdur[10, b.46].

Aniqlanmishi izofali ko'makchi vositasida ifodalangan birikmalarni kuzatish mumkin: Miyoni viloyat, Miyoni duob, Miyoni Sulaymon –ikkinchi birikmada aniqlovchi son+otdan tashkil topgan. Mazkur izofiy birikmalar Hindistondagi viloyatlar nomidir.

Indiriyg'a yetgan mahalda bir bahona qilib, Miyoni Sulaymondin uch-to'rt lak olib qo'yarlar[10, b.236].

Ahl so'zi bilan hosil qilingan (ot+ot) shaklidagi izofiy birikmalar ham asarda o'ndan ortiq; ahli mansab, ahli nag'ma, ahli tab', ahli soz, ahli fazl, ahli she'r, ahli hunar, ahli islom, ahli kuffor, ahli irtidod kabi.

Chun bu "Fathnoma" din islom cherikining kayfiyati va kuffor haylining kamiyyati, sufuf va yasolning turmushlari va ahli islom va ahli kufrning urushlari mushaxxas va ma'lum bo'lur, ul jihattin beziyoda va nuqson o'shul "Fathnoma" kim, Shayx Zayn insho qilib edi, sabt bo'ldi[10,b.290].

Shuningdek, «Boburnoma»da sohib leksemasi bilan tarkib topgan (ot+ot) shaklidagi izofiy birikmalar ham o'ndan ortiq: *sohibi hidoya*, *sohibi devon*, *sohib ixtiyor*, *sohib tajriba*, *sohibi vuquf*, *sohibusul*, *sohibqadam*, *sohib himmaton*, *sohibi uzr* kabi.

Umarshayx mirzo voqeasidan so'ng mening eshigimda sohib ixtiyor ul edi. Ichi tor va kam havsala va fitna, qisqaroq kishi edi[10, b.16].

Sohibqadam Komilning bir zabung'ina oti bor edi, tushub manga tortti mindim[10, b.101].

Kobuldin chiqib, Ibrohimni bosib, Ograni olguncha, Xoja Kalon yaxshilar bordi, mardona so'zlar aytти va sohib himmaton ra'ylar ko'rsatti, vale Ograni olg'ondin necha kun so'ngra tamom ra'ylari o'zga bo'ldi[10,b.271].

Yuqoridagi birikmalarning ayrimlarida izofa belgisi i tushib qolgan va leksikalizatsiyaga uchrab sodda so'z shakliga kelib qolgan, qolganlari esa erkin izofiy birikma xususiyatini saqlab qolgan. Erkin izofiy birikma hozirgi o'zbek adabiy tilida deyarli uchramaydi, nisbatan yangi izofiy birikmalar hosil qilinmaydi, hozirgi o'zbek adabiy tilidagi arabcha va tojikcha izofiy birikmalarning aksariyati idiomatik-frazeologik xarakterga ega va turg'un birikma, termin sifatida mavjud.

Sohib so'zi bilan tarkib topgan uch komponentli izofiy birikmalar ham uchraydi; *Sohibi «Sahihi Buxoriy»*, *Sohibi "Qasidai Burda"*, *sohib mansabi devon* kabi.

Yana sohibi "Sahihi Buxoriy" Xoja Ismoil Xartang ham Movarounnahrindir[10, b.44].

Asarda (ot+sifat yoki nisbiy sifat) shaklidagi izofiy birikmalar navbatdagi o'rinni egallagan; *mushi mushkin*, *mushki tar*, *poyi cho'bin*, *xuki obiy*, *sheri obiy*, *qo'tosi bahriy*, *xurmoyi hindiy*, *oluyi buxoriy*, *javobi shofiy*.

Yana bir sichqon Nijrovda bo'lur emish, mushi mushkin derlar. Mushk idi andin kelur emiz[10, b.23].

Yana kiyuradur, bisyor latifi bor. Mushkning aybi budurkim, xushklug'i bordur, muni mushki tar desa bo'lur. Bisyor latifi bordur[10, b.264].

Bunday fors-tojik izofiy birikmalarining ayrimlari arabcha leksika asosida hosil bo'lgan; voqelai uzmokim, voqelai hoila, ulumi zohiriy, ulumi botiniy, umuri ittifoqiy kabi.

Har qancha bu voqelai hoila xotirimg'a kelsa, bexost holim mutag'ayyir bo'lur[10,b.289].

Asarda (ot+sifatdosh shaklidagi izofiy birikmalar) uchraydi; *taxtiravon*, *ro'bai parron*, *regi ravon* kabi.

Nijrov tog'larida ro'bai parron bo'lur. Ro'bai parron bir jonivoredur, mushukdin ulug'roq, ikki qo'li bila ikki butining orasida pardadur, shapparaning qanotidek doim keltururlar edi[10, b.123].

«Boburnoma»ning bir necha o'rinlarida izofiy zanjirli birikmalar istifoda etilgan. Bunday birikmalar aksariyatining komponentlari arabcha so'zlardan tashkil topgan. Bunday

konstruksiyalarning bosh va ergash so'z birikmalaridagi tartibga teskari ekanligi ularni qiyoslaganda yaqqolroq ayon bo'ladi: Azimati mustaqarri xilofat(ot+sifatdosh+ot) –Xalifalik qaror topgan joyga yo'l olish; Doxili mamoliki mahrusa(sifatdosh+ot+sifatdosh)-Himoya qilingan mamlakatlarga kirish; Jam'i besaodati johil(ot+sifat+sifatdosh)- Johil bebaxt to'da kabi.

Ul jam'i besaodati johil nasihatni qabul qilmay, parishon javoblar(10, b.197).

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat, shoh, shoir, yozuvchi, tarixchi, etnograf, balki adabiyotshunos hamdir. Shuning uchun asarda aruz vazni bilan aloqador bir nechta adabiyotshunoslik terminlari ham mavjud va ularning ayrimlari izofiy zanjirli birikma shaklida uchraydi: Zarbgohi maxbuni mahfuz(ot+sifatdosh+sifatdosh), Ramali musaddasi maxbun(ot+sifatdosh+sifatdosh), Ramali musaddasi maxbuni aruz(ot+sifatdosh+sifatdosh+ot), Bayti hasbi hol(ot+ot+ot)- muallif ahvolini bayon qiluvchi bayt.

Shayboniyxonning otig'a bir turkiy masnaviy bitibtur. "Ramali musaddasi maxbun" vaznidakim, "Subha" vazni bo'lg'ay, bisyor sust va furudtur, ani o'qug'on kishi Muhammad Solihning she'ridin bee'tiqod bo'lur[10,b.163].

Ushbu niyat bila "ramali musaddasi maxbuni aruz" va "zarbgohi maxbuni mahfuz"vaznidakim, mavlono Abdurahmon Jomiyning "Suhba"si ham bu vandadur, risola nazmig'a shuru' qildim, ham o'shal kechao'n uch bayt aytildi[10, b.318].

Xulosa qilib aytganda, Boburning o'z nutqida bu qadar tojikcha izofiy birikmalarning ko'p qo'llashini sababi, avvalambor o'sha davr turkiy adabiy tilining an'anasi bo'lsa, qolaversa, Bobur ham boshqa ijodkorlar singari tasvirning tantanovor, nutqining ta'sirli bo'lishiga intilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири, Тошкент, 1974.
2. Боровков А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии таджикского и узбекского языка.—В сб: Ученые записки ИВАН, том IV. М., 1952.
3. Ишандадаев Д. Некоторые особенности словообразования в таджикских и узбекских говорах Наманганской группы районов. АКД. Ташкент, 1967.
4. Зокиров М. Лингвистик интерференция ва унинг ўзбек-тожик билингвизмида намоён бўлиши. АКД. Тошкент, 2007.
5. Абдуллаев Ф. Сўзлар ўзаро қандай боғланади? Т.: Фан, 1974.
6. Абдуллаев Ф, Эшондадаев. Д. Ўзбек тилида тожикча изофали бирикмалар// Ўзбек тили ва адабиёти. Т.: 1973, 1-сон.
7. Юсупов М. Типы изафетных конструкций в прозаических произведениях Алишера Навои. АКД. Т.: 1984.
8. Бегматов Э. Ономастик сўз яшаш масалаларига доир// Ўзбек тили ва адабиёти Т.: 1965, 3-сон.
9. Абдуллаев Ф. Киши отларини қискартириш усуллари// Ўзбек тили ва адабиёти Т.: 1960, 3-сон.
10. Бобур М.З. Бобурнома. Т.: 1989.

UO'K 81-13

BUYUK SALTANAT ASARIDA SAROYMULKXONIM OBRAZINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Z.A.Anvarova, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada "Buyuk Saltanat" asaridagi Saroymulkxonim obrazining lingvokulturologik tahlili olib borilgan. Tahlil davomida obrazning til va madaniyat o'ziga xosligi, uning ijtimoiy-siyosiy roli hamda madaniy kontekstda qiyofasi ko'rib chiqildi. Saroymulkxonim timsolida o'zbek tarixiy ayol obrazining madaniy va lingvistik jihatlari yoritilgan. Maqola o'zbek tarixiy-badiiy matnlari asosida lingvokulturologik yondashuvning ahamiyatini namoyish etadi.*

Kalit so'zlar: Buyuk Saltanat, Saroymulkxonim, lingvokulturologiya, tarixiy obraz, madaniyat, o'zbek adabiyoti

Аннотация. *В данной статье проведён лингвокультурологический анализ образа Сароймулк ханым в произведении «Великая империя». Рассмотрены особенности языка и культуры, социально-политическая роль и культурный контекст образа. Образ Сароймулк ханым раскрывает культурные и лингвистические аспекты узбекского исторического женского образа. Статья демонстрирует значимость лингвокультурологического подхода в узбекской историко-художественной литературе.*

Ключевые слова: Великая империя, Сароймулк ханым, лингвокультурология, исторический образ, культура, узбекская литература

Abstract. This article presents a linguistic and cultural analysis of the character Saroymulk Khanim in the literary work “Buyuk Saltanat” (The Great Empire). The study examines the linguistic and cultural features of the character, her socio-political role, and cultural context. Saroymulk Khanim's image reveals cultural and linguistic aspects of the Uzbek historical female figure. The article highlights the importance of a linguocultural approach in Uzbek historical and artistic texts.

Keywords: Buyuk Saltanat, Saroymulk Khanim, linguoculturology, historical character, culture, Uzbek literature

“Buyuk Saltanat” romanida Temuriylar davrining muhim tarixiy shaxslari badiiy obraz sifatida yorqin tasvirlangan bo‘lib, ayniqsa davlat va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutgan ayollar siymosi alohida e’tiborga loyiq. Ular orasida Saroymulkxonimobrazi donishmandlik, siyosiy zukkolik va oliyjanoblik timsoli sifatida ajralib turadi. Tarixiy manbalarda, jumladan Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida Saroymulkxonim Amir Temurning bosh xotini, yuksak nasabga ega, siyosiy masalalarda maslahat bera oladigan oqila ayol sifatida tilga olinadi. U davlat ishlarida ham faol ishtirok etgan, o‘z davrining hurmatga sazovor ayollaridan biri bo‘lgan. Ayol psixologiyasini tahliliy o‘rganish insonning ma’naviy olami, dunyoqarashi, tafakkur tarziga xos qonuniyatlarni kashf etishda muhim. Adabiy jarayon doim ishtimoi muhit, adabiy-ma’naviy, madaniy hayot bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi. Zero, bashariyatning ongu tafakkuri, ruhiyatidagi yangilanishlar, asosan, adabiyot va san’atda o‘z aksini topadi[4:4]

Roman matnida Saroymulkxonimning shaxsiyati nafaqat syujet doirasida, balki til vositasida — unvonlar, madaniy yuklamali iboralar, muloqotdagi nozik ohanglar orqali ochiladi. Bu til birligi orqali xalq qadriyatlarini, ayolga bo‘lgan munosabat va o‘sha davr tafakkuri namoyon bo‘ladi. Yozuvchi o‘z asariga qahramonlar, personajlar va hayotiy unsurlar tanlar ekan, uning bu ishi doimo ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Shu sababli adib har bir obrazga ma’lum ma’no yuklaydi va uni individual sifatlar bilan tasvirlaydi, ana shu ma’no, maqsadga xos so‘zlatadi, harakat qildirtiradi. Bunda har bir leksik - stilistik unsur juda muhim rol o‘ynaydi.[2:384-386]

Mazkur maqolada Saroymulkxonim obrazining lingvokulturologik jihatdan o‘rganilishi nazarda tutiladi. Ya’ni, uning tilda qanday ifodalanganligi va shu orqali qanday madaniy-ma’naviy mazmunlar berilgani tahlil qilinadi. Tadqiqotda tasviriy va solishtirma tahlil metodlari qo‘llaniladi; tarixiy haqiqatlar zamonaviy lingvistik-madaniy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtiriladi.

Lingvokulturologiya — til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganuvchi fan sohasidir. Bu yo‘nalish XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, til orqali milliy tafakkur, qadriyatlar, madaniy xotira va ijtimoiy ong qanday ifoda topishini tahlil qiladi. Xususan, xalq ruhiyati, tarixiy tajribasi va milliy identitet til vositasida shakllanadi va avloddan avlodga yetkaziladi. Buyuk adabiy matnlar — ayniqsa, tarixiy romanlar — lingvokulturologik tahlil uchun muhim manbadir. Chunki bunday asarlarda muayyan davrga oid ijtimoiy, siyosiy, madaniy va axloqiy tasavvurlar badiiy obrazlar orqali aks ettiriladi. Bu obrazlar nutqi, muloqoti, ijtimoiy roli orqali o‘z davrining madaniy ko‘zgusiga aylanadi.

Saroymulkxonim obrazini lingvokulturologik tahlil qilishda quyidagi nazariy yondashuvlarga tayaniladi:

1. Milliy mentalitet va til birligi: Til birliklari (so‘zlar, frazeologizmlar, iboralar) orqali milliy ong, madaniyat va ayollikka oid qadriyatlar ifodalanadi (V.A. Maslova, Yu.N. Karaulov).

2. Tarixiy-badiiy obrazlarda til va madaniyat sintezi: Obrazlar shunchaki qahramon emas, balki o‘z zamonining madaniy belgilarini ko‘rsatib beruvchi lingvomadaniy belgilar tizimidir (S.G. Ter-Minasova, R.A. Budagov).

3. Gender lingvistika: Ayol obrazlari til vositalari orqali qanday aks etishi, ularga nisbatan madaniy stereotiplarning qanday bo‘lishi ayol nutqining lingvistik xususiyatlari orqali o‘rganiladi (Deborah Tannen, Robin Lakoff).

4. Shuningdek, antroposentrik nazariya. Badiiy asarning markazida badiiy obraz turgani kabi, antroposentrik yo‘nalishining asosiy muammosi inson omilini o‘rganishdir. Antroposentrik ilmiy

tadqiqotlarda inson va unga tegishli bo'lgan barcha narsalar (jamiyat, tabiat, madaniyat, bilish va boshqalar) bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikda ko'rib chiqiladi [1:197-203]

Ushbu nazariy asoslar yordamida "Buyuk Saltanat" romanidagi Saroy mulkxonim obrazini til va madaniyat nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilish, uning tarixiy-madaniy ahamiyatini yoritishga imkon beradi. Bu tahlillarni asarning o'zidan parchalar olish va ularni to'liq holatda lingvokulturologik tahlil qilish bilan birga olib borsak, mavzuni yanada yorqinroq ifodalagan va ochiq bayon qilgan bo'lamiz. Jumladan, "Buyuk saltanat" asarining uchinchi kitobi "Mironshoh Mirzo" romani boshlanishidan tortib yakunga qadar Saroy mulkxonim obrazining madaniy qiyofasini ochib berishga keng e'tibor berilgan. Bu jarayoda yozuvchi tili va uslubi, lingvistik vositalarni ustalik bilan qo'llay olishi salmoqli o'rin olgan. Chunki, yozuvchi tili - bu umumiy xalq tilidan kelib chiqqan. "Til millatlar ruhining tashqi namoyonidir: millatning tili -uning ruhi, millatning ruhi -uning tili va shunga o'xshash narsani tasavvur qilish qiyin". [4] Demak, bundan ko'rinadiki, yozuvchi tili millat madaniy qiyofasini ochib berishda, buni asarga singdirishda muhim rol o'ynaydi. Asardan olingan quyidagi matn orqali ayol obrazining madaniy qiyofasini yaratishda muallif tomondan o'ziga xos uslub qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin:

Mahdi - ulyo Saroy mulkxonim bu xabarni eshitib, dahshatdan qotib qoldi. Sabri - toqati chidamay, darhol qirqlarga borgan, uddaburon-u chaqqon bosh mulozim Safarberganni chorlab, tezdan yo'lga chiqilajagini bildirdi. [5:4]

Ayol obrazining faqat o'zizgagina xos madaniy ifodasi "Saroy mulkxonim bu xabarni eshitib, dahshatdan qotib qoldi" jumlasini orqali ochib berilgan. Bu nda Saroy mulk xonimning obrazida insoniy tuyg'ular – **xavotir, tashvish, hayajon** kabi holatlarni ko'rsatadi. Bu orqali u **quruq tarixiy personaj emas, balki tirik obraz, insoniy his-tuyg'ularga boy ayol** sifatida tasvirlanadi. "Dahshatdan qotib qolmoq" iborasi o'zbek xalq tilida juda **kuchli emotsional holatni ifodalovchi frazeologizm** bo'lib, bu yerda ayolning holati **nihojatda og'ir vaziyatda** ekanligini bildiradi.

Ayolning irodasi va faoliyati "Sabri-toqati chidamay, darhol qirqlarga borgan, uddaburon-u chaqqon bosh mulozim Safarberganni chorlab..." jumlasini orqali ochiladi. Bu yerda Saroy mulkxonim **faol, qat'iyatli, tezkor qaror qiluvchi davlat ayoli** sifatida tasvirlangan. "Sabri-toqati chidamay" iborasi orqali uning holatidagi chidab bo'lmay **ichki ziddiyat, mas'uliyat** hissi tasvirlanadi. Bundan tashqari, Safarberganni o'zi chorlab, yo'lga chiqishga buyruq berayotgani — o'sha davr sharoitida ayol shaxsining siyosiy-iqtisodiy faoliyatda ishtirokini ko'rsatadi. Bu jihat Saroy mulkxonimni oddiy xonadon bekasi emas, muqaddas vazifalarni zimmasiga olgan, **ijtimoiy va davlat miqyosida ta'sirli ayol** sifatida ko'rsatadi.

Lingvokulturologik birliklar - "Dahshatdan qotib qolmoq", "sabri-toqati chidamaslik" — bular xalq og'zaki ijodidan olingan frazeologizmlar bo'lib, madaniy konnotatsiyasi chuqur: ular **ayol obrazining hissiy dunyosini va xalq ongida mavjud sabr-toqat bilan bog'liq qadriyatlarni** ochadi. "Uddaburon-u chaqqon" — xalqona bahosi orqali muallif Safarberganni tariflaydi va Saroy mulkxonimning kadr tanlashdagi **dono siyosiy qarashi** ham bilvosita ifoda etiladi.

Parchada "bosh mulozim Safarbergan" atamasi ishlatilgan bo'lib, bu so'zning ma'nosi va madaniy-kontekstual yuklamasi alohida e'tiborga loyiqdir. "Mulozim" arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan bo'lib, "xizmatkor", "doimiy yordamchi" yoki "maslahatchi" degan ma'noni anglatadi. Tarixiy nuqtai nazardan, bu so'z saroyda yuqori martabali amaldor yoki boshliqning sodiq va ishonchli yordamchisini bildiradi. Saroy mulkxonimning "bosh mulozim"ni chorlab, uni yo'lga chiqarish uchun topshiriq berishi, uning nafaqat oilaviy, balki siyosiy va ma'muriy vakolatlari borligini ko'rsatadi. "Mulozim" so'zining ishlatilishi matnga tarixiy haqiqat va madaniy an'analar asosida ishonchlilik beradi hamda saroy muhitidagi ierarxiyani ochib beradi. Shuningdek, bu atama **o'zbek madaniyatidagi ayolning siyosiy-huquqiy rolini ham aks ettiradi — ayol faqat oilaviy rol emas, balki davlat ishlarida ham faol ishtirok etgan shaxs** sifatida ko'rsatilgan. Shunday qilib, "mulozim" so'zi orqali asardagi tarixiy-madaniy kontekst va Saroy mulkxonimning ijtimoiy mavqei yanada ravshanlashadi.

Mironshoh Mirzoning farzandlari o'n yashar Abu Bakr Mirzo, undan bir yosh kichik Umar Mirzolar boshqa malikalar tarbiyasida. Bari Saroy mulkxonim nazoratida edi. Mulozimlarga,

malikalar va amirzodalar Ko'ksaroy oldida tayyor tursinlar, tong - ertan saharlab yo'lga chiqiladur , degan topshiriqni yetkazish buyurildi.[5:4]

Yuqoridagi matnda ayol obrazining ijtimoiy roli va mas'uliyati *“Bari Saroymulxonim nazoratida edi jumlasida orqali namoyon bo'ladi. Bu Saroymulxonimning oila ichidagi va siyosiy muhitdagi boshqaruv roli, mas'uliyati va hukmronligini ko'rsatadi. U nafaqat bir ayol, balki keng ko'lamli nazorat va tashkilotchilik qobiliyatiga ega yetakchi sifatida tasvirlangan. Bu, madaniy jihatdan, o'zbek tarixida ayollarining muhim ijtimoiy o'rni va faoliyatini yoritishga xizmat qiladi. Tarbiya va madaniy qadriyatlar esa “Mironshoh Mirzoning farzandlari o'n yashar Abu Bakr Mirzo , undan bir yosh kichik Umar Mirzolar boshqa malikalar tarbiyasida.”[5:4] jumlasida ochib berilgan. Bu yerda farzandlarning tarbiyasi va ularga ta'lim berish jarayoni yuksak ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Bu, o'z navbatida, o'sha davr madaniy va ijtimoiy qadriyatlarining aynan qaysi qatlamda qanday shakllanganini ko'rsatadi. Farzandlar boshqa malikalar tarbiyasida ekanligi, ular uchun o'ziga xos madaniy va odob-axloq mezonlari mavjudligini anglatuvchi omildir.*

Madaniy va ijtimoiy kontekstda til birliklari: *“Mulozimlarga, malikalar va amirzodalar Ko'ksaroy oldida tayyor tursinlar, tong - ertan saharlab yo'lga chiqiladur, degan topshiriqni yetkazish buyurildi.”*

“Ko'ksaroy” — tarixiy, madaniy va siyosiy markaz sifatida tilga olinishi, o'sha davr hukmronlik institutining markaziy joyini ifodalaydi.

“Tayyor tursinlar” — bu ibora orqali **rasmiy tartib-intizom, qat'iyat va tayyorgarlik madaniyati** aks ettiriladi.

“Tong - ertan saharlab yo'lga chiqiladur” — bunday **vaqtni belgilash madaniy an'analar va hukmronlik jarayonidagi qat'iy vaqt rejimini** ko'rsatadi.

Bu frazalar nafaqat nutqning badiiy ifodasi, balki o'sha davr jamiyatining qadriyatlari va ijtimoiy tartib-qoidalarining tilga ta'siri sifatida tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, *“Buyuk Saltanat”* asaridagi Saroymulxonimobrazini o'zbek tarixiy-badiiy matnlarida ayol obrazining ifodalanishi, uning ijtimoiy va madaniy hayotdagi o'rnini yoritishda muhim lingvokulturologik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Asarda Saroymulxonimning donoligi, siyosiy mas'uliyatni chuqur his etishi, milliy qadriyatlarga sodiqligi va o'ziga xos fazilatlarini til vositalari orqali jonli ifodalangan. Ayniqsa, uning nutqi, nomiga nisbatan ishlatilgan muayyan iboralar, unvonlar va madaniy-atavistik leksik birliklar asarning madaniy qatlamini boyitib, o'quvchida obrazga nisbatan aniq tasavvur hosil bo'lishini ta'minlaydi.

Ushbu tahlil Saroymulxonimtimsolida tarixiy ayol obrazining badiiy talqini orqali o'zbek xalqining madaniy-ma'naviy dunyoqarashi, an'anaviy qadriyatlari va ijtimoiy ongining badiiy in'ikosini ochib berishga xizmat qiladi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv orqali obrazning til, madaniyat va mentalitet darajasida tahlil qilinishi o'zbek adabiy merosini chuqur o'rganishda samarali usul sifatida namoyon bo'ldi. Kelgusida bu kabi tarixiy obrazlarning boshqa tillardagi ekvivalentlarini qiyosiy-lingvokulturologik tahlil qilish esa xalqaro ilmiy maydonda o'zbek adabiyotining kengroq tanilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramova S. Badiiy matnni antroposentrik yondashuv asosida lingvistik tahlil qilishning o'ziga xos tamoyillari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15368080>. 2025. 197-203.)
2. Aliqulova D.B. Badiiy adabiyotda ayol obrazining tasviri. International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities Hosted from Hamburg, Germany <https://econferencezone.org> May 4th -5th 2022.
3. Eshmatova Y. Istiqlol davri o'zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini. PhD., Dissertatsiya. B – 4.)
4. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2012.
5. Muhammad Ali. Buyuk Saltanat (3- kitob). Toshkent: Yangi asr avlodi. 2019.
6. Сафаров III. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.
7. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi (Monografiya). –Toshkent, 2013

LINGUISTIC STUDY OF CONSTRUCTION-RELATED NEOLOGISMS IN ENGLISH
AND UZBEK LANGUAGES

N.R. Aripova, Senior teacher, Tashkent University of architecture and Civil Engineering.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qurilish sohasi bilan bog'liq neologizmlarning paydo bo'lishi, semantik xususiyatlari va tarjima strategiyalari tahlil qilinadi. Leksik va semantik yangiliklar tahlili orqali texnologik taraqqiyot, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar hamda madaniyatlararo aloqalar har ikki til terminologiyasining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritib beriladi. Tadqiqotda xorijiy atamalarni tilga integratsiyalash jarayonida transkripsiya, transliteratsiya va moslashtirishning o'rni hamda qurilish sohasidagi til o'zgarishlariga ijtimoiy-pragmatik omillarning ta'siri alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: neologizmlar, qurilish terminologiyasi, til moslashuvi, tarjima strategiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возникновение, семантические характеристики и стратегии перевода неологизмов, связанных со строительной отраслью, в английском и узбекском языках. Посредством анализа лексических и семантических новшеств подчеркивается, как технологические достижения, социо-политические изменения и межкультурные контакты формируют терминологию в обоих языках. Исследование акцентирует внимание на роли транскрипции, transliterации и адаптации в интеграции заимствованных терминов, а также на социо-прагматических факторах, влияющих на языковую эволюцию в строительной сфере.

Ключевые слова: неологизмы, строительная терминология, языковая адаптация, стратегии перевода.

Abstract. This article examines the emergence, semantic characteristics, and translation strategies of construction-related neologisms in English and Uzbek. By analyzing lexical and semantic innovations, it highlights how technological advancements, sociopolitical shifts, and cross-cultural exchanges shape terminology in both languages. The study emphasizes the role of transcription, transliteration, and adaptation in integrating foreign terms, while underscoring the socio-pragmatic influences on linguistic evolution in the construction sector.

Key words: neologisms, construction terminology, linguistic adaptation, translation strategies.

The construction industry's rapid technological and methodological advancements have necessitated the creation of new terminology across languages. Neologisms—newly coined words or phrases—reflect these changes, offering insights into how languages adapt to societal needs. This comparative study explores construction-related neologisms in English and Uzbek, focusing on their formation, semantic features, and integration into professional and everyday discourse.

Neologisms are new lexical units introduced to name emerging realities, particularly in dynamic fields like construction where innovation is constant. They may arise to describe new building materials, technologies, architectural styles, or professional roles. The creation of such terms is often motivated by the need to efficiently communicate new concepts that lack established terminology in the target language.

The rapid advancement of technology and globalization has significantly influenced language, particularly through the emergence of neologisms—newly coined words or expressions. The construction industry, as a dynamic and evolving field, is a fertile ground for such linguistic innovation. This article provides a comprehensive linguistic study of construction-related neologisms in English and Uzbek, focusing on their creation, semantic characteristics, translation, and integration into every day and professional discourse.

Categories of construction neologisms

Neologisms in construction can be categorized into several types, each reflecting a different aspect of the industry:

- Names of places, spaces, and buildings: New building types and housing concepts have introduced terms like *sectional house* (yig'indi uy), *semi-detached house* (ikki xo'jalikka moslangan

uy), *multifamily house* (ko'p xonadonli uy), and *bungalow* (ayvonli bir qavvatli uy). These terms are often borrowed from English and adapted to the local language through transcription or transliteration.

- Names of construction professionals: The industry has seen the introduction of terms for new roles, such as *foreman* (prorab/ish boshqaruvchi), *crane operator* (kran operatori), *mason/bricklayer* (g'isht teruvchi usta), and *estimating draftsman* (baholovchi/smetachi).

- Names of construction techniques and equipment: Technological innovation has brought in terms like *excavator* (ekskavator), *construction crane* (qurilish krani), *bulldozer*, and *concrete mixer* (sement aralashtirgich).

- Names of tools and building parts: New tools and building components have been named, such as *hammer* (boskon/ katta bolg'a), *hacksaw* (dastarra), *slab* (plita), *suspended slab* (to'sinning osma plitasi), and *dry wall* (gipsokarton).

Neologisms in the construction industry are a natural response to technological progress and globalization. They enrich the language, facilitate communication about new concepts, and reflect the dynamic nature of the field. As construction techniques and materials continue to evolve, so too will the vocabulary used to describe them, ensuring that language keeps pace with innovation.

Neologism formation in English and Uzbek

English construction neologisms. English neologisms in construction are predominantly driven by technological innovation and globalization. Common formation methods include:

- Blending: Combining existing words (e.g., *brunch* → *breakfast* + *lunch*).
- Borrowing: Adopting terms from other languages (e.g., *balcony* from Italian *balcone*).
- Affixation: Adding prefixes/suffixes (e.g., *prefabricate*, *green-building*).

Examples from the construction field include *condominiums* (multi-unit housing), *bungalow* (single-story house), and *sandwich panel* (layered insulation material).

Uzbek construction neologisms

Uzbek construction terminology has evolved through:

- Semantic shifts: Repurposing existing words (e.g., *ravok*, originally “arch,” now denotes modern architectural designs).
- Transliteration: Adopting foreign terms with phonetic adjustments (e.g., *linoleum* → *linoleum* for flooring material).
- Political and cultural influences: Post-Soviet independence spurred terms like *mustaqillik* (independence) and *investitsiya* (investment).

Factors influencing neologism formation

Technological development. Advances in construction technology—such as the introduction of new materials (e.g., “sandwich panel”), tools (“laser level”), and techniques (“modular construction”)—necessitate the creation of corresponding neologisms in both languages.

Sociopolitical changes. In Uzbekistan, the adoption of the Uzbek language as the state language and increased international collaboration have accelerated the influx of neologisms, especially from English and Russian. This is particularly evident in the construction sector, which is rapidly modernizing.

Cultural and linguistic preferences. Uzbek shows a tendency to adapt foreign terms to fit native phonological and morphological patterns, while English often incorporates international borrowings with minimal modification. The choice between borrowing and native coinage depends on factors such as the novelty of the concept, ease of pronunciation, and the presence of existing synonyms.

The linguistic study of construction-related neologisms in English and Uzbek reveals a complex interplay of innovation, borrowing, and adaptation. As construction technology advances and societal needs evolve, both languages continuously expand their lexicons, integrating new terms through various mechanisms. This process not only enriches the languages but also facilitates cross-cultural communication and technological progress in the construction industry.

Construction-related neologisms in English and Uzbek exemplify how languages respond to technological and societal change. English, as a source language, generates many neologisms that are subsequently borrowed or adapted by Uzbek, often through transcription, transliteration, or semantic

adaptation. The study of these neologisms reveals broader patterns of linguistic innovation, cultural exchange, and the dynamic evolution of professional vocabularies in both languages. As construction technology continues to advance, the lexicons of English and Uzbek will undoubtedly expand further, reflecting ongoing developments in the industry.

Conclusion. This comparative study demonstrates that neologisms in construction-related and broader domains are a vital aspect of language innovation in both English and Uzbek. They not only enrich the lexicon but also reflect the evolving identities and cultural landscapes of young speakers. The article underscores the importance of context, cultural nuance, and linguistic creativity in the formation and adoption of neologisms. This article serves as a model for the linguistic study of construction-related neologisms in English and Uzbek, providing a framework for further research on the topic.

REFERENCES:

1. Rahmonberdiyeva, S. A. (2025). Semantic Characteristics of Neologisms Related to Construction.
2. Comparative Analysis of English and Uzbek Neologisms (2024).
3. Diachronic Study of Uzbek and English Architectural Construction Terms (2021).
4. Etymology of Uzbek and English Architecture-Construction Terminology (2024).

UO'K 808.5

“O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATI”DAGI FOLKLORIZMLARDA TARIXIY SO‘ZLARNING NUTQIY VOQELANISHI

D.Sh. Arzimurodova, talaba, SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali, Kattaqo‘rg‘on

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi folklorizmlarda tarixiy so‘zlarning nutqiy voqelanishi xususida bahs-munozaralar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: leksikografiya, folklorizm, yozuv, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дискуссионные аспекты речевой реализации исторических слов в фольклоризмах, представленных в «Толковом словаре узбекского языка».

Ключевые слова: лексикография, фольклоризм, письмо, «Толковый словарь узбекского языка».

Abstract. This article discusses the speech realization of historical words found in folklorisms included in the "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language".

Key words: lexicography, folklorism, writing, "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language".

Folklor asarlari umuminsoniy muammolarga hozirjavoblighi bilan ijodkorlar e'tiborini tortadi. Ular har doim zahmatkash xalqning manfaatini himoya qilib, uning yuksak orzu-intilishlarini, o'y-tashvishlarini ifoda etishi bois milliylik va xalqchillik kasb etadi. Shuning uchun folklor asarlariga xos badiiy shakllar va vositalar, xalqona ritm va uslubda yaratilgan yozma adabiyot namunalarida ham ana shu xususiyat bo'rtib turadi. Bu esa folklorizmlarning tabiatiga xos eng muhim jihatlardan biridir.

Dostonlarda xalq tarixi o'z ifodasini topganligi sababli ular matni tarkibida “Hozirgi kunda uchraydigan, faqat tarixiy narsa yoki voqea-hodisalarning nomini bildiruvchi so‘zlar istorizm (tarixiy so‘zlar) ko‘plab ko‘zga tashlanadi. Istorizming arxaizmlardan farqi shundaki, bugungi kunda o‘sha tarixiy voqelikning o‘zi ham uni anglatuvchi boshqa leksik birlik ham bo‘lmaydi, demak, istorizm o‘zi ifodalayotgan hodisaning yagona nomidir”. [Yo‘ldoshev 2007:58].

Istorizm – tarixiy so‘zlar, asosan, ijtimoiy-siyosiy tuzum, mansab, amal, unvonlar, sinflar, tabaqalar, kasb-hunar, harbiy soha va dinga oid so‘zlardan iboratdir. Biz tadqiq etayotgan ishimizda, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi folklorizmlarda istorizmlarni aniqladik va ularning til xususiyatlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tamiz.

BADIK – bemorni so‘z yoki ashula aytilish yo‘li bilan davolash usuli; duoxonlik, avrash. *Bunga so‘zning magik qudratiga asoslanuvchi kinna, badik, avrash, burey-burey hamda mavsum-marosim qo‘shiqlaridan “Sust xotin”, “Choy momo” kabilar mansub. “O‘TA”. (O‘TIL. I tom. 135b)*

BAYDOQ – tugʻ, bayroq. *Ol baydogʻi pirpirab, Kelindi maydon ichinda. “Erali va Sherali”.* (OʻTIL. I tom. 141b)

BANOT – duxoba. *Havoda uchib yurgan qanot boʻlsam, Bozorda yarqiragan banot boʻlsam.* (OʻTIL. I tom. 160b)

GIRISH – Yoyning oʻqni qadab otadigan ipi. *Qaramtadan oʻn toʻrt dona oʻq oldi, Yoyning girishiga oʻqini soldi. “Murodxon”.* (OʻTIL. I tom. 506b)

DAVKAR – Zabardast, devdek. *Buyon keldi yetti navkar, Navkarning bari davkar. “Tohir va Zuhra”.* (OʻTIL. I tom. 537b)

DANAKOR – Vositachi, vakil. *Momang donakor boʻlib ishni sozlasa, Yotarsan oyimning qorday bagʻrida. “Gulixiromon”.* (OʻTIL. I tom. 554b)

DAHMARDA – Qoʻy-mol boquvchi xizmatkor. *Boysari koʻchsa, biz ham koʻchamiz deb, hammasi choʻponlariga, yilqichilariga, tuyachilariga — hamma dahmardalariga odam yubordi. “Alpomish”.* (OʻTIL. I tom. 582b)

YORGʻI – Jarima. *Olib borib xon Dallining otasi, Besh yuz tilla meni yorgʻi ayladi. “Ravshan”.* [OʻTIL. 2 tom. 49 b]

JAZOYIL – Miltiqning bir turi; kichik toʻp, zambarak. *Ogʻzi katta jazoyillar otildi maydon ichinda. “Erali va Sherali”.* [OʻTIL. 2 tom. 66 b]

JEVA – Qurol-aslaha. [OʻTIL. 2 tom. 79 b]

JEVAXONA – Qurol-aslahaxona. *Askar jevaxonadan birqillatib toʻpni otayotibdi. “Hasanxon”.* [OʻTIL. 2 tom. 80 b]

JEVACHI – Qurol-aslahaxona boshligʻi. *Boʻylari munosib qaddu boʻyingga, Qorovul jevachilaring bilmasin. “Gulixiromon”.* [OʻTIL. 2 tom. 80 b]

JIGʻOVUL – Ov qushining boʻyin bogʻi. *Qarchigʻay boʻyniga taqdim jigʻovul, Xizmatimda saf hudaychi, shigʻovul. “Xushkeldi”.* [OʻTIL. 2 tom. 97 b]

JUL – Ot yopigʻi, yopiq. *Bizning qoʻlda tulpor otlar boqilsin, Suhvlansa, baxmal jullar yopilsin. “Nigor va Zamon”.* [OʻTIL. 2 tom. 112 b]

KIRAVKA – Nimchaga oʻxshash, koʻpincha sovut ostidan kiyiladigan, metallardan yoki qattiq narsadan qilingan urush kiyimi. *Ne polvonlar qaddi yoyday bukildi maydon ichinda. Nayza tegib, kiravkalar soʻkildi maydon ichinda. “Ravshan”.* [OʻTIL. 2 tom. 372 b]

PALAKQUSH – Qush koʻrinishga ega boʻlgan afsonaviy uchar ot. *Toʻrt qiz palakqushga minib, toʻqqiz kecha-kunduzda Chambilga yetdilar. “Zulfizar bilan Avazxon”.* [OʻTIL. 3 tom. 207 b]

PALANG OT – Afsonaviy uchar ot. *Kelib, palang otni sozlab koʻradi, Palang otni minib, bundan joʻnadi. “Shirin bilan Shakar”.* [OʻTIL. 3 tom. 207 b]

PARQIN – Otning qoʻltigʻi, qoʻltiq (afsonaviy “uchar” otda qanot oʻrnashgan joy). *Shakarbekning mingan oti Har tarafga olib qochdi, Parqinidan koʻpik sochdi. “Shirin bilan Shakar”.* [OʻTIL. 3 tom. 231 b]

PIROQ – Afsonaviy uchar ot. *Eshon bedovga qamchilar urib, tinmayin choʻlda yurib, choptirib piroq otdi, kun tushlikda Maymanoqqa yetdi, supa boʻyida otni toʻxtatdi. “Zulfizar bilan Avazxon”.* [OʻTIL. 3 tom. 263 b]

SINCHI – Otlarning zotini, naslini, yoshini, feʼl-atvorini yaxshi biladigan odam. *Sinchi, otning taʼrifini qilib, “chini shul” deb, bir soʻz aytib turgan ekan.. “Alpomish”.* [OʻTIL. 3 tom. 517 b]

SURSAT – Oʻlpon, soliq. *Uchqur eding, qanotingdan qayrilding, Yuguruk boʻlsang, tuyogʻingdan tayrilding, Biz ovqatdan, sen sursatdan ayrilding. “Alpomish”.* [OʻTIL. 3 tom. 595 b]

TARKASH – piyola, kosa kabi sopol idishlarni sinishdan saqlash uchun teri (charm) yoki yogʻochdan qubba shaklida yasalgan gʻilof. *Gʻirot Avazni koʻrib, uchadigan qushday, quloqlari qamishday, har koʻzi tarkashday, yulduzni koʻzlab oʻynay berdi. “Balogardon”.* [OʻTIL. 3 tom. 683 b]

CHOTMOQ – urmoq, savalamoq. *Achchiqlansam, otga qamchi chotarman... “Alpomish”* [OʻTIL. 4 tom. 511 b]

CHUYMOQ – ovga qush solmoq; qush solib ov qilmoq. *Shahzodasi shunqor quvib chuyib yurganda, Xizmatkor beklari tinch boʻp yotarmi? “Yusuf va Ahmad”* [OʻTIL. 4 tom. 515 b]

OʻDAGʻA – boshliq, sarkor. *Yigitlar ichida menman oʻdagʻa... “Ravshan”.* [OʻTIL. 5 tom. 133 b]

HARBA – Nayza, qilich kabi jang qurollari. *Odam ko'p-da, hamma o'rtaga olib, Har tarafdan har xil harbalar solib, Endi tushdi qilich olib g'azoga, Bek Go'ro'g'li qoldi endi qamalib.* “Xushkeldi”. [O'TIL. 5 tom. 508 b]

HARBA QILMOQ – hamla qilmoq. *Holing bilmay, muncha sen harba qilding, Parilar sultoni, sen endi o'lding.* “Bahrom va Gulandom”. [O'TIL. 5 tom. 508 b]

Keltirilgan misollardan shuni anglash mumkinki, dostonlarda, asosan, harbiy sohaga oid mansablar, qurollar va shu kabi atamalar tarixiy so'z bo'lib keladi.

Ushbu keltirgan misollarimizdagi folklorizmlar badiiy nutqda juda ko'p uchraydi, ammo iste'mol doirasi chegaralangan. Bu folklorizmlar doston voqealariga uzviy ravishda bog'lanib ketgan va asar voqealari bo'lib o'tgan davr haqida muayyan tasavvur uyg'otadi. Folklorizmlar ham qo'llanilish davri nuqtayi nazaridan chegaralanar ekan. Folklorga oid so'zlarni arxaizm va istorizmlar guruhiga bo'lib o'rganish hamda ularni lingvistik tadqiq etish zamonaviy tilshunoslarning muhim vazifalaridan biridir.

Dostonlar bunday olib qaraganda xalqning badiiy tarixidir. Shunday ekan, ularning leksikasida xalq tarixi bilan aloqador so'zlarning o'rin egallashi tabiiydir. Har bir tarixiy davr o'sha tuzumdagi ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishga xos so'zlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Boshqaruv tizimidagi mansablar nomi, harbiy tuzilmalardagi lavozimlar va qurol-yaroqlar nomi, diniy mafkuraviy yo'nalishdagi nomlar katta bir doirani tashkil etadi va ular boshqa bir tuzumdagi muqobillaridan farq qiladi. Tarixiy so'zlar lug'aviy birliklar doirasidan o'rin egallaydi. Ularni eskirgan so'zlar kabi turlarga ajratish qiyin. Ular muayyan ehtiyoj tufayligina qo'llaniladi. Masalan, har bir davrda quriladigan me'moriy obidalar ham o'sha davrning iqtisodiy-mafkuraviy xarakteriga mos ravishda barpo etiladi va munosib nomiga ega bo'ladi. Yangi davr boshlanishi bilan ularning o'zi ham, nomi ham tarixiy meros sifatida yashab qoladi. Jamiyat taraqqiyoti natijasida yangi kasb-kor va mashg'ulotlar paydo bo'lishi bilan ilgarigilari barham topadi. Biroq ularning nomlari tarixiy so'zlar sifatida tilning lug'at fondida saqlanib qoladi. Shu tariqa dostonlar tili ham og'zaki variantlarda o'zgarib, o'z tarkibiga yangi so'zlarni qamrab ola boshlaydi. Shu bilan birga ularning leksik tarkibida eng qadimgi davrlarga mansub so'zlar ham tarixiy so'zlar sifatida yashab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A'zamov S. Kuntug'mish dostonining tili haqida // Professor-o'qituvchilarning VI ilmiy-nazariy konferensiyasi tezislari. – Sam, 1972.
2. Абдурахмонов Д. Бектемиров Х. Ўзбек халқ дostonларининг ономастикаси. // Ўзбек халқ ижоди. –Т.: Фан, 1967.
3. Бегматов Э. Ўзбек тили лексикасининг ижтимоий-тарихий асослари // Ўзбек тили лексикологияси. –Т.: 1981.
4. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. –Т.: Фан, 1985.
5. Дониёров Х. Қипчоқ шеваларини ўрганишда халқ дostonларининг роли. // Ўзбек халқ ижоди. –Т.: Фан, 1967.
6. Ишаев А. Халқ дostonлари лексикасидан. // Ўзбек халқ ижоди. –Т.: Фан, 1967. –Б.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. 1-том. М.:Рус тили, 1981. – 632 б.
8. Мирзаев Т., Эшонкул Ж., Фидокор С. «Алпомиш» дostonининг изоҳли луғати. – Тошкент: «Elmus-Press-media», 2007. – 161 б.

UO'K 81'373.43

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MOBIL ALOQAGA OID TERMINLARNING MAVZUIY GURUHLANISH TASNIFI

E'.B. Arzimurodova, doktorant, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqola mobil aloqa terminologiyasidagi mavzuiy guruhlarining tasnifini, texnologik yutuqlar bilan shakllangan, tez rivojlanayotgan lingvistik sohani tadqiq etadi. Maqolada mobil aloqa terminologiyasining asosiy mavzuiy kategoriyalari aniqlangan, ularning shakllanish mexanizmlari tahlil qilingan, ingliz va o'zbek tillari bo'yicha dolzarbligi asoslangan. Qiyosiy yondashuvni qo'llash va korpusga asoslangan ma'lumotlardan foydalangan holda tadqiqot leksikografik maqsadlar va keyingi lingvistik tadqiqotlar uchun foydali bo'lgan tasniflash modelini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: mobil aloqaga oid terminlar, mavzuiy tasnif, terminologiya, tilshunoslik, inglizcha-o'zbekcha taqqoslash, qiyosiy-tavsifiy uslub, tarjima tahlil, korpus asosida ajratish, texnologik terminlar, xizmat ko'rsatish, foydalanuvchi interfeysi, xavfsizlik, infratuzilma, transliteratsiya, o'zlashma so'zlar.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается классификация тематических групп в терминологии мобильной связи, быстро развивающейся лингвистической области, сформированной технологическими достижениями. В статье определены ключевые тематические категории в мобильной терминологии, проанализированы механизмы их формирования и дана оценка их актуальности в английском и узбекском языках. Применяя сравнительный подход и используя корпусные данные, исследование предоставляет структурированную классификационную модель, полезную для лексикографических целей и дальнейших лингвистических исследований.

Ключевые слова: мобильные термины, тематическая классификация, терминология, лингвистика, англо-узбекское сравнение, сравнительно-описательный стиль, анализ перевода, корпусное разделение, технологические термины, сервис, пользовательский интерфейс, безопасность, инфраструктура, транслитерация, заимствования, заимствованные слова.

Abstract. This article explores the classification of thematic groups within mobile communication terminology, a rapidly evolving linguistic field shaped by technological advancements. The paper identifies the key thematic categories in mobile terminology, analyzes their formation mechanisms, and evaluates their relevance across English and Uzbek languages. By applying a comparative approach and using corpus-based data, the study provides a structured classification model useful for lexicographical purposes and further linguistic research.

Keywords: mobile terms, thematic classification, terminology, linguistics, English-Uzbek comparison, comparative-descriptive style, translation analysis, corpus-based separation, technological terms, service user interface, security, infrastructure, transliteration, borrowings, loan words.

Kirish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ayniqsa, mobil aloqa vositalari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Bu jarayon bilan birga yangi terminlar paydo bo'ldi va ular tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilishi lozim bo'lgan muhim sohaga aylandi. Mobil telefonlar, smartfonlar, planshetlar, mobil internet va turli ilovalar orqali odamlar nafaqat aloqa, balki ish faoliyati, ta'lim, sog'liqni saqlash, moliya, savdo va ko'ngilochar sohalarda ham faoliyat olib bormoqda. Ularning rivojlanishi natijasida terminologik tizimda ham sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Yangi qurilmalar, xizmatlar, dasturiy ta'minot va ularga bog'liq boshqa ko'plab hodisalar natijasida yangicha terminlar paydo bo'ldi. Bu esa tilshunoslikda yangi izlanishlarni talab qilmoqda. Mobil aloqaning tobora ortib borayotgan roli bilan bog'liq ravishda terminologiyaga ham dinamik va kengayib borayotgan leksik soha sifatida qarala boshlandi. Mobil texnologiyalarning rivojlanishi va global tarqalishi maxsus so'z birikmalarining katta qismining yaratilishiga sabab bo'ldi. Ushbu maxsus so'z va so'z birikmalari turli xil semantik domenlarni, shu jumladan, apparat, dasturiy ta'minot, xizmatlar va foydalanuvchilarning o'zaro ta'sirini qamrab oladi. Bunday terminlarning tarqalishiga qaramay, ularni mavzuiy jihatdan guruhlaydigan keng qamrovli tasniflash tizimi, ayniqsa, ingliz va o'zbek kabi ikki tilli kontekstlarda u qadar rivojlanmagan bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi mobil aloqa atamalarini tizimli ravishda mavzuiy guruhlariga ajratish va ingliz va o'zbek terminlari o'rtasida qiyosiy tahlilni taklif qilishdir. Bunday tasnifning ahamiyati uning ko'p tilli sharoitlarda mobil aloqa bilan bog'liq terminologiyani yaxshiroq tushunish, tarjima qilish va o'qitishni osonlashtirish salohiyatidadir.

Adabiyot sharhi. Kristal [1] va Kabakchining [2] fikrlariga ko'ra, o'sib borayotgan tadqiqotlar mobil aloqa terminologiyasini terminologiyani shakllantirish, semantik o'zgarish va boshqa tildan so'z o'zlashtirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Yuldashev [3] va Salomova [4] kabi olimlar ingliz tilidan o'zlashtirilgan so'zlarning o'zbek leksikoniga, xususan, texnologik sohalarga ta'siriga e'tibor qaratdilar. Biroq, mobil aloqaga oid terminlarni mavzuiy ravishda turkumlashga harakat qilganlar

kam. Termin bo'yicha mavzuiy tasnifni standartlashtirish va leksikografik ravshanlik uchun semantik guruhlariga ajratish Cabré [5] va Sager [6], tomonidan targ'ib qilingan. Yaqinda korpusga asoslangan tadqiqotlar terminologiya ma'lumotlar bazalari va lug'atlarida mavzuiy tasnifning afzalliklarini ham namoyish etdi. Kadirbekova D. AKT sohasidagi terminlarning mavzuiy tasnifi bo'yicha ilk nazariy mezonlarni taklif qilgan. Unga ko'ra, terminlarni semantik, funksional va strukturaviy mezonlarga ko'ra guruhlariga ajratish ularning tilda to'g'ri qo'llanishini ta'minlaydi. D. Kadirbekova "Mobil kommunikatsiya atamalarining mavzuiy tahlili" asarida ingliz tilidan o'zbek tiliga o'tayotgan terminlarni sistemalashtirib, ularni tarjima qilishda doimiylikka e'tibor qaratgan [7]. Saidqodirova D. esa internet terminlarini kontekst asosida mavzuiy guruhlariga ajratish yondashuvini ilgari surgan. D.S. Saidqodirova o'zining "Internet terminlarining semantik tasnifi" nomli maqolasida internet terminlarini semantik guruhlariga ajratish metodikasini ishlab chiqqan [8]. O'zbek tili sharoitida lug'at va terminologik lug'atlar mavjud bo'lsa-da, terminlarni mavzular bo'yicha tizimli tasniflash hali boshlang'ich bosqichda. Ushbu ilmiy izlanish bu bo'shliqni to'ldirishda hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Metodologiya. Tadqiqotda quyidagi metodlar asos qilib olindi:

1. Tavsifiy-qiyosiy usul – inglizcha va o'zbekcha terminlar o'zaro taqqoslab o'rganiladi.
2. Korpus asosida ajratish – mobil aloqa bilan bog'liq maqola va texnik matnlar tahlil qilinib, terminlar mavzuiy guruhlariga ajratiladi.
3. Tarjima tahlili – ba'zi terminlar tarjimasining aniqligi va mosligi tekshiriladi.

Tahlil uchun korpus sifatida mobil aloqa kompaniyalari rasmiy veb-saytlari, mobil texnologiyalar lug'atlari [9] (Oksford hisoblash lug'ati, GSM Arena va boshqalar.), O'zbekiston telekommunikatsiya va IT veb-saytlari [10] (masalan, Ucell, Beeline Uzbekistan), texnik hujjatlar va dasturiy vositalarning foydalanuvchi qo'llanmalari tanlab olindi. Tanlangan terminlar semantik o'xshashlik va foydalanish kontekstiga qarab mavzuiy guruhlariga ajratildi. Keyin mavzuiy guruhlar orfografik farqlar va tarjima muammolarini aniqlash uchun ikki til bo'yicha taqqoslandi.

Mavzuiy guruhlash mezonlari

Mobil terminlarni mavzuiy guruhlariga ajratish quyidagi omillar asosida amalga oshiriladi:

- funksional belgi (nima uchun ishlatiladi);
- semantik mazmun (ma'no va qo'llanish konteksti);
- texnik xususiyat (standart, platforma, protokol);
- lingvistik tuzilma (morfologik va sintaktik qurilish).

Natijalar va muhokama. Tahlil natijasida mobil aloqaga oid terminlarning oltita asosiy mavzuiy guruhlari aniqlandi:

1. Uskuna bilan bog'liq terminlar (qurilma va jihozlar). Bularga mobil qurilmalarning jismoniy komponentlari kiradi:

O'zbek tilida	ekran	batareya	antenna	SIM-karta	modem
Ingliz tilida	screen	battery	antenna	SIM card	modem

2. Dasturiy ta'minot va dastur shartlari, operatsion tizimlar, ilovalar va tizim funksiyalarini anglatuvchi terminlar:

O'zbek tilida	ilova	sozlamalar	interfeys	android	yangilash
Ingliz tilida	app	settings	interface	android	update

3. Tarmoq va ulanish shartlari, signal va internetga kirish bilan bog'liq terminlar:

O'zbek tilida	4G	blyutuz	rouming	mobil trafik	qamrov zonasi
Ingliz tilida	4G	bluetooth	roaming	mobile traffic	coverage area

4. Foydalanuvchi interfeysi va o'zaro ta'sir shartlari, foydalanuvchilarning qurilmalar bilan o'zaro aloqasi bilan bog'liq bo'lgan terminlar:

O'zbek tilida	menyu	bildirishnoma	chiquvchi qo'ng'iroq	surish	tegish
Ingliz tilida	menu	notification	outgoing call	swipe	tap

5. Xizmat va obuna shartlari, uyali aloqa xizmatlari va foydalanuvchi rejalariga tegishli bo'lgan terminlar:

O'zbek tilida	tarif	To'ldirish	balans	obuna	abonent
Ingliz tilida	tariff	top-up	balance	subscription	subscriber

6. Xavfsizlik va maxfiylik shartlari, ma'lumotlarni himoya qilish va foydalanuvchi maxfiyligiga qaratilgan terminlar:

O'zbek tilida	parol	shifrlash	xavfsizlik devori	bloklash	PIN-kod
Ingliz tilida	password	encryption	firewall	block	PIN code

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mobil aloqa sohasidagi atamalar tarkibida asosiy ravishda texnologik, xizmat ko'rsatish, foydalanuvchi interfeysi, xavfsizlik va infratuzilma bilan bog'liq terminlar mavjud. Ushbu atamalarni mavzuiy guruhlariga ajratish terminlar tizimini tartibga solish, ularni tarjima qilish, o'zbek tiliga moslashtirish va atama-lug'atlar tuzishda muhim ahamiyatga ega.

Saidqodirova D.S. o'z tadqiqotlarida internet va axborot texnologiyalariga oid atamalarning semantik tahlilini amalga oshirgan bo'lib, ularning tematik tasnifi uchun asosiy ko'rsatkich sifatida ularning funksional vazifasini olgan. Kadirbekova D. esa mobil aloqa sohasidagi atamalarni mavzuiy jihatdan qurilma, xizmat, dasturiy ta'minot, xavfsizlik, aloqa tarmog'i va foydalanuvchi interfeysi kabi guruhlariga ajratishni taklif qilgan. Ushbu maqolada ham xuddi shunday guruhlar asosida tasnif qo'llanildi va ularning ingliz tilidagi muqobillari bilan qiyosiy tahlili o'tkazildi.

Tahlil jarayonida quyidagilar aniqlanadi:

O'zbek tilida ko'plab atamalar uchun aniq rasmiy muqobillar mavjud emas, bu esa noturg'un tarjimalar, terminlarning chalkashligi va aralashuviga olib kelmoqda.

Eng ko'p o'zlashtirilgan atamalar ingliz tilidan bevosita olingan: roaming, balance, mobile data, settings, va h.k.

Ba'zi sohalarida davlat tili siyosati asosida o'zbekcha muqobillar ishlab chiqilgan, ammo ular ommaviy iste'molda hali keng qo'llanilmayapti (qisqa xabar o'rniga SMS ishlatiladi).

Inglizcha atamalar fonetik jihatdan moslashtirilgan holatda qo'llaniladi (*bluetooth* – *blyutuz*, *router* – *ruter*, *modem* – *modem*).

Terminlarning bu kabi holati til madaniyati va zamonaviy leksikologiyaning rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pchilik texnik terminlar o'zbek tilida transliteratsiya yoki ma'no asosida tarjima qilingan. Misollar: smartfon, ilova, xavfsizlik sozlamalari. Biroq *“hotspot”* yoki *“digital wellbeing”* kabi atamalar to'liq tarjima qilinsa, ularning funksional ma'nosi yo'qoladi.

Hozirgi kunda mobil terminologiyani standartlashtirish dolzarb masala. Masalan, *“settings”* so'zi turlicha tarjima qilinmoqda: *“sozlamalar”*, *“parametrlar”*. Bundan tashqari, so'zlashuv tilida *“stor qilish”*, *“apdeyt”* kabi norasmiy variantlar ko'paymoqda.

So'nggi o'n yilliklarda mobil aloqa texnologiyalari jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur singib kirib, yangi terminologik qatlamni shakllantirdi. Bu terminlar asosan ingliz tilida yaratilgan bo'lib, o'zbek tilida ular o'zlashtirish, kalkalash, semantik moslashtirish yo'li bilan joriy etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, bu terminlarni mavzuiy guruhlanish asosida tahlil qilish, ularning semantik xususiyatlarini, tarjimada yuzaga keluvchi muammolarini va diskursdagi funksiyalarini aniqlash dolzarb ilmiy muammolardan biridir.

2. Mavzuiy guruhlash: Kognitiv-kategorial yondashuv

№	Mavzuiy guruh	Ingliz tilida misollar	O'zbek tilida mos ekvivalentlar	Izoh
1	Qurilmalar va texnika	smartphone, modem, SIM card	smartfon, modem, SIM-karta	Foydalanuvchi foydalanadigan fizik qurilmalar
2	Tarmoq texnologiyalari	GSM, LTE, 3G, 5G, network	GSM, LTE, 3G, 5G, tarmoq	Signal uzatish va aloqa turiga oid terminlar
3	Operator xizmatlari	carrier, top-up, roaming, plan	operator, balans to'ldirish, rouming	Aloqa xizmatlarini ta'minlovchi subyekt va servislari
4	Xavfsizlik & identifikatsiya	PIN, IMEI, encryption, password	PIN-kod, IMEI raqam, shifrlash	Foydalanuvchi himoyasi va qurilma identifikatori
5	Foydalanuvchi interfeysi	SMS, missed call, call forwarding	SMS, javobsiz qo'ng'iroq, yo'naltirish	Interfeysda uchraydigan foydalanuvchi tushunchalari
6	Ilova va platformalar	mobile app, QR code, install	mobil ilova, QR-kod, o'rnatmoq	Mobil ilovalar, dasturiy platformalar bilan bog'liq terminlar
7	Texnik tavsiflar	battery, signal, storage	batareya, signal, xotira	Qurilmaning texnik xususiyatlari

So'z yasallishi va semantik modelini tahlil qiladigan bo'lsak:

Terminlarning morfologik modeli:

Kompozit birliklar: SIM card, call forwarding

Abridjatlar (shortenings): SMS (Short Message Service), IMEI, PIN

O'zlashtirma birliklar: Bluetooth, modem — fonetik/morfologik moslashtirish orqali

Semantik model:

Obyektiv atamalar – qurilma, ilova, raqam

Funksional terminlar – xizmat, operatsiya, uzatish

Texnologik terminlar – protokol, interfeys, signal

Tildagi uyg'unlik darajasi:

To'g'ridan-to'g'ri o'zlashganlar: modem, Bluetooth

Kalkalangan: call forwarding → qo'ng'iroq yo'naltirish

Yangi yaratilgan: xotira sig'imi, raqamli identifikator

Tarjimaviy muammolar mobil aloqa terminlarini o'zbek tiliga to'g'ri va aniq o'g'irishda uchraydi. Quyidagi jadval asosiy muammolarni ko'rsatadi:

Muammo	Misol	Tarjimaviy strategiya
Polisemantik terminlar	plan (tarif / rejasi)	Kontekstual aniqlashtirish
Terminlarning beto'liq ekvivalenti	carrier (aloqa operatori)	Tavsiflovchi tarjima yoki neologizm
Inglizcha qisqartmalarning saqlanishi	IMEI, SIM, SMS	Asl shaklni saqlash va izohli qo'llash

Mobil aloqa terminlari ommaviy axborot vositalari, reklama, ijtimoiy tarmoqlar, va foydalanuvchi interfeysida keng qo'llanadi. Ularning nutqdagi diskursiv yuki foydalanuvchi tajribasi, texnologik ishonchlilik va brend imijini shakllantirish bilan bevosita bog'liq.

Masalan:

“Sizning balansingiz tugamoqda” – Pragmatik ogohlantirish

“Internet paketlaringizni endi myUzmobile ilovasida boshqaring.” – Interaktiv reklama diskursi

Mobil aloqa sohasidagi terminlar ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelishda semantik, morfologik va diskursiv moslashuvdan o'tadi. Ularning mavzuiy guruhlanishi esa: leksik tizimni tizimlashtirish, terminologik standartlashtirish, til siyosati va tarjima metodologiyasini ishlab chiqishda asos bo'la oladi. Bu terminlar nafaqat texnik tushuncha sifatida, balki ijtimoiy aloqa va nutq madaniyatining tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Natijalar o'zbek mobil terminologiyasida, ayniqsa, dasturiy ta'minot va tarmoqqa ulanish kabi texnik sohalarida leksik qarzdorlik, ya'ni ingliz tilidan so'z o'zlashtirish darajasi yuqori ekanligini ko'rsatmoqda. Inglizcha terminlarning aksariyati to'g'ridan-to'g'ri qabul qilingan yoki biroz fonologik moslashtirilgan. Shu bilan birga, o'zbek tilida mahalliy ekvivalentlarni taqdim etish, xususan, foydalanuvchilarning o'zaro munosabatlari va xizmat ko'rsatish bilan bog'liq shartlarda sezilarli harakatlar mavjud. Mavzuiy tasniflash terminologik standartlashtirish zarur bo'lgan joylarni aniqlashda yordam beradi. Masalan, dasturiy ta'minot bilan bog'liq terminlarni tarjima qilishdagi nomuvofiqliklar foydalanuvchilar va tarjimonlar orasida chalkashliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Mavzuiy guruhlash, shuningdek, qaysi domenlar leksik yangilik va o'zlashtirishga ko'proq moyilligini ko'rsatib beradi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlil va kuzatuvlardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Mobil aloqa atamalarining mavzuiy tasnifi ularni ilmiy jihatdan tizimlashtirishda, tarjima qilishda va o'zbek tiliga mos atamalar ishlab chiqishda muhim metodologik asoslarga ega.

2. O'zbek tilida ko'plab atamalarning aniq, rasmiy va standart shaklda mavjud emasligi ularni noto'g'ri qo'llanishiga sabab bo'lmoqda.

3. Terminologik muammolarni bartaraf etish uchun lug'atshunoslik, tarjimashunoslik va axborot texnologiyalari sohalarining integratsiyasi lozim.

4. Amaliy tavsifa sifatida mobil aloqa atamalarining ikki tilli (inglizcha-o'zbekcha) tematik lug'atini tuzish, rasmiy tillar me'yorlariga mos muqobillarni ishlab chiqish, ularni ommaviy matbuot va texnik hujjatlar orqali targ'ib qilish kerak.

5. Ushbu sohadagi izlanishlar davom ettirilib, terminlar korpusini yaratish, ularni sun'iy intellekt asosida avtomatik tasniflash va tarjima qilish tizimlari uchun ma'lumotlar bazasini shakllantirish mumkin.

Mobil aloqa sohasida ishlatiladigan terminlar soni va xilma-xilligi ortib borar ekan, ularni ilmiy mezonlar asosida mavzuiy guruhlariga ajratish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu maqolada ko'rsatilgan guruhlash mezonlari lingvistik, tarjimaviy va amaliy jihatdan qo'llanishi mumkin. Shuningdek, terminlarni o'zbek tilining so'z yasash normalariga moslashtirish, davlat terminologik komissiyasi faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Mobil aloqaga oid terminlarni mavzuiy guruhlariga tasniflash ushbu sohani tizimli tushunishni taklif qiladi va ikki tilli terminologik ishlarni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu tasniflash modeli nafaqat lug'atlarni tuzish va tillarni o'qitishni yaxshilaydi, balki tez texnologik o'zgarishlar sharoitida lingvistik yaxlitlikni saqlashga ham hissa qo'shadi. Kelajakdagi ish ushbu tasnifni rivojlanayotgan texnologiyalar (masalan, mobil qurilmalarda AI) bilan kengaytirishga va chuqurroq lingvistik tushunchalar uchun korpusga asoslangan foydalanish statistikasini birlashtirishga qaratilishi mumkin. Mobil aloqa sohasida terminlarni mavzuiy guruhlariga ajratish ularni tizimlashtirish, tarjimada bir xillikni ta'minlash, va o'zbek tilidagi ilmiy-texnik matnlarni yuksaltirishda muhim vositadir. Kelgusida mobil terminologiyaga oid ikki tilli korpuslar, darsliklar va lug'atlar yaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge University Press, 2006.
2. Kabakchi V.V. English for Specific Purposes and Terminology. – St.Petersburg University, 2009.
3. Yuldashev Q. Axborot texnologiyalari terminologiyasi, – O'zbek tilshunosligi jurnali, 2018.
4. Salomova G. Leksik o'zgarsihlar va zamonaviy texnologik terminlar, – Filologiya masalalari, 2021.
5. Cabre M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications, – John Benjamins, 1999.
6. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing, –John Benjamins, 1990.
7. Kadirbekova D. Mobil kommunikatsiya atamalarining mavzuiy tahlili, – Filologiya masalalari, Toshkent, 2021.
8. Saidqodirova D.S. Internet terminlarining semantik tasnifi. – O'zMU xabarleri, 2022.
9. Oxford English Dictionary – <https://www.oed.com>
10. Beeline, Ucell, Mobiuz rasmiy saytlari – 2024-yil holatiga ko'ra.

UO'K 398.0(045)

UMIR SHOIR SAFAROVNING “OYPARCHA” DOSTONIDAGI TOPONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATI

S.B.Arziyeva, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lgan xalq dostonlari, jumladan, “Oyparcha” xalq dostonidagi toponimlar real va noreal toponimlarga ajratib tahlilga tortildi. Ushbu doston matnida qo'llangan Termiz, Angar, Zangar, Nov (Yangi) shahar kabi real hamda Xidir cho'li, Qulon tog', Xidir dashti, Hovdak ko'li kabi noreal toponimlarning lingvokulturologik xususiyatlari o'rganildi. Maqolaning so'ngida esa Umir Shoir Safarovning “Oyparcha” dostoni lingvokulturologik tahlil nuqtayi nazaridan o'ta muhim adabiy manba hisoblanib, dostonidagi toponimlar faqatgina geografik birliklar emas, balki ular xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy o'zlik ifodasining badiiy timsoli bo'la oladi degan xulosaga kelindi.

Kalit so'zlar: xalq dostoni, onomastika, toponim, lingvomadaniy, folklor asarlari, baxshi, til, real nomlar, noreal nomlar.

Аннотация. В статье анализируются топонимы в народных эпосах, являющихся неотъемлемой частью нашей национальной культуры, в том числе и в народном эпосе «Ойпарча», разделенные на реальные и нереальные топонимы. В тексте эпоса изучены лингвокультурные особенности реальных топонимов, таких как Термез, Ангар, Зангар, город Нов (Янги), а также нереальных топонимов, таких как пустыня Хыдыр, гора Кулон, степь Хыдыр, озеро Ховдак. В конце статьи сделан вывод о том, что эпическая поэма Умира Шоира Сафарова «Ойпарча» является чрезвычайно важным литературным источником с точки зрения лингвистического и культурологического анализа, а топонимы в эпосе являются не только географическими единицами, но и могут быть художественным воплощением

исторической памяти, культурного наследия, выражением национальной идентичности народа.

Ключевые слова: народный эпос, ономастика, топоним, лингвокультура, фольклорные произведения, бахши, язык, реальные имена, нереальные имена.

Abstract. In this article, the toponyms in the folk epics, which are an integral part of our national culture, including the folk epic "Oyparcha", were analyzed by dividing them into real and unreal toponyms. The linguo-culturological characteristics of real toponyms such as Termez, Angar, Zangar, Nov (Yangi) city and unreal toponyms such as Khidir desert, Kulon mountain, Khidir steppe, and Hovdak lake used in the text of this epic were studied. At the end of the article, it was concluded that Umir Shoir Safarov's epic "Oyparcha" is an extremely important literary source from the point of view of linguo-culturological analysis, and the toponyms in the epic are not only geographical units, but also can be an artistic embodiment of the historical memory, cultural heritage, and expression of national identity of the people.

Key words: folk epic, onomastics, toponym, linguistic culture, folklore works, Bakhshi, language, real names, unreal names.

Kirish. So'nggi yillarda jahon tilshunosligida onomastika ham ko'pgina tilshunoslikka oid fanlar bilan, jumladan, psixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, onomasiologiya, nutq madaniyati, matn lingvistikasi, stilistika, kommunikativ lingvistik va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqador holda taraqqiy etib bormoqda.

Lingvokulturologiya til, madaniyat va xalq tafakkuri o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, "Oyparcha" dostonidagi toponimlar o'zida nafaqat geografik ma'lumotni, balki shu joylarga xos ijtimoiy, tarixiy va madaniy holatlarni ham aks ettira olishi bilan ham dolzarblik kasb etadi.

Asosiy qism. Ma'lumki, qishloq, shahar, shaharcha, guzar, xiyobon, bozor, qo'rg'on nomlari – xalq tarixining eng sodda, o'ta sinq, nihoyatda ixcham tarixi. Ular – mahalla-yu qishloq, tuman-u shahar, daryo-yu ko'l, arig'-u buloq, tog'-u tepa, adir-u dala nomi bo'lishidan qat'i nazar – xalq yaratgan ijodiy, abadiy mulk. Nomlarni xalq ma'lum bir makonda va zamonda ijtimoiy ehtiyoj tufayli yaratgan. Nomlash uchun asosni, omil-u sababni davr tavsiya qilgan. Nom – davr, zamon mahsuli. O'zbek tilshunosligida folklor asarlari namunalarining lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan ishlar juda kam. Bu boradagi tadqiqotlar endigina boshlanyapti deyish mumkin. Buning debochasi sifatida professor N.Mahmudovning "Alpomish" dostoni lingvopoetikasiga chizgilar" [1, 12 – 13] nomli maqolasini qayd etish mumkin. Maqolada "Alpomish" dostonida o'zbek xalqining ko'hna va hamisha navqiron tili o'zining butun jozibasi bilan jilvalangani ta'kidlangan holda adabiy tilning shevalar bilan munosabati, "Alpomish" dostonini ko'plab baxshi-shoirilar kuylagani va ular ichida Fozil Yo'ldosh o'g'li ijrosidagi doston alohida ajralib turishi va keng tarqalganligi qayd etib o'tiladi. Olim e'tirof etganidek, "Hech bir mubolag'asiz aytish mumkinki, "Alpomish" dostoni o'zbek xalq tilining xira tortmas ko'zgusi, jonli xalq tilining, xalq donoligining jonli tarixi in'ikosidir" [1, 13]. N.Mahmudovning fikrlariga to'la qo'shilgan holda aytish mumkinki, xalq dostonlarini lingvokulturologik aspektida tahlil qilish orqali xalq madaniyatining tilda aks etishini yanada yaqqolroq kuzatish mumkin bo'ladi.

Xalq dostonlari onomastikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda qayd etilishicha, dostonlar tilida tarixiy real joy nomlari ko'plab uchraydi. Tadqiqotchi Q.Olloyorovning yozishicha, Xorazm dostonlarida Arzirum, Bayramali, Balx, Basra, Bag'dod, Badaxshon, Vazir, Seyiston, Saroy, Sabzavor, Tabriz, Sangar, Kashg'ar, Kandahor, Xalab, Kuhiston, Madina, Makka, Mori, Mashhad, Nishopur, Oltoy, Yaman, Shom, Andijon, Buxoro, Urganch, Xiva, Chorjuy, Toshkent va boshqa toponimlar qo'llangan. Bu nomlarning ayrimlari o'z joylashish arealiga ko'ra Markaziy Osiyoga, xususan, O'zbekistonga aloqador bo'lsa, boshqalari o'zga hududlarga xosligi e'tirof etiladi.

Tadqiqot obyekti hisoblangan "Oyparcha" dostonida ham real tarixiy joy nomlari uchraydi. Jumladan, Termiz, Angar, Zangar, Nov (Yangi) shahar kabi.

"Oyparcha" dostoni tilida qo'llanilgan real nomlardan ayrimlarini izohlashga harakat qilamiz:

Termiz – Surxondaryo viloyatidagi shahar, viloyat markazi. O'zbekistonning janubida, Amudaryoning o'ng sohilida joylashgan. Afg'oniston bilan chegaradosh. Arxeologik topilmalar, arab va yunon manbalarida keltirilgan ma'lumotlar Termizning Sharqdagi eng qadimiy shaharlardan biri ekanligidan dalolat beradi. Qadimgi Sharq sivilizatsiyasining shakllanishida Termizning o'ziga xos o'rni bor. Tarixiy manbalar va arxeologik qazishmalar ma'lumotlariga ko'ra shaharga miloddan avvalgi 1 ming yillikning o'rtalarida asos solingan [2, 310]. Umir shoir Safarov kuylagan "Oyparcha" dostonida Termiz toponimi ham tilga olingan.

Termiz viloyatining Angor tumani nomini bir zamonlar Zangar deb aytar edi. Shu Zangarda bir podsho o'tgan edi [3,190].

Qahramonlarning sarguzashtlarida afsonaviy dev va parilar, uchar otlar, suv osti shaharlari, o'n kunlik yo'lining bir kunda bosib o'tilishi, afsonaviy tog'lar va daryolarning mavjud bo'lishi dostonlar syujetiga o'ziga xos joziba baxsh etadi. Demak, dostonlar yarim tarixiy, yarim afsonaviy voqealar tasviri bilan boyitilgan asarlar hisoblanadi. Shunday ekan, dostonlar leksikasidan real hayotda mavjud bo'lgan tarixiy shaxslar, joylar, obyektlarning nomlari bilan bir qatorda, real hayotda mavjud bo'lmagan obyektlar va ularning tasviri keng o'rin olgan bo'lishi tabiiy holdir.

Ma'lumki, dostonlar tilida qo'llangan ba'zi nomlar baxshi-shoirning dunyoqarashi, bilimi va syujet rivojining talabi asosida qo'llangan bo'ladi va bunday nomlar tadqiqotlarda noreal nomlar sifatida qayd etib kelinadi. Noreal nomlarning asosiy qismi uslub talabi bilan yoki voqeani bo'rttirish va kuchaytirish maqsadida ishlatilgan bo'ladi. Ularni bugungi kunda biror hudud bilan bog'lashning iloji yo'q. Ana shu toifaga kiruvchi o'ylab topilgan (noreal) nomlar sifatida Xorazm dostonlari onomastikasiga bag'ishlangan ishda *Vahshat, Zarrin (Qal'ai Zarrin), Shahrizar, Kuhi Qof, Chambil, Shahri Shabiston, Shakar ko'li, Yulduz tog'i* va boshqalar keltirib o'tiladi. Shuningdek, tadqiqotchi o'z ishida Xorazm dostonlaridagi ayrim to'qima nomlar bir vaqtning o'zida bir necha obyektlarni anglatib kelganligini ham alohida qayd etib o'tadi. Jumladan, *Arpa cho'li // Arpali ko'li; Zebit cho'li // Zebit shahri; Xunxor daryosi // Xunxor mamlakati; Yovmit davlati // Yovmit dashti; Asqar tog'i // Asqar cho'li // Asqar ko'li; Kashol g'ori // Kashol eli* singari toponimik nomlar shular jumlasidandir.

"Oyparcha" dostonida ham doston badiiyatini oshirish maqsadida baxshi tomonidan ko'plab noreal nomlar ijod qilingan. Xususan, *Xidir cho'li, Qulon tog', Xidir dashti, Hovdak ko'li* kabi.

Har bir hudud o'zida istiqomat qiladigan xalqning turmush tarzi, mashg'uloti, ijtimoiy mansubligi, relyefi va boshqa qator omillar asosida nomlanadi. "Oyparcha" dostonida *Hovdak ko'li* nomi keltirilgan bo'lib, dostonda tasvirlanishicha, ko'l nomi podshohning mahram beklari bilan ov qiladigan joyi sifatida keltiriladi. Bu ko'l o'rdak va so'nalarga seroblighi bilan mashhur bo'lgan gidronim bo'lib, uning nomlanishiga aynan mana shu xususiyati, o'rdak-u g'ozlar makon tutgan joy ekanligi sabab bo'lgan bo'lishi mumkin:

*Ot chopadi maydon, dashtlar,
Mahram qo'lida olg'ir qushlar.*

*Mingan bedoving beliga,
Boshlab **Hovdakning ko'liga**,
Boshlab bordi mahram beklar,
To'g'ri **Hovdakning ko'liga**.*

*Yoki
Podsholik qip shuncha yillar,
Ovladim Hovdak ko'llar,
Bu Zangarda ovul, ellar,
Bu so'zimga quloq soling,
Tanlab olgan qizil gular [3, 195]!*

Qodir baxshi Rahimovning "Kelinoy yoki Norguloy" dostonidagi asosiy qahramonlardan biri hisoblangan Norguloyning ta'rif-u tavsifini ifodalashda baxshi aynan g'ozlarining ko'pligi va boshqa ko'llardan shu xususiyati bilan ajralib turadigan *Hovdak ko'li* nomini tilga oladi va Norguloyni shu ko'lining g'oziga tashbeh etadi.

*Sag'ana otning ketishi,
Tulkini quvgan toziday,*

Nishobga qo'shilib tashlashi,

Hovdak ko'llarning g'oziday [4,71].

Qodir baxshi Rahimovning “Jorxun maston” dostonida ham *Hovdak ko'li* nomi tilga olingan bo'lib, bunda ham bu ko'l yuqoridagi folklor asarlari matnidagi singari ko'plab parrandalarning makoni sifatida qayd etiladi hamda asar qahramonlaridan biri Avazxonning o'g'li Nuralining soxta do'sti G'ani, ya'ni Jarxun mastonning maslahati bilan bobosining otini minib ushbu ko'lga ovga borishi va mastonlar qo'lga asir tushishi tasvirlanadi.

“Oyparcha” dostonida Xidir toponim ham uchraydi. Bu nom doston matnida ham shaxs nomi, ham joy nomi sifatida keltirilgan. E.Begmatovning “O'zbek ismlari izohi” kitobida Xidir antroponimiga quyidagicha izoh berilgan: “*Xidir, Xizr [a.] -ayn.: “Yashil” rangli, Xizr – abadiy tiriklik, barhayotlik, omadlilik timsoli. Rivoyatga ko'ra, hayot suvi bulog'ini topib ichgan afsonaviy payg'ambarning nomi. Shu uchun doimo barhayot deb hisoblanadi. U yo'ldan adashganlarga, oshiq'larga yo'l ko'rsatuvchi, rahnamo deb hisoblanadi. Xidirning pok, pokiza, pardali (niqobli) ma'nolari ham bor*” [5, 461].

Yonashtirmang bu yerlarga,

Tuya boqib sarbon bo'lib,

O'lib ketsin u cho'llarda.

Baxti qorani yer yutsin,

Tuya boqib cho'lda yursin,

Tiriklay azobini ko'rsin,

Ketsin Xidirning dashtiga [3, 255].

“Oyparcha” dostonida *Qilib shahri, Qulon tog'i* kabi noreal joy nomlari ham uchraydi. Albatta, bu nomlar reallikdan xoli bo'lsa-da, doston badiiyatini oshirishga, voqealari rivoji hamda dostonni tinglovchi yoki kitobxonning osonroq tushunishini ta'minlashga xizmat qiladi. Doston mazkur shahar va tog' tavsifi o'rin olgan maxsus she'riy parcha ham keltirilgan.

Mindi dev eshakning beliga,

Xinasini olib qo'liga,

Chiqdi Zangarning cho'liga.

Sabil dev eshak boshlasin,

Qilib shahrining yo'liga.

O'tar chekaning ishiga,

Bir qayg'u tushdi boshiga,

Chiqdi Zangarning dashiga.

Yoki

Botir boshlaydi g'ovg'a,

Mergan chiqadi ovga.

Kun kechqurun tarmashdi,

Qag'ajon Qulon toqqa.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, toponimlar vositasida u mansub bo'lgan xalqning tarixiy, madaniy hayoti bilan tanishish mumkin bo'ladi va bu assotsiatsiyalar u yoki bu shaklda badiiy matnda ham aks etadi. Umir Shoir Safarovning “Oyparcha” dostoni lingvokulturologik tahlil nuqtayi nazaridan o'ta muhim adabiy manbadir. Asardagi toponimlar faqatgina geografik birliklar emas, balki ular xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy o'zlik ifodasining badiiy timsolidir. Muallif ushbu toponimlar orqali milliy g'urur, madaniy qadriyatlar va tarixiy xotirani ulug'laydi. Shunday qilib, doston tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalari kesishgan nuqtada o'rganilishi lozim bo'lgan muhim adabiy namunalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маҳмудов Н. “Алпомиш” дostonи лингвопоэтикасига чизгилар // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Тўплам. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПИ, 2010. – Б. 12-18.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.// WWW Ziyuz.kom kutubxonasi. T harfi. – B. – 310.
3. Умир шоир Сафаров. “Ойпарча”. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. Юз жилдли. 8-жилд –Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 191 б.
4. Қодир бахши Раҳимов. Келиной ёки Норгулой. Қарши давлат университети нашриёти, 2011. – 101 б.

5. Бегматов Э. Ўзбек исмлари (14600 исмлар изоҳи). – Тошкент: «ЎзМЭ» Давлат илмий нашриёти, 1998. – 608 б.
6. Ашуров Д.А. “Алпомиш” достонининг лингвокультурологик хусусиятлари: Филол. фан. фалс. док. (PhD) дис. – Наманган, 2020. 155 б.
7. Маслоба В. Лингвокультурология. – М., “Академия”, 2001. – Б. 3.
8. Жуманазарова Г.У. Фозил Йўлдош ўғли достонлари тилининг лингвопоэтикаси (лексик-семантик, лингвостилистик ва лингвостатистик таҳлил): Филол. фан. док. (DSc) дис. – Тошкент, 2017. – Б. 23.
9. Худойберганава Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон Замин зиё, 2015. – Б. 20.
10. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар ва миллий нигоҳ // Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент: Mumtoz soʻz, 2017. – Б. 171.
11. Худойберганава Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 95.

UO'K 82.0(075.8)

BADIIY G'OYA TUSHUNCHASI VA MAZMUNI

D.Asqarov, PhD, kat.i.x., O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “badiiy g’oya” tushunchasining nazariy mohiyati, uning badiiy asar tarkibidagi oʻrni va estetik ifodalanish usullari tahlil qilinadi. G’oyaning mavzu, obraz va syujet bilan oʻzaro aloqasi ochib beriladi. Shuningdek, badiiy g’oyaning koʻp qirrali, talqinga ochiq va zamonaviy adabiy jarayonlarda qanday turlarda namoyon boʻlishi ilmiy asosda yoritiladi. Muallif badiiy g’oyaning ijtimoiy-falsafiy va madaniy-ma’naviy kontekst bilan bogʻliqligini alohida urgʻu bilan tahlil qiladi.*

Kalit soʻzlar: *badiiy g’oya, estetik mazmun, mavzu, obraz, muallif pozitsiyasi, talqin, badiiy tafakkur.*

Аннотация. *В статье рассматривается понятие «художественная идея» как центральный компонент содержания и эстетики литературного произведения. Анализируется её связь с темой, образом и сюжетом, а также способы её воплощения в художественном тексте. Особое внимание уделяется многозначности и интерпретативной открытости идеи в классической и современной литературе, её социально-философскому и культурному контексту.*

Ключевые слова: *художественная идея, эстетическое содержание, тема, образ, авторская позиция, интерпретация, литературное мышление.*

Abstract. *This article explores the concept of “artistic idea” as a core component of literary meaning and expression. It analyzes the interaction between idea, theme, character, and plot, focusing on how artistic ideas reflect the author’s worldview and cultural context. The study also addresses the multiplicity and interpretive openness of artistic ideas in both classical and modern literary forms, emphasizing their philosophical, social, and aesthetic dimensions.*

Keywords: *artistic idea, aesthetic meaning, theme, character, interpretation, authorial stance, literary thought.*

Adabiyotshunoslik va san’atshunoslik sohalarida eng muhim tushunchalardan biri bu — badiiy g’oya hisoblanadi. U har qanday badiiy asarning ichki harakatlantiruvchi kuchi, ma’naviy-axloqiy yoʻnalishini belgilab beruvchi asosiy mazmuniy yadrosi sifatida namoyon boʻladi. G’oya tushunchasi, odatda, muallifning asar orqali bildirayotgan hayotga, jamiyatga, insoniyatga oid asosiy fikrini, ijtimoiy-falsafiy yoki axloqiy pozitsiyasini ifodalaydi. Ammo badiiy g’oya oddiy didaktik xulosaga teng emas. U — obrazlar, syujet, kompozitsiya, til va uslub kabi badiiy vositalar orqali koʻrsatiladigan murakkab ma’no qatlamidir. Aynan shuning uchun ham badiiy g’oyani aniqlash, tushunish va tahlil qilish ijodiy asarning estetik mohiyatini ochishda muhim ilmiy metodik yondashuvlarni talab qiladi.

Badiiy g’oya — bu muallifning hayotiy haqiqat haqidagi kuzatishlari, fikrlari, orzu-umidlari va axloqiy baholarining san’at orqali ifodalanishidir. U ijodkorning jamiyatga, davrga, odamga nisbatan munosabatini aks ettiradi. G’oya hech qachon asarning tashqarisida mavjud boʻlmaydi, balki obrazlar tizimi orqali shakllanadi. Shu jihatdan u nafaqat ideologik mazmun, balki estetik tajriba, hissiy

intonatsiya va madaniy kontekst bilan uyg'unlashgan ifoda tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday obrazli tasvir muallifning dunyoqarashi bilan sug'orilgan bo'ladi va bu orqali badiiy g'oya konkretlashtiriladi.

G'oya va mavzu o'rtasidagi farqni anglab olish badiiy asarni to'g'ri tahlil qilishda zarurdir. Mavzu — bu asarda tasvirlangan voqelik sohasi: inson va uning mehnati, urush va tinchlik, muhabbat va xiyonat, oila, tabiat va boshqalar. Badiiy g'oya esa shu mavzuga muallif qanday yondashganini, uni qanday baholaganini ifodalaydi. Masalan, oila mavzusi ko'plab asarlarda uchraydi, biroq har bir muallif unga o'zcha yondashadi — kimdir oilaning muqaddasligini ulug'lasa, boshqasi uning yemirilish sabablari haqida yozadi. Shu jihatdan, badiiy g'oya asarning individual ruhini, uni boshqa asarlardan farqlovchi asosiy estetik pozitsiyani belgilaydi.

Badiiy g'oyaning ifodalanishida obrazlar markaziy o'rin tutadi. Chunki asarning mazmuni, voqealar rivoji, personajlar o'rtasidagi ziddiyatlar va ularning hal etilishi barchasi g'oyaning ochilishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, bosh qahramonning xarakteri, uning ichki iztiroblari va qarorlariga ko'ra, muallifning hayot haqidagi qarashlari ayonlashadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida Otabek obrazining orzulari, harakatlari va fojiasi orqali millat taraqqiyoti, insoniylik, muhabbat va ijtimoiy ong masalalari g'oyaviy markazga chiqadi. Bu yerda muallif faqat voqeani emas, balki o'z idealini ham tasvir etadi. Shunday qilib, obraz muallif g'oyasining badiiy tashuvchisi bo'lib xizmat qiladi.

Badiiy g'oya estetik mazmunga ega bo'lganligi sababli, u faqat mantiqiy xulosalar orqali emas, balki hissiy va obrazli idrok orqali tushuniladi. San'at aynan shu xususiyati bilan ilmiy-nazariy bilimdan farqlanadi. Badiiy g'oya obraz orqali yashirincha, ramziy, ko'p ma'noli shakllarda taqdim etiladi. Shu bois u ko'pincha bir yoqlama didaktik ta'sir emas, balki ko'p qatlamli tafakkur va sezgi orqali anglanadi. Ayniqsa, ramzlar, metaforalar, lirik kechinmalar orqali ifodalangan g'oyaviy qatlamlar o'quvchidan estetik sezgirlik va intellektual faollikni talab qiladi.

Modern va postmodern adabiy maktablarda badiiy g'oya yanada murakkab tus oladi. Endi u faqat aniq bir ijtimoiy fikr emas, balki insoniyat taqdiriga oid ekzistensial savollarning badiiy shakldagi aksiga aylanadi. Bunday asarlarda g'oya ko'p ma'noli, ochiq tuzilishga ega bo'ladi, ya'ni muallif o'quvchiga yakuniy xulosa bermaydi, balki uni izlanishga chorlaydi. Bu holat, ayniqsa, zamonaviy o'zbek adabiyotida ham kuzatilmoqda. Ba'zi zamonaviy asarlarda ijtimoiy-siyosiy masalalardan ko'ra, shaxsning ichki kechinmalari, ruhiy izlanishlari g'oyaviy markazga chiqadi. Bu orqali adabiyotning faqat axloqiy tarbiya emas, balki inson ruhiyatini tahlil etuvchi estetik muhit ekanligi tasdiqlanadi.

Badiiy g'oya – bu asarning mazmuniy va ma'naviy yadrosi bo'lib, u muallifning hayotga, jamiyatga, inson va uning taqdiriga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Har bir san'at asari, xususan badiiy adabiyot namunasi, o'z davrining ijtimoiy, siyosiy va madaniy konteksti bilan chambarchas bog'liqdir. Badiiy g'oyaning ijtimoiy xarakteri shundan iboratki, u jamiyatdagi real voqeliklar, ijtimoiy toifadagi ziddiyatlar, turmush tarzi va insoniy qadriyatlarining badiiy ifodasidir. San'at asari, garchi estetik shaklga ega bo'lsa-da, uning mazmuni har doim muayyan bir tarixiy sharoitda paydo bo'lgan g'oyaviy mezonlarga tayangan bo'ladi.

Har bir davrning o'ziga xos g'oyaviy ko'rsatkichlari mavjud bo'ladi. Masalan, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jahon adabiyotida tanqidiy realizm maktabi shakllangan bo'lib, bu yo'nalish asarlarida ijtimoiy adolatsizlik, tengsizlik, boy va kambag'al sinflar o'rtasidagi tafovut, inson huquqlari va erkinligi kabi dolzarb masalalar badiiy g'oyaning markaziga aylangan. Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevskiy, Viktor Gyugo, va boshqa yirik adiblarning asarlarida aynan shu ijtimoiy muammolar chuqur tahlil etilgan. O'zbek adabiyotida esa Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi jadid adiblar millatni uyg'otish, ma'rifatparvarlik g'oyalari orqali ijtimoiy ongni o'zgartirishga intilganlar.

Badiiy g'oyaning mohiyatini chuqur anglash uchun, avvalo, asarning yaratilgan davrini, muallifning hayotiy pozitsiyasini va tarixiy kontekstni hisobga olish zarur. Chunki muallif hayoti, uning yashagan muhitdagi voqeliklar, siyosiy va mafkuraviy holat u yaratgan asarning g'oyaviy asoslarini belgilaydi. Masalan, urush davrida yaratilgan adabiy asarlar ko'pincha vatanparvarlik,

qahramonlik, fidoyilik g'oyalarini ilgari suradi, mustamlaka davridagi asarlar esa ozodlik, mustaqillik va milliy uyg'onish g'oyalarini ifodalaydi.

Badiiy g'oya – bu oddiy bir g'oya emas, balki estetik ifoda topgan ijtimoiy-falsafiy tushuncha hisoblanadi. Shu sababli, uni to'g'ri anglab yetish uchun faqatgina asarni o'qish kifoya emas, balki u yaratilgan tarixiy davrni, jamiyatning ruhiy holatini, siyosiy va mafkuraviy ta'sirlarni ham hisobga olish lozim. Badiiy asarning qabul qilinishi va talqini ham turli davr va muhitlarda o'zgarib boradi.

Yana bir muhim jihat shuki, badiiy g'oya o'quvchining talqiniga ham ochiqdir. Har bir o'quvchi o'z hayotiy tajribasi, estetik qarashlari va dunyoqarashiga ko'ra asar mazmunini turlicha anglaydi. Shu bois, badiiy g'oya buxgalteriya aniq natijalari kabi emas, balki ochiq, dinamik, talqinga moyil tushuncha sifatida qaraladi. Aynan shu xususiyat adabiy asarni ko'p qirrali, zamonaviy va muloqotga ochiq madaniy fenomen sifatida ko'rsatadi.

Xulosa qilganda, badiiy g'oya — bu badiiy asarning markaziy ma'nosi, uning estetik-falsafiy mohiyatini belgilovchi ichki tamoyildir. U faqat ideologik mazmun emas, balki obrazlar, til, syujet, kompozitsiya orqali namoyon bo'ladigan murakkab estetik birlikdir. G'oyaning harakatlantiruvchi kuch sifatida mavjudligi asarni mohiyatli qiladi, uni jamiyat, davr va inson tafakkuri bilan bog'laydi. Badiiy g'oyaning teran anglanishi esa o'quvchining estetik idroki va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Shu bois u adabiyotshunoslikda alohida nazariy va amaliy tahlil obyekti sifatida doimiy ilmiy e'tiborda bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қодиров А. Бадий асар поэтикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991. – 200 б.
2. Назаров К. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Фан, 2010. – 288 б.
3. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. – Москва: Просвещение, 1972. – 240 с.
4. Хализев В. Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 2000. – 404 с.
5. Байтемиров А. Бадий tafakkur va g'oya. – Тошкент: Турон, 2006. – 176 б.
6. Eagleton T. Literary Theory: An Introduction. – Oxford: Blackwell, 2008. – 244 p.
7. Храпченко М. Б. Искусство и жизнь: Очерки эстетики и литературной критики. – Москва: Советский писатель, 1983. – 352 с.
8. Шукуров Н. Адабиёт ва фалсафа. – Тошкент: Академнашр, 2015. – 192 б.
9. Абдурахмонов А. Миллий адабиёт ва ғоя. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт, 2012. – 216 б.
10. Ricoeur P. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning. – Fort Worth: Texas Christian University Press, 1976. – 104 p.

UO'K 891.550:82

XORAZM SHEVALARI ZARGARLIK LEKSIKASINING TADQIQIGA DOIR

M.R.Atabayeva, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasb-hunar leksikasi bo'yicha o'zbek tilshunosligida amalga oshirilgan izlanishlar, kasb-hunar sohasining ajralmas qismi hisoblanmish amaliy san'at leksikasida olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilingan. Shuningdek, Xorazm shevalari zargarligining o'rganilishi xususida fikr-mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar leksikasi, kasb-hunar leksikasiga doir tadqiqotlar, amaliy san'at, xorazm zargarligi, zargarlik, zargarlik leksikasi, zargarlikka oid tadqiqotlar.

Аннотация. В статье анализируются исследования, проведенные в узбекской лингвистике по профессиональной лексике, а также исследования, проведенные по лексике прикладного искусства, которая является неотъемлемой частью профессиональной сферы. Также были даны комментарии по изучению ювелирного искусства хорезмийских диалектов.

Ключевые слова: профессиональная лексика, исследование профессиональной лексики, прикладное искусство, хорезмские ювелирные изделия, ювелирные изделия, ювелирная лексика, исследование ювелирных изделий.

Abstract. This article analyzes the research conducted in Uzbek linguistics on the lexicon of professions, the research conducted on the lexicon of applied arts, which is an integral part of the profession. Also, some comments are made on the study of jewelry in Khorezm dialects.

Keywords: lexicon of professions, research on the lexicon of professions, applied arts, Khorezm jewelry, jewelry, jewelry lexicon, jewelry research.

Xalqimizning milliy-madaniy an'analari va tarixini bevosita aks ettiruvchi leksik tarkibini atroflicha o'rganishda moddiy-madaniyat yodgorliklari ishonchli manba sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan, xalqimizning moddiy va ma'naviy madaniyat namunalarini o'zida saqlab, rivojlantirib kelayotgan amaliy san'at tarmoqlarini kuzatish, uning leksikasini ilmiy tadqiq etish zarurdir.

Amaliy san'at leksikasi kasb-hunar leksikasining tarkibiy qismi bo'lib, buyumlarni bezash, naqsh berish san'ati bilan aloqador bo'lgan me'morchilik, duradgorlik, o'ymakorlik, naqqoshlik, kulolchilik, miskarlik, zargarlik, to'qimachilik, zardo'zlik, do'ppidozlik, badiiy kashtachilik (chevarlik), gilamchilik kabi kasb-kor, san'at tarmoqlari leksikasini o'z ichiga oladi. [13.: 4.]

Jahon tilshunosligida lug'aviy birliklarning, jumladan, kasb-hunar leksikasining leksik-semantik, etimologik, onomasiologik, derivatsion, sintagmatik va pragmatolingvistik xususiyatlari tadqiqi doimo e'tiborda bo'lib kelgan. Xalqaro tillar, jumladan, rus tilida kasb-hunar leksikalari klassifikatori, kasb-hunarga oid terminologik, izohli lug'atlar yaratilgan. Hozirgi kunga kelib, kasb-hunar nomlari leksik-semantik guruhini zamonaviy tilshunoslik tamoyillarida tadqiq etish, milliy hamda xalqaro kasb-hunar nomlarining elektron, ensiklopedik lug'atlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda. S.Ibrohimov [5.], M.Asomiddinova [3.], X.Baqoyeva [4.], T.Dadaxonova [12.], Q.Sapayev [10.], O.To'raqulova [11.], I.Pardayeva [9.], M.Aliyeva [2.] va boshqa ko'plab olimlarning qator tadqiqotlarida ayrim kasb-hunar leksikalarining lingvistik xususiyatlari o'rganilgan.

O'zbek tilidagi kasb-hunar leksikasini to'plashga birinchilardan bo'lib kirishgan taniqli tilshunos olim Sobirjon Ibrohimov "Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi" monografiyasida kasb-hunarga oid so'z-terminlarni to'plab, lingvistik jihatdan tahlil qildi. Metalsozlikka bag'ishlangan bo'limi tarkibida zargarlar leksikasiga ham alohida o'rin ajratilgan. Farg'ona zargarligiga doir bo'yiga va ko'krakka taqiladigan: *zog'orabargak, kundalli bargak, peshovuz, paykoncha, arpajevak, zebigardon, tangajevak, tumor, tillatumorcha, qiyiqtumorcha, bo'yintumor, ko'kraktumor*; sochga taqiladigan: *nuqrado'mboq (tillachachboq), zarkokil, tangacho'ipi, tillazulf, naychatumor, chochpopuk*; peshonaga taqiladigan: *tillaqosh, peshonagajak*; biqinga va qo'ltiqqa taqiladigan: *tavshadil, qo'ltiqtumor*; chakkaga taqiladigan: *tillagajak*; qo'lga hamda quloqqa taqiladigan *isirg'a, uzuk, bilaguzuk* [5.: 134-136.] turlari nomlari sanab o'tilgan. Tadqiqot ishida tarixiy etnografik ma'lumotlar, kasb-kor tarixi, ishlab chiqarish jarayoni bayoni, lug'at, so'z-termin ma'nosining izohiga lingvistik tahlilga nisbatan, biroz kengroq o'rin berilgan. Shunga qaramay, o'zbek tilshunosligida, hatto turkologiyada bu ish birinchi tajriba sifatida muhim ilmiy va amaliy qimmatga ega. Qayd etilganidek, asosiy e'tibor zargarlik jarayoni, buyumlar nomlarining xususiyati va ma'nosiga qaratilgan.

Kiyim-kechak nomlari bo'yicha tadqiqot ishi olib borgan olima Muxarram Asomiddinova ularning tematik guruhlar, leksik-semantik xususiyatlari, atalish prinsipi va grammatik tuzilishi yoritilgan. Xorazmda *chopon* so'zi o'rnida *to'n* so'zining qo'llanilishi [3.: 21.], *manglaycha* so'zi *ro'molning kichik hajmlisi* ma'nosini berishi [3.: 30.], arxaizmlar sifatida *jubba* [3.: 52.], *lachak* hamda uning tarkibiy qismlaridan *doka ro'mal (takana), qozoqi ro'mol, beshgulli ro'mol, yo'rincha gulli ro'mol, lachak do'ppi, boqu ro'mol, xalaqa* va *lachak ro'mollar* [3.: 83-84.] haqida qimmatli ma'lumotlar berib o'tilgan, zargarlik taqinchoqlari esa monografiyada tilga olinmagan.

"Amaliy san'at leksikasi tilimiz leksik sistemasida shunday tuganmas xazinaki, uning hamma tarmoqlarini bir-ikki monografik ishda yoritib berish, to'la tadqiq etish, mutlaqo mumkin emas", – deya Tajixon Tursunova o'zining "O'zbek tili amaliy san'at leksikasi" nomli monografiyasida ta'kidlab o'tadi. Asar nomi bir ko'rishda amaliy san'at tarmoqlarining barcha sohalarini o'z ichiga qamrab olgandek taassurot uyg'otishiga qaramasdan, faqat ikki tarmoq – gilamchilik va chevarlik leksikasining lingvistik tadqiqidan iborat. Xorazm gilamchilik tarixi to'g'risida monografiyada qisqacha ma'lumotlar keltirib o'tilgan. [1.: 26-30.] Shuningdek, *tamavcha* (ro'molning bir turi), *olacha* (yo'l-yo'l sholcha), *namat, palos, g'oli, taqir gilam, to'ppi* kabi Xorazmga xos chevarlik va gilamchiligida faol qo'llaniluvchi leksemalar tahlil qilinganligi bois biz uchun muhim manba vazifasini o'taydi.

Izzat Pardayeva “O‘zbek tilining zargarlik terminologiyasi” nomzodlik dissertatsiyasida zargarlik leksikalarining tematik tasnifi, hosil bo‘lishida ichki va tashqi manbalarning xususiyatlari ochib berilgan. Manba sifatida olima aytib o‘tganidek, Samarqand, Buxoro, Jizzax, Sirdaryo, Surxandaryo va Navoiy viloyati vakillaridan to‘plangan materiallar asos sifatida olingan. Xorazm viloyati zargarlik terminlari ishda tahlilga tortilmagan.

Xorazm vohasi o‘ziga xos amaliy san‘at tarmoqlari bilan ajralib turadi. F.Abdullayev “O‘zbek tilining Xorazm shevalari”, O.Madrahimov “O‘zbek tilining o‘g‘uz lahjasi leksikasi”, Sh.Norbayeva “Xorazm shevalaridagi kiyim-kechak nomlarining struktur-semantik tadqiqi”, Sh.Nurullayeva “Xorazm an‘anaviy kiyimlari” nomli ilmiy tadqiqot ishlarida zargarlik leksikasi va ularning ayrim xususiyatlarini o‘rganish uchun asos sifatida olishimiz mumkin.

Fattoh Abdullayev kitobida “Sohalar bo‘yicha to‘plangan leksik materialning hajmi turlichadir. ..., lekin o‘simlik, qushlar, to‘qimachilik, gilamchilik, zargarlik, ipakchilik kabi sohalar bo‘yicha, ma‘lum sabablarga ko‘ra, ancha kam material kiritildi. Material yetarlicha bor, lekin durustroq o‘rganmay turib, bu sohalarga aloqador bo‘lgan so‘z-terminlarni lug‘atga kiritishga jur‘at qila olmadik”, deya fikr bildirib o‘tadi. Biroq kitobning lug‘at qismida *burchuk* (ko‘z, uzuk, isirg‘aga qo‘yiladigan ko‘z) [1.: 30.], *golvant* (xotin-qizlarning bo‘yniga taqadigan bezak) [1.: 32.], *duziy/duzuv* (tevaragiga bezak osilgan do‘ppi) [1.: 40.], *javak* (xotinlar bezagi, isirg‘aning quyi qismi – yaprog‘i) [1.: 43.], *ziray/isirg‘a/sirg‘a* (zirak, isirg‘a), *yuzik* (uzuk) [1.: 54.] va boshqa ayrim zargarlikka oid leksikalar berilib, ularga izohlar, xalq shevasi tilidan yozib olingan misollar keltirib o‘tilgan. Lug‘atda berilgan leksikalarining, zargarlik buyumlarining ba‘zilari bugungi kunda iste‘moldan chiqayapti (*golvant*, *duziy*, *javak* kabi). Mazkur lug‘at Xorazm shevalaridagi shu leksikalarining saqlanishi, o‘rganilishi uchun tayanch manba vazifani o‘tab kelmoqda va haligacha o‘z qimmatini yo‘qotmagan.

“Xorazm vohasi o‘zbeklari an‘anaviy kiyimlari (XIX asr oxiri – XX asrning birinchi yarmi)” mavzusida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan Shoir Nurullayeva an‘anaviy taqinchoqlarning turlari hamda taqinchoqlar bilan bog‘liq magik tasavvurlar etnografik jihatdan tahlilga tortilgan.

D.Bobojonov, M.Abdullayev “Xorazm amaliy san‘at ustalari”, S.Bulatov “O‘zbekiston san‘ati tarixi”, B.N.Oripov “O‘zbekiston san‘ati va me‘morchiligi tarixi”, D.A.Faxretdinova “Ювилерное искусство Узбекистана”, Z.Xusainova “Названия свадебных обрядов и церемоний”, A.Hakimov, K.Oqilova “Amaliy san‘at// Xiva ming gumbaz shahri” nomli asarlarda xorazm amaliy san‘at ustalari va ularning faoliyati bilan bog‘liq ma‘lumotlar berib o‘tilgan. Mazkur asarlar ham Xorazm zargarlik leksikasini o‘rganishda qo‘shimcha manba vazifani o‘tab beradi.

Xalqimizning asrlar davomidagi ijodiy mehnati zaminida yaratilgan kasb-hunar, san‘at tarmoqlari leksikasini to‘plash va lingvistik tahlil qilish, o‘zbek tilining leksik qatlamlarini yoritish, dialektologiya va til tarixini o‘rganishda, turli tipdagi lug‘atlar, ayniqsa, izohli lug‘at tuzishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. I қисм. Луғат. II қисм. Хоразм шеваларининг таснифи. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961. – Б.259.
2. Алиева М. Ўзбек миллий газлама дизайнерлиги терминларнинг семантик-грамматик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. дис. автореф. – Фарғона, 2018. – 52 б.
3. Асомиддинова М. Назавания одежди и ее частей в ўзбекском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент. 1969;
4. Бакаева Х. Терминология золотого шития Бухары и Гиждувана: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1971;
5. Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. – Тошкент: Фан, 1959. – II-III т. – 456 б.;
6. Мадрахимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжаси лексикаси. – Тошкент, 1973. – 190 б; ўша муалл. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг қисқача қиёсий луғати. – Урганч: 1999. – Б. 194
7. Норбаева Ш. Хоразм шеваларидagi соҳавий лексика. – Тошкент, “Turon zamin ziyo”, 2014. 120 б.
8. Нуруллаева Ш. Хоразм анъанавий кийимлари. – Тошкент, 2013. – Б. 84.
9. Пардаева И. Ўзбек тилининг заргарлик терминологияси: Филол. фанлари номзоди ... дис. автореферати. – Тошкент, 1994. – 27 б.
10. Сапаев К. Строительная терминология узбекского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1984;
11. Тўрақулов О. Қўқон ва унинг атрофидаги қишлоқларда уй қурилишига оид сўзлар // Қўқон ДПИ ўзбек тили ва адабиёти тўплами, 1971. – Б.8-10.

12. Дадахонова Т. Лексика вышивального искусства в узбекском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1971;

13. Турсунова Т. Ўзбек тили амалий санъат лексикаси. – Тошкент, “Фан” нашриёти, 1978, 140 б.

UO'K 81`276.45

FRANSUZ TILIDA SON TARKIBLI FRAZELOGIZMLAR

G.M. Atasheva, o`qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annonatsiya ushbu maqolada fransuz tilidagi son tarkibli frazeologizmlar, jumladan tarkibida “nol” “bir”, “ikki” sonlari qo`llangan frazeologizmlar haqida so`z boradi va misollar yordamida tahlil qilinadi.

Kalit so`zlar: frazeologizm, frazeologik birliklar, sonlar, nol, bir, ikki, *être à zéro, avoir un pied dans la tombe, un clou chasse l'autre, pas un chat, se couper en deux*.

Аннотация. в данной статье рассматривается использование числ«один», «два» во французских фразеологизмах. Анализ проводится с помощью примеров.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологические единицы, числа ноль, один и два, *être à zéro, avoir un pied dans la tombe, un clou chasse l'autre, pas un chat, se couper en deux*.

Abstract. this article discusses phraseological expressions with the numbers "zero", "one" and "two" in french, analyzing them with examples.

Key words: phraseologism, phraseological units, number one and two, *être à zéro, avoir un pied dans la tombe, un clou chasse l'autre, pas un chat, se couper en deux*.

Bilamizki, bugungi kunda chet tillarini o`rganishga bo`lgan e`tibor va talab tobora kuchayib bormoqda. Prezidentimizning 2012-yil 12-dekabrdagi “Chet tillarini o`qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi qaroriga binoan, respublikamizning barcha ta`lim muassasalarida ingliz, nemis va fransuz tillarini mukammal o`qitish yo`lga qo`yilgan. Mustaqillik avlodlariga malakali ta`lim berish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri bo`lib, har birimizni ilm o`rganishga va, albatta, chet tillarini bilishga undaydi. Zero, yurtimiz ravnaqi hamisha yuksak tafakkurga ega bo`lgan bilimdon kadrlar salohiyati bilan chambarchas bog`liq. Chet tillar bo`yicha yuqori malaka va saviyaga ega bo`lgan mutaxassislar tayyorlash g`oyatda murakkab va mas`uliyatli ishdir. Boshqa chet tillari qatorida fransuz tilini ham o`rganishdan maqsad – hozirgi davr talablariga javob beradigan malakali mutaxassislar: o`qituvchilar, tarjimonlar, jurnalistlar yetishtirishga qaratilgan. Ta`kidlash kerakki, chet tilini o`rganishda fonetika, grammatika, leksikologiya bo`limlari bilan bir qatorda shu tildagi frazeologik birliklarni o`rganish ham muhim ahamiyatga ega. Frazeologik birliklar haqida yetarlicha ma`lumotga ega bo`lish tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etadi.

Odatda, son so`z turkumiga oid so`zlar qo`llanilish holatiga qarab turli xil ma`nolarda ishlatiladi. Kundalik hayotimizda ko`p ishlatiladigan bir, ikki, uch, to`rt, yetti kabi sonlar xususida to`xtaladigan bo`lsak, bu sonlar nafaqat fransuz tilida, balki boshqa tillarda ham o`z ma`nosidan tashqari turli xil ramziy ma`nolarni ifodalab kelgan. Fransuz tilida sonlar gapda ot bilan qo`llanilganda ot sonda moslashadi. Agar raqam ma`nosidagi bu so`zlar gapda otdan boshqa so`z turkumlari bilan ifodalansa, ya`ni fe`l bilan yoki predlog bilan qo`llanilsa, ular o`z ma`nosini yo`qotadi. Masalan, *manger comme quatre* iborasidagi *quatre (to`rt)* soni raqam ma`nosini ifodalamaydi, bu *manger*, ya`ni *yemoq* so`zi bilan birikkan ibora bo`lib, o`zbek tiliga *juda ko`p, bo`kkuncha yemoq* (so`zma-so`z : to`rtta odam yeydigan ovqatni yemoq) deb tarjima qilinadi. *Ne pas y aller par quatre chemins* iborasidagi *quatre* soni ham o`z ma`no xususiyatini yo`qotgan bo`lib, o`zbek tiliga *to`g`ridan to`g`ri maqsadga o`tmoq* deb tarjima qilinadi. *Se mettre en quatre* yoki *se couper en quatre* iborasi esa *nimadir yoki kimdir uchun kuyib-pishib harakat qilmoq* ma`nosida qo`llaniladi. Bu o`zbek tilidagi *bir mayizni qirqqa bo`lib yemoq* iborasiga ham qisman ekvivalent bo`la oladi.

Bunday holatni o`zbek tilida ham uchratish mumkin: *yetti o`lchab bir kes, ming marta eshitgandan bir marta ko`rgan afzal, bir o`q bilan ikki quyinni urmoq, uchdan puch* kabi iboralarda aynan shunga o`xshash holatlarga duch kelamiz. Bu iboralarni tahlil qilayotib, sonlarning ijobiy

ma'noda ham, salbiy ma'noda ham birdek qo'llanilishi mumkinligiga guvoh bo'lamiz. Fransuz tilida *quatre* (to'rt) soni ko'pchilik hollarda salbiy ma'no kasb etuvchi frazeologizmlarda qo'llaniladi. Bunga misol qilib yuqorida aytib o'tilgan *manger comme quatre* va *couper les cheveux en quatre* – masalani murakkablashtirmoq, chigallashtirmoq, ya'ni pashshadan fil yasamoq iboralarini keltirib o'tishimiz mumkin.

Avoir le moral à zéro – juda tushkun kayfiyatda bo'lmoq, xafa bo'lmoq. *Après la mort de sa mère, elle a le moral à zéro* – Onasining o'limidan keyin u juda tushkun kayfiyatda.

Etre à zéro – nol holatida bo'lish, ya'ni biror narsaning umuman yo'qligini ifodalaydi. *Ma passion pour le travail est à zéro*. Ushbu gap ishga nisbatan ishtiyoqim yo'q, ishlagim kelmayapti, deb tarjima qilinadi.

Remettre à zéro – qayta nolga tushirish, nimanidir boshlang'ich holatiga qaytarish. Masalan, *remettre le compteur à zéro* – hisoblagichni nolga tushirmoq.

Partir de zéro – noldan boshlamoq.

Recommencer à zéro, repartir de zéro – noldan boshlamoq, hamma narsani yangidan, boshqattan boshlamoq.

Réduire à zéro – nolga kamaytirmoq, ya'ni hech qanday o'zgarish bo'lmaganligini ifodalaydi.

Tomber à zéro – nolga tushmoq, butunlay yo'qolmoq. *Ma motivation est tombée à zéro* – Motivatsiyam butunlay so'ndi.

Compter pour zéro – ahamiyatsiz hisoblanmoq. *Dans cette entreprise, mon avis compte pour zéro* – Bu korxonada mening fikrim ahamiyatga ega emas.

Fransuz tilida “un” (une) so'zi “bir” soni va noaniq artiklni ifodalaydi. Quyida *un* (bir) soni tarkibli iboralarni ko'rib o'tsak:

Avoir un pied dans la tombe (dans la fosse) – bir oyog'i go'rda bo'lmoq, o'lim yoqasida bo'lmoq. Og'ir bemor yoki keksa kishilarga nisbatan qo'llash mumkin.

Une fois n'est pas coutume – bu ibora bir martalik narsa yoki harakat odatiy emasligini, faqat istisno sifatida sodir bo'lganini ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, kishi odatda biror qilmasa, lekin birgina marta qilsa, ushbu iborani aytib o'zini yoki boshqalarni tinchlantirishi mumkin.

En un mot – bir og'iz so'z bilan, qisqacha qilib. Biror bir voqea yoki hodisani qisqa va lo'nda qilib aytishga nisbatan ishlatiladi.

En un clin d'oeil – bir qarashda, ko'z ochib yumguncha, tez, bir lahzada. Masalan : *Il a terminé sa tâche en un clin d'oeil* – u ishini juda tez tugatdi.

Un pour tous et tous pour un – bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun. Bu ibora buyuk fransuz yozuvchisi Aleksandr Dyumaning 1844-yilda chop qilingan « Uch mushketyor » romani qahramonlari shiori hisoblanib, hamjihatlik va do'stlikni ifodalaydi. Bu o'zbek tilidagi « Kuch – birlikda » iborasiga to'g'ri keladi.

Il était une fois ... – bir bor ekan, bir yo'q ekan. Bu ibora so'zma-so'z « bir marta ... bo'lgan ekan » deb tarjima qilinadi. Ma'lumki, bu har ikkala tilda ham ertaklar boshlanishida ishlatiladi.

Un clou chasse l'autre – o'yning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug', gohi shodlik, gohi g'am. Bu ibora ko'pincha hayotdagi o'zgarishlar haqida ishlatiladi. Masalan, kishi hayotidan kimdir ketsa, uning o'rniga boshqasi keladi.

Il/C'était moins une – bir bahya qoldi, yaqin qoldi, oz qoldi, sal qoldi. Masalan : *C'était moins une catastrophe* – Falokat yuz berishiga sal qoldi.

D'une pierre, un coup – “bitta tosh bilan bitta zarba”, ya'ni bir urinish bilan maqsadga erishmoq.

Ne faire qu'un – “bir bo'lish”, ya'ni jismonan yoki ruhan birlashmoq, masalan, juftlik yoki jamoa haqida.

D'un seul coup – “bitta zarb bilan”, ya'ni bir harakat bilan yoki birdaniga.

Avoir un cœur d'or – “oltin yurakka ega bo'lish”, ya'ni saxovatli bo'lish.

Un de ces jours – “shu kunlarning birida”, kelajakda aniq qachon ekanligiga ishora bermasdan ishlatiladigan ibora.

Un à un – “bittadan”, ya'ni birma-bir, ketma-ket, navbatma-navbat ma'nosida qo'llaniladi.

Pas un chat – “bitta mushuk ham yo‘q”. Bu ibora hech kim yo‘qlini, biror joyning bo‘m-bo‘shligini bildiradi. Bunda “chat” (mushuk) so‘zi odam ma’nosini ifodalab kelgan.

Fransuz tilida *deux* (ikki) soni quyidagi frazeologik birliklarda qo‘llaniladi:

A deux pas – ikki qadam narida, ya’ni juda yaqin. *Et au cas où, je suis à deux pas* – Har ehtimolga qarshi, men shu yaqin joydaman.

Deux par deux – juft bo‘lib. *Se promener dans la rue deux par deux* – ko‘chada juft bo‘lib sayr qilmoq.

Marcher à deux – ikki kishi bo‘lib yurish. Yuqoridagi misolimizga yaqin ma’noga ega bo‘lib, ba’zan sheriklikda ishlash yoki sevishgan yigit-qizlarning juft bo‘lib yurishini ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Etre à deux doigts de – ikki qadam, yaqin joyda bo‘lmoq. Barmoqlar bir-biriga yaqin bo‘lganidek, bu ibora ham juda yaqin masofani anglatadi.

En deux mots – ikki og‘iz so‘z bilan, qisqacha. Masalan: *Je vais te raconter l’histoire en deux mots*. – Senga voqeani qisqa qilib aytib beraman.

Jamais deux sans trois – uchdan puch. Masalan: *Ce matin mon réveil n’a pas sonné, puis ma voiture est tombée en panne. Je m’attends à un troisième, car « jamais deux sans trois » !* – Bugun uyg‘otgichim jiringlamadi, keyin mashinam buzilib qoldi. Uchinchisini kutayman, chunki uchdan puch bo‘ladi.

Faire deux poids, deux mesures – ikki xil yondashmoq (*faire* – qilmoq, *poids* – vazn, *mesures* – o‘lcham). *Dans cette situation, il y a deux poids, deux mesures (= la justice n’est pas égale pour tout le monde, elle n’est pas objective)* – Bu vaziyatda ikki tomonlama yondashuv bor. Ya’ni, tanganing ikki tomoni bor.

Ne faire ni une ni deux – tortinmaslik, ikkilanmaslik, o‘ylanib o‘tirmaslik (*ni... ni... – na... na...*) ma’nolarni anglatadi. Misol uchun, *il est très impatient: il ne fait ni une, ni deux avant de commencer son travail*. – U juda sabrsiz: ishini boshlashdan oldin o‘ylanib o‘tirmaydi. Bu o‘zbek tilidagi « O‘ychi o‘yini o‘ylaguncha tavakkalchi ishini bitiradi » iborasidagi tavakkal qilish ma’nosiga to‘g‘ri keladi.

Faire d’une pierre, deux coups – bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq, bir vaqtning o‘zida ikkita maqsadga erishmoq (*pierre* – tosh, *coup* – zarba). Ushbu iboraning kelib chiqish tarixi ibtidoiy davrga borib taqaladi. Tosh ov quroli hisoblangan o‘sha davrda ovchi bitta tosh bilan ikkita qushni o‘ldirsa, shu iborani qo‘llaganlar.

Se couper en deux – o‘zini ikkiga bo‘lmoq, ya’ni juda ko‘p harakat qilmoq. *Cette femme se coupe en deux pour s’occuper de ses enfants et de son travail* – Bu ayol farzandlari va ishi uchun yelib-yuguradi. Ushbu ibora boshqalar uchun harakat qilib, o‘zini unutib qo‘yish ma’nosini ham bildiradi. Bu ma’noni yanada kuchli ifodalash uchun *se couper en quatre* iborasi ham ishlatiladi.

Entre deux feux – ikki o‘t orasida, ya’ni qiyin vaziyatda bo‘lmoq. *Je suis entre deux feux : je dois aller au travail, mais mon enfant est tombé malade*. – Men ikki o‘t orasida turibman: ishga borishim kerak, lekin bolam kasal bo‘lib qoldi.

En deux temps trois mouvements – bu iboraning kelib chiqishi harbiy sohaga borib taqaladi va ishni tez ham samarali bajarish ma’nosini ifodalaydi.

Un tiens vaut mieux que deux tu l’auras – tez qo‘lga kiritilgan bitta narsa kelajakda ega bo‘lish mumkin bo‘lgan ikkita narsadan ustun ekanligini ifodalaydi. Bu kichik narsalarga ham shukur qilish kerak, demakdir.

Xulosa qilib aytganda, sonlarning o‘z ma’nosida qo‘llanilishi, ularning qaysi so‘z turkumi bilan ishlatilishiga ham bog‘liqdir. Chunki biz yuqorida keltirgan barcha misollarda raqam ma’nosini ifodalovchi sonlar fe‘l va predloglar bilan qo‘llanilganda, o‘zlarining asl ma’nosini yo‘qotadi va frazeologizmlarga aylanadi. Lekin, yuqorida ko‘rib o‘tilgan ba’zi misollarda sonlar ot bilan qo‘llanganda ham ko‘chma ma’noda ishlatilishi mumkinligini bilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Рецкер Я. И. “Французско-русский фразеологический словарь”. –Москва, 1963.
2. Claire Miquel “Vocabulaire progressif du français avec 250 exercices”. CLE international. -Paris.
3. Le Petit Larousse illustré. -Paris, 2011.
4. Le Petit Larousse de Poche. -Paris, 2010.

5. Le Petit Robert. -Paris, 2015.

6. Французский язык, dictionnaire basé sur le Wiktionnaire et disponible sous licence CC BY-SA 3.0

7. <https://www.bloiscapitale.com>

8. <https://www.françaisauthentique.com>

UO'K 8; 811:81

KO'PLIK AFFIKSINING USLUBIY XUSUSIYATLARI

I.Axmadjonov, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

A.Saminov, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

A.Dadajonov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada *-lar* affiksining nutq uslublarida qo'llanishi, har bir uslubda qanday ma'nolarni ifodalab kelishi, semantik jihatdan farqlanishlar kabi jihatlar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: ko'plik, nutq uslublari, badiiy, so'zlashuv, ilmiy, rasmiy.

Аннотация. В статье рассматривается употребление аффикса *-лар* в стилях речи, значения, которые он выражает в каждом стиле, а также семантические различия.

Ключевые слова: множественное число, стили речи, художественный, разговорный, научный, официальный.

Abstract. The article examines the use of the affix *-lar* in speech styles, the meanings it expresses in each style, and semantic differences.

Key words: plural, styles of speech, artistic, colloquial, scientific, official.

Otlarda ziddiyatli munosabatda bo'lgan birlik va ko'plik ma'nosi hamda bu ma'noni ifodalovchi shakl sistemasi grammatik son kategoriyasini tashkil etadi. [1.210.] Son kategoriyasi tadqiqi A.G'ulomov, A.Hojiyev, Sh.Shahobiddinova, Y.Zulfiyev kabi tilshunoslarning ilmiy izlanishlari turli xil masalalarning oydinlashishida qimmatli manba ekanligini ta'kidlash zarur. [2.65] Son kategoriyasining shakliy ifodasi sifatida *-lar* shakli va nol shakl inobatga olingan, biroq nol shakl masalasida tilshunoslarning fikrlari turlicha. Nol shakl masalasida A.Hojiyevning fikrlari bu masalaning aniqlashishiga katta yordam beradi. "Bu muammoni hal etishda quyidagi ikki hodisaga asoslangan holda ish ko'rish ijobiy, to'g'ri xulosaga kelish imkonini beradi:

1) til birliklarida ifoda va ma'no (mazmun) masalasi;

2) nol morfemaning faqat so'z shaklida, morfologik birlikda mavjudligini tan olish, aniqrog'i, nol shakl mavjudligini tan olish masalasi". [3.51]

Olimning fikrlaridan shuni anglash mumkinki, nol morfema va nol shaklni qorishtirib yubormaslik zarur. Nol morfema atamasi va tushunchasi mavjud emas, nol shakl esa morfologik birlik sifatida mavjud.

Nol shakl nafaqat ot turkumidagi son kategoriyasida, boshqa turkumlarning ayrim kategoriyalarida ham mavjud. Bu esa nol shaklning o'zbek tilida mavjudligidan dalolat beradi. Masalan, sifat turkumida oddiy daraja nol shakl orqali izohlanadi. Fe'l turkumida tasdiq, aniq nisbat kabi morfologik kategoriyalar ham nol shakl orqali belgilanadi. Nol shaklning tilda mavjudligi boshqa shakllarga taqqoslanganda, zidlanganda namoyon bo'ladi. Son kategoriyasidagi nol shakl *-lar* affiksiga, sifat turkumidagi oddiy daraja ma'lum shaklga ega bo'lgan qiyosiy, ozaytirma, orttirma darajalarga, fe'ldagi tasdiqni ifodalovchi nol shakl *-ma* shakliga zidlangandagina yuzaga keladi.

Mahmud Koshg'ariyning ta'kidlashicha, XI asr eski turkiy tilida ko'plik ko'rsatkichi *-lar* bo'lib, og'ul, er so'zlarining og'lan, eran ko'plik formasi istisno tarzida qo'llanilgan. Bu so'zlarning ham ko'pligini yasashda *-lar* affiksidan foydalanilgan. [4.30] Bundan xulosa qilish mumkinki, *-lar* shaklining ko'plik ma'nosini ifodalashi qadimgi turkiy til davrida ham mavjud bo'lgan.

-lar shaklining semantik xususiyatlari haqida fikr yuritilganda atamaning nomlanishiga ham e'tibor qaratish zarur. *-lar* shakliy tomoni bo'lsa, ko'plik deya atalish uning semantikasi bilan bog'liq. Bu shaklning ko'plik ifodalashida ham o'ziga xos semantik noziklik sezilib turadi. Ya'ni barchasida ko'plik ma'nosi ifodalansa-da, bu ma'nolar bir-biridan farq qiladi.

-lar shakli, odatda, noaniq miqdorni ifodalaydi. Aniq miqdorni ifodalash son turkumiga kiruvchi leksemalar orqali sodir bo'ladi. **-lar** shakli ot turkumiga kiruvchi so'zlar tarkibida kelib ko'plik ma'nosini ifodalaydi. Masalan:

Odamlar, odamlar, uni olqishlang,

Qarang, u naqadar epchil va o'ktam. (A.Oripov)

Ushbu misoldagi odamlar so'zida ko'plik ma'nosi mavjud bo'lib, bu ko'plik noaniq miqdorni ifodalagan. **-lar** affiksi olmosh turkumidagi so'zlar tarkibida kelganda ham bu ma'noni ifodalaydi. Masalan:

Ularni sen o'yilgan ko'z deb,

O'ylamagin – ko'radi ular.

Ular yashar dunyoda biz deb,

Qadamimiz tuzatib turar. (X.Davron)

Mazkur parchadagi ular so'zi tarkibida kelgan **-lar** shakli kategorial ma'no ifodalagan.

Bu affiks siz va sen olmoshlariga qo'shilganda ko'plikni ifodalashdan tashqari, "hurmat" hamda "hurmatsizlik" ma'nolari ham yuzaga chiqadi, lekin bu ma'nolar **-lar** shakliga taalluqli emas, balki olmoshlar bilan bog'liq. Aytib o'tilgan ma'nolarning hosil bo'lishi **-lar** shakli qo'shilgach sodir bo'ladi. Masalan,

Sizlar borsiz so'zimda bor sadolar,

Sizlar borsiz ishq ahlida gado bor.

Sizlar borsiz ming bir dardga davo bor,

Men oftobga alishmagan ayollar. (M.Toyir)

Ushbu parchadagi sizlar so'z shakli ko'plik shaklida va ma'nosida qo'llangan. Manbalarda siz olmoshi II shaxs ko'plikni ifodalashi bayon etiladi. Biroq bu ma'no matn bilan bog'liq, **-lar** shakli qo'shilgach, bu ma'no aniq seziladi va ko'plik ma'nosiga qo'shimcha ravishda hurmat ma'nosi ham anglashiladi. Sen olmoshi esa birlikni ifodalaydi. **-lar** shakli qo'shilgandan so'ng ko'plik ma'nosi yuzaga keladi. Bu olmoshda ko'plik ma'nosi bilan birga hurmatsizlik ma'nosi ham paydo bo'ladi. Masalan, **Senlar** vazifalarni vaqtida bajarmading. Ushbu misolda senlar olmoshida ko'plik va hurmatsizlik ma'nolari mavjud.

Fe'l turkumidagi so'zlar bilan kelganda ham ba'zan ko'plik ma'nosini ifodalay oladi. Masalan,

Otlarni gijinglatib,

Qamchilarni o'ynatib

Kelaverdilar bari

Kattakon chinor sari (H.Olimjon)

Ushbu parchadagi kelaverdilar qo'z shaklidagi **-lar** shakli ayrim adabiyotlarda kesimlik shakli sifatida qaraladi, ya'ni ega va kesimni birlashtiruvchi affiks deya e'tirof etiladi. [5.143] Mazkur so'zdagi **-lar** shaklisiz ham ega va kesim moslasha oladi. Bu affiks qo'shilgach, ko'plik ma'nosi yuzaga chiqadi. Chunki **kelaverdi** so'z shaklida ko'plik ma'nosi anglashilmaydi. **O'quvchilar keldi** va **o'quvchilar keldilar** misollariga e'tibor qaratilsa, **-lar** shaklisiz ham moslashishni kuzatish mumkin, bunda ko'plik ma'nosi o'quvchilar so'zi orqali anglashiladi, **keldilar** shaklida esa ko'plik ma'nosi **-lar** orqali ifodalanadi.

-lar shakli ravish leksemalar tarkibida kelganda yaxlitlanib qolish holati uchraydi va bu shakl morfemik tahlilda ma'noli qismga bo'linmaydi. Masalan,

Ko'zlarim hali harftanimas edi,

Qalam ushlolmasdi hali qo'llarim.

Kapalak izidan quvib tinmasdim,

Yulduzlarni sanar edim **tunlari**. (M.Boboyev)

Yuqoridagi parchada keltirilgan **tunlari** so'zida **-lar** shakli mavjud emas, u tarkibiy qismga bo'linmaydi. Lekin boshqa misolda **-lar** shaklini ma'noli qism deb ajratsa bo'ladi. Masalan, **uning tunlari bedorlikda o'tadi**. Bu misolda **-lar** shakli ko'plik ma'nosini anglatadi. Bu holda birgina **tun** emas, balki har kungi tunlar tushuniladi. Morfologik tomondan yondashilganda ham bu ikki so'z shakliga to'g'ri baho berish mumkin. Ot leksemalar matn tarkibida kim, nima, qayer so'roqlariga

javob bo'ladi, qachon so'rog'i esa ravish turkumiga kiruvchi leksemalarda kuzatiladi. Bundan ayon bo'ladi, birinchi misol ravish turkumiga, ikkinchi misol ot turkumiga mansub bo'ladi.

-lar shaklining ko'plik ifodalashida ko'plik ma'nosiga qo'shimcha ravishda qandaydir yondosh ma'nolar hamroh bo'lishi mumkin. Bunda asosiy ma'no ko'plik, boshqa ma'nolar ikkilamchi sanaladi.

Ko'plik shakli o'xshatish ma'nosini ham ifodaydi. Bunda ko'plik shakli atoqli otlar tarkibida keladi. Masalan,

Meni bir o'y qiynaydi yomon,

Yurak yana o'ynaydi yomon.

Toshkentga qiz berma Marg'ilon –

Kumushlar yo'q, **Zaynablar** omon. (M.Yusuf)

Yuqoridagi she'riy misrada *Zaynablar* va *Kumushlar* so'zlarida o'xshatish va ko'plik ma'nolari mavjud. O'xshatish ma'nosining mavjudligi shundaki, bu o'rinda bir nechta *Zaynab* yoki *Kumush* ismli qizlar emas, balki taqdiri va go'zalligi asardagi qahramonlarga o'xshash zamondosh qizlar tushunchasini anglash mumkin. Ko'plik ma'nosi esa bir nechta qizlar haqida fikr yuritayotganligini bildiradi. O'xshatish ma'nosining ko'plik ma'nosi bilan hamroh holda kelishini, odatda, badiiy uslubda mavjudligini kuzatish mumkin.

So'zlashuv uslubida **-lar** shakli ko'plik ma'nosi bilan hamroh holda, birgalikda anglash ma'nosini ham ifodalashi mumkin. Masalan, *Rustamlarnikiga boramiz*, *Dostonlar tashrif buyurishdi* gaplaridagi atoqli otlarda aynan *Rustam* va *Doston* ismli bolalarning ko'pligini emas, balki ular bilan yonidagi sheriklar tushuniladi. Bu misollardan shuni anglash mumkinki, bunda birgalik ma'nosi birlamchi, ko'plik ma'nosi ikkilamchi sanaladi. Turdosh otlar tarkibida kelganda ham ushbu holatni kuzatish mumkin. Bunda **-lar** shakli shaxs semasiga ega bo'lgan leksemalarga qo'shiladi. Masalan, *xolamlarning xonadoni*, *tog'amlarning hovlisi*, *ukamlarning farzandlari* kabi misollar orqali bu ma'nolarni anglash mumkin. Bu ma'nolar **-lar** shaklining kategorial xususiyatlaridan sanaladi.

Ko'pincha, **-lar** shakliga nutq uslublari tomonidan yondashilmagan. Odatda, bu shakl uslubiy betaraf, neytral sanaladi. Barcha nutq uslublari erkin qo'llana oladi. Sababi ko'plik ma'nosini ifodalovchi vositalar ko'p emas. Lekin nutq uslublari **-lar** shakli turlicha qo'llanishi ham mumkin.

Rasmiy uslubda **-lar** shaklining kategorial ma'nosi yuzaga chiqadi. Bu uslubda uni nokategorial ma'noda ishlatish cheklangan. Rasmiy uslubda bu affiks, asosan, fe'l turkumiga oid bo'lgan so'zlar tarkibida uchraydi. Masalan, *Majlisda qatnashdilar: A.Rustamov, R.Qo'chqorovlar*. Bu misolda **-lar** shakli sof ko'plikni ifodalab kelgan. Rasmiy uslubning yozma shakli ma'lum qoliplardan iboratligi sababli **-lar** shakli faol tarzda qo'llanmaydi. Rasmiy uslubning og'zaki shaklida **-lar** shakli undalmalar tarkibida qatnashadi. Masalan, *Hurmatli anjuman ishtirokchilari*, *kengash a'zolari* misollarida **-lar** shakli ko'plik ma'nosini anglatgan.

Ilmiy uslub rasmiy uslubdan o'z imkoniyatlarining kengligi bilan farq qiladi. Ilmiy uslubda fanlar va kasblarning ko'pligi bois so'z, so'z shakllarini ishlatish doirasi erkinroq sanaladi. Ko'plik shakli ham ancha erkin ishlatiladi. Masalan, *Tilshunoslikning so'z yasalihi bo'limida, birinchidan, yangi leksik birliklarning qanday hosil qilinishi, ikkinchidan, mavjud yasalmalarning qanday paydo bo'lganligi tekshiriladi*. (Hozirgi o'zbek tili darsligi) Mazkur misolda **birlik** va **yasalmalar** so'zlarida ko'plik ma'nosi mavjud.

So'zlashuv, publitsistik va badiiy uslublarda **-lar** shakli erkin qo'llanadi.

-lar shaklining ko'plik ma'nosida hududlardagi jonli so'zlashuv uslubida turlicha tarzda qo'llanishi kuzatiladi. Toshkent shevasida bu qo'shimcha **-lik** shaklida uchraydi. Masalan:

- *Yaxshi, bolam. O'zing yaxshimisan, yaxshi yuribsanmi, oying, singling yaxshimi?*

- *Shukr, rahmat. Hammaligi yaxshi, salom devorishdi, kelishadi.*

Ushbu misolda qo'llangan **hammaligi** so'z shakli hammalari so'zining so'zlashuv uslubidagi ko'rinishi hisoblanadi.

Samarqand shevasida ayrim o'rinlarda **-lar** shaklining **-ar** tarzida ishlatilishi kuzatiladi. Masalan, *Sizlarning aziz hayotingiz menga kerak, vatanimizga kerak. Asranglar o'zlaringizni. Bizar o'z zaminimizda jangni oboryapmiz. Ular kelindilar*. (Sariosiyo voqealari, 2000-yil. Islom Karimov nutqi.)

Yuqorida bayon etilgan fikrlar va misollar tahlilidan xulosa qilish mumkinki, grammatik son kategoriyasi o'zbek tilida miqdor ma'nosini anglatadi. Matn mazmuni va *-lar* shakli qo'shilayotgan so'zning ma'nosidan kelib chiqib, birgalik, o'xshatish kabi ma'nolar ham ifodalanadi. Bu ma'nolar ko'plik ma'nosi bilan hamroh holda yuzaga chiqadi. *-lar* shaklining nutq uslublarida va ma'lum hududlarda turlicha qo'llanishi misollar orqali kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Муаллифлар жамоаси. Замонавий ўзбек тили: Морфология. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2008. – Б.210.
2. Ғуломов А. Ўзбек тилида кўплик категорияси. – Тошкент, 1944; Ҳожиёв А. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (саккизинчи мақола) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2007. – №5. – Б. 26-33; Шаҳобиддинова Ш. Грамматик маъно талқини ҳусусида: Филол. фан. номз. ... дисс.; Зулфиев Я. -лар аффиксининг сўз таркибида қўлланиш ҳусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1972. – №5. – Б.67-69; Зулфиев Я. Жамлик категориясининг ўзига хос ҳусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1975. – № 3. – Б.46-50.
3. Ҳожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010. – Б.51.
4. Абдурахмонов Ғ., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1973. – Б.30.
5. Ўзбек тили грамматикаси. I жилд. Морфология. – Тошкент, 1975. – Б.143.

UO'K 808.5

ILMIY USLUBNING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Sh.T. Axmadjonova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona.

Annotatsiya. Maqolada ilmiy uslubga xos bo'lgan sintaktik xususiyatlar yoritiladi. Fikrni aniq, izchil va obyektiv tarzda bayon etish uchun ilmiy nutqda keng qo'llaniladigan qo'shma gaplar, sabab-natija munosabatini bildiruvchi ergash gaplar, passiv konstruksiyalar va neytral uslub vositalari tahlil qilinadi. Maqola ilmiy nutqning sintaktik qurilishi orqali fikrning mantiqiy va tizimli ifodalanishiga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: ilmiy uslub, sintaksis, qo'shma gap, ergash gap, obyektivlik, aniqlik, mantiqiy izchillik, neytral uslub, passiv konstruksiya, ot-kesim, darak gap, ilmiy matn.

Аннотация. В статье раскрываются синтаксические особенности, характерные для научного стиля. Анализируются сложные предложения, придаточные предложения причины и следствия, пассивные конструкции и нейтральные стилистические средства, широко используемые в научной речи для четкого, последовательного и объективного изложения мысли. Основное внимание уделяется тому, как синтаксическое построение научной речи способствует логическому и системному выражению содержания.

Ключевые слова: научный стиль, синтаксис, сложное предложение, придаточное предложение, объективность, точность, логическая последовательность, нейтральный стиль, пассивная конструкция, именное сказуемое, повествовательное предложение, научный текст.

Abstract. The article highlights syntactic features typical of the scientific style. It analyzes complex sentences, subordinate clauses expressing cause and effect, passive constructions, and neutral stylistic devices commonly used in scientific discourse to present ideas clearly, coherently, and objectively. The article emphasizes how syntactic structures contribute to the logical and systematic expression of thought in scientific writing.

Key words: scientific style, syntax, complex sentence, subordinate clause, objectivity, clarity, logical consistency, neutral style, passive construction, nominal predicate, declarative sentence, scientific text.

Ilmiy uslub – bu ilm-fan, texnika va ta'lim sohalarida qo'llaniladigan yozma va og'zaki nutqning aniq, mantiqiy va izchil bo'lishini taqozo etadigan nutq uslubidir. Bu uslubda bayon etilayotgan fikrning asoslanganligi, aniqligi, obyektivligi va izchilligi asosiy talablardan biri hisoblanadi. Ilmiy uslubda sintaktik vositalar fikrning mantiqiy rivojini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, qo'shma gaplar, sabab-natija munosabatlarini bildiruvchi ergash gaplar, ot-kesimlar, shartli shakllar kabi sintaktik konstruksiyalar ilmiy matnning

asosiy ko'rinishlari sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari, gap qurilishi, uslubga xos sintaktik birliklarning qo'llanish sabablari tahlil etiladi.

Ilmiy nutq uchun fikrni aniq, izchillik bilan ifodalash xususiyati xarakterlanadi. Bunda isbot, xulosa aniq faktlar va ularning umumlashtirish, sabab-natija munosabatlari o'zaro bog'liq holda ifodalanadi. Ilmiy uslubning murakkabligi, unda kuzatish va tajriba xulosalarini umumlashtirishda turli mantiqiy munosabatlarni ifodalovchi ko'plab sintaktik vositalarning keng qo'llanish sababi ham shundan iboratdir. Ilmiy uslub uchun qat'iy mantiqiy izchillik, matn komponentlarining uzviy bog'liq bo'lishi muhim hisoblanadi. Ma'lum bir qatordagi gaplarning keyingisi oldingi gapda ifoda qilingan fikrni to'ldirib boradi. Bu hol matn strukturasi tizimli tarzda bo'lishini ta'minlaydi.

Ilmiy uslubning hozirgi zamon taraqqiyoti bilan bog'liq ravishda quyidagi umumiy xususiyatlarini ko'plab asarlarda namoyon bo'ladi. Ular axborotning obyektivligi, aniqligi, nutqning ma'lumotlarga boyligi, fikrning qisqa va lo'nda ifodalanishi bilan xarakterlanadi. S.Karimov ilmiy uslubga xos xususiyatlarni aniqlab ularni quyidagicha tasniflagan [1]:

1. Aniqlik. Har qanday ilmiy bayon, xulosa, shubhasiz, aniqlikni talab qiladi. Shuning uchun bu uslubda so'zlarni aniq, asosan, bir ma'noda qo'llash, sinonimik qatordagi variantlardan masalaning mohiyatini birmuncha aniq ifoda etadigan turini tanlash yoki neytral variantini qo'llash taqozo etiladi.

2. Obyektivlik. Ilmiy adabiyotlarda uslub doirasida fikrning haqqoniyligi, obyektivligiga xizmat qilishi lozim.

3. Mantiqiy izchillik ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatini tashkil etadi. Matnda so'zlar, gaplar o'zaro mantiqiy bog'langan bo'lishi lozim. Shuning uchun ilmiy matnlarda ushbu izchillikni yuzaga keltiruvchi *ma'lumki, ma'lum bo'ladiki, ta'kidlash lozimki, darhaqiqat, binobarin, shunday ekan, ta'kidlash joizki, xulosa qilib aytganda, birgina misol*, singari ko'plab bog'lovchi vazifasini bajaradigan so'z va birikmalar qo'llanadi.

4) Qisqalik. Bu xususiyat aynan ilmiy matnga xos xususiyat hisoblanadi. Unda tilning tasviriy imkoniyatlaridan deyarli foydalanilmaydi. Gaplar darak mazmunida bo'lib, asosan, sodda yoyiq holda bo'ladi. Agar fikr qo'shma gaplar yordamida ifodalansa, bog'lovchilarning faol ishlatilishi kuzatiladi.

Ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri muallif xolisona intilishi natijasida muallif individualligi sezilmas darajaga keladi [2]. Subyektiv – emotsionallik, obrazlilik, og'zaki nutq unsurlari, umuman, g'ayriuslubiy unsurlar kam ishlatiladi. Muallif iloji boricha fikrni bir xil normada ifodalashga intiladi. Ilmiy asarlar mulohaza va isbotdan iborat bo'ladi. Isbot aniq bayon qilinadi, buning uchun ifoda to'liq bo'lishi kerak. Shunga ko'ra ilmiy matnlar uchun to'liq gaplar xarakterlidir. Bunda to'liqsiz gap fikrning aniqligiga putur yetkazadi. Uslubning sintaktik o'ziga xosligi shundaki, ko'proq axborot yetkazish, murakkab dalillarni ifodalash uchun qo'shma va murakkab gaplarga murojaat qilinadi. Ilmiy uslubda qo'shma gaplardan *shu sababli, shunday bo'lsa, bunday vaqtda, shunga qaramasdan* kabi vositalar yordamida bog'lanuvchi ergash gapli qo'shma gaplar ko'proq ishlatiladi.

Ilmiy uslubda ot bilan ifodlangan gap bo'laklari, jumladan, ot-kesimlar, qaratuvchi-qaralmish birikmalari ko'p qo'llanadi. Uslubda bayon etilayotgan matnning sintaktik qurilishi fikriy tugallikka, mantiqiy izchillikka xizmat qiladi hamda bayonning tabiatidan kelib chiqib, bir tarkibli gaplarning shaxssiz, shaxsi umumlashgan turlari faol. Undov, atov gaplar qo'llanmaydi, nutq monologik xarakterda bo'ladi. Rasmiy uslubdagiga o'xshab gap tuzilishining odatdagi tartibi qo'llanadi. Qo'shma gap faol ishlatiladi. Darak gap asosiy mavqeni egallaydi, so'roq va buyruq gaplar deyarli qo'llanmaydi.

Ilmiy nutqning o'ziga xos belgilaridan yana biri unda qo'shma gap, uning murakkab tiplarining keng qo'llanishidir. Qo'shma gap komponentlari ko'pincha semantik munosabatlarni aniq ifodalovchi bog'lovchi va bog'lovchi vazifasidagi boshqa vositalar orqali birikadi. Ko'p hollarda *chunki, shuning uchun, shu sababli* kabi bog'lovchilar, shart mayli va ravishdosh shakllari, *-dek* affiksi kabilardan keng foydalanadi. Ushbu uslubda passiv konstruksiyali gaplar, bir tizimli gap turlaridan egasiz gaplar keng qo'llaniladi. Ilmiy asarlarning isbot, xulosa qismlarida *shunday ekan*,

aytiladi, deb ataladi, masalan, to'xtab o'taylik, diqqat qilaylik, diqqat qiling, qiyoslang, qiyos qiling kabi iboralardan keng foydalaniladi.

Ilmiy matnlar uchun darak gaplar ustuvor bo'lib, ular orqali muallif o'z fikrini bayon qiladi. So'roq, undov va buyruq gaplar deyarli qo'llanilmaydi. Nutqning strukturasi sodda, lekin yoyiq (kengaytirilgan) gaplar, ayniqsa sabab–natija, shart va qarama-qarshi munosabatlarni bildiruvchi qo'shma gaplar keng ishlatiladi. Bunday gaplar orasidagi aloqani bildiruvchi bog'lovchilar: “chunki”, “shuning uchun”, “shu sababli”, “shart mayli”, “lekin”, “biroq”, “shunga qaramasdan” kabi vositalar ilmiy matnning mantiqiy izchilligini ta'minlaydi.

Shuningdek, ilmiy uslubda mantiqiy bog'lovchi iboralar – “ma'lumki”, “xulosa qilib aytganda”, “ta'kidlash lozimki”, “darhaqiqat”, “shunday ekan” kabi ifodalar tez-tez qo'llanadi. Ular gaplar va fikrlar orasidagi semantik aloqani mustahkamlab, o'quvchining diqqatini matnning asosiy mazmuniga qaratadi.

Ilmiy uslubga xos yana bir xususiyat bu – obyektivlik va muallif individualligini kamaytirishdir. Matnda emotsional bo'yoqli ifodalar, obrazli tasvirlar, og'zaki nutq unsurlari ishlatilmaydi. Bu orqali fikr shaxsga bog'lanmasdan, neytral uslubda bayon etiladi. Passiv konstruksiyalar (masalan, “aniqlandi”, “o'rganildi”, “ta'kidlanadi”) ham shuning uchun keng qo'llanadi.

Sodda gaplar ishlatilsa-da, ilmiy nutqda fikrning mukammal ifodasini ta'minlash maqsadida ergash gapli qo'shma gaplar ustunlik qiladi. Ayniqsa, sabab-natija munosabatini bildiruvchi ergash gaplar — “shu sababli”, “shuning uchun”, “bunday hollarda” kabi bog'lovchilar yordamida tuziladi. Shuningdek, ot-kesimlar, qaratuvchi-qaralmish birikmalar va shaxssiz gaplar ilmiy uslubga xos bo'lgan sintaktik birliklardandir. Ilmiy uslubda qisqalik va aniqlik asosiy tamoyillardan hisoblanadi. Har bir so'zning o'rni aniq belgilanadi, sinonimlar ichidan faqat eng aniq va mazmunni ifodalashga xizmat qiladigan variant tanlanadi. Nutqda san'atli vositalar, obrazlilik, emotsional bo'yoqlar deyarli ishlatilmaydi. Bundan tashqari, ilmiy matnlarda o'quvchining e'tiborini kerakli nuqtaga qaratish maqsadida “diqqat qiling”, “ta'kidlash lozimki”, “ko'rib chiqamiz”, “qiyoslaylik” kabi iboralar ham qo'llanilishi mumkin. Ular axborotni taqdim etishda o'quvchining ishtirokini passiv ravishda faollashtiradi.

Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari mazmunning aniqligi, obyektivligi va izchilligi kabi talablarga javob berishga qaratilgan. Ushbu uslubda qo'shma gaplar, ayniqsa sabab-natijaviy ergash gaplar, muhim sintaktik birlik sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, ot-kesimlar, passiv konstruksiyalar va neytral uslub elementlari ilmiy bayonning asosi hisoblanadi. Ilmiy nutqda emotsional va tasviriy vositalarning cheklanganligi muallif individualligini kamaytiradi va diqqatni ilmiy haqiqatga qaratadi. Ushbu maqolada ta'kidlangan sintaktik birliklar ilmiy matnning strukturaviy mustahkamligini ta'minlaydi va uni boshqa uslublardan ajratib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov S.A. va boshq. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish/Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston, 2003. – B.72-73.
2. Қўнғуров Р. ва бошқ. Нутқ маданияти ва услубият асослари. – Тошкент, 1992. – Б.81-83.
3. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. – Тошкент: Фан. 1990. – 110 б.
4. Мамажонов А. Ўзбек тили қўшма гапларининг стилистик хусусиятлари. Док.дисс. – Тошкент, 1991. – 251 б.
5. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. 3-е издание. М.: Высшая школа, 1988. – 316 с.

UO'K 808.5

NUTQ USLUBLARIDA SINTAKTIK BIRLIKLARNING O'RNI Sh.T. Axmadjonova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada sintaktik stilistikaning asosiy o'rganish obyekti bo'lgan gap va uning bo'laklari, ularning tartibi hamda stilistik imkoniyatlari keng tahlil qilinadi. Turli funksional uslublarda sintaktik vositalarning qo'llanishi, ularning stilistik yuklamasi va ekspressivlik darajasi izohlanadi. Maqola sintaktik birliklarning stilistik qiymatini aniqlash, ularning ifodaviy va tasviriy imkoniyatlarini tahlil qilish orqali nutq uslublarining xususiyatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: sintaktik stilistika, funksional uslub, ekspressivlik, sintaktik birlik, gap turlari, stilistik bo'yoq, anafora, epifora, ritorik so'roq, ellipsis, ilmiy uslub, badiiy uslub, publitsistik uslub, notiqlik, uslubiy tahlil, sintaktik figuralar

Аннотация. В данной статье подробно анализируются предложение и его части, их порядок и стилистические возможности как основной объект изучения синтаксической стилистики. Рассматривается использование синтаксических средств в различных функциональных стилях, их стилистическая нагрузка и степень экспрессивности. Цель статьи — выявить стилистическую ценность синтаксических единиц, проанализировать их выразительные и изобразительные возможности, а также раскрыть особенности речевых стилей.

Ключевые слова: синтаксическая стилистика, функциональный стиль, экспрессивность, синтаксическая единица, типы предложений, стилистическая окраска, анафора, эпифора, риторический вопрос, эллипсис, научный стиль, художественный стиль, публицистический стиль, ораторское искусство, стилистический анализ, синтаксические фигуры.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the sentence and its components, their order, and stylistic potential, which are the primary focus of syntactic stylistics. It examines the use of syntactic devices in various functional styles, explaining their stylistic load and degree of expressiveness. The article aims to identify the stylistic value of syntactic units and analyze their expressive and descriptive capabilities in order to highlight the features of different speech styles.

Key words: syntactic stylistics, functional style, expressiveness, syntactic unit, sentence types, stylistic coloring, anaphora, epiphora, rhetorical question, ellipsis, scientific style, literary style, journalistic style, oratory, stylistic analysis, syntactic figures.

Tilshunoslikning eng muhim sohalaridan biri bo'lgan stilistika, ayniqsa, sintaktik stilistika turli nutq uslublaridagi sintaktik birliklarning estetik, ekspressiv va funksional imkoniyatlarini o'rganadi. Nutq birligi sifatida gap va uning bo'laklari, ularning tartibi, tuzilish shakllari va ifoda maqsadiga ko'ra xilma-xil ko'rinishlari stilistik jihatdan boy ekspressivlik zaminini yaratadi. Har bir funksional uslubda sintaksisning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, bu uslubiy xususiyatlar mazmunning ta'sirchanligi, izchilligi va mantiqiyiligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek tilining turli uslublarida qo'llaniladigan sintaktik vositalar, ularning stilistik ahamiyati, tasviriylik va ifodaviylik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Sintaktik stilistikada sintaksisning o'rganish obyekti bo'lgan gap, uning bo'laklari, gap bo'laklarining tartibi, gapning ifoda maqsadiga va tuzilishiga ko'ra turlarining stilistik imkoniyatlari tadqiq qilinadi.

Umuman, vazifadosh uslublarning shakllanishida sintaksis muhim o'rin tutadi. Ammo ayrim sintaktik hodisalar vazifadosh uslub ko'rinishlari bo'yicha chegaralangan holda ishlatilishi mumkin: sifatidosh va ravishdosh oborotlar, ayrim yordamchi so'zlar kitobiy nutqga xos bo'lsa, elliptik gaplar, to'liqsiz gaplar so'zlashuv nutqiga xosdir.

Stilistika uchun sintaksisning muhimligi A.N.Gvozdevning ishlarida ko'rsatib o'tilgan [1]. Olimning ta'kidlashicha, sintaksisning stilistika uchun muhimligi, gap nutqning asosiy birligi sifatida tafakkur va aloqa uchun xizmat qilishi ekanligi bilan farqlanadi. Gapda so'zlarning oddiy tartibining o'zi turli variantlarni hosil qiladi, turli ma'no yoki ekspressiv jiloligini ifodalaydi.

Funksional uslublarning shakllanishida sintaksis muhim rol o'ynaydi. Ifoda maqsadi va mazmunini belgilaydi. Ammo sintaktik birliklar nutqning ma'lum funksional uslublari bilan qat'iy bog'liq bo'lmaydi. Gapning u yoki bu ko'rinishi, turli sintaktik birliklar ifoda vositalari sifatida nutqning barcha ko'rinishlarida qo'llanadi.

Turli uslublarning stilistik vositalari haqida yoki sintaktik vositalarning funksional uslubga munosabati haqida fikr yuritilganda, avvalo, turli sintaktik birlikning qo'llanish me'yori, stilistik bo'yoq mavjudligi ko'zda tutiladi.

Tilning sintaktik vositalari nutqda boy stilistik imkoniyatlardan hisoblanadi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida rivojlangan sintaktik hodisalar sinonimiyasi funksional uslub uchun manba hisoblanadi.

Bunda hissiy ta'sirchanlik vositalari bilan ma'lum ifoda doirasiga xos bo'lgan hodisalar ko'p uchraydi.

Har bir uslubning o'ziga xos sintaktik xususiyatlari mavjud. Ilmiy uslubga xos biror matn sintaksisini badiiy asarlardagi so'zlashuv nutqi sintaksisidan farqlash osondir. Shunga o'xshash masalalar hali ilmiy jihatdan o'rganilmagan. Shuning uchun ayrim sintaktik hodisalarning o'ziga xos sintaktik belgilari haqida fikr yuritib boriladi. Ushbu belgilar, birinchi navbatda, so'zlovchi shaxsning nutqqa bo'lgan turlicha munosabati, sintaktik vositalardan turli maqsad va vazifa uchun foydalanishi bilan bog'liqdir. Masalan, ilmiy uslubda so'zlovchi yoki yozuvchi diqqati, avvalo, uning mazmuniga, fikrni izchil va aniq ifodalashga qaratiladi. Bunda nutq tartibi asosiy maqsadga, mantiqqa bo'ysunadi. Bunday nutq o'ylab tuzilgan, tizimlashtirilgan bo'lib, ko'pincha yozma shaklda bo'ladi.

Biror uslubga xos tipik tuzilishlarni aniqlash fikr bayon qilishning o'ziga xos tomonlarini o'rganishda muhim hisoblanadi.

Ayrim uslubga xos asarning turli nashrlarini qiyoslash, bir uslubga oid turli asarlarning sintaksisini solishtirish ham sintaktik stilistika uchun muayyan xulosa chiqarish imkonini beradi. Shuningdek, turli uslubga xos bo'lgan asarlarning sintaksisini qiyoslash ham ma'lum uslub uchun xarakterli bo'lgan konstruksiyalarni aniqlashda muhim omil hisoblanadi.

Sintaktik stilistika birliklarini belgilash bu sohaning predmetini belgilash hisoblanadi. Ritorika, she'riyat, adabiyot nazariyasida sintaktik figuralar deb yuritiluvchi konstruksiyalar sintaktik stilistika vositalari deb qaraladi. Ayrim sintaktik vositalar o'z tabiatiga ko'ra ekspressiv-tasviriy vosita hisoblansa, ayrimlari faqat kontekstda ekspressivlik ifodalaydi. Ekspressiv-tasviriy vositalar, asosan, badiiy-poetik, publitsistik va notiqlik uslublari uchun xarakterlidir. Bu hol shu uslublarning tabiati bilan, ularda obrazlilik, hissiy ta'sirchanlikning kuchlilik bilan bog'liqdir.

Tarixiy ritorikadan boshlab sintaktik vositalar deb ataluvchi hodisalar (ritorik so'roq, ellipsis, gradatsiya, anafora, epifora, takror, antiteza va h.k.) badiiy-poetik sintaksis birliklari hisoblanadi. O'zbek tili badiiy-poetik sintaksisi elementlari haqida haqida fikr yuritilganda shular tilga olinadi.

Sintaktik uslubshunoslik va uning xususiyatlari, fikr ifodalash vositalarining boy va xilma-xil formalarga egaligi obyektiv olam voqea-hodisalari yuzasidan axborot berish, olish, turlicha modal munosabatlarni ifodalashda keng imkoniyatlar ochib beradi. Mashhur rus tilshunos olimlari I.Galperin, A.Yefimov, V.Vinogradov, A.Gvozdev, D.Rozental va o'zbek tilshunos olimlari A.Shomaqsudov, A.Mamajonov kabilar sintaktik kategoriyalarning uslubiy obyekti sifatida muhim o'rin tutishini alohida ta'kidlab o'tganlar[2]. Sintaktik stilistikada, asosan, ekspressivlik bilan bog'liq bo'lgan tuzilmalar yuzasidan bahs yuritiladi. Shu bilan birga, o'zaro sinonim bo'lgan sintaktik birliklarning ma'nolari, har birlikda nozil etilgan masalalar tahlil etiladi [3].

Xulosa qilib aytganda, sintaktik stilistika nutqning estetik va ifodaviy imkoniyatlarini ochib berishda muhim vositadir. Gap va uning struktura elementlari turli funksional uslublarda turlicha maqsad va uslubiy yuklama bilan qo'llanadi. Bunda ayniqsa ekspressiv-tasviriy vositalar — ritorik so'roq, anafora, epifora, gradatsiya, ellipsis kabi sintaktik figuralar nutqga obrazlilik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Har bir uslubga xos sintaktik birliklarni aniqlash va ularni qiyosiy tahlil qilish tilshunoslikda stilistik tafovutlarni chuqur anglashga xizmat qiladi. Maqolada ilgari surilgan mulohazalar o'zbek tilshunosligida sintaktik stilistikani chuqurroq tadqiq etishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шомаксудов А., И.Расулов, Р.Қўнғуров, Х.Рустамов. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б.141.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М.: Высшая школа, 1981; Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. – М.: Изд. Московского университета, 1957; Виноградов В.В., Стилистика, Теория поэтической речи. Поэтика. – М. 1963; Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. – М. 1965; Розенталь Д.Е. Практическая стилистика русского языка. – М. 1965; А.Шомаксудов, И.Расулов, Р.Қўнғуров, Х.Рустамов. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983; А.Мамажонов. Қўшма гап стилистикаси. – Тошкент: Фан, 1990.
3. Iminov M., Nu'monov T., Boboxonova D. O'zbek tili uslubiyati masalalari. – Namangan, 2007. – B.14-15.
4. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. – Тошкент: Фан. 1990. – 110 б.
5. Мамажонов А. Ўзбек тили қўшма гапларининг стилистик хусусиятлари. Док.дисс. – Тошкент, 1991. – 251 б.

6. Мамажонов А., Махмудов У. Таркибий такрор – услубий восита сифатида // Ўзбек тили ва адабиёти, 1997. – №1. – Б.30.

7. Мамажонов А. Такрор ва унинг синтактик-стилистик функцияси // Ўзбек тили ва адабиёти журнали, 1986. – №6. – 59 б.

UO'K 81

LEKSIKOGRAFIYA TARIXINING TAHLILIIY TADQIQI

N. Axunova, o'qituvchi, Central Asian University, Toshkent

Annotatsiya. *Leksikografiya so'zlarning ma'nolari, ishlatilishi, etimologiyasi va grammatik funksiyalarini tilda yoki tillararo tahlil qilishni o'z ichiga olgan lug'atlarni tizimli o'rganish va tuzish amaliyotidir. Ushbu maqolada g'arb va sharq leksikografiya tarixining keng qamrovli tahlili va rivojlanish tendensiyalari taqdim etilgan. Maqolada Mahmud Koshg'ari, Mahmud Zamaxshariyning, Samuel Jonson kabi nufuzli lug'atshunoslarning hissalarini ta'kidlab, lug'at tuzishdagi yondashuvlar taqqoslangan.*

Kalit so'zlar: *leksikografiya, lug'atchilik, lug'atshunoslik, tarixiy tamoyil, preskriptiv va deskriptiv yondashuvlar.*

Аннотация. *Лексикография — это систематическое изучение и практика составления словарей, охватывающая анализ значений слов, их использования, этимологии и грамматических функций в пределах языка или между языками. В этой статье предлагается комплексное аналитическое исследование истории западной (преимущественно английской) и восточной (преимущественно узбекской) лексикографии и тенденций их развития. В статье подчеркивается значительный вклад известных лексикографов, таких как Махмуд Кошгари, Махмуд Замахшари, Сэмюэл Джонсон путем сравнения подходов к составлению словарей.*

Ключевые слова: *Лексикография, составление словарей, исторические принципы, нормативный подход, описательный подход.*

Abstract. *Lexicography is the systematic study and practice of compiling dictionaries, encompassing the analysis of word meanings, usage, etymology, and grammatical functions within a language or across languages. This article offers a thorough analytical study of the history of English and Uzbek lexicography and trends. The article emphasizes significant contributions from renowned lexicographers such as Mahmud Koshgari, Mahmud Zamahshariy, Samuel Johnson by comparing approaches to dictionary-making.*

Key words: *Lexicography, dictionary-making, historic principles, normative approach, descriptive approach.*

Kirish. *Leksikografiya tilshunoslikning amaliy qo'llanilishining eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi. U so'zlar ma'nolarini tizimli o'rganish, ularning qo'llanilishini belgilash va lug'at shaklida ifodalash bilan shug'ullanadi, bu esa semantika, sintaksis, fonologiya, morfologiya, etimologiya va sotsiolingvistikani o'z tarkibiga olgan fanlararo yondashuvni talab etadi.*

Leksikografiya nazariyasi, o'z navbatida, lug'at tuzilishini boshqaradigan asosiy tamoyillarni o'rganadi. Bular qatoriga bosh so'zlarni tanlash, ta'riflarni shakllantirish, fonetik transkripsiya, grammatik turkumlash, uslubiy tavsif va lug'atdan foydalanuvchilar uchun qulaylikni ta'minlash kabi masalalar kiradi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek leksikografiyasi tarixi batafsil ko'rib chiqiladi, bunda yondashuvlardagi uslubiy farqlar va lug'atchilikda paydo bo'layotgan yangi yo'nalishlar yoritib beriladi.

Lug'atshunoslikning ilk davri. *Bugungi kunda leksikografiya sohasi ikki asosiy tarkibiy qismdan - nazariy va amaliy qismlardan iborat deb hisoblanadi. Ammo, shuni ta'kidlash joizki, nazariy leksikografiya nisbatan kechroq paydo bo'lgan, chunki leksikografiya asosan lug'at tuzish amaliyoti bilan bog'liq bo'lib kelgan.*

Lug'atchilik turli xalqlarda eskirgan so'zlar, ma'lum bir shevaga yoki chet tilga mansub notanish so'zlarning, qanday ma'no anglatishini, ularning kelib chiqish tarixini bilish va tilning so'z boyligini jamlash ehtiyoji natijasida paydo bo'lib, dunyo miqiyosida boy tarixga ega.

Turkiy tillar, shu jumladan, o'zbek lug'atchiligi haqida so'z yuritilganda, lug'atchilikning shakllanishiga asos solgan dastlabki asar sifatida Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" ("Turkiy so'zlar devoni") asari yodga olinadi. XI asrga mansub mazkur lug'at dastlabki ikki tilli (turkiycha-arabcha) lug'atlardan bo'lib, faqat so'zlar va ularning ma'nolariga ta'rif beribgina qolmay, turkiy tillar leksikasi, morfologiyasi va fonetikasidagi o'xshashlik va tafovutlarni yorituvchi, qiyosiy asar hamdir.

O'zbek lug'atchiligini rivojiga xissa qo'shgan asarlardan yana biri Mahmud Zamaxshariyning "Muqaddimat ul-adab" (XII asr) lug'ati bo'lib uning nafaqat arab-turkiy balki arab-fors -turkiy -mo'g'ul tillarni qamrab olgan qo'lyozma nusxalari mavjud.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" hamda Mahmud Zamaxshariyning "Muqaddimat ul-adab" asarlarining lug'at qismi arab leksikografiyasi an'analarga mos ravishda tuzilgan

Ingliz leksikografiyasi tarixiga keladigan bo'lsak, inglizcha so'zlarni o'z ichiga olgan eng qadimgi lug'at-glossariy Epinal-Erfurt lug'ati bo'lib, u shu lug'at saqlanib qolgan Fransiyaning Epinal shahri nomi bilan atalgan. VII asr oxirida tuzilgan bu lug'atda qiyin lotin so'zlarini sanab o'tish va ularni soddaroq lotin so'zlar yordamida izohlashi va ba'zi xollarda eski ingliz tilida ta'rif berilgan. Shuni ta'kidlash joizki, ingliz lug'atchiligining ilk bosqichlarida lug'atlarga faqat tushunish qiyin bo'lgan leksik birliklar kiritilib, bunda kundalik hayotda qo'llaniladigan so'zlar lug'atga kiritilmagan.

Taxminan 12 ming inglizcha so'zlarning lotincha tarjimasini o'z ichiga olgan birinchi katta ingliz-lotin lug'ati - "Promptuarium Parvulorum" (Yoshlar uchun xazina) lug'ati 1440-yilda yaratilgan bo'lib, 1865-yilda Kemden jamiyati tomonidan Albertus Ueyning tahriri va ko'p sonli izohlari bilan qayta nashr etilgan. "Promptuarium Parvulorum" uyg'onish davri Angliyasining hayoti va tili haqida axborot beruvchi asar sifatida alohida e'tiborga ega.

XVI-XX asrlar lug'atchiligi. XVI asrga kelib Alisher Navoi asarlariga bo'lgan katta qiziqish o'z navbatida o'zbek (chig'atoy) tiliga qiziqish ortishiga olib keldi va adib asarlari tilini tushunishni osonlashtirishga qaratilgan ko'plab lug'atlarning yaratilishiga turtki bo'ldi. XVI asrda Turkiyada yaratilgan "Abushqa" chig'atoycha -turkcha izohli lug'ati, XVI asr boshida yaratilgan Toli Imonu Hiraviyning "Badoeul lug'at" nomli chig'atoycha-forscha lug'ati, XVIII asrga mansub Mirzo Mehdiyxonning "Sangloh" chig'atoycha-forscha lug'ati bunday lug'atlar sirasidandir.

Bu davr lug'atchiligiga xos xususiyatlaridan biri lug'at maqolalarida so'zlarning tarjima va izohlari bilan birga, ularning ma'nosini tasdiqlash uchun o'zbek, fors adiblari asarlaridan misollar berilgan va ularning etimologiyasi hamda grammatik va semantik xususiyatlari ko'rsatib o'tilgan [1].

XX asr o'zbek lug'atchiligi tarixida keskin o'zgarishlar sodir bo'lgan davrdir. Bu davrda ilm fanning jadal rivojlanishi oqibatida e'tibor maxsus maqsadli lug'atlarni yaratishga qaratildi va imlo lug'atlari, terminologik lug'atlar, shuningdek ikki tilli lug'atlar, xususan, o'zbekcha-ruscha, ruscha-o'zbekcha va o'zbek tilini boshqa xorijiy tillar bilan qiyoslovchi lug'atlar yaratildi. Bu davrda rus leksikografiyasining ta'siri ham katta bo'ldi. Masalan Lev Sherba (1880-1944)ning 6 qarama-qarshilik asosida lug'atlarning tipologiyasi ham yuqorida aytib o'tilgan maxsus maqsadli lug'atlarning yaratilishiga turtki bo'ldi.

O'tgan asrning 40 yillaridan boshlab o'zbek leksikografiyasining rivojiga juda katta xissa qo'shgan bir qator yirik lug'atlar yaratilgi. Bular: T. N. Qori-Niyoziy va A.K. Borovkov tahriri ostida tayyorlangan 30 ming so'zli "Ruscha - o'zbekcha lug'at", O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi lug'atshunoslari tuzgan 5 jildli "Ruscha-o'zbekcha lug'at", 1 jildli "O'zbekcha-ruscha lug'at", hamda 5 jildli "O'zbek tilining izohli lug'at"laridir. Shuningdek, 2000 yilda o'zbek tili lug'arlari ichida muhim o'rin egallagan Sh. Rahmatullaevning "O'zbek tilining etimologik lug'ati" chop etilidli [2].

Bu davr ingliz leksikografiyasi uchun ham jadal rivojlanish davri bo'ldi. 1604 yilga mansub R.Kaudrining "Table Alphabeticall" lug'ati 2498 ta "qiyin so'zlar"ning ta'rifini o'z ichiga olgan bo'lib, u ingliz tilining birinchi mustaqil, ixtisoslashmagan monolingval lug'ati hisoblanadi. XVII asr davomida Angliyada Kaudrining lug'atiga tayanilgan holda yaratilgan boshqa kichik qiyin so'zlar lug'atlari keng tarqaladi. Bular qatoriga J.Bullokarning "English Expositor" (1616), G.Kokremning

"English Dictionarie" (1623), T.Blauntning "Glossographia" (1656), Edvard Fillipsning "New World of English Words" (1658) va Elisha Koulzning "English Dictionary" (1676) asarlari kiradi [3].

Ingliz leksikografiyasi tarixidagi keyingi bosqichida lugʻat tuzuvchilar soʻzlarning talaffuzi, yozilishi va qoʻllanilishiga maʼlum meʼyorlarni oʻrnatishga intilishdi. Bu davr lugʻatlarida soʻzlarning taʼrifi avvalgi davr lugʻatlaridagi taʼriflarga nisbatan batafsilroq boʻlib, soʻzlarning qoʻllanilishiga misol tariqasida adabiyotlardan iqtiboslar, shuningdek, soʻzlarning etimologiyasi berilgan. S.Jonsonning "A Dictionary of English Language" va N.Vebster yaratgan "An American Dictionary of English Language" lugʻatlari shu davrga mangub lugʻatlardandir. S.Jonson oʻzining "A Dictionary of English Language" (1709-1784) lugʻatida ilk bor soʻz maʼnolarini tasvirlash uchun adabiy iqtiboslardan foydalandi. Vebsterning "An American Dictionary of English Language" lugʻati Amerika oʻz davrining eng batafsil lugʻati boʻlib, unda 70 000 dan ortiq soʻzlar roʻyxatga olingan. Bu lugʻat soʻzlarning Amerika xos talaffuzini ilk bor yoritib berdi.

Ingliz leksikografiyasi rivojlanishidagi bu bosqichi koʻp manbalarda "ilmiy yoki tarixiy" deb ataladi. Bu davrda tugʻatlar yaratishda tarixiy tamoyilga rioya qilish va lugʻatlar tuzishda preskriptiv yondashuvdan deskriptiv yondashuvga oʻtish kuzatiladi. Bu yondashuvlarning amalda qoʻllanilishini, Oksford ingliz lugʻatida koʻrish mumkin. Zamonaviy ingliz lugʻatchiligining eng yorqin namunasi boʻlgan ushbu lugʻat 1884-yilda birinchi marta nash etilgan boʻlib, bugungi kunda uning elektron koʻrinishi uzluksiz ravishda yangilanib va boyitilib kelmoqda. Ushbu lugʻatning tuzilishida tarixiy tamoyil, etimologik tahlil va korpusga asoslangan uslub qoʻllanilgan boʻlib, u ingliz leksikografiyasining eng ilgʻor namunasi hisoblanadi.

Zamonaviy lugʻatchilik. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi leksikografiyada tub oʻzgarishlarga olib keldi. Ingliz leksikografiyasi korpus tilshunosligini qoʻllab, soʻz birikmalari va maʼno oʻzgarishlarini tahlil qilish uchun keng koʻlamli raqamli matn toʻplamlaridan foydalanmoqda. Onlayn lugʻatlar (misol uchun, Oxford English Dictionary Online, Merriam-Webster) uzluksiz yangilanish, multimedia integratsiyasi va sunʼiy intellektga asoslangan qidiruv imkoniyatlarini taqdim etmoqda.

Oʻzbek leksikografiyasida ham raqamli platformalarga oʻtish borasida misli koʻrilmagan yutuqlarga erishildi. "Izoh.uz", "Savodxon" oʻzbekcha onlayn izohli lugʻatlari va "imlo.uz" onlayn imlo lugʻatining maʼlumotlaridan keng koʻlamda foydalanish imkoniyatini yaratdi.

Zamonaviy lugʻatlar foydalanuvchilar ehtiyojlariga tobora koʻproq eʼtibor qaratib, deskriptiv yondashuvdan preskriptiv yondashuvga oʻtmoqda. Ingliz leksikografiyasi endi kundalik soʻzlashuv tili, jargon va hududiy xususiyatlarni ham qayd etmoqda. Urban Dictionary lugʻati, Collins lugʻatining internet slengini oʻz ichiga olganligi bunga misol tariqasida keltirish mumkin. Oʻzbek leksikografiyasida mahalliy shevalarni qayd etishga eʼtibor berilgan boʻlsada (masalan, Oʻzbek xalq shevalari lugʻati (1971)), biroq anʼanaviy meʼyoriy yondashuvlarning oʻzbek tili lugʻatchiligida hali taʼsiri nisbatan kuchli.

Globallashuv koʻp tilli va ikki tilli lugʻatlarga, ayniqsa inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha juftliklarga boʻlgan talabni oshirdi. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti mashina tarjimasini (masalan, Google Translate) rivojlantirishga ehtiyojni oshirdi bu esa oʻz navbatida kompyuter leksikografiyasining rivojiga turtki boʻldi. Xozirgi kunda ingliz tili uchun tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasidagi yutuqlar juda mukammal semantik tahlil oʻtkazish imkonini bergani sababli ingliz tiliga mashina tarjima juda yaxshi natijalarni koʻrsatmoqda. Oxirgi yillarda oʻzbek tili borasida ham ancha katta natijalarga erishildi. Buni turkiy tillar uchun yaratilgan, rus va ingliz tillaridan oʻzbek va qoraqalpoq tillariga tarjima qilish imkoniyatini beruvchi sunʼiy idrok – "Tilmoch.ai" misolida koʻrishimiz mumkin. Biroq sunʼiy intellektni oʻqitish uchun oʻzbek tili korpuslari cheklanganligi tufayli koʻp xollarda chet tilidan oʻzbek tiliga qilingan mashina tarjimasida semantik va sintaktik kamchiliklar guvohi boʻlamiz.

Zamonaviy oʻzbek leksikografiyasining oldida turgan yana bir masala xorijiy tillardan maxsus atamalarni tarjima qilishda izchillikni taʼminlashdir. Yangi paydo boʻlayotgan tushunchalar uchun standartlashtirilgan muqobillarning mavjud emasligi tufayli texnik atamalarning turlicha talqin qilinishi nomuvofiqliklarni yuzaga keltiradi. Misol uchun, texnologiya, tibbiyot va huquqshunoslik kabi sohalardagi atamalar oʻzbek tilida bir nechta tarjimaga ega boʻlishi mumkin, bu esa ilmiy va

kasbiy doiralarda chalkashliklarga sabab bo'ladi. Yuqorida ko'rsatilgan raqamli platformalar bu kabi bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lsa-da, atamalar talqinidagi tafovutlarni bartaraf eta olmaydi. Tabiiyki, ushbu bo'shliqlarni bartaraf etish tilning aniqlik va funksionalligini saqlash uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, zamonaviy lug'atshunoslikning dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda.

O'zbek va ingliz lug'atchiligining qisqacha qiyosiy tahlili

	O'zbek Leksikografiyasi	Ingliz Leksikografiyasi
Dastlabki lug'atlar	Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" (11-asr) asari bilan boshlangan, ikki tilli (turkiy-arab) lug'at.	Epinal-Erfurt lug'ati (7-asr) kabi lotin-ingliz lug'ati.
Yondashuv	Dastlab me'yoriy (normativ), keyinchalik deskriptiv usullar qo'llanildi. Lekin me'yoriy yondashuvga moyillik yuqori qoldi.	Jonson lug'ati davridagi me'yoriylikdan Oksford ingliz lug'atida deskriptiv yondashuvga o'tildi
20-asr rivoji	Sobiq Sovet leksikografiyasi ta'siri; ko'plab ikki tilli (o'zbekcha-ruscha) va maxsus maqsadli, shu jumladan terminologik lug'atlar tuzildi.	Oksford ingliz lug'atida korpusga asoslangan usulni joriy qilindi.
Xozirgi vaziyat	Raqamli platformalar ("Izoh.uz", "Savodxon"); sun'iy intellekt rivojlanmoqda, elektron korpuslasni yanada rivojlantirish zarur Dolzarb masala: atamalar tarjimasini muqobillashtirish	Raqamli lug'atlar keng tarqalgan; hozirgi kunda ingliz tili kompyuter leksikografiyasi bo'yicha yetakchi o'rinni egallagan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. H.Fattohov, "O'zbek leksikografiyasi tarixiga bir nazar", O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1981, 3-soni
2. A.Nurmonov. "O'zbek tilshunosligi tarixi", o'quv qo'llanma. Mas'ul moharrir: Akademik Alibek Rustamov – Toshkent, 2002, b193-194, 228.
3. U. Uvatov, Mahmud AzZamaxshariy. Xurshid Davron kutubxonasi <https://khdavron.uz/kutubxona/islomiy-adabiyot/har-kunning-bir-hikmati-bor-zamaxshariyhikmatlari.html>
4. A. Rustamov. Mahmud Zamaxshariy, Toshkent, 1971, B 32
5. B. Atkins, M. Rundell, The Oxford Guide to Practical Lexicography, Oxford University Press, 2008, p. 540
6. S.I. Landau. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. Cambridge University Press, 2001, p. 496

UDC 830.1

PRAGMATIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES: A COMPARATIVE STUDY

D. Azimbayeva, Senior teacher: Uzbek State University of World Languages.

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlarini o'rganadi. Unda idiomalar, maqollar va iboralar solishtirilib, ularning muloqot va madaniyatdagi o'rni ochib beriladi. Tahlil frazeologik ma'no kontekstda qanday anglashilishini ko'rsatadi va tarjima hamda til o'rganishda foydalidir.

Kalit so'zlar: Pragmatika, frazeologik birliklar, idiomalar, maqollar, barqaror iboralar, qiyosiy tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot, til va madaniyat, kontekst, tarjima tadqiqotlari.

Аннотация. Данное исследование рассматривает прагматические особенности фразеологических единиц в английском и узбекском языках. Сравниваются идиомы, пословицы и устойчивые выражения, подчеркивая их роль в общении и культуре. Анализ выявляет межкультурные сходства и различия, что важно для перевода и изучения языков.

Ключевые слова: Прагматика, фразеологические единицы, идиомы, пословицы, устойчивые выражения, сопоставительное языкознание, межкультурная коммуникация, язык и культура, контекст, переводоведение.

Abstract. This study delves into the pragmatic features of phraseological units (PUs) in English and Uzbek, examining their role in communication, cultural nuances, and contextual applications. By analyzing idioms, proverbs, and fixed expressions, the research highlights the similarities and differences between the two languages, providing insights into their pragmatic functions and cultural implications.

Key words: Pragmatics, phraseological units, idioms, proverbs, fixed expressions, comparative linguistics, cross-cultural communication, language and culture, context, translation studies.

Phraseological units (PUs), encompassing idioms, proverbs, and fixed expressions, are integral components of language that reflect cultural nuances and enhance communication. These units often carry meanings that transcend their literal interpretations, offering insights into the values, beliefs, and historical contexts of a language community. Understanding the pragmatic features of PUs is essential for effective cross-cultural communication, translation, and language teaching. This study aims to explore the pragmatic features of PUs in English and Uzbek, focusing on their usage, meaning, and cultural significance. By conducting a comparative analysis, the research seeks to identify commonalities and differences between the two languages, shedding light on how PUs function pragmatically in various communicative contexts.

Pragmatics is the branch of linguistics that studies how context influences the interpretation of meaning. It examines the relationship between signs and their users, focusing on how speakers use language in communicative situations. Phraseology, on the other hand, deals with the study of fixed expressions and idiomatic combinations in language.

The intersection of pragmatics and phraseology is crucial for understanding how PUs function in communication. PUs often carry implicit meanings and cultural connotations that are understood by native speakers within specific contexts. Analyzing these units from a pragmatic perspective allows for a deeper understanding of their role in conveying meaning beyond the literal level.

Culture plays a significant role in shaping language and communication. PUs often reflect cultural values, beliefs, and historical experiences. For instance, idioms and proverbs may encapsulate societal norms, traditional wisdom, and collective experiences. Understanding the cultural context of PUs is essential for interpreting their meanings and for effective cross-cultural communication.

In the context of this study, the cultural aspects of PUs in English and Uzbek will be examined to identify how cultural differences influence the use and interpretation of these units.

Idioms are expressions whose meanings cannot be deduced from the literal meanings of the individual words. They often carry cultural significance and reflect the worldview of the language community.

English Idioms: Examples include "break the ice" (to initiate conversation) and "spill the beans" (to reveal a secret). These idioms often reflect Western values of openness and directness.

Uzbek Idioms: Examples include "ko'z ochiq bo'l" (be vigilant) and "yurakdan chiqsa, tilga chiqadi" (what comes from the heart, reaches the tongue). These idioms reflect Uzbek cultural values of attentiveness and sincerity.

Proverbs are short, commonly known expressions that convey traditional wisdom or advice.

English Proverbs: Examples include "a stitch in time saves nine" (addressing problems early prevents bigger issues) and "actions speak louder than words" (deeds are more significant than promises).

Uzbek Proverbs: Examples include "sabrsiz o'rganmaydi" (one who is impatient does not learn) and "kamdan-kam bo'lgan narsaning qiymati katta" (the value of something rare is high).

These proverbs encapsulate societal norms and values, with English proverbs emphasizing practicality and action, while Uzbek proverbs highlight patience and the value of rarity.

Fixed expressions are combinations of words that are often used together and have a specific meaning.

English Fixed Expressions: Examples include "at the end of the day" (ultimately) and "in the long run" (over time).

Uzbek Fixed Expressions: Examples include "oxir-oqibat" (in the end) and "ko'p o'tgan" (long ago).

These expressions are used to convey specific meanings in particular contexts, and their usage can vary between languages.

Pragmatics is the study of how context influences the interpretation of meaning in communication. It examines how speakers use language to achieve specific effects and how listeners interpret these utterances based on contextual cues.

In the context of PUs, pragmatics involves understanding how these units function in various communicative situations, considering factors such as speaker intention, listener interpretation, and cultural context.

PUs serve various pragmatic functions in communication, including:

PUs can convey feelings such as happiness, sadness, anger, or surprise.

Proverbs often offer guidance based on cultural norms and experiences.

Idioms and fixed expressions can make communication more vivid and engaging.

The use of certain PUs can signal membership in a particular cultural or social group.

In both English and Uzbek, PUs play a crucial role in achieving communicative goals and reflecting cultural identities.

The cultural context of PUs influences their meaning and usage. For example, an English idiom like "to kill two birds with one stone" may not have a direct equivalent in Uzbek, requiring adaptation to convey the same meaning. Similarly, an Uzbek proverb like "yurakdan chiqsa, tilga chiqadi" may not resonate with English speakers without an understanding of Uzbek cultural values.

Understanding the cultural implications of PUs is essential for effective translation and cross-cultural communication. It highlights the need for cultural sensitivity and awareness in language use.

Translating PUs between languages presents several challenges:

Literal translations may not convey the intended meaning.

PUs may carry cultural connotations that are not present in the target language.

Some PUs may not have direct equivalents in the target language.

These challenges necessitate the use of translation strategies that consider both linguistic and cultural factors.

This study underscores the importance of understanding the pragmatic features of PUs in English and Uzbek. By examining their usage, meaning, and cultural implications, the research provides insights into how these units function in communication and reflect cultural identities. The findings highlight the need for cultural awareness in language use and the challenges involved in translating PUs between languages.

REFERENCES:

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford University Press.
4. Dobrovol'skiy, D., & Piirainen, E. (2005). *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Elsevier.

UO'K 80(075.8)

TILSHUNOSLIKDA BADIY MATNNI LINGVOPRAGMATIK TAHLILIGA DOIR MULOHAZALAR

D.Sh.Azimova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada badiiy matnni lingvopragmatik tahlil qilishga doir mavjud mulohazalar qiyosiy o'rganilgan. Matnni, ayniqsa, badiiy matnni mukammal tahlili qilish va tushunish bugun tilshunosligimizda hamda adabiyotshunosligimizda eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Lingvopragmatik tahlil va uning turlari, xususiyatlari, jahon va o'zbek tilshunosligidagi sohaga doir yangi nazaryalar vujudga keltirishi tadqiqotimizda ilmiy tekshirildi. Shuningdek, maqolada pragmatolingvistikaning mohiyati, maqsad va vazifalari, boshqa fanlar bilan aloqasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvopragmatika, matn, badiiy matn, ilmiy matn, sintaksis, til birligi, mikromatn, semantika, stilistika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika, kompyuter lingvistikasi, lingvokulturologiya, antroposentrik tilshunoslik.

Аннотация. В статье сравнительно изучены существующие взгляды на лингвопрагматический анализ художественного текста. Анализ и глубокое понимание текста, особенно художественного, сегодня считаются одними из важнейших задач как в лингвистике, так и в литературоведении. В исследовании научно рассмотрены лингвопрагматический анализ, его виды, особенности, а также новые теории, возникающие

в этой области в мировой и узбекской лингвистике. Кроме того, в статье освещены сущность, цели и задачи прагмалингвистики, а также её связь с другими науками.

Ключевые слова: лингвопрагматика, текст, художественный текст, научный текст, синтаксис, языковая единица, микротекст, семантика, стилистика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, психолингвистика, компьютерная лингвистика, лингвокультурология, антропоцентрическая лингвистика.

Abstract. The article provides a comparative study of existing perspectives on the linguo-pragmatic analysis of literary texts. Analyzing and thoroughly understanding texts—especially literary ones—is considered one of the most important tasks in both linguistics and literary studies today. This research scientifically examines linguo-pragmatic analysis, its types, characteristics, and the emergence of new theories in this field within both global and Uzbek linguistics. Additionally, the article highlights the essence, goals, and objectives of pragmalinguistics, as well as its connections with other disciplines.

Key words: linguopragmatics, text, literary text, scientific text, syntax, linguistic unit, microtext, semantics, stylistics, cognitive linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, computational linguistics, linguoculturology, anthropocentric linguistics.

Tilshunoslikda matn tushunchasi gapdan ko'ra yirik hajmli aloqa vositasi, nutqiy faoliyat mahsuli, muayyan qonuniyatlar asosida shakllangan nutq ko'rinishidir. Har qanday og'zaki va yozma nutq ko'rinishi matn hisoblanib, uning bir qancha turlari mavjud:

1. Mikro va makromatn;
2. Tasviriy, hikoya, muhokama matni;
3. Badiiy, ilmiy, rasmiy, ommabop matn kabi.

Matn tiplarini belgilashda asosiy omillardan biri, nutqining funksional uslublaridir. Matn funksional uslubiy mohiyatga ko'ra, ilmiy matn (tezis, maqola, ma'ruza, taqrizlarga), badiiy matn (nasriy, nazmiy asarlar), rasmiy matn (ma'lumotnoma, qaror, buyruq, tavsifnoma, tavsiyanomalar), ommabop matn (maqola, suhbat, tabrik) ajratish mumkin.

Asosiy matn mohiyatida estetik vazifa ustunlik qilsa, bunday matn badiiy matn deyiladi. Shu bilan birga matn insonlar orasida faqatgina muloqot jarayoni bilangina chegaralanib qolmaydi. U insonlarning hissiyotlarini, tuyg'ularini, hayajonlarini, azob va qayg'ularini ifodalash, shu orqali kitobxon va tinglovchining ta'sirlanishini, voqealar olamiga tortishni xohlaydi. Bunda matnda obrazlar va makon-zamon jarayonlari asosiy rol o'ynaydi. Bu ko'proq badiiy matnda o'z ifodasini topadi [10.23-24-b]. U boshqa matn turlaridan badiiy ifoda vositalarining mavjudligi bilan ajralib turadi. Bular metafora, sifatlash, metonimiya, ibra va maqollar va hokazo bo'lib, ular, shubhasiz, ilmiy yoki rasmiy uslubdan ko'ra ko'proq hissiyot va ifodalilikni aks ettiradi.

Badiiy matn pragmatik tahlilning eng murakkab va qiziqarli ob'ektlaridan biri hisoblanadi. Badiiy asarlarning tili nafaqat muayyan davrning adabiy tilini aks ettiradi, balki yozuvchining individual uslubi, dunyoqarashi va badiiy mahoratini ham namoyon etadi. Shu bois, badiiy matnni lingvopragmatik jihatdan tahlil qilish adabiyotshunoslik va tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. Badiiy matnni pragmatik tahlil qilish orqali biz asarning g'oyaviy-badiiy mazmunini chuqurroq anglash, yozuvchining so'z qo'llash mahoratini baholash va badiiy ijodning til xususiyatlarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Badiiy matnni estetik mazmun ifodasi oldingi o'ringa chiqadi, muallif o'quvchiga axborotni oddiygina yetkazmaydi, balki ushbu axborot mazmunini ma'naviy jihatdan boyitishga, uning inson ruhiyatiga ta'sir qudratini kuchaytirishga harakat qiladi. Aslida individual uslubda shaxsning tiliga, uning boy imkoniyatlariga bo'lgan munosabatlari nomoyon bo'ladi [2.145-b].

O'zbek tilshunosligida matn tahlili – tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarida asosiy o'rinni egallaydi. Matnni tahlil qilish, uning ma'nosini chuqur tushunish, tilning imkoniyatlarini anglash va ularni to'g'ri qo'llash – bu o'quvchilarda nafaqat tilshunoslik, balki umumiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Matn tahlili va uni o'rganish masalasi yuzasidan olimlarimiz ko'plab amaliy nazaryalarni tadqiq qilgan. Matn tahlili muammolari bilan jiddiy shug'ullangan o'zbek tilshunoslaridan biri M.Hakimovdir. U asosiy maqsadi “ilmiy matn va uning birliklari orasidagi

mazmuniy munosabatni ifoda etuvchi bog'lovchilar, ularning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalarini aniqlashga yo'naltirilgan ishlarga hissa qo'shish, ilmiy matnda muallifning xususiy munosabati hamda uning turlarini belgilash"dan iborat bo'lgan nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlarini boy faktik materiallari asosida batafsil tadqiq etgan [5. 128–b.]. Matnni tahlil qilishda semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik yondashuvlar muhimdir. Pragmatik tahlil matnning kontekstual ma'nolarini o'rganishga qaratilgan. Bu tahlil matnni ijtimoiy, madaniy va tilshunoslik kontekstida tahlil qilishni nazarda tutadi. Matnning pragmatik tahlili, o'quvchilarga tilning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini tushunishga yordam beradi. Pragmatik tahlil matnning qanday maqsadni ko'zlaganini, qanday til vositalari yordamida maqsadga erishilayotganini aniqlashga yordam beradi. Bu tahlil insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida aks ettiruvchi nutqiy jarayon, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat, nutqiy vaziyatning ta'siri bilan aloqadordir. [3. 25-b.]

Badiiy asar yaratish uchun yozuvchining tafakkurdagi idroki (matnni shakllantirish motivi, strategiya va taktikalari) ham lisoniy voqelanishi murakkab kognitiv, stilistik, semantik va pragmatik sohalar doirasida yuzaga keladi. Xuddi shu sababga ko'ra **pragmatika** – semantika, stilistika va sintaksis sohalarida o'rganiladigan masalalarni qamrab oladi hamda o'ziga xos umumlashtiruvchi soha vazifasini o'taydi. Lingvopragmatika muloqotning real sharoitda mavjudligi va vazifa bajarishi bilan bog'liq masalalar to'g'risida bahs yuritadi, boshqacha aytganda, pragmatika kontekst tarkibidagi ma'noni tadqiq etish bilan shug'ullanadi. [9. 38-b.]

Pragmatika tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amaliy tarmog'i sifatida insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida mujassamlashtirgan nutqiy jarayon, nutqiy vaziyat ta'siri bilan namoyon bo'luvchi nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat bilan aloqador masalalarni o'rganadi. "Pragmatika tilshunoslik fanining yangi sohalaridan biri bo'lib, uning manbasi Ch.Pirs, U.Djems, D.Dpyun, CH.Morris kabi taniqli filosof olimlarning nomi bilan bog'liqdir. P.Grays, T.A.Deyk, Dj.R.Syorl, D.Frank kabi olimlarning roman-german tilshunosligidagi va A.A.Akishina, N.D.Arutyunova, V.V.Bogdanov, A.M.Bushuy, M.S.Kagan, L.P.Krisin, A.A.Leontyev, N.I.Formanovskaya, L.V.Sherba kabi tilshunoslarning rus tilshunosligidagi tadqiqotlari pragmatik tahlil namunalari hisoblanadi. Ularning ishlarida XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida belgilar sistemasi va lingvistik belgi funktsionalligi xususidagi g'oyalar o'rta tashlanib, semiotika haqidagi asosiy tushunchalar aniqlanadi, sintaksis, semantika va pragmatika o'rtasidagi o'zaro farqlar ko'rsatiladi" [10. 46-b.]. Pragmatika grekcha "pragmos" so'zidan olingan bo'lib, "ish", "harakat" ma'onolarini ifoda etadi. Pragmatika lingvistik belgilarning nutqdagi funktsional qo'llanishini o'rganadi [5.5-b.]. Shuning uchun ham tilshunoslikning bu yo'nalishi semiotika tarmoqlaridan biri sanaladi.

Mustaqillik yillarida ma'naviy qadriyatlarimizning tiklanishi, milliy tilimizga davlat tili maqomi berilishi o'zbek tilshunosligida keng qamrovli tadqiqotlarning rivojlanishi uchun zamin yaratdi. Tilshunoslikda kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika, kompyuter lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, antroposentrik tilshunoslik kabi sohalar yangi bosqichga ko'tarildi. Nutqda oshkora hamda yashirin ma'nolarni tadqiq va tahlil qilish, insonning o'zligini nutqi orqali namoyon qilishi kabi masalalarni o'rganish bugungi o'zbekona tafakkur tarzi, milliy mafkura va milliy g'oya tushunchalarining mohiyatini ochishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, til hodisalarining milliy tabiati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga yo'l boshchilik qildi.. Shunga muvofiq, tilshunoslik fanida o'zbek tilining ilmiy va amaliy tadqiqi ham jadal rivojlanmoqda. Fanimizda bir necha yangi yo'nalishlar shakllandi. Mustaqillik davrida pragmatik lingvistikaning rivojlanishiga sabab bo'ldi. Tilni tizim sifatida o'rganish natijalari ommalashib, ona tili ta'limi mazmunini yangiladi. Lisoniy birliklar sistemaviy, struktural, semantik va substansial tadqiq usullari asosida o'rganildi. Natijada, til birliklarining lisoniy imkoniyatlarini muayyan nutqiy faoliyat jarayonida tahlil qilish ehtiyoji paydo bo'ldi. O'zbek tilshunosligida til birliklariga xos lisoniy imkoniyatlarni nutqiy faoliyat jarayonida tahlil qilishni maqsad qilib qo'ygan pragmatik tilshunoslik yuzaga keldi [1.14.-b.]. Bu ilmiy yonalishda T.A.Bushuy, Sh.Iskandarova, M.Kamolova, S.Mo'minov, A.Nurmonov, S.Raximov, B.Rahmatullayeva, Sh.Safarov, M.Hakimov kabi tilshunoslarning sohaga oid izlanishlari nazariy asoslarning shakllanib borayotganligidan darak

beradi. Pragmatik lingvistikaning tilshunoslik turkum fanlari orasidagi o'rni, lingvistik pragmatikaning amaliy va nazariy shakllanishi, pragmatik birliklar va ularning tahlili kabi muammolar o'zbek tilshunosligida ham dolzarb masalalardan sanaladi.

Xulosa qilib aytganda hozirgi davrda jahon tilshunosligi, jumladan, o'zbek tilshunosligida badiiy matnni pragmatik tahlil qilish, uning mohiyatini, yozuvchining ichki kechinmalarini, shuningdek, makon va zamon voqeiyliklarini anglashda o'z o'rini egallamoqda. Til tizimi va uning qurilish birliklarida mavjud lisoniy imkoniyatlar nutqda voqelanadi. Shunday ekan, XXI asr tilshunosligida “til – shaxs – jamiyat” tushunchalari ilmiy qimmati oshdi. Bu tushunchalarni bog'lab turgan inson hayotidagi muhim siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy, madaniy, ma'naviy, ruhiy, axloqiy munosabatlar fanda alohida-alohida ilmiy tahlil usullari va me'zonlarini belgilab berdi. Oqibatda tilshunoslikda tilning mazkur munosabatlar zanjirida faollashadigan amaliy vazifalari tadqiqiga e'tibor kuchaydi. Natijaga badiiy matnning mohiyatini anglashda pragmatik tahlil muhim masalaga aylandi. Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika nutqqa lisoniy faoliyat – fikr almashtirish va o'zgalarga ta'sir ko'rsatish, bu faoliyatni yaratishning asosiy turlaridan biri sifatida yondashadi. Shuning uchun nutqning ta'sirchanligi, tezkorligi, mantiqiyiligi va samaradorligini nutqiy faoliyat doirasida tadqiq etish markaziy o'rinni egallaydi. Badiiy matnni lingvopragmatik tahlil qilish nafaqat tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun, balki umuman olganda madaniyat va jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish va yangi metodlarni ishlab chiqish badiiy adabiyotni yanada chuqurroq tushunish va qadrlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azimova S. Nutq aktlari va kommunikativ kompetensiya: rad javobini bildiruvchi illokatsion harakatni pragmatik tahlil qilish. // So'z san'ati. – 2020. – № 6. – 14 b.
2. Боймирзаева С. Бадий матнда қўшма гап. – Самарқанд, 2008. 145 б.
3. Hakimov M. Gaziyeve M. Pragmalingvistika asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. 25 b.
4. Хайдаров Ш. Бадий матнда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланилиши. Филол.фан.докт...дис. – Тошкент, 2011. 128 б.
5. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. – Свердловск, 1990. С. 5.
6. Odinayev B. O'zbek nutqiy muloqotining lingvopragmatik xususiyatlari (Erkin A'zam asarlari misolida) filol.f.b.f.dok. ...diss.avtoref. – Samarqand, 2023. 38 b.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Fan, 2008. 46 b.
8. Yo'ldoshev M., Isoqov Z., Haydarov Sh. Badiiy matnning lisoniy tahlili.– Toshkent: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 24 b.
9. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvistikasi. – Toshkent: Fan, 2008. 178 b.
10. Юлдашев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. Филол.фан.докт...дис. – Тошкент, 2009.

UO'K 808.5

TARIXIY MAVZU VA AVLIYO OBRAZIGA MUROJAAT: ASAD DILMURODNING “PAHLAVON MUHAMMAD” ASARI

F.Ya.Azimova, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada Asad Dilmurodning “Pahlavon Muhammad” romani tahlilga tortilib, tarixga murojaat yo'sinida yozilsada, undagi zamonning emas, ma'naviy mohiyatning realligi muhim ekanligi tahlil asosida yoritiladi. Muallif qahramonning kurashdagi hadsiz yutuqlari omili uning jismoniy kuchidan ko'ra, yuksak ruhoniyl olamida ekanini ishonarli tasvirlagani parchalar yordamida dalillanadi.

Kalit so'zlar: tarix, ruhiyat, psixologizm, analitik tahlil, psixologik kurash, xronotop

Аннотация. В данной статье анализируется роман Асада Дилмурода «Пахлавон Мухаммад». Несмотря на историческую направленность произведения, автор подчеркивает, что основное внимание уделено не столько реконструкции эпохи, сколько раскрытию духовной сущности главного героя. В статье доказывается, что причина побед Пахлавона Мухаммада на ринге заключается не только в его физической силе, но, прежде всего, в его возвышенном духовном мире. Эта мысль подтверждается убедительными художественными отрывками из романа.

Ключевые слова: история, духовность, психологизм, аналитический анализ, психологическая борьба, хронотоп

Abstract. *This article analyzes Asad Dilmurod's novel Pahlavon Muhammad. Although written in a historical framework, the focus of the work lies not in the depiction of a specific era, but in the revelation of the protagonist's spiritual essence. The study argues that the true source of Pahlavon Muhammad's numerous victories in wrestling is not his physical strength, but the depth and power of his spiritual world. This is convincingly demonstrated through selected passages from the novel.*

Keywords: *history, spirituality, psychologism, analytical analysis, psychological struggle, chronotope*

Istiqlol davri voqealarini to'g'ri anglash va to'g'ri yoritish, tarixiy shaxslarni esa davr siyosati, mafkurasi nuqtayi nazaridan emas, hayotiy haqiqat hamda tarixiy jihatdan haqqoniy inkishof qilish imkonini beradi. Qaysiki, badiiy asarda insoniy kechinmalar jarayoni, iztiroblari mohiyati, o'zining falsafiy talqinini topsa, o'sha asar har qanday jamiyat o'zgarishlarida ham umrini tugatmay yashab qoladi. Adabiyotshunos olim Dilmurod Qur'onov shunday yozadi: "Ma'lumki, badiiy asar mazmuni ko'p qatlamli hodisa bo'lib, ulardan ikkitasi - aktual va tub estetik qatlamlar universal xarakterga ega. Aktual qatlam deyilganda, asarning ijtimoiy-siyosiy mohiyati tushuniladiki, u bevosita asar yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy maqsadlariga qaratiladi. Tub estetik qatlam esa asar yaratilgan davrgagina qaratilgan emas - u davr kontekstidan ayro holda ham tushunilaveradi". Tadqiqot obyektim bo'lgan ushbu romanning ham mohiyatidagi dolzarb qatlam ko'zga yaqqol tashlanib turmaydi. Ammo yuqori paragraflarda aytib o'tganidek, ijodkorning tarixiy mavzuga murojaati - tarixiy shaxslar va voqea-hodisalarni shunchaki tasvirlash emas, uzoq tarixda yashab o'tgan insonning boshidan o'tganlarini hikoya qilish orqali bugungi odamlarning ma'naviy dunyosiga nazar tashlashga urinish sanaladi. Asad Dilmurodning "Pahlavon Muhammad" nomli romani ana shunday fazilatga egaligi bilan kitobxon qalbini zabt etadi va ma'naviy olamini boyitish orqali o'z hayot yo'lini to'g'ri belgilashga imkon tug'diradi. Demak, roman kamolotga xizmat qiladi.

Asad Dilmurod ijodida Pahlavon Muhammad davriga murojaat yangi mavzu emas edi. Sababi "Mahmud Torobiy" romanida ham yozuvchi tarixiy mavzuga murojaat etgan edi. Ammo bu asarning e'tiborga molik jihati shundaki, unda, avvalo, qahramonning inson sifatidagi fazilatlarini ko'rsatishga e'tibor bergan ijodkor uning ruhiy olamidagi ziddiyatlarni tarixiy jarayonlar bilan bog'liq holda tasvirlaydi.

Bilamizki, tarixiy asarlarda unga asos qilib olingan syujet roman janriga xos ma'lum bir davrdagi shart-sharoit, xalq, mamlakat hayoti, tarixiy shaxs obrazlari orqali yoritiladi. Shu sabab yozuvchi tarixiy asarga qo'l urishdan oldin qahramon yashagan davrning sharoitini, muhitning o'ziga xos qirralarini, xarakter shakllanishiga ta'sirini, ruhiyatidan falsafasigacha barcha voqea-hodisalarni mukammal o'rganishi shart bo'ladi.

Sulton Husayn Boyqaro zamonida Pahlavoni olam laqabi bilan shuhrat topgan kurashchi inson bo'lgan. Zamondoshlari tomonidan qayd etilgan bitiklarda Pahlavon Muhammadning shaxsiyati to'g'risida muayyan tasavvur beradi. Birgina Alisher Navoiy uni to'rt asarida tilga oladi. Chunonchi, "Holati Pahlavon Muhammad" asarini ulug' kurashchi, so'fiy va shoir, Pahlavon Muhammadning vafoti munosabati bilan yozgan bo'lsa, "Majolis un-nafois" tazkirasida uning ijodiga maxsus to'xtaladi. Shuningdek, "Vaqfiya" va "Soqiynoma" asarlarida buyuk do'stini ham tilga oladi. Tengsiz inson va kurashchi haqida Zayniddin Vosifiyning "Badoye ul vaqoe" asarida ham yozilgan. Yozuvchi Asad Dilmurod ham bu manbalarni o'rganib, o'z asari syujetiga ham kirgizadi.

Zayniddin Vosifiyning asarida Pahlavon Muhammadga quyidagicha ta'rif keltiriladi:

"...to shu damgacha, kunning zarrin kokilli qizil pahlavoni ko'k gumbazi maydonida shomning qora libosli zangi kurashchisi yuzini yerga qaratib, zabun etib turgan ekan, har vaqt subhidamda u yer uzra ko'tarilib, kalla urish fanida u zangini zamon tuprog'idan olib, chuqurga uloqtirar ekan, unga teng keladigan pahlavon dunyoga kelmagan. Birorta pahlavon ham uning tizini yerga tekkizolmagani ma'lum. Pahlavon barcha ilmu fanlarga, fazilatu kamolotga mohir edi."

Yuqoridagi asarlardagi ma'lumotlarni o'rganib, shuni bilamizki, u shunchaki oddiy bir pahlavon emas. U mardlik va jasoratning oliy timsoli, ham jismoniy, ham ma'naviy kamolotga yetgan zot. O'z zamonasining dunyoga dong'i ketgan pahlavoni bo'lish barobarida, musiqa ilmidan yaxshi

xabardor, Qur'on hofizi, she'riyat shaydosi, hamda takyagohida mamlakat uchun nihoyatda kerakli kuchli pahlavonlarni tarbiyalagan insondir.

Roman syujeti Pahlavon Muhammadning vafot etgani xabari bilan boshlanadi. Asad Dilmurod asarning boshidanoq kitobxonga tanlagan qahramoni qanchalar suyukli, dilkash va ardoqli inson bo'lganligini shu sahna tasviridanoq anglatib, romanga qiziqishni yanada oshirishga erishadi. Chunonchi, o'quvchi Navoiy va Husayn Boyqarolarning ulkan muhabbatiga erishgan, vafotidan butun Xuroson, jumlai jahon yetim qolganini anglab, qalblari beun nola chekayotgan bu tarixiy shaxslarning dardiga hamnafas bo'lishni boshlaydi.

“Hey, do'sti qadrdon, qoshingizga yukunib keldik, tura qolmaysizmu?!” xitobi esa kitobxonni yanada ta'sirlantiradi. Asarga kitobxon yanada bog'lanib qoladi.

Romanning dastlabki qatlamlarini sinchiklab o'qiy boshlagan sari, yozuvchi psixologiyasida shakllana boshlagan fikrning goh psixologik peyzaj tasvirida, goh Alisher Navoiyning qalblarini titratib yuboradigan ruhiy iztiroblari orqali quyuqlashtira borganligiga duch kelamiz. Roman H.Boyqaro davrining taraqqiyotidagi toj-taxt talashlari jarayonidagi siyosiy ziddiyatlarning, shuningdek, tarixiy qarama-qarshilikni tug'diruvchi turmush ziddiyatlarining analitik tahlili orqali Pahlavon Muhammad siymosini yaratishga qaratilgan. Roman konkret tarixiy haqiqat asosida yozilgan. Aytish mumkinki, davr munosabatlari bilan yozuvchi va shaxs, jamiyat munosabatlari ijodiy uchrashgan nuqtadagina g'oyaviy nur – psixologik vaziyat paydo bo'ladi. Pahlavon Muhammad g'oya va shakl taqozosiga ko'ra markaziy o'rinni ishg'ol qiladi. Uning atrofida bo'layotgan voqealar, hatto romanning bosh qahramoni Pahlavon Muhammad ruhiy olami ham Alisher Navoiyning nigohi orqali baholanadi: ***“Pahlavon millatimiz quyoshi erdi, – qisqa jimlikdan foydalangan Amir Alisher halidan beri miyasini band qilgan fikrni aytishga jazm etdi. – Jaholat qilichiga ko'ksi qalqon, shohu gadoga ham, xosu avomga ham joni tasadduq! Aytgan har so'zi, bosgan har qadami toabad ibrat!..***

Sukunat mamlakatida hech qachon ko'rilmagan zil osudalik cho'kdi.”

Asad Dilmurodning ushbu romanidagi vaqt bosh qahramon – Pahlavon Muhammadning hayot yo'lini yoritishga vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunga qaramasdan, asardagi vaqtni - Alisher Navoiy vaqti, Darvesh Muhammad vaqti, Husayn Boyqaro vaqti va boshqa obrazlarning vaqtlariga bo'lish mumkin. Bu obrazlar va ularga ajratilgan vaqt tasviri bir maqsadga – Pahlavon Muhammad yashagan vaqt va muhitni to'liqroq gavdalandirishga qaratilgan. Vaqt, muhit ham bu obrazning turli qirralarini badiiy bo'yoqlar yordamida kitobxon ko'z o'ngida yanada yorqinroq chizilishiga xizmat qilgan.

Vaqt Pahlavonning inson, shaxs, kurashchi, keng tafakkurga ega diniy ilm sohibi bo'lib yetishishida, ayniqsa, xarakterining shakllanishida va o'zidagi bir-biriga zid bo'lgan sifatlarning yuzaga chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Badiiy adabiyotdagi yo'l xronotipi ham vaqt kabi mutloq cheksizdir. Asad Dilmurodning asarida yo'l tasviriga ham o'rin berilgan. Hirot, Mashhad, Astrobod, Polvonota kabi shaharlarning tasvirlari ham xuddi asardagi obrazlarning hayotidek bir-birini takrorlamaydi.

A.Dilmurod asar annotatsiyasida Pahlavon Muhammad qanday inson bo'lganligini, uning yuksak shaxsligini, nima sababdan bu shaxsning timsolini gavdalandirganligini mazmunini ifodalab beradi. Xususan, asarda shunday deyilgan: “Qo'lingizdagi romanda Pahlavoni olam unvoni bilan shuhrat qozongan, Amir Alisher Navoiy bilan Sulton Husayn Boyqaroning qiyomatlik do'sti — ko'ngil mahrami bo'lgan, Alisher Navoiy «Holoti Pahlavon Muhammad» qasida-risolasida azhari minash-shams — quyoshdek nur sochuvchi zot, shamsul-millat — millat quyoshi deb ta'riflagan Pahlavon Muhammad Abusaid siymosi, botiniy va zohiriy dunyosi o'z ifodasini topgan. Roman kompozitsiyasi va syujeti o'tkir psixologik kurash va keskin to'qnashuvlar hamda ziddiyatlar asosiga qurilgan. Ya'ni, faqat kurash emas, ilm-u hikmat maydonida ham kifti yer ko'rmagan Pahlavon Muhammad XV asr Hirotiga xos murakkab ijtimoiy muhitda, nur va zulmat, vafo va xiyonat yonmayon yashagan, toj-u taxt uchun qonli nizolar avjiga chiqqan sharoitda muntazam o'zini anglash, ma'naviy va jismoniy komillikka erishish uchun intilgani, ruhiy qiynoqlar iskanjasida bukilmagani, adolat va oriyatga ko'ksini qalqon qilib, jo'mardlik, halimlik, sadoqat va ulusparvarlik ruknlariga sodiq qolgani batafsil tasvirlangan.”.

Asad Dilmurod asarda Pahlavon Muhammadning otasi obrazini ham yaratadi. Pahlavon Muhammad Hirot yaqinidagi Ne'matobod shahrida bir takyagoh qurib, u yerda yigitlarga kurashning sir-asrorlarini o'rgatib yurgan. Polvonlik sir-asrorlarini, diniy tarbiya va go'zal xulq egasi bo'lishlikni qahramon o'z otasi Abusaidan kasb qilganini ijodkor asarida bayon qiladi. Ammo aslida Abusaid ismli shaxs uning tog'asi bo'lganligini biz Navoiyning asarida guvohi bo'lamiz:

“Pahlavonning nasabida sayodat sharafi bor, ammo chun tag'oyisi Pahlavon Abusaidkim, zamonning pahlavon va musallam kushtigiri erkondur va Pahlavon kichik yoshlig' erkonda ul fanda kundan-kunga andin g'aribosor va ajib namudorlar zohir bo'lur erkondir.”

Demak, Asad Dilmurod tarixiy haqiqatni qayta ishlab, unga badiiy sayqal berib, otaga munosib o'g'lon ekanini ko'rsatish maqsadida o'z badiiy realligini yaratadi.

Muallif asar personajlaridan birining nuqtai nazaridan turib, ikkinchi bir personaj kechinmalari, hatti-harakatlarini baholash bilan davrga va uning kishilari ruhiy olamiga chuqurroq kirib boradi va o'ziga xos ko'p qatlamli psixologik tahlil orqali shu kichik tasvirga so'nggi bir ikki yil ichidagi tarixiy voqealarning quyuqlashtirilgan tasvirini singdirib yuboradi. U tarixiy vaziyatning chigallashuvida Husayn Boyqaroning rolini ham nazardan chetda qoldirmaydi. Uning ruhiy holati tasviri orqali zamon muhitini ochib beradi:

“Mana nihoyat nadomat ummoni ostida ko'pdan beri nihon yotgan achchiq haqiqat po'kakdek yuzaga qalqib chiqdi. Mudhish manzara ko'z oldida gavdalangan hamono go'yo g'oyibdan bir kamon o'qi ucha kelib, chippa ko'ksiga sanchildi. Rostdan ham qo'ynida bir emas, bir necha ilon asrab yurganidan g'ofil ekan. Jamiyki yuqori darajali imtiyozlardan emin-erkin foydalanib kelayotgan sevikli yostiqdoshi sanalmish Xadicha begim nechun oyog'iga bolta urish payiga tushdiykin?!”

Jamiyat va shaxs munosabatlarida Pahlavon Muhammad yashagan davrning butun murakkabliklari umumlashtirilgan. Dorussaltanatdagi mana shunday murakkab vaziyat, Husayn Boyqaroning Badiuzzamon Mirzo bilan ziddiyati, suyuqli yorining fitna-yu makrlari Pahlavon Muhammadning ruhiyatiga ta'sir qilmasdan qolmaydi. Shunga qaramay, uning shoir, kurashchi sifatida sabot bilan ish olib borishi uning ruhiyati sobitligidan dalolat beradi.

Pahlavon Muhammadning qanday shaxs ekanligini anglatish uchun kurash ketar ekan, ikki birodar uchrashtiriladi, ya'niki A.Navoiy va Pahlavon Muhammadning bir-biri bilan ko'p muloqoti bunga yordam beradi. Navoiy psixologiyasi sirli hayoliy bo'yoqlarda jonlanadi. Yozuvchi uni alohida bir mehr bilan yaratadi. Pahlavon Muhammad Navoiy bilan har gal uchrashganda, bir-birlariga: “He, do'-o'o'st” deb murojaat qiladilar. Shu ikki insonning og'a-ini tarzidagi sadoqati roman sahifalarini nur bilan to'ldirib yuboradi. Ikkisining qalban bir-biriga nihoyatda bog'liqligi turli sahnalarda o'z badiiy talqinini topadi. Xususan, Navoiyning betob bo'lish voqeasi Pahlavon Mahmudning tushida voqe' bo'ladi:

“Saharga yaqin uxlab tushida Amir Alisherni ko'rdi. Shoiri davron taqalanmagan yo'rg'a cho'gir minib qaygadir shoshilmay borar, kiyimi yupunligi bois izillab urilayotgan izg'irinda dag-dag qaltirar edi. Yap-yangi mo'ynali po'stin ko'tarib Pahlavon yo'lini to'sib: “Pirim, sovqotib qolibsiz, tez ushbuni kiyvoling!”- deya qichqirdi. Hazrat tashakkur aytib po'stinni yelkasiga tashlagan chog'da u qaynoq terga pishgancha sakrab uyg'ondi. Nedir havotir chekib, bomdodga dumaladi, qayta-qayta sajdaga bosh qo'yib Yaratgan Egamdan osoyishtalik tiladi...

Nogoh Amir Alisher o'g'ilxoni Mavlono Kamoliddinni tanib shoshib qoldi. –Og'ajon, padari buzrukvorim hasta bo'libdur, muborak ko'ngillari sizni istaydur, - dedi mehmon shoshilib.

Hey, darig'! Pahlavoni olam quloqlariga ishonmay muridlar egallagan ayvon oxirida bir muddat yog'ochdek qotdi.”

Asad Dilmurod Navoiyning obrazi orqali Pahlavon Muhammadning ruhiy olamiga kirib boradi. Navoiyni ijod qilishga doim undagan, har bir yaxshi-yomon kunida uning yonida bo'lgan, shuningdek, saroydan ko'ngli sovib, saltanat ishlaridan og'ringan paytlari ham uni qo'llab-quvvatlagan inson Pahlavon Muhammad hisoblanadi. Va aksincha, Pahlavon Muhammadning tushkun ahvoliga malham, noqulay vaziyatlarga tushgan payti haloskori Alisher Navoiy edi. Bir kun shunday hodisa ro'y beradiki, Sulton Husayn Boyqaro Xoja Majididdinning qutqusi sabab, Pahlavonni jazolamoqchi bo'ladi. Aniqrog'i, shahar ko'chalarida juldur kiyim kiyilgan holatda sazoyi

qilishni amr etadi. Shu ahvolda Pahlavonni olib ketishayotgan mahal Alisher Navoiy ularning qarshisidan chiqadi va Sultonga qarata ushbuni so'zlaydi:

“- Olampanoh, Yaratgan egam shohidki, biz qiyomatlik do'st tutingan kunda har shodligu har qayg'uni bo'lishmak uchun qasam ichgan edik. Jumlai mo'min havas qilgulik saodat faqat ul zotga tegishli bo'lib qolmasun, malol olmay buyuringki, shu xil libosdan yana keltirsunlar, kamina ham andog' yasanay-da, qadrdonim bilan birga borib sayisxonangizni supuray!...”

Do'stning bunday shijoati o'quvchida katta taassurot uyg'otadi. Bunday qaltis vaziyatda Pahlavonning ham hech kimdan yozg'irmay, o'z ahvoliga o'zinigina aybdor bilib: “Ish tushibdur, ey ko'ngul, mardona bo'l, netmak kerak?”-deya o'ziga qilgan xitobi uning ruhiyatidagi ezgu qirralarini ochadi. Ayni shu hodisa Zayniddin Vosifiyning “Badoye ul-vaqoye” asarida ham keltiriladi. Biz bu orqali nafaqat do'stlikning yuksak namunasini ko'ramiz, balki, o'z xatosiga holis baho beradigan, hamisha har qanday og'ir sinovga tayyor metin bardoshli, oriyatli shaxsning ichki dunyosini butun tarovati bilan namoyon bo'lganiga guvoh bo'lamiz.

Yozuvchi zamon tarixiy taraqqiyotida yuz berayotgan fojeali onlarning yaqinlashib qolganini ruhiy olamining psixologik portret ifodasida jonlantira olgan. Asad Dilmurod bosh qahramonni ikki tarixiy davrada gavdalandiradi. Birinchisi, toj-u taxtlar o'rtasidagi fojiali urush bo'lsa, ikkinchisi, o'zining ma'naviy olami, ya'ni Navoiy singari ilm egalari bilan bo'lgan davralari. Yozuvchi o'z qahramonining fikrlar va hislar oqimini ifodalar ekan, shu orqali analitik printsip mag'zi bo'lmish xarakter tasvirining ichki va tashqi tomonlari yaxlitligiga erishadi. Davr materiallarini tanlab olish orqali Pahlavon Muhammad davriga xos bo'lgan tarixiy taraqqiyotga baho berish va turmush voqea-hodisalari ustidan hukm chiqarish yozuvchi psixologizmining o'ziga xos qirralari bo'lib, kitobxonlarni o'ziga tortib ketish qudrati bilan yo'g'rilgan. U o'tmishni qayta jonlantiradi. Ikki ta salobatli inson – Pahlavon Muhammad va Alisher Navoiy obrazlarini bir-biriga uyg'un holatda tasvirilaydi va shu yo'l tarixiy taraqqiyotni chuqur tushunish va undan asosiy halqalarni ajrata bilish jihatidan obrazlarning farqli qirralarini chizib bera boshlaydi. Ham kurashchi, ham she'r shaydosi bo'lgan Pahlavon Muhammad ko'p narsada Navoiyga suyanadi. Qirq yilga yaqin Navoiy bilan do'st-u hamsuhbat bo'lgan Pahlavon va shoir orasida bir kudurat, sovuqlik tushmaganligi ularning qanchalar qadr don bo'lganliklarini isbotlaydi.

“Pahlavon Muhammad” romani tarix va tarixdagi shaxslarga yangicha yondashish mahsuli ekanligi, unda odam tarixga qilingan ilova emas, balki o'z qismatini, o'z sha'niga yarasha o'tashi mumkin bo'lgan yaratq sifatida ko'rsatilgani bilan e'tiborni tortadi. Ya'ni, bu asarda tarix vositasida odam emas, balki odam orqali tarix aks ettiriladi. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, yozuvchi uchun hayotning realligi emas, balki ma'naviy mohiyatning realligi muhimroq sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 s.
2. Zayniddin Vosifiy “Badoye ul-vaqoe” (Nodir voqealar). Toshkent-1979
3. Asad Dilmurod. Pahlavon Muhammad. // “SHARQ” NMAK, T.: 2006, 3-bet
4. Alisher Navoiy. “Holoti Pahlavon Muhammad” 1-2
5. Karimov H. Tarixiy shaxs va badiiy obraz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

UDC 808.3

THE INFLUENCE OF CULTURAL NORMS AND VALUES ON THE FORMULATION AND INTERPRETATION OF REQUESTS AND OFFERS IN ENGLISH AND UZBEK CONTEXTS

S.X. Azimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.X. Ubaydullayeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek kontekstlarida iltimos va takliflarni shakllantirish hamda tushunishga madaniy me'yorlar va qadriyatlarining ta'sirini o'rganadi. Iltimos va takliflar insoniy muloqotning muhim qismlaridan biri bo'lib, odatda o'z madaniy doiralari lingvistik jihatdan kuchli bog'langan. Ushbu tadqiqot ularning ifodalanishi va qabul qilinishidagi mavjud farqlar va o'xshashliklarni tahlil qilishga intiladi, bunda xushmuomalalik strategiyalari, rasmiylik darajasi va bilvosita ifoda usullarini belgilovchi madaniy o'lchovlarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *madaniy me'yorlar, xushmuomalalik strategiyalari, iltimoslar, takliflar, ingliz tili, o'zbek tili, individualizm, kollektivizm, lingvistik xulq-atvor.*

Аннотация. *Данная статья исследует влияние культурных норм и ценностей на формулирование и понимание просьб и предложений в английском и узбекском контекстах. Просьбы и предложения являются важными составляющими человеческого взаимодействия, которые лингвистически обычно тесно связаны с их соответствующими культурными рамками. Настоящее исследование направлено на анализ существующих различий и сходств в их выражении и восприятии с акцентом на культурные измерения, определяющие стратегии вежливости, уровень формальности и косвенности.*

Ключевые слова: *Культурные нормы, стратегии вежливости, просьбы, предложения, английский язык, узбекский язык, индивидуализм, коллективизм, языковое поведение.*

Abstract. *This article explores the influences of cultural norms and values on the issue of request and offer formulating and understanding within English and Uzbek contexts. Requests and offers represent some major constituents in human interaction that linguistically usually exhibit a strong attachment to their respective cultural frameworks. The present research attempts to analyze existing differences and similarities in their expression and perception, with a focus on the cultural dimensions defining the politeness strategies, level of formality, and indirectness.*

Key words: *cultural norms, politeness strategies, requests, offers, English language, Uzbek language, individualism, collectivism, linguistic behavior.*

Introduction. Language serves not only as a means of communication but also embodies cultural norms and values. The way people communicate, particularly when making requests or proposals, discloses a great deal about the social norms, customs, and relational interactions of their culture. Nonetheless, the approaches employed to carry out these speech acts differ markedly between languages and cultures, shaped by the fundamental norms and values of the societies in which they occur.

In cultures where English is spoken, communication typically features individualism and low-context interaction, prioritizing directness, clarity, and efficiency. Requests and offers are often presented using courteous expressions and modal verbs, showing consideration for the recipient's independence while ensuring clarity. In comparison, Uzbek culture, based on collectivism and high-context communication, emphasizes indirectness, respect for social hierarchies, and the use of honorifics or kinship terms to convey politeness.

Although these cultural differences significantly influence cross-cultural communication, there has been minimal research comparing the linguistic practices of English and Uzbek in this regard. This research intends to address this gap by examining how cultural norms influence the creation and understanding of requests and offers in English and Uzbek. It examines the relationship between politeness strategies, indirectness, and formality.

Literature review and methodology. The study of requests and offers as linguistic phenomena has been explored extensively within the frameworks of pragmatics and sociolinguistics. Brown and Levinson's [1] politeness theory has been foundational in understanding how individuals manage face-threatening acts (FTAs) like requests, where speakers must balance their own needs against the listener's autonomy. In individualistic cultures like those of English-speaking societies, directness is often mitigated by polite expressions to avoid offending the listeners "negative face," which refers to the desire for freedom from imposition.

Although studies have examined cultural influences on requests and offers in various languages, research comparing English and Uzbek remains limited. For example, studies on English speakers [4] have emphasized the use of modal verbs and hedging strategies, while research on Uzbek speakers [5] has highlighted the importance of kinship terms and culturally specific politeness markers. However, few studies directly compare these two linguistic and cultural frameworks, leaving a gap in understanding how these practices differ and what this reveals about underlying cultural values.

This study employs a comparative qualitative research design to analyze the linguistic strategies used in formulating and interpreting requests and offers in English and Uzbek. The research focuses

on identifying patterns of directness, politeness, and formality, as well as the cultural norms that shape these patterns.

The data was collected through a combination of methods: naturalistic conversations were recorded from native English and Uzbek speakers to observe authentic use of requests and offers in daily communication; semi-structured interviews were conducted with 15 native speakers of each language to understand their perceptions of politeness and cultural norms in making requests and offers; formal and informal written examples, such as emails and letters, were analyzed to complement spoken data. Participants were selected to ensure diversity in age, gender, and social background.

The data was transcribed and coded thematically to identify recurring linguistic patterns. Comparative analysis was conducted to highlight similarities and differences in requests and offers across the two languages. Additionally, qualitative responses from interviews were analyzed to provide context and insight into the cultural norms influencing these speech acts.

Results and discussion.

English Patterns

Analysis of the data revealed that requests and offers in English are typically direct, emphasizing clarity and individual autonomy. Among the 100 examples of requests and offers collected from native English speakers: modal verbs such as "could," "would," and "can" were used in 75% of requests (e.g., "Could you help me with this?"); the polite marker "please" appeared in 65% of requests and 40% of offers, often at the end of the sentence (e.g., "Pass me the salt, please."); hedging strategies (e.g., "I was wondering if you could...") were used in 45% of formal settings to soften the tone. The data also highlights English speakers' preference for equality and efficiency. Directness in requests reflects the individualistic cultural norm of prioritizing autonomy and minimizing ambiguity. Politeness markers like "please" mitigate imposition, while modal verbs soften commands without compromising clarity.

Uzbek Patterns. In contrast, Uzbek requests and offers emphasized indirectness and the use of culturally specific politeness markers. From the 100 examples collected: honorifics and kinship terms appeared in 80% of requests and offers, such as "Aka" (brother) or "Opa" (sister), to establish respect and solidarity; indirect phrasing, such as stating the need instead of directly requesting (e.g., "I'm thirsty" instead of "Can you bring me water?"), was observed in 70% of requests; religious expressions like "InshaAllah/ Xudo" (God willing) were found in 30% of offers to convey humility and respect. Uzbek communication patterns reflect a collectivist culture that values hierarchy, respect, and group harmony. The frequent use of honorifics and kinship terms underscores the importance of social roles and relationships. Indirectness helps avoid confrontation, preserving interpersonal harmony, especially in hierarchical settings.

Discussion. The findings align with established cultural norms. English-speaking cultures, shaped by individualism, prioritize clarity and equality in communication [3]. Direct requests, softened by polite expressions, reflect the importance of maintaining autonomy while respecting others. Uzbek communication, influenced by collectivism and high-context traditions, prioritizes interpersonal harmony [3]. Indirectness and honorifics demonstrate respect, especially toward elders and superiors, reflecting a deeply ingrained hierarchical value system.

Conclusion. This study highlights significant differences in how requests and offers are formulated and understood in English and Uzbek contexts. In English, directness, clarity, and the use of polite markers such as modal verbs and "please" dominate, underscoring values of individualism and equality. Conversely, Uzbek speakers frequently use indirect phrasing, honorifics, and kinship terms, emphasizing collectivism, respect, and social hierarchy. Understanding the role of politeness, directness, and formality in communication can help bridge cultural gaps. Future research could expand on this work by examining other speech acts, such as apologies or compliments.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Sage Publications.

3. Holmes, J. (1995). Women, men, and politeness. Longman.

4. Yusupova, D. (2019). Politeness strategies in Uzbek: An analysis of requests and offers. Uzbek Journal of Linguistics, 12(1), 23–38.

UDC 808.3

PRAGMATIC FUNCTIONS OF SPEECH ACTS IN UZBEK AND ENGLISH

S.Azimova, PhD, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida nutq aktlarining pragmatik funksiyalari o'rganiladi. Asarda iltimos, uzr so'rash, maqto'v va rad etish kabi nutq aktlarining bajarilishi va talqiniga madaniyat, kontekst va ijtimoiy me'yorlarning ta'siri tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil orqali ikki tilda qo'llaniladigan pragmatik strategiyalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar ochib beriladi hamda madaniyatlararo muloqot va til o'rganishdagi ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, Nutq aktlari, O'zbek tili, Ingliz tili, Madaniyatlararo muloqot, Odob, Sotsiolingvistika, Til taqqoslash, Pragmatik kompetensiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются прагматические функции речевых актов в узбекском и английском языках с акцентом на влияние контекста, культуры и социальных норм на реализацию и интерпретацию речевых актов, таких как просьбы, извинения, комплименты и отказы. Посредством сравнительного анализа выявляются сходства и различия прагматических стратегий в двух языковых сообществах и обсуждаются последствия для межкультурной коммуникации и изучения второго языка.

Ключевые слова: Прагматика, Речевые акты, Узбекский язык, Английский язык, Межкультурная коммуникация, Вежливость, Социолингвистика, Сравнение языков, Прагматическая компетенция.

Abstract. This article explores the pragmatic functions of speech acts in Uzbek and English languages, focusing on how context, culture, and social norms influence the performance and interpretation of speech acts such as requests, apologies, compliments, and refusals. Through a comparative analysis, the paper highlights the differences and similarities in pragmatic strategies employed in both linguistic communities and discusses implications for cross-cultural communication and second language acquisition.

Key words: Pragmatics, Speech Acts, Uzbek, English, Cross-cultural Communication, Politeness, Sociolinguistics, Language Comparison, Pragmatic Competence.

Introduction. Language serves not only as a means of communication but also as a tool for social interaction. One of the most significant areas in understanding how language functions in social contexts is pragmatics, particularly through the study of speech acts – utterances that perform actions such as requesting, apologizing, complimenting, or refusing. These acts are deeply influenced by cultural norms, societal expectations, and contextual factors. While English has been extensively analyzed in terms of its pragmatic structures, Uzbek – despite its rich cultural and linguistic heritage – remains underexplored in this domain.

This article aims to investigate the pragmatic functions of speech acts in Uzbek and English, highlighting both the similarities and differences that emerge in their usage. By analyzing how speakers in both languages realize speech acts within comparable contexts, we can gain insights into their underlying cultural values, politeness strategies, and communication styles. Such a comparative approach is crucial not only for linguistic theory but also for practical applications in intercultural communication, translation, and language teaching, particularly for Uzbek speakers learning English and vice versa.

This study seeks to answer key questions: How are speech acts pragmatically realized in Uzbek and English? What cultural and linguistic factors influence their interpretation? And what can these findings reveal about broader patterns of communication in each language? Through these inquiries, the paper contributes to a more nuanced understanding of cross-linguistic pragmatics and encourages further exploration into the dynamic interface between language, culture, and society.

The study of speech acts as a branch of pragmatics was first introduced by J.L. Austin (1962) in his seminal work *How to Do Things with Words*, where he identified performative utterances and categorized speech acts into locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts. Later, John Searle (1969) expanded upon Austin's work by developing a classification of illocutionary acts, including representatives, directives, commissives, expressives, and declarations. These foundational theories laid the groundwork for analyzing how speech functions beyond literal meaning.

In the context of English linguistics, numerous studies have explored speech act realization across different social and cultural settings. Blum-Kulka et al. (1989), in the Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP), conducted a seminal cross-linguistic study that highlighted the variation in request and apology strategies among different languages, including English. Their work emphasized that speech acts are culturally grounded, with distinct politeness norms guiding pragmatic behavior.

Leech (1983) introduced the concept of politeness maxims which complement Grice's Cooperative Principle, suggesting that speakers manage interpersonal relationships through pragmatic strategies. Brown and Levinson's (1987) theory of face-threatening acts (FTAs) further emphasized how social hierarchy, power relations, and solidarity influence speech act choices – an essential consideration in cross-cultural comparisons.

Research in Uzbek linguistics, however, has only recently begun to address speech acts from a pragmatic perspective. Bozorov (2008) and Rakhimova (2015) examined politeness and directive acts in Uzbek, highlighting the role of honorifics, age hierarchy, and formality in shaping communicative norms. These studies illustrate that speech acts in Uzbek are often more indirect and deferential, especially in formal or elder-younger interactions.

Cross-linguistic studies comparing Uzbek and English pragmatics are scarce but growing. For example, Toshpulatova (2019) compared apologies and found that Uzbek speakers tend to use more elaborate expressions of regret, while English speakers are more direct and economical in their expressions. Similarly, Karimov (2021) analyzed refusals and concluded that Uzbek speakers employ more mitigating language, often embedding refusals in narrative or justificatory frames.

Studies from second language acquisition research also show that Uzbek learners of English often transfer pragmatic norms from their native language, resulting in communication breakdowns or misinterpretations. Taghizadeh & Mohammadi (2020) emphasize the importance of teaching pragmatic competence alongside grammatical structures in ESL instruction, especially for speakers of high-context cultures like Uzbek.

In summary, while foundational work in speech act theory originates in Western linguistics, there is a growing body of literature addressing pragmatic behavior in Uzbek. However, there is still a clear gap in systematic, comparative studies that explore how similar speech acts function pragmatically in both languages. This study aims to fill that gap and contribute to a deeper understanding of intercultural pragmatics.

Methodology. This study adopts a comparative qualitative approach to analyze the pragmatic functions of selected speech acts – requests, apologies, refusals, and compliments – in Uzbek and English. Data were collected from two primary sources:

1. Natural conversations and media transcripts (e.g., interviews, TV shows, online forums).
2. Discourse Completion Tasks (DCTs) administered to 30 native Uzbek speakers and 30 native English speakers, covering both formal and informal scenarios.

Participants' responses were categorized using Searle's taxonomy of illocutionary acts, and analyzed based on directness, politeness strategies, and contextual appropriateness. The study ensured cultural sensitivity by including situational prompts tailored to each linguistic group's norms.

Data Analysis. The analysis revealed distinct pragmatic patterns between Uzbek and English speakers:

- Requests: Uzbek speakers preferred indirect forms with honorifics, while English speakers used more explicit and concise structures.

- Apologies: Uzbek speakers employed elaborate justifications, often showing emotional intensity. English apologies were more formulaic and efficiency-focused.
- Refusals: Uzbek responses were highly mitigated, with narrative justifications; English speakers tended toward brief and assertive refusals.
- Compliments: In Uzbek, compliments were often reciprocated or deflected, reflecting modesty norms. In English, they were more likely to be accepted directly.

These findings confirm that cultural norms and communicative values significantly influence the structure and delivery of speech acts in both languages, underlining the importance of pragmatic awareness in cross-cultural communication and ESL teaching.

Conclusion. This study highlights the significant role of culture, context, and social norms in shaping the pragmatic realization of speech acts in Uzbek and English. While English speakers tend to favor directness and efficiency, Uzbek speakers often rely on indirectness and politeness, reflecting deeper cultural values such as respect, modesty, and formality. These differences underline the necessity for enhanced pragmatic competence, especially in cross-cultural and second language communication. The findings offer valuable insights for language educators, translators, and intercultural communicators, emphasizing the need to integrate pragmatic training into language instruction.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
2. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
3. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Ablex.
4. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
5. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.

UO'K 81-13

DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING TAHLILI: KINODISKURS HAQIDA MA'LUMOT

A.K.Badiriddinova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ancha yillardan beri diskurs tushunchasi turli sohalardan keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, u olimlar tomonidan ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'layotgan mavzulardan biridir. Ushbu maqolada diskurs tushunchasi, uning turli sohalardagi ahamiyati, lingvistikadagi o'rni va kinodiskurs haqida sharq va g'arb olimlarining umumiy fikr va xulosalari haqida fikr yuritiladi. Kinodiskursning o'zbek kino san'atidagi namunalari orqali, bu tushunchani yanada ochib berishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *lingvistik diskurs, hissiy va estetik funktsiya, sahna, kadr, epizod, referentsiya yaxlitligi*

Аннотация. *Хотя понятие дискурса уже многие годы широко используется в различных областях, оно по-прежнему остаётся одной из наиболее обсуждаемых тем среди учёных. В данной статье рассматривается концепция дискурса, его значение в различных дисциплинах и роль в лингвистике, а также представлены общие взгляды и выводы восточных и западных исследователей по данной теме. Кроме того, анализируется понятие кинодискурса на примере узбекского киноискусства, что способствует дальнейшему раскрытию и иллюстрации данного понятия.*

Ключевые слова: *лингвистический дискурс, эмоциональная и эстетическая функция, сцена, кадр, эпизод, референциальная целостность*

Abstract. *Although the concept of discourse has been widely used in various fields for many years, it remains one of the most debated topics among scholars. This article examines the concept of discourse, its significance across various disciplines, and its role in linguistics, presenting the general views and conclusions of both Eastern and Western scholars on this subject. Additionally, the concept of film discourse is analyzed, with examples from Uzbek cinema art, which help to clarify further and illustrate this notion.*

Keywords: *linguistic discourse, emotional and aesthetic function, scene, frame, episode, referential integrity*

Kirish. Diskurs tushunchasi murakkab hodisalardan biri hisoblanadi va hozirgi kunda turli xil sohalarida ommalashib bormoqda. U tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, antropologiya, adabiyot, tarixnavislik kabi sohalarining o'rganish obyekti hisoblanadi. Bu atama lotin tilida “discursus” – u yoqdan bu yoqqa yugurish, bahlashish, munozara qilish, fransuz tilida “discours” nutq yoki muloqot degan ma'nolarni anglatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Diskurs tahlili atamasi ilk marotaba 1952- yilda amerikalik tilshunos olim Zellig Harris tomonidan “Diskurs tahlili” nomli maqolasida qo'llanilgan. Uning qarashlariga asosan, diskurs bu jumladan tashqari holatda dunyoqarash va fikrlar uyg'unligi asosida uni tahlil qilish usuli bo'lib, tasviriy tilshunoslikda bitta jumla bilan cheklanmay uni davom ettirishga urg'u beradi [1], ammo bu tushuncha paydo bo'lganligiga ancha vaqt bo'lishiga qaramasdan tadqiqotchilar diskurs tahliliga aniq va barcha qabul qiladigan ta'rif berish oson emasligin aytishadi, chunki diskurs bu anchagina katta, ammo aniq bir fikr bilan ifodalash qiyin bo'lgan atamadir. Shunga qaramasdan, dunyo olimlari diskursga turli ta'riflar berishgan. Stubbs diskursni jumalardan darajasi yuqori til birligi desa[2], Halliday & Hasan uni semantik birlik; shakl emas, ma'no birligi deb ta'riflaydi[3]. Rus tilshunosi Yu.S.Stepanov diskursni nafaqat tilning grammatik va sistaktik jihatlariga, balki ijtimoiy muhit va muloqotning maqsadlariga ham e'tibor qaratishni afzal bilgan. Shuningdek, u diskursni “til ichidagi til” sifatida izohlab beradi[4]. Tilshunoslik bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda “diskurs” pragmatik, ekstralingvistik, ijtimoiy madaniy, psixologik va shu kabi faktorlar bilan uyg'unlashgan matn sifatida qaraladi[5].

Diskurs lingvistikada tilni faqat grammatik va semantik tuzilishini emas, ijtimoiy va kommunikativ hodisa sifatida o'rganishga ham imkon beradi. Ellen Bartonning 2004-yilda chop etilgan “Lingvistik diskurs tahlili: matnlarda til qanday ishlaydi” kitobida diskursni tilning muayyan xususiyatlari matnning turli kontekstlarda talqin qilishga qanday hissa qo'shishini tahlil qilish usuli deb izohlaydi. Shu bilan birga u lingvistik diskurs tahlilining ikki asosiy yo'nalishini ko'rsatib o'tgan:

1.Struktura(tuzilma) – tilning birliklari (ovoz, bo'g'in, so'z, ibora, gap bo'lagi, gap);

2.funksiya (vazifa) – tilning ma'lum bir maqsad uchun qo'llanishi (axborot, ijtimoiy, ifodaviy)[6]. Diskursning oddiy matndan farqi u nafaqat butun gapni grammatik va sintaktik jihatdan, balki uning qanday soha yuzasida, qanday vaziyatga nisbatan va aynan nima uchun mana shu so'zlar orqali ifodalanganligining linguo-falsafiy izohini namoyon qilib beradi. Diskurs tilning kontekstual, dinamik va amaliy jihatlarini aniqlashda katta ahamiyatga ega, ya'ni oddiy grammatik nazariyalar matndagi yoki nutqdagi jarayonni to'liq o'rganib chiqa olmaganligi sababli diskurs orqali tilning muayyan vaziyatda qanday ishlatilishini o'rganiladi. U og'zaki va yozma nutqda ham tahlil qilinishi mumkin bo'lib, uning qanday shaklda amalga oshirilishi muhim emas, chunki ikki vaziyatda ham diskurs orqali butun matnni tahlil qilish va to'liq o'rganib chiqish mumkin. Diskurs orqali turli sohalar: jurnalistika, biznes, media, ilmiy tadqiqotlardagi nutqlarni tahlil qilish, ko'zda tutilgan maqsad va natijani aniqlash mumkin.

Natijalar. Diskursning o'rganish sohaları ko'p bo'lib, kinodiskurs ham hozirgi kunda ommalashgan jarayondir. Ma'lumki, filmlar ko'plab insonlarning e'tiborini jalb qilib, jamiyatdagi siyosiy ahvol, din, madaniyat, dunyo tillari va insonlarning kundalik ahvoli haqida ma'lumot beradi, film diskursining bajaradigan bir nechta funksiyalari mavjud bo'lib, ushbu funksiyalar tomoshabin bilan tegishli ma'lumotlarni almashish, o'tgan tajribani uzatish, yangi bilimlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, tartibga solish funksiyasi, hissiy funktsiya, estetik funksiyalarni o'z ichiga oladi[7]. Diskurs tahlili sohasining mutaxassisslaridan biri Norman Fairclough, diskurs bu nafaqat ijtimoiy amaliyotlarni aks ettirishini, balki ularni tashkil qilishini ta'kidlab o'tadi. Shu sababli filmlar nafaqat jamiyatning passiv aks-sadolaridir, balki ideologiyalar va ijtimoiy me'yorlarni shakllantirishda faol ishtirokchilari sifatida o'rganiladi [8], ya'ni jamiyatdagi til, din, irq, madaniyat kabi mavzularni yoritib berish va ommaviy qarashlarni shakllantirishda, shuningdek, tomoshabinning bu mavzularda xulosa chiqarishiga hissa qo'shadi.

Kinodiskurs nafaqat so'zlar, iboralar, so'z birikmalari tahlili balki montaj, ovoz dizayni, imij, kameralar ishlashi harakatini ham nazorat qiladi. Ko'plab film nazariyachilari kinodiskursning asosiy strukturaviy birliklarini sahna, kadr, sekvensiya, epizod va narrativ birliklardan iborat deb hisoblaydi.

Kinodiskurning tahlil davomida quyidagi parametrlarni ham o'rganib chiqadi:

- Ishtirokchilar o'rtasidagi muloqotlar (qahramonlarning o'xshash xususiyatlari);
- Kommunikatsion maqsadlar (emotsional bog'liqlik, o'xshash ma'lumotlar va h.k);
- Kommunikatsion ahvol (vaqt, makon-zamon, joy, muhit) [9].

Muhokama. Shuni ham ta'kidlash kerakki, kino bu murakkab voqea-hodisalarni oddiylilik bilan tomoshabinga yetkazib beruvchi jarayondir. Buni Christian Metz kino bu tushuntirishga qiyin, lekin tushunishga oson deya ta'riflaydi [10], chunki kinoda faqatgina nutqdan emas, balki boshqa vositalar: muhit, joy, vaqt, harakatlar ham rol o'ynaydi. Kinodiskurs nutq va yuqoridagi vositalarning uyg'unligi asosida hosil bo'ladi. Misol tariqasida Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasidagi ssenariyni ko'rish mumkin. 1-rasmda o'ng ustunda suhbat parchasi, chap ustunda esa suhbat bilan bog'liq kamera kadrlarining mazmuni tasvirlangan.

Matn

Kadr

Boy: "Voy, voy!"

Tangriqul temir asbob ila sanduqni
sindirar. Sandiqni ovozi ila boy
uyg'onur. Boy cho'chib turar va
kaltakni olib, Tangriqulga yugurar.

Toshmurod kaltakni kelib ushlar. Tangriqul
pichoq ila boyni qo'lga urar.

Boy taraqlab yiqilar.

Jon uzar, tipirlar, xirillar.

Rasm 1. "Padarkush" dramasi 3-parda.

1-rasmdagi matn bilan kadr bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, bo'shliqlarni to'ldirib turadi. Film tushunarli bo'lishi uchun uni taqdim etuvchi diskurs ham yaxlit bo'lishi kerak. Diskursning yaxlitligi bo'yicha tadqiqotlarda matnlar ichidagi so'zlar o'rtasidagi endoforik bog'lanish-referensiya muhim ahamiyatga ega. Referensiya yaxlitligi diskursning bir qismidagi elementning o'z ma'nosini izohlash uchun boshqa bir elementga anaforik yoki kataforik tarzda ishora qilishi orqali hosil bo'ladi [11]. Bu vaziyatda ko'rsatish olmoshlari (bu, shu, o'sha, mana bu), kishilik olmoshlari (men, sen, u, biz) orqali referensiya ifodalanadi. Masalan, Yo'ldosh A'zamov tomonidan suratga olingan "O'tkan kunlar" filmida Kumush Otabekni to'y kunida ko'rgan paytda birdaniga "Siz o'shamu?" deb taajjublanadi, ya'ni bu jumla orqali ushbu filmida bu ikki qahramon oldin ham uchrashganligini va bu so'zlar o'sha paytlarni eslab aytilganini bilish mumkin. Shu bilan birga shifokor bu yerda – U bir soat oldin keldi gaplarining ketma-ketligida, ikkinchi gapdagi u olmoshi anaforik tarzda birinchi gapdagi shifokor shaxs nomiga ishora qilib, ikkala referent o'rtasida bir xil ma'no bog'lanishini yaratadi. Shuningdek, kino namoyishida tilning his-tuyg'ular (qo'rquv, g'azab, his-hayajon) bilan chambarchas bog'liqligi turli holatlarni bog'lashga yordam beruvchi "mohiyatni ushlab turuvchi vosita" sifatida qaraladi. Kinodagi bildirilgan emotsiyalar orqali tomoshabin o'sha vaziyatni his qilishi, vaziyatni aniqroq anglashi mumkin. Yuqorida ta'kilanganidek, kinodiskurs faqatgina so'zlar yoki aktyorlar harakatlarni o'rganmaydi, u kadrlar, ovoz va boshqa kinoni yaxlitligini ta'minlovchi qismlarni tahlil qiladi va ular bir-biriga uzviy bog'liq hisoblanadi. Kinodiskursning ochiq tabiati tomoshabinga ketma-ket kelgan cheksiz tasvirlarni idrok qilish va uni anglab olish imkonini beradi. Mitryning ta'kidlashicha, tasvirlar har doim aniq ma'noga ega emas va ularning roli har safar aynan bir xil ma'noni ifodalash bilan cheklanmaydi [12]. Shu bilan birga film diskursining ochiqligi multimedia xarakteri bilan bog'liq bo'lib, ko'plab kodlarning ishlashi bilan ham aloqador, natijada filmni tushunishning o'zgaruvchanligi va yangi ma'nolar hamda ramzlarning paydo bo'lishiga olib keladi [13]. Kino yaratishdagi diskurs murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi, u ssenariy yozish, vizual hikoya qilish, ijtimoiy va madaniy ta'sirlarni ham o'z ichiga oladi.

Xulosa. Diskursning lingvistikada tutgan o'rni, oddiy jumlaning turli xil mavzular yuzasidan tahlil qilinishi, nutqdan tashqarida e'tiborga olinadigan umumiy ma'nosi, uning boshqa sohalarda ham ommalashuviga sabab bo'lgan omillar, uning matn ichidagi so'zlardan bilan cheklanmasdan matnning ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatdan tushunish orqali tahlil qilish bu haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Harris, Z. (1952). 'Discourse Analysis.' Language.
2. Stubbs, M. (1996). Text And Corpus Analysis. Oxford: Blackwell.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). Cohesion In English. London: Longman.
4. Yu.S.Stepanov (1998). Til va Metod.Zamonaviy til falsafasi.
5. F.Yakubov.(2023).Diskurs va matn tushunchasi haqida
6. Kirsty Williamson, Lisa M.Given, Paul Scifleet.(2018) Qualitative data analysis, Research Methods
7. Mechkovskaya, N. B. (2017). Language and communication philosophy.
8. Fairclough, N. (2003). Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research. Routledge
9. Ollamurodov A. (2023). Cognitive-Discursive Approach to The Analysis of Film Discourse
10. Metz, Christian (1974/1991) Film Language. A Semiotics of Cinema.
11. Richard W. Janney (2010) Film Discourse Cohesion.
12. Mitry, J. (2000). Semiotics and the analysis of film.
13. Svetlana Zaichenko.(2019). Film Discourse as a Powerful Form of Media and its Multi-Semiotic Features

UDC 808.5

COGNITIVE-PRAGMATIC ANALYSIS OF "SPIRITUAL VALUES" CONCEPT IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA DISCOURSE

S.U. Barotova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek kognitiv tilshunosligi, tilshunoslik va madaniyatshunoslik, pragmlingvistika kabi sohalarning yuksalishi tahlil qilinadi. U milliy-madaniy jamoalar doirasidagi ma'naviy qadriyatlar va lingvistik tajribalarni o'rganishni o'rganadi, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik belgilari haqida tushuncha beradi. Shuningdek, media nutqi murakkab tarkibiy va semantik shakllanish, aksiologik tizim sifatida qaraladi. Media nutqining asosini moddiy, ma'naviy va ijtimoiy madaniyatning o'ziga xosligiga mos ravishda, lingvistik va pragmatik komponentlar bilan chambarchas bog'liq holda ifodalangan tushunchalar tizimi tashkil etadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy qadriyat, tilshunoslik, o'rganish, pragmatik, til, kognitiv, kontseptsiya, media-diskurs.

Аннотация. В этой статье анализируется возникновение таких областей, как узбекская когнитивная лингвистика, лингвистические и культурные исследования и прагматическая лингвистика. Она изучает исследование духовных ценностей и языкового опыта в рамках национально-культурных сообществ, предлагая понимание признаков взаимозависимости между языком и культурой. Также медиадискурс рассматривается как сложное структурно-семантическое образование, аксиологическая система. Основой медиадискурса является система концептов, которые выражаются в соответствии со своеобразием материальной, духовной и социальной культуры, в тесной связи с языковыми и прагматическими компонентами.

Ключевые слова: духовная ценность, лингвистика, исследование, прагматический, язык, когнитивный, концепт, медиадискурс

Abstract. This article analyzes the rise of fields such as Uzbek cognitive linguistics, linguistic and cultural studies and pragmlinguistics. It studies into the search of spiritual values and linguistic experiences within national-cultural communities, present insights into the signs of interdependence between language and culture. Also, media discourse is considered as a complex structural and semantic formation, an axiological system. The basis of media discourse is a system of concepts that are expressed in accordance with the originality of material, spiritual and social culture, in close connection with linguistic and pragmatic components.

Key words: spiritual value, linguistics, study, pragmatic, language, cognitive, concept, media discourse.

Introduction. It's known that media discourse is reflected as a compound structural and semantic formation, an axiological system. The basis of media discourse is a system of concepts that are articulated in accordance with the originality of material, spiritual and social culture, in close connection with linguistic and pragmatic components. This article discusses cognitive linguistics, one of the areas of the anthropocentric paradigm. [3] The views of world linguists on the concept and its types, methods of conceptual analysis are analyzed. Therefore the concept is recognized as a unit of thought and set of knowledge that branched and unified at one point.

Moreover, cognitive analysis outlines the value component of the concept, which contains subjective modalities (axiological, emotive, deontic). [4] An axiological modality is a rational (positive or negative) assessment of an event.

Main part. Firstly, this study explores the role of linguoculturology in English and Uzbek linguistics, highlighting how cultural values, historical experiences, and social norms shape language structures and communication styles. Results indicate that English, rooted in individualism, frequently employs business and efficiency-related metaphors, while Uzbek, shaped by collectivism, relies on nature and social harmony in its expressions. However, cultural and linguistic factors shape the expression of cognitive semantic features. [6] English may employ diverse metaphors spanning different sensory experiences, while Uzbek might focus more on visual and physical metaphors. Cultural shades influence expressions like "swallowed a book" in English and "kitob yutgan" (swallowed a book) in Uzbek, reflecting unique cultural experiences and values regarding knowledge acquisition.

Furthermore, this connection lets pragmatics to explore how meaning is created and interpreted through both linguistic and non-linguistic signs, vital for analyzing multimodal discourse. [7] Pragmatics deeply engages with sociology and anthropology to understand how language use reflects and shapes social relationships, cultural norms, and individuality. Also, contemporary English-language media discourse uses a powerful influence over public view and attitudes, requiring an exploration into the nuanced mechanisms of persuasive communication. This study examines the concept of synergistic pragmatic effects, focusing on how the combination of diverse language structures influences the efficacy of persuasive verbal communication.

Methodology. Concepts of example phenomena represent a mental image of a stereotypical situation, which reflects the results of human cognition of the surrounding reality. [4] In modern media texts, the peripheral layer is transformed under the influence of the extralinguistic context, while the nuclear layer of the conceptual component of the concept remains unchanged.

It's known that the study deals with the general concept of phraseological units, which is reflected in the expression of the linguocultural means that arise in social events and serve for the specific national communicative process of society, both of which illuminate the national-cultural values of society the people.[9] Given the close connection of a language with a human being, the need to apply the theory of anthropological linguistics to the phraseological system, aimed at studying his/her consciousness, worldview, spiritual and practical activities, is natural and important.

Results and discussion. The significance of the topic of the work is that the work was carried out within the framework of a new anthropocentric linguistic direction - cognitive linguistics and the importance of the comparative study of languages to identify their national and cultural specifics. The results of the study showed that despite the universal symbol of the concept heart in any language, the concept in question has certain features of verbalization in each of the languages being compared.

The aim of the article is to consider the concepts mind and thinking as fundamental axiological dominants, to identify the components of their semantic space in modern media discourse, realizing that linguistic and hermeneutic research allows both a retrospective picture and the impact of the media on readers.[1] The analysis was carried out by means of continuous sampling, frequency analysis, definitional analysis, synthesis, comparative analysis, contextual and linguistic-hermeneutic methods.

Conclusion. To conclude, the cognitive-pragmatic analysis of "spiritual values" in English and Uzbek media discourse reveals significant cross-cultural variations in conceptualization and

verbalization. While both languages share universal cognitive mechanisms for expressing spiritual concepts, their cultural-specific manifestations differ considerably, with English emphasizing individualistic metaphors and Uzbek focusing on collective harmony and nature-based imagery. This research pays to understanding how media discourse shapes and reflects cultural values through language use, offering valuable insights for intercultural communication and translation studies.

REFERENCES:

1. Khudayberganova, Durdona, Mukimova, Zokhida, and Karimova, Feruzakhon. 2023. "The Role of Linguistic Anthropocentrism Theories in Uzbek National Linguistics". Journal of Law and Sustainable Development.
3. Abdusharipovna, Babanazarova Sokhiba. 2020. "Methodology of Concept and Conceptual Analysis". International Journal of Early Childhood Special Education.
4. Filichkina, T. P.. 2024. "Precedent Phenomena as a Means of Event Representation in the English Language Media Discourse".
5. Sodiqova, Sayyoraxon. 2025. "The role of linguoculturology in english, uzbek linguistics and the formation of modern research in the field".
6. Norboboyevna, Gulchexra Tursunova. 2024. "Cognitive Semantic Features of Phraseological Units Denoting Human Intellectual Abilities in English and Uzbek Language".
7. Discourseanalyzer. n.d.. "Introduction to Pragmatics in Discourse Analysis [Interactive Article] - Discourse Analyzer AI Toolkit".
8. Khranchenko, Dmitry S.. 2023. "The power of synergy in discourse: Exploring persuasive language in English mass media". Indonesian Journal of Applied Linguistics. <https://doi.org/10.17509/ijal.v13i2.63068>
9. Ergasheva, G.. NaN. "Conceptual gender analysis of gender marked phraseological units and proverbs in the uzbek language".
10. Uktamovna, B. S. (2024). "Love" as a semantic group of "spirituality" semantic field. international journal of social science & interdisciplinary research, 13(05), 16-19.
11. Uktamovna, B. S. (2025). The significance of music for teaching English. American journal of education and learning, 3(1), 848-853.
12. Barotova, S. U. (2020). The theory of teaching vocabulary. Theoretical & Applied Science, (6), 242-244.

UO'K: 82-145

ASQAR MAHKAM IJODIDA TASAVVUF

G. Baxtiyorova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

<https://orcid.org/0009-0006-6001-0325>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada shoir Asqar Mahkam she'riyatidagi tasavvufiy qarashlar, ramzlar, tushunchalar g'oyaviy va badiiy jihatdan tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Tasavvuf, tasavvufiy timsollar, foniylilik, oshiqona g'azal, so'fiy, ilohiy ishq.*

Аннотация. *В данной статье идейно и художественно анализируются мистические взгляды, символы, концепции в поэзии поэта Аскара Махкама.*

Ключевые слова: *Суфизм, мистические символы, духовность, романтическая газель, суфий, божественная любовь.*

Abstract. *In this article, the mystical views, symbols, concepts in the poetry of the poet Askar Mahkam are analyzed ideologically and artistically.*

Key words: *Sufism, mystical symbols, spirituality, romantic ghazal, sufi, divine love.*

Tasavvuf uzoq o'tmishga ega ta'limot bo'lib, islom olamida VIII asrning o'rtalarida kurtak yoza boshlagan. Dastlab u zohidlik ko'rinishida paydo bo'lgan. Bu ta'limotning paydo bo'lishining asosiy sababi diniy ixtiloflardir. Muhammad (s.a.v) vafotlaridan keyin musulmonlar orasida bo'linish yuzaga keladi. Ular toat-ibodatni unutib, boylikka, mol-davlatga ruju qo'ya boshlaydilar. Lekin diniy amrlarni har qanday dunyoviy boylik va nafsoniy istaklardan afzal ko'ruvchi sahobalar, uy-joysiz darveshlar, ilm sohiblari ham bor edi. Ulardan bir qismi ixtilofchilarga qarshi qurol bilan kurashgan bo'lsalar, qolgani qanoat va zuhdni o'ziga odat qilib, tarkidunyochilik g'oyasini targ'ib qildilar va zohidlar deb nom oldilar. Zohidlarning maqsadi toat-u ibodat bilan jannatga erishish deb qaraladi. Ammo shunday zotlar bo'lganki, ular na jannatning, na oxiratning xayolini qilishgan, niyatlari Allohning jamolini ko'rish bo'lgan. Ular so'fiylar deyilgan. "Tasavvuf" so'zi ham aynan "so'fi" so'zidan olingan. Atoqli olim Y.E.Bertels o'tgan asrning boshidayoq qayd etgan edi: "Tasavvuf adabiyotini o'rganmasdan turib, o'rta asrlar musulmon Sharqi madaniy hayoti haqida tasavvurga ega

bo'lish mumkin emas. Bu adabiyotdan xabardor bo'lmagan Sharqning o'zini ham anlash qiyin". Buning boisi shuki, tasavvuf haqiqiy ma'noda insonparvar ta'limot hisoblanadi [4]. Unda diniy ta'limot, falsafa va adabiyot qorishib ketgan. Tasavvuf adabiyoti chin ma'nodagi adabiyot bo'lib, Farididdin Attor, Rumi, Nasimiy, Mashrab kabi buyuk darg'alarga ega. Mumtoz adabiyotimizdan keyingi davrda tasavvuf adabiyotida ijod qilish deyarli to'xtab qoldi. Ammo o'z ijodi bilan qalblarni ma'rifat ziyosiga to'ldiruvchi shoir Asqar Mahkam she'rlarida tasavvuf "qayta tirildi", desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Ijod namunalarining har biridan tasavvufiy pafos ufurib turadi, ammo uni "hidlay olish" kitobxonga qo'yib berilgan.

*Ey ishq bilan joni chiqqanlar,
bu joningiz Xudonikidir...
Iching jomga yetsa qo'lingiz,
mayli shakkar,
mayliga taxir... [1]*

Hozirgi kunda zamonaviy adabiyot ixlosmandlari yuqoridagi parchani o'qib "ishq" degan so'zni noto'g'ri talqin qilishlari mumkin, ya'ni insonning insonga nisbatan majoziy ishqini tushunishlari mumkin. Biroq unday emas, yuqorida aynan ishq haqiqiy insonlarning Allohga nisbatan ilohiy ishq haqida so'z boryapti. Asqar Mahkam ilohiy ishq bilan joni chiqqanlarga doimo toat-ibodatda, zikrda bo'lib, har mashaqqat chekkanda sabr, qanoat, tavakkul, shukur qilib yashovchilarga, og'ir musibatni ham Alloh taoloning ulug' in'omi sifatida qabul qiluvchilarga yuzlanadi. "Bu joningiz Xudonikidir", deb shukur qilishlikka da'vat etadi. Haqiqatdan ham agar bizga Alloh jon va ruh ato qilmaganida biz bu hayotda bo'lmagan bo'lardik. Shu sababli ham har bir olgan nafasimizga, har bir shodlikka, har bir qiyinchilikka, har bir og'riqqa shukur qilishimiz lozim. "Iching jomga yetsa qo'lingiz, mayli shakkar, mayliga taxir...". Ushbu misralar orqali shoir tasavvufning rizo maqomi g'oyalarini ilgari suradi. Rizo deganda qalbdan qabohat kirlarning ketishi, qazo-u qadar hukmiga bo'ysunish, nafs roziligidan chiqib, Haq roziligiga kirish nazarda tutiladi. Lohijiy: "Rizo bandaning o'z rizosidan chiqib, Mahbub rizosiga kirishi, ilohiy qismatga zarra e'tiroz qilmasligidir. Solikda ushbu maqomda hech narsadan g'azab, hayajon, gina-kudurat va xafalanish bo'lmaydi, [6] - deya ta'kidlab o'tgan. Parchadagi "jom" ham tasavvufiy timsollardan biri hisoblanadi. U ko'ngil ramzi. "Jom" bilan birga "may" timsollari bir-biri bilan chambarchasdir. Yuqoridagi misralarda, garchi, "may" keltirilmagan bo'lsa-da, yashirin tarzda anglashiladi. Bu tushunchani "shakkar", "taxir" kabi ta'm bildiruvchi so'zlar orqali payqab olishimiz qiyin bo'lmaydi. "Jom"ga hammaning ham qo'li yetavermaydi, ya'ni ilohiy ishq barcha ko'ngillarga ham kirib borib, o'rnavermaydi. Buning uchun qalbimiz hasaddan, nafsoniy istaklardan, ginadan pok bo'lishi lozim. Shoir agar ko'nglingiz pok bo'lsa, unga ilohiy ishqni joylang. Bu ishq shakardek shirin bo'lib sizga baxt, shodlik, farovonlik baxsh etsa ham, taxir bo'lib sizni turli achchiq azoblar, qiyin mashaqqatlar bilan sinasa-da ilohiy ishqqa intiling, demoqchi bo'lgan.

*Sevmoq...
sevmoq...
sevilmoq kerak
Iching Sizga atalgan bu Jom
kim odamni o'ldirsa, demak,
U Xudoni o'ldirdi tamom... [1]*

Ushbu misralar ham ilohiy ishq haqida bo'lib, Allohni sevisga, Uning suygan bandasi bo'lishlikka da'vat tarzida bitilgan. Har bir insonga ko'ngilganki, u ilohiy ishq bilan sarmast bo'lishi kerak. Oxirgi ikki misra: "Kim odamni o'ldirsa, demak, U Xudoni o'ldirdi tamom". Tasavvuf ta'limotida shunday falsafa borki, unga ko'ra bu dunyodagi har bir yaratiqda: insonda, hayvonda, o'simlikda, har bir jonsiz buyumda Allohning jamoli zohir bo'ladi, ko'rinadi. Asqar Mahkam ham bu misralarga shu mazmunni singdirgan. Allohning biror qirrasini o'zida mujassamlashtirgan insonni o'ldirish Uni o'ldirish bilan, xafa qilish Uni xafa qilish bilan, g'azablantirish Uni g'azablantirish bilan teng bo'ladi.

*Tole bo'lg'ay yo taroj bo'lg'ay,
tuproq bo'lg'ay va yo toj bo'lg'ay,*

*goh sadaqa, goh xiroj bo'lg'ay,
bu olamda yolg'iz Muhabbat [1].*

Ushbu misralarda ham ilohiy ishq ulug'lanadi. Umrimiz davomida omadli bo'lib, muvaffaqiyatga erishishimiz, baxtli bo'lishimiz mumkin, gohida talanishimiz, hayot so'qmoqlarida yiqilishimiz ham mumkin. O'zgalar oldida tuproqdek oyoq osti bo'ladigan paytimiz ham, zafarga erishib mavqeli inson bo'lishimiz ham mumkin. Gohida sadaqaga muhtoj ahvolga tushishimiz, gohida biror narsaning badalini to'lashimiz shart bo'lgan holatga ro'baro' kelishimiz mumkin. Umrimiz davomida biz g'alaba sururidan quvonishimiz ham, mag'lubiyatni totib ko'rishimiz ham mumkin. Hayot doimo bir tekis bo'lmaydi. Yaxshi kunlarimiz ham, yomon kunlarimiz ham bo'ladi. Bizning mojarolarga to'la hayotimiz, o'tkinchi dunyo muammolari bir yon. Lekin Alloh bu hamma voqeliklardan tashqaridir. Uning O'zi ham borlik, ham yo'qlik. Butun koinot-u yaratiq Uning jamolining akslanishi. U azaldan ham bor bo'lgan. Abadiy bor bo'ladi. Bu mazmundagi fikrlarni Navoiy g'azallarida ham ko'rishimiz mumkin:

*Azal ham sen, abad ham sen na avval birla oxirkim,
Unda yo'q ibtido paydo, bunda yo'q intiho paydo.*

Asqar Mahkam ijodi namunasi bo'lgan yuqoridagi she'riy parcha badiiy jihatdan ham mohirona "bezatilgan". Birinchi, ikkinchi, uchinchi misralarda uchta so'z qofiyadosh shaklda beriladi: taroj, toj, xiroj. Raviy _ "j" undoshi. "Bo'lg'ay" so'zi radif sifatida keltiriladi. Oxirgi misradan tashqari barcha misrada radif ikki o'rinda takrorlanishi natijasida takrir she'riy san'ati qo'llanadi. She'riy parchadagi "tole" va "taroj", "tuproq" va "toj", "sadaqa" va "xiroj" so'zlarini zid ma'noda keltirish orqali uch o'rinda tazod san'atidan foydalanadi

Asqar Mahkam XX asr oxiri XXI asr boshida ijod qilgan bo'lsa-da uning she'riyati modernizm adabiyotidan ko'ra tasavvufiy adabiyotga to'g'ri keladi. Uning she'rlaridan tasavvufiy timsollar, g'oyalar, tasavvufiy qarashlar salmoqli o'rin olgan. Ayniqsa, uning "Vahdat kuyi", "Ishq", "Haq", "Analhaq" she'riy to'plamlari,

"Bu ishq edi" nomli saylanmasidagi she'rlari, g'azallari, to'rtlik va ruboiylari tasavvuf adabiyotining davomidir. Ular orqali shoir kitobxonni komillikka, ma'rifatga, rostgo'ylikka, insonparvarlikka va birdamlikka chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. _ Toshkent, 1999-y
1. Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _ Toshkent, 2017-y.
2. Haqqulov I. Tasavvuf va she'riyat. _ Toshkent, 1991-y.
3. Komilov N. Tasavvuf. _ Toshkent, 2009-y.
4. Shamsiyev P. Navoiy asarlari lug'ati. _ Toshkent, 1977-y.
5. <https://tafakkur.net> internet sayti.
6. ziyouz.com internet sayti.

UO'K 81-13

"SHAJARAYI TAROKIMA" ASARIDAGI OT SO'Z TURKUMIGA OID LEKSEMALARING MAVZUIY GURUHLARI

*M.J. Begmatova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi tarokima" asarida keltirilgan ot so'z turkumiga oid bo'lgan leksemalar 21 ta mavzuiy guruhlariga ajratib tahlil qilingan. Ayrim leksemalarning izohlari berilgan va manba tili hamda hozirgi o'zbek adabiy tili orasidagi o'xshashlik va farqli jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy- siyosiy leksika, terminologiya, onomastik leksema, kitobat terminlar, harbiy terminlar, maishiy leksika, kasb-hunarga oid leksika.

Аннотация. В данной статье проанализированы лексемы, относящиеся к семейству существительных, представленные в произведении Абулгази Бахадырхана "Шажараи тарокима", разбив их на 21 тематическую группу. Даны объяснения некоторых лексем и освещены сходства и различия между исходным языком и современным узбекским литературным языком.

Ключевые слова: социально - политическая лексика, терминология, ономастическая лексема, книжные термины, военные термины, бытовая лексика, профессиональная лексика.

Abstract. in this article, the lexemes of the noun phrase category presented in Abulghazi Bahadirkhan's "Shajarayi tarokima" are analyzed by dividing them into 21 thematic groups. Some lexemes have been annotated and the similarities and differences between the source language and the current Uzbek literary language have been highlighted.

Key words: socio - political lexicon, terminology, onomastic lexeme, biblical terms, military terms, household lexicon, professional lexicon.

Kirish. Bugungi kunda yashayotgan har bir til o'z xalqiga yoki har bir yashayotgan, rivojlanayotgan xalq, millat o'z tiliga ega. Ya'ni qaysidir millatga tegishli bo'lgan tilda ana shu xalqning kechmishi, taraqqiyot bosqichlari, ijtimoiy-siyosiy jarayonlari aks etadi. Har bir tashqi siyosiy muhit eng avvalo tilga ta'sir qilmay qolmaydi. O'zbek tili misolida oladigan bo'lsak, o'zbek xalqi tarixini o'rganar ekansiz har bir tarixiy, siyosiy jarayonni o'rganyotganingizda aynan shu jarayonga oid o'zbek xalq tilida misollar topa olasiz. Masalan tilimizda sug'dcha, xitoycha, sanskritcha, forsha va ayniqsa arabcha, ruscha so'zlar adabiy tilimiz va shevalarimizda salmoqli o'rin egallashi fikrimiz isboti bo'la oladi. Tarixiy manbalarni tadqiq etish, bu manbalar leksikasini o'rganish orqali ham aynan o'sha davr til xususiyatlari va bu davrda qardosh va qarindosh bo'lmagan tillarning bir biriga ta'sirini o'rganish mumkin. Tarixiy manbalar leksikasini mavzuiy guruhlariga ajratib o'rganish orqali esa ma'lum tarmoqlarga tegishli bo'lgan leksemalarni chuqurroq tahlil qilish, ularning tub yoki yasama ekanligi, yasaliish sababi va asoslarini o'rganish, boshqa tillarning ta'sirini o'rganish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkologiya va o'zbek tilshunosligida turkiy tillar leksikasini mavzuiy guruhlariga bo'lib tahlil qilish borasida E. Fozilov, F. Isxakov, I. Ismoilov, S. Nominxanov, D. Bozorova, B. Bafoev, E. Begmatov, I. Nosirov, H. Dadaboyev, M. Abdulkayrov, Z. Xolmonova, B. Abdushukurov singari turkolog va tilshunolar tomonidan turli tadqiqotlar amalga oshirilgan [1]. Bizgacha yaratilgan ishlarga tayangan holda "Shajarayi tarokima" asarida keltirilgan ot so'z turkumiga oid leksemalarni statistik tahlil metodi asosida excel platformasida ajratib chiqdik va quyidagicha mavzuiy guruhlariga ajratdik.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy-siyosiy leksika lug'aviy boylikning jamiyat siyosiy hayoti yoki siyosiy tizimiga bevosita aloqador bo'lgan hodisalar, jarayonlar va munosabatlarni ifodalovchi, ayni vaqtda, ijtimoiy-tarixiy, iqtisodiy, madaniy, diniy, ma'naviy-ma'rifiy omillar asosida shakllanuvchi va o'zgaruvchan qatlamidir. O'zbek adabiy tili leksikasi qonuniyatlari negizida shakllangan terminologik leksika tarixini qadimgi turkiy til (VII-X) terminologiyasi, eski turkiy til (XI-XIV) terminologiyasi, eski o'zbek adabiy tili (XV-XX asr boshi) terminologiyasi, sho'rolar davri o'zbek tili terminologiyasi va istiqbol davri o'zbek terminologiyasi tarzida davrlashtirish salkam o'n to'rt asrlik vaqt mobaynida terminologik leksika tizimida intralingvistik va ekstralingvistik omillar negizida sodir bo'lgan jarayonlarni anglab yetish imkonini beradi [2].

Hozirgi kunda tilimizda ishlatilayotgan aksariyat o'zlashma qatlam leksemalarining eski turkiy tilda aynan turkiycha varianti mavjud. Manbalarni o'rganish jarayonida haqiqiy turkiy tilga tobora ko'proq yaqinlashib boramiz va bugungi kunda shevalarimizda mavjud ammo adabiy tilimizda iste'molda bo'lmagan bir qancha leksemalarimizning etimologiyasini ham chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Mavzuiy guruhlariga ajratib o'rganish esa ishimizni anchagina aniqlashtiradi. Masalan, tadqiqot obyekti qilib olingan asarda *chipchaq* leksemasi "ichi bo'sh daraxt" ma'nosida kelgan. Dastavval *chipchaq* keyinchalik esa fonetik o'zgarishga uchrab *qipchaq* shakliga kelgan mazkur leksema bugungi kunda tilimizda iste'molda emas, ammo ushbu so'zga yaqin bo'lgan *qipiq* ya'ni "qurigan daraxtga qirib ishlov berilganda undan ajraladigan kichik jism" ga nisbatan ushbu leksemadan foydalanamiz.

So'zlarni mavzuiy guruhlariga jamlash tilning ichki qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda emas, ko'proq tashqi belgilari orqali amalga oshiriladi. Bunda so'zning ma'nosi qaysi turkumga aloqadorligi yetakchi o'rin tutadi. Bu jihatdan so'zlarni mavzuiy guruhlariga ajratish leksemalarni leksik-semantik guruhlariga bo'lib o'rganish usulidan farq qiladi va u o'zida tilning spetsifik

munosabatlarini gavdalandirmaydi [3]. So'zning leksik-semantik xususiyatlari uning leksik, grammatik va semantik jihatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Chunki so'zlar tilning lug'at tarkibini shundaygina tashkil etmay, umuman, tilning tizim va strukturasidagi barcha bog'lanishlarni aks ettiradi [4].

Tahlil va natijalar.

1. Onamastik leksemalar. Bu leksemalarni ham o'z ichida bir qancha guruhlariga ajratdik.

a. Antroponimlar. Tadqiqot obyekti qilib olingan asarda 295 ta antroponim qayd etilgan bo'lib, ulardan 6 tasi payg'ambarlar ismlaridir:

Ādam (a.s), Azrail (a.s), Shis(a.s), Jabrail(a.s), Idris (a.s), Nuh (a.s).

Qolgan 289 ta leksema insonlarning ismlari: *Urganchi Arab Muhammadxon, Maxloyil, Matushallah, Rus, Saqlab, Abulg'ozixxon;*

b. Toponimlar. Asardan 75 ta toponimlar ajratildi va bu toponimlarning aksariyat qismi bugungi kunda iste'molda.

Hindiston, Eron, Issiqko'l, Mangqishloq, Makkayi Muazzama, Dashti qipchoq, Mozandaron, Samarqand, Toshkent, O'r tog'i, Qir tog'i, Termiz, Kashmir, Badaxshon;

c. Etnonimlar. Mazkur asarda 60 ta etnonim keltirilgan bo'lib, bir qancha etnonimlarning paydo bo'lishi, nomlanish jarayoni shu bilan birgalikda leksema sifatida qanday til hodisalariga uchraganligi haqida ham yoritilgan.

Nayman, qaniqli, avshar, hindi, xitoy, qipchaq, arlat, tojik, o'rus, majar...

d. Gidronimlar. Asarda 10 ta gidronim keltirilgan.

Qiri kechit, Amu, Murg'ab, Mihit tengiz, Abulxan, Tejan, Itil, Tin, Yoyiq suvi, Qora ko'l.

2. Insonlarga nisbatan qo'llanuvchi so'zlar: *ādam, kiši, dost, dušman, yoron, yog'iy* – dushman.

3. Inson tana a'zolari nomlari: *ayaq* – “oyoq”, *yilik* – “qo'l”, *o'mcha* – yonbosh, *yag'rin* – yelka, *but, tizza, bag'r, yuz, og'iz, ucha.*

4. Qavm-qarindoshlik, yaqinlik ma'nolarini anglatuvchi so'zlar.

1) umumiy tarzda “qarindosh” tushunchasini bildiruvchi leksemalar: *qarindaš* – “qarindosh”, *nasl* – “avlod”, *uruğ* – “urug'”, *avlād* – “nasl”;

2) qarindoshlik tushunchasini individual tarzda ifodalovchi so'zlar: *Ona, bobo, nabira, xotin, o'g'il, qiz, ota, farzand, aka, ko'ch* – xotini, *ini, kelin, farzand, nabira.*

5. Jinsiy tafovut tushunchalarini anglatuvchi leksemalar:

O'g'il, qiz, bobo, za'ifa, ona xotin, er, erkak, ummi – “ona (o'zlashma leksema)”, *o'g'lon, quma* – “kanizak”.

6. Yegulik va ichimliklar: *aš* – “ovqat”, *suv, qimiz, araq* – “mast qiluvchi ichimlik”, *ugra* – “hamir solib tayyorlanadigan suyuq ovqat”, *sharob, ayron, sut, namak, kabob, et, azuq, qatiq, tuz, namak, kunlik* – “bir kun uchun mo'ljallangan oziq ovqat”.

7. Kasb-hunar nomlari: *tevachi, savdogar, baxshi, elchi, bitikchi, ustodlik, bavurchi* – “oshpaz”.

8. Mansab va nasl-nasabga oid leksemalar: *no'yon, darug'a, biy, amir, vazir, oqilbegi, podshoh, shahzoda, kadxudo, o'nbegi, shoh, chavuldur, to'ra, xalifa.*

9. Diniy leksemalar: *Tangri, Xudoy, kohin, xo'ja, mulla, shayx, imom, payg'ambar, vali, musulmon, banda, gunoh, farishta, jin, zikr, jannat, shari'at, imon, duo, kofir, din, qiyomat.*

10. Hayvon, hasharot va qush nomlari: *ot, chibin, pil, semurg', qumursqa, yilon, kiyik, sichqon, teva, shag'al, qirg'ovul, qo'y, yilqi, kaykanak, ko'bak, turumtoy, lochin, saricha, uki, shunqor, qizil qarchig'ay, burgut, bahri, olato'g'anak, anchari, yo'g'albay, bayqu.*

11. Ma'muriy-hududiy va davlat boshqaruvi:

1. *Ma'muriy-hududiy:* mamlakat, yurt, kent, shahar, viloyat, ulus, davlat, poytaxt, qal'a, sarxad;

2. *Davlat boshqaruvi:* ra'iyat, hukm, adl, saroy, sulton, xutba, sakka, devon, muhr, yorliq, mulukut, qurultoy, tamg'a, toj, siyosat, podshohlik.

12. Mavhum tushunchalar: *do'st, rahmat, emgak, ko'ngil, savob, umid, jon, zavol, g'am, oriyat, sabr, do'stlik, yomonlik, yaxshilik, mehribonlik, nodonlik.*

13. Harbiy terminlar: *navkar, cherik, urush, o'q, lashkar, asir, qilich.*

14. Ta'lim-tarbiyaga oid leksemalar: *tarbiyat, nasihat.*

15. Maishiy leksika:

1. Kiyim-kechak: *etik;*

2. Uy- ro'zg'or buyumlari: *qozon, kosa, qin, araba, ko'lik.*

16. Yil, fasl, hafta, kun va vaqt bilan bog'liq leksemalar: *avvali, oxiri, yil, qish, bahar, yoz, kecha, kunduz, vaqt.*

17. Tabiatga oid leksemalar:

1. O'simliklar bilan bog'liq terminlar: *yig'och, gul;*

2. Suv bilan bog'liq terminlar: *dengiz, kechit, daryo;*

3. Umumiy tabiat bilan bog'liq tushunchalar: *iqlim, osmon, qor, yomg'ir, yel, tog', tosh.*

18. Qimmatbaho ma'dan va toshlar: *oltun, zumrud, yoqut, kumush, feruza, la'l.*

19. Kitobat terminlari: *qalam, sa'j, siyoh, kitob, so'z, lug'at, bayt, murassa, noma.*

20. O'rin- joy bildiruvchi leksemalar: *shimol, qutb, o'rga- tepa, to'r joy.*

21. Mulkka egalik darajasi bo'yicha: *faqir, yorli-faqir, kambag'al, boy, gadoy, molsizlik.*

22. Etnografiyaga oid tushunchalar: *to'y, aza, ma'raka.*

Xulosa. Tadqiqot obyekti qilib olingan asarda umumiy hisobda ot so'z turkumiga oid mingdan oshiqroq leksema mavjud. Ammo shuni ta'kidlash joizki, asar tarixiy asar bo'lganligi va muallifning asosiy maqsadi o'g'uzlar shajarasini yoritish bo'lganligi sabab ilmiy, maishiy leksika ancha kichik hajmni tashkil qiladi. Aksariyat leksemalar hozirgi o'zbek adabiy tilimiz bilan bir xil va o'zlashma so'zlarga kam murojaat qilingan. Shu sababdan mavzuviy guruhlariga ajratib o'rganish tilning lug'at tarkibini, o'zlashma qatlamning davr tilida tutgan o'rnini va shu bilan birgalikda tilning tarixiy va hozirgi holatlarini solishtirib o'rganishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Исмоилов И. Туркий тилларда кавм-кариндошлик терминлари. –Т.: ФАН, 1966. –150б

2. Dadaboyev N. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – B. 13.

3. Содиқов А., Абдуазизов А., Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – Б. 95.

4. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент, 1962. – Б.10.

5. Абулғозий Б., Шажарайи тарокима. Тошкент - 1995

UO'K 808.2

RUS DVORYANLARI ANTROPONIMIKASI

(Murojaat shakllari)

Z.S.Berdiyeva, katta o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu mavzu rus dvoryanlarining ism-shariflari va murojaat shakllarini tarixiy-lingvistik nuqtai nazardan o'rgangan. Asarda ijtimoiy mavqe, urf-odatlar va davr madaniyatining antroponimlarga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, bu maqolada hurmat bildiruvchi unvonlar va familiyalarning shakllanishi ko'rib chiqilgan. Shuningdek, oddiy xalq bilan dvoryanlar o'rtasidagi murojaatdagi tafovutlar ham ochib berilgan. Mazkur tadqiqot rus jamiyatining ijtimoiy ierarxiyasi va til madaniyatini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Antroponimika, Dvoryanlik, Murojaat, Unvon, Familiya, Tarix, Til madaniyati, Ijtimoiy ierarxiya

Аннотация. Данная тема посвящена изучению имен и форм обращения русского дворянства с историко-лингвистической точки зрения. В работе анализируется влияние социального статуса, обычаев и культуры эпохи на антропонимию. В частности, в статье рассматривается формирование почтительных титулов и фамилий. Также раскрываются различия в обращении между простым народом и дворянами. Данное исследование имеет важное значение для освещения социальной иерархии и языковой культуры российского общества.

Ключевые слова: антропонимика, дворянство, обращение, титул, фамилия, история, языковая культура, социальная иерархия.

Abstract. This article is devoted to the study of names and forms of address used by the Russian nobility from a historical and linguistic perspective. The work analyzes the influence of social status, customs, and the culture of the era on anthroponymy. In particular, the article examines the formation of respectful titles and surnames. It also highlights the differences in forms of address between common people and the nobility. This research is significant for understanding the social hierarchy and language culture of Russian society.

Keywords: anthroponymy, nobility, form of address, title, surname, history, language culture, social hierarchy.

Antroponimiya — ya'ni inson ismlari tizimi — ma'lum bir tarixiy davrning mentaliteti bilan juda chambarchas bog'liq bo'lib, uning shakllanishi va faoliyat yuritishi ko'p jihatdan subyektiv omillar bilan belgilanadi. Bu omillar ism qo'yish va ism yaratish jarayonida namoyon bo'ladi. Uzoq o'tmishda paydo bo'lgan shaxsiy ism turli nuqtai nazarlar kesishmasida mavjud bo'ladi: bu ismni yaratgan odamning, uni o'z nutqida yoki matnida qo'llagan shaxsning ismlar haqidagi tasavvurlari, shuningdek, yozma yodgorliklarga murojaat qilayotgan zamonaviy insonning antroponimiyaga bo'lgan munosabati bu yerda o'z aksini topadi.

Rus onomastikasi (nomshunosligi) tarixiga murojaat qilish orqali antroponimiyaning shunday jihatlarini ochish mumkin bo'ladi, ular zamonaviy til egasi uchun kundalik ong va lingvistik o'zini tahlil qilish darajasida aniq bo'lmasligi mumkin. [1, 18b.]

Zamonaviy tadqiqotchi qadimgi antroponimiyani o'rganishga kirishar ekan, o'z davrida jamiyat tomonidan qabul qilingan antroponimik tizim konsepsiyasi, shuningdek, til estetikasi bilan bog'liq stereotiplardan qochib qutula olmaydi. Shu sababli, u ongli ravishda yoki ko'pincha ongsiz tarzda qadimgi manbaga o'z davrining antroponimik belgilarini proyeksiya qiladi.

Zamonaviy rus shaxs ismlarining tarixini o'rganish bilan shug'ullanuvchi mahalliy ilm-fanda rus antroponimiyasining rivojlanishini soddaroq nomlash tizimidan yanada mukammalroq, ya'ni Rossiya davlati miqyosida shaxsni ijtimoiy identifikatsiya qilish ehtiyojlariga javob beradigan tizimga bosqichma-bosqich harakat sifatida tasvirlashga intilganligini payqash mumkin.

Biroq barchaga ma'lumki, rus rasmiy antroponimiyasidagi eng muhim o'zgarishlar ichki tizim rivojining natijasi bo'lmay, balki tashqi omillar ta'sirida yuz bergan. [1, 30b.]

1917-yilgi inqilobgacha Rossiya aholisi tabaqalarga bo'lingan edi: dvoryanlar (zodagonlar), ruhoniylar, shahar aholisi (fahriy fuqarolar, savdogarlar, meschanlar, hunarmandlar), qishloq aholisi (dehqonlar). Hamma pravoslav xristianlar uchun yagona ism taqvimining mavjudligiga qaramay, yangi tug'ilgan bolaga rasmiy ravishda ism qo'yish va keyingi hayotdagi nomlanish har bir tabaqada o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. XVIII–XIX asrlarda insonlarga nom qo'yish jarayoni ijtimoiy jihatdan shartlangan bo'lib, aniq belgilangan tabaqaviy tusga ega edi. Ism insonning shunchaki shaxsiy nomi bo'lishdan ko'ra, ko'proq ma'noga ega bo'lgan, ya'ni ism ma'lum bir ijtimoiy tabaqaga xos bo'lgan ijtimoiy belgi sifatida xizmat qilgan. Umuman olganda, insonning ismi jamiyatdagi ierarxik o'rnini aniqlab bergan va bu, boshqa tabaqaviy belgilar bilan bir qatorda bo'lgan: meros orqali o'tadigan tabaqaviy huquqlar, o'ziga xos dunyoqarash va ong, tashqi ko'rinishdagi tabaqaviy alomatlar kabilar.

XVIII asrda feodal mulk jamiyatiga xos bo'lgan ijtimoiy odob-axloq qoidalari shakllandi. Boshqaruvning ma'muriy apparatini shakllantirish, tashqi siyosatni faollashtirish, turli sinf vakillarini davlat lavozimlariga ko'rsatish sub'ektlarning shaxsiy ismlarini tartibga solishni talab qildi.

1701-yil 30-dekabrda Pyotr I «Har qanday lavozimdagi kishilar o'z to'liq ismi va familiyasini barcha xususiy hujjatlarda hamda sud idoralariga topshiriladigan hujjatlarda yozishi haqida» farmon chiqardi va qadimiy “yarim ism bilan yozilish” qoidalarini bekor qildi. Bu qaror shaxsni aniqlashtirish, hujjatlar yuritishda yagona standartni belgilash va ijtimoiy tartibni mustahkamlashga qaratilgan edi.

Shuningdek, 1714-yil 8-dekabrda farmoni bilan Pyotr I «Hudud kotiblari va boshqa lavozimdagi shaxslarning arizalarda o'z ismlari va unvonlarini yozishi, shuningdek, arizaning qaysi

idoraga va qanday mazmunda yo'llanishini ko'rsatishi haqida» buyruq berdi. Bu hujjatga ko'ra, arizalarda da'vogarlarining to'liq ismi va lavozimi albatta yozilishi shart edi. [2, 75b.]

Bu farmonlar hujjat yuritishda aniq va rasmiy shakllarni joriy etish, shuningdek, shaxsni identifikatsiya qilishda aniqlik va tartibni ta'minlashga qaratilgan edi. Imperatorlik davrida yuqori idoralarga, eng avvalo, podsho nomiga yoziladigan rasmiy arizalarning muloqot madaniyati va yozma murojaat shakli qat'iy tartibga solingan edi.

1702-yil 1-martdagi Pyotr I ning «Eng oliy tabaqaga yuboriladigan arizalar shakli haqida» farmoni maxsus murojaat shaklini belgilab berdi. Bu farmon barcha ijtimoiy toifadagi kishilarga arizani quyidagicha boshlashni buyurgan: avval eng quyi darajadagi qulingiz degan ibora yoziladi, so'ngra ariza beruvchilarning to'liq ismi va familiyasi keltiriladi.

Keyinchalik, bu shakl 1723-yildagi Pyotr I va 1727-yildagi Pyotr II farmoni bilan yanada mustahkamlangan. Endi imperator nomiga yoziladigan har qanday arizada, imperatorning barcha rasmiy unvonlari keltirilgandan so'ng, majburiy ravishda quyidagi ibora yozilishi shart edi: Sizning oliy imperatorligizning quli.

Masalan, Pyotr I ning yaqin safdoshi Ivan Andreyevich Tolstoy o'z arizalarida odatda shunday imzo qo'yar edi: Sen quling Ivan Tolstoy kabi. Bu uslub — podshoga chuqur hurmat, sadoqat va soddadil itoat belgisi sifatida qaralgan.

Ma'rifatparvarlik davri ijtimoiy etiket shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Insonlar qonun oldida teng degan ma'rifatparvarlar g'oyasi nuqtai nazaridan, ilgari keng qo'llanilgan “eng quyi darajadagi qulingiz” degan murojaat shakli endi nomaqbul deb qaraldi. Rasmiy yozma arizalar shakliga qat'iy rioya qilish maqsadida nafaqat ariza beruvchining nomlanishi, balki arizada tilga olingan boshqa shaxs — javobgarining ismi ham belgilangan shaklda yozilishi kerak edi. Bunda ishbilarmonlik uslubini saqlash va shaxsiy haqoratlardan qochish majburiy hisoblangan. Chunki ariza beruvchilar ko'pincha o'zlarini xafa qilganlarni «o'g'ri» yoki boshqa haqoratli so'zlar bilan yozma va og'zaki tarzda tahqirlashga yo'l qo'yg'alar. Bu farmon rasmiy murojaatlarda axloqiy chegarani saqlash, shaxsga emas, muammo mohiyatiga e'tibor qaratishni ta'minlash maqsadida chiqarilgan bo'lib, hujjat tili madaniyatini shakllantirishda muhim bosqich bo'ldi. Shaxsiy sha'n va qadr-qimmatni tahqirlovchi so'zlarni ishlatish taqiqlangan bo'lishiga qaramay, na dvoryanlar (zodagonlar), na boshqa lavozim va ijtimoiy toifadagi shaxslar bir-birini og'zaki ham, yozma ravishda ham haqoratlashdan tiyilishmagan.

XVIII–XIX asrlarda Rossiyada Yevropa modernizatsiyasi jarayonida shunday “antroponimik siljishlar” sodir bo'ldiki, ular yangi zamon tarixiy kontekstida siyosiy, mafkuraviy, madaniy va diniy identifikatsiyaning yo'nalishlarining o'zgarishi bilan bog'liq edi. Rossiyadagi antroponimik tizim rivojiga ichki va tashqi ijtimoiy-siyosiy omillar kuchli ta'sir ko'rsatdi. Imtiyoz va huquqlarga ega tabaqa — dvoryanlar orasida taqvimga kirmaydigan ismlar deyarli yo'q bo'lib ketdi. Bu holatni Pyotr I ning qizlari — Anna va Elizaveta misolida ko'rish mumkin: ularning ismlari angliya va frantsuz malikalarining nomlariga moslab tanlangan edi.

XVIII–XIX asrlardagi kuchli ijtimoiy tabaqalanish shaxsiy ismlar tizimida ham o'z aksini topdi. Ismlar qat'iy ijtimoiy chegaralarga ega bo'lib qoldi:

«Podsho Rossiyasida har bir tabaqa o'ziga xos shaxs ismlari to'plamidan foydalanar edi. Yuqori tabaqa vakillarining ismlari aniq ravishda dehqonlar ismlariga qarama-qarshi turar edi».

Bitta yagona cherkov kalendaridan foydalanilgan bo'lsa-da, ayrim ismlar dvoryanlar orasida afzal ko'rilgan, boshqalari esa faqat dehqonlar orasida uchragan. [3, 31-35b.]

Yangi tug'ilgan chaqaloqni xristian dunyosiga kiritish marosimi — ya'ni suvga cho'qdirish — uni muqaddas bir avliyo (erkak yoki ayol) sharafiga ism qo'yish bilan bog'liq bo'lgan. Bu avliyo pravoslav cherkovi tomonidan e'zozlangan bo'lishi shart edi.

Zodagon oilalarda bolaga ism qo'yish, odatda, pravoslav taqvimni asosida amalga oshirilgan. Ba'zan esa ism avloddan-avlodga meros sifatida o'tgan. Biroq ota-onalar bolaga yoqimsiz yoki g'alati eshitiladigan ismlarni berishdan ko'pincha tiyilganlar — hatto u ismlar taqvimda mavjud bo'lsa ham. [2, 82b.]

XIX asr oxiriga kelib, Anatoliy, Boris, Vadim, Valentin, Viktor, Vladimir, Vyacheslav, Georgiy, Yevgeniy, Igor, Sergey kabi ismlar yuqori ijtimoiy guruhlar vakillari uchun xos bo'lgan.

Biroq XX asr boshlarida bu ismlar butun jamiyat bo'ylab ommalasha boshlagan. Bu holat shunday qonuniyatni ko'rsatadi: "Ismning yuqori ijtimoiy guruhga mansubligi, keyingi avlodda u ismlarning pastki qatlamlar orasida keng tarqalishini oldindan bashorat qilishi mumkin."

Dvoryanlar (zodagonlar) ismlar tizimi asosan pravoslav taqvimiga (svyatsy) kiritilgan ismlardan iborat bo'lgan. Biroq bu ismlar tabaqalarga qarab farqlangan: ba'zi ismlar zodagon oilalarda, boshqalari esa oddiy xalq orasida ishlatilgan.

Shuningdek, ismning ijtimoiy mansubligi uning shakli orqali ham aniqlangan. Imtiyozli jamiyatda ular ko'pincha fransuzlashtirilgan (gallitsizatsiyalangan) yoki inglizlashtirilgan (anglizatsiyalashgan) shaklda ishlatilgan: masalan, Aleksandr → Алек, Darya → Dolly, Yelizaveta → Betsi.

Shu tariqa, yuqori ijtimoiy qatlamlar ismlar modasini belgilab bergan va ular orqali quyi tabaqalar orasida ham ismlar tanlovi shakllangan. Boshqacha aytganda, ismlar orqali ijtimoiy ta'sir va madaniy trendlar avval aristokratiya ichida paydo bo'lgan, so'ng esa keng xalq qatlamiga yoyilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ye. V. Dianova. Istoricheskaya antroponimika. Chast 2. Istoricheskaya antroponimika XVIII–XIX vekov. Uchebnoye posobiye, Petrozavodsk-2021
2. Ye. V. Dianova. Istoricheskaya antroponimika. Chast 1. Istoricheskaya antroponimika XVIII–XIX vekov. Uchebnoye posobiye, Petrozavodsk-2019
3. Zulfiya Berdiyeva., Antroponimy kak predmet issledovaniya lingvistike. Mejdunarodnaya nauchnaya konferensiya: "Sovremennye filologicheskiye paradigmy: vzaimodeystviye traditsiy I innovatsiy II". <https://doi.org/10.47100/NUU.V2I18.03.74>
4. Zulfiya Berdiyeva., Peculiarities of uzbek, german and Russian Anthroponyms. <https://wos.academiascience.org>.

UO'K: 81.1(7).34

INGLIZ TILIDA LEWIS CARROLNING "HOW DOTH THE LITTLE CROCODILE" SHE'RINING STATISTIK TAHLILI

T.M. Boboyev, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tilshunoslikda statistik ma'lumotlarni til hodisalariga tatbiq etish natijasida til birliklari, lingvistik hodisalar, matnlar statistik tahlil qilinadigan soha rivojlandi. Matnning statistik tahlili - tilning ehtimollik xususiyatlari bo'yicha tahlili, lisoniy hodisalarning statistik xususiyatlariga asoslangan baholash degan ma'noni anglatadi. Ehtimollik - til birligining gap yoki matnda paydo bo'lish chastotasi (tezligi) hisoblanadi.

Kalit so'zlar: alliteratsiya, assonans, statistika.

Аннотация. В результате применения статистических данных к языковым явлениям в лингвистике получила развитие область статистического анализа языковых единиц, языковых явлений и текстов. Статистический анализ текста означает анализ языка по вероятностным свойствам, оценку, основанную на статистических свойствах языковых явлений. Вероятность – это частота (скорость) появления языковой единицы в предложении или тексте.

Ключевые слова: аллитерация, ассонанс, статистика.

Abstract. As a result of the application of statistical data to language phenomena in linguistics, the field of statistical analysis of language units, linguistic phenomena, and texts has developed. The statistical analysis of the text means the analysis of the language according to the probabilistic properties, the evaluation based on the statistical properties of the linguistic phenomena. Probability is the frequency (rate) of occurrence of a language unit in a sentence or text.

Key words: alliteration, assonance, statistics.

Tilshunoslik va boshqa fanlar uchun statistik tahlil usuli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ko'rib chiqilayotgan til hodisalari matematik omillar yordamida maxsus baholanadi va tekshiriladi. Hodisalar holatini bildiruvchi statistika lotincha so'zdan olingan bo'lib "holat" ma'nosini bildiradi. "Status" "status" (davlat), "statusta" (davlatni biluvchi) va "statustica" (davlat) so'zlarining ildizi

bo'lib, so'zlarning kelib chiqishi haqida ma'lum bilimlar yoki tafsilotlar to'plamini bildiradi. 3500 yil oldin Qadimgi Misrda aholini ro'yxatga olish o'tkazilgan. Rossiyada Pyotr I hukmronligi davrida o'tkazilgan "aholi tekshiruvi" va Angliyadagi "Dahshatli sud kitobi" dastlabki statistik ma'lumotlarga misol bo'la oladi. Quyida L. Carrolning "Alice's Adventures in Wonderland" asaridan olingan "How doth the little crocodile" she'ridagi [l], [s] va [n] sonorlarining alliteratsiyani hosil qilishdagi statistik tahlilini ko'rib chiqamiz.

Alliteratsiya. Ingliz, o'zbek, rus tilidagi hajviy she'rlar mualliflari ijodida fonetik hodisalardan alliteratsiya hamda assonans ko'p uchraydi. Asosan, she'rlarda ritmlilikni, ohangni va o'ziga xos so'z o'yinlarini hosil qiluvchi bu holatlar she'rdagi so'zlarning semantik ma'nosidan ko'ra ko'proq ularning pragmatik ma'nosiga ta'sir qiladi. Ingliz shoiri L. Carrolning "Alice's Adventures in Wonderland" asaridan olingan "How doth the little crocodile" she'rida [l], [s] va [n] sonorlarining alliteratsiyani hosil qilishdagi statistik tahlili amalga oshirildi.

How doth the little crocodile,
Improve his shining tail,
How cheerfully he seems to grin,
How neatly spread his claws.
And welcome little fishes in,
With gently smiling jaws.

[L] harfi she'r tarkibida 10 ta so'zni qamrab olib, bular: little, crocodile, tail, cheerfully, neatly, claws, welcome, little, gently, smiling leksemalarida jami 13 marta qo'llanilgan. 1 qatorda: 3 o'rinda, 2 ta so'zda (little, crocodile), 2 qatorda: 1 ta so'zda (tail), 3 qatorda: 1 marta (cheerfully), 4 qatorda: 2 ta so'zda (neatly, claws), 5 qatorda: 2 ta so'zda (welcome, little) va 6 qatorda: 2 ta so'zda (gently, smiling). [S] undoshi 9 ta so'zda 9 o'rinda qo'llanilgan. Ingliz alifbosida s+h; harflari matnda yonmayon kelib, sh [ʃ] talaffuzini beradi va undagi -s; harfi alliteratsiyani hosil qilmaydi. Masalan, shining va fish so'zlari.

2 qatorda: 1 marta (his), 3 qatorda: 1 marta (seems), 4 qatorda: 3 marta (spreads, his, claws), 5 qatorda: 1 marta (fishes) va 6 qatorda: 2 marta (smiling, jaws).

[N] sonori 7 ta so'zda ishlatilib, 8 o'rinda takrorlangan. Bular: shining, grin, neatly, and, in, gently, smiling. 2 qatorda: 1 marta (shining), 3 qatorda 1 marta (grin), 4 qatorda: 1 marta (neatly), 5 qatorda: 2 marta (and, in), 6 qatorda: 2 marta (gently, smiling).

Alliteratsiyani hosil qilgan harflar	Tovushlarning takrorlanish statistikasi	She'r matnining nechta qatorida takrorlanadi	So'zdagi o'rni		
			So'z boshida	So'z o'rtasida	So'z oxirida
[l]	10	6 (1,2,3,4,5,6)	2	8	1
[s]	9	5 (2,3,4,5,6)	2	-	6
[n]	8	5 (2,3,5,6)	1	3	2
Umumiy statistikasi	27		5	11	9

Statistik tahlildan ma'lumki, so'z oxirida -s; undoshining ko'p uchrashiga sabab, ingliz tilida -s; harfi asosan III-shaxs birlikdagi he, she va it olmoshlari hamda shaxs ismlaridan keyin kelgan fe'llarga suffiks sifatida qo'shilishi va otlarda ko'plik kategoriyasini hosil qilishi natijasida alliteratsiyani hosil qiladi. Carrolning bu she'rida [l] harfi eng ko'p alliteratsiya holatini hosil qilishiga sabab, oddiy so'zlardan tashqari 3 o'rinda (cheerfully, neatly, gently) -ly; suffiksi sifatlarga qo'shib kelib ravishni yasashda ishlatilganligi va talaffuzda [l] ishtirok etishi bilan xarakterga ega.

Assonans. L. Carrolning ushbu she'rida asosan [o], [i] unilari ([ea], [ee] diftonglari ham -i; tovushini beradi) harf birikmasi takroran qo'llanilib assonansni hosil qilgan.

[O] unlisi 8 ta so'zda 9 marta takrorlangan. 1 qatorda: 3 ta so'zda 4 marta (how, doth, crocodile), 2 qatorda: 1 marta (improve), 3 qatorda: 2 marta (how, to), 4 qatorda: 1 marta (how), 5 qatorda: 1 marta (welcome).

[I] harfi 10 ta so'zda 10 marta takrorlangan. 1 qatorda: 1 marta (little), 2 qatorda: 3 marta (improve, his, shining), 3 qatorda: 1 marta (grin), 4 qatorda: 1 marta (his), 5 qatorda: 3 marta (little, fishes, in) va 6 qatorda: 2 marta (with, smiling). Ingliz tilida -i; -o; -u; -a; -e; yumshoq va qattiq unilar talaffuzda fonetik qoidalarga asosan o'zgaradi. Masalan, shining so'zida 2 ta -i; harfi bo'lsada,

talaffuzda 2-bo'g'inda kelgan [i] assonansni hosil qiladi. Bu ularning transkripsiyasiga bog'liq. Lekin assonansning asosida talaffuz borligini hisobga olsak, ingliz tilidagi talaffuzi bir xil bo'lgan harf birikmalari ham assonansni hosil qiladi. Masalan, neat, spread, see, sea, tea, seem, cheer, cheat so'zlarida [ea] [ee] harf birikmalari [i] tovushini beradi. Shunday ekan, she'rning 3-qatoridagi cheerfully, seems, grin; 4-qatordagi neatly, spread, his so'zlarida [i] tovushi assonansni hosil qilgan.

Assonansni hosil qilgan harflar	Tovushlarning takrorlanish statistikasi	She'r matnining nechta qatorida takrorlanadi	So'zdagi o'rni		
			So'z boshida	So'z o'rtasida	So'z oxirida
[o]	9	4 (1,3,4,6)	-	4	-
[i]	10	6 (1,2,3,4,5,6)	1	7	-
[ea] (i)	2	1 (4)	-	2	-
[ee] (i)	2	1(3)	-	2	-
Umumiy statistikasi	23		1	15	

L. Carrolning hajviy she'rida assonans hodisasi alliteratsiyaga nisbatan bir muncha kam. Buning sababi, assonansni hosil qiluvchi unlilar ingliz tilida yumshoq va qattiq guruhlariga bo'linishi va natijada o'qish qoidasi bo'yicha ular turli tovushlarni bildirishi bilan izohlanadi. Undosh tovushlar o'zgarish xususiyatiga ega bo'lmaganligi uchun alliteratsiya hodisasi aksariyat hollarda ko'p uchraydi. Umuman, ingliz she'riyatida unli harflar turlicha o'qilishi sababli aynan bir unlini ketma-ket assonansni hosil qilishi kam uchraydigan holatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курочкин В. Стихотворения статьи фельетона, Художественной литературы, Москва, 1957, с 761
2. Carrol L. Alice's adventures in Wonderland, Digital Edition, 2000, p: 105
3. <https://www.familyfriendpoems.com/poems/famous/funny/>
4. https://vk.com/@pereplete_poet-alliteraciya-i-asonans-v-russkom-yazyke-i-literature

UO'K 82.0

NOSIR FOZILOV ASARLARIDA POETIK SINTAKSIS

D.F.Boboyorova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. So'zlovchining undash munosabatini ifodalovchi sintaktik shakl undalma. Undalmalar tinglovchi shaxsni ifodalaganligi sababli, odatda, shaxs, ba'zan narsa-predmet ma'nosini bildiruvchi otlar va otlashgan so'zlar orqali ifodalanadi. Undalma gapning boshqa birliklari bilan tobe munosabatga kirishmaydi. Shu bois undalma ishtirok etgan gap faqat mazmun tomondangina emas, balki shakliy tomondan ham murakkab butunlik.

Kalit so'zlar: undalma, lisoniy struktura, so'zlovchi, tinglovchi, murakkab butunlik, tobe munosabat.

Аннотация. Синтаксическая форма, выражающая побуждающее отношение говорящего, - это побуждение. Поскольку восклицания представляют слушающего человека, они обычно выражаются существительными и наречиями, которые означают человека, а иногда и вещь-субъект. Восклицание не вступает в подчинительные отношения с другими единицами предложения. Таким образом, предложение, в котором участвует восклицание, является сложным целым не только по содержанию, но и по форме.

Ключевые слова: побуждение, языковая структура, говорящий, слушатель, сложное целое, подчиненное отношение.

Abstract. The syntactic form expressing the speaker's motivating attitude is motivation. Since exclamations represent a listening person, they are usually expressed by nouns and adverbs that mean a person, and sometimes a thing-a subject. The exclamation does not enter into a subordinate relationship with other units of the sentence. Thus, the sentence in which the exclamation is involved is a complex whole, not only in content, but also in form.

Keywords: motivation, language structure, speaker, listener, complex whole, subordinate attitude.

Undalma gap lisoniy strukturasiga bevosita daxldor bo'lmagan, gap tarkibidagi ifodalangan yoki ifodalanmagan ikkinchi shaxs olmoshining so'z kengaytiruvchisi hisoblanadi. O'zbek

tilshunosligida Sh.Zunnun, H.G'oziev, A.K.Borovkov, Z.Ma'rufov, T.Shermuhammedov, A.G'ulomov hamda M.Asqarovalar, undalmaning gapda kelish o'rni masalalariga to'xtalishgan. 1970-80-yillarda nashr etilgan darsliklarda ham undalmalar murakkab gaplarning bir tipi sifatida tahlil etilgan.

Tilshunoslikda undalmalarning gap bo'laklari tarkibiga kiritilmasligiga sabab tobelanishga ega emasligida deb qaragan N.Mahmudov, A.Nurmonovlar: "Undalma gapning boshqa birliklari bilan tobe aloqaga kirishmaydi. Shuning uchun undalma ishtirok etgan gap faqat mazmun tomondangina emas, balki shakliy tomondan ham murakkablashadi. Gap tarkibida tobe aloqa bilan birgalikda, tobe bo'lmagan, grammatik aloqa hisoblanmaydigan aloqa ham mavjud bo'ladi. Bunday aloqani tilshunoslar introduktiv aloqa deb nomlaydilar", – deb ko'rsatishgan va ularni "sintaktik aloqaga kirishmaydigan sintaktik shakllar" deb ta'riflashgan.

Gap bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydigan undalmalar olim A.Sayfullayev tomonidan monografik planda o'rganilgan bo'lib, undalmalarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning boshqa grammatik kategoriyalar bilan o'zaro munosabati chuqur tahlil qilingan.

Sh.Rahmatullayev undalmalar haqida shunday deydi: "Undalma bo'lak fikr qaratilgan shaxsni bildirganida, u bilan birga keladigan gapshakl tarkibida ega bo'lak odatda ishlatilmaydi, chunki bunday qurilmada ega bo'lakning ishlatilishi o'ziga xos pleonazmni (ortiqchalikni) yuzaga keltiradi". Olim undalmali gapda eganing ham ishtiroki uslubiy maqsadga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

"Gap undalma bilan ham kengayishi mumkin. Undalma gap tarkibidagi II shaxs kishilik olmoshi bo'lgan so'zshakl ma'nosini muayyanlashtiruvchi unsur bo'lib, u mantiqan so'z kengaytiruvchisi maqomida bo'ladi. Biroq u kengayayotgan so'z bilan bog'langanda, grammatik aloqaga ega emas. Undalma mazmunan bog'langan so'zshakl nutq yo'naltirilgan shaxs yoki narsa-predmetni ifodalaydi. Undalma vazifasida, odatda, bosh kelishikdagi ot, ba'zan otlashgan so'zlar keladi".

Undalmalar stilistik vosita sifatida badiiy matnda faol qo'llanib, poetik sintaksisning asosiy unsurlaridan sanaladi. "Undalma, so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs, jonli va jonsiz predmetni ifodalashiga ko'ra, kuchli stilistik vosita hisoblanadi. Undalmalar so'zlovchining tinglovchiga munosabatini ifodalab, baho xarakteristikasi o'ttenkasiga ega bo'ladi".

Keyingi paytlarda tilshunoslikda undalmalarga murojaat birliklari deb qaralmoqda. N.Ahmedova: "Hozirda lisoniy ma'naviyatimizda, nutqiy madaniyatimizda faol qo'llanilayotgan, tilimiz boyligining o'ziga xos ifoda vositalaridan bo'lgan murojaat birliklari o'z ahamiyati bilan ajralib turadi. Ma'lumki, fanimizda bunday birliklar undalmalar deb nomlanadi". Olima murojaat birliklarining pragmatik, semantik-stilistik, konnotativ jihatlarini monografik tarzda o'rgangan va yangi fikrlarni ilgari surgan.

R.Yusubovanning "Hozirgi o'zbek poeziyasida lisoniy tejamlilik va ortiqchalik (Abdulla Oripov lirikasi misolida)" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida undalmalarning grammatik tuzilishi ularning uslubiy xarakterini ham belgilashi, undalmalarning gap bo'laklari kabi takrorlanishi; ajratilgan tartibda qo'llanishi; undalmalarning uyushib kelishi kabi struktura uslubiy maqsad bilan yuzaga kelishi va bu jihatlarining sintaktik ortiqchalikka aloqadorligiga to'xtalib o'tgan. Kognitiv tahlil jarayonida undalmalar tahlilga tortilganda, kognitiv tahlilning ma'lum bir o'rinda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash zarurki, ayrim mualliflar undalmalarni uchinchi darajali gap bo'laklari deb hisoblaydilar.

Nosir Fozilov asarlaridagi qahramon nutqining jozibadorligi hamda tasviriy ifodalarga boyligini, sintaktik-stilistik jihatlarini ochib berishda undalmalar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Undalmalar Nosir Fozilov asarlaridagi qahramon nutqida ma'lum bir intonatsiya orqali namoyon bo'ladi. Intonatsiya atamasiga to'xtaladigan bo'lsak, u bolalar nutqining asosiy ko'rinishlaridan biri. "Nutqning intonatsion tuzilishi uning komponentlari asosida yaxlit bir butunlikni tashkil qiladi. Intonatsiya melodika, urg'u, pauza, temp, ovoz tembri kabi prosodik vositalardan tashkil topadi", – deb e'tirof etadi M.I.Matusevich.

Nutq mavjud ekanki, o'ziga xos intonatsiya bilan talaffuz qilinadi. Melodika, urg'u, nutq tempi, ovoz tembri va pauza kabi intonatsion vositalarning nutqdagi umumiy vazifalari ma'lum bir nutq yoki

gapga xos intonatsiyani yuzaga chiqarish uchun xizmat qiladi. Intonatsiya nutqda asosan mazmuniy va grammatik qurilishni yuzaga keltiradi.

V.G.Gak o'z tadqiqotlarida "intonatsiya gapda ikki funktsiyani bajaradi: struktur-sintaktik va xususiy semantik" deb e'tirof etadi.

Nutqning yuzaga kelishi esa intonatsiyaning asosiy komponenti hisoblangan melodika bilan uzviy bog'liq. Intonatsiyaning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan melodika "...nutq ohangining ko'tarilishi yoki pasayishidan iborat bo'lgan asosiy ovoz toni chastotasining o'zgarishida ko'rinadi. "Melodika" o'zbekcha "ohang" tushunchasiga to'g'ri keladi", u nutqning rang-barangligini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Jumladan, intonatsiyaning yuzaga kelishida undalmalar ham asosiy o'rinni egallaydi. Undalmalar ham shakliy, ham mazmuniy, ya'ni tobe aloqa va tobe aloqa emaslik jihatidan murakkablashadi. Ma'lumki, har qanday gapning asosiy qismidan obyektiv mazmun anglashiladi, undalmali gaplarda so'zlovchining subyektiv munosabati va tinglovchi subyekt qo'shiladi. Undalma tugal bir maqsad yoki tugal bir his-hayajonni ifodalamaydi, intonatsiyada ham tugallik bo'lmaydi. Grammatik kategoriya bo'lgan gapning xarakterli belgilari intonatsiya va predikativlik sanaladi. Bu belgilar gap tushunchasining asoslari hisoblanadi. Gap bu vositalarsiz bo'lmaydi: u grammatik va intonatsion shakllangan bo'lishi shart.

A.G'ulomov, M.Asqarovalarning "Hozirgi zamon o'zbek tili" kitobida undalmaning kishi otlaridan, jonli va jonsiz predmetning nomidan bo'lishi, undalmada intonatsiyaning o'rni va shuningdek, undalmaning mustaqil gap sifatida qo'llanishi, undalmaning gapda kelish o'rni masalalariga to'xtalib o'tilgan.

Nosir Fozilov asarlaridagi qahramon nutqida undalma alohida chaqiriq, murojaat intonatsiyasi bilan talaffuz etiladi. Ammo bu intonatsiya turli darajada bo'ladi. Undalma intonatsiyasining darajasiga undalma orqali ifodalanayotgan ma'noga, asosiy gapning xarakteriga, tarkibiga, o'rniga, nihoyat, so'zlovchining ma'lum mazmunni ifodalash niyatiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli undalma bolalar nutqida bir xil o'rinda bo'lsa ham, gap xarakteriga ko'ra, turli intonatsiya bilan aytiladi:

1. Darak gapda – past intonatsiya bilan: – *Mana buni bir ko'r-chi, shivvyot, xuddi o'zingga o'lchab tikkanday* ("Ayni yoz edi...", 9-b.).

2. Undov gaplarda – kuchli intonatsiya bilan: **Polnomosh** bolam, hay polnomosh bolam! – deb chaqirdi. ("Ayni yoz edi...", 17-b.).

3. So'roq gaplarda alohida logik urg'u olgan undalmadan so'ng cho'ziq pauza beriladi: – **Sog'indiq**, qayoqqa? Ovqatlanmaysizmi? ("Qorxat", 13-b.).

4. Buyruq gaplarda kuchli intonatsiya bilan aytiladi: – **Hoy jinqarcha**, bas! ("Ayni yoz edi...", 22-b.).

Undalmaning intonatsiyasiga, albatta, uning o'rinishi ta'sir etadi. Gap orasida, oxirida kelgan undalma gap bo'laklari intonatsiyasidan kam farqlanuvchi intonatsiya bilan aytiladi. Gap boshida kelgan undalmalar baland ton bilan, cho'zibroq, talaffuz etiladi. Badiiy matndagi bolalar nutqida undalma kuchli his-hayajon bilan ifodalanadi, ko'tarilgan intonatsiya bilan aytilganda undalmadan so'ng undov belgisi ishlatiladi, ya'ni undalma parsellyatsiyaga uchraydi: – **Sog'indiq!!!** ("Qorxat", 21-b.).

Gap o'rtasida kelgan undalmaning intonatsiyasi alohida ajralib turmaydi, ammo undalma mavjud bo'lgan o'rinda intonatsiya ma'lum darajada o'zgaradi, undalmadan so'ng juda qisqa pauza bo'ladi: – *Keldinglarmi, chiroqlarim*, o'tiringlar, hozir so'k oshim ham pishay deb qoldi ("Qorxat", 25-b.).

N.Ahmedova undalmalarni murojaat birliklari sifatida keltirib, muloqot vaziyatida tez-tez qo'llaniladigan undalmalarning nominativ, apellyativ, kommunikativ, konnotativ, emotiv vazifalari mavjud ekanligini qayd etadi. Tadqiqot jarayonida Nosir Fozilov asarlaridagi qahramonlar nutqida undalmalarning nominativ, konnotativ, emotiv vazifalarda kelishiga duch kelindi. Jumladan, nominativ vazifa so'zlovchi tinglovchiga murojaat qilish jarayonida uni nomlashi sanaladi. Bunday vaziyatda so'zlovchi hamda tinglovchining yoshi, gender xususiyatlari e'tiborga olinadi: – **Buvi**, dadam qanilar? – so'rab qoldi choy ho'playotib Aset. ("Qorxat", 31-b.).

Nosir Fozilov asarlaridagi qahramonlar nutqida qo'llanilgan undalmalarning uslubi-funksional qimmatini shundaki, obyektiv voqelikni obrazlilik, ekspressivlik, emotsionallik kabi konnotativ ma'nolar bilan boyitadi, ta'sir kuchini oshiradi, qahramonlarning o'zaro bir-biriga bo'lgan munosabatini aniqlashtiradi, personajlarning xarakter-xususiyatini o'rganishga yordam beradi hamda faqat yozuvchiga xos bo'lgan individual jihatlarni namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аҳмедова Н. Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик-коннотатив тадқиқи. Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – Б. 3.
2. Матусевич М.И. Современный русский язык. Фонетика. – Москва: Просвещение, 1976. – С. 241.
3. Нурмонов А., Махмудов Н. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 51.
4. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. – Тошкент: Университет, 2006. – Б. 379.
5. Сайфуллаев А. Ҳозирги ўзбек тилида гап бўлакларининг семантикаси ва грамматикаси. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 109-118.
6. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Бокиева Г., Қурбонова М., Юнусова З., Абузалова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2009. – Б. 376.
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 9.
8. Шомасудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 188.
9. Юсубова Р. Ҳозирги ўзбек поэзиясида лисоний тежамлилиқ ва ортиқчалиқ (Абдулла Орипов лирикаси мисолида). – Тошкент, 2011. – Б. 133-136.

UO'K 81.002.3

SHAXS MA'NAVİY-PSIXOLOGIK DUNYOSINI TASVIRLASHDA YOZUVCHI

MAHORATI

G.Sh.Boltayeva, dots., f.f.d., Navoiy davlat universiteti, Navoiy

M.N.Aslonova, magistrant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada Tohir Malikning “Shaytanat” asarida yozuvchining badiiy psixologizmdan foydalanishdagi ijodiy mahorati, adabiy qahramon yaratish va xarakterlar ruhiyatini badiiy dalillash uslubi, qahramonlarga hissiy ta'sir etadigan tabiat manzaralarida antiteza, o'xshatish, ko'p ma'nolilikdan unumli foydalangani, obrazlar portretiga xos xarakteristikalarda xatti-harakat, ichki dinamika xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy psixologizm, ichki dinamika, ruhiy holat, affect, hissiyot, kayfiyat, stress.

Аннотация. В произведении Тохира Малика «Шайтанат» описаны творческое мастерство писателя в использовании художественного психологизма, его художественная мотивация к созданию литературного героя и духа персонажей, его эффективное использование антитезы, имитации, многогранности в пейзажах природы, эмоциональное воздействие на героев, характерные для портрета персонажей о поведении, внутренней динамике.

Ключевые слова: художественный психологизм, внутренняя динамика, психическое состояние, аффект, эмоции, настроение, стресс.

Abstract. Tohir Malik's work “Shaytanat” describes the writer's creative skill in using artistic psychologism, his artistic motivation for creating a literary hero and spirit of characters, his effective use of antithesis, imitation, versatility in landscapes of nature, emotional impact on heroes characteristic of a portrait of characters about behavior, internal dynamics.

Key words: artistic psychologism, internal dynamics, mental state, affect, emotions, mood, stress

An'ana va mahorat adabiyotning umrboqiyiligini belgilovchi omillardandir. Adabiyot maydoniga kirib kelgan har bir ijodkor tabiiyki, o'z salaflariga ergashadi, ular ijodidan bahra oladi, ta'sirlanadi, ularning insonparvarlik g'oyalarini rivojlantirish bilan birga, o'z so'zini ham aytishga intiladi. Bunda til unsurlari yozuvchiga beminnat xizmat qiladi. Zero, professor N.Mahmudov o'rinli ta'kidlaganidek, “Shaytanat” qahramonlari ham til vositasida tuyg'u va kechinmalari, shodlig-u

qayg'ulari, taajjub-u so'rovlari, hayrat va hayronliklari, qalb huzuri va dil og'riqlari, nola va faryod kabi xilma-xil sezgilarni badiiy tarzda ifodalaydilar.

Badiiy adabiyotda ruhiy tahlilning lingvistik xususiyatlarini psixolingvistika fani o'rganadi. Psixolingvistikaning vazifasi til birliklari ortida yashiringan psixologik omillarni ruhiy tahlil unsurlarini matnning lingvistik va poetik xususiyatlari bilan aloqadorlikda o'rganishdan iboratdir. Ruhiyat tasviri bilan bog'liq o'rinlar har qanday badiiy asarda uchraydi, ammo bunda yozuvchining mahorati juda katta ahamiyat kasb etadi. Bir so'z bilan aytganda, "badiiy psixologizm – inson ichki hayotining muallif tayanadigan tushunchalar, uning shaxs haqidagi tasavvurlari va kommunikativ strategiyasi bilan shartlangan badiiy – obrazli, tasviri – ifodaviy tiklanishi va ijodiy qayta ishlanishidir. Psixologik tasvir deganda esa, personaj jismoniy jihatlari (his-tuyg'ulari, kechinmalari, holatlari) va uning ma'naviy-psixologik olamidan chiqib keladigan shaxsiy tajribasining badiiy tadqiqini tushunamiz".

Professor D.Xudoyberganovaga ko'ra, psixolog Yu.Sherbatix psixologiyaga doir adabiyotlarda badiiy matnda inson emotsiyasini affect (kuchli, ammo qisqa muddatli emotsional reaksiyalar), hissiyot (uzoq va turg'un emotsional munosabat), kayfiyat va stress (kuchli ruhiy zarba) turlarga bo'lib o'rganilishini ta'kidlaydi.

"Shaytanat" asarida ham yozuvchi shaxs ma'naviy-psixologik dunyosini tasvirlashda yuqorida ta'kidlangan unsurlardan foydalanishda yuksak mahorat ko'rsatgan. Quyida asardan keltirilgan parchalar fikrimizni yorqin dalillaydi:

"Shaytanat" asarida inson emotsiyasi tasviri

№	Badiiy matnda emotsiya turi	"Shaytanat" matnidan parcha
1	Affect	Elchin kelinlik libosida o'tirgan Zaynabga majburiyat yuzasidan yaqinlashib, bilagiga qo'l yubordi. Qattiq siqmad, ohistagina ushladi. Zaynab seskandi. Ammo qo'llarini qutqazmoqqa tirishmadi. Uning bilagini ushlagan qo'l begona emas, tanish edi. Zaynab yovqarash bilan, yalt etib dushmaniga qaradi, (ha, u yori emas, dushmani edi!) o'rnidan turdi. Kumushbibi Otabek pinjiga yaqin kelgani kabi yaqinlashmadi. Esankiragan, hayajonlangan bir tovush bilan so'radi: – Siz... o'shami?! Bu gap tilidan beixtiyor uchdi. Bu gap Kumushbibining hayajoni bilan uchmadi. Kumushbibi kutilmagan baxt qushi boshiga qo'ngan saodatli qizning esankirashi bilan aytgan edi bu gapni, Zaynabimiz esa uzoq izlagan qonxo'r dushmaniga tasodif bilan ro'para kelib qolgan, baxti toptalgan juvonning ezgin ovozi bilan aytdi (1-kitob, 127-bet).
2	Hissiyot	Kesakpolvon aziz farzandidan ayrilib, dunyo ko'zlariga qorong'u ko'rinayotgan ota qiyofasida turar edi. Qabristonga kelganlarning aksari qorining tilovatidan so'ng tarqalishdi. Uning "qayg'uli" ko'rinishiga birov ahamiyat berdi, birov e'tiborsizgina qarab qo'ya qoldi. U o'zini motamsaro qilib ko'rsatishga tirishsa-da, olazarak ko'zlari g'amdan yiroq ekanini oshkor etib turardi. Yaqinroq tanishlar «bandalik», deb ta'ziya bildirib qo'yardi. Uning olazarak ko'zlari esa odamlar orasidan Asadbekni qidirardi. Yuragi ayriliq azobi bilan emas, xavotir tashvishi bilan tepardi (4-kitob, 11-bet).
3	Kayfiyat	Asadbek javob bermadi. Halimjon buraymi yo ketaveraymi, deganday mashinani sekinlatdi. Buni sezgan Asadbek zardali tovushda buyurdi: – To'g'riga hayda, dedim! Jalil Asadbekning bu buyrug'iga e'tiroz bildirmadi. Mashinadan tushib oshnasiga ergashganda Asadbek uni ostonada to'xtatdi: – Uyingga boraqol. Juda mayin, dardli, ayni choqda iltimos ohangida aytdi. Boshqa vaziyat bo'lganida Jalil "Odanga o'xshab gapirishni ham bilar ekansan, a" deb uzib olgan bo'lardi. Hozir esa "ukamdan xabar olay-chi", deb ota hovlisiga kirib ketdi. Sovuq uy. Sovuq tancha. Xuddi qirq yil avvalgi kabi. Ho'l paltosini yechmay tanchaga o'tirib, qunishdi. Eti uvishdi. Deraza orqali tashqariga qaradi. Osmonu zamin hukmronligi uchun bir necha soatlik olishuvdan so'ng bemavrid yopirilgan shoshqaloq yomg'ir qishning so'nggi sovuq nafasiga dosh berolmay chekingan, qor zarralari esa g'alabadan mas'ud, shoshmay-shoshmay, yayrab-yayrab, uchib-uchib, so'ng atalasi chiqayozgan yerga asta qo'nardi. Ikki yarim oylik qish hukmida tomir-tomirlarigacha muzlayotgan zamin yuziga qo'nayotgan qor zarralaridan go'yo junjikardi, ho'l paltosi bilan sovuq tanchada o'tirgan odam kabi qunishardi. Oradan ko'p fursat o'tmay yer sathi oqardi. Asadbekning xayoliga urilayotgan fikrlar bu beozor qor zarralari kabi emas, balki beayov uriluvchi do'l singari edi (4-kitob, 7-bet).
4	Stress	Qadimda qabristonni ziyorat etmoqqa ijozat yo'q ekan. So'ng "bandalar mozaristonni ko'rib oxiratni o'ylasin", degan maqsadda ruxsat etilgan ekan. Shunga ko'ra ertami-kechmi qismati qattiq guvalaga bosh qo'ymoq bo'lmish odam tavbani, shayton vasvasasidan qutulmoqni o'ylashi kerak. Yuzlariga qor zarralari, sovuq yomg'ir tomchilari urilayotganini sezmay turgan

	Asadbek esa izmini iblis hukmiga to'la topshirib, yana toshga aylangan qalbini qasam bilan quvvatlantirgan edi. Zulm-ga zulm bilan javob qilmoq uning nazdida haqiqat edi. Hukm qat'iy qilishgan paytda kimdir qo'lidan ushlab tortdi. O'girilib qaradi: Kesakpolvon. – Sen mening yuragimga tupurding, – dedi Asadbek. – Unday dema, Asad, agar shu mening ishim bo'lsa – Xudo ursin! – Yo'qol! – Asad... – Yo'qol dedim! Kesakpolvon uch-to'rt qadam chekindi-yu, ammo yo'qolmadi. Oshnasining shumshayib turishiga toqat qilolmagan Jalil unga yaqinlashib, jiqqa ho'l yelkasiga qo'l tashladi. – Asad, yur, keldi-ketdiga qarab turishing kerak. Asadbek akasining yo'rig'idan chiqmaydigan mo'min boladay Jalil boshlagan yo'lga yurdi (4-kitob, 7-bet).

Tohir Malikning “Shaytanat” asarida yozuvchining badiiy psixologizmdan foydalanishdagi ijodiy mahorati, adabiy qahramon yaratish va xarakterlar ruhiyatini badiiy dalillash uslubi, qahramonlarga hissiy ta'sir etadigan tabiat manzaralarida antiteza, o'xshatish, ko'p ma'nolilikdan unumli foydalangani, obrazlar portretiga xos xarakteristikalarda xatti-harakat, ichki dinamika kuzatilishi, qahramonlardagi “ichki faollik”ka katta e'tibor berilganida nazarga tashlanadi. Bizningcha, asarda bularning barchasi yozuvchi – kitobxon – badiiy asar – estetik zavq zanjiri ostida harakat qiladi.

Tush motivi orqali Tohir Malik bosh qahramonga yaqinlashayotgan xavotir, xavfni ko'rsatadi. Bu tushdan so'ng ertasi kuni Mahmud-Chuvrindining o'limi Asadbekni xavotirga solidi. Ong osti tushunchalarini boshqa o'zanga burib yuboradi. Ayniqsa, “Chuvrindining uyiga kelib kutilmagan fojidan gangib qolgan o'g'lini bag'riga bosganida, o'z farzandiday suyumli bu yigitchaning xo'ngrab aytgan gaplari kechagi tush zindonining qulfiga kalit bo'lib tushdi go'yo. “Kechasi chaqirtirgan ekansiz, kelganlarida kayflari bor edi, mashinani men hayday qolay desam, ko'nmadilar... Ajal chaqirgan ekan...” Ajal chaqirgan ekan... Nima demoqchi bola? “Siz – ajalsiz!” demoqchimi? Bolaning o'ylamay aytib yuborgan gapi Asadbekni o'ylantirib qo'ydi”.

Mahmudni tuproqqa qo'yish vaqtida yozuvchi bosh qahramonning ma'naviy-psixologik qiyofasini chizib beradi. Adibning ijodiy muvaffaqiyatlaridan biri – qahramon nutqi xoslanganlik darajasining ustuvorligiga erishganligi bilan izohlanadi. Jumladan, Asadbekning “Sen mening yuragimga tupurding” nutqida zohir bo'lgan ichki “men”i, uning kayfiyatini to'laligicha namoyon etadi. Natijada qahramon tiyatida obyektga nisbatan rang-barang shaxsiy munosabatlar shakllanadi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, epik tasvirning bunday imkoniyatlari roman jozibasini – xarakter psixikasini, qahramonlarning o'y-fikrlari, g'am-tashvishlari, nafs-hirs botqog'i, shaytanat dunyosida yurgan kishilarning botiniga muqim o'rnashib olgan isyon – alamzadalik, qasos hissini ko'rsatib berishga qaratilgan bilan ham diqqatga sazovordir.

“Shaytanat” asarida badiiy psixologizm muammosining o'rganilishi yozuvchining inson ruhiyati manzarasini ifodalashda o'ziga xos uslubga egaligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ботирова Ш. Ҳозирги ўзбек романларида бадий психологизм (Улуғбек Ҳамдамнинг “Мувозанат”, “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самандар” романлари мисолида). Филол.фан.б.фалс.док.(PhD) дисс.автореф. – Қарши, 2019. – Б. 13.
2. Фитрат А. Адабиёт қондалари. Адабиёт муаллимлари ҳам адабиёт ҳаваслилари учун. Нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 21-22.
3. Tohir Malik. Shaytanat (4-kitob). – B. 5. www.ziyouz.com

UO'K 81-13

OGAHYNING “FIRDAVS UL-IQBOL” ASARIDA JANRLAR XILMA-XILLIGI

A.Z. Botirova, o'qituvchi, Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada Shermuhammad Munis tomonidan boshlangan va Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan yakunlangan "Firdavs ul-iqbol" asarining janr xilma-xilligi o'rganilgan. Asarda tarixiy voqealar tasvirlangan bo'lsa-da, saj' asosida yozilganligi, poetik ifoda uslubi, hamda turli janrlarga oid nazm namunalari keltirilgan asarning badiiy ahamiyatini oshirgan. Asarda qasida, g'azal, masnaviy, qit'a, ruboiy, fard, tarkibband, ta'rix kabi janrlarga oid qariyb olti ming misra she'r mavjud bo'lib, ulardan besh mingga yaqini Munis qalamiga, 1022 misra esa Ogahiy

qalamiga mansub. Asarning janr xilma-xilligi uni o'zbek badiiy-tarixiy nasrining yuksak namunasi sifatida taqdim etadi.

Kalit so'zlar: badiiy-tarixiy nasr, masnaviy, nazm, ruboiy, qasida, g'azal, saj', janr xilma-xilligi.

Аннотация. В статье исследуется жанровое разнообразие произведения "Фирдавс ул-икбол", начатого Шермухаммадом Мунисом и завершённого Мухаммадом Ризо Агахи. Несмотря на то, что в произведении описаны исторические события, оно написано в форме сажы, использована поэтическая стилистика, а также приведены примеры поэзии в различных жанрах. Произведение содержит около шести тысяч поэтических строк, включая касиды, газели, маснави, кыта, рубаи, фард, таркиббанд, та'рих. Из них около пяти тысяч строк принадлежат Мунису, а 1022 строки — Агахи. Жанровое разнообразие делает "Фирдавс ул-икбол" выдающимся образцом узбекской художественно-исторической прозы.

Ключевые слова: художественно-историческая проза, маснави, назм, рубаи, касида, газель, саж, жанровое разнообразие.

Abstract. This article examines the genre diversity in the work "Firdavs ul-iqbol," which was initiated by Shermuhammad Munis and completed by Muhammad Rizo Ogahiy. Although it narrates historical events, the work is written in saj' (rhymed prose), utilizes poetic expression, and includes samples of poetry in various genres. The text features nearly six thousand lines of verse—qasida, ghazal, masnavi, qit'a, rubai, fard, tarkibband, and ta'rikh—of which about five thousand are attributed to Munis and 1022 to Ogahiy. This diversity of literary genres makes "Firdavs ul-iqbol" a significant example of Uzbek historical-artistic prose.

Keywords: historical-artistic prose, masnavi, verse, rubai, qasida, ghazal, saj', genre diversity.

Kirish. XIX asr Xorazm adabiy muhiti o'ziga xos tarixiy-ijtimoiy va madaniy sharoitlarda shakllangan bo'lib, bu davr adabiyotida tarixiy asarlar alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy (1809–1874) ijodi Xorazm adabiy maktabining yuksalishida muhim rol o'ynagan. U o'z davrining yirik tarixnavis, shoir va tarjimoni sifatida tanilgan. Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asari tarixiy xotira va badiiy tafakkur uyg'unligi namunasidir. Ushbu asarda janrlar xilma-xilligi, turli adabiy uslublarning sintezi, tarixiy hamda badiiy talqinning uzviy uyg'unligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Asarninig umumiy tavsifi. "Firdavs ul-iqbol" — Ogahiyning tarixiy-badiiy nasrda yozilgan mashhur asarlaridan bo'lib, u Xiva xonligi tarixiga oid muhim tarixiy va adabiy manba hisoblanadi. Asar XIX asrning ikkinchi yarmi voqealarini, xususan, Muhammad Rahimxon II davrini yoritadi. Ogahiy bu asarda voqealarni xolislik va tarixiylik tamoyillari asosida bayon qilishga harakat qilgan, shu bilan birga, uni badiiy ifodalar bilan boyitgan.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "Firdavs ul-iqbol" tarixiy manba sifatida muhim bo'lishi bilan birga, Ogahiy ijodining poetik jihatlarini ham aks ettiradi. Masalan, A. Hayitmetov ushbu asarni "tarixiy-badiiy tafakkurning mujassam shakli" deb baholaydi va undagi obrazlilik, badiiylik, ifoda vositalari orqali tarixni jonlantirishga erishilganini qayd etadi [1]. Asar voqeiylik asosida yozilgan bo'lsa-da, unda adabiy-badiiy vositalar, she'riy parchalar, maqollar, iboralar, hikmatli so'zlarning keng qo'llanishi natijasida janrlar xilma-xilligi kuzatiladi.

Asarda Xiva xonlarining siyosiy faoliyati, ijtimoiy hayoti, harbiy yurishlari, diplomatik aloqalari, ichki boshqaruvi yoritiladi. Shuningdek, asar ichki va tashqi siyosiy jarayonlarni yoritishda aniq sanalar, joylar va tarixiy shaxslarning faoliyatiga asoslanadi. Bu esa Ogahiyning tarixnavislik mahoratini ko'rsatadi. Shu bilan birga, u tarixiy faktlarni badiiy tasvir, dramatik kompozitsiya, emotsional ifoda vositalari bilan uyg'unlashtiradi.

M. Juraev ham bu asarning tarixiy va badiiy xususiyatlarini alohida e'tirof etib, uni "tarixiy roman unsurlariga yaqin" deb baholaydi [2]. Bu yondashuv asarning ko'p qatlamli tuzilishini, fakt va badiiyat uyg'unligini tasdiqlaydi.

[1] Hayitmetov A. Ogahiy merosi va tarixiy-badiiy tafakkur. — Toshkent: Fan, 1979.

[2] Juraev M. O'zbek tarixiy asarlari poetikasi. — Toshkent: O'zbekiston, 1996.

“Firdavs ul-iqbol” — Ogahiyning tarixiy-badiiy nasrda yozilgan mashhur asarlaridan biri bo‘lib, u Xiva xonligi tarixiga oid muhim manba hisoblanadi. Asarda Xiva xonlarining siyosiy faoliyati, ijtimoiy hayoti, harbiy yurishlari, ichki siyosati keng yoritiladi. Bu asar voqeiylik asosiga qurilgan bo‘lsa-da, unda adabiy-badiiy vositalarning, she‘riy parchalar va maqollar, iboralar, hikmatli so‘zlarning keng qo‘llanilishi janrlar xilma-xilligini keltirib chiqaradi.

Asarning asosiy yondashuvi tarixiy xronika uslubidadir. Ogahiy tarixiy voqealarni aniq sanalar, xonlarning ketma-ketligi, siyosiy voqealarning izchilligi asosida yoritadi. Bu jihatdan u an‘anaviy tarixnavislik yo‘lini davom ettiradi.

Ogahiy faqatgina voqealarni quruq bayon etish bilan cheklanmaydi, balki ularni turli badiiy ifoda vositalari yordamida boyitadi. U tarixiy tafsilotlarga tasviriy kuch, estetik joziba va obrazlilik kiritish orqali asarning badiiy darajasini oshiradi. Masalan, tabiat manzaralarining poetik tasviri, ijtimoiy voqealarning dramatik holatda yoritilishi, shaxslar psixologiyasining emotsional tasviri orqali asarda tarixiy-badiiy nasr janrining yetuk namunalari biri yuzaga keladi. Ogahiyning ifodaviy uslubi obrazli ta‘riflar, badiiy epiteta, qiyoslashlar va tashbehtar bilan boyitilgan bo‘lib, u o‘quvchiga kuchli estetik va ruhiy ta‘sir o‘tkazishga xizmat qiladi. Adabiyotshunos A. Hayitmetov bu haqda shunday deydi: “Ogahiy voqealarni quruq bayon etmasdan, ularni badiiy tafakkur orqali talqin etadi. Shu sababli uning asarlari tarixiylik bilan bir qatorda poetik mazmun bilan ham boyidir” [1]. Asardagi dramatik lahzalar — jang sahnalari, siyosiy qarorlar yoki shaxsiy fojealar — muallif tomonidan ruhiy holatlar va muhit bilan uyg‘un holda tasvirlanadi. Bu esa “Firdavs ul-iqbol”ni oddiy tarixiy xronikadan ko‘ra murakkabroq, ko‘p qatlamli badiiy asar sifatida ko‘rsatadi.

Asarda ayrim voqealarning tavsifi she‘riy yo‘sinda beriladi. Bu, o‘z navbatida, asarga lirik yo‘nalishdagi unsurlarni kiritadi. Ayniqsa, xonlar va sarkardalarning nutqlari, marosimlar, yutuqlar she‘rlar orqali madh qilinadi. Bu uslub Ogahiyning shoirlik iste‘dodini namoyon etadi. Masalan, Muhammad Rahimxon II sharafiga yozilgan quyidagi misralar e‘tiborga loyiq:

"Kimki jahon ichra topur mehribon podshohi, Mehridin oqqan daryo Muhammad Rahim xondur."

Bu misralarda Ogahiy o‘z zamondosh hukmdorni "mehribon podshoh" sifatida ulug‘lab, uni "mehr daryosi"ga qiyoslaydi. Bunday badiiy vosita, ya‘ni tashbeh orqali hukmdorning adolatparvar va muruvvatli obrazini yaratadi. Yana bir misol:

"Adlu diyonat bila joriy qilur ishlarin, Haqqni yoqturgan imom — Rahim xon, bejodur."

Bu baytda esa adolat va diyonat — ya‘ni din va axloqiylik asosida ish yurituvchi rahbar sifatida tasvirlangan. Shu bilan birga, bunday misralar nafaqat maqtov, balki tarixiy shaxs obrazini lirik-estetik vositalar bilan boyitish funksiyasini bajaradi. Ogahiy she‘riy yo‘sinda tarixiy voqealarni yoritish orqali asarga emotsional, ruhiy hamda poetik teranlik kiritadi. Bu esa asarning umumiy badiiy saviyasini sezilarli darajada yuksaltiradi.

Panegirik janr (maqtoV). “Firdavs ul-iqbol” asarida panegirik — ya‘ni maqtov janri alohida o‘rin tutadi. Bu uslubda, ayniqsa, hukmdorlar va davlat arboblari faoliyatini ulug‘lash, ularning siyosiy, ma‘naviy va ijtimoiy xizmatlarini madh etish orqali bayon etilgan. Ogahiy panegirik yo‘sinni chuqur badiiylik va poetik vositalar bilan uyg‘unlashtirgan bo‘lib, bu janr faqat og‘a-sultonlarni ko‘klarga ko‘tarish vositasi bo‘lib qolmasdan, balki tarixiy shaxslar faoliyatiga estetik baho berish shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

Asarda Muhammad Rahimxon II singari hukmdorlar obrazini yaratishda panegirik vositalar muhim o‘rin tutadi. Masalan, Ogahiy ushbu hukmdorni “mehribon podshoh”, “adolatli rahbar”, “xalqparvar sulton” sifatida tasvirlar ekan, bu obrazni nafaqat tarixiy, balki ideallashtirilgan tarzda yoritadi. Quyidagi misralarda bu aniq ko‘zga tashlanadi:

"Kimki jahon ichra topur mehribon podshohi, Mehridin oqqan daryo Muhammad Rahim xondur."

Bu misrada hukmdorning mehribonligi “mehr daryosi” orqali ifodalanib, u ideal rahbar sifatida tasvirlanadi. Panegirik yondashuv orqali Ogahiy jamiyatda hukmdorning tutgan o‘rnini mustahkamlash, uni xalq oldida ijobiy timsol sifatida ko‘rsatish vazifasini bajaradi. Adabiyotshunoslar ta‘kidlaganidek, bunday uslub Ogahiyning faqatgina tarixiy emas, balki siyosiy-ideologik maqsadlariga ham xizmat qilgan [1]. Shuningdek, panegirik ruhdagi tasvirlar muallifning

o'z shaxsiy e'tiqodi va ma'naviy qarashlarini ham ifoda etadi. U adolat, rahm-shafqat, donishmandlik kabi qadriyatlarni madh etish orqali o'quvchiga axloqiy-estetik mezonlarni singdirishga intiladi. Bu jihatdan Ogahiyning panegirik janrdagi yondashuvi maqtovdan ko'ra kengroq ma'naviy-falsafiy mazmunga ega bo'ladi.

[1] Hayitmetov A. *Ogahiy merosi va tarixiy-badiiy tafakkur*. — Toshkent: Fan, 1979.

Asarda ayrim qahramonlar, ayniqsa hukmdorlar faoliyati panegirik ruhda tasvirlanadi. Bu esa o'z navbatida tarixiy shaxslarni ulug'lash, ularning harakatlarini ijobiy talqin qilishga xizmat qiladi. Panegirik uslub asarga siyosiy-hamiatli propagandistik tus ham bag'ishlaydi.

Didaktik unsurlar. Asarda tarixiy voqealardan ma'naviy-didaktik xulosalar chiqariladi. Muallif ayrim voqealarni yoritish orqali axloqiy saboq berishga intiladi. Bu jihatdan asarda hikmatli fikrlar, maqollar, nasihatlar keng o'rin olgan bo'lib, didaktik janrga xos xususiyatlar seziladi.

Xulosa. “Firdavs ul-iqbol” — nafaqat tarixiy manba, balki badiiy asar sifatida ham yuksak bahoga loyiqdir. Ogahiy bu asar orqali tarixiy xronika, badiiy nasr, she'riyat, panegirika va didaktika unsurlarini o'zaro uyg'unlashtirib, o'z davrining murakkab adabiy jarayonlariga javob beradigan mukammal asar yaratgan. Asardagi janrlar xilma-xilligi Ogahiyning ilmiy tarixnavislik va badiiy tafakkurni sintez qilishdagi yuksak salohiyatini ko'rsatadi. U o'zidan avvalgi tarixchilar, xususan Munis, Devoniy kabi adiblarning an'alarini davom ettiribgina qolmay, balki ularni yangi badiiylik mezonlari bilan boyitdi.

Shuningdek, asar tarixiylik, dramatizm va lirizmni birlashtirganligi bilan alohida ajralib turadi. Ogahiy tarixiy shaxslar obrazini faqat faktlar bilan emas, balki emotsional va estetik tasvirlar yordamida ochib beradi. Bu esa asarni faqat tarixchilar emas, balki adabiyotshunoslar, filologlar uchun ham bebaho manbaga aylantiradi.

Natijada, “Firdavs ul-iqbol”ni o'rganish nafaqat XIX asr Xorazm tarixini chuqur bilish, balki o'sha davr adabiy tafakkuri, badiiy qarashlari, tarixiy-estetik yondashuvlarini anglash uchun ham muhim manba hisoblanadi. Asar janriy xilma-xilligi, ya'ni tarixiy xronika, badiiy nasr, she'riyat, panegirika va didaktik yo'nalishlarning uyg'unligi, badiiy uslubiy boyligi, emotsional va poetik ifoda shakllarining keng qo'llanishi orqali Ogahiyning adabiy salohiyati va tarixiy ongini to'laqonli namoyon etadi. Shuningdek, u o'z davrining adabiy-tarixiy kontekstida yetuk, ko'p qatlamli yodgorlik sifatida alohida o'rin egallaydi. Bu asar orqali Ogahiy tarixiy tafakkur va badiiy ijodni sintez qilishda yuqori darajadagi madaniy-intellektual yuksaklikka erishganligini ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hayitmetov A. *Ogahiy merosi va tarixiy-badiiy tafakkur*. — Toshkent: Fan, 1979.
2. Juraev M. *O'zbek tarixiy asarlari poetikasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 1996.
3. Rajabov A. *O'zbek adabiyotida tarixiy asarlar poetikasi*. — Toshkent: Fan, 1983.
4. Sirojiddinov S. *O'zbek mumtoz nasri*. — Toshkent: Fan, 2005.
5. Qo'chqorov H. *XIX asr o'zbek adabiyoti*. — Toshkent: O'zbekiston, 2000.
6. G'aniyev B. *Xorazm adabiy muhiti va Ogahiy*. // *Adabiyotshunoslik masalalari*, 1994, №2.
7. Ogahiy M. R. E. *Firdavs ul-iqbol*. — Qo'lyozma va nashr etilgan manbalar asosida: nashrga tayyorlovchi: X. Hasanov. — Toshkent: Fan, 1981.
8. Karimov E. *Ogahiy tarixnavis sifatida*. — Nukus: Qoraqalpoq nashriyoti, 1992.
9. Rasulov B. *Ogahiy va XIX asr Xorazm tarixiy asarlari*. // *Til va adabiyot ta'limi*, 2011, №4.
10. Qayumov A. *O'zbek tarixiy nasri rivoji*. — Toshkent: O'qituvchi, 1987.

UO'K 821.161.1-94: 82.091

ZAMONAVIY NASRDA JANRLARARO SINTEZ VA JANR PARADIGMASINING KENGAYISHI

Sh.Botirova, prof., DSc, Al-Fraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy nasrda kuzatilayotgan janrlararo sintez jarayonlari va ular tufayli yuzaga kelayotgan kengaytirilgan janr paradigmasi nazariy-amaliy nuqtai nazardan tadqiq qilindi. Postmodern va metamodern estetik talablari fonida qissa, roman, esse, reportaj, blog yozuvi, grafik proza kabi shakllarning bir matn doirasida gibridlashuvi syujet, kompozitsiya va uslubga qanday ta'sir ko'rsatayotgani tahlil qilindi. Raqamli platformalar taqdim etayotgan multimodal imkoniyatlar janrni nafaqat poetik, balki medial kategoriya sifatida ham qayta belgilayotgani

ko'rsatildi. Tadqiqot narratologik, korpus-lingvistik va mediasemiotik usullar asosida olib borilib, "roman-arxiv", "dokumental-fantastik", "hipertekst-detektiv" kabi yangi birliklarning ontologik xususiyatlari aniqlashtirildi. Xulosa sifatida, janr hamisha o'zgaruvchan "suyuq" konstruktsiya ekani, uning qonuniyatlari egiluvchan va konvergent tasnif tizimlari orqali tadqiq etilishi zarurligi isbotlandi.

Kalit so'zlar: janrlararo sintez, janr paradigmasi, postmodern, metamodern, multimodal matn, hypertext, roman-arxiv, dokumental-fantastik, kognitiv poetika, mediasemiotika.

Аннотация. *Статья посвящена анализу процессов жанрового синтеза в современной прозе и обусловленного ими расширения жанровой парадигмы. На фоне постмодернистской и метамодернистской эстетики показано, как синтез рассказа, романа, эссе, репортажа, блогового дискурса и графической прозы внутри одного текста трансформирует сюжетно-композиционные и стилевые параметры. Особое внимание уделено тому, как цифровые платформы, предлагая мультимодальные формы, переводят жанр из сугубо поэтической в медиальную категорию. Исследование опирается на методы нарратологии, корпусной лингвистики и медиасемиотики; уточнены онтологические характеристики новых типов текстов – «роман-архив», «документально-фантастический роман», «гипертекстовый детектив» и др. Сделан вывод о том, что жанр является динамической «жидкой» конструкцией, требующей гибкой, конвергентной системы классификации.*

Ключевые слова: жанровой синтез, жанровая парадигма, постмодерн, метамодерн, мультимодальный текст, гипертекст, роман-архив, документальная фантастика, когнитивная поэтика, медиасемиотика.

Abstract. *The article investigates genre hybridization in contemporary prose and the resulting expansion of the genre paradigm from both theoretical and practical perspectives. Against the backdrop of post-modern and meta-modern aesthetics, it analyses how the fusion of short story, novel, essay, reportage, blog writing and graphic prose within a single narrative reshapes plot structure, composition and style. The study demonstrates that the multimodal affordances of digital platforms re-define genre not only as a poetic but also as a medial category. Employing narratological, corpus-linguistic and media-semiotic methods, the research clarifies the ontological features of emergent forms such as the "archive-novel", "documentary-fantastic fiction" and "hypertext detective". It concludes that genre is an ever-fluid construct whose regularities must be examined through flexible, convergent classification frameworks.*

Keywords: inter-genre synthesis, genre paradigm, post-modernism, meta-modernism, multimodal text, hypertext, archive-novel, documentary-fantastic fiction, cognitive poetics, media semiotics.

Zamonaviy adabiy jarayon bilan yuzma-yuz kelgan tadqiqotchi e'tiborini tortadigan eng muhim hodisalardan biri janrlararo sintezdir. XX asr o'rtalaridan boshlab boshlangan bu tendensiya postmodern va undan keyingi davr estetikasining o'zak talablari—pluralizm, ochiqlik va gibridlik—bilan bevosita bog'liq. Adabiyotshunoslikda Genettning "transtekstualitet", Bakhtinning "xronotop" hamda Hutcheonning "metafiksiya" atamallari oqqan daryodek o'zaro qo'shilib, janr paradigmasini kengaytiruvchi metodologik poydevorni yaratdi. Bugungi nasrda qissa, roman, esse, reportaj, dramatik sahna parchalari, blog yozuvi va hatto grafik proza elementlari bir matn makoniga jamlanar ekan, an'anaviy janr chegaralari xiralashib, yangi shakl va mazmun tizimlari vujudga kelmoqda.

Janr sintezi avvalo syujet va kompozitsiyaning transformatsiyasida namoyon bo'ladi. Masalan, xotira-romanlar odatdagi retrospektiv rivoyatga hujjatli chiqishmalar, fotosurat kollajlari va blog tarzidagi postlarni qo'shish orqali "roman-arxiv"ga aylanmoqda. Bunda hikoyachilikning bir yoqlama va chiziqli modeli parchalanib, mozaik struktura vujudga keladi. Roman matni tarixiy va shaxsiy xotira, intervyu va artefaktlarning ekran ko'rinishini eslatadigan bo'limlar shaklida joylashib, o'quvchidan fe'l-atvorini o'zgartirib turuvchi ko'pkanallikni talqin etishni kutadi. Birgina syujet em, balki o'quvchi ongida tiklanadigan ko'p sathli voqelik qatlamlari zamonaviy nasrning asosiy poetik mezoniga aylanmoqda.

Janrlararo sintez til va uslubda ham sezilarli iz qoldiradi. Ko'p hollarda avtor polifonik nutqni moda va ijtimoiy tarmoqlardagi diskurs bilan kitobiy frazeologiyani to'qnash keltirib, postmodern ironiyani kuchaytiradi. Bir personajning ichki monologi qadimiy sufiyning tilida, ikkinchi personajniki esa Reddit sharhi sintaksisida kechishi mumkin. Shu tariqa funksional uslublar to'qnashuvi intertekstga asoslangan labirintni vujudga keltiradi. Til va janr soyasining bunday kesishishi roman ichida kichik qissa, publitsistik esse yoki she'riy chekinishlar sifatida "matrëshka" tuzilishini paydo qiladi. Uslubiy heterogliklik zamonaviy matnni lazer nuridek turfa mavzularni bir nuqtada tutashtiruvchi tugunga aylantiradi.

Janr paradigmasining kengayishi faqat matn ichki tizimi bilan cheklanmaydi; bu hodisa o'qish va tarqatish mexanizmlarini ham o'zgartiradi. Raqamli platformalar—e-book, audiomatin, podkast va veb-serial matn—o'zaro konvergent shakllarni taklif etadi. Mualliflar matnni dastlab podkast shaklida "eshittiruv-roman" sifatida sinab ko'rib, keyin uni kengaytirilgan pdf va interaktiv hipermatn formatida nashr etmoqda. Natijada janr atamasi faqat mazmun-shakl kategoriyasini emas, balki medial interfeyslarni ham qamrab oluvchi keng kontseptga aylanadi.

Nazariy tasnif nuqtayi nazaridan janrlararo sintez yangi tipologik birliklar—"mikroqissa-tvit", "roman-grafik esse", "dokumental-fantastik" va "hipertekst-detektiv" kabilarni yaratdi. Bu yangi nomlar bir qarashda marketing vositasidek ko'rinsa-da, aslida ular matn ontologiyasidagi sezilarli o'zgarishlarni ifodalaydi. Masalan, "dokumental-fantastik" romanlarda faktual ma'lumot (arxiv hujjatlari, intervyular) bilan spekulativ tasavvur o'zaro sintezda, kognitiv dissonans effekti hosil qiladi; o'quvchi haqiqat va ixtiro chegaralarini muttasil qayta belgilashga majbur bo'ladi. Bu jarayon adabiy kommunikatsiya uchun yangi ishonchlik rejimini—"posthaqiqat poetikasi"ni—vujudga keltiradi.

Sintez hodisasining g'oyaviy-aksiologik ratsioni ham bor: globalizatsiya, transmilliy identitet va postkolonial ong kelib chiqishi bo'yicha xilma-xil janr kodlarini bir matnda uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Sharq va G'arb poetik traditsiyalari, shuningdek, xalq og'zaki ijodi bilan kiberkultura modellarining kesishganda yuzaga kelgan "kontekst ichidagi kaleydoskop" ham zamonaviy nasrga xos hodisa. Bu tasviriy-retorik sintez turli tajriba qatlamlarini parallel o'qishga imkon beradi: archa bezagidek, mahalliy mifologemalar kyber-panorama fonida yaltiraydi, doston unsurlari esa syujet yengil detektiv dinamikasiga quyiladi.

Zamonaviy O'zbek nasrida ham janr sintezi rang-barang tajribalar hosil qilmoqda. Yo'lda ertakona motivlarni fantastik va psikologik triller unsurlari bilan chirmashtirgan Asqar Mahkamning qisqa prozasidan tortib, realist xotiralarni intervyu va blogger stilistikasida shakllantirgan Ulug'bek Hamdam matngacha bo'lgan yoyilmagacha, janrlararo o'zaro ta'sir o'zbek adabiy jarayonini global kontekstda ishonchli o'qishga imkon berdi. Yaqinda nashr etilgan "Nomadlar kuni" romanida muallif sayyoraviy migratsiya haqida ilmiy-fantastik motivlarni etnografik esse hamda psixogeografik tajriba bilan bog'lab, janr paradigmasini kengaytiruvchi o'ziga xos modelni yaratdi. Bunda makon-zamon "plyural xronotop"ga aylanib, Bakhtin nazariyasini yangi bosqichga olib chiqadi.

Sintez hodisasini o'lchash va konseptualizatsiya qilishda narratologik, korpus-lingvistik va mediashunoslik usullari beqiyos ahamiyatga ega. Kompyuter stilometriyasi yordamida bir romandagi dialog bloklari va esse bo'limlari sintaktik chiziqlari taqqoslanib, janr chegarasining qayerda eriy boshlashini aniq kvantlash mumkin. Mediasemiotik tahlil esa matnga inkorporatsiya qilingan ijtimoiy tarmoq skrinshotlari yoki QR-kodlar o'quvchi tajribasini o'zgartirish mexanizmini izohlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimodal fragatlar o'qish jarayonida ko'pkanallikni qo'llab, muallif-o'quvchi interaksiasini real vaqtda qay ta'riflaydi. Shunday qilib, janr – endi nafaqat poetik tarkib, balki sensor-mediativ reja hamdir.

Janr paradigmasi kengayishi jarayonida nazariy ehtimoliylik bilan bir qatorda me'yoriy-institutsional muammolar ham mavjud. Nashriyotlar va rasmiy adabiy mukofotlar doirasida "komiks-roman", "audio-novella" yoki "blog-memoir" kabi shakllar hanuz intuitiv tarzda tasniflanmoqda. Akademik muhitda esa janrni tavsiflash mezonlari qayta ko'rib chiqilmay turib, yangi turlarni reduksiyaga uchratish xavfi katta. Shu bois zamonaviy adabiyotshunoslik oldida turuvchi dolzarb vazifa—janrlararo sintezni nazariy tekislikda legitimlashtirish, ya'ni taksonomik

korridorga siqib qo'ymasdan, egiluvchan va o'zgaruvchan kategoriyalar bo'yicha tasniflashdir. Bu mas'uliyatli ish adabiy jarayonning barqaror rivoji va ko'p ovoqli diskurs uchun zarur.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, zamonaviy nasrda janrlararo sintez va janr paradigmasining kengayishi badiiy matnni yangi semantik-pragmatik maydonga ko'chirmoqda. Bu maydon kollaj, giperbog'lanish, multimodallik va medial konvergensiya kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Natijada adabiy jarayon interaktiv, transmilliy va transmedial tus oladi. Tadqiqotchilar uchun bu hodisa nafaqat poetik obyekt, balki ilmiy metodologiya va nazariy modelni ham tubdan yangilash zaruriyatini tug'diradi. Demak, adabiy janr—mum toshdek muhrlangan ko'hna shakl emas; u doimo eriydigan, yangi idishlarga quyiladigan suyuq substansiyadir. Zamonaviy nasr bu substansiyani bo'yoqdor spektroda yoyib, o'quvchini shakllar, ovoqlar va uslublar labirintiga chorlaydi. Aynan shu labirint zamonaviy adabiyotning eng hayajonli, eng hayotiy sahnasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Женет, Ж. Палимпсесты: литература во второй степени / Жерар Женет; пер. с франц. Ю. В. Чумака. — Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 2004. — 492 с.
2. Хатчин, Л. Поэтика постмодернизма: история, теория, фикция / Линда Хатчин; пер. с англ. И. Н. Чорного. — Санкт-Петербург: Университетская книга; Изд-во Ивана Лимбаха, 2002. — 396 с.
3. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин; под ред. С. Г. Бочарова. — Москва: Искусство, 2012. — 495 с.
4. Дженкинс, Г. Конвергентная культура: столкновение старых и новых медиа / Генри Дженкинс; пер. с англ. Д. А. Асмолова. — Москва: Ad Marginem Press, 2014. — 480 с.

UO'K 801.316.3

O'ZBEK TILI TURIZM TERMINLARINING LUG'AVIY QATLAMLARI

E.G'. Boymanov, dots.v.b., Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasida faol qo'llanadigan terminlarning yuzaga kelish omillari, ularning tarixiy taraqqiyot bosqichlari, o'zlashish shart-sharoitlari haqida ma'lumot beriladi. Keltirilgan fikrlar ilmiy manbalardan olingan iqtiboslar orqali dalillanadi.

Kalit so'zlar: turizm, so'z/termin, kalka, globallashtiruv, o'zlashma termin, gastronomik turizm, restoran xizmati.

Аннотация. В данной статье будет представлена информация о факторах возникновения терминов, активно используемых в сфере туризма, этапах их исторического развития, условиях освоения. Представленные мнения подтверждаются цитатами из научных источников.

Ключевые слова: туризм, слово/термин, калька, глобализация, присвоение термина, гастрономический туризм, ресторанное обслуживание.

Abstract. This article provides information about the factors of occurrence of terms that are actively used in the field of Tourism, their stages of historical development, conditions of assimilation. The points cited are evidenced by quotes from scientific sources.

Keywords: tourism, word/term, kalka, globalization, appropriation term, gastronomic tourism, restaurant service.

Kirish. O'zbek tili tarixining eng qadimgi davrlarda ham turkiy xalqlar tomonidan sohalarga oid turli so'z/terminlar ishlatilganligi va ular inson hayoti hamda faoliyati jarayonida muhim ekanligi haqida qaydlar uchraydi. Qadimgi turkiy yodnomalarda xitoycha so'zlarning uchrashi turkiy qabilalarning ular bilan bevosita aloqador ekanligini tasdiqlaydi. Ajdodlarimizning qadimdan xitoy va so'g'd xalqlari bilan yaqin aloqada bo'lganligini sanskritcha o'zlashmalarning buddizmga taalluqli ekanligidan aniqlash mumkin. Masalan, *parivarachaki* – sayyoh, *pryam* – hujra, *nayriti* – janubiy g'arb va h.k.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'atit turk" asarida: "Mochinliklar va chinliklarning alohida tillari bor bo'lsa ham, shaharliklar turkchani yaxshi biladilar" [1, M.Кошғарий 1-китоб, 65], – degan ma'lumotni keltiradi. Bu esa turkiy tillarning xitoy tiliga ham ta'siri bo'lganidan dalolat beradi.

VIII–IX asrlardan boshlab arab va fors tillaridan turkiy til lug'atiga so'z/terminlar o'zlashishi faollashdi. Ayniqsa, XIV–XV asrlarda arab va fors tillaridan so'z/terminlar o'zlashtirila boshlangani o'sha davrda yaratilgan asarlar matnida ham yaqqol seziladi. Ushbu terminlarning asosiy qismi axloqiy-tarbiyaviy, diniy mazmunda bo'lib, asosan, badiiy, ilmiy sohalarga taalluqlidir. *Mashriq (sharq), mag'rib (g'arb), haj, ziyorat, sayohat, sayyoh, karvon, sarbon* kabi so'z/terminlarning soha terminologiyasiga kirib kelishi yuqoridagi fikrimizni dalillaydi.

O'zbek tiliga rus tilidan o'zlashgan terminlarning muqim o'rnashib qolishida matbuotning o'rni beqiyos. O'zbek tilidagi ilk nashrlardan biri bo'lgan "Turkiston viloyatining gazet"da rus tili orqali Yevropa tillaridan o'zlashgan juda ko'plab so'z/terminlar uchraydi. Keyinchalik, aniqrog'i, XX asrning 20-yillaridan so'ng fundamental fanlar, savdo-sotiq va moliyaga oid terminlar ham o'zbek tilining terminologik qatlamidan o'rin ola boshladi. Asta-sekinlik bilan arabcha-forscha o'zlashmalar rus va Yevropa tillariga oid so'z hamda terminlar bilan almashtira boshlandi.

Boshqa tildan so'z o'zlashtirish har bir tilning lug'at tarkibini boyitib boradi, ammo o'zlashma terminlar imlosida bir qancha chalkashliklar kuzatiladi. Terminshunos olim V.P.Danilenko (Терминология и норма. – Москва, 1972.

– С. 28.) terminlar imlosi xususida fikr yuritib shunday deydi: "Terminlar orfografiyasi standartlashtirilayotgan terminlarni til nuqtayi nazaridan shakllantirishning muhim bir jihatidir" [2, Сувонова Р, 113]. Tadqiqotchi R.Suvonovanning fikricha, "Termin ma'no jihatdan aniq bo'lishi, ya'ni tushunchaning mohiyatini yoki eng asosiy belgilarini aniq ifodalashi kerak. Masalan, "yuqorigi o'lik nuqtasi", "pastki o'lik nuqtasi" kabi so'z/terminlar aniq terminlar emas. Sababi shuki, krivoshipshatun mexanizmlarining chekka holatlarida harakat o'lmaydi, balki biroz to'xtab, yo'nalishini o'zgartiradi. Shu sababli bu nuqtalarni "turish nuqtasi" deb atash aniqroq bo'ladi". [3, Ақобиров С. 10.] Darhaqiqat, matnda ishlatilayotgan termin tinglovchiga aniq bo'lishi kerak, aks holda, o'quvchi matn mazmunini anglolmay qolishi mumkin.

Terminlarni tarixiy-etimologik tadqiq qilish ularning qaysi tilga mansubligini, semantik taraqqiyoti va ifoda jihatidagi o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Bugungi kunda Yevropa tillariga mansub turistik terminlarning xalqaro turizm terminologiyasida yetakchi mavqeyda ekanligini sohaning paydo bo'lish va rivojlanish hududi bilan bog'lash mumkin. Manbalarda 1815-yilda Fransiya – Angliya o'rtasida maxsus turizm turlari tashkil qilinganligi yoziladi [4, Aliyeva M. 63]. Texnikaning taraqqiy etishi bilan turizm sohasida ham ilgariga siljishlar bo'ldi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan olib qaralsa, sohada yangi terminlar yuzaga kelishi jadallashdi. Temiryo'l sohasi bilan bog'liq turistik terminlar ham shu davrda paydo bo'la boshladi.

Termin o'zlashtirish masalasida professor H.Dadaboyev quyidagilarni ta'kidlaydi: "Qayd etish lozimki, o'zbek terminologiyasi tizimida xorijiy tillarga taalluqli tushunchalarni o'z ichki imkoniyatlar asosida ifodalash tamoyili yetakchilik qilmoqda. Bunday jarayon paytida chetdan kelayotgan o'zlashmalarning bir qismi o'zbekcha mutanosiblari bilan almashtiriladi yoki tarjima (kalka) qilinadi. Ushbu usul yangi tushunchalarni atashda o'ta qulayligi va mahsuldorligi bilan ajralib turadi. Masalan, aksiyadorlik jamiyati (акционерное общество), erkinlashtirish (либерализация), tijorat banki (коммерческий банк); o'zlashma terminlarning muqobili bilan almashtirish faol sanaladi: logistik markaz (логистический центр)" va b. [5, Dadaboyev H., 49]

Yuqoridagi ma'lumotlarning ishonchliligini quyidagi fikrlar orqali mustahkamlash mumkin: "O'zbek tilining terminologik tizimlarini shakllantirish va boyitishda o'zlashma so'zlar muhim o'rin egallaydi. Bu jarayon boshqa tillardan terminlarni aynan o'zlashtirish yoki chet so'zlarini kalkalash orqali amalga oshmoqda. Bu borada gibril terminlarning o'ziga xos o'rni bor. Ayniqsa, xalqaro terminelementlar asosida o'zbek tilida yangi leksik birliklar hosil qilish ancha faollashdi". [6, Мадвалиев А., 10]

Ma'lumki, o'zbek tiliga so'z/terminlar rus va Yevropa tillaridan ikki xil yo'l bilan o'zlashadi:

a) to'g'ridan to'g'ri (aynan) o'zlashtirish: *leksema, fonetika, affiks, morfema*;

b) ma'nosini saqlagan holda kalkalash yoki rus tilidan ma'lum qismini tarjima qilish: *operator-doyarka – operator-sog'uvchi, polavtomat – yarimavtomat, televediniye – teleko'rsatuv*.

Turizm terminologiyasida ham yuqoridagi kabi o'zlashishlarni ko'plab kuzatish mumkin. Bu kabi o'zlashishlar natijasida lug'atdan o'rin olgan so'z/terminlar og'zaki yoki yozma nutqda to'g'ridan to'g'ri ishlatiladi. Soha terminologiyasida ularni bir nechta guruhlariga ajratish mumkin:

1) turar joyga oid turizm terminlari: *motel, otel, hotel, kurort, nomer, kottej, piknik, palatka, villa, pansion* kabilar;

2) turizmga oid hujjatlarni ifodalovchi terminlar: *viza, valyuta, vaucher, veksels* kabilar;

3) transportga oid turizm terminlari: *vokzal, poyezd, samolyot, kema, port, blok, reys, vertolyot, avtomobil, velosiped, mototsikl* kabilar;

4) restoran xizmati bilan bog'liq turizm terminlari: *restoran, bar, barmen, nomer, stol, ofitsian, taom, povar* kabilar;

5) gastronomik turizmga oid terminlar: *choy, kofe, shokolad, brinza, tort, desert* kabilar.

Shuni aytish lozimki, terminologiyada gibrid terminlar ham ancha faol. Gibrid terminlar o'zbek ilmiy-texnikaviy terminologiyasida keyingi yillarda paydo bo'lgan yangi tipdagi qo'shma terminlardir. *Gibrid* so'zi keng ma'noda "turli-tuman elementlardan tuzilgan" so'zdir.

Turizm terminologiyasida ham gibrid terminlarni uchratish mumkin. *Aviaqatnov, bron qilmoq, aerofotosurat, aviatarif, avtovokzal, avtoturizm, agroturizm, mehmondo'stlik, fotosafari, turoperator, ekoturizm, etnoturizm* kabi terminlar shular jumlasidandir. Ko'rinadiki, yuqoridagi kabi gibrid terminlar tarkibi o'zlashma+o'zbekcha yoki o'zlashma+o'zlashma shaklida tarkib topgan.

"O'zbek terminologiyasida ingliz tilidagi atamalarning keng tarqalishi, birinchi navbatda, ekstralingvistik omillar bilan izohlanadi. O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi chet el tajribasiga yo'naltirilgan va iqtisodiyot, iqtisodiyotning bir sohasi sifatida qaraladigan turizm ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda yuqori darajada taraqqiy etgan. Shuning uchun unga xizmat ko'rsatadigan ingliz tilidagi atamalar eng universal va turizm sanoatining rivojlanishida hozirgi zamon talablariga javob beradi, deb hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillarida "turizm" atamasining shakllanishi inson kasbiy faoliyati tegishli sohasining rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Barcha ingliz tilidan olingan atamalar o'zbek tiliga moslashish darajasiga ko'ra ikkita tendensiyaga ega:

1) inglizcha atamalarning aksariyati o'zbekcha so'zlarning ko'rinishini egallaydi;

2) turizm sohasi tilida ko'plab chet tillari qo'shimchalari mavjud bo'lib, ularda so'zning bir qismi yoki butun bir so'zning lotincha yozilishi saqlanib qoladi. Tashqi shakl va ichki tarkibdagi bu o'xshashlik terminologik baynalmilallashuv tendensiyasining o'sib borishi bilan bog'liqdir". [7, 163]

Har doim ham so'z/terminlarni to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirib bo'lmaydi. Boshqa tildan o'zlashtirilgan so'z/terminning ma'nosini ifodalovchi ichki qatlam birligi bo'lsa, unda boshqa tildan o'zlashgan so'z/termin emas, balki o'sha tilga xos bo'lgan birlik ishlatilishi maqsadga muvofiq.

Tilshunos M.Abdiyevning fikrlaridan shu narsa ayon bo'ladiki, olim o'zbek tili terminlarini milliyashtirish masalasini o'rta tashlagan. Ammo turli fan-texnika sohalariga oid terminlarning aksariyati jahondagi tillarning leksik qatlamiga mansub. Ma'lum bo'ladiki, dunyoda sof til bo'lmaganidek, o'zbek tili terminologiyasining ma'lum bir qismini o'zlashma qatlam tashkil etadi. Shunday holat turizm terminologiyasiga ham taalluqli. *Motel, hotel, hostel, rotel, pansionat, pekij-tur, vaucher, pansionat, turpaket, lyuks klass, nomer, voucher, gid, kemping, turoperator, litsenziya* kabi turizm terminlari yuqorida keltirilgan fikrlarimizni dalillaydi.

Xulosa. Turizm terminologiyasida *transport, aeroport, vokzal, gid, tabldot, taymsher, tranzit, transfer, charter, lyuks, flotel, rotel, motel* singari terminlar kalkalash yo'li orqali o'zbek tili leksikasiga to'g'ridan to'g'ri kirib kelgan va sanab o'tilgan ushbu terminlarni ayni paytda soha vakillari nutqida faol qo'llanuvchi terminlar sifatida qarash mumkin.

Aytish mumkinki, o'zbek tilining turizm terminlari, asosan, ingliz, fransuz va rus tillari negizida paydo bo'lgan. Tilimizning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda terminlarning tildagi muqobillarini aniqlash hamda iste'molga kiritish terminologiya sohasida muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Маҳмуд Кошғарий. Девону луғатит турк. Нашрга тайёрловчи Муталлибов С. – Тошкент, 1960. 1-китоб.
- 2.Сувонова Р. Ўзбек тили терминологиясининг айрим хусусиятлари ҳақида // Терминология ва терминография масалалари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд, 2011.
- 3.Акобиров С. Тил ва терминология. – Тошкент, 1968.

- 4.Акобиров С. Тил ва терминология. – Тошкент, 1968.
 5.Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
 6.Мадвалиев А., Махкамов Н., Мирахмедова З., Саиднўъмонов А. Халқаро терминэлементларнинг изоҳли-иллюстратив луғати. – Тошкент: Донишманд зиёси, 2020.

UO'K 81'44

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ERGASHGAN QO'SHMA GAPLARNING STRUKTURA JIHATIDAN QIYOSIY TAHLILI

O'. Bozorova, doktorant, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi ergashgan qo'shma gaplar (kompleks gaplar) struktura (tuzilish) jihatidan qiyosiy tahlil qilinadi. Ergash gaplarning sintaktik shakllanishi, ergashtiruvchi vositalar, gap bo'laklari tartibi hamda grammatik me'yorlar har ikki tilda solishtirilib, ularning umumiy va farqli tomonlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ergashgan qo'shma gap, qiyosiy tahlil, ergashtiruvchi vosita, sintaksis, subordinatsiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье дается сравнительный анализ структуры сложных предложений (complex sentences) в английском и узбекском языках. Синтаксическое образование сложных предложений, вспомогательные средства, порядок членов предложения и грамматические нормы сравниваются в обоих языках, и выделяются их общие и различные стороны.

Ключевые слова: сложное предложение, сравнительный анализ, вспомогательные средства, синтаксис, подчинение, английский, узбекский.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the structure of compound sentences (complex sentences) in English and Uzbek. The syntactic formation of compound sentences, auxiliary means, the order of sentence parts, and grammatical norms are compared in both languages, and their common and different aspects are highlighted.

Key words: compound sentence, comparative analysis, auxiliary means, syntax, subordination, English, Uzbek.

Kirish. Qiyosiy tilshunoslik sohasida ergashgan qo'shma gaplar strukturasini o'rganish — ikki tilning sintaktik tizimlarini chuqur anglashga imkon beradi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik va sintaktik qurilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ergashgan qo'shma gaplar ikki til sintaksisida alohida o'ringa ega bo'lib, mazkur maqolada ular tuzilishi, tartibi va grammatik jihatdan tahlil qilinadi.

1. Ergashgan qo'shma gap tushunchasi

Ergashgan qo'shma gap — bu tarkibida bitta bosh (asosiy) gap va unga bo'ysungan (ergash) gap bo'lgan sintaktik birlikdir. Ergash gap bosh gapdagi biror gap bo'lagi yoki undagi mazmunni to'ldirib, unga grammatik va semantik jihatdan bo'ysunadi.

Misollar:

- O'zbek tilida:

U maktabga kechikdi, chunki avtobus kechikdi.

- Ingliz tilida:

He was late for school because the bus was late.

2. Ergashgan qo'shma gaplar turlari

Har ikki tilda ergashgan gaplar turli sintaktik vazifalarni bajaradi. Asosiy turlari:

Turi	Ingliz tilida misol	O'zbek tilida misol
Sabab ergash gap	<i>She stayed home because she was ill.</i>	<i>U kasal bo'lgani uchun uyda qoldi.</i>
Shart ergash gap	<i>If it rains, we will cancel the trip.</i>	<i>Agar yomg'ir yog'sa, sayohatni bekor qilamiz.</i>

Turi	Ingliz tilida misol	O'zbek tilida misol
Maqsad ergash gap	<i>He studies so that he can succeed.</i>	<i>U muvaffaqiyat qozonish uchun o'qiydi.</i>
Vaqt ergash gap	<i>When I arrived, they had left.</i>	<i>Men kelganimda, ular ketib bo'lgan edi.</i>
Natija ergash gap	<i>He ran so fast that he won the race.</i>	<i>U shu darajada tez yugurdiki, musobaqani yutdi.</i>

3. Ergashgan gaplarning tuzilishidagi farqlar

3.1 Ergash gapning o'rni

• **Ingliz tilida:** ergash gap odatda bosh gapdan *oldin* yoki *keyin* kelishi mumkin, lekin vergul qoidasi qat'iy (masalan, ergash gap *oldin* kelsa, vergul qo'yiladi).

If you work hard, you will succeed.

You will succeed if you work hard.

• **O'zbek tilida:** ergash gap odatda bosh gapdan *oldin* keladi, lekin bu qat'iy qoidamas. Ikkala holatda ham vergul ishlatiladi:

Agar siz tinimsiz ishlasangiz, muvaffaqiyatga erishasiz.

Siz tinimsiz ishlasangiz, muvaffaqiyatga erishasiz.

3.2 Ergash gapni bog'lovchi vositalar

Inglizcha ergashtiruvchi so'zlar

because, since, as

if, unless

although, though, even though

when, while, before, after

so that, in order that

O'zbekcha ekvivalentlari

chunki, sababli, negaki

agar, bo'lmasa

garchi, bo'lsa-da

qachonki, vaqtida, keyin, oldin

shunday qilmoq uchun, maqsadida

4. Struktura jihatidan o'xshashlik va farqlar

Aspekt	Ingliz tili	O'zbek tili
Til tipi	Analitik	Agglutinatativ
Ergash gap o'rni	Ikkala holat: boshida yoki oxirida	Odatda bosh gapdan oldin
Ergash vositalari	gap Ko'proq bog'lovchi so'zlar	Bog'lovchi so'zlar + fe'l shakllari
Fe'l shakllari	Oddiy grammatik zamonlar	Ergash shakllar (–gan, –sa, –ib, –moq uchun)
Vergul ishlatish	Sintaktik jihatdan belgilangan	aniq Ixtiyoriy, lekin ko'pincha ishlatiladi

5. Tarjimadagi qiyinchiliklar

O'zaro ergashgan gaplarni tarjima qilishda quyidagi muammolar kuzatiladi:

• So'z tartibini o'zgartirish zarurati (especially in cause and condition clauses);

• O'zbek tilidagi ergash fe'l shakllari ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri mos kelmasligi;

• Ba'zi ergash gaplar ingliz tilida infinitiv yoki gerund bilan ifodalanadi:

He left to study abroad → *U chet elda o'qish uchun ketdi.*

O'zbek tilida ergash gaplar morfologik vositalar yordamida hosil qilinadi. Ko'pincha ergash gap fe'l shakllari bilan ifodalanadi:

• **–gan** shakli (vaqt yoki shart ma'nosida):
Men kelganimda, u allaqachon ketgan edi.

• **–sa** shakli (shart ma'nosida):
Agar sen borsang, men ham boraman.

- **–moq uchun** (maqsad ma'nosida):
U kitob o'qish uchun kutubxonaga bordi.

Ingliz tilida

Ingliz tilida ergashgan gaplar asosan bog'lovchi so'zlar orqali hosil qilinadi va gapni tashkil etuvchi bo'laklarning ketma-ketligi qat'iy:

- Shart: *If she calls, tell me immediately.*
- Sabab: *He was tired because he had worked all day.*
- Maqsad: *They study hard so that they can pass the exam.*
- Vaqt: *When I got home, it was already dark.*

Qiyosiy tahlilda struktura va semantikaning muvofiqligi

Har ikki tilda gaplar orasidagi mantiqiy bog'liqlik turli vositalar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida bu asosan **strukturaviy qat'iylik** bilan, o'zbek tilida esa **morfologik moslashuvchanlik** bilan amalga oshadi.

Kategoriya	Ingliz tili	O'zbek tili
Qat'iy tartibi	so'z Bosh gapdan so'ng ergash gap teskari, ammo qat'iy vergul tartibi	So'z tartibi erkinroq, ergash shakllar sintaktik mustaqillikka ega
Predikatlar	Finite verbs + conjunctions	Ergash fe'l shakllari (modal, zamon, shart)
Sintaktik bog'lanish	Yonma-yonlik + konnektor	Fe'l affikslari + bog'lovchilar

Tarjimadagi sintaktik transformatsiyalar

Ergashgan gaplarni tarjima qilishda quyidagi usullar ishlatiladi:

1. **Struktura o'zgarishi:**

Inglizcha: *Although he was tired, he kept working.*

O'zbekchada: *U charchagan bo'lsa-da, ishlashda davom etdi.*

2. **Gap qisqartirish:**

Inglizcha: *He left because he was sick.*

O'zbekchada: *Kasalligidan u ketdi.*

3. **Modal ma'nolarni ifodalash:**

Inglizcha: *He speaks so well that everyone listens.*

O'zbekchada: *U shunday chiroyli gapiradiki, hamma uni tinglaydi.*

O'rganilayotgan gaplarning sintaktik modellari

Ingliz tili (klassik model):

[Subordinating Conjunction] + [Subordinate Clause] + [Main Clause]

Yoki:

[Main Clause] + [Subordinating Conjunction] + [Subordinate Clause]

O'zbek tili (agglutinatив model):

[Ergash gap fe'l shakli + bog'lovchi] + [Bosh gap]

Har ikki tilda ergashgan qo'shma gaplar semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning grammatik va sintaktik tashkil etilishi mutlaqo turlichadir.

- O'zbek tilining agglutinatивligi morfologik soddalik va ixchamlikni ta'minlaydi.
- Ingliz tilidagi ergashgan gaplar qat'iy strukturaviy normalarga tayanadi, bu esa tarjimada mos kelmaydigan holatlarga olib kelishi mumkin.
- Tarjimashunoslik va til o'qitish jarayonlarida ushbu tahlil metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi ergashgan qo'shma gaplar umumiy sintaktik funksiyaga ega bo'lsa-da, ularning strukturaviy qurilishi sezilarli farqlarga ega. O'zbek tili agglutinatив til bo'lib, ergash gaplar asosan affiksial vositalar orqali ifodalanadi, ingliz tilida esa bog'lovchi so'zlar ustuvorlik qiladi. Bu jihatlar tarjima, til o'qitish va avtomatlashtirilgan til texnologiyalari uchun alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 2003.

2. Quirk, R., Greenbaum, S. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, 1985.
3. Jo'rayev, A. *O'zbek tili sintaksisi*. Toshkent: Fan, 2008.
4. Karimov, T. *Qiyosiy tilshunoslik asoslari*. Toshkent: O'zbekiston, 2016.
5. Hasanov, B. *Ingliz tili grammatikasi*. Samarqand, 2020.

UO'K 81'23

SINTAKTIK TAHLIL YONDASHUVLARI

*O'. Bozorqulova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent**F. O'tkirova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintaktik tahlilning asosiy jihatlarini o'rganildi. Unda sintaksisni *dependency* (bog'liqlik) va *konstituent* (tarkibiy) tuzilma sintaksisi orqali ifodalash masalalari, kontekstdan holi grammatikalar (CFG) va ehtimollikka asoslangan grammatikalar (PCFG) kabi grammatik turlar, parsing algoritmlari hamda barqaror parsing yondashuvlari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: sintaktik tahlil, parserlar, bog'liqlik tahlili, tarkibiy tuzilma tahlili, Chomskiy nazariyasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные аспекты синтаксического анализа. В ней рассматриваются вопросы выражения синтаксиса через такие грамматические типы, как подчиненный и структурный синтаксис, контекстно-свободная грамматика (КСГ) и устойчивые методы анализа.

Ключевые слова: синтаксический анализ, анализатор, анализ зависимости, структурный анализ, теория Чомского.

Abstract. This article examines the main aspects of syntactic analysis. It examines the issues of expressing syntax through grammatical types such as subordinate and structural syntax, context free grammar (CFG) and probabilistic grammar (PCFG), analysis algorithms, and robust analysis approaches.

Keywords: syntactic analysis, parser, dependency analysis, structural analysis, Chomsky's theory.

Kirish. NLPning ko'plab sohalarida, asosan, mashina tarjimasida, parallel matnlarni moslashtirish jarayonida manba til va maqsadli tilda qo'llaniladigan birliklar va ularning grammatik tuzilishi, semantikasi haqida to'liq tushunchaga ega bo'lish talab etiladi. Asosan turlicha grammatik tuzilishga ega bo'lgan tillarda ularni tuzilishida va ma'nosida katta farq bo'ladi. Aynan o'zbek tilida matnlarida sintaktik parser dasturlarini tuzish va tahlil jarayonini amalga oshirish bir qancha ilmiy, texnik va amaliy sabablarga ko'ra muhim hisoblanadi. Bu tilda avtomatik grammatik tahlil natijalarini olish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Bog'lanish grammatikasi (*dependency grammar*) tushunchasi, odatda, Tesnière [1] va Hays ishlari bilan bog'lanadi [2]. Tesnière o'z grammatikasini xorijiy tillarni o'rganishda foydali bo'lishi uchun ishlab chiqqan. Bu yondashuv natijasida grammatik tuzilmaning juda intuitiv va tabiiy ko'rinishi yuzaga kelgan. Bog'lanish nazariyasi keyingi yillarda sezilarli darajada rivojlandi, xususan Gross [3], Gaifman [4], Robinson [5], Melchuk [6], Starosta [7], Hudson [8], Sgall, Hajičová va Panevová [9], Barbero va boshq. [10], Duchier [11], Menzel va Schröder [12], Kruijff [13] kabi tadqiqotchilarning ishlarida yondashuvning barcha xususiyatlari tahlil qilindi. Bog'lanishlar – bu lug'aviy birliklar (so'zlar yoki morfemalar) o'rtasida mavjud bo'lgan bog'lovchi munosabatlardir. Bular bosh so'z (*head*) va unga bog'langan so'zlar (*dependent*) o'rtasida aniqlanadi. Bog'lanishlar belgili (*labelled*) yoki belgisiz (*unlabelled*) bo'lishi mumkin.

Bog'lanishlar lug'aviy birliklar orasida aniqlanadi. Ammo bu birliklar aynan nima ekanligi borasida turli yondashuvlar mavjud. Frazaviy grammatikalardagi komponentlar o'rtasidagi munosabatlar bog'lanish grammatikasida mos keluvchi bosh so'zlar orasidagi munosabatlar orqali ifodalanadi. Biroq, boshqa yondashuvlar ham mavjud: Melchuk bog'lanishlarni morfema darajasida aniqlashni taklif qiladi, Tesnière esa bog'lanishlarni so'z guruhlari (*fraza* kabi birliklar) orasida belgilaydi.

Metodlar. So'nggi yillarda sintaktik tahlilning turli metod va yondashuvlari bo'yicha tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Sintaktik tahlilning leksikaga va ehtimollikka asoslangan usullari, dependency va constituency tahlil yondashuvlari mavjud. Leksikaga va ehtimollikka asoslangan usulda so'zlar (ya'ni leksik birliklar) orasidagi bog'lanish ehtimollariga asoslanadi. Bu yondashuv statistik modellarga tayanadi va ko'pincha korpusdan olingan real til ma'lumotlari asosida tuziladi. Bu usullar Probabilistic Context-Free Grammar (PCFG) modeli asosida ishlaydi va har bir uchraydigan grammatik qoidaga ehtimollik qiymatini beradi.

Leksikaga (so'zga) asoslangan va ehtimoliy tahlil - bu gaplarning sintaktik tuzilishini tahlil qilish uchun ishlatiladigan tabiiy tilni qayta ishlashning ikkita yondashuvi hisoblanadi. Ehtimoliy tahlil - bu ehtimollik va statistikadan foydalangan holda berilgan gap uchun eng ehtimoliy sintaktik tuzilmani tahlil qilish va yaratish uchun sintaktik tahlilning bir turi.

Grammatika - bu tildagi gaplar tuzilishini tartibga soluvchi qoidalar tizimi bo'lib, u so'z, so'z birikmasi, gap va gaplarni shakllantirish qoidalarini o'z ichiga oladi va ushbu elementlarning tegishli tartibi va joylashuvini belgilaydi. Grammatika tilning muhim jihatidir, chunki u bizga samarali muloqot qilish va gapirish yoki yozish paytida bir-birimizni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, gaplarning aniq, to'g'ri va izchil bo'lishini ta'minlashga yordam beradi. Grammatika NLP tizimlariga mashina tarjimai, matnni umumlashtirish va axborotni ajratib olish kabi vazifalar uchun zarur bo'lgan tabiiy til qayta ishlash va tushunish imkonini beradi.

Natijalar. Leksikallashgan tahlil - bu tilning leksikoni, ya'ni so'zlar va ularning ma'nolarining to'liq to'plamidan foydalanib, tahlil aniqligini oshiradigan tahlil turi. Leksikallashgan tahlilda parser gap ichidagi so'zlar va ularning leksikondagi ma'nolaridan foydalanib tahlil jarayonini boshqaradi. Bu esa parserga bir gap uchun bir nechta mumkin bo'lgan tahlil daraxtlari orasidan farq qilish va gapdagi so'zlarning ma'nolariga asoslanib eng ehtimoliy tahlilni tanlash imkonini beradi. Leksikallashgan tahlil belgilar to'plamidan daraxt tuzilishini yaratishga asoslanadi.

Ehtimoliy tahlil, leksemalashuvli tahlildan farqli o'laroq, ehtimollik va statistik modellardan foydalangan holda gapning eng ehtimoliy tahlilini aniqlaydigan tahlil turidir. Parser ehtimoliy parsingda qoidalar va ehtimolliklar to'plamidan gapning eng ehtimoliy sintaktik tuzilishini aniqlash uchun foydalanadi. Bunday tuzilish parserga gapning kontekstini va turli sintaktik tuzilmalarning ehtimolligini hisobga olish va kontekstdan kelib chiqqan holda eng ehtimoliy tahlilni tanlash imkonini beradi. Leksemalashuv va ehtimoliy tahlil tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarining aniqligi va samaradorligini oshirishi mumkin va NLPda ko'plab dasturlarda keng qo'llaniladi.

Parsing - grammatik tuzilishni aniqlash va matn tarkibidagi so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun gap yoki abzas kabi matn qatorini tahlil qilish jarayonidir. Parsing jarayoni ot, fe'l va sifat kabi so'z turkumlarini aniqlash va sintaktik qoidalar orqali ularning bir-biri bilan qanday bog'liqligini aniqlashdan iborat. Parsing matndan ma'no ajratib olish va kompyuterlarga tabiiy tildagi ma'lumotlarni tushunish va qayta ishlashda yordam berish uchun ishlatilishi mumkin.

NLPda tobelikni tahlil qilish - bu gapdagi turli so'zlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va gapda o'ynaydigan rollari asosida ularning munosabatlarini aniqlash orqali gapning grammatik tuzilishini tahlil qilish uchun qo'llaniladigan usuldur. Bog'liqlikni tahlil qilish ma'lumotni ajratib olish, matnni umumlashtirish, semantik rollarni belgilash (SRL) kabi ko'plab tabiiy tillarni qayta ishlash vazifalari va sintaktik bo'laklash va birliklarni tahlil qilish kabi NLPdan tashqari boshqa ilovalar uchun foydali. Gapning har bir lisoniy birligi o'rtasida to'g'ridan to'g'ri aloqa (bog'liqlik deb ataladigan) mavjud degan g'oya bilan bir necha komponentlarga bo'linadi. Gapdagi har bir so'z daraxtsimon tuzilmadagi tugun, so'zlar orasidagi bog'lanishlar esa tugunlar orasidagi qirralar sifatida ifodalanadi. Gapning bunday iyerarxik tuzilishi gapning ma'nosi va maqsadi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish va foydali ma'lumot berish imkonini beradi.

Ehtimoliy kontekstsiz grammatika (PCFG) tabiiy tilni qayta ishlashda qo'llaniladigan grammatikaning bir turi bo'lib, standart kontekstsiz grammatikaning (CFG) ehtimoliy versiyasi bo'lib, u ma'lum bir tilda so'zlar qatorlarini yaratish uchun ishlatiladigan qoidalar to'plami bo'lib, bunda model parametrlari grammatik qoidalarga tayinlangan ehtimolliklardir. Berilgan noterminalni qayta yozadigan barcha ishlab chiqarishlarning ehtimolliklari 1 ga qo'shilishi kerak, bu har bir noterminal uchun taqsimotni aniqlaydi. String generatsiyasi ehtimollikdir, bu yerda ishlab chiqarish

ehtimolliklari ma'lum bir noterminalni qayta yozish uchun ishlab chiqarishni noaniq tanlash uchun ishlatiladi. Har bir qoida ehtimollik bilan bog'liq bo'lib, bu qoida berilgan gapni hosil qilish uchun ishlatilishi ehtimolligini ko'rsatadi.

Muhokama. Ehtimollik modeli. Kontekstsiz grammatikaga o'xshab, ehtimoliy kontekstsiz grammatika G beshlik bilan aniqlanishi mumkin: $G = (M, T, R, S, P)$ bu yerda: M-terminal bo'lmagan belgilar to'plami; T - terminal belgilar to'plami; R - ishlab chiqarish qoidalari to'plami; S - boshlanish belgisi; P - ishlab chiqarish qoidalari bo'yicha ehtimolliklar to'plami. Ehtimoliy leksikalizatsiyalangan kontekstsiz grammatika (PLCFG) ham muayyan tilda gaplarni shakllantirish va tahlil qilish uchun tabiiy tilni qayta ishlashda qo'llaniladigan grammatikaning bir turidir. Bu gaplarni shakllantirish uchun asosiy birliklar sifatida so'zdan foydalanadigan leksik elementlardan foydalanadigan leksemlashtirilgan kontekstsiz grammatika va grammatikaning turli qoidalari va tuzilmalariga ehtimolliklarni tayinlaydigan ehtimoliy modellarning kombinatsiyasidir.

Chomskiy iyerarxiyasi - tilshunos Noam Chomskiy nomi bilan atalgan rasmiy tillarning tasnifi. Bu tillarning turli xillarini ularning tuzilishi va ularning avlodini tartibga soluvchi qoidalarga ko'ra tashkil etish va turkumlash usulidir. Chomskiy iyerarxiyasi nazariy informatika va tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki u tillarning shakliy xususiyatlarini va ularni qayta ishlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan algoritmlarni o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Misolni tahlil qilsak, "*Men zaytun mevasi bilan salat, do'stlarim bilan osh yedim*". Ushbu kontekstda PCFGdan foydalanish kontekstsiz bo'lishidan kelib chiqadigan ba'zi cheklovlarga ega. Ikkala misol gapida ham parse daraxti har xil - Birinchi gapda *Zaytun mevasi bilan salat* ot so'z birikmasining, ikkinchisida *do'stlarim bilan yedim* fe'l so'z birikmasining tarkibidir. $VP/yedim \rightarrow VP/yedimPP/do'stlarim bilan; NP/salat \rightarrow NP/salatPP/Zaytun mevasi bilan$. Ushbu qo'shilgan so'zlardan foydalanish tejamliroq, chunki ular tegishli asosiy jumlar yoki parafrazalarga qaraganda qisqaroq va gap elementlari sifatida osonroq ishlatilishi mumkin.

Xulosa. Parsing - grammatik tuzilishni aniqlash va matn tarkibidagi so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun gap yoki abzas kabi matn qatorini tahlil qilish jarayoni. Til leksikasi - bu parsing aniqligini oshirish uchun so'zlarning to'liq to'plami va ularning ma'nolari. Kontekstsiz grammatika (CFG) - bu tilda mumkin bo'lgan barcha satrlarni hosil qilish uchun ishlatiladigan ishlab chiqarish qoidalari to'plamidir. Leksikalizatsiyalangan tahlil - bu til leksikasiga so'zlar, iboralar yoki so'z qoliplarini qo'shish orqali tushunchani ifodalash uchun so'z yasash jarayonidir. Ehtimoliy tahlil ehtimolliklardan foydalanadi, statistik modellar esa gapning eng ehtimoliy sintaktik tuzilishini aniqlash uchun qoidalar va ehtimolliklar to'plamidan foydalanadi. Ehtimoliy leksikalizatsiyalangan kontekstsiz grammatikalar (PLCFGs) an'anaviy KFGlarni grammatikaning har bir ishlab chiqarish qoidasi uchun ehtimollik ma'lumotlari bilan birlashtiradi, bu esa sintaktik tuzilmalarning ehtimolini qo'lga kiritishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tesni'ere, Lucien. 1959. Elements de Syntaxe Structurale. Klincksieck, Paris.
2. Hays, David G. 1964. Dependency theory: A formalism and some observations. Language, 40(4):511–525.
3. Gross, Maurice. 1964. On the equivalence of models of language used in the fields of mechanical translation and information retrieval. Information Storage and Retrieval, 2(1):43–57.
4. Gaifman, Haim. 1965. Dependency systems and phrase-structure systems. Information and Control, 8:304–345.
5. Robinson, Jane J. 1970. Dependency structures and transformational rules. Language, 46(2):259–285.
6. Mel'cuk, Igor A. 1988. Dependency Syntax: Theory and Practice. State University of New York Press, New York.
7. Starosta, S. 1988. The Case for Lexicase: An Outline of Lexicase Grammatical Theory. Pinter.
8. Hudson, Richard A. 1984. Word Grammar. Blackwell, Oxford.; Hudson, Richard A. 1990. English Word Grammar. Blackwell, Oxford.
9. Sgall, Petr, Eva Hajičová, and Jarmila Panenová. 1986. The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects. D. Reidel and Academia, Dordrecht and Prague.
10. Barbero, Christina, Leonardo Lesmo, Vincenzo Lombardo, and Paola Merlo. 1998. Integration of syntactic and lexical information in a hierarchical dependency grammar. In Proceedings of the Workshop on Processing of Dependency-Based Grammars (COLING-ACL), pages 58–67, Montreal, Canada.
11. Duchier, Denys. 2001. Lexicalized syntax and topology for non-projective dependency grammar. In Proceedings of the Joint Conference on Formal Grammars and Mathematics of Language FGMOL, Helsinki.
12. Menzel, Wolfgang and Ingo Schröder. 1998. Decision procedures for dependency parsing using graded constraints. In Proc. Workshop on Processing of DependencyBased Grammars, pages 78–87.

UO'K 81.373.4:302.2

O'ZBEK NUTQIY ETIKETIDA HAMKORLIK VA HURMAT TAMOYILLARINING LINGVOPRAGMATIK JIHATLARI

D.Sh. Bultakova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek nutqiy etiketida hamkorlik va hurmat tamoyillarining lingvopragsmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Grays tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlik tamoyilining asosiy komponentlari – miqdor, sifat, aniqlik va moslik tamoyillari o'zbek tilidagi muloqot jarayonida qanday namoyon bo'lishi milliy madaniyat va etik qadriyatlar bilan bog'liq holda o'rganiladi. Shuningdek, bu tamoyillarning buzilishi qanday kommunikativ oqibatlarga olib kelishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hamkorlik va hurmat tamoyillari, nutqiy etiket, lingvopragsmatika, muloqot madaniyati, Grays nazariyasi, kommunikativ strategiya.

Аннотация. В статье анализируются лингвопрагматические особенности принципа сотрудничества и уважения в узбекском речевом этикете. Основные составляющие принципа сотрудничества, разработанного Грейсом, — принципы количества, качества, точности и уместности — изучаются в процессе общения на узбекском языке во взаимосвязи с национальной культурой и этическими ценностями. В нем также подчеркиваются коммуникативные последствия нарушения этих принципов.

Ключевые слова: Принципы сотрудничества и уважения, речевой этикет, лингвопрагматика, культура общения, теория Грейса, коммуникативная стратегия.

Abstract. This article analyzes the linguopragsmatic features of the principle of cooperation and respect in Uzbek speech etiquette. The main components of the principle of cooperation developed by Grays - the principles of quantity, quality, accuracy and relevance - are studied in the process of communication in the Uzbek language in connection with national culture and ethical values. It also highlights the communicative consequences of violating these principles.

Key words: Principles of cooperation and respect, speech etiquette, linguopragsmatics, culture of communication, Grays' theory, communicative strategy.

Nutqiy muloqot jamiyat a'zolari o'rtasidagi muhim ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, u axborot uzatish, munosabat o'rnatish va saqlash, shuningdek, madaniy qadriyatlarni shakllantirishning asosiy vositasidir. Har bir millatning muloqotda amal qiladigan axloqiy-me'yoriy talablari mavjud bo'lib, bu me'yorlar nutqiy etiket orqali ifodalanadi. Hamkorlik tamoyili nutqiy xatti-harakatlarning umumiy yo'nalish modellarini belgilab beradi, ularning bevosita tatbiqi muloqot sharotiga bog'liq tarzda ma'lum grammatik va leksik birliklar orqali amalga oshadi. Ma'lumki, muloqot qatnashchilari bir-birlarini tushunishga intilganlaridagina o'zaro hamkorlikka erishish mumkin. Agarda bunday maqsad bo'lmasa, suhbatdoshlardan biri ikkinchisini chalkashtirishga, umumiy mavzudan uzoqlashtirishga, sezdirmasdan mavzuni o'zgartirib, ahamiyatsiz narsalar haqida so'zlash orqali suhbatdoshni aldashga ahd qilgan adresant noto'g'ri axborot beradi. Bundan tashqari, sud-tergov jarayonlarida pragmatik vaziyat taqozosi bilan guvohlar jabrlanuvchilar va tinglovchilarga allaqachon ma'lum bo'lgan axborotni qayta-qayta takrorlashga majbur bo'lishadi [1]. Bunday hollarda hamkorlik tamoyilining miqdor maksimasidan chetga chiqiladi. P.Grays ilgari surayotgan maksimalar muloqot haqidagi sotsiopragsmatik umumlashmalar yoki axloqiy ko'rsatmalar ham emas, balki so'zlovchi va tinglovchining ma'lum kommunikativ maqsadga erishish, muloqot samaradorligini ta'minlash, nutqiy ortiqchalikdan qochish uchun ma'lum kommunikativ andozaga asos bo'ladigan tamoyillardir.

Muloqotda tez-tez uchraydigan iztehzoz, kinoya yoki kulgili suhbatlarda miqdor va sifat tamoyili buzilishi tez-tez uchrayab turadi. Shuningdek, so'zlovchi suhbatdoshiga maqtoov aytayotganda miqdor tamoyili kontekstda buzilgandek ko'rinadi, lekin kontekst mazmunidan so'zlovchining qaysi axborotni bermoqchiligi sezilib turadi. Shundan kelib chiqib P.Graysning maksimalari ko'pincha

komediyachilar va yozuvchilar tomonidan maqsadli ravishda buziladi, ular to'liq haqiqatni yashirishlari, hikoyaning ta'sirchanligini oshirish uchun kontekstda turli so'z-o'yinlari qilishi mumkin.

Hamkorlik tamoyili barcha tillar uchun universallik kasb etmasligi nazarimizdan chetda qolmasligi lozim. Ko'pincha hamkorlik tamoyili ko'pgina ijtimoiy xatti-harakatlar kabi, madaniy jihatdan belgilanadi, shuning uchun P.Graysning maksimalari madaniy farqlar tufayli universal tarzda qo'llanilmaydi. Xususan, Malagasi xalqi vakillari muloqot jarayonida hamkorlikka erishish uchun mutlaqo qarama-qarshi tamoyillarga amal qilishadi. Bu xalq vakillari o'zaro suhbatlarda ma'lumot almashishni istamaydilar, to'g'ridan to'g'ri savollardan qochishadi va to'liq bo'lmagan javoblar orqali miqdor maksimasini chetlab o'tishadi, bunda ma'lumotlarning to'g'riligiga sodiq qolish orqali o'z xalqi orasida nufuzini yo'qotish xavfining oldini olishadi. Bu ushbu xalqda biror axborotga ega bo'lish obro'-e'tiborning belgisi sifatida qaralib, axborotni zoye ketkazish obro'-e'tiborning to'kilishiga olib kelishi to'g'risidagi stereotipning mavjudligi bilan izohlanadi [2].

Hurmat – bu jamiyatdagi ma'naviy, ijtimoiy va lisoniy voqelikni ifodalab, ijtimoiy qadriyatlar, do'stlik, samimiyat, mehr-oqibat, haqgo'ylik, sabrlik, bag'rikenglik kabi muhim xususiyatlarni qamrab oladi. O'zbek tilshunosligida hurmat kategoriyasi ijtimoiy-lisoniy jihatdan tadqiq qilinib, uni ifodalovchi lisoniy-grammatik vositalar, ifoda yo'nalishlari chuqur tadqiq qilingan. O'zbek tilining hurmat kategoriyasi sharqona ruhda shakllangan bo'lib, oilaviy-maishiy va ijtimoiy yo'nalishlarda o'zining alohida xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bundan farqli o'laroq G'arb madaniyatiga mansub bo'lgan ingliz xalqida esa hurmat kategoriyasi keskin farqlanadi. Xususan, o'zbek madaniyatida ota-onaga doim hurmat-izzatda bo'lish muhim insoniy burch va qadriyatdir. Buning aksi o'laroq Yevropa madaniyati, xususan, ingliz xalqi madaniyatida ota-onaga bunday ehtirom ko'rsatilmaydi, ota-onani o'zi bilan bir qatorda ko'rish tenglik, erkinlik huquqi sifatida baholanadi. Hurmat kommunikatsiyada (ijtimoiy aloqa-aralashuvda, fikrlashuvda, so'zlashuvda, monologik va dialogik nutqlarda, madaniy-ma'rifiy, axloqiy-huquqiy, ruhiy-hissiy munosabatlarda) muloqot xulqi tarzida voqealanadi [3]. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi bir necha usullar bilan ifodalanadi:

Morfologik usul – nutqqa hurmat ottenkasini qo'shuvchi affikslardan foydalanib, hurmat ma'nosini ifodalashdir. O'zbek tilidagi bunday qo'shimchalar ko'plik qo'shimchasi *-lar*, egalik qo'shimchasi *-ng, -ngiz (ingiz)*, hurmat-ehtirom, e'zozlash, suyish ma'nolarini yuklovchi *-xon, -oy, -jon, -bek, -boy* kabilardir.

“Bu kishi kimingiz bo'ladilar, bek aka” (A.Qodiriy “O'tgan kunlar”).

“Onajon, sizning menga ko'rsatgan mehringizni, yaxshiliklaringizni hech qachon uzolmayman” (Gazetadan).

“Dadam kitobning ikkinchi qismini olib keldilar” (X.To'xtaboyev “Sariq devni minib”).

“Hamma bolalar buvijonlari, onajonlari, opa-singillari, o'qituvchilarini tabriklaydilar” (“Gulxan” jurnalidan).

Leksik usul – hurmat ma'nosini ifodalovchi ot, sifat, olmosh, fe'l so'z turkumlariga kiruvchi so'zlardan unumli foydalaniladi. Misol uchun, *muhtaram, hurmatli, aziz, qadrli, qadrdon, hurmat qilmoq, e'zozlamoq, qadrlamoq, ulug'lamoq* kabi so'zlarning muloqot jarayonida qo'llanilishi so'zlovchining xulqini va uning tinglovchiga hurmat ko'rsatayotganligini ifodalaydi.

“Muhtaram Prezidentimiz har bir hudud, byudjet mablag'larini olib ishlatuvchi, har bir tashkilot har bir so'mga qat'iy mas'ul ekanligini ta'kidladilar” (Gazeta.uz).

“Qadrli o'qituvchi va murabbiylar, aziz o'quvchilar, hurmatli ota-onalar! Mana yana bir o'quv yilini boshlab oldik” (Gazetadan).

Sintaktik-stilistik usul – so'z birikmalari va gaplarni, shuningdek, ayrim iboralar hurmat ma'nosini ifodalash maqsadida qo'llaniladi. Xususan, *janobi oliylari, ko'pchilik hurmat qiladigan inson, qadrdon o'quvchimiz* kabi so'z birikmalari va *“boshiga ko'tarmoq”, “ko'nglini ko'tarmoq”, “ko'kka ko'tardi”, “soyasiga ko'rpa solmoq”, “soyasiga ko'rpa to'shamoq”, “soyasiga salom bermoq”* kabi frazeologizmlarni misol qilib keltirimiz mumkin.

“Janobi oliylari, filingizga qarang” (S.Vannos (radiospektakl)).

“U onasini doim e'zozlab, boshiga ko'taradi” (Gazetadan).

“Janobi oliylari!”

O'zbekistonga davlat tashrifim davomida, Siz va o'zbek xalqi tomonidan menga ko'rsatilgan izzat-ikrom uchun Sizga samimiy minnatdorchilik izhor etaman. Prezident janobi oliylari, Sizning xalqaro va mintaqaviy masalalar to'g'risidagi fikr-mulohazalaringiz, shuningdek, O'zbekistondagi koreys diasporasiga qaratayotgan e'tiboringiz meni hayratga soldi va chuqur taassurot qoldirdi"(O'ZA).

Shuningdek, o'zbek tilida siz olmoshining qo'llanilishi hurmat kategoriyasining o'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan grammatik belgisidir. Mamlakatimizning ayrim hududlarida kattalar, hatto, o'zidan ancha kichkina bo'lgan bolajonlarga ham sizlab murojaat qilishadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, o'zbek madaniyatida kishi ismlariga –oy, -jon, -bek, -xon kabi affiksial morfemalarni qo'shish usuli orqali hurmat ifodalash bilan bir qatorda buning mutlaqo aksi bo'lgan kishi ismlarini aytmasdan murojaat qilish ayrim situativ-pragmatik vaziyatlarda hurmat ma'nosini ifodalaydi. Samarqand, Surxondaryo, Navoiy viloyatlarining ayrim hududlarida kelinlarga qaynag'a, qaynopa, qaynuka, qaynsingil kabi turmush o'rtog'i tarafidan qarindoshlarga ismlari bilan murojaat qilish tabu hisoblanib, bu hurmatsizlik belgisi sifatida qaraladi va hurmat ko'rsatish uchun ularning ismi bilan murojaat qilinmaydi.

O'zbek muloqotida suhbatdoshning yoshiga, ijtimoiy mavqeiga va vaziyatga qarab so'z tanlashga katta e'tibor beriladi. Bu esa nutqiy etiket doirasida hamkorlik tamoyilining faol ishlashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda tamoyillar og'zaki muloqotning kontekstiga ko'ra ongli ravishda buziladi yoki yumshatiladi — bu esa o'zbek nutqining pragmatik moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida muloqot faqat axborot almashinuvi vositasi bo'lib qolmay, balki ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlovchi, axloqiy va madaniy qadriyatlarni mustahkamlovchi muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, o'zbek nutqiy etiketini va unda hamkorlik tamoyilining o'ziga xos ifodasini o'rganish tilshunoslikning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atadjanova N. Muloqot jarayonida lisoniy mansublik tavsifi va turlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qo'qon, 2022. – 26 b.
2. Brown, P. & Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press.
3. Grice P. Logic and Conversation. Syntax and Semantics: Speech Acts, edited by P. Cole and J. J. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – 152 p.
4. Grice P. Logic and Conversation. – Massachusetts: Harvard university press, 1976. – 167 p.
5. Frederking R. Grice's Maxims: Do the Right Thing. – Pennsylvania: Carnegie Mellon university press, 2004. – 264 p.
6. Karimova M. "Nutq madaniyati asoslari". – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 74.
7. Ismoilova Sh., Ismoilova H. Xushmuomalik kategoriyasi va hurmat konseptining o'zbek va ingliz tillaridagi gender xususiyatlari // International Scientific Journal Volume 1. 2022. – B. 986 -990.
8. Содиқова Ш. Ўзбек тилида хурмат категорияси. (Монография) – Тошкент, 2010. – 189 б.
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўилол нашр, 2008. – 528 б.
10. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. Филол. фан. номзоди. дис.– Тошкент, 2000. – 235 б.
11. Мо'minov S. Ma'naviy qadriyatlar: muomala sirlari. – Toshkent: Muharrir, 1994. – B. 180.

UDC 808.5

THE STUDY OF ELLIPTICAL SENTENCES IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTICS

U.A. Burieva, PhD, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tilshunosligidagi elliptik (to'liqsiz) gaplarni har tomonlama qiyosiy tahlil qilib, ularning 20-asr boshidagi grammatika tadqiqotlaridan hozirgi zamon tilshunoslik tafakkuriga bo'lgan nazariy-uslubiy yo'llarini izlab topish mumkin. Unda an'anaviy grammatika yondashuvlari, xususan, rus va Yevropa maktablari ta'sirida o'zbek tilidagi sintaktik tasniflarga qanday asos solganligi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: fonetik daraja, leksik daraja, sintaktik daraja, nutq tasnifi, semantika, sintaksis, stilistika, elliptik gaplar, predmet va predikat, sintagma, gap tuzilishi, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация. В статье представлен комплексный сравнительный анализ эллиптических (неполных) предложений в узбекской и английской лингвистике, прослеживающий их

теоретическую и методологическую обработку от грамматических исследований начала 20-го века до современной лингвистической мысли. В статье подчеркивается, как традиционные грамматические подходы, особенно те, которые находились под влиянием русской и европейской школ, заложили основу синтаксических классификаций в узбекском языке.

Ключевые слова: фонетический уровень, лексический уровень, синтаксический уровень, классификация речи, семантика, синтаксис, стилистика, эллиптические предложения, подлежащее и сказуемое, синтагма, структура предложения, сравнительное языкознание, речевые явления.

Abstract. This article provides a comprehensive comparative analysis of elliptical (incomplete) sentences in Uzbek and English linguistics, tracing their theoretical and methodological treatment from early 20th-century grammar studies to contemporary linguistic thought. It highlights how traditional grammar approaches—particularly those influenced by Russian and European schools—laid the foundation for syntactic classifications in Uzbek.

Key words: phonetic level, lexical level, syntactic level, speech classification, semantics, syntax, stylistics, elliptical sentences, subject and predicate, syntagma, sentence structure, comparative linguistics, speech phenomena.

Many issues related to the phonetic, lexical and syntactic levels of the language have been comprehensively covered up to the present period of the development of the science of linguistics. Among them, much attention is paid to the issues of speech and its classification in world linguistics. By the 1970s, the methods of analysis developed by A. Gulomov and his followers, based on the theoretical foundations of the Shakhmatov-Vinogradov doctrine, had reached their full potential. As a result, the description of Uzbek phonetics, lexicon, morphology, syntax, and stylistics had reached a certain level of completion. However, the phenomena collected and thoroughly described within these methods were isolated and disconnected from each other, requiring generalization. The field was in need of new ideas and research methods to unify these observations and bring them together into a cohesive whole.

In this period, the research on the Uzbek language by linguists such as G. Abdurakhmonov, A. Abduazizov, I. Quchqortoyev, Sh. Rahmatullayev, and R. Yunusov, which applied systematic analysis methods, confirmed the effectiveness of distinguishing language and speech phenomena, which are the key factors of these studies. By the 1970s of the 20th century, Uzbek literary studies and Germanistics, which mainly used systematic analysis methods, began to take shape, and this had a positive impact on the rapid spread of new analysis methods in Uzbek linguistics.

The rapid popularization of the new direction in Uzbek linguistics was, of course, significantly influenced by the widespread use of systematic analysis methods in Russian linguistics during this period. It is understandable that in the Russian grammar books published in the 1970s and 1980s, more attention was paid to topics related to semantics and phonetics, and in these works, simple sentences (нераспространенные предложения) were noted as "elementary semantic categories." Additionally, it is mentioned that sentences with coordinated main parts (e.g., *Father – teacher; My father – a teacher; Indifference – the enemy of education*) can be divided into more than two groups from a semantic point of view.

1. It is understood that in the Russian grammars published during the 1970s–1980s, more attention was given to topics related to semantics and phonetics, and in these works, simple sentences (нераспространенные предложения) were identified as "elementary semantic categories." Likewise, it is mentioned that sentences with coordinated main parts (e.g., *Father – teacher; My father – a teacher; Indifference – the enemy of upbringing*) can be divided into more than two groups from a semantic perspective.

2. There are sentences in which the subject is not generalized, but its characteristics are established based on various associations and comparisons—for example, *"Human is a style,"* or *"Every tree is a pood of honey."* A notable point is that even these groups are further divided into several types in the book, and all such sentences are considered the smallest semantic categories. In this classification, incomplete and one-part sentences are also included. Additionally, in the section

titled “*Word Order*,” thoughts about simple sentences are also expressed. For instance, it is noted that such sentences consist of two words and can either form a single syntagma or be composed of separate syntagmas.

From the information above, it is evident that languages belonging to two different language families give similar definitions and descriptions to the phenomenon we are studying. In Uzbek grammar, such definitions began to appear in the 1920s, when syntactic issues were just starting to receive attention. Textbooks compiled by scholars such as A. Fitrat, N. Said, A. Yuldoshev, and H. G'oziev belong to this period. In these textbooks, the concepts necessary to explain the syntactic system of the Uzbek language—such as sentence, simple sentence, parts of a sentence, subject, predicate, and secondary parts—were borrowed from European linguistics. In A. G'ulomov's 1940 textbook “*Grammar of the Uzbek Language*”, these issues were thoroughly explored, and the theoretical foundations of Uzbek syntax were established. In the following years, these foundations were deeply analyzed by his colleagues, successors, and students. Linguist A. G'ulomov based his work on the theories of F.F. Fortunatov, A.M. Peshkovsky, and V.V. Vinogradov, who, relying on the internal rules of the Russian language, studied the sentence as a speech phenomenon.

Now let us turn our attention to the analytical information based on English-language sources regarding elliptical (incomplete) sentences. In the book “*Modern English*” published in 1956, the authors define the elliptical sentence as one in which a logically necessary element of the structure is omitted. However, according to their view, the omitted element can be easily restored without any difficulty, since the speech context clearly points to it:

Genevra: Brett, you remember (thinks a moment).

In this sentence, the pronoun “she” has been omitted. From the context, the presence of the subject is clear, and it can easily be restored.

Thinks a moment - She thinks a moment.

Elliptical (incomplete) sentences are mainly characteristic of spoken language. Their structure can vary, and even the linking part of the subject and predicate may be omitted.

Where is Mr. George? – Gone out to have a pipe (Bernard Shaw).

In addition, it is also possible to encounter elliptical cases involving both main parts of the sentence. In such cases, only a secondary part of the sentence remains in the structure.

How much more money are you going to give him? – Not another penny (B.Shaw).

It should be said at this point that it is no secret that this condition is not only characteristic of oral speech, but can be used in various types of texts. Earlier, the authors wrote about the omission of a logically necessary part of the sentence, but below it is said that “in an incomplete sentence, only a filler is used”.

According to the opinion of some scholars, sentences that carry the meaning of comparison can also be included among elliptical sentences, for example, “He works more than I (work).” However, authors who argue that such sentences should not be considered elliptical note that restoring the “missing” verb makes the sentence sound artificial: “The Haliens can use cement better...”. Moreover, according to these authors, it is also incorrect to include short responses among elliptical sentences, for example: “Did you ever leave him alone? – Perhaps I did.”

In the book “*The Grammar of the English Language*” (1973), simple sentences according to their structure are divided into one-member and two-member sentences. Two-member sentences consist of two main parts — the subject and the predicate. If either of these parts is omitted, the meaning of the sentence does not change, and such sentences are divided into complete and incomplete sentences. The omission of one of the main parts without affecting the meaning of the sentence gives rise to an incomplete sentence, which is also referred to as an elliptical sentence. Observations that elliptical sentences are typical in spoken language or dialogues are also appropriate. For example:

Best not to see her again. Best to forget all about her. (Bernard Shaw)

–What were you doing? –Drinking. (Bernard Shaw)

–Who does it for Mr. George? –Games, of course. (John Galsworthy)

–Where were you yesterday? –At the cinema. (John Galsworthy)

"It has also been proven that single-clause sentences consist of only one component, which is neither a subject nor a predicate, yet they are still considered complete sentences. However, this idea is also difficult to support, because both single-clause sentences and incomplete sentences have their own distinct characteristics." In the chapter "Simple Sentence" of M.Ya. Blokh's work *Theoretical Grammar of the English Language*, published in 1983, extremely brief information is given about elliptical simple sentences. In the 2002 reprint of this work, we read the following thoughts: *"The subject with its modifiers (adjuncts) and the predicate with its corresponding elements form the two main 'components' of the sentence.... – Don't you say a word!"* This reference clearly shows that English scholars have not ceased expressing controversial conclusions on the classification of compound sentences.

In the author's opinion, the omission of a certain part, while being logically implied, encourages the inclusion of such sentences in the general category of one-member sentences. Overall, it is considered appropriate to divide one-member sentences into "fixed" one-member sentences and "free" one-member sentences. However, it is difficult to fully support the scholar's views on this matter; it should be noted here that if complete sentences were studied from the point of view of expressing pragmatic meaning with a more precise description, some issues would become clearer.

In U.K. Yusupov's *"A Universal Guide to English Grammar"*, while discussing complete and elliptical sentences, the author defines elliptical (i.e., incomplete) sentences as follows: "Elliptical sentences are those in which a certain part is omitted, yet this does not hinder communication and still fully conveys the speaker's intent. The elliptical nature of a sentence is primarily determined by the speech situation, context, and the shared knowledge of the interlocutors."

According to the author, "In dialogues, all parts of a sentence except for its core structure may be omitted."

In this article, we briefly touched upon traditional grammar and the information provided in scientific sources. This is because in order to understand the meaning of every speech formation and phenomenon, it is necessary to study its theoretical foundation. It can be said that incomplete sentences have not been sufficiently studied comparatively from various aspects in Uzbek and English linguistics. Therefore, incomplete sentences in English possess their own distinctive linguistic-functional features. Accordingly, their semantic classification is rather debatable from the perspective of the Uzbek language. The structure referred to as an "incomplete sentence" has been noted in the scientific studies of Uzbek linguists. Although some parts of incomplete sentences are omitted, their meaning can still be inferred from the context of the preceding sentences. Thus, incomplete sentences are structurally equated with complete sentences.

REFERENCES:

1. Махмудов Н, Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 59.
2. Русская грамматика. Том III. Синтаксис. – М.: 1980. – С. 126.
3. Русская грамматика. Том III. Синтаксис. – М.: 1980. – С. 237
4. Саид Н., Йўлдошев А. Грамматика. 2-қисм. –Тошкент: Ўздавнашр, 1936.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 6. – М.: Учпедгиз, 1928. – С. 257.
6. Курбонова М. М. Ўзбек тилшунослигида формал-функционал йўналиш ва содда гап курилишининг талқини: Филол. фан.... д-ри. дисс. – Тошкент, 2001. – Б. 10
7. Руднев А.Г. Синтаксис простого предложения. – М.: 1960. – С. 32.

UDK 830.1

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH DIFFERENT SEMES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES: A COMPARATIVE STUDY

Y.B. Burkhonova, master's degree student, Fergana State University, Fergana
M.Kh. Uktamova, senior teacher, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Idiomalar, maqollar va barqaror iboralar kabi frazeologik birliklar tilning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Ular til egalarining boy madaniy merosi, tarixi va dunyoqarashini aks ettiradi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvistik tuzilmalari, ma'nolari va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot bu ikki tilda fikrni*

ifodalashda frazeologik ifodalarning qanday tuzilishi va qo'llanilishidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, idiomatik ifodalar, maqollar, barqaror iboralar, madaniy semantika.

Аннотация. Фразеологические единицы, такие как идиомы, пословицы и устойчивые выражения, являются важнейшими компонентами языка. Они отражают богатое культурное наследие, историю и мировоззрение носителей языка. В данной статье представлен сравнительный анализ фразеологических единиц в узбекском и английском языках, с акцентом на их лингвистическую структуру, значение и культурную значимость. Исследование рассматривает сходства и различия в том, как эти два языка формируют и используют фразеологизмы для выражения идей.

Ключевые слова: фразеологические единицы, идиоматические выражения, пословицы, устойчивые фразы, культурная семантика.

Abstract. Phraseological units, such as idioms, proverbs, and fixed expressions, are crucial components of language. They reflect the rich cultural heritage, history, and worldviews of the speakers of the language. This paper offers a comparative analysis of phraseological units in Uzbek and English, focusing on their linguistic structures, meanings, and cultural significance. The study explores similarities and differences in how these two languages form and use phraseological expressions to convey ideas.

Key words: Phraseological Units, Idiomatic Expressions, Proverbs, Fixed Phrases, Cultural Semantics.

Introduction. Language is more than just a system of words; it embodies the worldview and cultural experiences of its speakers. Phraseological units, which include idioms, proverbs, and collocations, are especially important in conveying complex ideas and emotions in a concise and figurative manner. These expressions are often culture-bound, carrying meaning that goes beyond the literal interpretation of individual words. The comparison of phraseological units in different languages, such as Uzbek and English, offers valuable insights into the relationships between language, culture, and cognition.

While both languages have rich traditions of using figurative expressions, they encode different cultural and historical contexts. By analyzing selected phraseological units in both languages, the study will explore how these phrases are formed, their meanings, and how they reflect the cultural norms and values of their respective societies. The ultimate goal is to shed light on the similarities and differences in how these languages use phraseology to communicate ideas, emotions, and experiences.[1].

Methods. The research utilizes a comparative-descriptive methodology to analyze and contrast the phraseological units in Uzbek and English. The analysis involves several steps:

Selection of Phraseological Units: A set of 50 common idiomatic expressions and proverbs was selected from both languages. These phrases were chosen based on their frequency of use, cultural significance, and metaphorical richness. They represent a broad spectrum of themes such as family, nature, emotions, and wisdom.

Seme Analysis: The meaning components, or “semes” of each phraseological unit were analyzed to understand their literal and figurative meanings. The study considered both the lexical and cultural implications of these meanings, identifying metaphors, imagery, and symbolic representations present in each expression.

Cross-Linguistic Comparison: The selected phraseological units were compared to identify patterns of similarity and difference in the way the two languages express ideas. The focus was on comparing how each language constructs metaphors, the role of cultural contexts in meaning-making, and the use of imagery.

Data Sources: The data were sourced from widely used dictionaries, literature, oral expressions, and contemporary spoken language in both Uzbek and English.[2]. Bilingual dictionaries

and parallel corpora were also consulted for the translation and interpretation of idiomatic expressions.

Results. The comparative analysis yielded several key findings:

Cultural Reflections in Phraseological Units. One of the most striking differences between the phraseological units in Uzbek and English is their cultural context. Many expressions in both languages reflect the core values of their societies, but these values often manifest differently.

Uzbek Phraseological Units: In Uzbek, many idiomatic expressions are deeply rooted in the culture's agrarian past and its emphasis on communal relationships. For example, the expression "bir qo'l bilan mo'jiza qilish" (literally "to perform a miracle with one hand") refers to the importance of teamwork and collaboration. This reflects the Uzbek cultural emphasis on family and community.[3].

English Phraseological Units: English idioms often emphasize individualistic concepts, such as personal achievement or inner strength. For instance, "to pull oneself up by the bootstraps" emphasizes personal effort and overcoming adversity without external help. This reflects a more individualistic cultural attitude in English-speaking societies.

Metaphorical Imagery in Idioms. Both languages use metaphorical imagery in their idioms, but the metaphors themselves can differ significantly.

- **Uzbek:** Animals and nature are frequently used in Uzbek idioms. For example, "yovuz otning bo'yni qisqa" (literally "the neck of the wild horse is short") implies that a person with bad intentions or behavior will eventually face the consequences of their actions. This reflects the Uzbek reverence for nature and the idea of cosmic balance.

- **English:** In English, animals and objects are also central to idioms, but the emphasis is often on human behavior and interaction with the world. For example, "the early bird catches the worm" uses the metaphor of birds to emphasize the value of being proactive and timely.

Structural Differences. The grammatical structure of phraseological units in both languages also shows notable differences:

- **Uzbek** often employs compound phrases or proverbs that combine multiple concepts, where each part of the phrase contributes to the overall meaning. For example, "suvi yo'q, ko'zi ochiq" (literally "no water, but eyes wide open") refers to someone who is ready to take on something without the necessary resources, conveying a sense of naïveté or overconfidence.

- **English** expressions tend to be more succinct, often consisting of just a few words. For example, "time is money" is short but conveys the notion that time should be used efficiently, as it is as valuable as money.

Proverbs and Wisdom. Both languages use proverbs to convey traditional wisdom, but these proverbs often reflect differing worldviews:

- **Uzbek Proverbs:** Proverbs in Uzbek often emphasize family, respect for elders, and the importance of unity. An example is "ota-onasining ishini qilgan bola" (literally "a child who does their parents' work"), implying that the actions of a child reflect their upbringing and familial values.[4].

- **English Proverbs:** In contrast, English proverbs often focus on individual achievement and personal virtues. For example, "actions speak louder than words" encourages individuals to prove themselves through deeds rather than words.

Discussion. The findings of this study underscore the role of phraseological units in reflecting the cultural and historical backgrounds of the speakers of a language. The comparative analysis of phraseological units in Uzbek and English reveals both similarities and significant differences.[5]. While both languages use idiomatic expressions to convey universal themes—such as love, wisdom, and nature—the specific meanings and metaphors used are shaped by each culture's values, experiences, and worldview. For example, the prominence of collective values and community-based expressions in Uzbek idioms highlights the societal importance placed on family and social bonds. In contrast, the more individualistic nature of English idioms aligns with the cultural emphasis on personal achievement and self-reliance. These cultural reflections are also evident in the types of

metaphors used, such as the frequent use of nature and animals in Uzbek expressions and the emphasis on human interaction with objects and time in English idioms.

Conclusion. This comparative study of phraseological units in Uzbek and English highlights the intricate relationship between language, culture, and meaning. While both languages use idiomatic expressions to communicate complex ideas, the specific semes embedded in these expressions often vary based on cultural and historical contexts. The analysis of idiomatic expressions in both languages reveals that language is not only a tool for communication but also a reflection of societal norms and values. Understanding phraseological units in both languages can provide valuable insights into the ways in which cultures perceive and express common human experiences. The study also points to the challenges of translating idiomatic expressions, as direct equivalence is often not possible due to cultural differences. Further research into the cognitive and cultural processes underlying the formation of phraseological units could deepen our understanding of the relationship between language and thought.

REFERENCES:

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Cowie, A. P. (1998). *Oxford Dictionary of English Idioms*. Oxford University Press.
3. Khalilov, A. (2005). *Phraseological Units in the Uzbek Language: A Linguistic and Cultural Analysis*. Tashkent State University Press.
4. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press.
5. Taylor, J. R. (2002). *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors, and Meanings*. Cambridge University Press.

UDC 81'373.49

THE PROBLEM OF STUDYING THE DEFINITION OF TABOOS AND EUPHEMISMS

F.B. Choriyeva, master's degree, Termez University of Economics and Service, Termez

E.A. Sattarova, PhD, dots., Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqola tabular va evfemizmlarni, chuqur madaniy, ijtimoiy va psixologik omillarni aks ettiruvchi lingvistik hodisalarni aniqlash bilan bog'liq murakkabliklarni o'rganadi. Tadqiqot ushbu tushunchalarning tillar va jamiyatlar bo'ylab harakatchan tabiatini o'rganadi, ularning kontekstga bog'liq ma'nolari va rivojlanayotgan qo'llanilishi tufayli aniq ta'riflarni o'rnatishdagi qiyinchiliklarni ta'kidlaydi. Maqolada turli ilmiy yondashuvlar va nazariy asoslarni tahlil qilib, tabular va evfemizmlarning muloqotda, ijtimoiy me'yorlarda va kuch dinamikasida qanday ishlashini tushunishda fanlararo usullarning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: til tabulari, evfemizm, ijtimoiy normalar, leksik almashtirish, metafora, taqiqlangan mavzular.

Аннотация. В этой статье рассматриваются сложности, связанные с определением табу и эвфемизмов, языковых явлений, которые отражают глубоко укоренившиеся культурные, социальные и психологические факторы. В исследовании изучается текучая природа этих понятий в разных языках и обществах, подчеркиваются проблемы в установлении четких определений из-за их контекстно-зависимых значений и развивающегося использования. Анализируя различные научные подходы и теоретические рамки, в статье подчеркивается важность междисциплинарных методов в понимании того, как табу и эвфемизмы функционируют в коммуникации, социальных нормах и динамике власти.

Ключевые слова: языковые табу, эвфемизм, общественные нормы, лексическая замена, метафора, запрещенные темы.

Abstract. This article explores the complexities involved in defining taboos and euphemisms, linguistic phenomena that reflect deep-seated cultural, social, and psychological factors. The study examines the fluid nature of these concepts across languages and societies, highlighting challenges in establishing clear definitions due to their context-dependent meanings and evolving usage. By analyzing various scholarly approaches and theoretical frameworks, the article underscores the importance of interdisciplinary methods in understanding how taboos and euphemisms function in communication, social norms, and power dynamics.

Key words: *language taboos, euphemism, societal norms, lexical substitution, metaphor, prohibited topics.*

Language serves not only as a means of communication but also as a mirror of societal values, norms, and taboos. Among the most culturally sensitive and linguistically complex aspects of language are taboos and euphemisms. Taboos refer to words or topics that are considered socially or culturally unacceptable, often invoking discomfort, offense, or even fear when spoken directly. In contrast, euphemisms serve as linguistic strategies to soften or obscure these sensitive topics, enabling speakers to address them indirectly or more acceptably. The study of taboos and euphemisms presents a unique challenge for linguists, anthropologists, and sociologists alike. Definitions vary across disciplines and are often influenced by cultural context, historical shifts, and individual perception. What is deemed taboo or euphemistic in one culture or era may be considered neutral or even humorous in another. This variability complicates the effort to form universal definitions and calls for a nuanced, interdisciplinary approach to their study. This article aims to explore the problem of defining taboos and euphemisms, examining how context, culture, and power relations influence their interpretation and use. By analyzing key theoretical perspectives and linguistic examples, we seek to clarify the inherent difficulties in categorizing these phenomena and propose more flexible frameworks for their understanding.

Due to their global importance, communication taboos and euphemisms have been studied in depth in all languages, especially in English linguistics. Many famous professors and scholars have devoted their monographs, articles and books to communication taboos and euphemisms.

English linguist Veronica Engler devoted her work “Why and when to use an euphemism” to teaching how to use euphemisms. In her work, she says the following about communication taboos and euphemisms:

“In general, taboo words and euphemisms are widely used by the English people, especially students in schools and universities. The use of taboo words and euphemisms is encouraged by the social environment and the growth of technology. They read print media, namely fiction, and access electronic media to access a lot of information, including movies and songs that share many taboo words. In recent days, taboo words and euphemisms cannot be denied by students because these words are familiar among them and they think that the social interaction of the words does not lead to negative consequences. Most students talk about taboo topics without considering the choice of words. Many scholars have studied taboos and euphemisms to understand them.”

Another famous scientist, Sigmund Freud, provided a lot of information about taboos in his book *Totems and Taboos*. Translator and linguist James Strachey skillfully translated this work into English in a language understandable to readers. This work contains the following information:

“Incest and patricide were once the only universal taboos and formed the basis of civilization. Taboos often extend to the discussion of taboo subjects, resulting in the substitution of euphemisms and forbidden words. Taboo is universal and exists in almost all cultures. To avoid taboos, speakers and speakers resort to “euphemisms” to avoid fear, to avoid mentioning frivolous topics that are offensive or vulgar in speech. In general, people try to avoid using words and phrases that are not interesting, inappropriate or embarrassing to themselves or to those around them, although they are largely universal. Such consciously avoided words and phrases can be considered taboos, which are associated with sacred things that cannot be discussed at first.”

Steven Pinker argues that taboos are culturally rooted in basic instincts. For taboos about the dead, he suggests that the human brain may have developed a repulsion that is strongly linked to the “intuitive microbiology” of the carriers of many diseases. It was only with the modern development of scientific microbiology that people were able to rationalize these taboos.

The famous linguist Crystal, while not devoting his work to full-fledged taboos and euphemisms, has provided much-needed information about them. According to Crystal, taboo words are words that people cannot use without insult because they refer to actions, objects, or relationships that are considered shameful, unpleasant, or harmful. In addition, the word taboo is usually associated with something that is socially, culturally, or religiously forbidden and is increasingly used in

everyday speech. In his work, he defined taboos as forbidden words and divided them into several types.

Professor Yang Hua of the University of Science and Engineering in his work “Comparative Analysis of English Taboos and Euphemisms” provides the following information about communication taboos and euphemisms:

Language is a carrier of culture and an important part of culture. Language can not only convey information, but also is a social phenomenon and social behavior. Taboo and euphemism are two common and closely related language phenomena, which are also common cultural phenomena. In daily communication, people always have different thoughts. Sometimes they are unwilling or unable to express their desires directly, so taboos appear. When people think about how to correctly express things or sentences that they do not want to express directly, they consider euphemism to be the best choice.

Therefore, some scholars have studied taboos and euphemisms from different perspectives. Most of them are in English and Chinese. They tend to discuss the contradiction between taboos and euphemisms, and neglect the comparative analysis of the two linguistic phenomena. Therefore, the main focus of my work is to analyze the two linguistic phenomena more objectively. The goal is not only to help people better and more comprehensively understand the two linguistic phenomena, but also to help people distinguish the two languages scientifically, correctly and rationally, and to make people aware of the major differences between taboos and euphemisms.

Chunming Gao, a linguist at the School of Foreign Languages, dedicated his work "A Sociolinguistic Study of English Taboos" to providing information about taboos used in communication. He states in his work:

“In every society there are sentences that are not appropriate to be uttered in public. Therefore, a large number of words are considered vulgar, vulgar or obscene when used in conversation. These words are considered “taboos”. This work examines all the main types of English taboos, namely, disembowelment, death and disease, sex, profanity, privacy and derogatory language, which are appropriately defined and provided with concrete examples. Euphemistic and roundabout ways of avoiding taboo words are suggested to solve the situations. This work aims to study the various forms of English taboo, along with some comparisons between English and Chinese taboos, and thus euphemisms are introduced to soften the harshness or rudeness of taboo words. Through these, the socio-cultural values reflected in them are captured.”

Thus, in addition to the works of the above-mentioned authors on euphemisms and communication taboos, we can cite many other works that contribute to English linguistics, but these works are considered to be the most valuable works that can provide the earliest and most basic information about this direction and the terms taboo and euphemism. We can assume that the examples and information provided by these English scholars and linguists have been an impetus for other linguists or translators around the world to study communication taboos and euphemisms. However, to understand how to use it in social communication, they need to look for a lot of information about it through the media. So, euphemism can soften harsh words, change negative sounds to positive ones. It also creates different nuances and eliminates rudeness in the conversation, whether students are talking about death or swearing. Communicators welcome euphemisms because they do not see them as negative.

REFERENCE:

1. Enright D. J. Fair of Speech: The Uses of Euphemism / D. J. Enright. – Oxford: Oxford University Press, 1985. – P – 13.
2. F.Abdurakhmonova “Usage of taboos and euphemism in everyday conversations”. Western European Journal of Linguistics and Education Volume 1, Issue 4, December, 2023. P-100.
3. Longman Dictionary of Contemporary English. – China: Pearson Education, 2003. – P – 533.
4. Keith A. and Burridge K. Euphemisms & Dysphemisms: Language used as shield and weapon. – New York, NY: Oxford university press, 1991. – P – 11.
5. Keith A. and Burridge K. Forbidden words: Taboo and the Censoring of language. – Cambridge: Cambridge university press, 2007. – P – 2.
6. M.Shirinova “Use of taboos and euphemism in the language of Uzbek cinema films of independence period” International Journal Of Literature And Languages (ISSN – 2771-2834)VOLUME 03 ISSUE 03 2023. P – 59-66.

UDK: 81'25.35'47.5

INTERCULTURAL DIALOGUE AND THE ROLE OF SPEECH ETIQUETTE IN
ENGLISH AND UZBEK COMMUNICATION STYLES*M.G.Dadamirzayeva, teacher, University of business and science, Tashkent*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida madaniyatlararo muloqotdagi nutqiy etikening antropotsentrik xususiyatlari tahlil qilinadi. Politeness, murojaat, so'rov va kechirim bildirish kabi nutqiy etiket vositalarining madaniyatga asoslangan me'yorlari qanday shakllanishi va inson markazidagi qadriyatlarni qanday aks ettirishi o'rganiladi. Taqqoslov tahlil asosida ingliz va o'zbek madaniyatlariga xos etiket ifodalarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Tadqiqotda madaniyatlararo pragmatika va lingvistik antropologiya yondashuvlariga tayangan holda, haqiqiy muloqot matnlari va ijtimoiy vaziyatlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *nutqiy etiket, madaniyatlararo muloqot, antropotsentrizm, odoblilik, ingliz tili, o'zbek tili, pragmatika.*

Аннотация. *В статье рассматриваются антропоцентрические особенности речевого этикета в межкультурной коммуникации на примере английского и узбекского языков. Исследуются культурные нормы вежливости, обращения, просьбы и извинения, а также то, как они отражают ценности, ориентированные на человека. Сравнительный анализ выявляет как сходства, так и различия в использовании этикетных выражений, обусловленных традициями общения. Методология базируется на подходах межкультурной прагматики и лингвистической антропологии с анализом подлинных диалогов и речевых ситуаций.*

Ключевые слова: *речевой этикет, межкультурная коммуникация, антропоцентризм, вежливость, английский язык, узбекский язык, прагматика.*

Abstract. *This article explores the anthropocentric features of speech etiquette in intercultural communication, focusing on English and Uzbek languages. The study investigates how culturally rooted norms of politeness, address, requests, and apologies manifest through speech etiquette and reflect human-centered values. Through comparative analysis, the article identifies key linguistic and pragmatic differences and similarities in etiquette expressions, grounded in cultural and communicative traditions. The research draws from the frameworks of intercultural pragmatics and linguistic anthropology to analyze authentic dialogues, media texts, and communicative scenarios.*

Keywords: *speech etiquette, intercultural communication, anthropocentrism, politeness, English, Uzbek, pragmatics.*

Introduction. In an era of intensified globalization, intercultural communication has emerged as a crucial field of linguistic and cultural inquiry. Among its central elements is speech etiquette a set of conventionalized expressions and communicative norms that regulate politeness, respect, and social harmony. While English, especially in its Western variants, tends to prioritize individualism, egalitarianism, and indirect politeness, Uzbek communication is more likely to emphasize collectivism, hierarchical relationships, and explicit expressions of deference [3].

Despite their differences, both languages deploy rich systems of etiquette expressions that are tightly woven into the fabric of social interaction. From forms of address and greeting rituals to apologies, requests, and refusals, these expressions serve as verbal indicators of the speaker's social awareness and adherence to cultural norms. However, such norms are not universally shared; they are culturally constructed and subject to variation across linguistic communities. Therefore, failure to observe etiquette rules in cross-cultural contexts can result in communicative breakdowns or unintended offense.

Literature review. The study of speech etiquette has gained significant attention in the fields of pragmatics, sociolinguistics, and intercultural communication. Brown and Levinson's politeness

theory laid the foundation for understanding how face-saving strategies are employed across cultures, introducing concepts such as positive and negative politeness [2]. In the realm of intercultural pragmatics, Wierzbicka argued that speech etiquette cannot be universally interpreted without reference to cultural scripts, emphasizing that politeness is culture-specific and shaped by local values [10]. Trosborg and Blum-Kulka supported this view, demonstrating how speech acts such as requests and apologies vary in linguistic form and pragmatic force depending on cultural context [9, 1].

In Uzbek linguistics, scholars like Kadyrova and Saidov have explored how speech etiquette reflects the collectivist and hierarchical structure of Uzbek society [4,6]. Their research emphasizes the role of age, status, and social distance in shaping verbal behavior. This literature review reveals a growing consensus: speech etiquette must be studied from an anthropocentric lens that considers cultural norms, identity, and communicative intent [5]. However, comparative studies between typologically different languages such as English and Uzbek remain limited, making this research timely and relevant.

Research methods. This study employs a qualitative comparative methodology grounded in the frameworks of intercultural pragmatics and anthropocentric linguistics. The primary aim is to analyze and compare speech etiquette expressions in English and Uzbek within authentic communicative contexts. To achieve this, data were collected from a range of sources, including recorded natural conversations, televised interviews, online forums, and media discourse such as news articles and public speeches [7]. Particular attention was given to speech acts involving greetings, requests, apologies, compliments, and forms of address.

Results and discussion. The comparative analysis of speech etiquette in English and Uzbek revealed both universal and culture-specific features shaped by distinct anthropocentric values. In English, politeness strategies are largely guided by the principles of individual autonomy and indirectness. Expressions such as “*Would you mind...?*”, “*I’m afraid I can’t*” and the frequent use of modal verbs signal a preference for minimizing imposition and maintaining personal space. English discourse also showed a tendency toward symmetrical forms of address, reflecting an egalitarian cultural orientation.

In contrast, Uzbek speech etiquette emphasizes social hierarchy, collectivism, and deference. Honorifics such as *aka*, *opa*, *domla*, and *ustoz* are used extensively, even in casual communication, to mark respect and social distance. Requests are often phrased more directly, yet embedded within culturally expected humility and formulaic expressions such as *iltimos*, *kechirasiz*, and *obro ‘yingizga putur yetmasin*. The presence of elaborate *greeting rituals* (*salomlashuv*) and *blessing phrases* (*duo*) further highlights the collectivist and relationship-centered nature of Uzbek communication.

Table.

Comparative table. Speech Etiquette in English and Uzbek.		
Aspect	English language	Uzbek language
Cultural Orientation	Individualistic, egalitarian	Collectivist, hierarchical
Forms of Address	First names or titles (Mr., Ms.) depending on formality	Kinship/honorifics (<i>aka</i> , <i>opa</i> , <i>ustoz</i> , <i>domla</i>) used widely
Request Strategies	Indirect, modal-based (e.g., “ <i>Could you...?</i> ”, “ <i>Would you mind...?</i> ”)	Direct but polite, often using <i>iltimos</i> , and expressions of respect
Apology Expressions	“ <i>I’m sorry</i> ,” “ <i>Excuse me</i> ,” with personal responsibility	<i>Kechirasiz</i> , <i>ming afsusdaman</i> , often followed by cultural justification
Greeting Rituals	Simple greetings (“ <i>Hello</i> ,” “ <i>Hi</i> ,” “ <i>Good morning</i> ”)	Extended greetings (<i>Assalomu alaykum</i> , <i>inquiries about health/family</i>)
Leave-Taking Expressions	Short and efficient (“ <i>Bye</i> ,” “ <i>Take care</i> ”)	Lengthy and formal (<i>Xayr</i> , <i>Salomat bo‘ling</i> , <i>often includes blessings</i>)

The table provides a clear, side-by-side comparison of speech etiquette features in English and Uzbek, illustrating how each language reflects distinct cultural and communicative values. By categorizing key aspects such as forms of address, request strategies, and greeting rituals, the table enables a concise visualization of differences and similarities. This comparative format supports the anthropocentric approach by linking linguistic behavior to cultural norms, social hierarchies, and interpersonal expectations. It also serves as a practical reference for educators, translators, and intercultural communicators aiming to foster mutual understanding and reduce miscommunication in cross-cultural interactions involving English and Uzbek speakers.

These differences are particularly evident in the use of honorifics, greeting rituals, and leave-taking expressions [8]. For example, the extended greetings and blessings in Uzbek culture reflect a deep-seated cultural script that values interpersonal closeness and respect.

Conclusion. This study has demonstrated that speech etiquette is a culturally grounded communicative phenomenon shaped by the anthropocentric values of a linguistic community. Through a comparative analysis of English and Uzbek, the research has shown how politeness strategies, address forms, requests, apologies, greetings, and leave-taking expressions are deeply embedded in each culture's worldview and social structure.

In sum, understanding speech etiquette through an anthropocentric and intercultural lens not only improves communicative success but also fosters mutual respect and cultural empathy in a globalized world. Future research may expand on this foundation by exploring digital communication and generational shifts in etiquette usage.

REFERENCES:

1. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. – Norwood: Ablex, 1989. – 272 p.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: CUP, 1987. – 345 p.
3. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008. – 529 p.
4. Kadyrova M.R. O'zbek tilida nutq madaniyati. – Toshkent: Fan, 2015. – 176 b.
5. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
6. Saidov B. O'zbek tilida muloqot madaniyati. – Toshkent: Universitet, 2018. – 205 b.
7. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: CUP, 1969. – 203 p.
8. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. – London: Longman, 1995. – 190 p.

UO'K: 8-1751-82-82-0

INGLIZ UTOPIK ADABIYOTINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

A.A. Davranov, o'qituvchi, TDYU qoshidagi yuridik akademik litseyi, Toshkent

Annotatsiya. Utopik adabiyot insoniyatning ideal jamiyat haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi janr bo'lib, uning shakllanishi va taraqqiyoti turli tarixiy davrlar, ijtimoiy-siyosiy omillar va falsafiy qarashlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ishimizda utopik an'analarning shakllanishi, Tomas Morning Utopiya asaridan boshlab, XIX–XX asrlarda G.Wells va zamonaviy utopik-distoniik yo'nalishlarning rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ingliz utopik adabiyotining lingvistik va madaniy jihatlarini ham tahlil etilib, uning jamiyat va adabiyot taraqqiyotiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: utopik adabiyot, distopiya, ingliz adabiyoti, ideal jamiyat, Tomas Mor, G. Wells, adabiy tahlil, lingvomadaniy tahlil, diniy dogma, feodalizm.

Аннотация. Утопическая литература — жанр, отражающий представления человечества об идеальном обществе, а ее становление и развитие тесно связаны с различными историческими периодами, социально-политическими факторами и философскими взглядами. В нашей работе рассматривается становление утопических традиций, начиная с «Утопии» Томаса Мора, и развитие Дж. Уэллса и современных утопическо-дистонических течений в XIX и XX веках. При этом анализируются также лингвистические и культурные аспекты английской утопической литературы, выделяется ее влияние на развитие общества и литературы.

Ключевые слова: утопическая литература, антиутопия, английская литература, идеальное общество, Томас Мор, Дж. Уэллс, литературный анализ, лингвокультурологический анализ, религиозная догма, феодализм.

Abstract. Utopian literature is a genre that reflects humanity's ideas about an ideal society, and its formation and development are closely related to various historical periods, socio-political factors and philosophical views. Our work examines the formation of utopian traditions, starting with Thomas More's Utopia, and the development of G. Wells and modern utopian-dystonic trends in the 19th and 20th centuries. At the same time, the linguistic and cultural aspects of English utopian literature are also analyzed, and its impact on the development of society and literature is highlighted.

Key words: utopian literature, dystopia, English literature, ideal society, Thomas More, G. Wells, literary analysis, linguistic and cultural analysis, religious dogma, feudalism.

Kirish. Ingliz utopik adabiyoti tarixan juda boy va xilma-xildir. Bu janr, o'zining ildizlarini Yangi asrning ilmiy va falsafiy o'zgarishlaridan olgan bo'lib, insoniyatning ijtimoiy, siyosiy va axloqiy masalalariga doir g'oyalarini ilgari surish orqali jamiyatni yaxshilash, mukammal dunyo yaratish istagini ifodalaydi. Utopik adabiyot, o'zining kelib chiqishi va shakllanish jarayonida, turli tarixiy davrlar va ijtimoiy- siyosiy kontekstlarga qarab turlicha o'zgarib boradi, lekin har doim muhim bir maqsadga— insoniyatni ideal va kamolotga erishtirishga qaratilgan bo'ladi.

Ingliz adabiyotidagi utopik asarlar dastlab "utopiya" tushunchasi shakllanmagan paytlarda ham mavjud edi, ammo XVI asrda Tomas Morening "Utopia" [1] asari bilan ushbu janrning ilmiy va adabiy shakli paydo bo'ldi. Morening asari nafaqat adabiyot, balki siyosat va falsafaning ham muhim bir qismi sifatida katta ta'sir ko'rsatdi. "Utopia"ning yaratilishi bilan utopik janr ingliz adabiyotining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Keyinchalik, bu janrning yanada boyishiga va turli nuqtai nazarlardan tasvirlanishiga sabab bo'lgan asarlar paydo bo'ldi.

Ingliz utopik adabiyoti rivojlanishining asosiy bosqichlarini tahlil qilish, uning tarixiy, falsafiy va ijtimoiy kontekstini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Bular orasida Tomas Morening dastlabki utopik g'oyalari, Keyinchalik XVII–XVIII asrlarda asarlarni yaratgan ilg'or fikrlar, sanoat inqilobi davrida, shuningdek, zamonaviy utopik va distopik janrlarning shakllanishi ham muhim o'rin tutadi. Bu bosqichlar ingliz utopik adabiyotining shakllanishi va uning dunyoqarashining o'zgarishini yoritishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot tahlili va usullari. Ingliz utopik adabiyotining rivojlanishini o'rganish, faqatgina uning tarixiy aspektlarini o'rganish emas, balki uning falsafiy, ijtimoiy va siyosiy kontekstlarini tahlil qilishni ham talab qiladi. Utopik adabiyot asarlari ko'pincha ideal jamiyatlarni tasvirlab, mavjud ijtimoiy tizimlarga tanqidiy yondashadi. Shuning uchun, ushbu adabiyotning rivojlanish bosqichlarini chuqurroq tushunish uchun bir nechta tadqiqot usullarini qo'llash zarur bo'ladi.

Ingliz utopik adabiyotining rivojlanishini o'rganishda tarixiy va kontekstual tahlil usuli juda muhimdir. Bu usul orqali biz har bir utopik asarning yozilgan davri, uning ijtimoiy, siyosiy, va iqtisodiy sharoitlari haqida chuqurroq tushuncha hosil qilishimiz mumkin. Masalan, Tomas Morening "Utopia" asari 1516 yilda, Yevropada Renessansning yuqori cho'qqisi va diniy inqiloblar davomida yaratilgan. Ushbu asar jamiyatning mavjud ijtimoiy tuzilmalari, feodalizm va diniy dogmalar bilan bog'liq bo'lgan muammolarni tanqid qiladi va ideal davlat modelini taklif etadi. Bu asarni o'rganishda, o'sha davrdagi siyosiy va diniy tizimlarning ustunliklarini tushunish va Morening asariga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlash kerak. Hamda sanoat inqilobi davrida ingliz utopik adabiyoti qanday o'zgarishlarga uchraganini o'rganish ham muhimdir. Sanoat inqilobi jamiyatda tezkor iqtisodiy o'zgarishlarga sabab bo'lgan va ijtimoiy tengsizlik va muhojirat kabi masalalar ko'tarilgan. Ularning aks-sadosi utopik adabiyotda, ayniqsa, distopik janrda ko'rinadi. Masalan, Karl Marx va Friedrich Engelsning "Kommunist manifesti" [2] kabi asarlar ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash maqsadida yangi tizimni taklif qiladi.

Adabiy tahlil va metinshunoslik, ingliz utopik adabiyotini o'rganishda yana bir muhim usuldir. Bu usul orqali asarlarning ma'no qatlamlarini aniqlash, tasvirlangan jamiyatlarning ideal yoki teskari jihatlarini ko'rsatish mumkin. Adabiy tahlil yordamida, utopik va distopik tasvirlarni o'rganish, individual va jamiyatning o'zaro aloqalarini o'rganish, shuningdek, personajlar va ularning faoliyatlarini tahlil qilish mumkin.

Utopik adabiyotning janriga xos bo'lgan ko'plab belgilarga, masalan, ideal davlatning tasviri, inson tabiatining o'zgarishi va axloqiy qadriyatlar haqida qayg'urish, markaziy diqqatni qaratish zarur. Tomas Morening "Utopia" asarida jamiyatning barcha ijtimoiy qatlamlari haqida qilingan tavsiflar, jamiyatni qanday o'zgartirish kerakligi haqida muayyan fikrlarni ifodalaydi. Shu bilan birga, asar orqali ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun qanday siyosiy strukturalar zarurligi ham o'rganiladi.

Metinshunoslik orqali, utopik adabiyotda ko'rsatilgan ayrim g'oyalar va tasvirlarni jamiyatga ta'sirini aniqlash, va bu adabiyot asarlarining boshqa asarlar bilan bog'liqligini o'rganish mumkin. Masalan, Morening "Utopia" asari, keyinchalik boshqa mualliflar tomonidan qayta ishlangan va yangilangan, bu esa janrning o'zgarishiga olib keldi.

Utopik adabiyot o'zining mohiyatida jamiyatning ideal shaklini tasvirlash bilan bog'liq bo'lgani sababli, falsafiy va g'oyaviy tahlil usuli ham zarurdir. Utopik asarlarda ko'rsatilgan g'oyalar ko'pincha biror ma'lum falsafiy yoki siyosiy tushunchalarga asoslanadi. Masalan, Tomas Morening "Utopia" asari, o'zining ijtimoiy va siyosiy modellari bilan Platonning "Respublikasi" [3] kabi klassik utopik asarlarga ham ohangdoshdir. Morening asaridagi axloqiy va siyosiy g'oyalar, uning zamonasidagi gumanizm, xristianlik va feodal tuzumning o'zaro bog'lanishi bilan uzviy bog'liqdir. Shu bilan birga, utopik adabiyotda ko'plab falsafiy kontsepsiyalarni o'rganish mumkin, masalan, mutlaq erkinlik, ijtimoiy tenglik, resurslarning adolatli taqsimlanishi, inson tabiatining yaxshilanishi va boshqa ko'plab g'oyalar. Bu g'oyalarni tahlil qilish orqali, adabiyotdagi utopik va distopik dunyo tasvirlarining falsafiy ildizlarini aniqlash mumkin. Ayniqsa, distopik asarlarda bu g'oyalar teskari ravishda namoyon bo'ladi, ya'ni ijtimoiy tizimning yetishmovchiliklari va adolatsizliklari ko'rsatiladi.

Ingliz utopik adabiyotining rivojlanishiga ta'sir etgan yana bir muhim omil bu ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlardir. Utopik asarlar ko'pincha o'z vaqtida mavjud bo'lgan ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarni tanqid qiladi va yangi jamiyat modelini taklif qiladi. Utopik asarlarni tahlil qilishda, asarda ko'rsatilgan iqtisodiy resurslar, mulkchilik tizimi, mehnat taqsimoti va ijtimoiy tenglik masalalariga alohida e'tibor berish kerak. Masalan, Tomas Morening "Utopia" asarida jamiyatda mulkdorlik va mehnat taqsimoti aniq tartibga solingan, aholining turmush darajasi yuqori, resurslar adolatli taqsimlanadi. Bu asar, o'z davrida mavjud bo'lgan feodalizm va iqtisodiy tabaqalanishni tanqid qiladi va yangi iqtisodiy modelni taklif qiladi. Sanoat inqilobi davrida esa, adabiyotdagi utopik tasvirlar ko'pincha mehnat sharoitlari va iqtisodiy tengsizlik masalalarini ko'taradi.

Ingliz utopik adabiyotining rivojlanish bosqichlarini o'rganishda bir nechta tadqiqot usullarini qo'llash, uning murakkab va ko'p qatlamli tuzilishini tushunishga yordam beradi. Tarixiy, adabiy, falsafiy va sotsial tahlillar yordamida utopik va distopik janrlarning o'zgarishlarini tahlil qilish, bu asarlarning jamiyat va falsafaga ta'sirini yanada chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Utopik adabiyot, faqatgina fantastik hikoyalar sifatida qabul qilinmasligi kerak, balki u o'z vaqtining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy masalalariga javob beruvchi, ma'naviy o'zgarishlarga yo'l ochuvchi kuchli vositadir.

Muhokama. Ingliz utopik adabiyotining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishda bir qancha muhim natijalar va xulosalar yuzaga kelgan. Tadqiqot davomida olingan asosiy xulosalardan biri, utopik adabiyotning o'zgarishi va rivojlanishining jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga bevosita ta'siri borligidir. Tomas Morening "Utopia" asari ingliz utopik adabiyotining dastlabki va muhim bosqichi sifatida, keyingi asarlarga katta ta'sir ko'rsatgan. Morening ideal jamiyat haqidagi g'oyalari, o'z davrining muammolariga qarshi kurashni taklif qilgan ekan, ushbu adabiyotning ijtimoiy va siyosiy ahamiyatini ko'rsatdi.

Ishimizda, ingliz utopik adabiyotining rivojlanishi, har bir yangi davrning siyosiy va iqtisodiy sharoitlari bilan bog'liq holda shakllanganini ko'rish mumkin. XVII va XVIII asrlarda, ayniqsa, Oydinlashuv davrida, utopik adabiyot ko'pincha ilm-fan, rasionallik va erkin fikrlar bilan bog'liq bo'ldi. Bu davrda yozilgan asarlarda ideal jamiyat, axloqiy va siyosiy erkinlik, hamda inson huquqlari masalalari ko'tarildi. "Guliverning sayohatlari" [4] kabi asarlar, ideal jamiyat g'oyalari qarshi distopik tasvirlarni taklif qildi, bu esa o'z navbatida jamiyatdagi mavjud muammolarni tanqid qilish imkoniyatini yaratdi.

XIX asrda sanoat inqilobi va shu bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy o'zgarishlar, utopik adabiyotda yangi yo'nalishlarni keltirib chiqardi. Sanoat inqilobi va kapitalizmning kuchayishi bilan jamiyatdagi sinfiy tafovutlar, mehnat sharoitlarining yomonlashuvi va ekologik muammolar, adabiyotda o'z aksini topdi. "Erewhon" [5] kabi asarlar, texnologiyaning ijtimoiy tartibni qanday o'zgartirishi mumkinligini, shuningdek, jamiyatda hukmron bo'lgan aqidalar va qadriyatlarni tanqid qildi. Bu davrda utopik adabiyot, ilg'or fikrlarning tarqalishi va o'zgarishlarni amalga oshirish uchun yangi ijtimoiy modellarni yaratish zaruriyatini ta'kidlaydi.

XX asrda esa, distopik adabiyotning o'sishi ingliz utopik adabiyotining yangi bosqichini belgilab berdi. George Orwellning "1984" va Aldous Huxley ning "Brave New World" [6.7] asarlari, totalitarizm va ijtimoiy nazorat masalalarini ilgari surdi. Bu asarlar, davlat va jamiyatning shaxsiy

erkinliklarni cheklash orqali insonning tabiiy huquqlariga qanchalik tahdid solishini ko'rsatdi. Ularning yozilishi, ayniqsa, ikkinchi jahon urushi va Sovet Ittifoqining totalitar tuzumi kabi tarixiy sharoitlar bilan bog'liq edi. Utopik adabiyotning bu bosqichi, ideal jamiyat g'oyalarining teskari tomonlarini – distopik, zulmli jamiyatlarni tasvirlab, o'z zamonining siyosiy tizimlariga qarshi keskin tanqidni o'z ichiga oldi.

Zamonaviy ingliz utopik adabiyotida ekologik va texnologik masalalar, shuningdek, gender va ijtimoiy adolat kabi yangi temalar ko'tarila boshlandi. Hozirgi kunda utopik adabiyot nafaqat siyosiy va ijtimoiy tizimlarni tanqid qilish, balki insonning ekologik izlarini kamaytirish va yangi texnologiyalardan ijtimoiy barqarorlik uchun qanday foydalanish mumkinligi haqida ham fikr yuritadi.

Natija. Ingliz utopik adabiyoti rivojlanishining barcha bosqichlari, o'z vaqtida yuzaga kelgan ijtimoiy va siyosiy muammolarni tanqid qilish, ideal jamiyat haqidagi g'oyalarni ilgari surish va jamiyatni yaxshilash istagi bilan bog'liqdir. Tadqiq davomida bildikki, ingliz utopik adabiyoti nafaqat yozuvchilar va adabiyotshunoslarning fikrini aks ettirgan, balki o'z davrining eng muhim ijtimoiy, siyosiy va falsafiy masalalariga javob bo'lgan.

Tomas Morening "Utopia" asari bilan boshlanadigan ingliz utopik adabiyoti, XIX asrning sanoat inqilobi va XX asrning totalitarizmga qarshi kurashi kabi tarixiy o'zgarishlarni qamrab oldi. Ularning har biri o'zining yangi g'oyalarini taklif etgan bo'lsa, shu bilan birga, jamiyatning turli ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini yoritishga yordam berdi. Utopik va distopik janrlarning o'zaro aloqasi, ayniqsa, ideal jamiyat va uning qarama-qarshi teskari shakllarini ko'rsatish, adabiyotda davom etgan o'zgarishlarning naqshlarini namoyon etdi.

Utopik adabiyotlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Yangi texnologiyalar, global iqlim o'zgarishlari, va ijtimoiy tengsizlik kabi yangi masalalar, utopik va distopik janrlarni zamonaviy adabiyotda yanada rivojlantiradi. Bu esa ingliz utopik adabiyotlarining davomiy rivojlanishini va uning jamiyatni yaxshilashdagi rolini ko'rsatadi.

Ingliz utopik adabiyoti jamiyatning har bir tarixiy bosqichida, o'zining ijtimoiy, siyosiy, va iqtisodiy kontekstlariga mos ravishda yangi shakllar va g'oyalarni ilgari surdi. Bu adabiyot nafaqat o'z zamonining aks-sadosi, balki jamiyatni ijtimoiy adolat va barqarorlik yo'liga boshqarishda eng muhim vositalardan biri sifatida qabul qilinadi.

Xulosa. Ingliz utopik adabiyoti o'zining rivojlanish bosqichlarida jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolariga javob berishga harakat qilgan, hamda yangi ideal dunyo tasavvurlarini ilgari surish orqali adabiyotda o'z o'rnini topgan. Tomas Morening "Utopia" asari bilan boshlangan bu janr, davomida turli tarixiy davrlar va ijtimoiy kontekstlarga bog'liq holda o'zgarib, ko'plab yangi g'oyalar va konsepsiyalarni ishlab chiqqan. Morening g'oyalari ideal jamiyatni tasvirlashga qaratilgan bo'lsa-da, bu tasvirlar vaqti-vaqti bilan jamiyatdagi mavjud tuzumlarni tanqid qilish uchun vositaga aylangan.

XVI asrda paydo bo'lgan utopik adabiyot, asosan diniy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq edi. XVII va XVIII asrlar, Oydinlashuv davri va ilm-fan taraqqiyoti bilan birga, utopik adabiyotda rasionallik, erkin fikr, va inson huquqlari kabi g'oyalar keng tarqaldi. XIX asr sanoat inqilobi va kapitalizmning kuchayishi, yangi ijtimoiy sinflar va tengsizliklarning paydo bo'lishi, utopik adabiyotda yangi masalalarni — mehnat sharoitlari, sinfiy tafovutlar, ekologik xavf-xatarlar va texnologik o'zgarishlarni o'rganishga olib keldi.

XX asrda, utopik adabiyot distopik janrga aylanib, totalitarizm, davlat tomonidan nazorat qilish va shaxsiy erkinliklarning cheklanishiga qarshi kurashni o'z ichiga oldi. Orwellning "1984" va Huxley ning "Brave New World" asarlari, bu davrning siyosiy va falsafiy o'zgartirishlarini tasvirlashda muhim rol o'ynadi. Hozirgi kunda esa ekologiya, globalizatsiya va yangi texnologiyalar masalalari utopik adabiyotda yangi mavzular sifatida yoritilmoqda.

Ishimiz ingliz utopik adabiyotining rivojlanish jarayonini tahlil qilib, uning har bir bosqichi jamiyatdagi o'zgarishlarga javob bo'lganligini ko'rsatdi. Utopik asarlar jamiyatni yaxshilash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va insoniyatning umumiy farovonligini oshirishga qaratilgan ideallarni ilgari surish orqali, o'z zamonining muammolarini tanqid qilish va ijtimoiy fikrni shakllantirishda muhim rol o'ynagan.

Ingliz utopik adabiyoti bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab, zamonaviy ijtimoiy va siyosiy masalalar, ayniqsa texnologiya va ekologiya kabi yangi yo'nalishlarda o'z aksini topmoqda. Bu janr jamiyatdagi yirik o'zgarishlarga va kelajakdagi ehtimoliy xavf-xatarlarga qarshi fikr yuritishning kuchli vositasi bo'lib, adabiyotning yana bir bor o'z muhimligini namoyon etadi. Utopik adabiyot o'rganish orqali biz nafaqat o'zimizni, balki mavjud jamiyatni yaxshilash uchun qanday g'oyalar va modellardan foydalanishimiz mumkinligini tushunishga yordam beruvchi ko'plab yangi fikrlar va g'oyalar topa olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. More, T. *Utopia* / T. More. – London: Penguin Classics, 30 jan. 2003. – 176 p. https://books.google.co.uz/books/about/Utopia.html?id=LmWWTP8SoeUC&redir_esc=y
2. Marx/Engels Selected Works, Vol. One, Progress Publishers, Moscow, 1969, pp. 98-137; <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>
3. Платон «Государство». – СПб.: Наука, 2005. 568 с
4. Swift, J. *Gulliver's Travels*. – London: Benjamin Motte, 1726. – 322 p.
5. Butler, S. *Erewhon: or, Over the Range*. – London: Trübner & Co., 1872. – 246 p.
6. Orwell, G. 1984. – London: Secker & Warburg, 1949. – 328 p.
7. Huxley, A. *Brave New World*. – London: Chatto & Windus, 1932. – 311 p.

UDC 821.111

THEMATIC AND AESTHETIC DISTINCTIVENESS OF JOYCE CAROL OATES'S WORK IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY LITERARY CRITICISM

M.T. Elmanova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola Joyce Carol Oates ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasidagi tematik va estetik o'ziga xosligini o'rganadi. Tadqiqot yozuvchining realizm, ramzlar tizimi va psixologik tahlilga bo'lgan yondashuvini aks ettiruvchi tanqidiy talqinlarga asoslanadi. Asarda syujetlarning murakkabligi, uslubiy xilma-xillik va zo'ravonlik, shaxsiylik hamda ijtimoiy masalalarga nisbatan muallifning yondashuvi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy adabiyot, amerika nasri, psixologik realizm, tematik xilma-xillik, shaxsiylik, zo'ravonlik, adabiy tanqid.

Аннотация. В данной статье рассматривается тематическое и эстетическое своеобразие литературного творчества Джойс Кэрол Оутс в контексте современной литературной критики. Исследование охватывает различные критические интерпретации её прозы, включая подход к реализму, символизму и психологическому анализу. Особое внимание уделяется сложности повествования, стилевому многообразию и эволюции тем насилия, идентичности и социальных проблем.

Ключевые слова: современная литература, американская проза, психологический реализм, тематическое разнообразие, идентичность, насилие, литературная критика.

Abstract. This paper explores the thematic and aesthetic uniqueness of Joyce Carol Oates's literary work within the framework of contemporary literary criticism. It examines critical interpretations of Oates's fiction, including her approach to realism, symbolism, and psychological analysis. The study highlights the complexity of her narratives, the diversity of her styles, and her evolving treatment of violence, identity, and social issues.

Key words: contemporary literature, American fiction, psychological realism, thematic diversity, identity, violence, literary criticism.

The first studies of Joyce Carol Oates's work appeared in the late 1970s. Since then, scholars of the writer's work have faced a common challenge: defining, categorizing, and evaluating her work. Joan V. Creighton, who has written two books on Oates's work, argues in her first book, *Joyce Carol Oates*, that while Oates's psychological and environmental limitations place her in the tradition of American naturalism, the visionary perspective in the same works resists this tradition. In her second book, *Joyce Carol Oates: The Novels of Middle Age*, Creighton argues that Oates's work belongs to traditional American Romanticism because of its attention to the individual and its desire to transcend limitations. Thus, Crichton suggests the term "postmodern romantic" to more accurately characterize

Oates. The writer herself made the following comment on her technique: "My method has always been to combine the 'naturalistic' world with the 'symbolic' method of expression, so that I always or usually write about real people in real societies, but the means of expression may be naturalistic, surrealistic or parodic. In this way I have, at least to my own satisfaction, solved the old problem - should one be faithful to the real world or to one's imagination? Oates's work has been discussed from a number of different perspectives. Gary Frederick Waller argues that Oates writes about the possibilities of transcendence, while Ellen Friedman of Joyce Carol Oates argues that her novels call for the limits of unrealised ambition. Mary Catherine Grant has concluded that Oates's tragic vision arises from the lack of community and isolation of her characters, is a tragedy without catharsis, and that the characters are often superficial.

Grant also argues that Oates's strength as a writer lies primarily in her exploration of personal and more experimental modes of writing, rather than her frequent use of 19th-century realist styles. For Gavin Cologne-Brooks, meanwhile, Oates's significance lies in the author's practical approach to art, which serves as a tool for better understanding social problems and possibilities. He argues that Oates is a pragmatic writer. For Malcolm Bradbury, Oates is particularly important as a writer of social-psychological novels and stories; while Harold Bloom argued that only one novel addresses social issues and is written in a naturalistic mode with some experimental features.

The famous Russian literary scholar and Americanist Alexander Mulyarchik writes the following about J.C. Oates: "Nowadays, the creative fate of the gifted Joyce Carol Oates, who some 10–15 years ago, not without reason, claimed one of the leading roles among prose writers of the socially accusatory, realistic trend, is no less alarming." He describes the early work of J.C. Oates as follows: "The early work of J.C. Oates, another bright discovery of the 60s, was also distinguished by a genuine interest in the real world and the living people who inhabit it. The gift of a sophisticated psychologist is not the main, although primarily striking, feature of the writer's creative appearance. In her best works, she managed to subordinate the study of the depths of psychology to the tasks of social analysis, clarifying the connections between the individual and his environment." This statement describes the writer J.C. Oates as an author who shows a real interest in the real world and living people. She not only studies the environment, but also analyzes the depths of human psychology. Indeed, her early works "The Falls", "We were the Mulveneys" are distinguished by sophisticated psychological analysis, which allows her to explore the relationship between a person and his environment. The works are distinguished by sophisticated psychological analysis, which allows the author to explore the relationship between a person and his environment.

However, as A. S. Mularczyk himself asserts, there is inconsistency in her work: "At the turn of the 60s and 70s, Oates was often spoken of in the USA as a "rising star", as the most striking literary discovery of recent years. Early books: the novels *The Garden of Earthly Delights* (1967) and *Their Lives* (1970), a number of collections of stories - reflected the young writer's genuine interest in the real world and the living people who inhabit it. However, we believe that, in general, Oates's work (including the works of the 70s) is inconsistent; at times it even seems as if there are two people, two different women, endowed with one name. In general, Oates's work (including the works of the 70s) is inconsistent; at times it even seems as if there are two people, two different women, endowed with one name. One is striving for a wide open world full of events, movement and struggle; the other one is exactly like a "self-enchanted Cassandra," as A. Kazin called her, immersed in metaphysical and psychological wilds, sorting through, like a rosary, the countless nuances of intimate experiences".

The overwhelming diversity of form and style is perhaps the most important characteristic of Oates's work. Any further attempt to classify Oates thus becomes a real challenge. Joyce Carol Oates is a highly versatile writer; as John Barth once noted, she writes "all over the aesthetic map." Most scholars take a chronological approach to classifying her work: "Early Novels, circa 1960s," "Gothic Novels, 1980–86," and "Return to Realist Novels, 1986 to the Present." In each of these periods, the central theme is recognizable: the early novels focus on the lower classes and social problems; the mature Oates, as Gavin Cologne-Brookes points out, "practices the conventions of realism, revising and updating them."

Although Oates has shifted her focus from the lower classes to the middle classes over the past two decades, she has remained true to the two themes that have marked her work from the beginning: violence and identity. Caroline Fraser's essay "Heart of Darkness" aptly captures the essence of Oates's fiction in two concepts: "victims" and "identity." The physically and emotionally abusive young woman, or the intelligent man with low self-esteem, caught in the midst of forces he or she cannot control, consistently features as central characters in Oates's fiction. From novels written in the 1960s, such as *The Garden of Earthly Delights*, to recent works such as *The Gravedigger's Daughter*. Like many of Oates's critics, Fraser connects the violence depicted in Oates's work to the writer's own experiences as a child.

Joyce Carol Oates was the first child in her family to graduate from high school. Violent acts involving both humans and animals were common during Oates's childhood. Not only would boys in elementary school display a great deal of violence toward their peers, but Oates's relatives were also involved in extremely violent incidents: her paternal great-grandfather "killed his wife with a hammer and then shot himself," and her maternal grandfather "was murdered in a tavern." Oates later witnessed violent riots in Detroit herself, and there were incidents involving students at the universities where she worked that served as motivations for much of her work. And through our recent research, we've found that Oates's fiction after the 2000s has become even more prevalent in themes of violence and feminism.

Another critic describes Oates as an "obsessive writer." This remark is repeated by A. F. Waller in *Dreaming of America: Obsession and Transcendence in the Fiction of Joyce Carol Oates*. These obsessions are, in fact, the fulcrums of much early critical study. Oates's frequent use of certain historical and political figures in a number of her (long) novels and in several of her short stories attests to an abiding interest in history and politics. However, such an interest has not received the critical attention it deserves. Only a few of these allusions have been criticized in reviews and critiques of some of Oates's writing. As Friedman notes at the end of his review of two recent books on Oates:

"The engagement of Oates's texts with history and society has been most ignored by scholars and needs to be corrected."

Greg Johnson, Oates's biographer, draws attention to what he calls a "recurring footnote in Oates criticism." This footnote, he argues, "depicts Oates's critics as being bewildered not only by the profusion of Oates's output but also by the complexity and elaborate playfulness of her fictional strategies." These two characteristics of Oates are practically illustrated by her fecundity and versatility. The fecundity and versatility that characterize Oates's fictional work require a parallel fecundity and versatility in the critical literature on that fiction. A variety of critical studies have examined various aspects of Oates's fiction.

Despite her depictions of violence and victimization, her elaboration of identity, and her concern with political and corporate corruption, Oates is deeply rooted in contemporary American society, managing to remain aloof from contemporary ideological trends, whether political, ethnic, racial, or gendered. She simply refuses to reduce her work to a single issue, allowing it to continue to reflect the complexity of contemporary America. In the past, Oates has been criticized for remaining aloof from feminist issues. Her response has been that she sympathizes with "most of the goals of feminism, but she cannot write feminist literature because it is too narrow, too parochial." Her writing is more concerned with moral and social issues than with specific problems specific to a particular social group.

For example, in her novels *Because It's Bitter and Because This Is My Heart* (1990) and *Black Girl/White Girl* (2006), which are often considered Oates's response to racial issues in the United States. Over the past two decades, Oates has not really engaged with the multicultural and gender discourse that dominates American literature. However, she shows her sympathies by portraying relevant secondary characters in her middle-class novels: maids and nannies from the Philippines, Guatemala, Mexico, and Paraguay. The ethnic dilemmas of the past—the New World assimilation of Irish, Jewish, and Eastern European immigrants, and their economic and social problems—are given ample attention in *What I Lived For*, *The Gravedigger's Daughter*, and *The Tattooed Girl*. Oates's

attitudes toward politics are similar. She believes that "literature should ideally be above politics, like poetry, above the ephemeral and the fleeting," and only turns to politics when absolutely necessary to create a context for her work.

REFERENCES:

1. Sacvan Bercovitch, ed., The Cambridge History of American Literature, Vol. 7: (Cambridge: Cambridge U. Press, 1999).
2. Joanne V. Creighton, Joyce Carol Oates: Novels of the Middle Years (New York: Twayne, 1992).

UO'K 808.3

TUSHIRIB QOLDIRILGAN FE'L BILAN TUSHUM KELISHIGIDA KELUVCHI ISMLAR

(التحذير، الإغراء، الاختصاص)

Z.Erimmatova, assistant-o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, Toshkent

F.Erimmatova, assistant-o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Arab tilida ba'zan fe'l gapda ochiq aytilmasdan, tushirib qoldiriladi (ya'ni, mahzūf bo'ladi). Bunday holatda, tushirib qoldirilgan fe'lning mavjudligi kontekstdan yoki qoidalardan anglashiladi. Bu uslub ko'pincha ixchamlik, uslubiy ohang yoki avvalgi gap bilan bog'lanish maqsadida ishlatiladi. Shunday hollarda, tushirib qoldirilgan fe'lga bog'liq tushum kelishigida kelgan ism (المفعول به) esa gapda ochiq holda qoladi.

Kalit so'zlar: xoslashlik, qiziqtirish, ogohlantirish, tushum kelishigi, bosh kelishik, tushirib qoldirilgan fe'l.

Аннотация. В арабском языке иногда глагол в предложении опускается (то есть является mahzūf – пропущенным). В таких случаях наличие пропущенного глагола определяется из контекста или грамматических правил. Этот приём часто используется для лаконичности, стилистического эффекта или для связи с предыдущим предложением. В подобных случаях существительное в винительном падеже (□□ □□□□□□□), связанное с пропущенным глаголом, остаётся явно выраженным в предложении.

Ключевые слова: спецификация, привлечение интереса, предупреждение, винительный падеж, именительный падеж, пропущенный глагол.

Abstract. In Arabic, sometimes a verb is omitted (i.e., mahzūf) in a sentence without being explicitly stated. In such cases, the presence of the omitted verb is understood from the context or rules. This method is often used for brevity, stylistic tone, or to connect with the previous sentence. In such cases, the noun in the accusative case (المفعول به) associated with the omitted verb remains explicit in the sentence.

Keywords: attribution, interest, warning, accusative case, main conjugation, omitted verb.

Arab tilida fikrni ifodalashdagi keng tarqalgan uslublardan biri “xoslashlik” (إختصاص) uslubidir.

Bu o'zbek tilida ajratilgan izohlovchi deb yuritiladi. Bunda kishilik olmoshi yordamida ifodalangan egani izohlab keluvchi gap bo'lagi ajratilgan izohlovchi deyiladi va u arab tilida gapning egasidan keyin tushum kelishigida keladi. Nahvshunoslar bu ismni مفعول به dan bir nav deb hisoblashadi. Chunki, ana shu tushum kelishigida kelgan ismdan oldin tushib qolishi zarur bo'ladigan fe'l (أخص - xoslayman; أعنى - hisoblayman) borligini aytishgan.

Bu tushum kelishigida keluvchi ism ko'pincha, I shaxs olmoshlaridan keyin ba'zan, II shaxs olmoshlari bilan keladi, III shaxs olmoshlari bilan kelishdan man qilingandir. Qachonki, olmoshda noaniqlik va chalkashlik mavjud bo'lsa, undan keyin tushum kelishigidagi ism uni ochiqlab izohlab keladi va undan maqsadni bayon qilib beradi. Ya'ni, bir gapdan iroda qilingan maxsus xoslanishlikni bayon qiladi. Mana shu jihatidan, xoslashlik, maqsad qilish ma'nolarini ifoda qiladi.

Ko'pincha bu tushum kelishigidagi ismning “ixtisoslik” bo'yicha ishlatilishi ismiy jumla (ism so'z turkumidagi bo'laklar bilan boshlangan gap) larda kuzatiladi. Bu paytda olmosh “ega” deb tarkib qilinadi. Undan keyin olmoshning ma'nosini ochiqlab “ism” keladi, undan keyin “kesim” o'rin oladi. Ushbu xoslangan ism (الاسم المختص) ning bir nechta shartlari bor, ular:

- 1 artikli bilan keladi va bu eng ko'p uchraydigan holat.

نحن المسلمين موحدون (Biz, musulmonlar, yagona Allohga e'tiqod qiluvchidirmiz (ya'ni, biz, xoslayman musulmonlarni yagona Allohga e'tiqod qiluvchidirmiz)

Bu gapda نحن : ajratib yozilgan olmosh dommaga[u] o'zgaras, bosh kelishik o'rnida ega; : (أخص) ning tushum kelishigidagi to'ldiruvchisi bo'lib kelgan ismidir. Buning alomati "yā", bajaruvchisi yashiringan olmosh (men). Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat jumla gapda sintaktik o'ringa ega emas chunki u o'rta kirgizilgan jumla .(O'zbek tilida esa u "kirish gap"dir.) موحدون : kesim bosh kelishikda kelgan uning alomati vāv.

2. Aniq holatdagi ismga mudof (qaralmish) bo'lib keladi :

نحن جنود الجيش ندافع عن الوطن (Biz , armiya askarlari,vatanni himoya qilamiz)

damma [u] ga o'zgaras ajratib yoziluvchi olmosh bosh kelishik o'rnida ega;

جنود : vojib tariqasida tushirib qoldirilgan fe'lining (أخص) tushum kelishigidagi ismi, bu fe'ning bajaruvchisi yashiringan olmosh (men)dir. Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat jumla gap tarkibida sintaktik o'ringa ega emas, chunki u o'rta kirgizilgan jumladir. ندافع : ko'rinib turgan domma[u] bilan hozirgi- kelasi zamon fe'li xabar maylida, uning bajaruvchisi yashiringan olmosh (biz) . Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat gap bosh kelishik o'rnida kesim.

3. Atoqli ot bo'lib kelsa, bu kamdan-kam holatlarda uchraydi:

أنا زيدا أدافع عن الحق (Men, Zayd, haqni himoya qilaman) ya'ni , (men Zaydni xoslayapman, haqni himoya qilaman) gapida أنا : ajratib yoziluvchi olmosh, sukunga o'zgaras bosh kelishik o'rnida ega ; زيدا : atoqli ot , vojib tariqasida tushirib qoldirilgan fe'l bilan tushum kelishigida , أدافع : ko'rinib turgan damma [u] bilan hozirgi- kelasi zamon fe'li xabar maylida, bajaruvchisi yashiringan olmosh (men). Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat jumla bosh kelishik o'rnida kesim.

Mana shu o'tgan misollarni mulohaza qilib ko'rsak, ixtisoslik bo'yicha tushum kelishigidagi ism ega va kesim ning orasida kelyapti. Ya'ni shu o'rindaki, tushirib qoldirilishi lozim bo'lgan fe'l bilan tushum kelishigida qo'llanilgan. Bu tushirib qoldirilgan fe'lining yashiringan bajaruvchisi ham bor. Endi fe'liy jumla paydo bo'ldi va u gap tarkibida alohida sintaktik o'ringa ega emas. Chunki, bu fe'liy jumla ega va kesim orasiga ko'ndalang bo'lib (اعترضت) tushdi.

4 أية yoki أي so'zi bo'lib, unga " ها " tanbeh harfi birikib kelishi, undan keyin ال artiklidagi turlanadigan ismning kelishi:

sukunga أنا : gapini tahlil qilsak , (Men, ey bu arab, saxovatliman) dammaga[u] o'zgaras tushirib o'zgaras ajratib yoziluvchi olmosh bosh kelishik o'rnida ega, أي : dammaga[u] o'zgaras tushirib qoldirilishi lozim bo'lgan fe'l (أخص) bilan tushum kelishigi o'rnida to'ldiruvchi, (xoslayman) fe'lining bajaruvchisi yashiringan olmosh (men). Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat jumla gap tarkibida sintaktik o'ringa ega emas, chunki u جملة اعتراضية (ega va kesim orasiga ko'ndalang tushuvchi gap)dir. ها : tahbeh harfi sukunga o'zgaras, gapda sintaktik o'ringa ega emas. العربي : ko'rinib turgan damma [u] bilan ergashuvchi) dir.كريم : ko'rinib turgan damma[u] bilan bosh kelishikda kesim.

أنا – مخصوصا من بين الناس بالعربي – كريم

(Insonlarning orasida arab bo'lib tanilgan , xoslangan men - saxovatlidirman).

Yana boshqa misol:

أنا – أيتها الطالبات – أسعى إلى العلم (men , ey bu talaba qizlar, ilmga sa'y harakat qilaman). Jumlaning ma'nosi :

أنا – مخصوصة من بين الفتيات بالطالبات – أسعى إلى العلم (Qizlar orasida talaba deb xoslangan men- ilmga sa'y harakat qilaman) kabi.

أي va أية ning fe'liy jumladan keyin ishlatilishi ham ko'p uchraydi. Bu holatda ixtisos jumlasini tushum kelishigi o'rnida o'zidan oldin kelgan olmoshdan "hol" bo'lib keladi.

(Ey robbimiz biz ,bechoralarni , mag'firat qilgin)gapi fe'liy jumladan keyin ixtisos ism kelyapti. Gapni tahlil qilinsa, ربنا : undalma ko'rinib turgan fatha[a] bilan tushum kelishigida , نا : sukunga o'zgaras birikma olmoshi, qaratqich kelishigi o'rnida مضاف إليه (izofada qaratqich) ; اغفر : duo fe'li sukunga o'zgaras, bajaruvchisi yashiringan olmosh (sen). Buyruq maylidagi fe'lni tarkib qilmaslik odob yuzasidan urf bo'lgandir. لنا : qaratqich – qaralmish اغفر fe'liga bog'langan. أي : tushum kelishigi o'rnida damma [u] ga o'zgaras, to'ldiruvchi, fe'li (أخص) tushirib

qoldirilishi lozim bo'lgan, bajaruvchisi yashiringan olmosh (men)dir. Fe'l va uning bajaruvchisidan iborat jumla tushum kelishigi o'rnida birikma olmoshi (نا) ning holi bo'lib kelgan. ها : tanbeh harfi sukunga o'zgaras, gap tarkibida sintaktik o'ringa ega emas. المساكين : ko'rinib turgan damma[u] bilan أي dan o'rindosh.(بدل).

رب اغفر لنا مخصوصين من بين الناس بالمساكين :

(Robbim, odamlar orasidan bizni, bechoralarni , mag'firat qil)

Bu tarkib ya'ni, أي va أية ni ixtisoslik bo'yicha ishlatilishi hozirgi zamonaviy arab tilida ishlatilmay qo'ygan shuningdek qadimiy arab fushasida bu bo'yicha juda kam misollar kelgan. Tushib qolgan fe'l sababli tushum kelishigida keluvchi ismlarning yana bir turi bu “ogohlantirish, ogohlikka chorlash”(التحذير)dir. Bunda fe'lni tushirib qoldirilishi lozim yoki tushirib qoldirilishi mumkin bo'lgan o'rinlari mavjuddir. Nahvshunoslar uni ikkinchi shaxsni, bir yomon ishdan ogohlantirish yoki undan ehtiyot bo'lishligi, uzoq bo'lishligi yoki undan saqlanishligi uchun ishlatiladi, deya ta'rif beradilar.

Xulosa sifatida, arab tili grammatikasi boshqa tillar grammatikasiga qaraganda murakkabroq. Arab tilida so'zlar tushum kelishigida turishiga biror omil sabab bo'ladi. Yuqorida tushirib qoldirilgan fe'l ta'sirida so'zlarning tushum kelishigida qo'llanilishini holatlarini kuztib chiqdik. Bunga ko'ra 3 ta holat asosida so'z tushum kelishigida tura olishi aniqlandi: التحذير, الاغراء, الاختصاص. التحذير, الاغراء, الاختصاص bu xoslashni, qiziqitirishni, ogohlantirishni ifodalaydi. Bularning barchasiga misollar va Qur'ondan oyatlar keltirildi. Misollar sintaktik jihatdan tarkib qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXAT:

1. Akmalxonov.A.A. Sakkokiyning “Miftahu-l-ulum”asarida nahv va sarf masalalari : Dis...filol.falsafa.dok.- Toshkent, 2020.- 225.b
2. Носирова М. А. Ўрта аср араб нахвидан намуналар. –Т.: ТДШИ, 2005. -186б
3. Носирова М. А. Махмуд Замахшарийнинг “Ал-унмузаж фи-н-нахв” рисоласи. –Тошкент: ТДШИ, 2005. -186 б.

UO'K 81-13

O'ZBEK BADIY USLUBI TARAQQIYOTIDA ODIL YOQUBOV ASARLARINING O'RNI

D.A. Ergasheva, doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Odil Yoqubov asarlarining o'zbek badiiy uslubi taraqqiyotidagi o'rni, yozuvchining so'zdan foydalanish mahorati, tasviriy vositalarning badiiy matndagi ifodasi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Badiiy uslub, tasviriy vositalar, o'xshatish, milliy realiya, metafora, uslubiy konvergensiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль произведений Одила Ягубова в развитии узбекского художественного стиля, мастерство писателя в использовании слова, выражении изобразительных средств в художественном тексте.

Ключевые слова. Художественный стиль, изобразительные средства, сравнение, национальная действительность, метафора, стилистическая конвергенция.

Abstract. This article discusses the role of Odil Yakubov's works in the development of the Uzbek artistic style, the writer's mastery of the word, and the expression of visual means in the artistic text.

Key words. Artistic style, figurative means, simile, national reality, metaphor, stylistic convergence.

Badiiy nasrni o'rganish sohasi, ya'ni o'zbek badiiy uslubiyati oldida bir qator dolzarb vazifalar turibdi. Bu vazifalarning muhimlaridan biri badiiy nutqni tadqiq qilish usul va metodlarini yanada takomillashtirish lozimligidir [1].

Til estetik vazifasining asosiy namoyon bo'lish o'rni badiiy matn ekanligi mutaxassislar tomonidan ko'p marta ta'kidlangan [2]. Badiiy matnni tugal anglash, uning tarkibidagi murakkab tuzilishga ega bo'lgan qatlamlarni fahmlash uchun o'zbek tili grammatikasini yetarli darajada bilish

kifoya qilmaydi. Chunki “badiiy matnda ifodalangan asosiy g’oya-fikr-mazmunni tushunish shunchaki ish emas, balki ancha qiyin va murakkab ijodiy jarayondir. Badiiy asarda mutlaqo o’ziga xos, goh ochiq, goh yashirin turli ishoralar, tagma’nolar bilan namoyon bo’ladigan mazmunning ma’nosini to’g’ri anglash ma’naviy-madaniy, aqliy-hissiy va lisoniy-estetik faoliyat natijasida mumkin bo’ladi [3].

Odil Yoqubov mohir so’z ustasi, yozuvchining fikr ifodalash jarayonidagi o’ziga xosligi uning tasvir va tavsifida yaqqol namoyon bo’ladi. Adib asarlarida jozibador so’zlarni bir-biriga zanjir misol bog’laydi.

Badiiy adabiyot tilida uslubiy vazifani bajarishga xizmat qiluvchi tilning ifoda tasvir vositalari ham badiiy uslubning boshqa funksional uslublar orasidagi mavqeyini belgilovchi eng muhim alomatlardan biri sanaladi [4]. Yozuvchi o’z asarlarida an’anaviy o’xshatishlardan, xususiy-muallif o’xshatishlardan, milliy realiya birliklaridan, metafora, xususiy-muallif metaforalaridan katta mahorat bilan foydalangan. Ayniqsa, yozuvchining xususiy-muallif o’xshatishlari estetik maqsad, olamni obrazli ifodalagan holda nomlash asosida yuzaga chiqargan. Masalan: *Marjonoy ko’z yoshi aralash o’zini zo’rlab kuldi-yu, eriga jo’r bo’ldi... Yuragi g’ash bo’lgani uchunmi, Burgutning ovozi boshda sal bo’g’iq chiqsa ham, tobora ochilib, sal o’tmay ilgarigiday musaffo yangradi. Marjonoy jo’r bo’lgach, unga go’yo sharqirab oqqan bir tiniq suv qo’shildi-yu, xuddi yoshlik chog’laridagiday ajib bir joziba kasb etdi* (O.Yoqubov. Adolat manzili. 48-b). Ushbu matnda qo’llangan o’xshatish yozuvchi badiiy tafakkurining maxsuli bo’lib, ma’lum bir maqsadga xizmat qilgan hamda obrazlilikka juda ham boy ko’chma ma’no yuzaga chiqargan.

Hususiy-muallif o’xshatishlari yozuvchining o’z nigohi, kuzatuvchanligi, badiiy tahayyuli, analogiya quvvati asosida xalq tilidan foydalangan holda yaratgan o’xshatishlaridir. Bunday o’xshatishlarda originallik, obrazlilik va ekspressivlik hamisha yorqin ifodalangan bo’ladi [5]. Bunday o’xshatishlar o’ziga xos bo’lishi bilan birgalikda o’zbek millatiga mansub shaxsning tafakkur tarzini ham namoyon etadi, badiiy asar qahramonlarining chekkan iztiroblari, faryodi **chumchuq, sher, ilon, butaloq, mushuk, tovuq, baqa, qo’zichoq, qurt, kalamush, ot, bo’ri** kabi hayvon nomlari asosida o’xshatiladi: *Burgutning ovozi shunday tizginsiz bir dard bilan yangradiki, son-sanoqsiz qiz-kelinchaklar muralab qarashdi, olma va o’riklarga osilgan bolakaylar – chumchuq bo’p ketdi!..* (O.Yoqubov. Adolat manzili. 48-b); *Mirzo Ulug’bek to Afrosiyob xarobalariga yetguncha go’yo onasidan ayrilgan bo’taday bo’zlab, orqasiga qaray-qaray bordi* (“Ulug’bek xazinasini”); *...o’z navkarlari esa otlarining boshlarini burib tasir-tusur qochayotganini sezib turar, lekin xuddi ilonning sehriga ilingan baqaday, suron solib kelayotgan suvoriylardan ko’zini ololmas, joyidan jilolmas edi* (“Ulug’bek xazinasini”); *Bu xabarni eshitgan Veteran ko’ksiga o’q tekkan sherday o’kirib yubordi* (“Adolat manzili”); *Ali mo’ylov esa... narigi safargi “xosiyatsiz uchrashuv” hamon yodida bo’lsa kerak, domlani tanidi-yu, oyog’i kuygan tovuqday pitirlab qoldi* (“Diyonat”); *Yetarlicha javob olgan Ziyodaxon yuragi tilka pora bo’ldi, suvga tushgan mushukday shalvirab, bir-bir qadam bosib, chiqib ketdi* (“Osiy banda”); *Haydarning vijudidan ilonday sovuq bir vahima o’rmalab o’tdi* (“Diyonat”); *Yetim qo’zichoqday ko’zing mo’ltirab tursa... men nima qilay? – dedi aya yana jerkinkirab* (“Billur qandillar”); *Bu o’ylar yuragini qurtday kemiradi* (“Ko’hna dunyo”); *Bo’riboyev qafasga tushgan qushday pitirlab qoldi* (“Diyonat”); *Kim bilsin, Abu Shilqimning yuragini kalamushdek kemirgan hasad va raqobat tuyg’usi o’shanda, g’azabdan soqoli dir-dir titragan padari buzrukvorining ilk tepkisini yegan kechasi tug’ilgandir* (“Ko’hna dunyo”); *U xuddi nohaq qamchi yegan otday hamon dir-dir titrar, titraganda orden-medallari bir-biriga tegib, jarang-jurung qilardi* (“Adolat manzili”); *Qashqir bir joyda o’tirolmay torgina darvozaxonada qafasga tushgan bo’riday aylanib yurardi* (“Ulug’bek xazinasini”) Bunday o’xshatishlar badiiylikni obrazli ifodalarda aks etganini ko’rsatadi. Adib bunday xususiy-muallif o’xshatishlarini asarlarida ko’p qo’llaydi.

Odil Yoqubov asarlarida personajlar obrazi, xarakter-xususiyatlari, ichki ruhiy kechinmalarining muallif realiyasidagi ifodalariga ham duch kelamiz: *Uning ko’zlarida shunday bir qo’rquv, shunday bir daxshat bor ediki, men hech qachon o’rni kelmaydigan yomon bir narsa ro’y berganini his qildim-u o’rnimda qoqqan qoziqdek qotib qoldim.* (“Yaxshilik”) Adib **qoziq** realiya birligining qattiq jismdan yasalgani va uni yerga qoqilganda tik holatda turishini obrazli tasvirlaganki,

milliy realiya birligi o'zbek kishilari turmushiga xos bo'lgan manzaralarni kitobxon ko'z oldida gavdalandirishga xizmat qiladi.

Realiya (realise; realia – “moddiy”, “haqiqiy”) – bu ma'lum bir madaniyatga mansub xalqning turmushi, ma'naviy qarashlari, tarixi, an'analari, urf-odatlar, san'ati bilan bog'liq bo'lgan real faktlar. Realialar milliy va tarixiy kolorit ifodachisi bo'lganligi uchun ularni boshqa tillarga tarjima qilish tarjimondan alohida yondashuv va mahorat talab qiladi [6].

Yozuvchi o'z qahramonlari yashayotgan muhit, ularning o'zlarini tasvirlashda milliy-madaniy semali so'zlardan mahorat bilan foydalanadi: *Malikul sharob dag'al barmoqalari bilan tomog'ini silab, “qult” etib yutindi, uning tokchadagi moychiroqday horg'in multiragan ko'zlari to'satdan jiqqa yoshga to'ldi.* (“Ko'hna dunyo”). Ushbu matnda qahramonning ko'zlarida aks etgan ifoda *moychiroq* realiya birligi vositasida ko'rsatilgan; *Domla Shomuradov qalt-qalt titrab o'rnidan turmoqda, uning dag'al, yalpoq yuzi, qo'llari dokaday oqarib ketgan edi* (“Diyonat”). Asardagi obrazni yaqqol ifodalash uchun qahramonning yuzi *doka* rangiga qiyoslangan.

O'ziga xoslik, o'zbekona turmush tarzi, milliylikimizni boricha ko'rsatish adib ijodining uslubini, tildan foydalanish mahoratini ko'rsatadi: *Marhum qaynonasidan qolgan eski sandiqlarning eski qulflari allaqanday mungli, iztirobli jaranglab ketdi. Sandiqlarda Lochinning to'yiga deb, Marjonoy birda eriga ko'rsatib, birda ko'rsatmay olgan shoyi va tivit ro'mollar, besh-o'n kiyimlik atlas, banoras va kimhob to'nlar* saranjpm-sarishta qilib taxlangan, ularning tagida, katta *sandiqlarning eng xilvat burchagida boya xayolidan o'tgan va qaynonasidan meros qolgan tilla bilaguzuklar*, qadimgi zargarlar bezagan, *yoqut, dur va sadaflar* qadalgan *ziraklar, baldoqlar* solingan *xalta*, *xalta* yonida Marjonoyning o'zi, bulg'usi *kelinim* uchun deb orzu qilib yiqqan bir quti *tilla soat, oltin zanjirar, sirg'alar, ikkita uzuk* va allaqanday taqinchoqlar bo'lardi. (“Adolat manzili”) Matnda qo'llangan *sandiq, to'y, shoyi, tivit, ro'mol, atlas, bilaguzuk, yoqut, dur, sadaf, zirak, baldoq, xalta, kelin, qaynona* kabi milliy realiyalar asar matniga o'ziga xos milliy ruh bag'ishlagan.

Yuqori darajadagi ta'sirchanlikni oshirish uchun qo'llanadigan lingvopoetik vositalardan biri – uslubiy konvergensiya hisoblanadi. Uslubiy konvergensiya – bir matn doirasida birdan ortiq lingvostilistik vositalarni qo'llash orqali yuqori darajada ta'sirchanlikka erishish demakdir. [7] Masalan: *Vodarig'! Nechun shunday! Nechun bu koinot, bu tabiat, bu qir va adirlar bunday sof, musaffo, beg'ubor? Nechun odamlar bunday nopok. Nosamimiy yashaydilar? Nechun shon-shuhrat, saltanat, toj-u taxt uchun bu yolg'on dunyoda bir-biriga shunchalar nobakorlik qiladilar, bir-birini ko'rolmaydilar? Nechun!!!* (“Ulug'bek xazinasini”) Ushbu matnda ma'no-mazmun, tiniq obraz, tashbehi ifodaning yuzaga kelishiga uslubiy konvergensiya xizmat qilgan. Adibning mahorati shundaki, u birgina jumlada hayotning butun murakkabligini, rang-barangligini kitobxon ko'z oldida gavdalandira oladi: *Ha, qanchalik og'ir, sermashaqqat, qanchalik izzattalab, qanchalik beayov narsa ekan bu paxta! Uni ekib-tekib, mehr bilan parvarish qilib, hosil olguncha dehqon sho'rlik ming jon berib, ming jon oladi, desa mubolag'a bo'lmas!* (“Oq qushlar oppoq qushlar”)

Odil Yoqubov tomonidan yaratilgan tabiat tasviri, obrazlar harakteri bilan bog'liq matnlarda yozuvchining badiiy tasvir vositalari, xususan metafora, o'xshatish va sifatlashlardan mahorat bilan foydalanadi: *Samo artilgan chinniday tiniq, yulduzlar charaqlab turar, lekin sha'bon oyi o'z kuchiga kirgan, tog'dan esayotgan izg'irin ostida daraxtlar daryoday shovullar, keksa tut va sadalar nola chekayotganday chayillar, g'iytilar edi.* (“Ulug'bek xazinasini”) Ushbu matnda o'xshatishga asoslangan metafora, sifatlashlarning ajoyib namunalari bilan ifodalanganki, kitobxon ko'z o'ngida tabiatning betakror manzaralari jonlanadi, Inson tabiat bag'riga singib ketgandek his qiladi o'zini. Yozuvchi asarlarida qo'llangan metafora va sifatlashlar badiiy nutqning serjiloligini, ifodali ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Badiiy matn yaxlit til hodisasi bo'lgani uchun unda qo'llangan vositalarning qamrovi ham tilning ifoda imkonlari oshishi bilan chegaralanadi, yozuvchining mahorati til imkoniyatlaridan qay darajada foydalanishiga bog'liqdir.

Odil Yoqubov asarlarida davr ruhini, xalq hayotini real tasvirlashga harakat qilgan. U hayot deganda xalqqa xizmat qilishni anglardi. Bu uning e'tiqodi edi. Shu bois adib asarlarida hayotning oq-u qorasini go'zal taviyri vositalar orqali, asardagi qahramonlarni qalban his qilgan holda ularning

yuksak e'tiqodi, dard-u alamlari, iztiroblari, mustahkam irodasi va chuqur ruhiy kechinmalarini tasvirlashda hayotiy haqiqatga yaqin ifodalarda aks ettirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umurkulov B. O'zbek badiiy nasrining lingvo-uslubiy shakllanish asoslari: filol. fan. dok. diss. – Toshkent, 2020. – B. 253.
2. Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. – М.: Русский язык, 1989. – С. 5.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol.fan. d.diss. – Toshkent, 2009. – B. 4.
4. Karimov S.A. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand, 1994.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent: 2007. – B. 75.
6. Musayeva F. O'zbek shevalarida milliy realiyalar // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2020. – № 2. – B. 92–96.
7. Xudoyberganova D. Lingvostilistika: yangicha yondashuv va talqinlar//O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 2018. № 2.

UO'K 81-13

FIRDAVSIYNING “SHOHNOMA” ASARIDA MAKTUB JANRI TALQINI

D.A. Ergasheva, tayanch doktorant, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada jahon adabiyotining o'ltan asari “Shohnoma”da maktub janrining o'rni, ahamiyati hamda maktub janri qanday maqsadlarda qo'llanilganligi, ushbu janrning personajlar hayotida tutgan o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: “Shohnoma”, maktub janri, diplomatik maktublar, shaxsiy maktublar, asarda Zol bilan Rudaba muhabbatida maktub elementining o'rni, maktublarda qahramon xarakteri.

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение эпистолярного жанра в великом произведении мировой литературы — Шахнаме. Анализируются цели использования писем в эпосе, а также их влияние на жизнь персонажей. Особое внимание уделяется элементу письма в истории любви Зала и Рудобы, а также раскрытию характеров героев через содержание писем.

Ключевые слова: Шахнаме, эпистолярный жанр, дипломатические письма, личные письма, роль писем в любви Зала и Рудобы, характер героев в письмах.

Abstract. The article explores the role and significance of the epistolary genre in the great work of world literature, Shahnameh. It examines the purposes for which letters are used within the epic and highlights their influence on the lives of the characters. Particular attention is paid to the presence of letter-writing in the love story between Zal and Rudaba, as well as how letters reflect and develop the characters' personalities.

Keywords: Shahnameh, epistolary genre, diplomatic letters, personal letters, the role of letters in the love between Zal and Rudaba, characterization through letters.

Firdavsiyning “Shohnoma” asari jahon eposlarining gultoiji bo'lib, asar qariyb o'n to'rt ming yillik tarixiy davrni o'z ichiga oladi. Asar So'g'dda va Sosoniylar imperiyasi davrida mavjud bo'lgan rivoyatlar asosida yozilgan. Daqiqiy boshlagan ishni Abulqosim Firdavsiy nihoyasiga yetkazgan: 50 podshohlikdan iborat, 4 ta sulola misolida Eron va Turon xalqlarining qariyb to'rt ming yillik tarixi yuksak mahorat bilan qalamga olingan 60 ming bayt (120000 misra)dan iborat muazzam "Shohnoma" ustida ijodkor 30 yildan ortiq samarali mehnat qildi. “Shohnoma” asarida maktublar (xatlar) muhim adabiy syujet vositasi sifatida ishlatilgan. O'zbek mumtoz adabiyotida maktub janri ilmiy mavzu doirasida o'rganilmagani bois, ushbu asarda keltirilgan maktublarning janr sifatidagi ahamiyati, roli hozircha tadqiqot doirasida asoslanmagan. Biz esa ushbu maqola orqali “Shohnoma” asari orqali maktub janrini o'rganamiz. Shohnoma”da maktublar ko'pincha ikki hukmdor yoki sarkarda o'rtasidagi **murosasizlik, jang oldidan ogohlantirish**, yoki **tinchlik taklifi** kabi vaziyatlarda qo'llanadi. Maktublar odatda **she'riy shaklda** beriladi va har ikki tomonning qarashlari, ruhiy holati, siyosiy niyatlari ochiqilanadi. Masalan, **Rustam va Sohrab** voqeasida yoki **Isfandiyor va Rustam** o'rtasidagi mojaro sahnalarida maktub vositasi bilan fikrlar aytiladi.

Mavzu tahlil va tasniflash metodlari orqali ochiqdandi. Ma'lumki, folklor dostonlarda, "Shohnoma", "Xamsa" kabi mumtoz asarlarda tush qanchalik asar sujetini harakatga keltiruvchi omil sifatida keltirilsa, maktublarning vazifasi ham qator asarlarda shunchalik muhim ahamiyat kasb etgan. Misol uchun, Firdavsiy o'z "Shohnoma"sida qahramonlar o'rtasidagi siyosiy, diplomatik va shaxsiy munosabatlarni maktublar orqali ham ifodalagan. Asar mundarijasiga diqqat qilsak, "Zolning Somga noma yozgani", "Kaykovusning Mozandaron shohiga maktub yuborgani", "Siyovushning Kaykovusga maktub yo'llagani", "Siyovushning maktubiga Kaykovusning javob yuborgani" bo'limlari asarda haqiqatdan ham, maktub janri muhim adabiy qism bo'lib xizmat qilganiga guvoh bo'lamiz. Quyida "Shohnoma"da maktublar qanday ma'no va vazifalarga ega bo'lgani haqida qisqacha ma'lumot berib o'tamiz. Asarda mavjud maktublar mavzu mundarijasi yuzasidan quyidagicha: I. Diplomatik maktublar. Bu mavzudagi maktublar ko'pincha shohlar o'rtasida olib borilgan muzokaralardan iborat xatlar bo'lib, bunday xat (maktub)lar orqali urushga da'vat, sulh taklifi yoki tahdidlar ifodalangan. Masalan, Rustam va Isfandiyor o'rtasidagi mojaroda ikkala qahramon ham elchilar orqali o'z fikrini yo'llashi mantiqan maktub vazifasini bajaradi, shu orqali ogohlantirishlar beriladi. Yana Afrosiyob va Kaykovus o'rtasidagi nizolar oldidan ham xatlar orqali siyosiy pozitsiyalar bildiriladi. II. Shaxsiy maktublar. Asarda ba'zan qahramonlar o'zaro tuyg'ularini, kechirim so'rash yoki maslahatni maktub orqali yetkazadilar. Albatta, Zol va Som o'rtasidagi maktublar Firdavsiyning mashhur eposi "Shohnoma"da muhim syujet vositasi bo'lib, Zolning Rudaba bilan bo'lgan muhabbatini qonuniylashtirish yo'lida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Zol, Kobul malikasi Rudabaga oshiq bo'ladi. Biroq Rudabaning otasi Mihrab Zahhok naslidan bo'lgani uchun, bu ittifoq siyosiy jihatdan nojo'ya deb hisoblanadi. Zol otasi Somga maktub yozib, o'zining Rudabaga bo'lgan muhabbatini va u bilan turmush qurish istagini bildiradi. Maktubda Zol quyidagilarni ta'kidlaydi: "Men Rudabani chin dildan sevaman va u bilan turmush qurishni istayman. Uning nasl-nasabiga qaramay, u go'zallik va donolikda tengsizdir. Men sizning roziligingizni so'rayman." Som, dastlab, bu munosabatga qarshi bo'ladi, ammo Zolning maktubidagi samimiy iltimoslar va o'zining o'tmishdagi xizmatlarini eslatishi uning fikrini o'zgartirishga undaydi. Som o'z navbatida Shoh Manuchehrga maktub yozadi: "Men har doim sizga sadoqat bilan xizmat qildim va ko'plab g'alabalarga erishdim. O'g'lim Zolning Rudabaga bo'lgan muhabbati sof va samimiydir. Astrologlar bu nikohdan buyuk avlod tug'ilishini bashorat qilishdi. Sizdan bu nikohga ruxsat berishingizni so'rayman". Shoh Manuchehr Somning maktubini o'qib, dastlab g'azablanadi, ammo keyinchalik munajjimlar bilan maslahatlashadi. Munajjimlar bu nikohdan buyuk avlod tug'ilishini bashorat qilishadi. Bu bashorat Shoh Manuchehrni ta'sirlantiradi va u Zolning Rudaba bilan turmush qurishiga ruxsat beradi.

Asar sujet chizig'ini tahlil qilsak, maktub janri "Shohnoma"da shunchaki sujet vositasi emas, balki dramatik vaziyatlarni kuchaytiruvchi badiiy element. Masalan, Zol va Rudaba bilan bog'liq shaxsiy manfaatlarni ifodalovchi, iltimos mazmunidagi maktublar asarda Zol kutgan natijaning yuzaga kelishiga xizmat qilgan. Zol o'z maktubida otasini sharaflab, o'zining g'arib ahvolini quyidagicha izohlaydi:

Nariman o'g'li Som jangga kirgan chog',
Yaratmagan o'zga undayni Xalloq.
Boshqalar qatori men ham bir qulman
Muhabbatni dilda tutgan o'g'ilman.
Muhabbat otashi giryon aylamish
Mehrob qizi meni giryon aylamish.
Qaro tun yulduzlar suhbatdoshimdir,
Ko'ksimdagi daryo, suv ko'zyoshimdir. [1.59]

Asarda ushbu maktub orqali personajlar (Zol va Rudaba)ning xarakteri, ichki kechinmalari, ijtimoiy holatlari chuqur yoritilishi bilan birga, Zolning otasiga bo'lgan ehtiromi ham o'z aksini topgan. Asarda Zolning sevgilisi Rudaba ham alohida o'ringa ega. Masalan, u jasorat bilan maqsadi yo'lida harakat qiladi. Diniy urf-odatlar, irq va haqoratlar qizning maqsadi yo'lida to'sqinlik qila olmaydi.[2] Maktublar she'riy shaklda bo'lib, ular g'azab, izzat-nafs, yuksak sha'n va shijoat bilan to'la.

Har bir maktub qahramon xarakterini ochishga xizmat qiladi. Va yana shu narsa ma'lum bo'ladiki, qadim-qadimdan so'z diplomatik aloqalarda qilichlardan-da ko'ra kuchli va muhim vosita bo'lgan.[3] Xuddi shunday siyosiy vaziyatni ifodalovchi Siyovushning otasi Kaykovusga yozgan maktubida Siyovush Turon shohi Afrosiyob bilan tinchlik bitimi tuzgani, xalq farovonligi uchun tinchlik yo'lini tanlaganini bayot etadi. Asarda maktub janrining ahamiyati, roli shuki, maktublar voqealarning keskinlashuvi yoki yumshashida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali syujet harakatga keladi, yoki yangi bosqichga o'tadi. Maktub janri orqali ezgulik va yovuzlik, adolat va insofsizlik o'rtasidagi azaliy jang haqida zimdan bahs yuritiladi. Bunday azaliy kurashning yechimi adolat, kelishuv, do'stlik ekanligini Firdavsiy asar mazmuniga singdirib yuborgan. Insoniyatga xos bunday mazmunni, ayniqsa, sharqona qadriyatlarini asarda mavjud maktublarning har birida ko'rishimiz mumkin. Maktublarda an'anaviy Ollohga hamd aytish, uning sifatlarini maqtash va shundan so'ng asosiy maqsadga o'tish holatlari ko'zga tashlanadi. Ushbu asar orqali ma'lum bo'ladiki, "Shohnoma"da maktub janrining qo'llanilishi fors epik an'analari qadimiy epistolyar janrning qadimiy ildizlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Zol va Rudaba munosabatining maktub orqali nikohgacha mustahkamlanishi, diplomatik maktublar orqali esa qadim ajdodlarimizning siyosiy tafakkurini bilishimiz ushbu janrning nafaqat birgina asarda, balki, umuman, mumtoz adabiyoti janrlari, an'analari orasida o'ziga xos o'ringa egaligidan dalolatdir. Maktub janri ma'lum bir asar orqali, personajlar orqali bizga o'tmishdagi insoniyatning badiiy o'y-xayollari chizmasini, tafakkurini, jamiyatdagi illatlarni, diniy va dunyoviy dunyoqarashini oynaday ko'rsatib bera oladi. Maktub janri "Shohnoma" asarida muhim badiiy vazifani bajara olgan va asarni ko'p qirrali bo'lishiga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent – 2012.
2. Norqo 'chqorov F.Sh. Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asaridagi "Rudoba" va "Sudoba" obrazining talqini, maqola. 64-bet.
3. Rafiqov O. Fors epikasi va badiiy uslub. Toshkent, 2001.
4. Shomurodov A. Sharq adabiyotida maktub janri. Samarqand, 2015.
5. <https://www.metmuseum.org/>
6. www.ziyouz.com kutubxonasi

UO'K 81-13

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI QO'SHMA SO'ZLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

D.Sh.Ergashova, stajyor-o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ingliz va o'zbek tillaridagi qo'shma so'zlarning lingvistik xususiyatlari, qo'shma so'zlarda idiomatiklik xusiyati haqida ma'lumot beriladi. Keltirilgan fikrlar ilmiy manbalardan olingan iqtiboslar orqali dalillanadi.

Kalit so'zlar: qo'shma so'zlar, idiomatiklik, endosentrik, ekzosentrik, periferik, shaffof iboralar.

Аннотация. В статье представлена информация о лингвистических особенностях сложных слов в английском и узбекском языках, а также об идиоматической природе сложных слов. Представленные идеи подкреплены цитатами из научных источников.

Ключевые слова: сложные слова, идиоматичность, эндоцентрические, экзоцентрические, периферийные, прозрачные выражения.

Abstract. This article provides information about the linguistic features of compound words in English and Uzbek, as well as the idiomatic nature of compound words. The ideas presented are substantiated by quotes from scientific sources.

Keywords: compound words, idiomaticity, endocentric, exocentric, peripheral, transparent expressions.

Kirish. Ingliz tilida qo'shma so'zlar keng tarqalgan bo'lib, ular fikrni qisqa va lo'nda ifodalashda qulay vosita hisoblanadi. Lekin qo'shma so'zlar nutqda keng qo'llanilganiga

qaramasdan, nazariy jihatdan hal qilinmagan talaygina muammolar mavjud. Qo'shma so'zlarning adekvat (to'laqonli) ta'rifi bu turdagi leksik birliklarni so'z birikmalari va yasama so'zlardan farqlagan holda birin-ketin aloqaga kirishadigan barcha xususiyatlariga asoslanishi lozim.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Qo'shma so'zlarning hosil bo'lishi nafaqat ikki komponentning birikmasi, balki u murakkab jarayonning natijasi hamdir. E. S. Kubryakova ga ko'ra., har qanday hosila so'zning semantikasi uning tarkibiy qismlarining ma'nolarining to'planishidan kengroqdir.[1, 393] O'zlashgangan va qo'shma so'zlarning semantik tarkibida ma'lum yashirin ma'nolar mavjudligi aniq, ular ona tilida so'zlashuvchilar nutqida muhim rol o'ynaydi. Agar ona tilida so'zlashuvchilarning nutq salohiyatida bunday yashirin ma'nolar bo'lmasa, bu so'z bu holda tushunmovchilikka aylanadi. Demak, bunday qo'shma so'zlarda idiomatiklik bor.

Biz hozirgi tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lgan idiomatiklikning tavsifi, uning ingliz va o'zbek tillarida qo'shma so'zlarda amalga oshirilishini muhokama qilmoqchimiz. Ingliz tilidagi qo'shma so'zlarning turli belgilarini H. Marchand, A. I. Smirnitkiy, O. D. Meshkov, A. V. Arnold, I. Ibragimxo'jayev, o'zbek tilidagi birikmani Sh. Rahmatullayev, A. Xodjiyev, B. Madaliyev, N. Mamatov, qo'shma so'zlarning yasaliishi muammolari, ularning morfologik tarkibi, semantikasi, so'z birikmalaridan farqi, qo'shma so'zlarning orfografiyasi yuqoridagi mualliflarning asarlarida bayon etilgan.

Shubhasiz, ingliz va o'zbek tillaridagi idiomatik qo'shma so'zlarning so'z yasaliish tizimidagi o'rni noaniq. Misollar tahlili shuni ko'rsatadiki, semantik tomondan idiomatik qo'shma so'zlarning tarkibiy qismlari shu qadar aralashib ketganki, ular ko'p hollarda butun birlik, alohida leksema sifatida qaraladi. Ma'lumki, qo'shma so'zlarga bo'lgan talab narsalarning aniq nomlanishiga asoslanadi. Qo'shma so'zlarning asosi odatda bir necha so'zlarning semantik va sintagmatik birikmasiga bog'liq. Idiomatik qo'shma so'zlar ko'p hollarda nutqda sintagma ma'nosi va grammatika birligi natijasida yuzaga keladi. Qo'shma so'zlarning semantikasi bilan shug'ullanganda, albatta, so'z ma'nosi uzluksizligi va so'z ma'nosini tashkil etuvchi tarkibiy qismlarning alohida birligi muammolari yuzaga keladi, bundan tashqari, hosila so'z qolipi nazarda tutiladi va bunda bo'ysunish (bosh va to'ldiruvchi) paydo bo'ladi.) qo'shma so'z tarkibidagi ikki o'zakning birikishidan hosil bo'lgan. Masalan, inglizcha yotoqxona so'zi (to'shak - "uxlash yoki dam olish uchun mebel, odatda matrasli ramka", xona - "devor, pol va ship bilan o'ralgan binoning bir qismi yoki bo'limi") iborat. ikkita komponentdan iborat bo'lgan bir butun ma'no - "uxlash uchun xona". O'zbek tilidagi qo'shma so'z karvonboshi (karvon - "bir guruh odamlar, ayniqsa, savdogarlar yoki ziyoratchilar, cho'l bo'ylab sayohat qilganlar" - bosh "rahbar") ikki komponentning birikmasidan iborat bo'lib, alohida ma'noni ifodalaydi karvonga bosh bo'lgan shaxs. Misollardan ko'rinib turibdiki, ikki o'zakning birikishi yangi ma'noli qo'shma so'z hosil qiladi.

Tilshunoslikda qo'llaniladigan birikmalarining eng an'anaviy va keng tarqalgan semantik tasnifi Blumfildning ishiga asoslangan bo'lib, u birikmalarni ikkita asosiy guruhga bo'lishini taklif qildi. [2, 87] Endosentrik tuzilmalarda birikma bosh elementning giponimidir: olma daraxti bir xil daraxtdir. Ekzosentrik yoki "boshsiz" konstruktsiyalarda esa, birikma bosh elementning giponimi emas va aksariyat hollarda metafora yoki metonimiyada birikma ma'nosining o'ziga xos turi mavjud. Misol uchun, *blue-stocking* paypoqning bir turini bildirmaydi, balki yaxshi o'qimishli ayolni anglatadi.

Agar ingliz morfologiyasiga oid bir qancha asarlarni varaqlasangiz, bu savolga to'g'ridan-to'g'ri javob oddiygina mavjud emasligi juda tez ayon bo'ladi. Tilshunoslik sohasida semantik jihatdan ekzosentrik birikmalarining ta'rif mezonlari bilan bog'liq tartibsizliklar mavjud; Masalan, Blumfild, Jespersen va Marchand kabi tavsiflovchilar o'z tadqiqotlarini turli xil metonimiyaga asoslangan ot-ism birikmalarining sinflarini tanlash bilan chekladilar va metaforaga asoslangan konstruktsiyalarni butunlay e'tiborsiz qoldirdilar. Ot-ism birikmalarining semantikasini tahlil qilishda Adams "ekzosentrik" birikmalarga ishora qiladi (chegarada bo'lsa ham); Bular asosan metafora va metonimiyaga asoslangan konstruktsiyalardir, masalan, *butterfingers*. Adams o'zining so'nggi asarida semantik jihatdan ekzosentrik konstruktsiyalarning soni kam bo'lib, uchta qolip asosida shakllanganligini ta'kidlaydi: 1) elementlar orasidagi munosabat fe'l va to'ldiruvchiga o'xshash, masalan *pickpocket*; 2) elementlar sifat va ot birikmasidir, masalan, *highbrow*; va 3) elementlar ot va otning birikmasidir *spoonbill*. [3,96] Afsuski, Adamsning tadqiqotini faqat muammoni

soddalashtirish sifatida ko'rib chiqish mumkin: uning tushunchasiga ko'ra, har xil turdagi ekzosentrik birikmalar sintaksisi asosida ajratilishi mumkin va bunda konstruksiyalarning semantikasi bo'yicha qo'shimcha tushuntirish berilmaydi - bu aslida ekzosentrik birikmalar bilan bog'liq savol.

Levi nominal birikmalar bo'yicha keng qamrovli ishida o'z nazariyasini asosan endotsentrik birikmalarga asoslaydi, lekin ekzosentrik birikmalarni ham ko'rib chiqadi. Uning talqinida ekzosentrik birikmalar referent bosh ot bilan belgilangan obyektlar to'plamining kichik to'plamini bildirmaydigan birikmalar sifatida belgilanadi. U ekzosentrik konstruksiyalarning uch turini sanab o'tadi: 1) sinekdoxaga asoslangan birikmalar, masalan, odamlarni tasvirlash uchun *blockhead* va hayvonlarni tasvirlash uchun *cottontail*; 2) *ladyfinger* (pirojnoe turi) yoki *foxglove* (gul turi) kabi metafora asosidagilar; va 3) muvofiqlashtirilgan tuzilmalarni tashkil etuvchi tuzilmalar (bu yerda hech qaysi ot bosh sifatida qabul qilinmaydi), masalan, *secretary-treasurer* yoki *sofa-bed*. [4,65] Levi ekzosentrik birikmalar talqinini ham metonimik, ham metaforik talqinlarni o'z ichiga olgan holda kengaytirgan bo'lsa-da, biz yana bir bor bunday toifalash haddan tashqari umumlashtirilgan degan fikrga duch keldik. Shubhasiz, metafora va/yoki metonimiya birikmaning qaysi tarkibiy qismiga ta'sir qilishiga (yoki butun birikmaning ma'nosi ikkita kontseptual vositadan biri tomonidan faollashtirilganligiga) qarab, birikmalarga bir necha usulda ta'sir qilishi mumkin. Bu yerda ta'kidlamochi bo'lgan narsa shundaki, "ekzosentrik" atamasi ma'nosi metafora va/yoki metonimiyaga asoslangan birikmalarni tavsiflash uchun yaxshi ta'rif emas - oddiy sababga ko'ra "ekzosentrik" atamasi haddan tashqari umumlashtirilgan, turli hodisalarni o'z ichiga olgan umumiy atamadir.

"Ekzosentrik" atamasi bilan bog'liq yana bir asosiy muammo shundaki, u ma'lum darajada mavhumlikni anglatadi - bu so'zning o'zi birikmaning boshi qurilishdan tashqarida joylashganligini anglatadi (shuning uchun ekzo). Bu, tabiiyki, oddiy holat emas; Ingliz birikmalarining aksariyati o'ng qo'l bosh qoidasiga amal qiladi va shunga mos ravishda ham sintaktik, ham semantik nuqtai nazardan endotsentrikdir, degan umumiy taxmindir. Albatta, bu taxminlarga amal qilmaydigan istisnalar mavjud, masalan, ekzosentrik yoki chap boshli konstruksiyalar.

Dauning va Uorren kabi mualliflar, ikkalasi ham ot va ot birikmalarining tarkibiy qismlari o'rtasidagi mumkin bo'lgan semantik aloqalar haqida tez-tez iqtibos keltiradigan monografiyalar yozganlar, endotsentrik birikmalarni o'zlarining ishlarining asosiy obyekti deb bilishgan. [5,842] Ekzosentrik birikmalarni o'z tadqiqotlariga kiritgan tilshunoslar ko'pincha ularni endotsentrik birikmalar bilan bir xil doirada davolash mumkin emasligi ma'nosida istisno deb hisoblashgan. Selkirk kabi generativistlar grammatikada ekzosentrik birikmalarni izohlash mumkin bo'lgan alohida semantik qoidalar yaratishni ta'kidladilar. [6,309] Afsuski, bu qoidalarning tabiatiga boshqa hech qanday havola qilinmagan.

Generativ morfologiya bo'yicha darslik xulosasida Katamba Selkirkni ekzosentrik birikmalarni izohlash uchun alohida semantik qoidalar g'oyasini kiritgani uchun tanqid qiladi. Buning o'rniga u ma'nolarning oddiy ro'yxatini talab qiladi. Katambaning fikriga ko'ra, idiomalar ham, ekzosentrik birikmalar ham o'zlarining semantikasi bo'yicha listemalardir. [7,198] Muallifning fikricha, yangi so'z yaratishda ekzosentrik birikmalar endotsentrik birikmaga qaraganda ancha kam qo'llanilishining sababi ham shu. Biroq, agar ekzosentrik birikmalarining semantikasi noaniq bo'lsa, nega ularni ishlatish bilan bezovtalanish kerak? Katambaning fikrlash chizig'iga amal qilgan holda, narsalarni faqat semantik endotsentrik birikmalar bilan ifodalash yanada oqilona bo'lar edi.

Dirven va Verspur an'anaviy endo- va ekzosentriklik tushunchalarini ortda qoldirib, birikmalarining semantikasini yanada moslashuvchan nuqtai nazardan muhokama qiladilar: mualliflar shuningdek, ularning ma'nosi shaffofligi asosida qanday birikmalar joylashtirilishi mumkin bo'lgan shaffoflik darajasi haqida bahslashadilar. [8,60] Kontinuumning to'liq mahsuldorligi (shaffof) oxirida, birikmaning ikkala qismi va ular orasidagi semantik aloqa "aniq tahlil qilinadi va shuning uchun darhol shaffofdir", masalan, olma daraxti. Qisman shaffof iboralar bo'lsa, komponentlar hali ham tahlil qilinadi, lekin semantik bog'lanish unchalik aniq emas va birikmaning ma'nosi qaysi pastki turkumni o'z ichiga olganligini ko'rish uchun yetarli emas, masalan, *blackbird* qushning qora turini emas, balki qush turini bildiradi. Kontinuumning boshqa uchida shaffof bo'lmagan iboralar yotadi, ularni Dirven va Verspur ham "qoraygan birikmalar" deb atashadi: bu holatlarda mualliflarning

ta'kidlashicha, metaforik yoki metonimik jarayonlar konstruksiyalarning ma'nosida ishtirok etadi, masalan, *red-tape* bir turdagi lentani tasvirlamaydi, lekin uzoq va bezovta qiluvchi byurokratik protseduraga ishora qiladi.

Dirven va Verspur tahlilida ikkita asosiy muammo bor. Birinchidan, ularning turli darajadagi shaffoflik ta'riflari juda noaniq. Shaffof birikmalarda semantik bog'lanish qachon "aniq tahlil qilinadi"? Boshqalarga qaraganda shaffofroq ma'lum semantik munosabatlar bormi? Ha bo'lsa, bular nima? Aytish kerakki, muammo qisman shaffof birikmalar holatida ham paydo bo'ladi.

Xulosa. Har ikki tilda qo'shma so'zlar erkin shakllar (freeforms)dan tashkil topadi, ya'ni ularni qo'shib, ajratib yoki chiziqli bilan yozilgan holatlarini uchratishimiz mumkin. Xuddi shu narsa ularni so'z birikmasidan farqlashni murakkablashtiradi. Shuning uchun qo'shma so'zlarni ta'riflashda ularni tildagi farqlariga alohida e'tibor karatish kerak bo'ladi. Har qanday tilda qo'shma so'zlarning paydo bo'lishi ikki yoki undan ortiq komponentlarning oddiy birikuvi natijasi bo'lmay, balki u murakkab kognitiv jarayon hosilasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кубрякова Е. С. Язык и знание. Языки славянской культуры. – М, 2004, – С. 393
2. Bloomfield. Language. Chicago and London. – The University of Chicago Press, 1933, – P. 87
3. Adams. An Introduction to Modern English Word Formation. – London, Longman. 1973, – P. 96
4. Levi J.N. The Syntax and Semantics of Complex Nominals. – New York and San Francisco, Academic Press, 1978, – P. 65

UO'K 81'255.2

COMPARATIVE ANALYSIS OF GENDER NORMS AND THEIR IMPACT ON TRANSLATION

N.Z.Ergasheva, teacher, Republic of Uzbekistan under the Ministry of Defense, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillarida gender me'yorlarining tarjima jarayoniga ta'siri taqqosiy tahlil qilinadi. Unda til tuzilmalari va genderga bo'lgan madaniy munosabatlarning tarjimada qanday aks etishi, ayniqsa inson huquqlari matnlarida qanday qiyinchiliklarga olib kelishi ko'rsatib beriladi. Genderga sezgir yondashuv va stereotiplardan qochish masalalari alohida e'tiborga olinadi. Amaliy misollar orqali tarjimonlarning grammatik gender, ijtimoiy kutishlar va institutsional me'yorlar bilan qanday kurashishi tahlil qilinadi. Maqola genderga nisbatan xolis va inklyuziv tarjima strategiyalarini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: gender me'yorlari, tarjima, til og'ishlari, inklyuzivlik, gender tengligi, madaniy ta'sir, grammatik gender, inson huquqlari

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ гендерных норм и их влияния на практику перевода на английском, узбекском и русском языках. Рассматривается, как языковые структуры и культурное восприятие гендера влияют на представление людей в переводных текстах, особенно в дискурсе прав человека. Отдельное внимание уделяется трудностям перевода инклюзивного языка и избеганию стереотипов или мужских форм по умолчанию. На основе официальных документов анализируются стратегии перевода в условиях грамматического рода и социальных ожиданий. В завершение даны рекомендации по обеспечению гендерно-чувствительного и справедливого подхода к переводу.

Ключевые слова: гендерные нормы, перевод, языковая предвзятость, инклюзия, гендерное равенство, культурное влияние, грамматический род, права человека

Abstract. This article deals with the comparative analysis of gender norms and their influence on translation practices across English, Uzbek, and Russian languages. It explores how linguistic structures and cultural attitudes toward gender affect the representation of individuals in translated texts, particularly within human rights discourse. The study highlights the challenges of translating gender-inclusive language and avoiding stereotypes or male-default expressions. Case studies from official documents illustrate how translators navigate grammatical gender, social expectations, and institutional norms. The paper concludes with practical recommendations for gender-sensitive and equitable translation approaches that uphold accuracy and promote inclusive communication.

Keywords: *gender norms, translation, linguistic bias, inclusivity, gender equality, cultural influence, grammatical gender, human rights*

Introduction. Language is not only a medium of communication but also a powerful vehicle for shaping societal norms, identities, and values. Nowhere is this more evident than in the discourse surrounding human rights. As international law seeks to promote equality and dignity for all individuals, the language used to articulate these principles becomes crucial. Translating human rights texts, therefore, is not merely a linguistic exercise but a sociopolitical act that involves critical decisions about representation, inclusivity, and interpretation.

Gender is a key factor in the translation of human rights documents. Many international conventions and declarations—including the Universal Declaration of Human Rights and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women—are drafted with specific attention to gender equality. However, translating these texts into national languages raises significant challenges. Differences in grammatical gender systems, cultural perceptions of gender roles, and historical patriarchal norms can lead to distortions in meaning, the invisibilization of women and marginalized genders, or even the perpetuation of existing biases.

In some languages, such as English, gender-neutral expressions are increasingly encouraged in legal and policy contexts. In contrast, other languages, like Uzbek or Russian, have more rigid gender systems or lack well-established norms for gender-inclusive translation. This divergence poses a risk to the integrity and intent of human rights texts when transferred across linguistic boundaries. For example, translating “every person has the right to...” into a language with gendered noun classes or verb forms may require the translator to choose either a masculine or feminine equivalent—or risk ambiguity.

This paper examines these complexities by focusing on the translation of human rights texts from English into Uzbek and Russian, with specific attention to gender-sensitive language. The study investigates how translators navigate issues of gender representation, what strategies are employed to preserve inclusivity, and how cultural and institutional factors shape these choices.

The purpose of this research is threefold: (1) to identify the primary gender-related issues in translating human rights documents; (2) to analyze translation strategies used to address these issues in selected language pairs; and (3) to propose recommendations for best practices in producing gender-equitable translations. By addressing these aims, the study contributes to feminist translation theory, human rights advocacy, and practical translation methodologies. It emphasizes that linguistic accuracy must go hand in hand with ethical responsibility when translating texts that aim to protect and empower all individuals regardless of gender.

Literature Review. The impact of gender norms on translation becomes especially apparent when analyzing human rights texts rendered in English, Uzbek, and Russian. These three languages differ in their grammatical structure, cultural history, and societal gender expectations, all of which influence the way gender is represented in translation. The translation of human rights texts has long been a subject of academic inquiry in the fields of translation studies, international law, and sociolinguistics. When intersected with gender, this field becomes even more complex, touching upon issues of ideological representation, systemic bias, and linguistic accessibility.

Feminist translation theory, developed notably by scholars such as Luise von Flotow (1991) and Sherry Simon (1996), argues that translation is not neutral but inherently political. According to von Flotow, translators act as cultural mediators who must make conscious decisions about the visibility and representation of gender. She emphasizes the importance of recognizing and resisting androcentric norms in both source and target texts.

The grammatical structures of different languages also influence how gender is translated. English, for instance, has relatively flexible pronoun systems and allows for the use of gender-neutral expressions such as “they” as a singular pronoun. In contrast, Uzbek lacks gendered pronouns, which on one hand eliminates overt gender bias, but on the other, can obscure specific gender identities if not contextualized properly. Russian, by comparison, features grammatical gender across nouns, adjectives, and verbs, complicating the task of rendering neutral or inclusive meaning.

Examples from UN documents translated into Russian often show male-default constructions (“человек имеет право”/“man has the right”) or gendered occupational terms that lack inclusivity (“председатель” may still be interpreted as masculine despite being formally neutral). Translators must navigate these linguistic realities while trying to remain faithful to the human rights principle of gender equality.

Recent studies by Kryachkova (2015) and Muminova (2020) focus on how Uzbek translations of legal and policy texts address gender. Their research shows a tendency to avoid explicitly gendered language, yet highlights the lack of standardized guidelines for ensuring gender inclusivity in Uzbek. While the intention is to maintain neutrality, this often results in ambiguity or erasure of women's roles and rights.

To better understand gender-related challenges in translation, we analyzed several human rights documents translated from English into Uzbek and Russian. The texts include excerpts from the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Rights of the Child, and policy statements from UN Women.

One prominent issue is the use of male-default terms. In English, phrases like “every citizen has the right...” are often gender-neutral in intention. However, the Russian equivalent “каждый гражданин имеет право...” uses the masculine form “гражданин,” which may be interpreted as male-specific. Although grammatically permissible, this risks excluding or minimizing female representation. A gender-inclusive alternative could be “все граждане имеют право...” (“all citizens have the right”), which neutralizes the subject.

In Uzbek, the absence of gendered pronouns may appear advantageous, but the challenge arises in the implicit gendering of roles. For example, “har bir fuqaro o‘z fikrini erkin bildirish huquqiga ega” is technically neutral, but without explicit mention of women or marginalized groups, it can render their visibility minimal. The inclusion of phrases such as “ayollar va erkaklar teng huquqlarga ega” (women and men have equal rights) helps reinforce inclusivity.

Job titles also present translation challenges. In Russian, “director” often becomes “директор,” perceived as masculine. Feminine forms like “директриса” exist but may carry different connotations or be deemed inappropriate in formal contexts. Similarly, translating “chairperson” to Uzbek often results in “rais,” which lacks a gender marker but is culturally associated with male authority. Adding gender qualifiers like “ayol rahbar” (female leader) may help in specific contexts but risks reinforcing gender binaries.

Another example comes from translating advocacy materials. In a UN Women campaign promoting women’s political participation, the English slogan “Empower Her Voice” became “Поддержите её голос” in Russian and “Uning ovozi quvvatlang” in Uzbek. While both versions preserve the message, they rely on gendered pronouns—“её” and “uning”—which, although accurate, highlight the tension between grammatical requirements and inclusive representation.

In English, gender-neutral language has become more widespread, especially in legal and policy documents. Phrases such as “every person has the right...” or the use of the singular “they” help avoid gender bias. For instance, the sentence “Every citizen has the right to express their opinion freely” uses “their” as a neutral pronoun, making the statement inclusive.

However, when translated into Russian, the sentence becomes “Каждый гражданин имеет право свободно выражать своё мнение.” The noun “гражданин” (citizen) is masculine, and the adjective “каждый” (every) agrees with it in gender. Although this structure is grammatically correct, it often reinforces male-centered representation unless the feminine “гражданка” is added—though this is rarely done in official texts.

In Uzbek, the equivalent translation is “Har bir fuqaro o‘z fikrini erkin bildirish huquqiga ega.” Uzbek does not use gendered pronouns, which can be advantageous for avoiding bias. However, this neutrality can sometimes result in the invisibility of women or marginalized groups unless specific terms like “ayollar va erkaklar” are explicitly included.

Occupational titles also demonstrate gendered tension. In English, terms like “chairperson” are neutral. But in Russian, the equivalent “председатель” is grammatically masculine, and when paired

with verbs like “должен” (must), the masculine form is reinforced. In Uzbek, titles such as “rais” are formally neutral but are often perceived as male roles, especially in sociopolitical contexts.

A UN Women slogan, “Empower Her Voice,” was translated into Russian as “Поддержите её голос” and into Uzbek as “Uning ovozi quvvatlang.” While Russian clearly marks gender with “её,” Uzbek uses the neutral “uning,” which may require additional context to reflect the intended focus on women.

Strategies for addressing these issues include:

1. **Use of inclusive plural forms:** Shifting from singular to plural can help neutralize gender in Russian and Uzbek.
2. **Lexical innovation:** Creating or popularizing new, neutral terms (e.g., “rahbar” instead of “boshliq” with gendered implications).
3. **Paratextual strategies:** Adding footnotes, prefaces, or glossaries to explain inclusive intent.
4. **Awareness training:** Encouraging translators to undergo training in gender-sensitive communication.

While some solutions may challenge linguistic traditions, they support ethical translation that aligns with human rights principles.

Conclusion

Translating human rights texts involves more than ensuring lexical accuracy; it demands ethical sensitivity to gender representation. As this paper has shown, linguistic structures, cultural norms, and institutional practices all influence how gender is conveyed in translation. English’s relative flexibility allows for more inclusive expression, while Russian and Uzbek present unique grammatical and cultural constraints. Nonetheless, with conscious effort and strategic adaptation, gender-sensitive translations are possible.

To promote inclusivity, translators must adopt best practices such as using neutral terms, avoiding male-default expressions, and reflecting cultural relevance without compromising the message. Institutional support through guidelines and training is also crucial. Ultimately, gender-aware translation upholds the foundational goal of human rights: to protect the dignity and equality of all individuals, regardless of gender.

REFERENCES:

1. Flotow L. Translation and Gender: Translating in the Era of Feminism. — Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. — 168 p.
2. Simon S. Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission. — London: Routledge, 1996. — 190 p.
3. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. — The Hague: Kluwer Law International, 1997. — 295 p.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
5. Крячкова И.В. Гендерные аспекты перевода юридических текстов. — Казань: КФУ, 2015. — 132 с.
6. Muminova S. Gender and Legal Discourse in Uzbek Translations // Translation Studies in Central Asia. — 2020. — №2. — С. 65–74.

UO’K 808.5

ANATOMIK TERMINOLOGIYANING RIVOJLANISHINING TARIXIY ASOSLARI

Sh.E. Ergasheva, o’qituvchi, Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVIII asrda anatomik terminologiyaning rivojlanishiga bag’ishlangan. Unda anatomik nomenklaturaning shakllanishiga olib kelgan tarixiy shart-sharoitlar, XVII asr ilmiy inqilobining ta’siri va tibbiy atamalarni standartlashtirish zarurati o’rganiladi. Lotin va yunon tillarining anatomik terminologiyadagi roli, inson tanasi organlari va tuzilmalarining nomlanishiga ta’siri alohida e’tiborga olinadi. Latin va yunon tillaridagi misollar keltirilib, XVIII asrda tibbiy tilning yagona tizimga keltirilish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqot davrining asosiy ilmiy maktablari, ularning anatomik bilimlarni tizimlashtirishga qo’shgan hissasi va ilk anatomik lug’atlarning yaratilishiga oid urinishlarni o’rganadi. XVIII asr anatomik terminologiyasining zamonaviy tibbiy standartlar va xalqaro klassifikatsiyaga qanday ta’sir ko’rsatganligi ko’rsatilgan.

Ushbu natijalar tibbiyot tarixi va anatomik nomenklaturaning rivojlanishini yanada chuqurroq o'rganish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: anatomik terminologiya, XVIII asr, lotin tili, yunon tili, tibbiy nomenklatura, atamalarni unifikatsiya qilish.

Аннотация. Данная статья посвящена развитию анатомической терминологии в XVIII веке. В ней рассматриваются исторические условия, способствовавшие формированию анатомической номенклатуры, влияние научной революции XVII века и необходимость стандартизации медицинских терминов. Особое внимание уделяется роли латинского и греческого языков в анатомической терминологии, а также их влиянию на наименование органов и структур человеческого тела. Приводятся примеры на латинском и греческом языках, анализируется процесс унификации медицинского языка в XVIII веке. В исследовании рассматриваются основные научные школы эпохи, их вклад в систематизацию анатомических знаний и первые попытки создания анатомических словарей. Показано, как анатомическая терминология XVIII века повлияла на современные медицинские стандарты и международные классификации. Полученные результаты могут быть полезны для дальнейшего глубокого изучения истории медицины и развития анатомической номенклатуры.

Ключевые слова: анатомическая терминология, XVIII век, латинский язык, греческий язык, медицинская номенклатура, унификация терминов.

Abstract. This article is devoted to the development of anatomical terminology in the 18th century. It explores the historical conditions that led to the formation of anatomical nomenclature, the impact of the 17th-century scientific revolution, and the necessity for standardizing medical terminology. Special attention is given to the role of Latin and Greek languages in anatomical terminology and their influence on the naming of human body organs and structures. Examples in Latin and Greek are provided, and the process of unifying medical language into a single system during the 18th century is analyzed. The study examines major scientific schools of the period, their contributions to the systematization of anatomical knowledge, and early attempts at creating anatomical dictionaries. The influence of 18th-century anatomical terminology on modern medical standards and international classification systems is highlighted. These findings can be valuable for further in-depth research into the history of medicine and the development of anatomical nomenclature.

Key words: anatomical terminology, 18th century, Latin, Greek, medical nomenclature, term unification.

Anatomik terminologiya tibbiyot fanining muhim qismi bo'lib, inson tanasining tuzilishini tavsiflashda aniqlik va ravshanlikni ta'minlaydi. 18-asr anatomik nomenklatura rivojlanishining asosiy davri bo'ldi, chunki aynan shu davrda atamalarni faol tizimlashtirish, yangi anatomik tushunchalarni ishlab chiqish va tibbiyot tilini xalqaro unifikatsiya qilish amalga oshirildi.

Ushbu ishning maqsadi 18-asrda anatomik terminologiyaning rivojlanishini o'rganish, uning rivojlanishiga ilmiy kashfiyotlar ta'sirini tahlil qilish va tibbiyot tilini birlashtirishning asosiy tendentsiyalarini aniqlashdir.

Qadim zamonlarda hozirgi Italiya hududidagi Appenin yarim orolida Lasiya viloyati bo'lib, u yerda lotin qabilasi yashagan. Bu qabila bosqinchilik urushlari vaqtida butun Yevropa, Afrikaning shimoliy qismi va O'rta yer dengizida yashovchi qabilalarga o'z hukmdorligini o'tkazgan. Bosib olingan yerlarda yashovchi qabilalarga o'z tilini, ya'ni lotin tilini davlat tili, deb qabul qilishga majbur qilgan. Lotinlarning poytaxti Rum shahri bo'lgan. Rim saltanati Yunonistonni bosib olganda, bu yerda madaniyat yuksak darajada taraqqiy etgan bo'lib, u Rum davlati xalqlari madaniyatida o'z aksini topgan. Buni tibbiyotning davolashga doir atamalarida yaqqol ko'rish mumkin. Key Keyinchalik, eramizning beshinchi asrlariga kelib, Rum saltanati inqirozga uchradi va uning o'rniga hozirgi Fransiya, Ispaniya, Yunoniston, Misr, Italiya va shunga o'xshash boshqa davlatlar yuzaga keldi. Ilk bor tibbiy atamalar yig'masini eramizdan oldingi beshinchi asrda yashagan tibbiy alloma

Buqrot (Gippokrat) yozgan. Ko'p olimlar o'zlarining ilmiy ishlarini lotin tilida yozib, ilmiy darajalarni himoya qilishgan.

Yevropa mamlakatlarida o'rta asrlarda lotin tili fan va ma'muriy ishlarda ishlatilib kelingan. Lekin milliy davlatlar- ning shakllanishi bilan lotin tili o'zining fan va madaniyat sohasidagi ahamiyatini butunlay yo'qotdi. Lotin tili o'lik tilga aylangan bo'lsada, hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ayni paytda tibbiyot, tarix, huquqshunoslik, filologiya va biologiya fanlarida lotin tilidan keng foydalaniladi. Bu, ayniqsa, tibbiyotda yaqqol ko'zga tashlanadi, chunki anatomiya va davolashga oid atamalar hamda dorilarning nomi lotin tilidadir. Resept varaqasida hamisha dori nomlari va dorixona xodimiga shifokor tomonidan dori tayyorlash haqidagi ko'rsatmalar lotin tilida yoziladi. Shunday ekan, bo'lajak o'rta tibbiyot xodimlari ham lotin tilini puxta o'zlashtirib olishsa, foydadan xoli bo'lmaydi. Mamlakatimizda Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, zamon talablariga javob beradigan mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo'yicha maqsadli yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jamiyat taraqqiyotini ilm-fan rivojisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki ilm-fan ishlab chiqarish, uning moddiy asosini yaratish, texnologik rivojlantirish va eng asosiysi-kadrlar bilan ta'minlash vazifalarini o'z zimmasiga oladi. Bugun esa har bir tibbiyot oliygohida puxta bilimga ega, malakali shifokorlar yetishtirish maqsadida lotin tili o'qituvchilari faoliyat yuritib kelmoqda. Bundan tashqari lotin tili o'qituvchilari orasida malaka oshirish kurslari, seminar va tajriba almashish darslari tashkil qilinmoqda.

O'tgan asrlar davomida tibbiyot ilmining rivojlanishi, tajriba va ilmiy yutuqlarning avloddan-avlodga yetkazilishi aynan ilmiy an'analar va ta'lim tizimi orqali amalga oshgan. 18-asrga kelib, Ibn Sino merosi hamon Yevropa va Sharq tibbiyotining asosi bo'lib qolgan va lotin tilining tibbiyot fanlaridagi muhim o'rnini yanada mustahkamlagan. Bugungi kunda ham tibbiyot sohasida yuqori natijalarga erishish uchun ilmiy merosni chuqur o'rganish, innovatsion metodlarni ishlab chiqish va ta'lim jarayonini mukammallashtirish asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Tibbiyot ilmi asrlar davomida rivojlanib, har bir davr o'ziga xos ilmiy yutuqlar va terminologik tizimni shakllantirgan. 18-asr tibbiyoti Gippokrat, Galen, Paracelsus va Ibn Sino merosiga asoslangan bo'lib, aynan shu davrda lotin tili tibbiy terminologiyaning asosiy tili sifatida mustahkam o'rnashgan edi. Mazkur loyiha 18-asr tibbiy terminologiyasi doirasida o'rganishning samarali usullarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Loyihada "Qo'shningni top", "Klaster", "Pog'onali jadval", "Besh barmoq" kabi innovatsion ta'lim metodlari qo'llanilib, noan'anaviy yondashuv orqali talabalar tomonidan fan materiallarini tez va samarali o'zlashtirishga erishish istiqbollari ko'rib chiqildi.

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsadi va amaliy ahamiyati yoritilgan. Lotin tilining tibbiyotdagi ahamiyati, ayniqsa, 18-asr tibbiy terminologiyasining asosiy qismi aynan lotincha atamalardan iborat bo'lgani ta'kidlangan. Shu sababli, 18-asr tibbiy terminologiyasini lotin tili bilan bog'lab o'qitish fanlararo integratsiyani ta'minlaydi. Tibbiyot universiteti talabalariga lotin tilini innovatsion metodlar asosida o'rgatishning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslangan. 18-asr tibbiyot terminologiyasi hamon zamonaviy tibbiyotda dolzarb bo'lib, o'quv jarayonida quyidagi usullardan foydalanish samarali ekani ko'rsatildi:

Tibbiy atamalarni vizual tasniflash (grafik organayzerlar yordamida).

Kasalliklar va anatomiya atamalarini kontekstual o'rganish (18-asr tibbiy qo'llanmalari orqali).

Multimediya vositalari yordamida matn va diagrammalarni qo'llash (zamonaviy texnologiyalar orqali 18-asr materiallarini talabalarga tushunarli qilish).

Fanlararo bog'liqlikni ta'minlash (lotin tili, anatomiya va farmakologiya o'rtasidagi uzviylik).

Tarixiy va ilmiy bog'liqlikni mustahkamlash – Talabalar 18-asr tibbiyoti va zamonaviy tibbiyot o'rtasidagi uzviy aloqani tushunishadi.

Kasbiy terminologiyani chuqur o'zlashtirish – Lotin tilining tibbiyot sohasida hanuzgacha dolzarbligini anglashadi.

Innovatsion yondashuvlar orqali samaradorlikni oshirish – Noan'anaviy ta'lim usullari bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi. Loyihada lotin tilini 18-asr tibbiyot terminologiyasi bilan bog'liq

holda o'qitish metodlari tahlil qilindi. Integrativ yondashuv orqali talabalar o'z mutaxassisliklariga oid tibbiy terminologiyani yaxshiroq o'zlashtirishlari, Ibn Sino merosini va 18-asr ilmiy tamoyillarini chuqurroq anglashlari aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mardanovich, M. Z. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta'siri. Research Focus International Scientific Journal, 2(6), 132-136.
2. Beknazarova, M. K. (2022). Lotin tilini o'qitish jarayonida klinik kafedralar bilan integratsiyalashtirilgan mashg'ulotlarning maqsadli yo'naltirilishidagi natijalar. Science and Education, 3(11), 653-656.
3. X.T.Umarov, Lotin tili va tibbiy-farmatsevtik terminologiya asoslari, Darslik, Toshkent, "Tamaddun", 2015 yil.

UO'K 81-13

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA BINOMIALLARNING TIL EKONOMIYASI BILAN BOG'LIQ FUNKSIONAL VA USLUBIY JIXATLARI

Sh.R. Ermatov, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillar instituti, Andijon

ORCID ID: 0009-0002-3606-2142

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi binomial birliklarning til iqtisodiyoti bilan bog'liq funksional va uslubiy jihatlari tahlil qilinadi. Binomiallar tilning kognitiv va kommunikativ imkoniyatlarini ifodalaydi hamda qisqa, aniq va ta'sirli nutq qurishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada binomial tuzilmalar orqali fikrni ixcham ifodalash, ularning barqarorligi, fonetik moslashuvi, stilistik boyligi va funksional yuklamasi o'rganiladi. Ingliz va o'zbek tillari misolida bu birliklarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari solishtirma yondashuv asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: binomial birliklar, til iqtisodiyoti, funksional jihatlari, uslubiy vositalar, stilistika, fonetik uyg'unlik, ingliz tili, o'zbek tili

Аннотация. В данной статье рассматриваются функциональные и стилистические особенности биномиальных выражений в английском и узбекском языках в контексте языковой экономии. Биномиальные конструкции отражают когнитивные и коммуникативные возможности языка и являются важными средствами для построения краткой и выразительной речи. Анализируется их роль в передаче компактной информации, фонетическая согласованность, стилистическое богатство и функциональная нагрузка. Сравнительный подход позволяет выявить общие и специфические черты биномиалов в двух языках.

Ключевые слова: биномиальные выражения, языковая экономия, функциональные особенности, стилистические средства, стилстика, фонетическая гармония, английский язык, узбекский язык

Abstract. This article analyzes the functional and stylistic features of binomial expressions in English and Uzbek in relation to linguistic economy. Binomials reflect the cognitive and communicative capacities of language and serve as effective tools for constructing concise and impactful speech. The study explores how binomial structures contribute to language economy through compact expression, phonetic harmony, stylistic richness, and functional significance. A comparative approach is used to examine the similarities and differences between English and Uzbek binomial expressions.

Key words: binomial expressions, linguistic economy, functional aspects, stylistic devices, stylistics, phonetic harmony, English, Uzbek

Til insoniyatning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, u orqali insonlar nafaqat ma'lumot almashadi, balki ijtimoiy munosabatlar, tafakkur va madaniyatni ham targ'ib qiladilar. Tilning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun unda bir qator lingvistik mexanizmlar mavjud bo'lib, ulardan biri «til ekonomiyasi» (language economy) konsepsiyasidir. G.Zipfning "Kuchsarflanishning eng kamlik printsiplari" (Principle of Least Effort) nazariyasiga ko'ra: Til foydalanuvchilari har doim imkon qadar kamroq kuch bilan ko'proq ma'no ifodalashga harakat qiladi [1]. Bu nazariyaga ko'ra, nutq jarayonida insonlar ma'lumotni eng qisqa, aniq va ta'sirchan usulda etkazishga harakat qiladi.

Til ekonomiyasi, shu jihatdan, inson aqlidagi kognitiv tejamkorlik va funksional pragmatizm bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u nutqning izchilligi, tuzilishi va qabul qilinishida muhim rol o'ynaydi.

Til ekonomiyasi nazariyasi til insonning kognitiv va kommunikativ jarayonlaridagi tejamkorlikka intilishini, ya'ni ma'lumotni eng samarali va iqtisodiy yo'sinda etkazishga intilishini anglatadi. Bu tamoyil tilning bir qator xususiyatlarida o'z aksini topadi, ularning har biri tilning funksional-iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Til ekonomiyasining asosiy xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Ma'lumotni minimal vositalar orqali etkazish: Tildagi resurslar (so'zlar, grammatik shakllar va boshqalar) minimal darajada ishlatilishiga intilish til iqtisodini ta'minlaydi. Binomial xosilalar, misol uchun, bir nechta ma'noli konseptlarni bir so'z bilan uzatishga yordam beradi, shunday qilib ma'lumotni ikkita element orqali yangi va qisqa shaklda ifodalaydi. Masalan, «inson va qonun» iborasi orqali inson va qonun tushunchalari aniq va qisqa shaklda o'ziga xos mazmunni tarqatadi.

Grammatik strukturalarni soddalashtirish: Funksional grammatika tarafdori bo'lgan Simon Dikning fikriga ko'ra: "Til foydalanuvchilarining ehtiyojlari til strukturasi va iboralarni qisqartirishga, konvensiyalashgan formulalarni ishlab chiqishga olib keladi." [2] Til ekonomiyasi jarayonida grammatik qoidalar va strukturalar minimal darajada qoldiriladi [3].

"Tilning muhim tamoyillaridan biri bu – iqtisodiylikdir. Til foydalanuvchisi ortiqcha grammatika yoki semantik yukdan qochadi."

Bu tizimdagi murakkab qo'shilishlar va konstruksiyalar o'rniga, sodda, lekin, mukammal ma'no bilan qo'llaniladigan iboralar va frazalar ishlatiladi. Binomiallar, shuningdek, grammatik strukturalarni soddalashtirishga yordam beradi. Masalan, «qonun va tartibot» iborasining grammatik va semantik ikkita aspektni birlashtirishi natijasida, har bir elementning ma'nosi ochiq va to'liq tushuniladi.

Klishe va stereotip ifodalardan foydalanish: Tilda klishe va stereotip ifodalarning keng qo'llanilishi, kimgadir yaxshi ma'lum bo'lgan iboralarni ishlatish orqali, ma'lumotni tez va oson etkazishga imkon beradi. Binomial xosilalar ko'pincha klishe shaklda ishlatiladi va ularning ma'nosi odatda umumlashtirilgan bo'ladi. Bu esa nutqni tezlashtiradi va minimal vaqtda ma'lumotni etkazishga yordam beradi. Masalan, "quvonch va qayg'u" iborasi odamning his-tuyg'ularining keng kontekstiga ishora qiladi va unga qisqacha tushuncha beradi.

Yuqori frikventlikka ega qoliplarni doimiy ravishda qo'llash: Til iqtisodiyotida yuqori frikventlikka ega bo'lgan, ya'ni kundalik muomalada doim ishlatiladigan iboralar va frazalarning qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega. Binomiallar, ayniqsa, chuqur ma'noga ega bo'lgan va kichik va yaxshi tanish bo'lgan jumla yoki iboralardan iborat. Ular tez tez ishlatiladi, shuning uchun ular nafaqat qisqacha, balki ma'nolarning jiddiy mazmunlarini to'liq qamrab olishga ham yordam beradi. Masalan, "xavf va tahdid" iborasi tez-tez qo'llanilishi bilan adashmaydigan va tushunarli ma'noga ega bo'ladi.

Til ekonomiyasining ushbu prinsiplari tilning funksional samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan va ular bizga frazalarni qo'llanishi va ularning aniq, to'g'ri hamda qisqacha ta'sirini qanday osonlashtirish mumkinligini ko'rsatadi.

Bu nuqtai nazardan qaralganda, binomial xosilalar — ya'ni bir-biriga bog'langan ikki elementdan iborat bo'lgan frazeologik birliklar — til ekonomiyasining amaliy namunalari sifatida namoyon bo'ladi. Ular ikki so'z yoki birlikni ma'lum tartibda birlashtirib, bir butun ma'noni anglatadigan tuzilmalardir (masalan, bread and butter(asosiy daromad), as and when(qachonki), toza va ozoda, epchil va chaqqon va h.k.). Ushbu birliklar orqali odamlar murakkab tushunchalarni qisqa, biroq keng ma'noli formada ifodalay oladilar.

Binomiallar nutqda ortiqcha takror va tavsiflardan xalos bo'lishga, ya'ni semantik va formal tejamkorlikka erishishga xizmat qiladi. Ular, ko'p hollarda, klishe shaklida ishlatiladigan, tez taniladigan va qayta-qayta ishlatiladigan strukturalarga aylanadi. Shu bilan birga, bunday frazalar axborotning kognitiv sig'imini kengaytirib, qisqa ifoda orqali keng ma'nolarni aks ettiradi.

So'zsiz binomial xosilalar til ekonomiyasining ifodalangan namunasi. Binomial xosilalar, tilning samarali va iqtisodiy yo'sinini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular ma'lumotni qisqa va kuchli shaklda etkazish uchun qulay vositadir. Binomiallar orqali:

Ikki yoki undan ortiq elementning ma'nolari umumlashtiriladi: Binomiallar bir nechta tushunchalarni yoki holatlarni birlashtirishga imkon beradi. Bu, o'z navbatida, har bir elementning ma'nosini alohida tarqatishdan ko'ra, ularni umumiy kontekstda tushunishni osonlashtiradi.

Nutqning uslubiy ta'sirini oshirish: Binomial xosilalar o'zining tavsiflashdagi to'qnashuvchanligi va erkinligi bilan nutqning uslubiy mazmunini boyitadi. Ular orqali so'zlarning birlashishi nafaqat ma'noni, balki emosional ta'sirni ham kuchaytirishga yordam beradi.

Tez qabul qilinadigan va eslab qolinadigan shakl yaratish: Binomial xosilalarning maxsus tarkibi ularni tez va oson yodlashga imkon beradi. Bu nutqdagi ma'lumotlarning samarali va engil qabul qilinishiga yordam beradi, chunki ular qo'llanganda tushunchalar birgalikda ma'noli va tizimli shaklga keladi.

Misollar: bread and butter — asosiy tirikchilik manbasi, hayotning ajralmas va muhim qismlaridan biri.

quvonch va qayg'u — to'liq emotsional diapazonni inson his-tuyg'ularining barcha aniqliklari va kontrastlarini qamrab oladi.

Bu yerda nutqning semantik yuki bir nechta so'z bilan emas, balki qoliplashgan ibora bilan etkaziladi, bu til ekonomiyasining amaliy ko'rinishi hisoblanadi. Binomial xosilalar tilning minimal resurslar bilan samarali axborot etkazish qobiliyatini ko'rsatib, nutqning ikkita yoki ko'proq konseptni birlashtirish orqali har tomonlama mukammallashtirishini ta'minlaydi.

Binomial xosilalarning ishlatilishi nutqning uslubiy rangdoshligiga bog'liq bo'lib, ularning turli kontekstlardagi qo'llanilishi muayyan ma'nolarni ta'sirli va mazmunli tarzda ifodalaydi. Binomiallarning har xil turdagi nutqdagi ishlatilishi, uslubiy kontekstga muvofiq, ma'lum ma'nolarni shakllantirishga yordam beradi.

Misollar: Rasmiy Nutq: «jinoyat va jazo» – Bu binomial fraza yuridik tizimning barqarorligini ta'kidlashda ishlatiladi. Qonun va tartibot frazalari rasmiy va ilmiy kontekstdagi ikki muhim tushunchani ifodalaydi, ularning ishlatilishi mamlakatdagi huquqiy va huquqni muhofaza qilish tizimlarining samaradorligini aks ettiradi. Bu binomial asosan qonunchilik va huquqiy idora yo'nalishida ishlatilgan nutqlarda umumlashtirish va aniqlik uchun qo'llaniladi.

Adabiy Nutq: «qilich va qalqon» – Bu ibora adabiy kontekstda qahramonlik va jangovorlik ramzi sifatida ishlatiladi. Epik asarlarda qahramonlar o'rtasidagi kurash va himoyaning tajribasi, shuningdek, ularning ichki kurashlarini ifodalaganida, ushbu binomial muhokama qilinadi. Bu fraza janrning uslubiy xususiyatiga muvofiq ma'naviy va simvolik mazmunni oshirishga xizmat qiladi.

Ko'ngilochar Nutq: «o'yin va kulgu» – Bu binomial kundalik muloqotda yoki ko'ngilochar kontekstda, insoniy emosiylarni, ayniqsa, ayb va yumorning yangiligini ifodalashda ishlatiladi. Binomialning bu turi komik va emosional ta'sirni kuchaytirishga yordam beradi. Misol uchun, telekanallar, yumor shoulari yoki kulishga bog'liq kontekstlarda so'zlashuvchilarning xulosa va baho berishlari uchun mazmunli tarzda ishlatiladi.

Misollar: «vaqt va zamon» – Bu binomial zamon va boshqa tabiiy jarayonlarning simvollari sifatida ishlatiladi, ularning o'ziga xos ma'nosi juda jiddiy va katta ahamiyatga ega. Maqollarda ko'pincha zamonning o'tishi va turli kerakliliklar kabi tarzda ishlatiladi. Shuningdek, bunday binomiallar orqali o'tkazilgan so'zlarning ma'nosi va ahamiyati qadriyatlarga, faoliyatlarga e'tibor qaratilgan holda yuboriladi.

Binomial xosilalar til ekonomiyasining muhim vositalaridan biri sifatida, nutq va kommunikasiyada muhim rol o'ynaydi. Ular:

Nutqning leksik-grammatik resurslarini oqilona sarflaydi: Binomiallar bir necha ma'noli konseptni birgalikda ifodalashga imkon beradi, bu esa nutqdagi leksik va grammatik resurslarni minimal darajada sarflashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, til iqtisodiy tamoyili bilan bog'liq bo'lib, ma'lumotni tez va samarali tarzda etkazishga qodir.

Fikrni umumlashtirish va ta'sirchan tarzda etkazish imkonini yaratadi: Binomiallar ma'lum bir mavzu yoki holatni qisqa va uzun so'zlashuvda umumlashtirib, muhokamani osonlashtiradi. Masalan,

«qonun va adolat», «haq va botil» kabi binomiallar keng ma'nolarni bir fraza orqali ko'rsatishga yordam beradi.

Kognitiv yukni kamaytirib, kommunikasiyani tezlashtiradi: Binomiallar qo'llanilganda, nutqdagi ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlash jarayoni soddalashadi. Ular kognitiv tejamkorlikni ta'minlab, fikrni tez va oson tushunish imkonini beradi. Ushbu usul, ayniqsa, tezkor va samarali kommunikasiyani ta'minlash uchun muhimdir.

Shuningdek, binomiallar tilning uslubiy rangbarangligini oshirib, uni bayon va ifodalarning keng doirasi bilan ta'minlaydi. Ular tilning nafaqat iqtisodiy, balki ma'no va madaniyat taraqqiyotining ajralmas qismidir, chunki har bir binomial o'zining tarkibiy va semantik xususiyatlari orqali madaniy va ijtimoiy ma'nolarni saqlaydi. Bu hosilalar tilning evolyusiyasini va madaniyatning nutqdagi aks etishini tushunishda muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dik, S. The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause. – Dordrecht: Foris Publications, 1989. – 566 p.
2. Jo'rayev, G'. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 176 b.
3. Zipf, G. K. Human Behavior and the Principle of Least Effort: An Introduction to Human Ecology. – Cambridge, MA: Addison-Wesley Press, 1949. – 573 p.
4. Leech, G. Semantics: The Study of Meaning / Geoffrey Leech. – Harmondsworth: Penguin Books, 1974. – P. 20.
5. Aitchison, J. (2003). Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon (3rd ed.). Oxford: Blackwell. – P. 86.
6. Aitchison, J. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon / Jean Aitchison. – 3rd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – P. 96.
7. Barfield, A., & Gyllstad, H. (Eds.). (2009). Researching Collocations in Another Language: Multiple Interpretations. Basingstoke: Palgrave Macmillan. – p. 45.
8. Hill, J. (1999). Collocational competence. English Teaching Professional, (11), 3–6.
9. Nation, I. S. P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press. – p. 317.
10. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика речевого поведения.

UO'K: 801.8-028.16

KOMIKS: TA'RIF, XUSUSIYATLAR VA TADQIQOT ISTIQBOLLARI

D.R.Ermetova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

D.I.Djafarova, DSc, prof., O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada komiks matn turi sifatida ko'rib chiqiladi hamda uning tilshunoslik nuqtai nazaridan o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Komiks nafaqat matnli, balki grafik tasvirlar orqali ham voqelikni ifodalaydi. Shuning uchun u murakkab semiotik tizim sifatida qaraladi. Maqolada komiksda verbal va nonverbal elementlarning o'zaro uyg'unligi orqali qanday qilib ma'no shakllanishi tahlil etiladi. Komiks kommunikativ jarayonda axborot yetkazishning samarali vositasi bo'lib xizmat qilishi, uning madaniy, estetik va lingvistik jihatdan ham ahamiyatli ekani ko'rsatib o'tiladi. Komiks tilning yangi shakli sifatida zamonaviy tilshunoslikda alohida o'rinda ega bo'lib, multimodal kommunikatsiyaning muhim namunasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Komiks, semiotika, verbal elementlar, nonverbal elementlar, multimodal matn, vizual kommunikatsiya, lingvistik tahlil, tasvir va matn uyg'unligi, belgilar tizimi

Аннотация. В данной статье комикс рассматривается как тип текста и анализируются его специфические особенности с лингвистической точки зрения. Комикс выражает действительность не только посредством текста, но и через графические изображения. Поэтому он рассматривается как сложная семиотическая система. В статье анализируется, как формируется смысл через взаимодействие вербальных и невербальных элементов в комиксе. Показано, что комикс служит эффективным средством передачи информации в коммуникативном процессе, а также имеет культурное, эстетическое и лингвистическое значение. Комикс как новая форма языка занимает особое место в современной лингвистике и является важным примером мультимодальной коммуникации.

Ключевые слова: Комикс, семиотика, вербальные элементы, невербальные элементы, мультимодальный текст, визуальная коммуникация, лингвистический анализ, взаимодействие текста и изображения, знаковая система.

Abstract. This article examines comics as a type of text and analyzes their distinctive features from a linguistic perspective. Comics express reality not only through text but also through graphic images, and are therefore considered a complex semiotic system. The article analyzes how meaning is formed in comics through the interplay of verbal and nonverbal elements. It demonstrates that comics serve as an effective means of conveying information in the communicative process and are significant from cultural, aesthetic, and linguistic standpoints. As a new form of language, comics hold a special place in modern linguistics and represent an important example of multimodal communication.

Keywords: comic, semiotics, verbal elements, non-verbal elements, multimodal text, visual communication, linguistic analysis, text-image interaction, system of signs

Kirish. Zamonaviy matnshunoslikda multimodal matn turlarini o'rganish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Hammamizga ma'lumki, komiks bu voqeaning ketma-ket tasvirlari va matn bo'lib, ko'pincha dialoglar, monologlar, izohlar yordamida hikoya qiluvchi o'ziga xos matn turi hisoblanadi. Komik matnlar nafaqat madaniy va estetik qadriyatlarni ifoda etadi, balki axborot yetkazishning samarali vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan komiks murakkab semiotik tizim hisoblanadi, chunki u verbal va noverbal elementlarni o'z ichiga oladi hamda ularning o'zaro ta'siri orqali ma'no yaratadi.

Komikslar mavzusi hozirgi kunda dolzarb mavzulardan biri bo'lib, tilshunoslik aspektlari doirasida tahlil qilinadi hamda o'rganiladi. Masalan, komikslar diskurs tahlili nuqtai nazaridan o'rganilishi mumkin, bunda ularning ijtimoiy, madaniy va ideologik konteksti hisobga olinadi [1]. Komikslarda so'zlar, tasvirlar va boshqa semiotik vositalar orqali qanday ma'no yaratilishi semantika va pragmatika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi [2]. Komikslarning o'ziga xos uslubi, leksikasi va grammatik xususiyatlari stilistik tahlil ob'ekti sifatida o'rganiladi.

Ularni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish jarayoni madaniy va lingvistik moslashuvni talab etadi [3].

O.S.Kolesnik ta'kidlashicha, komiks murakkab semiotik tizim bo'lib, tilshunoslikda polikodli matn, ikoniklik, verballik, kadr tuzilishi, tipografik vositalar va kombinatorika kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi [4]. K.Wissman fikriga ko'ra, komikslarni tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish ularning ma'no yaratish mexanizmlarini, ijtimoiy va madaniy rolini tushunishga yordam beradi [5].

"Komiks" so'zi ingliz tilidan o'zlashtirilgan ("comics" - "comic strip" iborasining qisqartmasi bo'lib, gazetadagi hazil-mutoyiba rasmlar va ularga yozilgan izohlarni anglatadi) [6]. Ta'kidlash joizki, bu xususiyat komiks janrining rivojlanish bosqichining dastlabki davrida unga xos bo'lgan, ammo o'tgan asrning yigirmanchi yillaridan keyin uning syujetlari xilma-xilligi sezilarli darajada kengaydi. Shu sababli, so'zning ichki ma'nosi endi bu hodisani to'liq ifodalay olmaydi.

Turli tillardagi komiks nomlanishlarini taqqoslasak, ular ko'pincha rasmiy belgilariga qarab berilganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, ispan tilida komiks "historieta grafica" - "rasmlardagi hikoya" deb ataladi [7]. Xitoycha "lyanxuanxua" va yaponcha "manga" so'zlari fransuzcha "bande dessinée" iborasi kabi "tasvirlangan tasma" degan ma'noni anglatadi [8].

Fransuz lug'ati "Le Grand Robert"da "komiks" ("bande dessinée") so'zining ma'nosi "gazeta yoki boshqa nashrda bir xil hikoyani so'zlab beruvchi yoki bir xil qahramonni tasvirlovchi rasmlar ketma-ketligi" deb ta'riflanadi: "Bande dessinée - suite de dessins qui racontent une même histoire ou présentent un même personnage dans un journal, une publication" [9]. Bu ta'rif bizningcha to'liq emas, chunki unda komiksning so'z bilan ifodalangan qismi, shuningdek, so'zsiz komponentlarni tashkil etish usuli e'tiborga olinmagan. Bunday holatda komiks va fotoroman kabi o'xshash bo'lgan janrlarni farqlash qiyin. Shu o'rinda aytish kerakki, fotoroman – bu hikoyani rivoyat qilish uchun ketma-ket fotosuratlar va matnlardan, ko'pincha dialoglar va izohlardan foydalanadigan hikoyaviy janrdir. Fotoromanlarda odatda professional aktyorlar yoki modellar ishtirok etadi va voqea real

hayotga yaqin bo'lgan muhitda sodir bo'ladi. Fotoromanning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat :

1. *Fotosuratlar ustunligi*: Fotoromanning asosiy vizual elementi fotosuratlar hisoblanadi. Har bir kadr voqea rivojini aks ettiruvchi alohida fotosuratdan iborat.

2. *Reallik illuziyasi*: Fotoromanlar real hayotga yaqin bo'lgan muhitda va aktyorlar yoki modellar ishtirokida suratga olinadi, bu esa voqeaga reallik hissini beradi.

3. *Melodramatik syujet*: Fotoromanlarda ko'pincha sevgi, oilaviy munosabatlar, do'stlik va sadoqat kabi melodramatik syujetlar qo'llaniladi.

4. *Dialog va izohlar*: Qahramonlarning dialoglari va voqeaga izohlar matn shaklida fotosuratlar bilan birga beriladi. Dialoglar odatda "pufakchalar" (buble) ichiga joylashtiriladi, xuddi komikslardagidek.

5. *Ommaviy janr*: Fotoromanlar ommaviy axborot vositalarida, ayniqsa, ayollar auditoriyasi uchun mo'ljallangan jurnallarda keng tarqalgan.

Tadqiqotlarimizdan shuni aniqladikki, komikslarni dastlabki fransuz tadqiqotchilaridan biri P.Frano-Deruelning ta'rifi biz o'rganayotgan hodisaning mohiyatini yaxshiroq aks ettiradi. Uning fikriga ko'ra « obrazli hikoyaning zamonaviy shakli komiks - bu matn bilan birga yoki uni o'z ichiga olmagan va turli xil ideografik belgilar bilan to'ldirilgan rasmlar ketma-ketligi bo'lgan asarning ajralmas qismidir » [10].

Biroq, bizning fikrimizcha, eng to'g'ri ta'rif komikslar tadqiqotchisi A.G. Soninning ta'rifi. Olimning fikricha, "Komiks - bu hikoya qilishning o'ziga xos usuli bo'lib, uning matni rasmdan tashqari, asosan personajlarning dialogini yetkazuvchi va maxsus qolipga solingan og'zaki asarni o'z ichiga olgan tasvirlar ketma-ketligidir. Shu bilan birga, rasm va unga kiritilgan og'zaki matn organik semantik birlikni hosil qiladi" [11]. Rasmning asosiy vazifasi komiksdagi turli tavsiflar bo'lib, kadrda matn personajlar nutqini ifodalaydi.

Komiksning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. *Polikodlilik* xususiyati bu komiks polikodli matn bo'lib, ma'noni yetkazish uchun turli semiotik ya'ni vizual, verbal, tipografik va boshqa kodlardan foydalanadi [12].

2. *Ikoniklik* xususiyati esa, ma'lumki tasvirlar komiksning muhim elementlaridan biri bo'lib, ular voqea joyini, qahramonlarni, harakatni va hissiyotlarni ifodalaydi. Tasvirlar darajasi ikoniklik darajasi bilan belgilanadi, ya'ni tasvir ob'ektga qanchalik o'xshash bo'lsa, ikoniklik shunchalik yuqori bo'ladi.

3. *Verballikda* asosan matn komiksdagi tasvirlarni to'ldiradi, ularga izoh beradi va voqeani rivojlantiradi. Matn, odatda, dialoglar, monologlar, izohlar va tovush effektlari shaklida bo'lishi mumkin [13].

4. *Kadr tuzilishi* bu voqea alohida ramkalarga, ya'ni kadrlarga bo'linadi, har bir kadr ma'lum bir vaqt oralig'idagi voqeani aks ettiradi. Kadrlarning ketma-ketligi esa voqea rivojini ta'minlaydi [14].

5. *Tipografik vositalar* orqali esa komikslarda shrift hajmi, uslubi, rangi va boshqa tipografik vositalar ma'noni kuchaytirish, tovush effektlarini ifodalash va diqqatni jalb qilish uchun ishlatiladi.

6. *Buble ya'ni pufakchalar*: Dialoglar va monologlar, odatda, "pufakcha" deb ataladigan maxsus shakldagi ramkalar ichiga joylashtiriladi. Pufakchanning shakli, o'lchami va joylashuvi matnning ohangini hamda hissiy bo'yog'ini ifodalashi mumkin [15].

7. *Kombinatorika* orqali komikslarda verbal va noverbal elementlarning kombinatsiyasi o'ziga xos ma'no yaratadi. Elementlarning o'zaro ta'siri sinergetik effektini keltirib chiqaradi, ya'ni umumiy ma'no har bir elementning alohida ma'nosidan kattaroq bo'ladi [16].

Verbal va noverbal komponentlarning o'zaro ta'siri tufayli komiks idrok etishning maksimal soddaligiga mo'ljallangan katta hajmdagi ma'lumotni o'z ichiga oladi. Verbal komponentlar deganda harfli matn, komiks doirasidagi butun nutq birligi tushuniladi, unda ikki kichik tur ajratib ko'rsatiladi. Bular quyidagilardan iborat: 1) *personajlar nutqi*; 2) *muallif nutqi* (titrlar, sarlavhalar, mualliflik xulosasi, butun komiksga yoki alohida epizodlarga sharhlar kiradi) [17].

Personajlar nutqi personaj boshidan chiquvchi va uning replikasini o'z ichiga oluvchi "bulutcha" shaklida maxsus joyga joylashtiriladi. Komikslarni o'rganishda bu makon «phylactere»

deb ataladi. Mazkur tushunchaning fransuz tilida bir nechta sinonimlari bor. Masalan, *bulle*, *boule*, *ballon*, ularni "shar" deb tarjima qilish mumkin. Ushbu element komiksda doimiy ravishda ideografik belgi sifatida qo'llanilishi bilan eng sezilarli hisoblanadi. Uni belgilash uchun A.G. Sonin "nutq komponentining grafik maydoni" atamasini kiritgan [18].

Noverbal komponentlarga komiks grafikasi ya'ni har biri ramka bilan o'ralgan va kadr hosil qiladigan rasmlar ketma-ketligi hisoblanib, asosan fon, qo'shimcha ma'lumotlarni uzatuvchi, harfli matnning o'rnini bosuvchi va komiksning ifodaliligini hamda ta'sirchanligini yaratishda ishtirok etuvchi, shuningdek, grafik qismning harakatlanishini ta'minlovchi paragrafika kiradi [19].

Ma'lumki, grafik komponent komiksning ma'no ifodalaydigan makonining verbal qismidan kam bo'lmagan qismini egallaydi. Komiks verbal asarlarni kadr ichidagi tasvir elementlari bilan o'zaro ta'sir qilish yoki ularni sahifadagi kadrlarning umumiy kompozitsiyasi bilan uyg'unlashtirish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Tadqiqotchi pedagog A.G. Soninning hisob-kitoblariga ko'ra, komiksdagi kadrlarning o'rtacha 16 foizi sof piktografik bo'lib, piktografik komponentga ega bo'lmagan kadrlar soni esa juda oz. Uning tadqiqotlariga ko'ra, kadrning ajralmas qismi bo'lgan rasm matn yordamisiz hikoya qilish vazifalarini osonlikcha bajaradi. Bunga ma'no dominantasini grafik ajratish vositalarining ma'lum bir to'plamidan foydalanish yordam beradi. "Tashqi" vositalarga u personaj holatini va kadrning grafik tuzilishini o'zgartirishni kiritadi. Bu dinamik xususiyatlarni belgilaydigan rejalar bo'lib, umumiy, o'rta, yirik, qo'shma holatda ifoda etiladi va tasvirning ichki xususiyatlarini belgilaydi [20].

Nemis psixologi V. Vundt o'z asarlarida piktografik yozuvning imo-ishora bilan aloqadorligini ta'kidlab, yozuv belgisini imo-ishorani mustahkamlash va qayd etish deb hisoblagan. V. Vundt o'z asarlarida piktografik yozuvning imo-ishora bilan aloqadorligini ko'rsatib o'tgan, yozuv belgisini imo-ishorani qayd etish va mustahkamlash deb hisoblagan. Uning talqiniga ko'ra, piktografik yozuvga aylanadigan ko'rsatkich chiziq bu ko'rsatkich barmoqning belgilangan harakatidir. Olimning bu fikri L.S. Vigotskiy o'tkazgan tajribalar bilan tasdiqlangan. Tajribalar natijalari unga rivojlanishning dastlabki bosqichlarida "yozma belgi va imo-ishoraning genetik bog'liqligi eng yaqqol namoyon bo'lishini" ta'kidlash imkonini berdi [21]. Zamonaviy psixologiya yozuvdagi chiziq va kognitiv tuzilmalarda saqlanuvchi tegishli imo-ishora o'rtasidagi genetik bog'liqlik mavjudligi haqidagi fikrni tasdiqlaydi. Komiks muallifi chiziqni tasvirlanayotgan obyektning tarkibiy qismi sifatida emas, balki kadrning mustaqil komponenti sifatida qo'llab, ushbu anglanmagan aloqani faollashtiradi, bu esa o'quvchida harakatchanlik taassurotini uyg'otadi.

Komiksda tanlangan ranglar gammasini tahlil qilish alohida e'tiborga loyiqdir, chunki u o'quvchining his-tuyg'ulariga bevosita ta'sir qilish vositasi hamda ma'noviy dominantani belgilash usullaridan biridir. Fransuz tadqiqotchisi A. Baron-Karve komiksda rangning ahamiyatini ta'kidlab, ko'k, yashil va kulrangning ustunligi rasmga sirlik baxsh etishini, iliq ranglarning ko'proq tasvirning ko'pligi biror noxush narsaning yaqinlashayotganidan darak berishini, janjal yoki jo'shqin, ehtirosli sahna odatda to'q sariq va qizil ranglar bilan birga kelishini, sokin, romantik sahnalar esa och va yumshoq tusdagi ranglar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [22].

I.V. Vashunina komiks matnlarda rangning rolini o'rganib, rangning fiziologik ta'siri asosida psixologik ta'sir ham yuzaga kelganligini aniqlagan. Turli xil ranglar ma'lum his-tuyg'u va hissiy holatlarni keltirib chiqaradi. Oq-qora ranglar gammasi sustkashlik hissini uyg'otsa, yorqin ranglardan foydalanish faollikni ifodalaydi. To'q to'yingan tonlar kuchli ta'sir ko'rsatadi. Qizil rang - qaynoq, harakatchan, bezovta, tarang, agressiv va tantanavor. Pushti - nozik, chiroyli, shirin va nisbatan kuchsiz. Sariq - nur taratuvchi, iliq, jonli, yorug', tiniq, qo'zg'atuvchi va bezovta qiluvchi. Zarg'aldoq - iliq, quvnoq, quruq, jonli, bezovta, faol, quvonchli, nur sochuvchi va e'tiborni tortuvchi. Ko'k - to'q, sovuq, g'amgin, sokin, jiddiy, passiv va bo'g'iq; och ko'k esa - befarq va tovushsiz. Moviy - mayin, sokin, tinch, yorug', orombaxsh, sirli, go'zal va toza. Yashil - sokin, harakatsiz, befarq, uyg'un, nam va yumshoq. Binafsha rang - og'riqli, g'amgin, bezovta, diqqinafas, tund, og'ir va ma'yus. Jigarrang - to'mtoq, shafqatsiz va passiv. Kulrang - jonsiz, umidsiz harakatsizlik hissini uyg'otadi. Qora - o'lik, tovushsiz, og'ir, yoqimsiz, yutuvchi va kuchli. Oq - yengil, toza, yangi, salqin va ajoyiblikni ifodalaydi hamda komikslarda ranglar alohida o'rin egallaydi [23].

Fransuz professori va adabiyotshunosi A. Baron-Karve komiksda rangning ma'no yaratuvchi va tuzilmaviy funksiyalarini ko'rib chiqadi. Tadqiqotchi rangning ma'no yaratuvchi funksiyasi alohida kadrlarni komiksning mustaqil birliklari sifatida tahlil qilishda, tuzilmaviy funksiyasi esa kadrlarni yirikroq birliklar: sahifa, burilish, umuman komiksning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishda namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Rang sahifadagi kadrlarni yaxlit bir butunlikka bog'lashi yoki hikoyaning bir rejasidan boshqasiga o'tish paytini ta'kidlashi mumkin [24].

Komiks tadqiqotchisi Ye.V. Kozlovning fikriga ko'ra, komiksda rangdan foydalanish quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1) realistik yoki analogiya funksiyasi bo'lib, tasvirlarning rangi va voqelikdagi tasvirlanayotgan narsalarning rangi o'rtasida o'xshashlik o'rnatishdan iborat. Asarning rang gammasi qanchalik realistik bo'lsa, u atrofdagi voqelikni aks ettiruvchi referentni maksimal darajada aniq va xolisona aks ettirishda namoyon bo'ladigan dunyoni konformistik ko'rish konsepsiyasiga shunchalik yaxshi mos keladi. Komiksda bu funksiyaning ustunligi talqin jarayonidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish vositasi sifatida qaralishi mumkin;

2) ramziy, bu muallifning individual falsafasi yoki muayyan asarning badiiy konsepsiyasiga qarab rangni ushbu madaniyatda qabul qilingan belgilashga muvofiq o'zgartirishdan iborat. Masalan, oq rang - Yevropada bayram va Hindistonda aza rangi hisoblanadi. P. Masson ta'kidlaganidek, "komiksda rang ramzi faqat ma'lum bir rangning sezilarli takrorlanishi tufayli tanib olinadi";

3) estetik funksiya, buning natijasida rasm o'zining fazilatlarini bilan baholovchining e'tiborini tortadi. Barcha asarlarda qo'llaniladigan ma'lum bir bo'yash uslubi muallif dastxatining o'ziga xos belgisiga aylanadi [25].

Tadqiqotimiz jarayonida shuni angladikki, Ye.Ye. Anisimova, E.G. Baskakov, I.V. Kondakov kabi olimlar *rangning jalb qiluvchi* (rang o'quvchi e'tiborini tortadi), *ma'no ajratuvchi* (rang verbal komponentning eng muhim, ma'no jihatdan ahamiyatli elementlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi), *ifodali* (inson his-tuyg'ulariga ta'sir qilish) kabi funksiyalarini ajratib ko'rsatadilar. Rangning ramziy vazifasi, mavhum tushunchalarni ifodalash qobiliyati alohida ta'kidlanadi.

Komiksning paragrafik elementlari nafaqat og'zaki-tasviriy xabarni shakllantiradi, balki mustaqil ma'lumotni ham yetkazish qobiliyatiga ega. A.G. Sonin komiksning bir ma'noda verbal yoki piktografik deb bo'lmaydigan tarkibiy qismlarini kadrning sinkretik komponentlari deb ataydi. Verbal va grafik komponentlarning o'zaro ta'siri natijasida paydo bo'lgan bu elementlarning uyg'unligi va yuqori darajadagi o'zaro moslashuvi komiksni reklama yoki fotoromandan ajratib turadi [26].

A.G. Soninning fikricha, o'zaro ta'sirning asosiy natijasi shundaki, "verbal va piktografik asarlarning izchil rivojlanishi bilan birga keladigan ma'noning rasmdan matnga va matndan rasimga doimiy harakati natijasida yuzaga keladigan ichki o'zaro bog'liqlikning kuchayishi ularning o'ziga xos bo'lmagan funksiyalarni bajarishga olib keladi" [27]. Bu yerda gap sharhlar maydoni va filakterni ideogrammatizatsiyasi (matn rasimga aylanadi va rasm matn vazifasini bajaradi), grafemalar va tinish belgilarining ideogrammatizatsiyasi shuningdek, ideogrammalar haqida bormoqda. Natijada tovush taqlidlari paydo bo'ladi. Ma'lumki, ideogrammalar deb komiksning aniq ifodalangan ramziy xususiyatga ega bo'lgan ideografik elementlariga aytiladi [28]. Ular 3 turga bo'linadi. Bular quyidagilar:

1) verbal komponent bilan bog'liq bo'lgan elementlar bo'lib, bularga asosan fonetik, leksik, morfologik, sintaktik, semantik, pragmatik elementlar kiradi;

2) filaktor maydonida uchraydigan elementlar ya'ni, qahramonlarning turli hissiy holatlarini ifodalovchi yurakchalar, gullar, qushlar, bosh suyaklari, pichoqlar, dog'lar orqali ifodalanadigan elementlar kiradi;

3) bevosita rasm maydonida ishlaydigan ideogrammalar. Bunga masalan, qahramon olgan zarbaning oqibatlarini ifodalovchi yulduzlar va doiralar yoki musiqa tovushlarini ifodalovchi notalar kabi ideografik elementlar misol bo'la oladi.

Ideogramma komiksning mohiyati, uning belgisi o'ziga xosligining asosidir. Bu turdagi yozuvning nutqiy asarlar va aqliy jarayonlarni ifodalashdagi afzalliklari diskret alifbo yozuvidan ham, bir ma'noli bo'linishga bo'ysunmaydigan piktografiyadan ham yaqqol ko'rinadi. Demak, shuni

aytish joizki, ideogramma ma'no hosil qilish jarayonlariga ta'sir ko'rsatishdagi o'rni ahamiyatlidir. Fransuz tilshunosi, semiotik va komiks tadqiqotchisi P.Freno-Deruel komiksning butun idrok maydonining to'liq ma'noliligini ta'kidlaydi [29].

N.Yu. Grigoreva o'z tadqiqotlarida komiksning grafik komponentida o'ziga xos ta'sir vositalarini ajratib ko'rsatadi hamda quyidagi turlarga bo'ladi: 1) metografemika, suprografemika bunda, shrift tuzilmalarini tanlash, shriftni ajratish usullari - kursiv, bosh harflardan foydalanish, shriftning to'yinganligi va o'lchamini o'zgartirish kiradi. 2) topografemika asosan, bosma matnni tekislikda joylashtirish usullari hisoblanadi. Shriftlar hissiy va tarixiy assotsiatsiyalarga ega bo'lib, komiks matnida verbal qatorning tekislikda joylashuvi dinamiklikni ifodalaydi yoki tanlov g'oyasini amalga oshiradi [30].

Belgiyalik komikslar rassomi va ssenariychisi Benua Peters sahifa makonida kadrlarni tashkil etishning 4 ta modelini ajratib ko'rsatadi:

1) *an'anaviy yoki muntazam* bo'lib, sahifa balandligi bo'yicha teng bo'lgan bir nechta bo'laklarga bo'linadi. Bo'laklar teng o'lchamli kadrlarga ajratiladi;

2) *dekorativ* esa simmetrik konstruksiyalarning ko'pligi, g'ayrioddiy shakldagi kadrlarni kiritish, bir kadrni ikkinchisiga joylash orqali kadrlardan o'ziga xos kompozitsiya yaratiladi. Sahifaning bunday bezatilishi jozibali, biroq shakl mazmun bilan bog'liq bo'lmaydi;

3) *ritorik* - eng keng tarqalgan tur bo'lib, rasm maydonida kadrlarni tashkil etish, birinchi navbatda, hikoya talablariga bog'liq. Kadrlarning shakli u ifodalaydigan ma'nodan kelib chiqadi. Bunga asosan, panorama uchun katta kadr, bino balandligini ko'rsatish uchun yuqoriga cho'zilgan kadr va hokazolar misol bo'la oladi.

4) *mahsuldor* model esa hikoya mazmuni va uning taqdimoti xuddi ritorik tashkil etishdagi kabi bir-biriga chambarchas bog'langan, ammo urg'ular siljigan turidir. Bu yerda sahifa kompozitsiyasi go'yo hikoyani belgilaydi, hikoyani keltirib chiqaradi [31].

Bizning fikrimizcha, dastlabki ikki model ko'rib chiqilayotgan janr endigina paydo bo'lgan ilk davr komikslari uchun xos, so'nggi model esa umuman kam uchraydi. Biz o'rganayotgan "Une aventure d'Asterix le Gaulois" komikslar turkumi uchun ritorik modelga xos bo'lib, unda kadrlarning ma'nosi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, semantik birlik komiksni bog'liq matn sifatida yaratishning birinchi sharti hisoblanadi.

Ye.V. Kozlov paraliteraturaning seriyalilik xususiyatini tahlil qiladi. Uning ta'kidlashicha, "paraliteratur matnning o'ziga xos xususiyati uning murakkabroq matn tuzilmalariga kirish qobiliyatini ham belgilaydi". Shuni ta'kidlash joizki, paraliteratur matn — bu adabiyotning rasmiy, klassik yoki an'anaviy kanoniga kirmaydigan, ammo keng omma orasida mashhur va iste'mol qilinadigan matnlar turidir. Ular ko'pincha ommaviy madaniyatning bir qismi bo'lib, o'ziga xos janr va uslublarga ega, lekin ilmiy yoki badiiy adabiyot sifatida kamroq e'tirof etiladi. [32]. Bizningcha, mazkur xususiyat komiks uchun ham to'laligicha xosdir. Komiks ommaviy madaniyatga tegishli hodisa sifatida ko'pincha matnlar ketma-ketligining tarkibiy elementi sifatida qabul qilinadi. J. Jenett davom ettirishning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi:

1) davom-ketma-ketlik bo'lib, bu tushuncha fransuz tilida *suite* deb yuritiladi. Bu bir muallif tomonidan umumiy badiiy g'oya bilan birlashtirilgan mustaqil qismlar ko'rinishida yaratilgan asl matnning davomi sifatida qaralishi mumkin. Bunday intratekstual hosilalarning yuzaga kelishi manba matnning muvaffaqiyati bilan izohlanadi.

2) kontinual davomiylik fransuz tilida *continue*, bu boshlang'ich matnning o'ziga xos kengayishi sifatida namoyon bo'ladi. Tugallangan asar, agar keyingi matnlar boshqa muallif tomonidan asl matnda allaqachon yaratilgan va dolzarblashtirilgan estetik tizim asosida yaratilgan bo'lsa, uzluksiz davom etishi mumkin. Ko'pincha oldingi matn davom ettiruvchi tomonidan o'zini ifoda etish uchun sabab sifatida ko'rib chiqiladi [33].

Bizning fikrimizcha, komiks janri ketma-ket davom etish, ya'ni *suite* xususiyati bilan ajralib turadi. Komiksning o'ziga xos jihatlari jo'natuvchining maqsadlari bilan belgilanadi va jarayonning faol ishtirokchisi sifatida qabul qiluvchining muayyan intilishlarini aks ettiradi. Natijada, komiks turkumlari go'yo ommaviy o'quvchining "buyurtmasi" asosida yaratiladi va uning qiziqishlari hamda ehtiyojlariga mos keladi. Komiksning seriyaviyligi shunda namoyon bo'ladiki, unda bir xil

qahramonlar doimiy ravishda ishtirok etadi, ya'ni ularga faqat bitta sonda paydo bo'ladigan yangi qahramonlar qo'shiladi, shuningdek, odatiy vaziyatlar takrorlanadi, ularning ba'zilar an'anaviy tusga kiradi, bu esa ommaviy o'quvchining qiziqishlariga javob beradi.

Komiksning yuqorida keltirilgan xususiyatlari uni ommaviy madaniyatning alohida janri sifatida ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Fransis Lakassen birinchi bo'lib o'zining "Pour un neuvième art, la bande dessinée" kitobida komikslarni "to'qqizinchi san'at", kinoni esa "yettinchi san'at" deb atagan. Keyinchalik Grenstin, Freno-Deruel, Lefevr, Renar kabi boshqa ko'plab tadqiqotchilar ham komiksni xuddi shu tarzda tasniflagan [34].

Komiksda piktografik komponentlarning mavjudligi va ularning og'zaki komponentlar bilan o'zaro aloqasi rasmiy "bezak" emas, balki mazmuniy xarakterga ega. Turli tabiatli geterogen belgilarning o'zaro ta'siri natijasida ular o'zlariga xos bo'lmagan vazifalarni bajara boshlaydi va ma'no hosil qilish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Komiksning verbal va piktografik komponentlarining ichki o'zaro bog'liqligi ularning asosiy ma'noni ifodalash uchun birlashishida namoyon bo'ladi. Bu ularning sinkretikligidan dalolat beradi, bu esa matnning shunday tuzilishida ko'rinadiki, uning tarkibiy qismlarini shakllantirish differentsiatsiya yo'lidan emas, balki sinkretizatsiya, ya'ni verbal va piktografik qismlarning qo'shilishi yo'lidan boradi. Komiks elementlarining funksional birligi ularning yonma-yonligida emas, balki ma'noviy bog'liqligidadir.

Ta'kidlash joizki, komiks kabi ommaviy madaniyatning o'ziga xos hodisasi yaqinda lingvistik tadqiqot obyektiga aylandi. Shu paytgacha u faqat psixolingvistika, matn nazariyasi va semiotika nuqtai nazaridan o'rganilgan. Komiksni verbal va noverbal komponentlarning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilishga bag'ishlangan mavjud tadqiqotlar kam sonli va to'liq emas. Xususan, komiksning lingvistik tarkibi va uning o'ziga xosligi, komiks matnining milliy xarakter va imo-ishoralar bilan aloqasi kabi masalalar hali o'rganilmagan.

Shunday qilib, komiks ikki asosiy tizim - verbal va piktografik tizimlarning o'zaro ta'sirida shakllanadigan murakkab asardir. Uning tarkibiy qismlari turli tabiatli bo'lishiga qaramay, axborotni taqdim etishda ularning yuqori darajadagi muvofiqligi va maqsadga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kukreja V. et al. Comic exploration and Insights: Recent trends in LDA-Based recognition studies //Expert Systems with Applications. – 2024. – T. 255. – C. 124732.
2. Feng D., O'Halloran K. L. Representing emotive meaning in visual images: A social semiotic approach //Journal of Pragmatics. – 2012. – T. 44. – №. 14. – C. 2067-2084.
3. Cohn N. Comics, linguistics, and visual language: The past and future of a field //Linguistics and the Study of Comics. – London : Palgrave Macmillan UK, 2012. – C. 92-118.
4. Колесник О. С., Гуріна А. С. "Evil Mastermind" in the framework of a verbally modeled reality //Studia Philologica. – 2022. – №. 18. – C. 18-37.
5. Wissman K. K., Costello S. Creating digital comics in response to literature: Aesthetics, aesthetic transactions, and meaning making //Language Arts. – 2014. – T. 92. – №. 2. – C. 103-117.
6. Varnum R., Gibbons C. T. (ed.). The language of comics: Word and image. – Univ. Press of Mississippi, 2001.-p.9-13.
7. Burke L. The comic book film adaptation: exploring modern Hollywood's leading genre. – Univ. Press of Mississippi, 2015.-p.19-21.
8. WÜRSIG I. C. Un ejemplo perfecto de traducción cultural: la historieta gráfica (español-alemán) //V Encuentros complutenses en torno a la traducción: del 22 al 26 de febrero de 1994. – Editorial Complutense. 1995. – C. 527-538.
9. Lent J. Lianhuanhua //9ª Arte (São Paulo). – 2012. – T. 1. – №. 2. – C. 5-24.
10. Lahlou S. Ce que m'a dit le «Grand Robert» //Manger magique. Aliments sorciers, croyances comestibles. – Paris Hachette. -1994. – C. 109-119.
11. Fresnault-Deruelle P. Aspects de la bande dessinée //Comics and visual Culture. Research Studies from ten Countries. La bande dessinée et la culture visuelle. Comics und visuelle Kultur. München ua: Saur. – 1986. – C. 62-77.
12. Сонин А. Г. Комикс: психолингвистический анализ. – федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования "Алтайский государственный университет", 1999. 111 с- 111 с.
13. Novospasskaya N. V., Dugalich N. M. Terminological system of the polycode text theory //Russian Language Studies. – 2022. – T. 20. – №. 3. – C. 298-311.
14. Berg T. L., Berg A. C. Finding iconic images //2009 IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition Workshops. – IEEE, 2009. – C. 1-8.
15. McKee R. Dialogue: The art of verbal action for page, stage, and screen. – Hachette UK, 2016.

16. Bowen C. Grammar of the Shot. – Routledge, 2023. P.19-27.
17. Günay M. The Impact of Typography in Graphic Design //International Journal of Eurasia Social Sciences. – 2024. – Т. 15. – №. 57. – С. 1446-1464.
18. Kvernbekk T. Revisiting dialogues and monologues //Educational Philosophy and Theory. – 2012. – Т. 44. – №. 9. – С. 966-978.
19. Davies P. F. Comics as communication: A functional approach. – Springer Nature, 2019.
20. Козлов Е.В. Комикс как явление лингвокультуры : знак - текст - миф / Е.В. Козлов. - Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. - 183 с.
21. Сонин А.Г. Комикс : психолингвистический анализ / А.Г. Сонин. - Барнаул: Изд-во Алтайского государственного университета, 1999. - с. 111
22. Козлов Е.В. Комикс как явление лингвокультуры : знак - текст - миф / Е.В. Козлов. - Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. - с. 40
23. Dronova I. Object-based image analysis in wetland research: A review //Remote Sensing. – 2015. – Т. 7. – №. 5. – С. 6380-6413.
24. Выготский Л.С. Проблемы развития психики / Л.С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т.3. - с. 367.
25. Baron-Carvais A. La bande dessinée / A. Baron-Carvais. - Paris, 1985. - 126 p.
26. Вашунина И.В. Влияние формальной стороны иллюстрации на восприятие текста / И.В. Вашунина // Вестник Тамбовского университета. Серия : Гуманит. науки. - 2008. - № 7. - С. 122-127.
27. Masson P. R. The Sustainability of Fiscal Deficits (De la persistance et du caractère soutenable des déficits budgétaires)(La persistencia de los déficit fiscales) //Staff Papers-International Monetary Fund. – 1985. – С. 577-605.
28. Birch R. A. C. Myth in the Heroic Comic-book: a reading of archetypes from The Number One Game and its models : дис. – Stellenbosch: Stellenbosch University, 2008. С-15
29. Fresnault-Deruelle P. Aspects de la bande dessinée en France / P. Fresnault-Deruelle // Comics and visual culture. La bande dessinée et la culture visuelle. - München - New York - London - Paris, 1986. - P. 62-77.
30. Григорьева Н.Ю. Речевое воздействие комикса / Н.Ю. Григорьева // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах. Сборник статей участников V Международной научной конференции 26-27 апреля 2010 года. Том 2. - Челябинск, 2010. - С. 118-121
31. Peeters B. La bande dessinée : un exposé pour comprendre, un essai pour réfléchir / B. Peeters. - Paris : Flammarion, 1993. - 127 p.
32. Козлов Е.В. Серийность в паралитературе : интратекстуальные образования и издательские серии / Е.В. Козлов // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков : Человек и его дискурс : сб. науч. трудов. - М. : Азбуковник, 2003. - С. 201-211.
33. Genette G. Palimpseste. La littérature au second degré / G. Genette. - Paris : Seuil, 1982. - 467 p.
34. Moine F. Construire la légitimité culturelle du Neuvième Art. Le musée de la bande dessinée d'Angoulême //Belphégor. Littérature populaire et culture médiatique. – 2019. – №. 17.

UO'K 808.3

ADIB E.VOHIDOV VA S. YESENIN SHE'RIYATIDAGI VATAN VA YURT KONSEPTI TASVIRIDAGI O'XSHASHLIK VA DIFFERENSIALLIK

M.N. Ernazarova, katta o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya. *Vatan va yurt konsepti adabiyotda har bir davrning, har bir millatning o'ziga xos murakkab va chuqur hissiy-tarixiy obrazidir. Bu tasvirlar orqali shoirlar o'z milliy ruhi, o'zining ijtimoiy va madaniy hissiyotlarini, umuman, zamon va joyni tasvirlashda o'z individual va umumiy qarashlarini ifodalaydilar. Ushbu maqolada E.Vohidov va S. Yesenin she'riyatida Vatan va yurt kontseptsiyalarining o'xshashliklari va differensial xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Adiblar, differensial xususiyatlar, kontseptsiyalar, o'xshashliklar, madaniy qadriyatlar, vatan va yurt tasvirlari.*

Аннотация. *Понятие Родина и страна – это сложный и глубокий эмоционально-исторический образ каждой эпохи, каждого народа в литературе. Через эти образы поэты выражают свой национальный дух, свои социальные и культурные чувства, свои индивидуальные и общие взгляды при описании времени и места в целом. В данной статье анализируются сходства и дифференциальные особенности концептов Родина и страна в поэзии Э. Вахидова и С. Есенина.*

Ключевые слова: *Писатели, отличительные черты, концепции, сходства, культурные ценности, образы родины и страны.*

Abstract. *The concept of homeland and country is a complex and deep emotional-historical image of each era, each nation in literature. Through these images, poets express their national spirit, their social and cultural feelings, their individual and general views in describing the time and place in general. This article analyzes the similarities and differential features of the concepts of homeland and country in the poetry of E. Vohidov and S. Yesenin.*

Keywords: *Writers, differential characteristics, concepts, similarities, cultural values, images of homeland and country.*

Vatan va yurt konsepti adabiyotda har bir davrning, har bir millatning o'ziga xos murakkab va chuqur hissiy-tarixiy obrazidir. Bu tasvirlar orqali shoirlar o'z milliy ruhi, o'zining ijtimoiy va madaniy hissiyotlarini, umuman, zamon va joyni tasvirlashda o'z individual va umumiy qarashlarini ifodalaydilar. Shu nuqtai nazardan, sovet va post-sovet she'riyatining yirik vakillaridan bo'lgan E.Vohidov va S. Yesenin she'riyatida Vatan va yurt tasvirlari o'rganish uchun juda qiziqarli va ma'naviy ahamiyatga ega.

Vatan va yurt: umumiy tushunchalar. Vatan va yurt so'zlari adabiyotda ko'pincha bir-birini to'ldiruvchi va parallel ravishda ishlatiladigan tushunchalar sifatida qaraladi. "Vatan" so'zi odatda xalqning tarixiy, ijtimoiy, madaniy qadriyatlarini, milliy merosini, o'z-o'zini anglashni ifodalaydi, "yurt" esa, o'zida joy va tabiiy sharoitni, odamlarning yashash joyini tasvirlaydi. Shu tarzda, Vatan va yurt bir-biridan farq qilsa ham, ular bir-biriga bevosita bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida mavjud.

S. Yesenin she'riyatida Vatan va yurt tasviri. Sergey Yesenin Rossiya adabiyotining eng mashhur shoirlaridan biri bo'lib, uning she'riyatida Vatan va yurt mavzusi markaziy o'rin tutadi. Yesenin uchun Vatan — bu, birinchi navbatda, tabiat va uning go'zalligi bilan bog'liq bo'lgan chuqur hissiyotlar. Uning she'riyatida o'z yurti bilan bo'lgan aloqalar, tabiatning ulug'vorligi va bevosita qishloq hayoti, urushlar va tartibsizliklar asoratlari tasvirlanadi.

Yesenin "Vatan" kontseptsiyasi ko'proq idealistik va romantik bir tasvirga asoslanadi. U yurti haqida so'zlarida, Rossiyaning cheksiz dalalari, qadimiy mevali bog'lari va odamlarning ichki tinchligini tasvirlaydi. Misol uchun, "Rus qishlog'ida" she'rida u o'zining yurtini bunday tasvirlaydi:

"Chiroyli qishloq, xush bo'lgan yer, Tegirmonlar, bulbul o'ynab, chiqqan"

Bu she'rda Yesenin yurtning tabiiy go'zalligini va uning aholisining tinch va xotirjam hayotini yuksak baholaydi.

Yesenin uchun yurtning asosiy atributi — bu tabiat va uning go'zalligi. U ko'pincha tabiatni odam ruhining aks-sadosi sifatida ko'rdi va shuning uchun Vatanini sevgi va romantizm nuqtai nazaridan tasvirladi.

E.Vohidov she'riyatida Vatan va yurt tasviri. E.Vohidovning she'riyatida Vatan va yurt tasvirlari ko'plab tarixiy va ijtimoiy qatlamlarni o'z ichiga oladi. Vohidov o'z she'rlarida Vatan tushunchasini, millatning rivojlanishi, xalqning istiqbolga erishish yo'lida kurashini, inson huquqlarini va o'zlikni anglashni ta'riflaydi. Vohidovning she'riyatida Vatan tasvirlari faqat tabiiy go'zallik bilan bog'liq bo'lmay, balki xalqning ma'naviy izlanishlari, uning erkinlikka bo'lgan intilishi, shaxsning ijtimoiy roli kabi masalalar bilan ham bog'liqdir.

Vohidovning "Vatan" haqidagi fikrlarini "Vatan" she'rida quyidagicha ifodalaydi:

"Vatan, sening orzularing o'zgacha, Men seni yangilab, kutaman."

Bu she'rda shoir Vatanini faqat tabiiy yoki tarixiy qiyofada emas, balki uning kelajagi va istiqboli bilan bog'liq ravishda ko'rsatadi. Vohidovning yurtga bo'lgan muhabbati ijtimoiy va madaniy qadriyatlar, millatning mustaqilligi va rivojlanishiga bo'lgan ishonch bilan birlashtirilgan.

Vohidovning "yurt" tasviri esa ko'proq xalqning o'ziga xosliklarini, uning madaniy va tarixiy qadriyatlarini aks ettiradi. U o'z she'rlarida o'zbek xalqining qadimiy merosi, uning urf-odatlarini, madaniyati va milliy jihatlarini tasvirlaydi. Misol uchun, uning "O'zbekiston" she'rida yurtni xalqning ijodiy ruhi, unutilmas tarixiy yo'llar va ularning orzulari bilan bog'laydi:

"O'zbekiston — sening yurtning, Yurtimizni topdik, qaytib keldik."

Yurtning chuqur hissiyati orqali shoir xalqining o'zini anglash, o'z tarixiga hurmat ko'rsatish va mustaqillikni ta'kidlashga harakat qiladi.

O'xshashliklar. Yesenin va Vohidov she'riyatidagi Vatan va yurt kontseptsialaridagi asosiy o'xshashliklar quyidagilardir:

1. Har ikkala shoirda ham Vatan va yurt tabiiy go'zallik, yurtga bo'lgan muhabbat va bu muhabbatni ifodalashda yuksak hissiyotlar bilan bog'liq.
2. Yesenin va Vohidov she'rlarida ham yurt va Vatan insonning ichki olami va ijtimoiy kurashlari bilan chambarchas bog'liq.
3. Ikki shoirda ham yurt va Vatan tasvirlari orqali xalqning tarixiy izlanishlari va istiqloqlga intilishi tasvirlanadi.

Differensialliklar. Biroq, Yesenin va Vohidov she'riyatidagi Vatan va yurt kontseptsialari orasida muayyan differensialliklar ham mavjud:

1. Yesenin she'riyatida Vatan asosan tabiat, romantizm va qishloq hayoti bilan bog'liq bo'lsa, Vohidov she'riyatida Vatan ko'proq ijtimoiy, siyosiy va madaniy mavzularga asoslanadi.
2. Yesenin "Vatan" tushunchasi ko'proq idealistik, qadimiy va romantik, Vohidovning "Vatan" tasviri esa zamonaviy va ijtimoiy haqiqatlarga asoslangan.
3. Yesenin uchun yurt ko'proq tabiiy muhit, xalqqa bo'lgan muhabbat va urf-odatlar bilan bog'liq bo'lsa, Vohidov yurtni xalqning ijtimoiy va siyosiy jihatlarini ifodalovchi keng qamrovli tushuncha sifatida ko'radi.

Xulosa. E.Vohidov va S. Yesenin she'riyatidagi Vatan va yurt tasvirlarini o'rganish, o'quvchiga nafaqat adabiyotning chuqur qatlamlarini anglash imkoniyatini beradi, balki shoirlarning millat va Vatan haqidagi qarashlarini kengroq tushunishga yordam beradi. Bu she'rlar orqali o'quvchi xalqning tarixiy yo'llari, uning ijtimoiy va madaniy qadriyatlari, shuningdek, yurt va Vatan tushunchalarining zamon va joyga bog'liq ravishda qanday shakllanishi haqida yangi bilimlarga ega bo'ladi. Yesenin va Vohidovning asarlari orqali o'quvchi o'z yurti va Vataniga nisbatan yangi, kengroq nuqtai nazardan qarashni o'rganadi va uning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini anglashda chuqurroq his-tuyg'ularga ega bo'ladi.

Bundan tashqari, bu she'rlar o'quvchini milliy mustaqillik, tarixiy meros va madaniyatga hurmat bilan qarashga ilhomlantiradi. Har bir shoirning yurt va Vatan haqidagi tasvirlari o'ziga xos bo'lsa-da, ularning umumiy tematikasi — xalqning o'zligini anglash, erkinlikka intilish va tabiiy go'zallikka bo'lgan hurmat — o'quvchiga kuchli ma'naviy motivatsiya beradi. Shu tarzda, bu adabiy asarlar nafaqat adabiyot ixlosmandlari uchun, balki har bir kishiga o'z Vataniga bo'lgan munosabatini qayta ko'rib chiqish uchun foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova, G. (2005). *Adabiyotda yurt va Vatan kontseptsialari*. Tashkent: Universitet nashriyoti.
2. Frolov, V. (2012). *Yesenin va uning poetikasi: Vatan va tabiat*. Moscow: Sovetskiy pisatel'.
3. Yesenin, S. (1924). *Russkaya poetika i Vatan tasvirlari*. Moscow: Sovetskiy pisatel'.
4. Vohidov, E. (1980). *Vatan va yurt: she'riyat va madaniyat*. Tashkent: Adabiyot nashriyoti.
5. Norboevna, E. M., & Leonodovna, M. N. (2023). The concept of Homeland and Fatherland in the poetry of Sergei Yesenin and Erkin Vakhidov. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 21, 23-27.
6. Эрнazarова, М. Н., & Сарварова, М. С. М. (2024). Концепция родины в поэзии Сергея Есенина и Эркина Вахидова межкультурный анализ стихотворного цикла "Персидские мотивы". *International Journal of scientific and Applied Research*, 1(3), 3656-3666.

UO'K 811.11/12'23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TABRIK VA TILAKLARNING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

N.X.Ernazarova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "sotsiolingvistika" atamasi, ushbu faning paydo bo'lishi, sotsiolingvistika fanining asoschilari tomonidan berilgan ta'riflar, faning tilshunoslikdagi o'rni, asosiy maqsadi va vazifalari, shuningdek, ingliz hamda o'zbek tillaridagi tabrik va tilaklarning sotsiolingvistik jihatdan tahlili haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, tilshunoslik, jamiyat, yosh, nutq, ijtimoiy, jamiyat, madaniyat, muloqat.

Аннотация. В данной статье рассматривается термин «социолингвистика», возникновение этой науки, определения, данные основоположниками социолингвистики, её место в лингвистике, основные цели и задачи, а также проводится социолингвистический анализ поздравлений и пожеланий в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: социолингвистика, языкознание, общество, возраст, речь, социальный, культура, коммуникация

Abstract. This article discusses the term "sociolinguistics," the emergence of this field, the definitions provided by the founders of the discipline of sociolinguistics, its role in linguistics, its main goals and objectives, as well as a sociolinguistic analysis of congratulations and wishes in English and Uzbek languages.

Keywords: sociolinguistics, linguistics, society, age, speech, social, society, culture, communication

Til – kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan va aloqa vositasi sifatida xizmat qiluvchi ijtimoiy hodisadir. Uning ijtimoiy mohiyati tilning alohida shaxsga emas, balki butun jamiyatga xizmat qilishi orqali namoyon bo'ladi.

Sotsiolingvistika – tilshunoslikning tili uning mavjudligi bilan bog'liq ijtimoiy sharoitlarini o'rganadigan tarmog'i. Ijtimoiy sharoitlar bilan nazarda tutilayotgan narsa – til amalda ishlatilayotgan va rivojlanayotgan turli tashqi omillar to'plamidir: tilni qo'llovchi odamlar jamiyati, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, til egalarining yosh, ijtimoiy maqom, madaniyat va ta'lim darajasi, yashash joyi kabi farqlari, shuningdek, ularning muloqot holatiga qarab nutqiy xulq-atvoridir [1].

«Sotsiolingvistika» atamasi birinchi marta 1952-yilda amerikalik sotsiolog Germen Karri tomonidan ishlatilgan.

Zamonaviy sotsiolingvistikaning asoschilaridan biri, amerikalik tadqiqotchi Uilyam Labov uni ijtimoiy kontekstdagi tildan foydalanishni o'rganadigan fan sifatida ta'riflaydi. Ushbu ilmiy soha mutaxassislarining e'tibori tilning ichki tuzilishiga emas, balki tilni qanday ishlatadigan odamlar tomonidan, ma'lum bir jamiyatni tashkil etuvchi shaxslar tomonidan qanday foydalanishga qaratilgan. Shu bilan birga, tilning ishlashiga, foydalanilishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan barcha omillar hisobga olinadi: nutq egalarining turli ijtimoiy xususiyatlaridan (yosh, jins, ta'lim va madaniyat darajasi, kasbiy faoliyat turi) tortib, aniq nutqiy aktning ijtimoiy sharoitlarigacha. Quyidagi xususiyatlar nutq egalarining nutqiga ta'sir ko'rsatadi:

1. *Inson yashaydigan kasbiy va ijtimoiy muhit.* Bir xil kasbiy mansublikka ega bo'lgan odamlar ko'pincha ancha yopiq guruhlarni tashkil etadilar, o'zlarining tilini ishlab chiqadilar, va ushbu tilni bilish odamni shu guruhga mansub qilish omiliga aylanishi mumkin. Bugungi kunda bu — dasturchilar va kompyuter bilan professional ravishda bog'langan odamlarning tili: monitor – *ko'z*, kompakt-disklar – *blinlar*, foydalanuvchi – *yuser* va hokazo. Agar o'rganilayotgan ob'ekt bolalarning nutqi bo'lsa, unda ota-onaning kasbiy mansubligi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. K. Chukovskiyning «Ikki yoshdan besh yoshgacha» kitobida bolalar nutqining yorqin misollari keltirilgan: a) sotuvchining o'g'lining so'zlari: «Men hammani teng sevaman, lekin onamni bir raqam ko'proq»; b) yozuvchining o'g'lining so'zlari: «Dada, shu karuseldagi muharrirga ayting, nihoyat men aylanishim mumkinmi?» Keltirilgan misollar odamning kasbiy mansubligiga bog'liq bo'lgan nutqni ko'rsatadi.

2. *Ta'lim xarakteri.* Sotsiologlar texnik va gumanitar intellektualarning nutqini o'rganish asosida shuni aniqladilar-ki, texnik intellektualarning nutqi ko'proq kasbiy jargonning ta'siriga uchraydi, gumanitar intellektualarning nutqi esa ko'proq konservativdir va adabiy norma bo'yicha yuritiladi.

3. *Nutqiy vaziyat.* Turli muloqot vaziyatlari turli til vositalarini qo'llashni talab qiladi. Muloqot jarayonida bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan odamlar, ijtimoiy rollarning juft tizimi orqali aloqa o'rnatadilar. Rollarning turi nutq va nutqiy xulq-atvor xususiyatlarini belgilaydi. Buyruq intonatsiyalari o'qituvchi va shifokorning nutqida tabiiydir (Nafas oling! Nafasni ushlab turing!), ammo bu kasblarning vakillari ishbilarmon muloqotdan tashqariga chiqqanda, bunday intonatsiyalar yersiz bo'ladi. Qanday vaziyatlarda, qanday rollarni bajarishda, qanday tutumlarni olish kerakligi haqidagi tasavvur, tilni ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi.

4. Tilning funksionalligi *insonning yashash joyiga bog'liq* (masalan, «malako» – janubda, «moloko» – shimolda). Shaxsning nutqiga ta'sir qiluvchi omillar va ijtimoiy xususiyatlarini o'rganishdan tashqari, sotsiologiyatda o'zining vazifasini tilning rivojlanishi va funksionalligining tartibga solinishida ko'radi. Bu jarayonda tilga oid ba'zi hodisalarga bo'lgan baholarni tahlil qilish muhimdir, chunki odamlar ularni turlicha baholaydilar: ba'zilar til yangiliklarini osonlik bilan qabul qilsa, boshqalari konservativroq bo'lib, an'anaviy normani qo'llab-quvvatlaydilar. Hodisalarga bo'lgan baholarni o'rganish, ko'proq yoki kamroq obro'li shakllarni aniqlash imkonini beradi, bu esa tilning rivojlanishi va uning normativlarini yangilash nuqtai nazaridan muhimdir.

Shunday qilib, soziologiyatning ob'ekti til bo'lib, uning mavzusi – tilning funksionalligi va nutq omillarining aniqlanishi hisoblanadi.

Soziologiyatning yosh ilm sifatidagi o'ziga xosligi shundadir:

1) U haqiqatdan ham odamlar bilan ishlaydi, ular xato qilishi yoki normani buzishi mumkin. Soziologiyat uchun tilning funksionalligi xususiyatlarini tushunish muhimdir;

2) Soziologiyatning ob'ekti tilning funksionalligi bo'lib, til jamiyatda, ma'lum bir ijtimoiy tuzilishga ega bo'lgan jamiyatda funktsionallashadi. Shu sababli, soziologiyat tilni uning ijtimoiy kontekstida o'rganadigan fan sifatida ta'riflanishi mumkin [2].

Demak, zamonaviy sotsiologiyat — bu tilni ijtimoiy kontekstda, ya'ni uni ishlatadigan odamlar va ularning jamiyatdagi o'rniga qarab o'rganadigan fan. Sotsiologiyat tilning ichki tuzilmasidan ko'ra, uni kim va qanday sharoitda ishlatayotganiga e'tibor qaratadi. Sotsiologiyat — bu jamiyatdagi tilni, uning ishlash sharoitlarini va ijtimoiy omillarning nutqqa ta'sirini o'rganadigan yosh fan bo'lib, uning asosiy mavzusi — tilning funksionalligi va nutqiy holatlar tahlilidir.

U. Braytga ko'ra, sotsiologiyat tadqiqotlar til va jamiyat munosabatlari bilan bog'liq bo'ladi. Biroq bunday qarash ham noaniqlikni keltirib chiqaradi. Agar biz bunga aniqlik kiritadigan bo'lsak, unda til va jamiyat shunchaki qandaydir birliklarning majmuyi emas, balki ular struktura hisoblanadi. Mazkur holatda sotsiologiyatning vazifasi til strukturasidagi va ijtimoiy strukturadagi o'zaro munosabatlar tizimini ochib berish bo'ladi. Ya'ni sotsiologiyatning vazifasi lingvistik strukturaning sistematik qo'shma variatsiyalashuvini ko'rsatib berish, hatto, u yoki bu yo'nalishning tasodifiy aloqasini ochib berishdan iboratdir. Sotsiologiyatning asosiy vazifalaridan biri mazkur variatsiyalarning haqiqatan ham “erkin” emasligi, ularni sistematik, sotsial farqlar bilan o'zaro aloqada ekanligini ko'rsatib berishdir. Til farqliligini ana shunday keng planda tushunish sotsiologiyatning asosiy ob'ekti sanaladi [3].

Sotsiologiyat tilning ijtimoiy tabiatini tahlil qiluvchi asosiy soha hisoblanadi. Sotsiologiyat tilning ijtimoiy tabiatini yoritishda tarixiylik, hayotiylik, me'yoriylik, hududiylik kabi qator mezonlarga amal qiladi. Avvalo, til voqelik sifatida mavjud bo'lishi uchun muayyan tarixiy taraqqiyot bosqichini o'tishi kerak. Tilning paydo bo'lishi, yaxlit tizim tarzida shakllanishi, ijtimoiy hodisa sifatida mavjudligi uning tarixiylik bilan bog'liq. Tilning hayotiylik uning aloqa-munosabat vositasi sifatida mavjudligidir. Til hayotiylikni yo'qotsa, o'lik tilga aylanadi. Til hayotiy bo'lishi uchun shu tildan foydalanadigan jamiyat zarur bo'ladi. Ba'zan o'lik tillar qaytadan tirik tilga aylanishi mumkin, degan fikr ham mavjud va buning isboti sifatida ivrit tilini misol qilib keltirish mumkin. Bu qarashni nisbiy deb baholash kerak. Negaki, til aloqa munosabat vositasi sifatidagi ahamiyatini yo'qotdimi, uni sun'iy ravishda tiklab bo'lmaydi [4].

Til – bu jamiyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, u orqali insonlar o'zaro muloqot qiladi, qadriyatlar, hissiyotlar va munosabatlarni ifodalaydi. Tabrik va tilaklar nutq janri sifatida shaxslararo muloqotda muhim rol o'ynaydi. Ular insonlarning bayram, to'y, tug'ilgan kun, muhim yutuq va boshqa ijtimoiy voqealarga munosabatini bildiradi.

Sotsiologiyat nuqtai nazaridan tabrik va tilaklar quyidagi omillarga bog'liq:

Ijtimoiy maqom: Tabriklovchining va tabriklanuvchining ijtimoiy maqomi nutq uslubiga ta'sir qiladi.

Madaniy an'analar: Milliy urf-odatlar va qadriyatlar til vositalarida ifodalanadi.

Muloqot konteksti: Rasmiy va norasmiy vaziyatlar til tanlovini belgilaydi.

Yosh va jins: Tabrik uslubi va mazmuni yosh va jinsga qarab o'zgaradi.

O'zbek tilida tabrik va tilaklar ko'pincha tantanavor, samimiy va diniy yoki milliy an'analarga xos iboralar bilan boyitilgan bo'ladi.

Masalan:

Tug'ilgan kun:

"Tug'ilgan kuningiz muborak bo'lsin! Alloh umr yo'lingizni yorqin qilsin, baxt va sog'lik tilayman."

"Bugungi muborak tugilgan kuningiz bilan chin qalbdan tabriklayman. Uzoq umr toshdek qattik mekhr,iroda,sabr,shampan vinosidek jushkin hayot, chinor umriga teng umr tilayman. Yaqinlaringiz va biz dustlaringiz bahtiga doim sog' salomat buling.Sevilib sevib bahtli hayot kechiring. Kunglingizdagi jamiyki niyatlaringizga erishing, Dunyodagi barcha chiroyli va zur tilaklarni sizga tilayman." [5]

To'y:

"Yangi hayot yo'lingiz muborak bo'lsin! Baxtli va bardavom turmush tilaymiz."

Yutuqlar:

"Mukofotlar muborak bo'lsin! Bardavom bo'lsin."

Ingliz tilida tabrik nutqlari ko'proq shaxsiy, qisqa va norasmiy tarzda bo'ladi, lekin rasmiy holatlarda ham rasmiy iboralar ishlatiladi.

Masalan:

Birthday:

"Happy Birthday! Wishing you lots of love, laughter, and joy!"
"Wishing you a birthday as perfect as you are for me. Enjoy your day to the fullest!"

Wedding:

"Congratulations on your wedding! May your love grow stronger every day."

"Best wishes on this wonderful journey as you build your new lives together."

Achievements:

"Congratulations on your incredible success! I always knew you could do it, and I'm incredibly proud of you."

"Your determination and hard work have paid off in a big way. Congratulations on your excellent success!"

Yuqoridagi misolardan ingliz va o'zbek tillaridagi tabrik va tilaklarning xususiyatlaridan kelib chiqib quyidagicha tahlil qilish mumkin, ya'ni :

Xususiyatlar	O'zbek tili	Ingliz tili
Til uslubi	Tantanalilik, samimiylik	Soddalik, shaxsiylik
Diniy iboralar	Ko'p ishlatiladi	Kamdan-kam ishlatiladi
Rasmiylik darajasi	Yuqori	Kontekstga bog'liq
Murajaatchi	Ko'pincha ko'plikda (siz/sizlar)	Ko'pincha yagona (you)
Madaniy aks etish	An'anaviy qadriyatlar kuchli	Individualizm ustun

Ingliz va o'zbek tabrik hamda tilaklarining **sotsiolingvistik xususiyatlari** – bu ikki til va madaniyatda tabriklar va tilaklar qanday shakllanadi, qaysi holatlarda ishlatiladi, ularning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy vazifasi va ifoda uslublarini o'rganadi. Quyida asosiy o'xshashliklar va farqlar, shuningdek, ularning sotsiolingvistik aspektlari yoritib berilgan:

1. Madaniy asoslar.

O'zbek tilida: Tilak va tabriklar ko'pincha diniy, urf-odatga asoslangan. "Alloh umrini ziyoda qilsin", "Baxtli bo'li", "Yashnab-yashnab yuring", "Baraka toping" kabi so'zlar ishlatiladi.

Ingliz tilida: Tabriklar ko'proq individga yo'naltirilgan, diniy rang-baranglik kamroq: "Happy birthday!", "Congratulations!", "Best wishes!" kabi.

Sotsiolingvistik tafovut: O'zbek tilida kollektivistik (jamiyatga yo'naltirilgan) tamoyil kuchli, ingliz tilida esa individualistik yondashuv ustun.

2. Foydalanish kontekstlari.

O'zbek tilida: Tabriklar va tilaklar ko'proq rasmiy muhitda, katta-yoshli kishilarga nisbatan hurmatni ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, "Tug'ilgan kuningiz muborak bo'lsin!" – rasmiy shakl.

Ingliz tilida: Norasmiy muhitda ham ochiq ishlatiladi. Do'stlar orasida: "Have a great one!", "Cheers!" kabi qisqa, samimiy iboralar.

Sotsiolingvistik farq: O'zbek tilida ierarxiya (yosh, maqom) muhim; ingliz tilida esa tenglik va do'stona munosabat ustuvor.

3. Til vositalari.

O'zbek tili: Ko'proq so'zni bezatish, duo, maqol va iboralar ishlatiladi. Masalan, "Baxtli bo'1, yuzingdan kulgu arimasin", "Bolalaringizni rohatlarini ko'ring"

Ingliz tili: Oddiy, to'g'ridan-to'g'ri: "Wishing you all the best", "Good luck with your exams!", "Enjoy your special day!", "Have the best birthday ever!"

Farq: O'zbekcha tabriklarda poetik va diniy unsurlar kuchli; inglizchada esa oddiy, qisqa, mazmunan to'g'ri.

4. Jins va yoshga bog'liqlik

O'zbek tilida: Ayollarga nisbatan alohida e'tibor, hurmat ifodalanadi: "Tug'ilgan kuningiz bilan tabriklayman! Baxt, salomatlik, baxoriy iliqlik, orastalik va xayotiy quvvat tilayman! Har doim baxtdan yuzingizda quvonch quyoshi balqib tursin, barcha ezgu niyat-maqсадlaringiz ushalsin! Siz uchun xar narsaga tayyor turuvchi inson doimo yoningizda bo'lishiga tilakdoshman!"

Keksa kishilarga esa juda ehtiyotkorlik bilan tilak bildiriladi.

Ingliz tilida: Ko'p hollarda jins va yoshdan qat'i nazar, bir xil iboralar ishlatiladi: "Wishing you a birthday that's just as wonderful as you are!"

O'zbek va ingliz tilidagi tabrik va tilaklar sotsiokulturologik muhitga bog'liq. O'zbek tilida hurmat, diniy, oilaviy qadriyatlar ustuvor bo'lsa, ingliz tilida oddiy, tez, shaxsga yo'naltirilgan iboralar afzal ko'riladi. Bu farqlar kommunikatsiya jarayonida muhim bo'lib, til o'rganishda va tarjimada alohida e'tibor talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. М.Н. Запорожец Социоллингвистика Электронное учебное пособие © ФГБОУ ВПО Тольяттинский государственный университет», 2014.

2. Sh.Usmanova, N.Bekmuxamedova, G.Iskandarova Sotsiolingvistika (O'quv qo'llanma) Toshkent "Universitet", 2014.

3. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish Toshkent -2007 B.25 www.ziyouz.com kutubxonasi.

4. <https://www.shutterfly.com/ideas/happy-birthday-quotes/>

5. https://www.google.com/search?q=cEnglish+congratulations+on+achievements&oq=cEnglish+congratulations+on+achievements&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIJCAEQIRgKGKAB0gEJMjE0MzhqMG03qAIIsAIB&sourcoid=chrome&ie=UTF-8

6. <https://qwert.uz/2020/04/29/tugilgan-kun-uchun-tabriklar-matni-opaga/>

UO'K 378.811; 81'24

HARBIY LINGVISTIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA FORS TILINING STRATEGIK O'RNI VA O'QITUVCHI PEDAGOGIK MAHORATI

Sh.I. Ertayev, dots., O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarda lingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayonida fors tilining strategik ahamiyati va o'qituvchining pedagogik mahorati muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Fors tili harbiy sohada aloqalarni o'rnatish, maxfiy ma'lumotlarni tushunish va diplomatik munosabatlarda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada o'qituvchining metodik yondashuvi, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli hamda lingvistik treninglar orqali kursantlar tayyorgarligini oshirish usullari yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining lingvistik va madaniy bilimlari, ularning fors tilini samarali o'rgatishdagi o'rni alohida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: fors tili, harbiy lingvistik kompetensiya, pedagogik mahorat

Аннотация. В данной статье анализируется стратегическое значение персидского языка и педагогическое мастерство преподавателя как важные факторы в процессе формирования лингвистической компетенции у курсантов в высших военных учебных заведениях. Персидский язык рассматривается как важное средство установления связей в военной сфере, понимания секретной информации и ведения дипломатических отношений. В

статье освещаются методический подход преподавателя, его роль в развитии коммуникативных навыков, а также методы повышения подготовки курсантов через лингвистические тренинги. Особое внимание уделяется лингвистическим и культурным знаниям преподавателя и их значению в эффективном обучении персидскому языку.

Ключевые слова: персидский язык, военная лингвистическая компетенция, педагогическое мастерство

Abstract. This article analyzes the strategic importance of the Persian language and the pedagogical skills of the instructor as crucial factors in developing linguistic competence among cadets in higher military education institutions. The Persian language is considered a vital tool for establishing communication in the military field, understanding classified information, and engaging in diplomatic relations. The article highlights the teacher's methodological approach, their role in developing communicative skills, and methods of enhancing cadet preparation through linguistic training. Special attention is given to the instructor's linguistic and cultural knowledge and its significance in effectively teaching the Persian language.

Key words: Persian language, military linguistic competence, pedagogical skills.

Global siyosiy-ijtimoiy sharoitda xorijiy tillarni, xususan, fors tilini mukammal biladigan harbiy kadrlar tayyorlash strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu ehtiyoj nafaqat axborot xavfsizligi, balki xalqaro diplomatik munosabatlar va harbiy hamkorlikni rivojlantirish uchun ham dolzarbdir. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida fors tilini o'qitish jarayoni, ayniqsa, kursantlarda harbiy lingvistik kompetensiyani shakllantirishda o'qituvchining pedagogik mahoratini talab etadi.

1. Fors tilining harbiy sohaga ta'siri

Fors tili — tarixiy, madaniy va geosiyosiy jihatdan muhim til bo'lib, ayniqsa harbiy sohada o'ziga xos strategik o'ringa ega. Uni o'rganish harbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, xalqaro harbiy hamkorlikni mustahkamlash va razvedka faoliyatini samarali amalga oshirish uchun muhim hisoblanadi.

1. Geosiyosiy muhim hududlarda fors tilining ishlatilishi

Fors tili Eron, Afg'oniston (dari varianti) va Tojikiston (tojik varianti)da davlat tili sifatida ishlatiladi. Ushbu davlatlar Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqdagi strategik nuqtalarda joylashgan bo'lib:

- Eron – Yaqin Sharqdagi geosiyosiy kuch markazlaridan biri, yadro dasturi va harbiy siyosati bilan ko'plab xalqaro e'tiborni tortgan.
- Afg'oniston – terrorizmga qarshi kurash, xalqaro koalitsiya kuchlari bilan o'zaro aloqalar, xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha muhim harbiy hudud hisoblanadi.
- Tojikiston – O'zbekiston bilan qo'shni bo'lib, chegara xavfsizligi va Markaziy Osiyodagi suv-energetika muammolari fonida strategik ahamiyatga ega.

Demakki, ushbu hududlarda xizmat qiluvchi yoki bu davlatlar bilan aloqada bo'lgan harbiy mutaxassislar uchun fors tilini bilish katta ustunlik beradi.

2. Harbiy razvedka va axborot xavfsizligida fors tilining roli

Harbiy razvedka bo'linmalari uchun xorijiy matnlarni tahlil qilish, og'zaki yoki yozma ma'lumotlarni tarjima qilish, xorijiy harbiy materiallarni tushunish muhim vazifalardan biridir. Fors tilini bilish:

- Maxfiy audio va yozma materiallarni tahlil qilishda,
- Rasmiy yoki norasmiy manbalardagi axborotni o'zlashtirishda,
- Qo'shni davlatlar harbiy-siyosiy harakatlarini kuzatishda,
- Xalqaro harbiy konferensiyalar va uchrashuvlarda ishtirok etishda bevosita foyda keltiradi.

3. Diplomatik va ko'p tomonlama harbiy hamkorlikda til vositachiligi

Harbiy diplomatiya bugungi kunda kuchli vosita sifatida qaralmoqda. Fors tilini biluvchi harbiy mutaxassislar:

- Harbiy delegatsiyalar tarkibida tarjimon yoki muomala vakili sifatida qatnashishadi.
- Xalqaro mashg'ulotlar, o'quv dasturlari va seminarlarda fors tilida muloqot qilish orqali ishtirok etishadi.

- Qo'shma harbiy mashqlarda til vositachiligi vazifasini bajarishadi.

4. Madaniy kontekstni tushunish orqali harbiy operatsiyalarni yaxshiroq boshqarish

Harbiy amaliyotlarda til bilan birga madaniyatni ham chuqur tushunish kerak bo'ladi. Fors tilida so'zlashuvchilar bilan muloqotda madaniy nozikliklarni bilish:

- Harbiy amaliyotlarda aholi bilan muomala qilish,
- Mahalliy yetakchilar bilan muzokara yuritish,
- Tinchlikparvar missiyalar doirasida tushunmovchiliklarning oldini olishda muhimdir.

2. O'qituvchining pedagogik mahorati

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida fors tilini o'rgatish jarayoni murakkab va mas'uliyatli bo'lib, bu jarayonda o'qituvchining pedagogik mahorati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Pedagogik mahorat — bu nafaqat darsni samarali tashkil eta olish, balki kursantlarning ehtiyojlarini aniqlab, ularga mos metodik vositalarni tanlash, motivatsiyani oshirish va til o'rgatishda chuqur madaniy-psixologik yondashuvni ta'minlash demakdir.

1. Harbiy muhitga mos metodlarni tanlay olish

Harbiy soha o'ziga xos intizom, tezkor fikrlash va aniq muloqotni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi:

- Harbiy matnlardan foydalangan holda tahliliy o'qish mashg'ulotlarini tashkil etadi;
- Kursantlarning harbiy kontekstda nutqiy faolligini oshirish uchun situatsion mashqlar, rolli o'yinlar, debatlar o'tkazadi;
- Asoiy harbiy buyruq, ko'rsatma va xabarlar tarjimasini bilan bog'liq amaliy topshiriqlarni qo'llaydi.

2. Kursantlarda til o'rganishga motivatsiyani shakllantirish

Motivatsiya — bu til o'rganishda eng muhim omillardan biridir. Harbiy o'qituvchi o'zining nutqi, darsdagi faol ishtiroki va real hayotiy misollar orqali kursantlarga fors tilining dolzarbligini va amaliy ahamiyatini tushuntiradi. Bu quyidagilar orqali amalga oshadi:

- Eron yoki Afg'onistondagi real voqealar asosida tahliliy darslar;
- Diplomatik suhbatlar namunalaridan foydalanish;
- Fors tilini bilish orqali egallanadigan lavozim va imkoniyatlar haqida ma'lumot berish.

3. Til va madaniyat integratsiyasini ta'minlay olish

Til — bu faqat grammatik tizim emas, balki madaniyat, dunyoqarash va qadriyatlarning ifodasidir. O'qituvchi fors tilini o'rgatar ekan, u bilan birga forsiy madaniyat, urf-odatlar, nutq etiketi, madaniy muomala qoidalarini ham tanishtirishi lozim. Bu esa harbiy muloqotda madaniy sezgirlikni oshiradi va tushunmovchiliklarning oldini oladi.

4. Reflektiv yondashuv va individual yondashuv

Har bir kursantning tilda o'zlashtirish tezligi, qiziqish darajasi, psixologik holati turlicha bo'ladi. O'qituvchi:

- Darsdan so'ng o'z metodikasini tahlil qilib boradi (refleksiya);
- Kursantlar bilan individual ishlash (konsultatsiyalar, mustaqil topshiriqlarni nazorat qilish) orqali individual yondashuvni amalga oshiradi.

5. Texnologiyalardan foydalana olish

Zamonaviy pedagog o'z kasbiy faoliyatida texnologik vositalardan samarali foydalanadi:

- Audio va video materiallar orqali talaffuzni shakllantirish;
- Onlayn platformalar orqali mustaqil ta'limni tashkil etish;
- Virtual interaktiv topshiriqlar (quiz, testlar) yordamida bilimni baholash.

3. Harbiy lingvistik kompetensiyani shakllantirish usullari

Harbiy lingvistik kompetensiya — bu kursantlarning harbiy sohada muloqot qilish, buyruq berish, axborot qabul qilish va o'z fikrini aniq ifoda etish qobiliyatidir. Bu kompetensiyani shakllantirish nafaqat til bilimi, balki harbiy kontekstda tildan **tez, aniq va strategik** foydalanishni talab etadi. Uni rivojlantirishda kompleks metodik yondashuv zarur.

- ✓ Kommunikativ yondashuv asosida mashg'ulotlar tashkil etish
- ✓ Terminologik lug'at boyligini oshirish
- ✓ Harbiy yozma kompetensiyani shakllantirish
- ✓ Audio-matnlar asosida eshitish va tushunishni rivojlantirish
- ✓ Vizual vositalar bilan integratsiyalashgan o'qitish
- ✓ Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish
- ✓ Mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvni rivojlantirish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jo'rayev, S. (2021). *Harbiy tarjima asoslari va xorijiy til o'qitish metodikasi*. Toshkent: Harbiy nashriyot.
2. Karimova, D. (2020). *Pedagogik mahorat asoslari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

UDK 808.3

A COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS CONTAINING ZOONYMS IN UZBEK AND ENGLISH

M.D. Esonova, Master's degree student, Fergana State University, Fergana

G.F. Olimova, Master's degree student, Fergana State University, Fergana

N.R. Makhmudova, associate professor, PhD, Fergana State University, Fergana

ORCID:0009-0009-8967-4151

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi zoonim (hayvonlar bilan bog'liq atamalar) ishtirokidagi maqollarni semantik jihatdan qiyosiy tahlil qiladi hamda ularning metaforik ma'nolari va madaniy ahamiyatini o'rganadi. Maqollar til va madaniyatning ajralmas bir qismi bo'lib, ular jamiyatning qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari va dunyoqarashini o'zida mujassam etadi. Ingliz tilidagi zoonim asosidagi maqollar xalq og'zaki ijodi va lingvistik adabiyotda keng o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek tilidagi maqollar hali yetarlicha ilmiy tahlil qilinmagan.

Kalit so'zlar: zoonim, maqol, paremiologiya, metafora, o'zbek tili, madaniy semantika, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация. В этом исследовании проводится семантический сравнительный анализ пословиц с зоонимами (терминами, связанными с животными) на узбекском и английском языках, а также исследуются их метафорические значения и культурное значение. Пословицы являются неотъемлемой частью языка и культуры и воплощают в себе ценности, социальные нормы и мировоззрение общества. В то время как английские пословицы на основе зоонимов широко изучаются в устной и лингвистической литературе, узбекские пословицы еще недостаточно научно проанализированы.

Ключевые слова: зооним, пословица, паремиология, метафора, узбекский язык, культурная семантика, сравнительное языкознание.

Abstract. This study explores the comparative semantic analysis of proverbs containing zoonyms (animal-related terms) in Uzbek and English, focusing on their metaphorical meanings and cultural significance. Proverbs serve as linguistic and cultural artifacts that encapsulate the values, social norms, and worldview of a given society. While English zoonym-based proverbs have been widely examined in folklore and linguistic literature, the Uzbek equivalents remain significantly underrepresented in scholarly analysis. This research addresses that gap by investigating proverbs featuring commonly referenced animals such as dogs, cats, birds, and horses.

Key words: word: zoonym, proverb, paremiology, metaphor, Uzbek language, cultural semantics, comparative linguistics.

Introduction. Proverbs, as concise expressions of collective wisdom and cultural values, offer a unique window into the worldviews of different societies. When viewed through the lens of paremiology—the study of proverbs—they reveal deeply rooted beliefs, moral codes, and social behaviors. Among the many figurative elements in proverbial language, zoonyms (animal-based

expressions) are especially potent. Animals are not only part of the physical environment but also occupy symbolic space in cultural consciousness. The metaphorical use of animal terms in proverbs allows speakers to articulate abstract ideas such as loyalty, courage, deception, and social hierarchy in vivid and memorable ways.

This study presents a comparative semantic analysis of Uzbek and English proverbs containing zoonyms, to uncover how different cultures encode meaning through similar yet culturally nuanced expressions. With a focus on the figurative roles of frequently mentioned animals - dogs, cats, birds, and horses - this study examines how zoonyms-based proverbs reflect social values,

Main Body. Paremiology is the subfield of both linguistics and folklore, which is derived from the Greek word “parousia”- proverb, (παροιμία) focuses on collecting proverbs, proverbial saying, and aphorisms and examines their structure, meaning, function, and cultural significance. According to Wolfgang Mieder, a most well-known scholar of paremiology, “A proverb is a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals and traditional views in a metaphorical, fixed and memorizable form and which is handed down from generation to generation”.

In accordance to Oxford dictionary of proverbs, English proverbs are classified into three main groups, including Uzbek equivalences (Table 1).

Table

Categories	In English	In Uzbek
1. Abstract statements expressing general truths.	<i>Absence makes the heart grow fonder.</i> <i>Confession is good for the soul.</i> <i>Honesty is the best policy.</i>	<i>Ilm – nur, jaholat – zulmat</i> (emphasizing the importance of education and dangers of illiteracy). <i>Sabr – toshni eritar</i> (patience melts stone).
2. Using specific observations from everyday experience to make a point which is general.	<i>Don't put all your eggs in one basket.</i> <i>When spider webs unite, they can tie up a lion.</i> <i>A house divided cannot stand.</i>	<i>Baxtingga ishonma, barmog'ingga ishon</i> (emphasizing the value of hard work and putting an effort: rely on your hands, not your luck). <i>Tomchi tomchidan daryo bo'ladi</i> (drop by drop, the river is formed).

Proverbs and sayings with zoonyms (animal terms) can be found in almost all languages' vocabulary worldwide. The specific animals used and the connotations associated with them can vary across cultures and they can be symbols of particular social manners and human behavior.

Some Uzbek and English proverbs featuring specific types of zoonym are below classified along with their translations and interpretations.

Table 1 Uzbek proverbs with “It” (dog)

Proverbs	Direct translation	Interpretation
It hurar, karvon o'tar.	The dog barks, but caravan keeps moving on.	Ignore criticism and opposition.
It to'ygan kuni o'g'irlilik qilmas.	A dog doesn't steal when it is full.	When people are satisfied and basic needs are met, they do not engaged in socially negative actions.
Yomon it kunduzi hurar.	A bad dog barks during the daytime.	A foolish person makes their problem or negative sides known among the public. (A fool shows his foolishness)
Indamasni it qopar.	The dog bites the silent one.	If you do not speak up and defend yourself, you will be victim of someone else.
It akkilasa, og'ziga ur.	If the dog barks a lot, hit its mouth.	Stop someone from speaking loudly or violently.
It achchig'ini turnadan olar, Bit achchig'ini — burgadan.	The dog takes its anger out on the crane, the flea takes its anger out on the tick.	Powerless people who cannot manage their anger, try to make even weaker ones victimized. (Big fish eat little fish)
It itligini etar, to'n etagini yirtar.	The dog will do what a dog generally does, tearing the hem of the rope.	Everyone act according to their inherit character. (A pig will always return to the mud).

Discussion. Proverbs including dogs, a prominent zoonym across diverse cultures, frequently evoke themes of loyalty, reliability, and the human-animal bond, alongside broader explorations of inherent nature and social stratification.

Conclusion. Zoonyms are one of the major layers of each nation's language. They are mainly metaphorical and serve to expressively represent positive or negative qualities of human nature, relationships between people in society, and everyday life. Zoonyms actively participate in the proverbs and idioms of almost all world languages, reflecting the nation's attitude towards the animal world, their characteristics, and life experiences. Proverbs and idioms with zoonym components are valuable resources not only from a linguistic point of view but also from the perspective of folklore studies and ethnography.

REFERENCES:

1. Liddell, H. G. (1925). A Greek-English lexicon (Vol. 2). Oxford: Clarendon Press.
2. Maxmudova, N., & Mo'yidinova, [Initial]. (2024). O'zbek va ingliz tillarida zoonimlarning strukturaviy va semantik tadqiqi [Structural and semantical study of zoonyms in Uzbek and English languages]. Farg'ona.
3. Mieder, W., & Tóthné Litovkina, A. (1999). Twisted wisdom: Modern anti-proverbs. Burlington, VT: The University of Vermont.
4. Mirzayev, T. R., Musoqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2005). O'zbek xalq maqollari [Uzbek folk proverbs]. Tashkent: Sharq.
5. Sobirov, A. (2004). O'zbek tilining leksik sat'hini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish [Lexical level of the Uzbek language based on the principle of systems of systems]. Tashkent: Ma'naviyat.
6. Speake, J. (Ed.). (2015). The Oxford dictionary of proverbs (6th ed.). Oxford University Press.
7. Wikipedia contributors. (n.d.). Proverb. Wikipedia. Retrieved from <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Proverb>

UO'K 81-13

QAHHOR BAXSHI IJODIDA INNOVATION YONDASHUVLAR VA O'ZIGA XOS USLUBLAR

G.Fazilova, mustaqil izlanuvchi, O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston xalq baxshisi Qahhor baxshi Rahimovning dostonlar kuylashdagi o'ziga xos uslubi, innovatsion yondashuvlari, boshqa baxshilardan uning farq qiluvchi ijro uslubi, Sherobod dostonchilik maktabining davomchisi sifatida yaratgan asarlarining poetik jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: folklor, nomoddiy meros, doston, baxshi, madaniyat, ijro, ijrochi, ovoz, san'at, innovatsiya, maktab, qadriyat, an'ana.

Аннотация. В статье раскрывается уникальный стиль узбекского народного бахши Каххора бахши Рахимова в исполнении эпосов, его новаторские подходы, его исполнительская манера, отличия от других бахши, поэтические аспекты его произведений как продолжателя Шерабадской школы эпической поэзии.

Ключевые слова: фольклор, нематериальное наследие, эпос, бахши, культура, исполнение, исполнитель, голос, искусство, новаторство, школа, ценность, традиция.

Abstract. The article reveals the unique style of the Uzbek people's bakhshi Kahhor bakhshi Rakhimov in performing epics, his innovative approaches, his performing style, differences from other bakhshi, poetic aspects of his works as a continuer of the Sherabad school of epic poetry.

Key words: folklore, intangible heritage, epic, bakhshi, culture, performance, performer, voice, art, innovation, school, value, tradition.

Folklorning eng qadimiy va katta yo'nalishi bu dostonlar hisoblanadi, doston ijrochilari esa baxshilardir. Dostonchilik xalqimizning qadimiy va noyob, nomoddiy merosi ekan, uning kuchidan doim foydalanishimiz kerak. Insoniyat tafakkuri bugun ham qadimiy nolalar va dastlabki bilimlarga asoslanadi. Insonyat o'z ma'naviy ildizini yaxshi anglasagina, kelajakka ishonch bilan qadam qo'yadi. Bugun san'atning yangi-yangi yo'nalishlari rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, lekin dostonchilik o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatib kelmoqda.

Baxshichilik san'ati qadimiy an'analarga asoslanib, bir kishi ijrosida, ichki ovozda, do'mbira yoki boshqa yakka soz jo'rligida badiha yo'li bilan jonli jarayonda kuylanadi. Baxshichilik san'ati

o'ziga xos qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, u insoniyat tafakkuri rivojiga katta hissa qo'shib kelmoqda. Shuning uchun ham xalqimizning ko'hna va betakror san'ati namunasi bo'lgan baxshichilik san'ati YUNESKOning "Insoniyat nomoddiy madaniy merosining representativ ro'yxati"ga kiritildi. Folklor dunyo jamoatchiligining katta qiziqishiga sabab bo'lishi, uning qadimiy san'at ekanligidan dalolat beradi [Imomnazarova Sh.1.1].

Dostonchilik buyuk bir millatning qadriyati, merosi. Xalq og'zaki ijodida namoyon bo'layotgan neki bor, u xalqniki. Biz uning ijrochilarimiz. Biz kitobni bir boshdan yodlab olib kuylamaymiz. Kuy ham, so'zlar ham holatdan kelib chiqib, quyilib keladi. Bunda duo bor, bunda odob-axloq, vatanga muhabbat, yigitning yigitday bo'lishi, botirning botirday bo'lishi kerakligi kabi bir qancha qadriyatlar bor [Madiyeva R. 2.1].

Baxshichilik – she'riyat, musiqa va ijrochilik mahoratini o'zida mujassam etgan bebaho san'at. Baxshi – terma, qo'shiq va dostonlarni saqllovchi, yoddan kuylovchi, aytuvchi, avloddan-avlodga yetkazuvchi san'atkor, xalq dostonchisidir. Uning shirali ovozi, do'mbirasidan taralayotgan kuy inson qalbini beixtiyor to'lqinlantiradi, junbushga keltiradi. Baxshilar repertuarining hajmi bir xilda bo'lmaydi, quyma quloq, zehnli, qobiliyatli, iqtidorli, yuksak hofiza quvvatiga ega bo'lgan baxshilar ko'plab dostonlarni yod biladi.

Bundan 2-3 ming yil avval doston ijrochilariga – "baxshi" nomi berilgan bo'lib, "baxshi" so'zi mo'g'ulcha va buryatcha – baxsha (bag'sha – ma'rifatli, o'qituvchi), turkmanlarda – bag'shi, qoraqalpoqlarda – baqsi va hokazo tarzida ishlatilgan [Sarimsoqov B., Mirzayev T. 3.2].

Milliy o'zlikni anglashda, an'ana va urf-odatlarini saqlab qolishda insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatida tan olingan baxshichilik san'ati atoqli baxshilar, shoirlar, folklorshunos olimlarning fidoyi mehnati bilan rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, bu san'atning saqlab qolinishi va rivojlanishida bevosita baxshilarning o'rni katta.

Baxshilar azaldan so'z sohiblari, tuyg'u zargarlari bo'lgan. Dostonlar qatida vatanparvarlik, do'stlik, sadoqat, mardlik xislatlarini odamlarga yuqtirishda zamonlar osha ko'prik bo'lib xizmat qilib keladi [Odinayeva N. 4.1].

Qodir baxshi Rahimov o'g'li, O'zbekiston xalq baxshisi Qahhor baxshi Rahimov zabardast ijodkorlardan biri hisoblanadi. Qahhor baxshi Surxondaryo, Qashqadaryo dostonchilik an'analari jonli ijroda davom etishi va taraqqiyotida munosib hissa qo'shib kelayotgan, o'z ijro maktabini yaratgan baxshilar sirasiga kiradi.

Haqiqatan ham, Qahhor baxshining otasi Qodir baxshi o'z davrining zabardast, otashnafas baxshilaridan biri bo'lib, Sherobod dostonchilik maktabining davomchilaridan bo'lgan. U Umir baxshi Safar o'g'li hamda Rajab baxshi Normurod o'g'liga shogirdlikka tushib, baxshichilik sirlarini o'rgandi [Ramazonov K. 5.2].

Qahhor baxshi bir tomondan doston va termalar ijro etgan bo'lsa, ikkinchi tomondan folklorshunos mutaxassislar tomonidan uning ijodi ilmiy tadqiq etila boshlandi. Shuning uchun ha bugungi kunda Qahhor baxshi ijodiy merosiga qiziqish katta. Uning ijrosida dostonlari butun dunyo bo'ylab kuylab kelinmoqda.

Qahhor baxshi bolaligidan maktab ko'rgan ijodkor. Uning otasi, taniqli baxshi Qodir Rahimov o'z davrida Markaziy Osiyo mamlakatlarida taniqli shaxs bo'lgan. Uning oilasida doimo baxshilar uchrashuvi bo'lib turgan. Surxondaryo, Qashqadaryo, Turkmanistonlik taniqli baxshilar Qodir baxshi xonadonida muntazam mehmon bo'lib turib, tonggacha doston va termalar ijro etishgan.

Qahhor baxshi otasidan olti yoshidan do'mbira chertishni o'rgangan. Voyaga yetganida mustaqil dostonchi bo'lib yetishgan. Repertuarida "Alpomish", "Kuntug'mish", "Yodgor", "Yusuf va Zulayho", "Rustamxon", "Boloyim", "Oysuluv", "Balogardon", "Ollanazar", "Olchinbek", "Murodxon", "Sohibqiron", "Malika ayyor", "Nurali va semurg", "Chambil qamali", "Kelinoy", "Yozi bilan Zebo" kabi uning 80 dan ortiq doston hamda 1000 ga yaqin termalari mavjud.

Qahhor baxshi ijro etgan dostonlarning barchasi badiiy jihatdan pishiq, til nuqtai-nazaridan mukammal. U kuylagan dostonlardagi tasviriy vositalar o'z o'rnida ishlatilganligi, mubolag'a va o'xshatishlar esa nihoyatda hayratlanarli darajada tasvirlanganligi Qahhor baxshining so'zga chechanligi, jozibali badihago'yiligi va epik bilimiga, kuchli xotiraga ega ekanligidan dalolatdir. Shu bois, Qahhor baxshi kuylagan doston va termalar xalqchil, ta'sirli hamda qiziqarliligi bilan ajralib

turadi. Qahhor baxshi ijodida syujetlar, epik an'analar, quyma misralar va doimiy istioralardan iborat juda katta poetik manba mavjud.

Baxshi bir dostonni necha joyda kuylasa ham bir xilda kuylamaydi. Kuylash jarayonida do'mbira nag'malari o'zgarishi, ohanglar, auditoriya va voqelikka qarab shakllanishi, voqealar tizimi goh qisqa, goh uzun bo'lishi va matn ijodiy badihada o'zgarib borishi kuzatilgan. Bu o'zgarishlar baxshining kayfiyati va tinglovchilar auditoriyasiga qarab belgilanadi. Ammo, baxshi kuylaganda goh terma, goh doston bo'lsin, an'anaga qat'iy amal qilishi talab etiladi, -deydi Qahhor baxshi Rahimov.

“Qahhor baxshi tug'ma oliyjanob inson, mehmondo'st, Alpomishday tanti, Go'ro'g'lidek bag'ri keng, Ravshanbekday sevimli, Avazbekdek sadoqatli ijodkordir. Uning quvvai-hofizasining kengligi nodir talant sohibi ekanligi u borgan davralarda ko'rinadi.

Qahhor baxshining boshqa baxshilardan farqi shundaki, har qanday doston yoki termalarni kuylashga kirishar ekan, u ijroga innovatsion yondashadi. Xususan, u albatta, Olloh nomini yodga oladi, unga iltijo qiladi. Masalan:

Ey yoronlar aytaya bitta hikoyat,

Ollohimdan agar bo'lsa inoyat.

Ijrodan avval, baxshi payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga salovatlar aytadi. Shuningdek, ustozi bo'lmish otasi Qodir baxshi nomini yodga oladi. U ijrodan oldin go'yoki otasidan ruxsat olishi kerakligini biladi, uning o'gitlarini qalbidan o'tkazadi. Bu baxshining sulola rahnamolariga, ustozlarga hurmat ko'rsatishi va minnatdorligini ko'rsatadi.

Baxshi an'anaviy doston aytishga kirishishda dastlab sozda kuy ijro qilib, so'zda do'mbirasini maqtashga o'tadi. Baxshi borki sozini avaylaydi, qadrlaydi, muqaddas biladi, uning ilohiy ohanglar tarqatishiga ishonadi va shu orqali tinglovchilar ruhiyatini ko'taradi, charchog'ini yozadi, ertangi kuniga umid uyg'otadi.

Qahhor baxshi doston yoki termalarni ijrosiga kirishar ekan, tuyg'ularini bir joyga jamlab, ovozlarga kuch berib, quvvai-hofizasini namoyon etadi. Qahhor baxshi mahorati uning Sherobod dostonchilik maktabi asoschilarining merosini yaxshi bilishi, ularga individual yondashishi, keng dunyoqarashi va chuqur bilimidan dalolat beradi. Shuningdek, baxshiga baho berishda avval ham, hozir ham uch holat birligiga-qiziqarli matni, yoqimli kuy, shirador ovozga e'tibor qaratilgan. Ana shu uch birlikni saqlay olmagan baxshi, mukammal, profesional baxshi hisoblanmagan.

Qahhor baxshi qobiliyati va ijro mahorati to'g'risida fikr bildirar ekan, olim A.Ergashev “to'rt san'at sohasi mutaxassissi bajaradigan ishni bir kishi uddalashichi? Hayratlantiradi, hayratlangani uchun ham tinglovchilar o'z kuychisini sevadi, ardoqlaydi, hurmat bildiradi, yana ilhomlantiradi”, -deb ta'kidlaydi [Эргашев А. 6.324].

Sherobod baxshichilik maktabi vakillari “Go'ro'g'li”, “Alpomish”, “Rustamxon”, turkumidagi dostonlarni kuylash bilan birga, o'zlarining repertuaridagina xos epos namunalari ko'p bo'lgan. Surxondaryoda baxshichilik keng rivojlangan bo'lsa-da, lekin Sherobod dostonchilik maktabi o'zining alohida o'rniga ega bo'lgan [Boborahimov Sh.I. 7.34].

Bu maktab vakillari respublikaning boshqa hududlaridagi baxshilardan do'mbirani ko'p va xilma-xil ohanglarda ijro etishi, “Hasanxon” turkumi kam kuylagani holda “Avazxon” va “Nurali” turkumi dostonlarini alohida mehr bilan aytish jihatidan ham ajralib turgan. Go'ro'g'lining nevarasi Nurali haqida 20 tadan ortiq doston fikrimizni asoslaydi. Shuningdek, respublikada hech qaysi maktabning hududiy doirasi Sherobod dostonchilik maktabichilik keng emas.

Surxon-Qashqa vohasi dostonchiligi haqida fikr yuritganda shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu hududlarda dostonchilik an'anasi ancha kuchli va qadimiy xususiyatlarini saqlagan holda rivojlanib, jonli ijroda badiiy salohiyatini saqlab keldi. Epik an'anaga munosabat, ya'ni ustoz va shogird, baxshi shaxsi va uning doston ijrosi, an'ana va badiha, jamoa va individual ijod, soz va so'zning badiiy ta'sir kuchiga alohida e'tibor kabi xususiyatlar voha baxshilarining o'ziga xos uslub yo'nalishlaridan hisoblangan.

Qahhor baxshi mahorati shundaki, tarixiy shaxs (momosi) tuyg'ularini, qarashlarini, tafakkurini, bolasidan bevaqt ayrilgan barcha onalar-ayollarning , kechinmasi darajasiga ko'tarib, badiiy umumlashtirib bera oldi [Эргашев А. 8.335].

Qahhor baxshi doston va termalar kuylab, tarix qa'ridagi navolarga jon beradi, doston eshitganlarni olis xayollari bilan o'zligini tanishiga, ajdodlari, jon tomirlarini xotirlashga undaydi. Qahhor baxshi novator ijodkor va mohir ijrochi sifatida ko'z o'ngimizda gavdalanar ekan, uning yana katta yutug'i tarixiy shaxslar, xususan, buyuk tariqat yo'nalishi ijodkori, avliyo va go'yanda "Maxtumquli" dostonini yaratgani, dostonida bu allomani bo'y-basti bilan ko'rsata olgani hamda uni jo'shqin kuylaganida ko'rinadi.

U ham shoir, ham ijrochi sifatida baxshilar tomonidan yillar davomida aytib kelingan dostonlarga yangicha ruh kiritdi, o'zi yozgan dostonlari esa tarix va bugungi kunni bog'laydi. Uning baxshichilik san'atiga olib kirgan ijro uslubi o'zida mavjud qobiliyatning natijasidir. U Sherobod dostonchiligi maktabini zamonaviy doston va termalar bilan boyitdi. Kuchli xotira va doston kuylashda o'ziga xos kleshilarni yaratganligi bir nafasda katta-katta dostonlarni soatlab ijro qilish imkonini beradi. U moziyga qarab ijro qiladi, kelajakni yorqin tasavvur qiladi.

Sherobod dostonchilik maktabining davomchisi, jo'shqin va sehrli ovoz sohibi Qahhor baxshi ustoz-shogirdlik an'analari davom etib, qadimiy ijro an'alariga nisbatan rioya qilinayotganligi dostonchilik san'atini nisbatan saqlanishi va davom etishiga sabab bo'lmoqda. Biror mintaqada poetik maktab yaralsa, u yerda bosh ustoz va o'nlab shogird yoki shu sohaning mutaxassislari yetishib chiqadi, ustoz-shogirdlik an'anasi bardavom bo'ladi [9.27].

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham baxshichilik maktablari haqida gapirar ekan, "Dostonchilik va baxshichilik-milliy g'ururimiz. Uning zamiridagi ezgu qadriyatlarni xalqimizga yetkazish lozim. Baxshichilik maktabi xalq og'zaki ijodining noyob durdonalarini asrashga, uni rivojlantirishga, baxshilarning obro'sini ko'tarishga xizmat qilishi kerak", deb o'rinli ta'kidlagan edi [Мирзиёев Ш.М.10.1].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Qahhor baxshi o'ziga xos ijodkor. U o'tmish va bugunning ko'prigi, katta maktab ko'rgan, o'z maktabini yaratgan, baxshilar sulolasini davom ettira olgan, turkiy dunyo tamadduniga katta hissa qo'shib kelayotgan alloma baxshi. U o'ttizdan ortiq shogirdlar yetishtirgan, shulardan beshtasi O'zbekiston xalq baxshisi bo'lgan.

Bugungi kunda respublikamizning turkiy dunyoda baxshichilik san'atini keng targ'ib qilish, turkiy tilli davlatlar baxshilari o'rtasida ijodiy muloqot o'rnatish, ustoz baxshilarga munosib hurmat ko'rsatish, baxshichilik namunalarini yozib olish va kelajak avlodlarga yetkazish yo'lidagi davlat-huquqiy siyosati ham alohida e'tiborga molik. Bu siyosat bevosita hassos Qahhor baxshidek ijodkorlar orqali amalga oshiriladi.

Xalqimizning milliy o'zligini, qadimiy tarixi va tilini, uning hayot tarzi, an'ana va urf-odatlarini o'zida mujassam etadigan, umumbashariy madaniyatning ajralmas qismi sifatida tan olingan baxshichilik san'ati atqali folklorshunos olimlarimiz bilan birga Qahhor baxshidek fidoyi mehnati, ijodiy tafakkuri bilan dostonlar, xalq termalari, laparlar, aytishuvlar kuylab kelayotgan ijodkorlar mehnati orqali saqlab kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imomnazarova Sh. Folklor asarlari milliy og'zaki merosimiz. URL:<https://interonconf.org/index.php/rus/article/view/290>.
2. Madieva R Baxshi kuylaydigan dostonlar. URL:<https://yuz.uz/news/baxshi-kuylaydigan-dostonlar>. 20.03.2021-yil.
3. Sarimsoqov B., Mirzaev T. O'zbek xalq poetik ijodi.-Toshkent.: 1992.-B.2.
4. Odinaeva N. Qo'rqaman, o'tgan baxshilar bizdan og'rinmayaptimikan – Shodmon baxshi Xo'jamberdiev. URL:<https://oyina.uz/kiril/article/692>.
5. Ramazanov K. Oylab doston aytish yoki davradan chiqib ketish: o'zbek baxshichiligi qanday rivojlangan?URL:<https://sputniknews.uz/20250104/baxshichilik-tarix-baxshilar-manzil-davlatlar-47098991.html>.
6. Эргашев А. Бахши бадияти. –Қарши.: “Насаф” нашриёти, 2015.-Б.324.
7. Boborahimov Sh.I. Baxshichilik san'ati Surxondaryo tarixida. -T.: "Lesson Press" nashriyoti, 2022.-Б.34.
8. Эргашев А. Бахши бадияти. –Қарши.: “Насаф” нашриёти, 2015.-Б.335.
9. Шерна бахши ва унинг авлодлари (достон).-Термиз.: “Сурхон-нашр”, 2002. -Б.27.
10. Мирзиёев Ш.М. Достончилик ва бахшичилик-миллий г'уруримиз. URL:<https://daryo.uz/k/2018/01/20/shavkat-mirziyoyev-dostonchilik-va-baxshichilik-milliy-gururimiz>.

THE EXTENSIVE USE OF THE GENRE METAPHOR IN ABDULLA KAHHAR'S
“DUMLI ODAMLAR”(TAILED PEOPLE), ANTON CHEXOV'S “СМЕРТЬ
ЧИНОВНИКА”(THE DEATH OF A GOVERNMENT CLERK) AND SOMERSET
MAUGHAM'S “THE LUNCHEON” STORIES

Gavharoy Isroiljon qizi, DSc, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan
M.Muhammadova, student, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqola turli adabiy an'analarga mansub uchta hikoyada metaforaning qo'llanilishini o'rganadi: Abdulla Qahhorning “Dumli odamlar” asari, Somerset Maughamning “The Luncheon” (“Nonushta”) va Anton Chexovning “Смерть чиновника” (“Mulozimning o'limi”) hikoyalari. Har bir muallif metaforani ijtimoiy tanqid, ruhiy iztirob va psixologik chuqurlikni ifodalash vositasi sifatida qanday qo'llaganini tahlil qiladi. Ushbu qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, metafora – bu madaniy chegaralarni kesib o'tuvchi va umumiy insoniy muammolarni ochib beruvchi universal adabiy vositadir.

Kalit so'zlar: adabiy an'alar, ijtimoiy tanqid, hissiy iztirob, psixologik chuqurlik, ikkiyuzlamachilik, manipulyatsiya, madaniy chegaralar.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование метафоры в трёх рассказах, принадлежащих к разным литературным традициям: «Dumli odamlar» (Хвостатые люди) Абдуллы Каххора, «The Luncheon» (Завтрак) У. С. Моэма и «Смерть чиновника» Антона Чехова. Сравнительный анализ показывает, что метафора – это универсальное художественное средство, пересекающее культурные границы и раскрывающее общие человеческие проблемы.

Ключевые слова: литературные традиции, социальная критика, эмоциональные переживания, психологическая глубина, лицемерие, манипуляция.

Abstract. This article explores the use of metaphor in three short stories from different literary traditions: “Dumli odamlar” (Tailed people) by Abdulla Kahhor, “The Luncheon” by W. Somerset Maugham, and “Смерть чиновника” (the Death of a Government Clerk) by Anton Chekhov. It analyzes how each author uses metaphor as a tool to express social critique, emotional struggle, and psychological depth. The comparison shows that metaphor is a universal device that crosses cultural boundaries and reveals common human concerns.

Key words: literary traditions, social critique, emotional struggle, psychological depth, hypocrisy, manipulation.

Writers often use different techniques to make their stories more interesting and meaningful. One of the most powerful of these techniques is the metaphor. A metaphor helps to explain ideas or emotions by comparing one thing to another, often in a creative and symbolic way. In literature, metaphors are not only found in sentences or descriptions, but sometimes the entire story can carry a deeper meaning. When a story belongs to a certain genre, like comedy, satire, or realism, the features of that genre can also act like a metaphor. This is called a genre metaphor – when the overall style and tone of the story represent a deeper idea or message. Metaphor (from Greek “**metaphora**” – **transfer, shift**) is one of the most widespread types of figurative language, based on analogy and similarity. A metaphor is the use of a word not in its literal meaning but in a transferred sense based on similarity. Naturally, not every similarity demands metaphorical expression – metaphor is used when two objects or phenomena have features in common. For example, in the phrases “golden autumn”, “golden era”, the word “gold” is metaphorical. In the first case, the word “gold” is taken for its color, and in the second – for its value. Artistic texts often metaphorically associate concepts beyond their literal meanings. The meaning of a metaphor in a text is deep and multifaceted because its meaning depends on the context and the semantic association with surrounding words. These associations enrich the overall meaning of the expression. For example, taken out of context, the metaphor “the water broke” sounds unclear, and its metaphorical nature may be lost. A metaphor can represent a wide semantic field, serving not only a naming (denotative) function but also an

expressive (connotative) one. It expands the imagination and conceptual depth of language. [14:169] Examples: «*Spring of youth*», «*Eyes are stars*», «*A lion-hearted man*», «*The eyes of the sky*» (meaning stars). All this show how metaphor functions beyond direct meaning, providing artistic and emotional richness. [14:170]

Sometimes metaphors appear as individual words or phrases, but in many stories, the whole style or genre of the story acts as a metaphor. This is what we call a genre metaphor – when the way a story is told (through comedy, satire, or irony) helps to express a deeper message. In this literature review, we look at how three short stories from different cultures use genre metaphor to comment on social problems: *Dumli Odamlar* (*Tailed people*) by Abdulla Qahhor (Uzbek), *The Luncheon* by Somerset Maugham (English), and *Смерть чиновника* (*The Death of a Government Clerk*) by Anton Chekhov (Russian).

In *Dumli Odamlar* (*Tailed people*) by Abdulla Kahhor, the use of satire is central. The two people guide and tourist argue seriously about whether ancient people had tails. For example we can come across with this sentence in this story “*Mehmon nomerni ko‘zdan kechirdi, yarqirab ko‘zini qamashtirayotgan jihozlarni birma-bir ushlab, silkitib, tirnoqlab, hidlab ko‘rdi,*” [A.Qahhor “*Dumli odamlar*” 1930:11] (The guest examined the room, touching, shaking, scratching, and smelling each of the shiny furnishings that dazzled his eyes) that we see a strong example of behavioral metaphor. On the surface, the guest is simply examining a hotel room, but his exaggerated actions – touching, shaking, scratching, and smelling the shiny furniture – suggest a much deeper meaning. The phrase “*yarqirab ko‘zini qamashtirayotgan jihozlar*” (the dazzling furniture) is not just about brightness; it symbolizes luxury, comfort, and wealth – things that seem strange or overwhelming to the guest. The genre – satire – acts as a metaphor for how dangerous it can be when people accept information without questioning it. Qahhor is warning his readers: if society follows false ideas, it cannot grow or move forward. In another example “*Jonim xalqumimga keldi. Lekin o‘zimni bosdim.*” [A.Qahhor “*Dumli odamlar*” 1930:15] contains a strong metaphor expressing deep emotional tension. Literally, “my soul came up to my throat” suggests a life-threatening situation, but in metaphorical terms, it reflects an overwhelming feeling of fear, stress, or emotional pressure. It shows that the person is so affected by what’s happening that they feel on the verge of breaking down or losing control. The second part, “*o‘zimni bosdim*” (I held myself back), adds to the metaphor by showing the inner struggle – the person is trying hard to control their emotions despite the intense pressure. This kind of metaphor doesn't just describe a physical action; it reveals a powerful emotional state through expressive language. For instance the sentence “*Yigirma-yigirma besh minutning har biri bittadan so‘g‘ tishimni sug‘urib olgandek bo‘lib o‘tdi*” .” [A.Qahhor “*Dumli odamlar*” 1930:18] is a vivid example of metaphor. Literally, it says that each minute felt like a tooth was being painfully pulled out. Of course, no actual teeth are being removed — this is a metaphorical expression used to describe emotional or psychological suffering during a very difficult or uncomfortable period of time [11:136]

In *Смерть чиновника* (*The Death of a Government Clerk*) by Anton Chekhov, the metaphor is built through tragic irony. The main character, Ivan Chervyakov, accidentally sneezes on a high-ranking official. He apologizes again and again, becoming more and more nervous. For example in one sentence, “**Но вдруг лицо его поморщилось, глаза подкатились, дыхание остановилось...**” [A.P.Chexov “*The Death of a Government Clerk*” 1883:32] The phrase *But suddenly his face twisted, his eyes rolled back, his breath stopped...* uses metaphors to show how strongly the character reacts — “*his eyes rolled back*” doesn't just describe a movement but shows he was shocked or overwhelmed, and “*his breath stopped*” isn't meant literally but shows that the moment was so intense or frightening that it felt like he couldn't breathe, helping the reader feel the stress and drama he is going through. Ivan's growing fear and shame eventually cause his death. This is not just a personal tragedy – it is a metaphor for how much power and fear were connected in society. Chekhov uses this simple story to criticize how people can feel worthless just because they are lower in the social hierarchy. The tragic tone and short form of the story make the metaphor even stronger.

In *The Luncheon* by Somerset Maugham, the story is told in a humorous and ironic way. The narrator agrees to have lunch with a woman who says she eats “lightly.” But at the restaurant, she

orders salmon, champagne, and asparagus, while he only eats the cheapest item on the menu. For example, the woman says, *"I never eat anything for luncheon,"* just before ordering the most expensive food. This ironic situation becomes a metaphor for social manipulation and dishonesty. The woman's polite and elegant behavior hides her selfish intentions. Maugham uses humor to show that some people can take advantage of others by acting kind or sophisticated, especially when they come from a higher class.

In Abdulla Qahhor's "Dumli odamlar", metaphor is used both directly and indirectly to portray the conflict between superstition and reality, and to emphasize the clash between modern thinking and deep-rooted myths. The story revolves around a foreign tourist searching for the mythical "tailed people", and the local retired guide who helps him. Qahhor cleverly uses the metaphor of "dumli odamlar" (tailed people) as a symbol of false beliefs, misunderstandings, and the way legends can mislead even educated people [5:63]

In Anton Chekhov's "The Death of a Government Clerk", metaphor plays a role in building the absurdity and tragic comedy of the protagonist's exaggerated fear of authority. Expressions such as "his eyes rolled back" and "his breath stopped" serve as metaphors to describe extreme anxiety and panic [12:135]

In Somerset Maugham's "The Luncheon", metaphor is used with a more ironic and satirical tone. Many everyday expressions are enriched with metaphorical meanings. For instance, phrases like "the smell of the melted butter hit my nose", or "a bright and friendly flash of her white teeth", are metaphorical in nature. They are not meant to be taken literally, but instead show how the narrator experiences the lunch not as a pleasant meeting, but as a slow and painful process of being manipulated by a woman pretending to be modest, while consuming expensive dishes. The phrase "the bill came", too, though simple, is a personified metaphor – the bill does not literally come on its own, but it becomes a moment of emotional climax, representing the burden of politeness and societal pressure.

In conclusion, the close examination of metaphor in Abdulla Qahhor's "Dumli odamlar", Somerset Maugham's "The Luncheon", and Anton Chekhov's "The Death of a Government Clerk" clearly shows that metaphor is not just a beautiful or poetic device, but a strong and effective method of expressing emotions, social situations, and deeper meanings within a short story. Each of these three authors, writing from different cultures and time periods, uses metaphor to highlight a unique message – but what connects them is their ability to use language creatively to show what cannot always be said directly. Qahhor's story uses metaphor to explore the tension between myth and truth, and how imagination can be both beautiful and misleading. The "tailed people" are not real, but they stand for how deeply people can believe in false ideas, and how storytelling can be used not to lie, but to gently correct and guide. His main character does not confront or insult the foreign guest – instead, he uses a symbolic act (the photograph) to show the truth. This is not only a metaphor for honesty, but also for patience, wisdom, and peaceful communication between cultures. [15:154] In Maugham's "The Luncheon", metaphor and irony work together to paint a picture of social inequality, personal discomfort, and the pressure of appearances. The narrator's experience is full of polite suffering, as he tries to impress a woman who pretends to eat little but ends up consuming the most expensive food. Metaphorical expressions such as "the smell hit my nose" or "she flashed her teeth" help us feel the narrator's helplessness and inner frustration. These small details carry big meanings – and they show how powerful metaphor can be in telling a story full of emotion in a short amount of words. In Chekhov's "The Death of a Government Clerk", metaphor is used to express absurd fear, psychological breakdown, and the cruelty of the bureaucratic system. The main character dies not from physical pain, but from emotional stress – and this is the central metaphor of the story: fear can kill. Chekhov's simple and sometimes funny language hides deep criticism of the society that teaches people to value status more than human dignity. His metaphors show how exaggerated and tragic our reactions can become when we let fear control our lives. [8:147] From all of this, we understand that metaphor is not something extra or optional in literature – it is essential.

REFERENCES:

1. Abrams, M. H., & Harpham, G. G. 2015. *A Glossary of Literary Terms* (11th ed.). Boston: Cengage Learning, -p:384.

2. Chekhov, A. P. *Смерть чиновника, Осколки*, 1883
3. Eagleton, T. *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1983, -p:244
4. Halliday, M. A. K. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold. 1978, -p:256
5. Islomov, S. *Abdulla Qahhor adabiy merosi va badiiy tafakkuri*, Toshkent 2015, -p:220
6. Jakobson, R. *Linguistics and Poetics*. Cambridge, 1960, -P:350–377
7. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. 1980, -p:242.
8. Leech, G. N. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman. 1969, -p:250.
9. Lodge, D. *The Art of Fiction*. London: Secker & Warburg. 1992, -p:224.
10. Maugham, W. S. *The Mixture as Before*. London: William Heinemann. 1940, -p:312.

UDK 808.5

TAGMA'NO HODISASI VA UNING YANGI TURI XUSUSIDA

M.Gaziyeva, DSc, dots., Farg'ona avlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada pragmalinqvistikaning xususiy masalalaridan biri bo'lgan tagma'no hodisasi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, tagma'no terminining fanda ilmiy asoslanishi yuzasidan olimlar qarashlari tahlilga tortiladi. Tagma'no hodisasining turlari tasnifi masalasiga alohida e'tibor qaratilib, uning yangi kriptotip tagma'no degan yangi turi dalillanadi.

Kalit so'zlar: pragmalinqvistika, tagma'no, tagma'no turlari, muallif tagma'nosi, kitobxon tagma'nosi, kriptotip tagma'no.

Аннотация. В статье рассматривается феномен подтекста, являющийся одним из частных вопросов прагмалингвистики. Также анализируются взгляды ученых на научное обоснование термина "подтекст" в науке. Особое внимание уделяется вопросу классификации типов феномена подтекста, и обосновывается его новый вид - криптотипный подтекст.

Ключевые слова: прагмалингвистика, подтекст, типы подтекста, авторский подтекст, читательский подтекст, криптотип подтекст.

Abstract. The article examines the phenomenon of subtext, which is one of the specific issues in pragmalinguistics. It also analyzes scholars' perspectives on the scientific basis for the term "subtext" in academic research. Special attention is given to the classification of subtext types, and a new category - cryptotypic subtext - is introduced and substantiated.

Key words: pragmalinguistics, subtext, types of subtext, author's subtext, reader's subtext, cryptotype subtext.

Tilda har bir unurning o'z vazifasi, ma'no doirasi va boshqa unsurlar bilan bog'lanish qonuniyatlari mavjud. Bu qonuniyatlar matnda muallifning ma'lum bir maqsadi asosida leksik-semantik vositalar, sintaktik-stilistik butunliklar orqali namoyon bo'ladi. Badiiy matnlarda borliqdagi voqea-hodisalarga bo'lgan muallifning xususiy munosabati ba'zan ochiq aytilmay, yashirin tarzda, ya'ni tagma'no ko'rinishida ifoda etiladi. Matnning semantik strukturasi tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan tagma'no ruscha ilmiy adabiyotlarda "podtekst" termini bilan yuritiladi. Bu termin o'zbek tilida "matn ichidagi matn" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilshunosligida "tagma'no" termini M.Hakimov fikriga ko'ra, "nutq ishtirokchilari tomonidan ochiq ifoda etib bo'lmaydigan matn ostidagi ichki yashirin fikr"[1. 185-208; 2. 94]; propozitsiya vositasida oshkora qilinadigan hukm ichidagi hukm" [3. 90]deb izohlanadi. Rus tilshunosligida esa "podtekst" nomi bilan yuritilgan hodisaga nisbatan maxsus terminologik lug'atlar[4; 5]da izoh ko'zga tashlanmaydi. Mana shu faktning o'zi tagma'no hodisasi hali batafsil yoritilmagan muammo sifatida dolzarblik kasb etishini ko'rsatadi. Tagma'no (podtekst) termini rus tilshunosligida pragmalinqvistika sohasi bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari[6;7;8;9]da uchraydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, tagma'no hodisasini ifodalovchi bu termin dastlab adabiyotshunoslik sohasidagi ishlarda qo'llangan bo'lib, keyinchalik bu hodisaning lingvistik xususiyatlarini aniqlashga ehtiyoj paydo bo'lganidan so'ng o'zbek tilshunosligida ham pragmalinqvistika sohasidagi izlanishlarda qo'llana boshladi. Bu hodisa o'zbek tilshunosligida amalga oshirilgan pragmalinqvistik izlanishlarda "tagma'no" [1] so'zi bilan yuritila boshlandi. Demak, pragmalinqvistikaga taalluqli bo'lgan mazkur termin va hodisa birgina

tilshunoslik fanining obyekti bo'lib qolmasdan, uni adabiyotshunoslik sohasining tadqiqot obyekti sifatida o'rganish ancha ilgari boshlangan. Shuning uchun ham tagma'no hodisasini ifodalashga xizmat qiladigan bu so'z har ikki sohaning terminologik apparati sifatida qo'llanadi. Shunday bo'lsa-da, bu termin va u ifodalagan tushunchalar mohiyati bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud bo'lib, hodisaga xos xususiyatlar hali to'la ma'noda o'rganib bo'linganicha yo'q. Ana shunday muammolar sirasiga tagma'no turlarini tasniflash masalasini ham kiritish mumkin. Bu borada ham olimlar tomonidan yakdil bir fikrga kelinmagan. Professor M.Hakimov matndagi tagma'no o'zining ifoda asosiga ko'ra quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'lishini ta'kidlaydi:

1. Fonopragmatik tagma'no. 2. Stilopragmatik tagma'no. 3. Metaforik tagma'no. 4. Individual xususiy tagma'no. 5. Ekspressiv tagma'no. 6. Monologik akt ma'no ko'rinishi [2. 99-105].

“Har qanday matn ikki ong, tasavvur – hosil bo'luvchi va qabul qiluvchining tutashishi, birlashishi natijasida hosil bo'ladi. Agar yana ham aniqroq aytadigan bo'lsak, tagma'noning ikki ko'rinishi haqida gapirish mumkin. Badiiy kommunikatsiya ishtirokchilarining har biri shaxsiy, individual subyektiv salohiyati asosida o'zi uchun tanlab oladi. Shu ma'noda muallif tagma'nosi va kitobxonning tagma'nosi kabilarni ajratish mumkin. Demak, matndagi verbal ifoda tasvirida muallif tomonidan borliqning badiiy idroki uchun o'ziga xos tagma'no tanlansa, kitobxon badiiy matnni o'qish jarayonida o'zining dunyoqarashi asosida tagma'noni o'ziga xos olamning konseptual manzarasi orqali idrok qiladi. Matn va undagi tagma'no idrokida muallif va kitobxon tasavvuri ularning o'ziga xos intellektual salohiyati asosida yuz bergani uchun o'zaro farqlanadi” [10. 35].

Lisoniy birliklarning yashirin ma'nosiga oid qarashlar tilshunoslikda yangi yo'nalish deb e'tirof etilsa-da, aslida tilning implitsit strukturasiga taalluqli qarashlar yirik tilshunos olimlar tomonidan ancha ilgari aytilgan. Yashirin fikrlar ifodasiga oid g'oyalar taniqli tilshunos olimlar B.L.Uorf va I.A.Boduen de Kurtene qarashlariga borib taqaladi. “B.L.Uorf 1936-yilda “kriptotip”, 1938-yilda “yashirin kategoriya” kabi terminlarni taklif qiladi. I.A.Boduen de Kurtene esa “yashirin lisoniy tasavvurlar” (потаенных языковых представлений) ning katta guruhleri haqida gapiradi” [9. 47]. Implitsit kategoriyaga oid terminlar turli sohaga mansub lug'atlarda quyidagi tartibda izohlanadi: “kripto...” grekcha *kryptos* so'zidan olingan bo'lib, sir, hali ma'lum bo'lmagan, yashirin [11. 268] kabi ma'nolarni anglatadi. Boshqa lug'atlarda esa “*kriptogramma*” – maxfiy belgi yoki ishoralar bilan yozilgan xat yoki yozuv, degan ma'noda ishlatilishi ko'rsatiladi. Demak, B.L.Uorfning yashirin grammatika konsepsiyasiga taalluqli bo'lgan “*kriptotip*” atamasini yuqoridagi etimologik tahlillarga asoslangan holda quyidagicha izohlash mumkin. “*Kriptotip*” terminining birinchi qismi grekcha *kryptos* so'zidan olingan bo'lib, maxfiy degan ma'noni anglatadi, mazkur terminning ikkinchi qismi hisoblangan “*tip*” atamasi esa B.L.Uorf nazariyasiga ko'ra, fikrlarning yashirin tipi yoki inson tafakkuriga xos asosiy g'oya mohiyatini beruvchi fikr tushunchasini ifodalashga xizmat qiladi.

Bunga misol tariqasida A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidan bir epizodni keltirish mumkin, asar mazmunidan ma'lumki, uning bosh qahramoni Anvar munosabatini ifodalashda muallif o'z fikrlarini tagma'no orqali bayon qiladi. Jumladan, boshqalarning bilishi shart bo'lmagan hamda Anvar uchun qimmatli bo'lgan maslahat aktiga asoslangan fikrlar tagma'no usuli orqali ifodalanadi:

Qiziq, “*boqiy so'zni Shayxi Sa'diydan o'qursiz, deb xatni muxtasar qildim...*” Bu jumla bilan nima demakchi? – Bu ham kinoya, – dedi Anvar, – bundan so'ng menim to'g'rimda o'ylamay, bo'sh vaqtingizni Shayxi Sa'diy o'qub kechiringiz, demakchi bo'lsa kerak. ... – Men: “Kitobning ichida yana bir xat bor, qolg'an so'zni shundan o'qursiz” deb. “Ehtimol sizniki to'g'ridir, – deb alang'ladi. – Bu ham bir erinmaganlik bo'lsin; kitob ichini axtarib ko'raymi? (A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon”)

Asar mazmunida “*boqiy so'zni Shayxi Sa'diydan o'qursiz*” jumlasidagi fikr tagma'no usuli bilan berilgan bo'lib, uning oshkora shaklida Anvarning g'animlari uchun Ra'no va uning onasini ahvoli haqidagi xabar anglashiladi. Bundan tashqari Anvarning o'zi xat mazmuni bilan tanishar ekan, matn interpretatsiyasi, izohida mutlaqo boshqacha assotsiatsiya ko'zga tashlanadi. Matn tarkibidagi mazkur: Qiziq, “*boqiy so'zni Shayxi Sa'diydan o'qursiz, deb xatni muxtasar qildim...*” Bu jumla bilan nima demakchi? – Bu ham kinoya, – dedi Anvar, – bundan so'ng menim to'g'rimda o'ylamay, bo'sh vaqtingizni Shayxi Sa'diy o'qub kechiringiz, demakchi bo'lsa kerak. ... Aynan mazkur parcha mazmuniga ko'ra Anvar xat matni mazmunini noto'g'ri idrok qiladi. Anvar tomonidan matn orqali

berilgan propozitsiya tushunilgani holda, bu mazmun tarkibiga yashirilgan tagma'no assotsiatsiya qilinmaydi. Matn mazmunini noto'g'ri talqin qilish noadekvat assotsiatsiya hisoblanadi.

Biroq muhabbatda sadoqati Anvardan ham qolishmaydigan Ra'no qolgan fikrlarni Shayx Sa'diy kitobi orasidagi ikkinchi maktubdan o'qishiga urg'u beradi. Bu yozuvchining o'ziga xos mahoratini ko'rsatadi. Muallif fikrlarni tagma'no orqali berar ekan, metonimik ma'no ko'chish usulidan unumli foydalanadi: "...**boqiy so'zni Shayxi Sa'diydan o'qursiz**" jumlasini orqali boshqalarning ko'rishi mumkin bo'lmagan xatni Shayx Sa'diyning kitobi sahifalari orasiga yashirdim". Bu, albatta, muallifning mahorati, muallif tufayli yaratilgan Ra'noga xos bo'lgan muhabbatga sadoqat namunasidir. Demak, matn mazmunida aks etgan va satrlar orasiga yashirilgan tagma'noni to'liq va mukammal anglash uchun muallif adekvatlik omillaridan foydalanadi. Kitobxonning matndagi fikrlarni idrok qilish qobiliyati ham bu jarayon bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu fikrlar asosida biz yuqoridagi misolni tagma'noning yangi turi – **kriptotip tagma'no** sifatida batafsil asosladi. Yuqoridagi tagma'no turlariga qo'shimcha ravishda kriptotip tagma'no ham mavjudligi ilmiy jihatdan dalillandi.

Yuqoridagilar asosida shuni aytish mumkinki, tagma'no hodisasi ham, uning turlarini tasnif qilish masalalari ham to'liq ma'noda yakunlangan emas. Bu boradagi olimlar qarashlaridagi turli xil fikrlarning mavjudligi shu yo'nalishdagi yangidan-yangi tadqiqotlarning yaratilishiga turtki bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. док. дисс. – Тошкент, 2001. – Б. 185-208.
2. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б. 94.
3. Xudoyberganova D. Antroposentrik tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Tubo nashr, 2022 – Б. 90.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов.энциклопедия, 1969. – 608 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Вахтель Н.М. Прагмалингвистика в таблицах и схемах. – Воронеж, 2006.
7. Гурочкина А.Г. Прагматический аспект теории коммуникации. – Санкт-Петербург, 2000.
8. Маслова Ю.А. Введение в прагмалингвистику. – М., 2010.
9. Матвеева Г.Г. Основы прагмалингвистики. – М.: Инфра-М, 2022.
10. Лелис Е.И. Подтекст как лингвоэстетическая категория в прозе А.П.Чехова. – Ижевск: Удмуртский университет, 2013. – С. 35.
11. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 268.

UO'K 81-13

QARG'ISH SO'ZLAR - IJTIMOY VA KOMMUNIKATIV HODISA SIFATIDA

R.Gulomova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek, rus va ingliz tillaridagi qarg'ishlarning sotsiolingvistik ahamiyati diniy, madaniy, tarixiy va ideologik kontekstlarda tahlil qilinadi. Qarg'ishlar odatda axloqiy me'yorlarga zid hodisa sifatida talqin qilinsa-da, bu maqola ularni shunchaki emotsional portlash emas, balki identitetni shakllantiruvchi, ijtimoiy ierarxiyani aks ettiruvchi va kuch munosabatlarini mustahkamlovchi yoki rad etuvchi diskursiv vosita sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotda Timothy Jay, Judith Butler va Olga Iriskhanova kabi olimlarning ishlari asosida qarg'ishlarning gender, yosh va ijtimoiy maqomga qarab qanday ishlatilishi va baholanishi tahlil qilinadi. Misollar orqali qarg'ishlar til orqali shaxsiy va ijtimoiy norozilik, qarshilik yoki bo'ysunish kabi holatlarni qanday ifodalashini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Qarg'ish, sotsiolingvistika, diskurs kuchi, performativlik, identitet, tabu til, gender, madaniy kontekst, qarshilik, emotsional nutq

Аннотация. В статье рассматривается социолингвистическое значение проклятий в узбекском, русском и английском языках в контексте религиозных, культурных, исторических и идеологических факторов. Автор предлагает выйти за рамки морально-нормативной оценки и рассматривает проклятия как дискурсивные инструменты, выражающие идентичность, укрепляющие или оспаривающие властные отношения и отражающие социальную иерархию. На основе трудов Тимоти Джея, Джудит Батлер и Ольги Ирисхановой анализируется, как проклятия используются в зависимости от пола, возраста и социального

статуса говорящего. Сравнительный подход позволяет показать, что проклятия — это не только эмоциональная реакция, но и важный элемент языкового перформанса и культурного нарратива.

Ключевые слова: Проклятия, социолингвистика, дискурсивная власть, перформативность, идентичность, табуированная лексика, гендер, культурный контекст, сопротивление, эмоциональная речь

Abstract. This article investigates the sociolinguistic significance of imprecations in Uzbek, Russian, and English within broader cultural, historical, religious, and ideological contexts. Moving beyond normative or moral evaluations, it analyzes curses as expressive, symbolic, and discursive tools that negotiate identity, reflect social hierarchies, and reproduce or resist power dynamics. By integrating the works of scholars such as Timothy Jay, Judith Butler, and Olga Iriskhanova, the paper reveals how curse expressions are tightly interwoven with gender, age, and social status, and how their usage varies depending on sociocultural norms. Through comparative examples, the study shows that imprecations function not only as emotional outbursts but also as deeply embedded elements of linguistic performance, identity politics, and cultural narrative.

Keywords: Imprecations, sociolinguistics, discursive power, performativity, identity, taboo language, gender, cultural context, resistance, emotional speech

Kirish. Til – insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, u orqali nafaqat axborot uzatiladi, balki kuch munosabatlari, ijtimoiy pozitsiyalar, identitetlar va qadriyatlar ham ifodalanadi. Har bir jamiyat til vositasida o‘z ichki strukturasini – ijtimoiy ierarxiya, madaniy me‘yorlar, rasmiy va norasmiy rollar tizimini aks ettiradi. Ayniqsa, ijtimoiy jihatdan normativga zid yoki taqiqlangan til birliklari – xususan, qarg‘ishlar – ushbu strukturalarning eng murakkab va bahsli jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi.

Qarg‘ishlar odatda jamiyatda salbiy baholanadigan, emotsional portlash yoki jahl ifodasi sifatida qaralsa-da, sotsiolingvistik yondashuvda ular ijtimoiy identitet, kuch va qarshilikning ifodasi sifatida qaraladi. Bu maqolada qarg‘ishlar tilshunoslikda ko‘p hollarda e‘tibordan chetda qolgan, ammo jamiyatdagi ko‘plab muhim ijtimoiy va madaniy holatlarni ifodalovchi kuchli vosita sifatida tahlil qilinadi. O‘zbek, rus va ingliz tillaridagi qarg‘ishlar misolida ular orqali kuch qanday ifodalanishi, kimlar bu kuchdan foydalanish huquqiga ega ekani va qanday kontekstlarda bu vosita ishlatilishi tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu maqola sifatli sotsiolingvistik tadqiqot metodlariga tayangan bo‘lib, tahlil predmeti sifatida og‘zaki va yozma nutqda qo‘llaniladigan qarg‘ishlar olingan. Tanlangan korpuslar turli ijtimoiy kontekstlardan: xalq og‘zaki ijodi, zamonaviy internet diskursi, adabiyot namunalari, ijtimoiy tarmoqlar va kundalik og‘zaki muloqotdan iborat. Asosiy e‘tibor qarg‘ishlarning kim tomonidan, qanday holatda va qanday maqsadda qo‘llanilishiga qaratilgan.

Nazariy asos sifatida quyidagi yondashuvlar tanlandi:

- Timothy Jayning emotsional nutq va ruhiy portlashga oid psixolingvistik tahlillari,
- Judith Butlerning performativlik va nutq orqali kuch munosabatlarini ishlab chiqarish haqidagi nazariyasi,
- Olga Iriskhanovanning rus tilidagi “mat” atamalarining ijtimoiy maqom, jins va til ierarxiyasiga oid diskursiv tahlili.

Tadqiqotda gender, yosh, ijtimoiy maqom, milliylik kabi o‘zgaruvchilar kesimida qarg‘ishlar qanday qo‘llanilishi va baholanishi o‘rganildi. Til birliklari intersubektivlik va kontekstual muloqot doirasida baholandi.

Natijalar. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, qarg‘ishlar barcha uch tilda ham murakkab ijtimoiy va madaniy konnotatsiyalarga ega bo‘lib, ular ko‘pincha jamiyatdagi kuch muvozanatini ifodalash yoki unga qarshilik bildirish vositasi sifatida ishlatiladi.

O‘zbek tilida qarg‘ishlar oila, sog‘liq, nasl kabi qadriyatlar bilan bog‘liq. “Xotindan yolchimagur”, “uying kuygur”, “dunyodan toq o‘tgur” kabi iboralar o‘zbek jamiyatining patriarxal va kollektivistik xarakterini ochib beradi. Ular diniy-axloqiy tushunchalar bilan to‘liq uyg‘unlashgan bo‘lib, til orqali madaniy stereotiplarni takroran mustahkamlab boradi.

Rus tilida “mat” vositalari ayniqsa erkaklar o'rtasidagi muloqotda kuch, o'zaro yaqinlik va ijtimoiy maqomni belgilash vositasi sifatida ishlatiladi. Iriskhanova bu holatni “erkaklarcha nutqning qonuniy formasi” sifatida tahlil qiladi. “Mat”ning nafaqat tajovuzkorlik, balki do'stlik va samimiylik ifodasi sifatidagi roli uning kontekstual polifunksionalligini ko'rsatadi.

Ingliz tilida qarg'ishlar ko'proq individual ekspressiyaga ega bo'lib, Jayning ta'kidlashicha, ular shunchaki norozilik emas, balki ijtimoiy pozitsiyaning ifodasidir. “To curse is to enter a discursive space where power is negotiated,” deya ta'kidlaydi Butler. Shu bois, erkak tomonidan aytilgan qarg'ish “qudrat” belgisi bo'lishi mumkin, ayol tomonidan aytilganida esa u “axloqsizlik” sifatida baholanadi.

Munozara. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, qarg'ishlar har doim ham salbiy ko'rinishga ega emas. Aksincha, ular orqali insonlar o'z ijtimoiy mavqeini, noroziligini yoki jamiyatdagi tengsizliklarga bo'lgan munosabatini bildiradi. Butlerning performativlik nazariyasiga ko'ra, bunday nutq aktlari mavjud ijtimoiy rollarni qayta-qayta ijro etish orqali kuch munosabatlarini tiklaydi yoki ularga qarshilik bildiradi. Shu bilan birga, bu nutqiy birliklar til orqali gender ierarxiyasining qanday shakllanishini ham ochib beradi.

Jay va Iriskhanova yondashuvlari qarg'ishlarning jamiyatda ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lishi mumkinligini, lekin bu holat ham ijtimoiy guruhlar orasida teng taqsimlanmaganligini ko'rsatadi. Ayollar, yoshlar, ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlar uchun qarg'ishlar ko'proq jazoga sabab bo'lsa, ustun guruh vakillari uchun bu odatiy va hattoki maqbul holat sifatida baholanadi.

Xulosa. Qarg'ishlar jamiyat tilining periferiyasida emas, balki uning markazida joylashgan, kuch, identitet va madaniyat bilan bog'liq murakkab diskursiv birliklardir. Ular orqali insonlar ijtimoiy rollarini, noroziliklarini va madaniy pozitsiyalarini bildiradi. Qarg'ishlarni sotsiolingvistik yondashuv asosida chuqur tahlil qilish orqali til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar aniqroq ochib berilishi mumkin. Xususan, madaniyatlararo muloqotda bunday birliklarning noto'g'ri talqini tushunmovchilik va ijtimoiy ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun qarg'ishlarni lingvistik, madaniy va ijtimoiy kontekstda kontekstual yondashuv asosida o'rganish zarurati zamonaviy tilshunoslikda tobora ortib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Butler, J. (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. Routledge.
2. Iriskhanova, O. K. (2016). Mat kak marker muzhskogo diskursa: sotsiopragmaticheskiy aspekt. *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 9: Filologiya*, (3), 55–66.
3. Jay, T. (2009). The psychology of language: Why we curse. In *The Utility and Ubiquity of Taboo Words* (pp. 153–169). *Perspectives on Psychological Science*, 4(2), 153–161. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01115.x>
4. To'xtaboeva, M. (2015). Og'zaki nutq madaniyatida norma va deviansiya: qarg'ishlar tahlili. *O'zbek tili va adabiyoti*, (5), 40–47.
5. Lakoff, R. (2004). Language and woman's place: Text and commentaries. In M. Bucholtz (Ed.), *Studies in Language and Gender*. Oxford University Press.
6. Cameron, D. (1995). *Verbal Hygiene*. Routledge.
7. Gulomova, R. (2023). Evolutionary history of cursing. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)*, 3(12).
8. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
9. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). Routledge.
10. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press.
11. Tannen, D. (1993). *Gender and Conversational Interaction*. Oxford University Press.

UDK 808.5

CODE -SWITCHING IN ENGLISH-UZBEK ONLINE COMMUNICATION: PATTERNS, FUNCTIONS, AND SOCIOLINGUISTIC IMPLICATIONS

L.S. Gulova, teacher, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada inglizcha-o'zbekcha onlayn muloqotlarda kuzatiladigan **kod-almashish (code-switching)** hodisasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki tilli shaxslar nima sababdan kod-almashtirishga murojaat qilishi, bu jarayonda qanday turlar kuzatilishi va bu almashinuvlarning qanday kommunikativ maqsadlarga xizmat qilishi ko'rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — ikki tillilik va tilshunoslikka qiziqqan magistrantlar hamda tadqiqotchilar uchun sotsiolingvistik

bilimlarga tayangan holda, ilmiy asoslangan va tushunarli tahlil taqdim etishdir. Tadqiqot natijalari inglizcha-o'zbekcha kod-almashish faqat til tanlovi emas, balki zamonaviy o'zbek jamiyatidagi **madaniy va identitet** (shaxsiyat) masalalarini ham aks ettirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kod-almashish, ikki tillilik, sotsiolingvistika, kommunikativ maqsad, identitet, ingliz-o'zbek tili

Аннотация. В данной статье рассматривается явление **кодového переключения (code-switching)** в англо-узбекском онлайн-общении. Авторы анализируют причины, по которым билингвы используют кодовое переключение, типы переключений и их коммуникативные функции. Цель исследования — представить научно обоснованный, с социолингвистической точки зрения анализ, доступный для магистрантов и исследователей, интересующихся билингвальной коммуникацией. Результаты показывают, что англо-узбекское кодовое переключение отражает не только индивидуальный языковой выбор, но и более широкие **вопросы культуры и идентичности** в современном узбекском обществе.

Ключевые слова: кодовое переключение, билингвизм, социолингвистика, коммуникативная цель, идентичность, английский и узбекский языки.

Abstract. This article examines code-switching in online English-Uzbek conversation. We examine the reasons why bilingual people code-switch, the different types of switching that take place and the purposes that these switches serve. Our goal is to present a sociolinguistically educated, research-based analysis that is understandable to graduate students and linguistics scholars who are curious about bilingual communication. The study reveals how English-Uzbek code-switching reflects not just individual linguistic choices but also larger cultural and identity issues in modern Uzbek society.

Key words: code-switching, bilingualism, sociolinguistics, communicative purpose, identity, English-Uzbek language

Kirish. Onlayn muloqotlarda ikki tilli yoshlar, xususan o'zbeklar, tez-tez o'zbek va ingliz tillari o'rtasida almashib gapirishadi, bu esa jonli va boy til aralashmasini namoyon etadi. "Kod-almashish" atamasi bir suhbat yoki kommunikativ vaziyatda ikki yoki undan ortiq tildan navbatma-navbat foydalanish holatiga nisbatan ishlatiladi. Bu holat butun dunyo bo'ylab ikki tilli jamiyatlarda keng tarqalgan bo'lib, odatda har ikki tilda ravon so'zlasha oladigan insonlar orasida uchraydi. Norasmiy holatlarda kod-almashish odatda ikki tillilarning til boyligi va tilni bimalol qo'llay olish qobiliyatini ko'rsatadi, ularning til bilimi yetishmasligi emas. O'zbekistonda ingliz tilining kengayib borayotgan qo'llanilishi bilan kod-almashish holatlari yanada ko'paydi. Ilgari o'zbekcha va ruscha ikki tillilik ustun bo'lgan bo'lsa, hozirgi tendensiyalar ingliz tilining ayniqsa yoshlar orasida yangi "lingua franca" (umumiy aloqa tili) sifatida tez ommalashib borayotganini ko'rsatmoqda, hatto ba'zida u rus tilining o'rnini ham egallamoqda.

Tadqiqotda so'nggi so'rovnomalardan olingan ma'lumotlar bilan bir qatorda **sifatli diskurs tahlili** metodidan foydalanildi. O'zbek internet platformalari (forumlar, chat ilovalari va ijtimoiy tarmoqlardagi postlar)dan inglizcha-o'zbekcha kod-almashish holatlari to'plandi. Ma'lumotlar asosan norasmiy, teng-to-teng (peer-to-peer) muloqotlardan olindi, chunki bunday vaziyatlarda kod-almashish ko'proq uchraydi. Shuningdek, ilgari o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va so'rovnomalardan olingan ma'lumotlar ham tahlilni qo'llab-quvvatlash uchun qo'shildi. Onlayn muloqotlardan faqat lingvistik ma'lumotlar tahlil qilindi, shaxsga oid hech qanday axborot yig'ilmadi. Har bir almashuv holatining sababini aniqlash uchun, iloji boricha, ijtimoiy-madaniy fon (masalan, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat, suhbat mavzusi) ham hisobga olindi.

Tahlilni aniqlik bilan olib borish uchun kod-almashishning **lingvistik jihatdan tan olingan klassifikatsiyasi** asosida misollar guruhlariga ajratildi. Ikki asosiy tur ko'rib chiqildi:

- **Intersentensial (gapiy chegaralarda almashish):** bu holatda til almashtirish gap yoki gap bo'lagining tugash joyida yuz beradi. Masalan, foydalanuvchi bir jumlaning o'zbek tilida, keyingisini esa ingliz tilida yozadi.

- **Intrasentensial (gap ichidagi almashish):** bunda bir gap yoki gap bo'lagi ichida til almashtiriladi. Masalan, o'zbekcha gap ichiga inglizcha so'z yoki ibora kiritiladi (yoki aksincha). Bu

tur **“tag-switching”** – ya’ni gap ichida “you know”, “like” kabi soʻzlarni kiritish holatlariga ham oʻxshab ketadi.

Har bir kod-almashish holati yuqoridagi ikki turdan biri sifatida belgilandi. Ba’zi hollarda **soʻz ichidagi kod-almashish** (ya’ni bitta soʻzda inglizcha va oʻzbekcha morfemalarning aralashuvi) ham kuzatildi. Tahlil natijalari ilgari oʻtkazilgan tadqiqotlar bilan uygʻun boʻlib, **gap ichidagi kod-almashish (intrasentensial switching)** yuqori darajadagi til bilimi va grammatik moslashuvni talab qilishini koʻrsatdi. Aksincha, **gaplararo (intersentensial)** almashuvlar tilni toʻliq almashtirish orqali yuz beradi, biroq bu ham jonli muloqotda ancha yuqori darajadagi ikki tillilikni talab qiladi.

Funksional tahlil doirasida yondashuv

Kod-almashish sabab va funksiyalarini chuqurroq tushunish uchun **sotsiolingvistik nazariy asoslarga** tayanilgan tahlil modeli qoʻllanildi. Ayniqsa, **Grosjean (1982)** kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan ikki tillilar nima sababdan kod-almashirishga murojaat qilishiga doir tushunchalarga eʼtibor qaratildi.

Har bir kod-almashish holati vaziyatga qarab yuqoridagi funksiyalardan biri yoki bir nechta bilan **belgilandi (kodlandi)**. Masalan, agar ingliz tiliga oʻtish takrorlash yoki tushuntirish maqsadida yuz bersa, u **urgʻu/aniqlik kiritish** deb belgilanadi. Agar oʻzbekcha matn orasida inglizcha slang yoki kulgili ifoda boʻlsa, bu **stilistik yoki kulgili maqsad** bilan bogʻliq deb baholanadi. Noaniq holatlarda esa bir necha ehtimoliy sabablar qayd etildi.

Xulosa. Bizning tadqiqotimiz inglizcha-oʻzbekcha kod-almashish ayniqsa yoshlar orasida onlayn muloqotning keng tarqalgan xususiyati ekanini tasdiqlaydi. Soʻrovlar natijasiga koʻra, oʻzbekistonliklarning taxminan 70 foizi kundalik hayotda kod-almashishdan foydalanadi. Norasmiy onlayn suhbatlarda inglizcha va oʻzbekcha soʻzlar aralashmasi muntazam kuzatiladi.

Masalan, Twitter’dagi oʻzbekcha postda inglizcha “meeting” soʻzi ishlatilgan boʻlishi mumkin: *“Bugun meeting bor”* (“Bugun yigʻilish bor”). Yoki doʻstlar oʻrtasidagi xabarda: *“Kelasanmi? I’m running late”* (“Kelasanmi? Kechikayapman”) kabi aralashmalar uchraydi. Bunday misollar shuni koʻrsatadiki, ikki tilli yoshlar suhbat jarayonida tilni bemalol va tabiiy ravishda almashtira oladi.

REFERENCES:

1. Giles, H., & Coupland, N. (1991). *Language: Contexts and consequences*. Thomson Brooks/Cole.
2. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
3. Karimova, S. (2022). English language influence on youth communication in Uzbekistan. *Uzbekistan Journal of Linguistic Research*, 5(3), 55–71.
4. Kurbanova, D. (2020). Bilingualism and code-switching in Uzbekistan: A sociolinguistic overview. *Tashkent Linguistic Journal*, 14(2), 45–58.
5. Muysken, P. (2000). *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge University Press.

UO’K 83’374.4

TIKUVCHILIK TERMINLARINING DERIVATSION XUSUSIYATLARI

Z.T.Hakimova, PhD, Farg’ona davlat universiteti, Farg’ona

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ingliz tilidagi tikuvchilik terminologiyasining derivatsion(soʻz yasash) jarayonlarini oʻrganishga bagʻishlangan. Terminlarning shakllanishida prefikslar, suffikslar, birikmalar, konversiya va qoʻshma jarayonlar muhim rol oʻynaydi. Ushbu maqola ushbu jarayonlarni tahlil qilib, ularning lingvistik xususiyatlarini ochib beradi hamda terminlarning madaniy va amaliy jihatlarini tushuntiradi. Kalit soʻzlar: derivatsiya, prefiksatsiya, suffiksatsiya, birikmalar, konversiya, tikuvchilik terminologiyasi, morfologik jarayonlar, lingvistik tahlil.

Kalit soʻzlar: derivatsiya, prefiksatsiya, suffiksatsiya, morfologik jarayonlar, tikuvchilik terminologiyasi, leksik-semantik xususiyatlar, birikma soʻzlar, konversiya, qoʻshma jarayonlar, lingvistik tahlil, texnologik taraqqiyot, madaniy oʻzgarishlar.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению процессов словообразования (деривации) в терминологии швейного дела на английском языке. Префиксы, суффиксы, составные слова, конверсия и гибридные процессы играют важную роль в формировании этих терминов. В статье проводится анализ этих процессов, раскрываются их лингвистические особенности, а также объясняются культурные и практические аспекты данной терминологии.

Ключевые слова: деривация, префиксация, суффиксация, морфологические процессы, терминология швейного дела, лексико-семантические особенности, составные слова, конверсия, гибридные процессы, лингвистический анализ, технологический прогресс, культурные изменения.

Abstract. This study is dedicated to exploring the derivational processes of sewing terminology in the English language. Prefixes, suffixes, compounds, conversion, and hybrid processes play significant roles in the formation of these terms. The article analyzes these processes, reveals their linguistic characteristics, and explains the cultural and practical aspects of the terminology.

Keywords: derivation, prefixation, suffixation, morphological processes, sewing terminology, lexical-semantic features, compound words, conversion, hybrid processes, linguistic analysis, technological advancement, cultural changes.

Kirish. Tikuvchilikning rivojlanishi madaniyat, texnologiya va jamiyat ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ingliz tilida tikuvchilik terminologiyasi o'z vaqtida yangi texnikalar, vositalar va materiallarni nomlash uchun kengayib borgan. Ushbu maqolada tikuvchilikka oid terminlarning prefikslar, suffikslar va boshqa morfologik jarayonlar orqali shakllanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot tilshunoslik va amaliy jihatdan terminlarning kelib chiqishi va ularning bugungi kunda tutgan o'rnini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Tikuvchilik terminologiyasining derivatsion xususiyatlarini tahlil qilishda morfologiya, leksikologiya va terminologiyaga oid ilmiy adabiyotlar muhim manba sifatida xizmat qiladi. Ushbu bo'limda tikuvchilikka oid terminlarning shakllanishi va rivojlanishiga oid asosiy ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. Tilshunoslikda prefiksatsiya va suffiksatsiyaning so'z yasashdagi roli haqida batafsil ma'lumotlar J. Lyonsning *"Language and Linguistics"* asarida yoritilgan. Unda so'z yasash jarayonlari, xususan, texnik terminologiya yaratish uchun prefiks va suffikslarning qo'llanilishi o'rganilgan. Ushbu qarashlar tikuvchilik terminlari, masalan, *"overlock"*, *"understitch"*, va *"reinforce"* kabi atamalarni tahlil qilishda asosiy o'rin tutadi. Birikma so'zlarning terminologiyadagi o'rnini haqida A. Bauerning *"English Word-Formation"* asarida keltirilgan. Bauerning qarashlariga ko'ra, birikma so'zlar aniq va qulay ifoda vositasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, *"backstitch"*, *"buttonhole"*, va *"patchwork"* so'zlari tikuvchilik jarayonlarini batafsil tushuntirish uchun ishlatiladi. Konversiya va uning terminologiyada qo'llanilishi haqida R. Quirk va uning hammualliflari tomonidan yozilgan *"A Comprehensive Grammar of the English Language"* asarida to'liq yoritilgan. Mazkur manbada so'zlarning grammatik toifasi o'zgarishi natijasida ularning kommunikativ imkoniyatlari kengayishi tushuntiriladi. *"Stitch"*, *"hem"*, va *"pin"* so'zlari konversiya jarayonining aniq namunalaridir. Blending, ya'ni qo'shma jarayonlar haqida P. H. Matthewsning *"Morphology"* asarida qiziqarli tahlillar mavjud. Blending usulida yangi so'zlarni yaratish orqali innovatsion terminlar shakllanishi, masalan, *"swatch"* kabi atamalarni yoritishga yordam beradi. Terminologiyaning ijtimoiy va madaniy jihatlari bo'yicha C. G. Cairnsning *"Language, Culture, and Society"* asarida qimmatli fikrlar keltirilgan. Bu qarashlar tikuvchilik terminologiyasining madaniy va tarixiy rivojlanishida, masalan, *"seamstress"* va *"dressmaker"* kabi terminlarda aks etadi. Shu bilan birga, tikuvchilik texnologiyasiga mos yangi terminlarni yaratishda zamonaviy texnologiyaga oid adabiyotlar, xususan, texnik qo'llanmalar va sohani o'rganuvchi maxsus risolalar ham tahlil qilindi. Tikuvchilik mashinalari va vositalariga oid terminlar, masalan, *"overlocker"* yoki *"serger"*, zamonaviy uskunalar orqali kiritilgan bo'lib, bu adabiyotlarning ahamiyatini tasdiqlaydi. Ushbu adabiyotlar asosida tikuvchilik terminologiyasining derivatsion jarayonlari o'rganilib, so'z yasashning lingvistik va amaliy jihatlari yoritildi.

Metodologiya

Tadqiqotda tikuvchilikka oid asosiy terminlar o'rganildi va ular tilshunoslikning so'z yasash nazariyalari asosida tahlil qilindi. Prefiksatsiya, suffiksatsiya, birikmalar (kompaund so'zlar), qo'shma jarayonlar (blending), konversiya va affiksatsiya jarayonlari o'rganilib, ushbu jarayonlarning terminlar ma'nosiga va ularning kommunikativ roliga ta'siri tahlil qilindi. Masalan, texnik jarayonlarni ifodalovchi *"backstitch"*, *"overlock"*, va *"understitch"* kabi terminlar hamda kasb-hunarni bildiruvchi *"tailor"*, *"sewer"* va *"embroiderer"* so'zlari ko'rib chiqildi.

Tahlil

Tikuvchilik terminologiyasi bo'yicha adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu soha leksik-semantik xususiyatlari tilshunoslikning bir qancha yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy manbalar prefiksatsiya, suffiksatsiya, birikma so'zlar, konversiya va blending kabi so'z yasash jarayonlarining tikuvchilik terminologiyasini rivojlantirishdagi ahamiyatini yoritadi. Morfologik yondashuvlar. J. Lyons va A. Bauer kabi olimlar morfologik jarayonlarning umumiy tamoyillarini o'rgangan holda texnik terminologiyaga qaratilgan yondashuvlarni taklif qilgan. Ularning tadqiqotlari asosida tikuvchilik terminlari, masalan, *"overlock"* va *"reinforce"* atamaları prefiksatsiya orqali texnik jarayonlarni batafsil ifodalash uchun yaratilgani tushuniladi. Shu bilan birga, *-er* va *-ing* suffiksalarining kasb nomlari va jarayonlarni belgilashdagi roli lingvistik manbalarda keng yoritilgan. Grammatik moslashuvchanlik. Konversiya jarayonining tahlili R. Quirk va uning hammualiflari tomonidan keng ko'lamda o'rganilgan. *"Stitch"* yoki *"pin"* kabi so'zlarning ot va fe'l sifatida ishlatilishi terminlarning kommunikativ moslashuvchanligini oshiradi. Ushbu jarayon tikuvchilikda ishlatiladigan terminlarning iqtisodiyliigi va ko'p ma'noliligini ta'minlaydi. Madaniy va tarixiy omillar. Tikuvchilikka oid terminlarning rivojlanishi ijtimoiy va madaniy kontekst bilan bog'liqdir. Masalan, *"seamstress"* kabi atamalar gender rollari va tikuvchilikning tarixiy ahamiyatini aks ettiradi. Cairnsning madaniy va lingvistik kontekstni birlashtirgan tadqiqotlari ushbu jarayonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Texnologik taraqqiyot. Tikuvchilik texnologiyasining rivojlanishi terminologiyaga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy uskunalar bilan bog'liq terminlar, masalan, *"overlocker"* yoki *"serger"*, terminologiyaning texnik ehtiyojlarga moslashuvchanligini namoyish qiladi. Ushbu adabiyotlar tahlili tikuvchilik terminologiyasining lingvistik va madaniy rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Olingan natijalar ko'rsatadiki, so'z yasash jarayonlari orqali terminlarning boyitilishi va texnik hamda madaniy ehtiyojlarga moslashishi tilning dinamik xususiyatlarini yoritadi. Bu tahlil kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va terminologiyaga oid yondashuvlarni kengaytirish imkoniyatini beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi tikuvchilik terminlari so'z yasash jarayonlari orqali boyib, aniqlashgan va zamonaviy ehtiyojlarga moslashgan. Prefiksatsiya tikuvchilik terminologiyasining kengayishi va ma'nolarni batafsil ifodalashda muhim rol o'ynagan. Masalan, *"overlock"* texnologik usulni aniq ifodalash uchun ishlatiladi, *"understitch"* esa jarayonning aniq yo'nalishini bildiradi. Ushbu prefikslar terminlarning semantik ko'lamini kengaytirishda ahamiyatlidir. Suffiksatsiya jarayonida agentiv qo'shimchalar, masalan, *-er* va *-or*, faoliyat va kasb nomlarini ifodalash uchun ishlatilgan. *"Tailor"* va *"embroiderer"* kabi terminlar kasb nomlarini, *"quilter"* esa ma'lum bir texnikani bajaruvchi shaxsni bildiradi. Bundan tashqari, jarayonlarni ifodalash uchun *-ing*, *-ation* va *-ment* kabi suffikslar keng qo'llanilib, *"hemming"*, *"alteration"*, va *"adjustment"* kabi terminlar shakllantirilgan. Birikma so'zlar texnik jarayonlar va vositalarni aniq va sodda ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, *"buttonhole"*, *"backstitch"*, va *"patchwork"* kabi terminlar amaliy jihatdan qulay ishlatiladi. Ushbu terminlar texnik jihatni sodda qilib tushuntirib, madaniy ma'lumotni ham o'z ichiga oladi. Konversiya jarayonida bir so'zning grammatik toifasi o'zgartirilib, uning ishlatilish imkoniyatlari kengaytirilgan. *"Stitch"*, *"hem"*, va *"pin"* so'zlari bir vaqtning o'zida ot va fe'l sifatida qo'llanilib, terminlarning moslashuvchanligi oshirilgan. Ushbu jarayon terminlarning ko'p ma'nolilik imkoniyatini ta'minlaydi va ularni turli kontekstlarda ishlatish imkonini beradi. Qo'shma jarayonlar, masalan, blending, terminologiyada innovatsion shakllar yaratishda xizmat qiladi. *"Swatch"* kabi terminlar tikuvchilikda amaliy foydalanish uchun qulay shaklda shakllangan. Ushbu jarayon leksik boylikka o'z hissasini qo'shgan. Tikuvchilik terminlari texnologik taraqqiyotga mos ravishda kengaygan. *"Seamless"* kabi terminlar zamonaviy texnologik yutuqlarni aks ettiradi. Ushbu o'zgarishlar terminologiyaning ijtimoiy va texnologik taraqqiyot bilan uyg'un rivojlanganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tikuvchilikka oid ba'zi terminlar, masalan, *"dressmaker"* va *"seamstress"*, tarixiy jarayonlarni va ijtimoiy rollarni aks ettiradi. Ushbu tahlil terminlarning semantik ko'lamini kengaytirish va til boyligini oshirish jarayonlarini chuqurroq tushunish imkoniyatini beradi. Tikuvchilik terminologiyasining rivojlanishi tilning texnologik va madaniy ehtiyojlarga moslashuvchanligini namoyish qiladi.

Ingliz tilidagi tikuvchilik terminologiyasi so'z yasash jarayonlari, masalan, prefiksatsiya, suffiksatsiya, birikma so'zlar, konversiya va blending orqali boyitilgan va murakkablashtirilgan. Ushbu jarayonlar tikuvchilik faoliyati bilan bog'liq vositalar, jarayonlar va usullarni aniq ifodalashga xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, prefiks va suffikslar, masalan, "over-", "under-", "-er", va "-ing", tikuvchilik terminlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlar tilga aniqlik va moslashuvchanlik qo'shgan. Konversiya esa terminlarning grammatik ko'lamini kengaytirib, ularni turli kontekstlarda ishlatish imkonini beradi. Birikma so'zlar va blending texnikasi tikuvchilikning texnik va amaliy jihatlarini qisqa, aniq va oson tushuniladigan tarzda ifodalash uchun samarali vosita bo'lib xizmat qilgan.

Madaniy va tarixiy omillar, xususan, gender rollari va tikuvchilik faoliyatining ijtimoiy o'rni, terminlarning semantik ma'nosini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, texnologik taraqqiyot terminlarning rivojlanishida sezilarli iz qoldirgan bo'lib, yangi uskunalar va texnologiyalarni ifodalash uchun maxsus atamalar yaratilgan. Tikuvchilik terminologiyasining rivojlanishi tilning dinamik xususiyatlarini, texnologik va madaniy ehtiyojlarga moslashuvchanligini namoyon qiladi. Ushbu tadqiqot tikuvchilik bilan bog'liq terminlarning leksik-semantik tahlilini yanada chuqurlashtirish va boshqa tillar bilan qiyosiy o'rganish imkonini beradi. Terminologiyaning bunday tahlili nafaqat tilshunoslik balki madaniyat va texnologiya sohalari uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. (2003). "The Cambridge Encyclopedia of the English Language". Cambridge University Press.
2. Harper, D. (2024). "Online Etymology Dictionary". Retrieved from www.etymonline.com.
3. Mieder, W. (2004). "Proverbs: A Handbook". Greenwood Publishing Group.
4. Partridge, E. (2006). "Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English". Routledge.
5. Roud, S. (2006). "The Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland". Penguin Books.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA POLISEMIYA HODISASI: STRUKTURAVIY VA SEMANTIK QIYOSLASH

Y.H. Hamidova, Osiyo Xalqaro Universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi polisemiya jarayoni strukturaviy hamda semantik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Polisemiya, ya'ni bir so'zning bir nechta ma'nolarda ishlatilish holati, ikki til misolida o'rganilib, umumiy jihatlar va asosiy farqlar aniqlanadi. Maqolada alohida e'tibor polisemiya va omonimiya o'rtasidagi chegaralar, ko'pma'noqlikning shakllanishi madaniy va kontekstual omillarning tutadigan o'rniga qaratiladi.

Kalit so'zlar: polisemiya, ko'pma'noqlik, strukturaviy tahlil, semantik tahlil, o'zbek tili, ingliz tili, omonimiya, kontekst, tipologik qiyoslash

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс полисемии в узбекском и английском языках с точки зрения структуры и семантики. Полисемия, то есть наличие у одного слова нескольких значений, анализируется на примере двух языков, выявляются общие черты и основные различия. Особое внимание уделяется разграничению между полисемией и омонимией, а также роли культурных и контекстуальных факторов в формировании многозначности.

Ключевые слова: полисемия, многозначность, структурный анализ, семантический анализ, узбекский язык, английский язык, омонимия, контекст, типологическое сравнение

Abstract. Abstract. This article analyzes the process of polysemy in Uzbek and English from both structural and semantic perspectives. Polysemy, the phenomenon where a single word carries multiple meanings, is examined through the lens of both languages, identifying common features and

key differences. Special attention is given to the distinction between polysemy and homonymy, as well as the role of cultural and contextual factors in the development of multiple meanings.

Key words: polysemy, multiple meanings, structural analysis, semantic comparison, Uzbek language, English language, homonymy, context, typological comparison.

Kirish. Polisemiya — bir soʻzning bir nechta bogʻliq maʼnolarga ega boʻlishi hodisasi — tilshunoslikning muhim va dolzarb muammolaridan biridir. Chunki u soʻzlarning maʼnolarini kengaytirish va boyitishga xizmat qiladi, har bir tilning semantik tizimida polisemiya alohida oʻrin tutadi. Oʻzbek va ingliz tillarida polisemiya hodisasi turlicha koʻrinishlarga ega boʻlib, ularning strukturalari va semantik imkoniyatlarini qiyoslash tilshunoslikda yangi nazariy va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. (Cruse (2004) Mazkur maqolada oʻzbek va ingliz tillarida polisemiyaning strukturaviy va semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Semantik nuqtai nazardan, polisemiyaning shakllanishi ikkala tilda ham kontekstga, metafora va metonimiyaga asoslangan jarayonlar orqali amalga oshadi. Ingliz tilida bu jarayonlar koʻproq tizimli tarzda tashkil etilgan boʻlib, lugʻatlarda keng qamrovli tarzda ifodalanadi. Oʻzbek tilida polisemiyaning rivojlanishida koʻproq xalq ogʻzaki ijodiyoti va madaniyatining taʼsiri seziladi. Bundan tashqari, polisemiya va omonimiya oʻrtasidagi farqlarni aniqlash, semantik aloqalarni tahlil qilish va soʻzlarning turli maʼnolaridagi farqlarni oʻrganish muhim hisoblanadi. Polisemiya hodisasi har ikkala tilda ham keng tarqalgan boʻlib, soʻzlarning bir nechta bogʻliq maʼnolarga ega boʻlishi orqali til boyligini oshiradi. Ingliz tilida, masalan, “light” soʻzi bir vaqtning oʻzida “yorugʻlik” (n) va “yengil” (adj) maʼnolarini bildiradi. Bu holatda semantik bogʻliqlik mavjud boʻlib, soʻz maʼnolari kontekstga qarab oʻzgaradi.

Tilshunoslikda polisemiya masalasiga yondashuvlar. Traditsion (klassik) yondashuv. Klassik yondashuvga koʻra, soʻzning bir nechta maʼnolari orasida asosiy maʼno mavjud boʻladi, qolgan maʼnolar esa undan semantik jihatdan kelib chiqqan boʻladi. Bunda semantik tahlil komponent tahliliga asoslangan holda amalga oshiriladi (J. Lyons, V.V. Vinogradov, A.I. Smirnitkiy va boshqalar).

Masalan, ingliz tilidagi “foot” soʻzini olaylik:

- “Foot of a person” – insonning oyoq qismi (asosiy maʼno).
- “Foot of a hill” – tepalikning poyasi (koʻchma maʼno).
- “Foot of the page” – sahifaning oxiri (funksional koʻchish).

Kognitiv yondashuv. Soʻnggi yillarda tilshunoslikda polisemiya hodisasini oʻrganishda kognitiv yondashuv muhim oʻrin egallamoqda. Bu yondashuvga koʻra, koʻp maʼnolilik hodisasi insonning idrok etish uslubi, hayotiy tajribasi hamda dunyoni qanday tasavvur qilishi bilan bevosita bogʻliq. Yaʼni, soʻz maʼnolari faqat til tizimidagi qoidalar orqali emas, balki insonning aqliy faoliyati va tafakkuri asosida shakllanadi. Bu qarashga asos boʻlgan muhim nazariyalardan biri bu Jorj Leykoff va Mark Jonson tomonidan ishlab chiqilgan “kontseptual metafora nazariyasi” boʻlib, u til birliklarining maʼnosi inson tajribasiga asoslangan holda shakllanishini koʻrsatadi.

Masalan, ingliz tilida keng tarqalgan “time is money” (vaqt – bu pul) metaforik konsepsiyasi asosida koʻplab koʻp maʼnoli ifodalar shakllangan. Ushbu konsepsiya asosida vaqt moddiy resurs sifatida qabul qilinadi, natijada quyidagi kabi iboralar yuzaga keladi:

Spend time – vaqtni sarflamoq, *save time* – vaqtni tejamoq, *waste time* – vaqtni behuda oʻtkazmoq.

Bu iboralarining barchasida “vaqt” soʻzining iqtisodiy qadriyat bilan bogʻlangan metaforik tushunchasi namoyon boʻladi. Xuddi shuningdek, oʻzbek tilida ham inson tajribasi va kognitiv idroki asosida shakllangan polisemantik birliklar mavjud. Masalan, “ogʻir” soʻzi:

- **Toʻgʻridan-toʻgʻri maʼno** – fizik ogʻirlik: *ogʻir yuk*.
- **Koʻchma maʼno** – ijtimoiy yoki ruhiy yuk: *ogʻir gap*, *ogʻir kun*.
- **Emotional va ijobiy baho:** *ogʻir odam* (hurmatli, salobatli inson).

Bu holatlarda “ogʻirlik” tushunchasi faqat fizik xususiyat bilan emas, balki inson tajribasidagi muhim, jiddiy, masʼuliyatli vaziyatlar orqali maʼno jihatdan kengaygan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillarida polisemiya hodisasi tilning semantik tizimida muhim o'rin tutadi va ularning strukturaviy hamda semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinishi tilshunoslikda nazariy va amaliy bilimlarni boyitadi. Ikkala tilda polisemiyaning rivojlanish mexanizmlari o'xshash bo'lishiga qaramay, madaniy va kontekstual omillar uning shakllanishida o'ziga xosliklar yaratadi,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khamidova, Y. K. (2024). The future of higher education: will traditional universities become obsolete?. Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal, 1(5), 24-28.
2. Khamidovna, K. Y. (2025). The ethical considerations of using educational technology. Journal of scientific research, modern views and innovations, 1(3), 35-37.
3. Khamidovna, Khamidova Yodgora. "The ethical concerns of facial recognition technology." Journal of scientific research, modern views and innovations 1.4 (2025): 90-93.
4. Khamidova, Y. K. (2024). The impact of standardized testing on education. Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal, 1(6), 167-171.

UO'K (811.929.2+821.111)=021(02)

GEORGE ORWELLNING "1984" ROMANIDA TIL, HAQIQAT VA MAFKURA (IDEOLOGIYA) O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

G.Husaynova, o'qituvchi, University of Business and Science, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola Jorj Oruellning "1984" romani misolida til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qiladi. Romanda aks etgan Yangi Til (Newspeak) tushunchasi, uning so'z boyligini cheklash orqali inson tafakkurini nazorat qilish va hatto "fikrlash jinoyati"ni yo'q qilishga urinishlari o'rganiladi. Maqolada Partiya tomonidan haqiqatning doimiy ravishda qayta yozilishi va o'tmishning manipulyatsiyasi qanday qilib mutlaq hokimiyatni saqlash vositasi ekanligi yoritiladi. Tadqiqotda Oruellning totalitar jamiyatda tilning siyosiy qurol sifatida qanday ishlatilishini tushunishdagi hissasi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: "1984", Jorj Oruell, til, haqiqat, mafkura, Yangi Til, totalitarizm, manipulyatsiya, nazorat, fikrlash jinoyati.

Аннотация. В этой статье анализируются сложные отношения между языком, истиной и идеологией с использованием романа Джорджа Оруэлла «1984». В романе исследуется концепция новояза, его попытки контролировать человеческую мысль путем ограничения словарного запаса и даже устранения «мыслепреступления». В статье рассматривается, как постоянное переписывание правды и манипулирование прошлым со стороны Партии являются средствами сохранения абсолютной власти. В исследовании подчеркивается вклад Оруэлла в понимание того, как язык используется в качестве политического оружия в тоталитарном обществе.

Ключевые слова: «1984», Джордж Оруэлл, язык, истина, идеология, новояз, тоталитаризм, манипуляция, контроль, мыслепреступление.

Abstract. This article analyzes the complex relationship between language, truth, and ideology using George Orwell's novel "1984". The novel explores the concept of Newspeak, its attempts to control human thought by restricting vocabulary, and even to eliminate "thought crime." The article explores how the Party's constant rewriting of truth and manipulation of the past are a means of maintaining absolute power. The study highlights Orwell's contribution to understanding how language is used as a political weapon in a totalitarian society.

Keywords: "1984", George Orwell, language, truth, ideology, Newspeak, totalitarianism, manipulation, control, thought crime.

Kirish. Jorj Oruellning 1949-yilda nashr etilgan antiutopik romani "1984" XX asr adabiyotining eng muhim asarlaridan biri sifatida tan olingan bo'lib, u totalitarizmning dahshatli oqibatlarini, xususan, hokimiyatning insoniyatga nisbatan mutlaq nazoratini tasvirlaydi. Roman nafaqat siyosiy satira, balki insoniyat tabiati, haqiqatning nisbiy tabiati va shaxsiy erkinlikning qadr-qimmatini haqidagi chuqur falsafiy mulohazalarning ham manbai hisoblanadi. Oruell asarda tilning qanday qilib mafkuraviy nazoratning asosiy vositasiga aylanishini, haqiqatning hokimiyat tomonidan

qanday manipulyatsiya qilinishini va buning shaxsning idrokiga hamda jamiyatning kollektiv ongiga qanday ta'sir qilishini aniq ko'rsatib beradi. "1984" ning markaziy mavzularidan biri — bu til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdir. Partiya, romanning boshqaruvchi kuchi, Yangi Til (Newspeak) orqali so'z boyligini va shu bilan birga fikrlash imkoniyatlarini qat'iy cheklaydi. Bu jarayon nafaqat insonlarning o'ylash tarzini, balki ular nima haqida o'ylay olishlarini ham cheklashga qaratilgan. Ushbu maqolaning maqsadi Oruellning "1984" romanida til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqur tahlil qilish, Partiyaning tilni va o'tmishni manipulyatsiya qilish strategiyalarini ochib berish hamda ushbu nazoratning shaxsiy va ijtimoiy oqibatlarini ko'rsatishdir. Biz romanning zamonaviy dunyodagi dolzarbligini hamda uning avtoritarizmning tildan foydalanishiga oid ogohlantirishlarini o'rganamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "1984" romani til, haqiqat va mafkura masalalari bo'yicha ko'plab akademik tadqiqotlar va munozaralarga sabab bo'lgan. Asarni tahlil qilishda ko'pincha Fuko, Derrida va Gramshi kabi faylasuflarning hokimiyat, diskurs va gegemoniya nazariyalari qo'llaniladi. Tilning siyosiy nazorat vositasi sifatidagi roli Lingvistika va Falsafa yo'nalishidagi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Masalan, J.L. Austinning "How to Do Things with Words" asari tilning nafaqat axborot uzatish, balki harakat qilish, ya'ni haqiqatni yaratish kuchi haqidagi g'oyalarini taqdim etgan. Bu Oruellning tilni manipulyatsiya qilish orqali haqiqatni qayta shakllantirish tushunchasiga parallel keladi. Shu bilan birga, Mixail Baxtinning dialogizm va so'zning ijtimoiy tabiati haqidagi g'oyalari ham "1984"dagi tilning mohiyatini tushinishda yordam beradi, chunki Partiya monologik, yakka hokimiyatni mustahkamlash uchun dialogik imkoniyatlarni yo'q qiladi.

Asarni tahlil qilishda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llaniladi:

Matnli tahlil (Textual Analysis): Romanning asosiy syujet liniyasi, qahramonlarning dialoglari, Yangi Tilning lug'ati va Partiyaning shiorlari (masalan, "Urush — bu tinchlik. Erkinlik — bu qullik. Jaholat — bu kuch") bevosita tahlil qilinadi. Bu tahlil tilning qanday qilib fikrlash doirasini toraytirish va mafkurani singdirish uchun ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Mafkuraviy tanqid (Ideological Criticism): Romanda aks etgan Partiyaning mafkurasi, uning asosiy tamoyillari va bu tamoyillarning til hamda haqiqatga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Hokimiyatning o'tmishni doimiy ravishda qayta yozish mexanizmlari va bu jarayonning jamoaviy xotiraga ta'siri o'rganiladi.

Qiyosiy tahlil (Comparative Analysis): Oruellning g'oyalari boshqa yozuvchilar, masalan, Yevgeniy Zamyatinning "Biz" asaridagi yoki Aldous Huxleyning "Ajib yangi dunyo" asaridagi totalitar jamiyatlar bilan qiyoslanadi. Bu, Oruellning betakror hissasi va uning til nazorati haqidagi g'oyalarining o'ziga xosligini yoritishga yordam beradi.

Tarixiy-madaniy kontekst (Historical-Cultural Context): Roman Yaratilgan davr — Ikkinchi Jahon Urushidan keyingi sovuq urushning boshlanishi, stalinistik rejimlar va boshqa avtoritar tizimlarning paydo bo'lishi kontekstida tahlil qilinadi. Bu tahlil Oruellning asarida ifodalangan xavotirlarning real tarixiy asoslarini tushinishga yordam beradi.

Ushbu metodologiya yordamida "1984" romanidagi til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi munosabatlarning murakkabligini va ularning zamonaviy jamiyat uchun dolzarbligini chuqur o'rganish mumkin.

Muhokama va natijalar. Jorj Oruellning "1984" romanida til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi munosabatlar shunchaki adabiy syujet emas, balki totalitarizmning asosiy ustunlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Partiya, Partiya nazoratidagi Okeaniya davlatining boshqaruvchi kuchi, o'zining mutlaq hokimiyatini saqlash uchun tilni va haqiqatni manipulyatsiya qilishning noyob va dahshatli usullarini qo'llaydi. Bu manipulyatsiyalar insoniyatning fikrlash, idrok etish va xotira qobiliyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Partiyaning til orqali nazorat strategiyasining markazida Yangi Til (Newspeak) tushunchasi turadi. Bu tilning asosiy maqsadi — fikrlar va tushunchalar doirasini shunchalik toraytirishki, Partiyaga qarshi g'oyalar hatto shakllana olmasin. So'z boyligini keskin qisqartirish orqali, til shunchaki muloqot vositasidan mafkuraviy nazorat quroliga aylanadi.

Yangi tilning tilga va fikrlashga ta'siri

Xususiyat	Tavsif	Natija
So'z boyligining qisqartirilishi	Yangi Tilda ma'lum ma'nolarga ega so'zlar olib tashlanadi yoki birlashtiriladi. Masalan, "yaxshi" so'ziga "minus yaxshi" (bad), "ikki marta yaxshi" (plusgood), "uch marta yaxshi" (doubleplusgood) kabi shakllar beriladi va "yomon" so'zi butunlay olib tashlanadi.	Fikrlash imkoniyatlari torayadi. "Ozodlik" yoki "tenglik" kabi tushunchalarni ifodalovchi so'zlarning yo'q qilinishi, ularning kontseptual mavjudligini yo'qotadi.
Ma'nolarning o'zgarishi	Mavjud so'zlarning ma'nosi Partiya mafkurasiga mos keladigan tarzda o'zgartiriladi. Masalan, "erkinlik" so'zi endi faqat jismoniy erkinlikni anglatadi, intellektual erkinlik tushunchasi yo'q qilinadi.	Haqiqatning subyektiv idroki Partiya tomonidan nazorat qilinadi. Insonlar so'zlarni faqat Partiya belgilagan ma'noda tushunishga majbur bo'ladi.
"Fikrlash jinoyati"ni yo'q qilish	Yangi Tilning asosiy maqsadi — "fikrlash jinoyati"ni (thoughtcrime) qilish uchun zarur bo'lgan so'zlarni va shu orqali fikrlarni yo'q qilish.	Mafkuraviy mustahkamlikni ta'minlash. Agar insonlar Partiya mafkurasiga zid fikrlarni shakllantira olmasalar, ular avtomatik ravishda unga sodiq bo'ladi.

Partiya nafaqat tilni, balki haqiqatni ham doimiy ravishda qayta yozadi. Vinston Smitning Haqiqat vazirligidagi ishi aynan shundan iborat: o'tmishdagi ma'lumotlarni Partiyaning hozirgi siyosatiga mos keladigan tarzda o'zgartirish. Bu jarayon "haqiqat" tushunchasini butunlay nisbiy va o'zgaruvchan qilib qo'yadi.

Natijada, Partiya til va haqiqatni nazorat qilish orqali shaxsiy ong va kollektiv xotira ustidan mutlaq hokimiyatni o'rnatadi. Insonlar o'zlarining shaxsiy tajribalariga yoki aql-idrokklariga ishonishdan ko'ra, Partiyaning doimiy ravishda o'zgarib turuvchi "haqiqati"ni qabul qilishga majbur bo'lishadi. Bu esa, shaxsiy erkinlikning to'liq yo'qolishiga va totalitar rejimning mustahkamlanishiga olib keladi.

Xulosa. Jorj Oruellning "1984" romani nafaqat XX asrning eng ta'sirchan antiutopik asarlaridan biri, balki til, haqiqat va mafkura o'rtasidagi o'zaro murakkab munosabatlarning chuqur tahlili hamdir. Asar Partiyaning totalitar nazoratini tasvirlash orqali, tilning nafaqat muloqot vositasi, balki mafkurani singdirish va inson fikrini manipulyatsiya qilishning eng kuchli quroli ekanligini ko'rsatadi. Yangi Tilning yaratilishi so'z boyligini qisqartirish orqali fikrlash doirasini toraytiradi va "fikrlash jinoyati"ni, ya'ni Partiyaga qarshi g'oyalarni hatto shakllantirish imkoniyatini yo'qotadi. Bu Oruellning tilni hokimiyatni saqlashning fundamental mexanizmi sifatida tushunishidagi daholikni namoyon etadi.

Roman, shuningdek, haqiqatning nisbiy va manipulyatsiya qilinishi mumkin bo'lgan tabiatini yaqqol ko'rsatadi. Haqiqat vazirligining o'tmishdagi hujjatlarni doimiy ravishda qayta yozishi va Partiyaning "ikki tomonlama fikrlash" (doublethink) talabi, shaxsiy xotira va aql-idrokka nisbatan g'arazli hujumdur. Insonlar o'zlarining ko'rgan-kechirganlariga yoki mantiqiy xulosalariga ishonishdan ko'ra, Partiyaning o'zgaruvchan "haqiqati"ni qabul qilishga majbur bo'ladilar. Bu esa shaxsiy idrokning buzilishiga va mutlaq itoatkorlikning shakllanishiga olib keladi.

"1984" ning dolzarbli zamonaviy dunyoda ham saqlanib qolmoqda. Dezinformatsiya, soxta yangiliklar (fake news) va siyosiy targ'ibotning keng tarqalishi Oruellning til va haqiqat manipulyatsiyasi haqidagi ogohlantirishlarining haqiqat ekanligini isbotlaydi. Hukumatlar, korporatsiyalar va hatto ijtimoiy tarmoqlardagi tashkilotlar ham o'z mafkuralarini tarqatish va jamoatchilik fikrini boshqarish uchun til va axborotdan foydalanishga intilishadi. Romandagi "Katta aka" (Big Brother) figurasi zamonaviy kuzatuv tizimlari va shaxsiy ma'lumotlar nazoratining ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Oruell o'zining bu asarida inson erkinligi va shaxsiyatiga tahdid soluvchi totalitar tizimlarning nafaqat jismoniy zo'ravonlik, balki aqliy va psixologik nazorat orqali ham qanday ish olib borishini ta'sirchan tarzda ochib beradi. Romanning asosiy xabari — bu tilning qadr-qimmatini tushunish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va haqiqatni doimiy izlash zaruriyatidir. Aks holda, Oruell tasvirlaganidek, insoniyat o'zining asosiy insoniy fazilatlarini yo'qotishi va to'liq

nazorat ostida bo'lishi xavfi mavjud. "1984" bizni hushyor bo'lishga, mustaqil fikrlashga va tilni, haqiqatni va erkinlikni har qanday manipulyatsiyadan himoya qilishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Oruell, Jorj — 1984 — London: Secker & Warburg, 1949, 1-326-betlar.
2. Austin, J.L. — *How to Do Things with Words* — Oksford: Oxford University Press, 2022, 15-200-betlar.
3. Fuko, Mishel — *Nadzor i nakazaniye: Rojdeniye tyurmi* — Moskva: Ad Marginem, 1999, 120-250-betlar. (Asl nomi: Foucault, Michel — *Surveiller et punir: Naissance de la prison* — Paris: Gallimard, 1975).
4. Baxtin, Mixail — *Estetika slovesnogo tvorchestva* — Moskva: Iskusstvo, 2019, 100-180-betlar. (Asl nomi: Bakhtin, Mikhail — *Aesthetics of Verbal Art*).
5. Ricoeur, Paul — *Time and Narrative, Vol. 3* — Chicago: University of Chicago Press, 2019, 50-150-betlar.
6. Zamyatin, Yevgeniy — *Biz* — Moskva: Azbuka-Attikus, 2012, 5-200-betlar. (Asl nomi: Zamyatin, Yevgeniy — *We* — 1920).
7. Huxley, Aldous — *Brave New World* — London: Chatto & Windus, 1932, 10-250-betlar.

UO'K 808.5

TILSHUNOSLIKDA ABBREVIATSIYA HODISASINING O'RGANILISHI

G.M. Ibragimova, (PhD), dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada abbrevatsiyaning hosil bo'lishi, tilshunos olimlar tomonidan o'rganilishi, terminologik birikmalarining qisqartmalarga aylanishi, ularning sinonimik, omonimik, vazifaviy-uslubiy xususiyatlari kabi masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: abbreviatura, qisqartma, akronim, omonim, sinonim, titlo, inversiya, parsellyatsiya, ellipsis, lelsik-semantik, produktiv leksik hodisa.

Аннотация. В статье анализируются такие вопросы, как образование аббревиатур, их изучение лингвистами, преобразование терминологических сочетаний в аббревиатуры, их синонимические, омонимические и функционально-стилистические особенности.

Ключевые слова: аббревиатура, сокращение, акроним, омоним, синоним, титло, инверсия, парцелляция, эллипсис, лексико-семантический, продуктивный лексический феномен.

Abstract. The article analyzes issues such as the formation of abbreviations, their study by linguists, the transformation of terminological combinations into abbreviations, their synonymous, homonymous, and functional-stylistic features.

Key words: abbreviation, shortening, acronym, homonym, synonym, title, inversion, parcellation, ellipsis, lexical-semantic, productive lexical phenomenon.

Hozirgi davrda so'z yasash usullari yangi so'zlar paydo bo'lishi va til lug'at zahirasini boyishida alohida ahamiyatga ega. So'z yasash usullaridan abbrevatsiya usulida qo'shma so'zlar, so'z birikmalarining asosan yopiq bo'g'inidan olinadi. Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, ingliz tilida abbreviatsiya va qisqartirish o'rtasida farqlar mavjud. Abbreviatsiyani qisqartirish tarkibigi kiritiladi va o'zbek tilidagi qisqartirish usuliga ingliz tilida "clipping" teng keladi. "Clipping" borasida oldingi fasllarimizda to'xtalganmiz. Abbreviatsiyada esa so'zning bosh harflari olinadi. O'zbek tilida bunday qisqartmalarni shartli qisqartmalar deb yuritiladi.

Tilshunoslikda abbreviatsiya (qisqartirish), akronimiya masalalari xorij, rus va o'zbek tilshunoslarining e'tiboridan chetda qolmagan. Biz noodatiy tarzda o'zbek tilshunosligida so'nggi yillar ichida amalga oshirilgan mavzuga yaqin ishlarni tahlildan boshlasak.

O'zbek tilshunosligida mazkur masala yuzasidan O.O.Cho'ponov o'zining "XVII asr Rossiyaning Xiva va Buxoro bilan aloqalari bo'yicha elchilik kitoblarning tili" nomli falsafa doktorlik ishida elchilik kitoblari qo'lyozmalarining o'ziga xos xususiyatlari ajratgan va bular ichida so'zlarni qisqartirib yozish usulini quyidagi ko'rinishga bo'ladi:

1) titlo bilan harfni satr ustiga chiqarmasdan – к̣н̣га, ц̣р̣ю, к̣н̣зь;

2) harfni titlosiz satr ustiga chiqarish – прие̣де, о̣т̣писку, г̣др̣ю.

Tadqiqotchining ta'kidlashicha, bu so'zning harf tarkibi qisqarishiga va satrdagi harflar sonining kamayishiga olib keladi. Harflar va so'zlar chiqariluvchi so'z elementlari holati va xususiyatiga bog'liq holda olib chiqiladi. Olib chiqiluvchi so'zning o'zi shundan dalolat beradiki, harflar va bo'g'inlar satrda emas, uning ustida beriladi (vaqtni va qog'ozni tejash maqsadida). Aksariyat hollarda podyachiylar (nusxa ko'chiruvchilar) oxirgi undoshni ko'tarishgan (bu holatda эса ъ va ъ yozilmagan): чѐм, денеґ, тоґ.

M.S.Madaminova “Matn pragmatik tavsifida sintaktik birliklarning o‘rni” mavzusidagi tadqiqotida sintaktik birliklar mazmuni pragmatik doirasining kengayishi va turli modal ma’nolar ifodalanishida tinish belgilarining ham o‘z o‘rni va roli borligini alohida aytib o‘tadi [13, 24-25]. Internet diskursi sintaksisida nutqiy ta’sirchanlikni ta’minlash maqsadida abbreviatura, akronim, inversiya, parsellyatsiya va ellipsis usullari keng qo‘llanilayotgani kuzatilayotganligi ta’kidlanadi.

Darhaqiqat yuqorida usullar ichida abbreviatura, akronim ham matn ta’sirchanligini, ham yozish tejamkorligini ta’minlaydi. Yozish tejamkorligi kishidan kam energiya, vaqt unumdorligi uchun xizmat qiladi. Masalan, *sh o‘rniga w, kerak - kk, mumkin - mn* kabi.

D.M.Xoshimova tadqiqoti davomida “Boburnoma” matnida qo‘llanilgan arxaizmlarni ingliz tiliga tarjimasida ko‘p hollarda qisqartmalar bilan berilgan, degan xulosaga keladi.

Abbreviatsiyaga ta’rif berishda o‘zbek tilshunoslari, jumladan A.Hojiyev o‘zining “Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati”da turg‘un ot birlikma sostavidagi so‘zlarning bosh harfidan tuzilgan qisqartma. Bunday qisqartmalarining ba’zilar harflarning nomi bilan o‘qilsa, ba’zilar harflar ko‘rsatgan tovush bilan o‘qiladi, deya izohlanadi. XXI asr tilshunosligida ham abbreviaturalar masalasi kun tartibidan faol o‘rin oldiki, mavzuga aloqador ishlar soni ko‘paydi. Biroq, aynan abbreviaturalarga bag‘ishlangan alohida tadqiqot obyekti sifatidagi tadqiqotlar yetarli darajada emas. Ko‘p o‘rinlarda abbreviaturalarga aloqador bo‘lmagan ishlarda qisqartmalarga qisman to‘xtab o‘tilgan. To‘g‘ri, bu mavzuga aloqador ishlar yo‘q degani emas.

Shu o‘rinda, A.R.Tursunov o‘zining “O‘zbek tilshunosligida yasama so‘z talqini” nomdagi falsafa doktorlik ishida “qisqartma so‘zlar ot so‘z turkumida qo‘shma so‘z, so‘z birikmasining turlicha darajada qisqarishidan yuzaga kelgan ixcham so‘zlardir. Abbreviatsiya asl manbasiga sinonimik munosabatda bo‘luvchi ixcham yasalmalarni yaratishga qaratilgan (shunga xizmat qiluvchi) so‘z yasash usulidir”, deya izohlaydi. Shu o‘rinda aytish kerakki, qisqartirilgan shakl kengaytmasiga sinonim bo‘ladi, desak har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Chunki, ayrim qisqartma (abbreviatura)lar omonim muqobillariga ham ega ekanligini unutmasligimiz kerak. Masalan, ingliz tilida *tec* ham *didective*, ham *technique* bo‘lishi mumkin. O‘zbek tilida ham bunday holatlar kuzatiladi.

Qisqartma (abbreviatura)lar reklama matnlarida ham uchraydi. Bu masalada tadqiqotchi A.SH.Xolboboyeva ingliz va o‘zbek tilidagi reklamalarda muayyan bir morfologik usullar qo‘llanilishi ta’sirchanlikni ortishiga ahamiyatligi, masalan ular orasida biz turizm reklamasida tez-tez uchraydigan holatlardan biri ikkala tilda ham qisqartma (abbreviatura)lar ekanligini ko‘rsatadi.

M.K.Sharipova o‘zining “Zamonaviy rus va o‘zbek tillarida abbreviaturalarning shakllanishi va funksiyalari (OAV materiallari asosida)” nomli tadqiqotida zamonaviy rus va o‘zbek tillarida abbreviaturalarning shakllanishi va funksiyalarining ommaviy axborot vositalari materiallari asosida mushtarak va o‘ziga xosliklarni aniqlagan. Tadqiqotchi qisqartma va uning ta’rifiga to‘xtalmagan, biroq bir necha ilmiy yangiliklarga erishgan. Jumladan, rus va o‘zbek tillari fonetik, leksik, grammatik, grafik sathlarida hosil bo‘ladigan qisqartmalarining kontekstual, okkazional, emotsional xususiyatlari muloqot jarayonining paradigmatic (til sathi) va sintagmatik (nutq sathi) munosabati hosilasi ekanligi dalillangan. Qolaversa, qiyoslanayotgan tillar OAV materiallarida abbreviaturalar, akronimlar va qo‘shma so‘zlar siyosiy partiyalar, sanoat korxonalari, tibbiyot preparatlari, harbiy bo‘linmalar, qurol nomlari, turli vazirliklar, idoralar, oliy o‘quv yurtlari va boshqa ta’lim muassasalari nomlarini hosil qilishda produktiv leksik hodisa sifatida namoyon bo‘lishi aniqlangan.

Qisqartmalar va ularning qismlari yordamida suffiksatsiya va so‘z birikmasi orqali yangi so‘zlarni shakllantirish imkoniyati masalasiga ham to‘xtalgan. Masalan, *GAishni* va *OMONovets*. Shuningdek, bir so‘zli nomlar bo‘lib qoladigan o‘zgarma qisqartmalarni (*NLO* yoki *SSTE*) ham ko‘rsatgan. Biroq, ishda tadqiqotchi tomonidan abbreviatura, qisqartmaga berilgan ta’rifni kuzatmadik.

Shuni alohida aytish kerakki, shumerlar fanning ko‘p sohasida ilg‘or bo‘lgan. Masalan, semit akkadiy qabilalari er.avv. III asr oxirlarida paytlarda Tigr va Yevfrat daryolari oralig‘ida joylashgan Mesopotamiyaga borishgan va o‘zlariga notanish qadimgi madaniy xalq shumeralarni topishgan. So‘ng o‘zlariga qarindosh bo‘lmagan shumer tili lug‘atini tuzishgan. Ushbu lug‘at keyinchalik xetlar, qadimgi forslar (pirsiyonlar) va boshqa xalq tomonidan qabul qilingan va bu lug‘at haligacha dunyoda birinchi tuzilgan lug‘at sifatida tan olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “Словарь английских и американских сокращений”. Составители В.О. Блувштейн и др. Изд.4-е, ГИС, М., 1958.
2. “Словарь иностранных военных сокращений”. Составители В.В Борисов и др. Воениздат, М., 1961.
3. Jespersen O. Growth and Structure of the English Language. Leipzig, 1938 (§§ 10, 186).
4. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. London, 1949. (VII, § 7, IX § 7).
5. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. Part VI, Morphology. London, 1946. (Chapter XXIV, Shortenings, pp.533-552).
6. Partridge E.A. Dictionare of Abreviations. London, 1949, Preface).
7. Pyles, T. The Origins and Development of the English Language. New York, 1964, p.289.
8. Russel, I.W. Among New Words. “American Speech”, vol. XXI, April 1946, pp.138-139.
9. Мадаминава М.С. Матн прагматик тавсифида синтактик бирликларнинг ўрни: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) дисс...автореф. – Тошкент, 2019. – Б. 24-25. (60)
10. Wells, R. Acronymy. In: For Roman Jakobson. Compiled by M. Halle and o. The Hague, 1956, p.662.

UO'K 81-13

HAMIDA OLIMJON SHE'RLARIDA METAFORA LINGVOPOETIK VOSITA SIFATIDA

G.T. Imamova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ma'no ko'chish turlaridan biri bo'lgan metaforalar va ularning nazariy va amaliy ahamiyati, o'rganilishi badiiy matnlardagi leksik-semantik ma'nolari shoir Hamid Olimjon she'riyati misolida tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *metafora, ma'no, leksik- semantik ma'no, ma'no ko'chish, sinekdoxa, metonimiya, emotsional- ekspressiv, nominativ, konnotativ.*

Аннотация. *В статье анализируется один из видов переноса смысла – метафора, ее теоретическое и практическое значение, а также исследование лексико-семантических значений в художественных текстах на примере поэзии поэта Хаида Олимжона.*

Ключевые слова: *метафора, значение, лексико-семантическое значение, перенос значения, синекдоха, метонимия, эмоционально-экспрессивный, номинативный, коннотативный.*

Abstract. *This article analyzes metaphors, one of the types of meaning transfer, their theoretical and practical significance, and the study of lexical-semantic meanings in literary texts using the example of the poetry of the poet Hamid Olimjon.*

Keywords: *metaphor, meaning, lexical-semantic meaning, meaning transfer, synecdoche, metonymy, emotional-expressive, nominative, connotative.*

Aristotel metaforani so'zning hosila ma'no berishi ko'rinishlaridan biri deb hisoblab, badiiy fikrlashning o'ziga xos vositalaridan biri deb ko'rsatgan. [Қарағр.: 1.117]

“Nom ko'chish asosida yangi ma'no hosil bo'lishi barcha mutaxassislar tomonidan e'tirof etilsa-da, lekin nom ko'chishga olib keluvchi hodisalar, ularning turi masalasidagi qarashlar turlicha. Ba'zi ishlarda nom ko'chishga olib keladigan hodisaning ikki turi ko'rsatilsa, ayrim ishlarda bunday hodisalarning undan ko'p turlari ko'rsatiladi. Lingvistik adabiyotlarning ko'pchiligida esa (ayniqsa, keying vaqtlarda nashr etilgan adabiyotlarda) nom ko'chishga olib keluvchi hodisaning to'rt turi keltiriladi: 1) metafora, 2) metonimiya, 3) sinekdoxa, 4) funksiyadoshlik”. [2. 312 – 221]

Tilda nominativ ma'noda stilistik bo'yoqdan xoli bo'lgan, ko'chma ma'noda esa yorqin emotsional-ekspressiv bo'yoq kasb etuvchi juda ko'p so'zlar mavjud. Metafora ana shunday bo'yoq hosil qiluvchi muhim vositalardan hisoblanadi. Ma'lumki, ma'noning o'xshashlik prinsipi asosida ko'chishi metaforaning muhim belgisini tashkil etadi. Biroq predmetlar yoki hodisalar orasidagi tashqi o'xshashlik asosida ko'chirilgan ma'nolar (taxtaning ko'zi, derazaning ko'zi, buloqning ko'zi, stolning oyog'i, tog'ning beli, dutorning bo'yni, va h.) bilan predmet (keng ma'noda) va uning harakati nomlarining insonga nisbatan, uning tabiati va harakati belgilarini xarakterlashga mo'ljallab ishlatilishi (eshak, it, to'ng'iz, qo'chqor, qo'zichoq, bo'taloq, ilon, chayon, lochin, bulbul, akillamoq, vakillamoq, sayramoq kabi so'zlarning metaforik qo'llanishi) natijasida hosil bo'luvchi ma'nolar orasida katta farq bor.

Birinchi holda soʻzning metaforik qoʻllanishi bilan borliq hodisalarining maʼlum bir tashqi belgi, xususiyatlarini obrazli anglatish taqozosi bilan sodir boʻlgan. Obrazlilik esa har qanday metaforik qoʻllashga xosdir. Ikkinchi holda esa metaforik qoʻllangan soʻz nutq subyekt (soʻzlovchi)ning nutq obyekti (bunda shaxs va uning harakati)ga nisbatan yorqin subyektiv emotsional-ekspressiv munosabatini ifodalaydi. [3. 312-164]

Metafora (yunoncha –koʻchirish). Bir predmetning nomini boshqa predmetga biror tomondan oʻxshashligini eʼtiborga olib koʻchirish. Metafora soʻzning yangi maʼnolari hosil boʻlishida qatnashadigan asosiy omillardandir. [4.63]

Metafora tilning amaliy ehtiyoji tufayli nutq jarayonida soʻzning denotativ maʼnolari asosida baholash qiyin boʻlgan narsa, voqea, hodisa va ruhiy holatlarni konnatativ ifodalash yoki tasvirlash orqali vujudga keladigan koʻchimdir. Ayrim hollarda esa metafora ijodkorning voqelikni emotsional-aqliy aks ettirish jarayonidagi topildigʻi sifatida tugʻiladi. [5-45-bet]

Metafora asosidagi koʻchish uchun narsa, buyum, hayvonlar, hodisalar, rang-tus, taʼm, shakl, harakatning oʻxshashligi asos boʻlib xizmat qiladi. Biror yozuvchi yoki shoir yoʻqki, asarlaridagi badiiy niyatini, maqsadini metafora orqali yuzaga chiqarmagan boʻlsa. Hamid Olimjon baxtni, bahorni kuylovchi sheʼrlarida metaforadan lingvopoetik vosita sifatida unumli foydalanilgan.

Husn qoʻshib har kun **husniga**,
 Tabiat **chaqirar oʻz quchogʻiga**;
 Har kun **kiyib yangi bir libos**,
Chaqirar oʻzining yoshlik chogʻiga.
 Bulbul sayrar, chumchuq chirqirar,
Xabar berar asli-zotidan,
 Gulga qoʻnib **qattiq soʻylashar**,
 Qish paytining xotirotidan.
 Tinim yoʻq, har nafas **sep yozar**,
 Bahor **yechib oʻz tugunchagin**,
 Tonggi kurtak, oqshomgi gʻuncha
 Sahar turib **ochar** chechagin.
 Dala **yuzin** qoplar chechak- gul,
Kulib chiqar yorib yer tagin,
Zangor koʻzlariga toʻlar nur,
 Shudring bilan **yuvar kiprigin...**
Bagʻringga tort, quchoqla, bahor!
 Jozibalar barchasi sening.
 Ishga kirgan, gullagan chogʻi
 Sen yoshligi buyuk oʻlkaning. [5.18]

Shoirning “Bahor” nomli sheʼrida anʼanaviy metaforalar: yangi, qattiq kabi belgi bildiruvchi, quchoq, libos, sep, yuz, kiprik, koʻz kabi predmetlar nomini bildiruvchi, chaqirar, kiyib, xabar berar, soʻylashar, yozar (yoymoq maʼnosida) yechib, ochar, kulib, chiqar, yorib, yuvar kabi harakatni bildiruvchi metaforalardan imotsionallikni oshiruvchi vosita sifatida unumli foydalangan.

Dala yuzin qoplar chechak- gul,
 Kulib chiqar yorib yer tagin,
Zangor koʻzlariga toʻlar nur,
 Shudring bilan **yuvar kiprigin...**

Sheʼrning ushbu satrlarida chechak –gulning barglari yashil boʻlishi hammaga tanish holat, lekin xassos shoir buni alohida topilma bilan tasvirlaydi: **Zangor koʻzlariga toʻlar nur**. Avvalo, yashil barglarni koʻz metaforasi bilan bergan boʻlsa, uning emotsionalligi kuchaytirish maqsadida **zangor** sifatini tanlagani mazmunning yanada ochilishiga olib kelgan. **Shudring bilan yuvar kiprigin** misrasida zangor koʻzning atrofini kiprik egallashiga ishora bor hamda bu kiprik metafora hisoblanadi. Tahlilga torganimiz koʻz, kiprik metaforalari ham garchi mumtoz adabiyotda ham uchrasa-da Hamid Olimjon sheʼrlarida oʻzgacha tasvir, originallikni ifodalashi tayin. Metafora koʻchimga asoslanar ekan unda soʻzning oʻz maʼnosi bilan koʻchma –yangi maʼnosi orasida

qandaydir o'xshashlik bo'lishi kerak. Metafora asosida to'liq va qisqa o'xshatish vujudga keladi. To'liq o'xshatishda to'rt element: 1) o'xhagan narsa; 2) o'xshatilgan narsa; 3) o'xshash sifat, belgi; 4) o'xshatish qo'shimchasi. Bu tip o'xshatishlar -day, -dek affikslari bilan bir qatorda xuddi, go'yo, misoli, bamisoli, sinfari, kabi, yanglig' yordamchi so'zlari vositasi bilan ham yuzaga keladi. To'liqsiz o'xshatishda yuqoridagi to'rt element mavjud bo'lmaydi. Bunda o'xshagan narsa o'rnida o'xshatilgan narsa aytiladi. (Э. Қиличев ўзбек тилининг практик стилистикаси. 23-бет)

Sevgi ko'klarida uchuvchi **lochin**

Arshidan yiqildi va ko'hna dunyo –

Butun armonlarni qul qilgan otash

O'zi bo'lib qoldi sevgiga **gado**. (Ofeliyaning o'limi)

Agar bog'ingda **gul** bo'moq mening –chun noravo bo'lsa –

Ki, ming bor roziman qasringga **duvol** bo'lsam.

Metaforaning ana shunday mohiyatini inobatga olgan holda professor R.Qo'ng'urov mana bunday deb yozgan: “Metaforani yashirin o'xshatish deyish ham mumkin. Ammo u oddiy qiyosdan farq qiladi. Agar oddiy qiyos har doim ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilinadi, nima bilan qiyos qilinadi –qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet) metaforada faqat ikkinchi a'zo – o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushiriladi, lekin u kontekstdan ochiq sezilib turadi, demak metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi. [6.149- bet.]

Xayolimda bo'lding uzun kun,

Seni izlab qirg'oqqa bordim.

Och to'lqinlar **pishqirgan** tunda,

Topib ber, deb oyga yolvordim.

Ishon bunga, seni doimo

Esga solur **chiroyli** tunlar,

Sho'x yulduzlar, salqin saharlar,

Esga solur **baxtiyor** kunlar.

Toleyimning oshinosi sen,

Sen sevgimning ko'kargan **bog'i**.

Sening bilan birga iqbolim,

Ishonchimning sen **vafo tog'i**. (Xayolimda bo'lding uzun kun)

Shoirning mashhur “Xayolimda bo'lding uzun kun” she'rida **sevgining bog'i, vafo tog'i** metaforalari, **och** to'lqinlar, **chiroyli** tunlar, **sho'x** yulduzlar, **baxtiyor** kunlar birikmalarida belgi ifodalovchi metaforalari she'rning o'qishli bo'lishini ta'minlagan.

Hamid Olimjon she'rlarida metaforalarni tahlil qilar ekanmiz, har qanday so'zning metafora asosida ko'chishida yangi ma'noni ifodalashida nafaqat narsa, belgi, harakatni oddiy nomlash, balki so'zning badiiy ma'nosining yuzaga keluviga xizmat qilib, uning tinglovchi ong-u shuuriga ta'sir kuchining yanada ortishini, badiiy-estetiklikning yuksalishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аристотель об искусстве поэзии. - М.: Госполитиздат. 1957. С.
2. Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент: ФАН, 1981.
3. А.Ножиев. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.
4. Х. Олимжон. Танланган асарлар. Тошкент – 2019.
5. Э. Қиличев Ўзбек тилининг практик стилистикаси.
6. М.Ҳо'ldashev. Cho'lponning so'z sirlari- 2004

UO'K: 81`33

MAZMUNY MAYDON VA UNING MANTIQUIY TUZILISHI MASALASI

Sh.M.Iskandarova, prof., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada maydon, mazmuniy maydon muammolari, bu borada olib borilgan tadqiqotlarning mundarijasi xususida fikr yuritiladi. Maydonni leksik-semantik va funksional-semantik maydonlarga ajratishda oppozitiv, komponent tahlil hamda matniy tahlil metodlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: struktur semantika, mazmuniy maydon, kategoriya, predikativ, mavzuiy lug'at, sinonimik munosabat, antonimik munosabat, oppozitsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы поля, семантического поля и содержание исследований, проводимых в этой области. Анализируются методы оппозиционного, компонентного и текстового анализа при определении лексико-семантического и функционально-семантического поля.

Ключевые слова: структурная семантика, семантическое поля, категория, предикативный, тематический словарь, синонимические отношения, антонимические отношения, оппозиция.

Abstract. The article examines the problems of the field, the content field and the content of research conducted in this area. The methods of oppositional, component and textual analysis are analyzed when dividing the field into lexical-semantic and functional-semantic.

Key words: structural semantics, semantic fields, category, predicative, thematic dictionary, synonymous relations, antonymous relations, opposition.

Kirish. Ma'lumki, struktur semantika o'z oldiga lingvistik ma'nolar, leksik-semantik paradigma va boshqa turdagi semantik maydonlarning sistem aloqalarini o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Jahon tilshunosligida struktur semantika formalizm va relyativizmdan xalos bo'lib, sistem tilshunoslikning muhim qismlaridan biri sifatida qaraluvchi sistem semantikaga aylanib qoldi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mazkur sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar sirasiga M.M.Pokrovskiy, F.de Sossyur, L.Yelmslev, I.Trir, V.Portsig, L.Vaysgerber, L.Tener va ularning izdoshlarining faoliyatini kiritish mumkin. Ko'pchilik lingvistlar tomonidan til (nutq) birliklarining leksik-semantik jihatdan bir-biri bilan bog'langan ekanligi qayd etilgan. Xususan, F.de Sossyur lingvistik birliklar o'rtasidagi bir necha munosabat turlarini ko'rsatgan bo'lsa, M.Pokrovskiy so'zlar bir-biri bilan ongimizdan tashqarida ma'nolarining ma'lum tomonlari bilan aloqadorligini ta'kidlagandi. Uningcha, har qanday tilda so'zlarning o'ziga xos bo'lgan semantik guruhlari bo'lib, ularning xususiy belgilari boshqa tillar bilan qiyosan ochiladi. Ammo M.Pokrovskiy tomonidan qo'yilgan muammo grammatik planda o'rganildi. Ana shu yo'ldan borib V.Vinogradov so'zlarning leksik ma'nolari turlariga "predikativ" ma'nolarni hamda grammatikadagi ayrim kategoriyalarni qo'shdi.

Natijalar va muhokama. Kommunikativ semantika esa nutqiy jarayonlarni o'rganish bilan xarakterlanadi, chunki lingvistik (sistem) va lingvistik bo'lmagan ma'nolardan ifoda (keng ma'nodagi diskurs va matn) larning aniq mazmuni kelib chiqadi. Til (mazmuniy) mundarijasini maydon metodi bilan o'rganish eng samarali va qulay metodlardan biri bo'lib qoldi. Maydonni leksik-semantik va funksional-semantik maydonlarga ajratishda oppozitiv, komponent tahlil hamda matniy tahlil metodlari o'ziga xos yordam beradi.

A.R.Luriya har bir so'z munosabatlarining butun bir murakkab tizimini yuzaga keltirishni qayd etadi. Uning fikricha, so'z butun semantik to'ring (setkaning) markazi bo'lib, so'z strukturasiining muhim psixologik aspekti bo'lgan muayyan semantik maydonni faollashtiradi [1,91].

G'arbiy Yevropa tilshunosligida Y.Trirning mazmuniy maydon nazariyasi so'zlarning leksik-semantik aloqalari xaqidagi qarashlarda muhim o'rin tutadi. So'zlarning leksik-semantik guruhlari o'z ichiga ikki yoki undan ortiq so'zlarni ularning leksik ma'nolari bo'yicha birlashtiradi.

Til hodisasi sifatida so'zlarning leksik-semantik guruhlariga aniqlik kiritish uchun unga yaqin boshqa kategoriyalardan farqlovchi chegarani belgilash kerak. Avvalo, so'zlarning lug'at tarkibini mavzuiy tasniflash bilan so'zlarning leksik-semantik guruhi urtasidagi chegarani aniqlash lozim. Mavzuiy lug'atlar tuzish faqat metodik jihatdan ahamiyatga ega emas. Mavzuiy lug'atlar tuzishda so'zlarning o'zaro bog'lovchi aloqalari - yaqinliklariga e'tibor qaratmay, so'zning ichki leksik ma'nolariga ham e'tibor qilish zarur.

Mavzuiy guruh lug'atlari ba'zan ma'lum soha leksikasiga muvofiq kelib qolishi tabiiy. Ma'lum LSG mavzuiy guruhlariga taqqoslansa, ular o'rtasidagi farqlar ko'rinadi. LSG tarkibidagi birliklar har doim ham mavzuiy jihatdan bitta guruhga birlashavermaydi. Boshqacha qilib aytganda, mavzuiy

guruh birliklari borliqni mazmuniy jihatdan bir xil ifodalash bilan birlashtirmaydi, biroq mavzuiy guruh tarkibidagi birliklar mazmuniy aloqalarni ham ko'rsatishi mumkin.

Bu guruhlarining umumiyliigi ularning o'rganilgan obyektiv borliqni aks ettirishidir. Leksik-semantik guruhlar ham aslida qandaydir "mavzu"siga ega bo'ladi. LSG tilning rivojlanish qonuniyatlari asosida kelib chiqsa, mavzuiy guruhlar xalq bilimlarining, qarashlarining natijasi demakdir.

Mavzuiy guruhlar ichida so'zlar o'rtasidagi munosabatlar faqat tushunchalar o'rtasidagi tashqi munosabatlar asosida quriladi. Bunda turlicha tarzda tasniflash natijasida so'zlar ma'nosiga ta'sir qilmaydigan darajada bir-birlari bilan qo'shilish va ajralishlari mumkin. LSG larda tilning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan tilning ichki hodisalari (jumladan, so'zlarning sinonimik qatorlari) kuzatiladi. So'zlar o'rtasidagi mazmuniy munosabatlarni antonimlar orqali ham ko'rish mumkin, antonimlar doimo biri ikkinchisiz mavjud bo'lmaydi.

Sinonimik va antonimik munosabatlar u yoki bu LSG so'zlari o'rtasidagi mazmuniy aloqalarning ikki eng muhim turlari sanaladi, ya'ni zidlovchi va birlashtiruvchi belgilar sinonimik va antonimik munosabatlarda ko'rinadi.

Mazmuniy maydon to'g'risidagi turli yo'nalish va tadqiqotchilar orasidagi xilma-xilliklarga qaramay, lingvistlar tomonidan bir xil belgilangan bir necha nazariy masalalarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

1) til lug'at tarkibi birliklarning tartibsiz (xaotik) yig'indisidan iborat emas, u so'zlarning semantik umumiyliigi asosida birlashuvchi bir qancha mazmuniy maydonlarga bo'linadi;

2) har bir mazmuniy maydon faqat shu til uchun xos bo'lgan alohida usul bilan o'zi aks ettirgan borliqni tarkibiy qismlarga ajratadi;

3) so'zning semantik mazmuni o'z-o'zidan kelib chiquvchi narsa hisoblanmaydi, u maydon ichidagi boshqa so'zlar (birliklar) bilan zidlanishlar vositasida yuzaga keladi [2,53].

Mazmuniy maydon nazariyasi struktural semantika nazariyasi bo'lishi uchun, avvalo, mazmuniy maydonlar ob'ektiv holda ajratilishi zarur, shuning, mazmuniy maydonlarning struktur nazariyasi ma'nolarni komponent tahlil qilishi maqsadga muvofiqdir. Mazmuniy maydonlar mantiqiy tomondan, ya'ni, tushunchaviy asosda qurilmoqda, shuning uchun semantika va boshqa lingvistik sohalar o'rtasida ajralish bo'lib qolmoqda. Aslida mazmuniy maydonlar lingvistik asosga qurilishi zarur [3,54].

Mazmuniy maydon doirasiga bir so'z turkumiga xos bo'lgan so'zlarning semantik guruhlar ham, turli so'z turkumlarining bir-biri bilan mazmuniy munosabatda bo'lgan so'zlar guruhlar ham leksik-grammatik (funktional-semantik) maydonlar ham, transformatsion munosabatlar bilan bog'langan sintaktik konstruksiyalarning paradigmalar ham mazmuniy-sintaktik sintagmalarning ma'lum turlari ham kiritiladi. Ular orasida ma'lum jiddiy farqlar bo'lishiga qaramay, ularni u yoki bu mazmuniy kategoriyalarga asoslanishi bilan umumlashtirish mumkin. Biroq so'zlarning mazmuniy sinflari va mazmuniy maydonlarni bir-biridan farqlash maqsadga muvofiqdir.

"Bir so'z turkumiga xos so'zlarning mazmuniy sinflari bu, a'zolari umumiy ma'no (invariant ma'no-identifikator) bilan bog'langan ma'lum darajada murakkab guruhlardan iborat bo'lgan paradigmatic turdagi leksik maydonlardir" [4,126].

Ularga so'zlarning sinonimik va antonimik birlashmalari, leksik semantik guruhlar kiradi. A'zolari doimiy (regulyar) oppozitsiyalari bilan bog'langan so'zlarning semantik sinflarini "mazmuniy paradigmalar" deb atash ham uchraydi, unda ma'lum paradigmatic maydonlarning turli mikromaydonlari e'tiborga olinadi.

Ma'lumki, mazmuniy maydonda so'zlar barcha ma'nolarining yig'indisi bilan bir butun sifatida ichki munosabat va aloqalarga kirmay, balki alohida ma'nolari bilan munosabatga kirishadi. Ma'noga so'zlarning differensial-mazmuniy belgilari yoki tarkibiy qismlarning to'plami sifatida qarash mumkin. Y.H.Karaulov har qanday ikki to'plam bir-biri bilan quyidagicha munosabatlarda bo'lishini ta'kidlaydi:

- 1) nol oppozitsiya;
- 2) privativ oppozitsiya;
- 3) ekvipolent oppozitsiya;

4) diz'yunktiv oppozitsiya [5,106].

Sinonimik guruh murakkabroq leksik-semantik paradigmatic maydon tarkibiga kiruvchi so'zlar va o'z vazifalari bilan ularga muqobil frazeologizmlarning minimal - ya'ni kichik paradigmasidir. Sinonimlarni aniqlashda semantik mezonlardan kelib chiqilsa, aynan bir ma'noni anglatuvchi til birliklari e'tiborga olinadi. Bu hodisa Y.D.Apresyanning ishlarida omosemant va parasemantlar sifatida ifodalanadi[6,14].

Sinonimlar omosemantlar tarzida tushunilganda, ifodaning faqat tildagi so'z ma'nosini aks ettiruvchi yoki relyatsion kategoriya sifatida tushunish, sinonimlar parasemantlar (ya'ni, kvazisinonimlar) sifatida tushunilganda, ularning mazmuniy yaqinlik darajasi muhim masala bo'lib qoladi.

Sinonimlarni parasemantlar tarzida tushunish ayrim vaziyatlarda bir xil ma'no anglatuvchi so'zlarni bir-biriga almashtirish imkonini beradi. Bu talqinda sinonimik guruhlar boshqa mazmuniy guruhlardan (LSG, antonimik, giponimik guruhlardan) ajratilmaydi, ya'ni ularning chegarasini aniqlash ma'lum ma'noda murakkablashadi.

Maydon elementlarining munosabatlarini chuqurroq yoritish uning tushunchaviy aspektini tekshirib chiqishni taqozo etadi. Mantiqda tushunchalar taqqoslanadigan, ya'ni tarkibida umumiy elementlari bo'ladigan va taqqoslanmaydigan, ya'ni umumiy elementlari bo'lmagan tushunchalarga bo'linadi. Bilamizki, alohida olingan so'zning ma'nosi ifodalanmish (denotat - real borliqqa xos predmet yoki hodisa) ning ifodalovchi (designat - ongda predmetning aks etishi yoki predmet haqidagi tushuncha) bilan aloqasi, munosabati orqali belgilanadi. Alohida olingan so'z ifodalanmish (denotat) ni ko'rsatadi va ifodalovchi (designat) ni aks ettiradi. So'z bilan ifodilangan ifodalanmish (denotat) ham ma'lum bir predmetlar sohasiga mansub bo'lib, bir qator munosabatlarga kirishadi. Ifodalanmishlar sinfini kengaygan ifodalanmish (metadenotat) deb nomlanadi, bunda kengaygan ifodalanmish mavzuga, mavzu sinflariga mos keladi. O'z navbatida, ifodalovchi (designat) ham faqat o'zi uchun xos bo'lgan bir qator munosabatlarga, aloqalarga kirishadi, ya'ni ifodalovchilarning ma'lum sinfiga mos bo'ladi. Ifodalovchilar sinfini kengaygan ifodalovchi deyish mumkin (metadesignat). Kengaygan ifodalovchi so'zning pragmatik aspektini o'z ichiga oladi. Tadqiqotlarda til va nutq dialektikasi asosida bu hodisaga yondashilganini ifodalovchi jiddiy qarashlar paydo bo'ldi.

Shunday qilib, maydonda so'zlarning mazmuniy aloqasi xususidagi masalani hal etish davomida quyidagilarga to'xtalish lozim. Agar so'zlarning ma'nolari umumiy qismga ega bo'lsa (to'plamlar kesishsa), ikki so'z bir-biri bilan bog'liq hisoblanadi. Bu holda mazmuniy maydonda ma'nolar umumiy tarkibiy qismlari bilan, ya'ni nol, ekvipolent va xususiy oppozitsiyada bo'lgan qismlari bilan kirishishi zarur. Agar to'plamlar orasidagi munosabatlar to'rt turdagi oppozitsiyaga to'g'ri kelsa, to'plam elementlari orasida oppozitsiya faqat nol va diz'yunktiv turda bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лурья А.Р. Язык и сознание. М.: МГУ, 1979.
2. Апресян Ю.Д. Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля// Лексикографический сборник. Вып. V. М., 1962.
3. Искандарова Ш. Тил системасига майдон асосида ёндашув. – Тошкент: Фан, 2007.
4. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. М.: ВШ, 1990.
5. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976.
6. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974.

UDC 81'373.46

ROLE OF EPONYMS IN CREATING NEOLOGISMS; A LINGUISTIC AND COGNITIVE PERSPECTIVE

K.R.Ismoilova, o'qituvchi, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Eponimlar neologizmlarni yaratishning asosiy mexanizmi bo'lib, lingvistik evolyutsiyada tarixiy, ilmiy va madaniy manbalarni kundalik tilga kiritishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqola tibbiyot, fan, texnologiya, adabiyot va ommaviy madaniyatni o'z ichiga olgan turli fanlar bo'yicha eponimga asoslangan neologizmlarning shakllanishi, funktsiyasi va ta'sirini o'rganadi. Nominallashtirish, sifatlash va verbifikatsiya kabi lingvistik mexanizmlarni tahlil qilish

orqali ushbu tadqiqot tegishli nomlarning qanday qilib standartlashtirilgan leksik elementlarga aylanishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Neologizm, O'ziga xos ismlar, nominalizatsiya, sifatdoshlashuv, fe'llashuv.

Аннотация. Эпонимы служат фундаментальным механизмом для создания неологизмов, играя решающую роль в лингвистической эволюции, внедряя исторические, научные и культурные ссылки в повседневный язык. В этой статье исследуется формирование, функционирование и влияние неологизмов на основе эпонимов в различных дисциплинах, включая медицину, науку, технологию, литературу и популярную культуру. Анализируя такие лингвистические механизмы, как номинализация, адъективация и вербификация, в этом исследовании подчеркивается, как собственные имена становятся стандартизированными лексическими единицами.

Ключевые слова: неологизм, собственные имена, номинализация, адъективация, вербификация.

Abstract. Eponyms serve as a fundamental mechanism for the creation of neologisms, playing crucial role in linguistic evolution embedding historical, scientific, and cultural references into everyday language. This paper explores the formation, function, and impact of eponym-based neologisms across various disciplines, including medicine, science, technology, literature, and popular culture. By analyzing linguistic mechanisms such as nominalization, adjectivization, and verbification, this study highlights how proper names become standardized lexical items.

Key words: Neologism, Proper names, nominalization, adjectivization, verbification.

Introduction. Language constantly evolves to accommodate new concepts, discoveries, and cultural shifts. One of the most enduring methods of word formation is through eponyms, which are derived from proper names and often honor individuals, places, or fictional figures associated with specific innovations, movements, or ideas (Algeo, 1991). Eponyms function as linguistic markers of history and culture while also facilitating knowledge dissemination by linking abstract ideas to recognizable figures (Crystal, 2003). The emergence of eponym-based neologisms is particularly evident in fields where rapid advancements necessitate the introduction of new terminology. In medicine, diseases and syndromes are frequently named after the physicians who first identified them, such as Alzheimer's disease (Bussmann, 1998). In science and technology, eponyms like the Joule (after James Prescott Joule) and Tesla (after Nikola Tesla) have become integral to measurement systems and branding (Lieberman, 2008). Literature and popular culture also contribute to the expansion of eponymic vocabulary, with terms like Orwellian and Dickensian encapsulating entire ideological and stylistic frameworks (Hughes, 1988). Despite their utility, eponyms are not without controversy. Their meanings can become obscure over time, leading to misinterpretation or confusion (Algeo, 1991). Additionally, the dominance of Western eponyms in global discourse raises questions about cultural inclusivity and recognition. This article aims to explore the mechanisms behind eponymic neologism formation, their role in cognitive processing and language development, and the socio-cultural implications of their widespread usage.

Eponyms undergo various linguistic transformations before being fully integrated into a language. The most common processes include:

1. Nominalization

Nominalization is the process of forming a noun from another part of speech, such as a verb or an adjective. In eponyms, nominalization plays a crucial role in transforming proper names (people, places, or brands) into common nouns representing ideas, concepts, or objects (Bauer, 1983). It occurs when a proper noun is transformed into a common noun, signifying a category or concept associated with the eponym's origin.

How Nominalization Creates Eponyms. It typically occurs in two ways:

A. Direct Nominalization (Proper Name → Common Noun). A proper name becomes a noun without modification or with minimal change. Examples include:

Machiavelli → Machiavellianism (The philosophy of cunning political strategy)

Marx → Marxism (The ideology developed by Karl Marx)

B. Morphological Nominalization (Adding Suffixes). In many cases, nominalization involves adding suffixes to a name to create a new noun. Common suffixes include:

Types of Nominalized Eponyms.

A. Philosophical and Ideological Terms

Marxism (from Karl Marx) – A socialist ideology

Platonism (from Plato) – The philosophy of Plato

B. Scientific and Medical Terms

Boyle's Law (from Robert Boyle) – A principle of gas physics

Alzheimer's disease (from Alois Alzheimer) – A neurological condition

C. Political and Cultural Terms

Thatcherism (from Margaret Thatcher) – A political ideology

Reaganomics (from Ronald Reagan) – Economic policies of Reagan

D. Technological and Everyday Terms

Diesel (from Rudolf Diesel) – A type of fuel and engine

Teddy bear (from Theodore Roosevelt) – A stuffed toy

Braille (from Louis Braille) – A reading system for the blind

2. Adjectivization

Adjectivization of eponyms refers to the process of converting a proper noun—typically a person's name, a place, or a brand—into an adjective to describe something related to that entity.

(Bauer,1983). This linguistic phenomenon is widespread in various fields, including science, politics, literature, and culture. These adjectives encapsulate complex ideas in a single word, making them powerful tools in communication. There are several ways in which eponyms become adjectives:

A. Morphological Adaptation

Eponyms often undergo morphological changes to fit the grammatical structure of the language. In English, common suffixes for forming adjectives from eponyms include:

"-ian" → Shakespeare → Shakespearean (relating to Shakespeare's works)

"-esque" → Kafka → Kafkaesque (resembling Kafka's literary style)

"-ic" → Darwin → Darwinian (relating to Darwin's theories)

"-ist" → Marx → Marxist (related to Karl Marx's ideology)

"-an" → Freud → Freudian (relating to Freud's psychoanalytic theories)

B. Semantic Shift and Generalization. Once an eponym becomes an adjective, it may extend beyond its original reference. For instance:

"Orwellian" originally referred to George Orwell's ideas but now broadly describes dystopian authoritarianism.

3. Verbification in Eponyms

Verbification (also called verbalization) is the process of turning a noun—especially a proper noun—into a verb. In the case of eponyms, verbification occurs when a name associated with a person, place, or brand is transformed into a verb, meaning to act in a way associated with that person or entity. (Crystal,2003). It reflects how language evolves by incorporating influential names into daily communication.

How Verbification of Eponyms Happens?

A. Direct Use of a Proper Name as a Verb. Some eponyms become verbs without modification:

To boycott (from Charles Boycott) → They decided to boycott the company.

To google (from Google) → I googled the answer yesterday.

To sandwich (from John Montagu, the Earl of Sandwich) → He sandwiched himself between two seats.

B. Morphological Verbification (Adding Verb Suffixes).In some cases, suffixes are added to a noun to create a verb:

-ize → Bowdler → Bowdlerize (To censor content, from Thomas Bowdler)

-ify → Pasteur → Pasteurify (Older form of pasteurize, from Louis Pasteur)

Conclusion. Eponyms serve as cognitive shortcuts, allowing speakers to encode and retrieve complex information efficiently. By associating new concepts with familiar names, they enhance memory retention and facilitate communication. However, as language evolves, the original meanings of eponyms can shift or become detached from their historical roots, leading to semantic drift or appropriation. As language continues to evolve, striking a balance between honoring historical contributions and ensuring clarity in communication remains essential. Future research should explore how digital media and globalization influence the adaptation and spread of eponym-based neologisms.

REFERENCES:

- 1.Algeo, J. (1991). Fifty Years among the New Words: A Dictionary of Neologisms 1941-1991. Cambridge University Press.
- 2.Bauer, L. (1983). English Word-Formation. Cambridge University Press.
- 3.Bussmann, H. (1998). Routledge Dictionary of Language and Linguistics. Routledge.
- 4.Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
- 5.Xoshimova, D. R. (2022). Ingliz tilida allyuziyalarning turlari va vazifalari. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 1182-1187.
6. Dilsoz Rasuljon Qizi Xoshimova (2021). Allyuziya va intertekstuallik lingvistik tushunchalarining o'zaro bog'lanishi. Academic research in educational sciences, 2 (4), 1391-1394. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00748
7. Dilso, X., & Qizi, Z. R. (2021). Comparative analysis of allusions in two languages.
- 8.Jo'Rayeva, Zulayhoxon Shamshiddinovna, & Xoshimova, Dilsozxon Rasuljon Qizi (2021). Fundamental points of teaching reading. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (Special Issue 3), 260-264.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MODAL SO'ZLARNING KOGNITIV- PRAGMATIK TADQIQI

O.F.Ismailova, stajyor o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ish o'zbek va ingliz tillarida modal so'zlarning kognitiv hamda pragmatik xususiyatlari, shuningdek, modal so'zlarning nutqdagi epistemik (bilish), deontik (burch, majburiyat) va aksial (baholoviy) funksiyalari o'rganilib, ularning fikr bildirishdagi roliga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, modal ifodalar orqali muloqotdagi nutq egasining pozitsiyasi, ishonch darajasi, baholoviy munosabati va ijtimoiy-madaniy kontekstdagi farqlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: modal so'zlar, kognitiv pragmatika, epistemik modalitet, deontik modalitet, baholovchanlik, muloqot, pragmatik funktsiya, til madaniyati.

Аннотация. Данное научное исследование посвящено когнитивным и прагматическим особенностям модальных слов в узбекском и английском языках. В работе изучаются эпистемическая (познавательная), деонтическая (обязанность, необходимость) и аксиальная (оценочная) функции модальных слов в речи, а также уделяется внимание их роли в выражении мнения. Кроме того, анализируются позиция говорящего, степень уверенности, оценочное отношение и культурно-социальные различия, проявляющиеся через модальные выражения в процессе общения.

Ключевые слова: модальные слова, когнитивная прагматика, эпистемическая модальность, деонтическая модальность, оценочность, коммуникация, прагматическая функция, языковая культура.

Abstract. This scientific study explores the cognitive and pragmatic features of modal words in Uzbek and English. It examines the epistemic (knowledge-based), deontic (obligation, necessity), and axiological (evaluative) functions of modal expressions in speech, with a focus on their role in expressing opinion. Additionally, the study analyzes the speaker's position, degree of certainty, evaluative attitude, and sociocultural distinctions that emerge through the use of modal expressions in communication.

Keywords: modal words, cognitive pragmatics, epistemic modality, deontic modality, evaluation, communication, pragmatic function, language culture.

Kirish. Til – inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi bo‘lib, u nafaqat axborot uzatish, balki muloqot jarayonida shaxsning ichki holatini, munosabatini va ijtimoiy-madaniy pozitsiyasini aks ettiradi. Modal so‘zlar esa ushbu jarayonning nozik jihatlarini – ya’ni nutq egasining ishonch darajasi, baholoviy munosabati, zaruriyat yoki ehtimollik haqidagi fikrini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali inson o‘z nuqtai nazarini bildiradi, buyruq beradi, maslahat beradi yoki taxmin qiladi.

Kirish so‘z yoki so‘z birikmasi shaklida bo‘lib, so‘zlovchining o‘zi bayon etayotgan fikrga bo‘lgan turli munosabatini bildiradi. asosan, gapning ohangini, maqsadini, his-tuyg‘ularini, ehtimolligini yoki majburiyatini ifodalashda qo‘llanadi. Ular tilning xususiyati sifatida, nafaqat semantik, balki pragmatik va poetik ma’nolarga ega bo‘lib, o‘zining lingvistik tizimida murakkab va ko‘p qirrali rol o‘ynaydi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi modal so‘zlar o‘zaro o‘xshashliklarga ega bo‘lsa-da, ularning ko‘rsatayotgan semantik va stilistik ta’sirida ba’zi farqlar ham mavjud. Til — bu faqat aloqa vositasi emas, balki insonning ruhiy kechinmalari, subyektiv qarashlari, ichki hissiyotlarini ham ifoda etuvchi kuchli vositadir. Bu jihat tilda modal so‘zlar orqali yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki modal birliklar orqali inson: o‘z fikriga baho beradi; aytilayotgan gapga munosabat bildiradi; o‘zining ishonch yoki shubha darajasini ifodalaydi; gapning haqiqatga yaqinlik darajasini bildiradi.

Masalan, “Balki u kelar”, “Ehtimol, kechikkanman”, “Albatta, bu to‘g‘ri” kabi gaplar biror voqeani tasvirlash bilan birga gapiruvchining unga bo‘lgan munosabatini ham ochib beradi. Demak, modal so‘zlar tilda bilish (epistemik) va baholash (aksial) funksiyalarini bajaradi.

"Kirishlar so‘z, so‘z birikmasi, gap shaklida bo‘lib, barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. Lekin, ularning ma‘lum qismi nutq uslublarining hammasida qo‘llanib, neytral holatda bo‘lsa, ayrimlari nutq uslublarining birida ko‘p, birida oz qo‘llanishi yoki bir nutq uslubiga xoslanganligi bilan farq qiladi."[1]

Uslubiy neytral modal birliklar ko‘pincha barcha nutq uslublarida (ilmiy, publitsistik, og‘zaki, badiiy, rasmiy) uchraydi. Masalan: Ehtimol, albatta, kerak kabi modal birliklar ko‘proq neytral sanaladi.

Masalan: “Ehtimol, bu hodisa tasodifiy bo‘lgan.” (ilmiy); “Albatta, siz haqingizda yozamiz.” (publitsistik)

Uslubiy xoslangan modal birliklar ma‘lum bir nutq uslubida ko‘p qo‘llanadi:

Badiiy uslubda: “Zora u kelsa edi...”, “Shoyad, siz ham eslarsiz...”

Og‘zaki nutqda: “Balki bo‘lmas”, “E-e, bu noto‘g‘ri-ku!”

Demak, modal birliklarning pragmatik yuklamasi uslubga qarab kuchayadi yoki kamayadi, shuningdek, ular konnotativ ma‘no (ya’ni, hissiy-psixologik rang-baranglik) bilan to‘ldiriladi.

Kognitiv tilshunoslikda modal so‘zlar gapiruvchining bilish darajasi; axborotga bo‘lgan ishonchi; psixologik holati; ijtimoiy maqomini anglatadi.

Pragmatika esa bu birliklarning muloqotdagi vazifasini, ya’ni: so‘zlovchining niyatini (intention), tinglovchiga ta’sir qilish shaklini va kontekst bilan bog‘liqligini o‘rganadi.

Masalan, “Aytishlaricha, u chet elga ketgan” degan gap orqali so‘zlovchi voqea haqiqatan sodir bo‘lganini aytmayapti, balki eshitganiga tayanganini bildiradi — bu epistemik modalitet.

L. Jenkins o‘zining “Modality in English Syntax” dissertatsiyasida modal so‘zlarni turli til kategoriyalarida ilmiy izohlagan. M.A.K. Halliday tomonidan yozilgan ushbu kitobda “An Introduction to Functional Grammar” modal so‘zlar chuqur grammatik, sintaktik, semantik tahlil qilingan. Ushbu kitobda modal so‘zlarga quyidagicha ta’rif beriladi: “Modality as the speaker’s judgement, or request of the judgement of the listener, on the status of what is being said (It could be. Couldn’t it be? You musn’t do that. Must you do that?”)[2]

Modal so‘zlar tilshunoslikda odatda epistemik, deontik va aksial (evaluativ) funksiyalar bo‘yicha tasniflanadi:

Epistemik modalitet: bilish, ishonch yoki ehtimollik darajasini bildiradi.

-Ingliz tilida: *might, must, can, probably, perhaps*

-O‘zbek tilida: *bo‘lishi mumkin, ehtimol, albatta, shubhasiz*

Deontik modalitet: majburiyat, ruhsat, taqiqlash yoki buyruqni anglatadi.

-Ingliz tilida: *must, have to, may, should*

-O'zbek tilida: *kerak, shart, mumkin, lozim*

Baholoviy (aksial) modalitet: axloqiy yoki estetik bahoni bildiradi.

-Ingliz tilida: *It is important that..., He should have...*

-O'zbek tilida: *zarurki, joiz, ma'qul, afzal*

O'zbek va ingliz tillaridagi modal birliklar o'z tuzilishi va qo'llanish jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ularning muloqotdagi pragmatik funksiyasi ko'pincha madaniy va kontekstual omillarga bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida modal so'zlar ko'proq grammatik tizimga integratsiyalashgan (ya'ni modal fe'llar ko'p hollarda zamon va shaxsga moslashmaydi), o'zbek tilida esa ularning ekvivalentlari ko'pincha mustaqil ravishda yoki yordamchi so'zlar orqali ifodalanadi.

Masalan:

• *He must leave now.* – *U hozir ketishi kerak.*

• *She might be at home.* – *U uyda bo'lishi mumkin.*

O'zbek tilida modal so'zlar kontekstga qarab ohang orqali ham kuchaytiriladi:

• *Bu ishni qilish shart!* (katta bosim bildiradi)

• *Ehtimol u kelar.* (noaniq ishonch)

Kognitiv jihatdan, modal birliklar nutq egasining real voqealarga bo'lgan yondashuvi va ularni qay darajada haqiqat sifatida qabul qilayotganini bildiradi. Pragmatik nuqtai nazardan esa, ular muloqotdagi munosabatlarni tartibga solish, iltifot ko'rsatish yoki qarorlarni yumshatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilida "*You should see a doctor*" kabi jumla maslahat ifodalasada, buyruq sifatida ham qabul qilinishi mumkin. O'zbek tilidagi "*Siz vrachga ko'rinsangiz yaxshi bo'lardi*" iborasi esa yumshoq, iltifotli maslahat tarzida qabul qilinadi.

Modal fe'llar grammatik ma'no bilan birgalikda semantik ma'nolarni ham bildirishi ma'lum, masalan, *I shall go home*-kelasi zamon, darak gap; *Shall I go home?*-kelasi zamon, so'roq gap va taklif ma'nosiga ega. Demak, ingliz tilida modal fe'llar joylashuvi o'zgarganda, gapning sintaktik hamda semantik jihatlariga ta'sir ko'rsata oladi. Ya'ni, modal fe'llar egadan oldinga o'tishi orqali, darak gapdan, so'roq gapga *shall I go home?*-uyga ketsammikin? va uyga ketmoqchi bo'lgan niyatimni so'rash-taklif orqali ifodalayapman. Fikrimizni xulosalasak, modal so'zlarni o'rnini o'zgartirish, har ikkala tilda ham semantik holatiga sezilarli ta'sir o'tkazadi, asosan gapning ta'kidlanish darajasi, rasmiyligi, majburiyatning kuchayishi, shubha va imkoniyat kabi ma'nolarni yuzaga keltiradi[3].

Jahon xalqlari tili va nutqida til – tafakkur – bilish – hissiyot ketma-ketligi asosida undov, taqlid, modal so'zlar paydo bo'lganki, ularning har biri olamning lisoniy manzarasini, u bilan bog'liq obyektiv haqiqatni tushunish, idrok etish, tushuntirish, tasvirlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ular orasida emotsionallik yoki emotivlik xususiyati, inson ruhiy holatlarini til va nutqda aks ettirish uchun xizmat qilishi jihatidan o'z o'rniga ega bo'lgan emotsional lisoniy birliklar – undov so'zlar ko'proq his-tuyg'u, kechinma va sezgi holatlarini ifodalashiga ko'ra maxsus, yaxlit lisoniy tuzilma sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Modal so'zlar tildagi muloqot samaradorligini ta'minlovchi vosita bo'lib, ular orqali nutq egasi o'z fikrini ehtimollik, zaruriyat, ishonch yoki baholoviy munosabat bilan ifodalaydi. O'zbek va ingliz tillarida modal birliklar o'xshash semantik vazifalarni bajarsalar-da, ularning pragmatik qo'llanilishi, madaniy kontekstda qabul qilinishi va ohang vositasidagi ifodalanish usullari farqlanadi. Bu jihatlar tarjimada va xalqaro muloqotda to'g'ri va aniq ifoda uchun muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қиличев, Э. (1992). Ўзбек тилининг амалий стилистикаси (грамматика). -Тошкент: «Ўқитувчи». - Б.142.
2. Halliday, .. M. (2004). An Introduction to Functional Grammar.New York: "Madison Avenue".P.158
3. To'xtasinova Y., O'zbek va ingliz tillaridagi modal so'zlarning lingvopoetik tahlili // QDPI ilmiy xabarлари, 2025 №3. – B. 1675.

TIL TARAQQIYOTIDA YANGI IJTIMOIIY-SIYOSIY METAFORALAR

M.Israil, f.f.n., prof., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Jurnalistlar murakkab tushuncha va hodisalarni yoritishda metaforalarga murojaat qiladilar. Metaforalarning ijtimoiy-siyosiy leksikaning bir qismiga aylanganligini matnning ta'sirchanligini oshirish va auditoriyaning diqqatini jalb qilishida kuzatish mumkin. So'zning semantik taraqqiyoti tilning voqelikni metafora yordamida o'zlashtirish va ilmiy tushunchalar orqali bilish ikki funktsiya ehtiyojiga bo'ysundirilgan: birinchidan, leksema denotatlarining almashuvi ro'y beradi, bu jarayon asosida metafora yotadi. Ikkinchidan esa, so'z ma'nolari tizimi bilan uzviy aloqasi tufayli signifikatlarning mazmuni doimiy ravishda chuqurlashib boradi. Mazkur maqolada semantik usul orqali termin hosil qilishda metafora asosiy o'rin tutishi, jonli muloqotdagi so'zlarning muayyan xususiyatini, ya'ni leksik o'xshashligini, rang-tusidagi o'xshashlikni asos qilib olish yo'li bilan yangi-yangi terminlar vujudga kelishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: gazeta-publitsistik uslubi, ekspressivlik, ijtimoiy-siyosiy leksika, ijtimoiy-siyosiy metafora, lisoniy-uslubiy xususiyatlar, semantik taraqqiyot, semantik usul, sotsiolingvistik omil.

Аннотация. Журналисты обращаются к метафорам при освещении сложных понятий и явлений. Превращение метафор в часть общественно-политической лексики можно наблюдать в усилении воздействия текста и привлечении внимания аудитории. Семантическое развитие слова подчинено потребностям двух функций языка: освоения действительности с помощью метафоры и познания через научные понятия. Во-первых, происходит смена денотатов лексемы, в основе этого процесса лежит метафора. Во-вторых, содержание сигнификатов постоянно углубляется благодаря их неразрывной связи с системой значений слов. В данной статье раскрывается то, что метафора играет ключевую роль в образовании терминов семантическим способом, и что новые термины возникают на основе определенных характеристик слов в живом общении, а именно лексического сходства и формального сходства.

Ключевые слова: газетно-публицистический стиль, экспрессивность, общественно-политическая лексика, общественно-политическая метафора, языковые и стилистические особенности, семантическое развитие, семантический способ, социолингвистический фактор.

Abstract. Journalists employ metaphors when covering complex concepts and phenomena. The transformation of metaphors into part of socio-political vocabulary can be observed in the heightened impact of texts and increased audience engagement. The semantic development of words is governed by two language functions: grasping reality through metaphor and understanding through scientific concepts. Firstly, there is a shift in the denotations of a lexeme, with metaphor at the core of this process. Secondly, the content of signifieds is continuously enriched due to their intrinsic connection with the system of word meanings. This article reveals that metaphor plays a key role in the semantic formation of terms, and that new terms emerge based on certain characteristics of words in live communication, specifically lexical and formal similarities.

Keywords: Newspaper and journalistic style, expressiveness, socio-political vocabulary, socio-political metaphor, linguistic and stylistic features, semantic development, semantic method, sociolinguistic factor.

Kirish. Ma'lumki, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni yoritishda metaforalar ekspressiv vosita sifatida xizmat qiladi. Publitsistik uslubda metaforalar ma'lumotlarga boy va ta'sirchan matnni shakllantirish uchun assotsiativlarni keltirib chiqaruvchi so'zlarning ko'chma ma'nosi orqali faol ishlatiladi. Ular gazeta-publitsistik uslubining asosiy funksiyalari – ishlantirish va hissiy ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Metafora ekspressivlikni oshirish vositalaridan biri sifatida murakkab tushunchalarni nisbatan oddiy va tanish, berilayotgan ma'lumotni aniq tushunishga qaratiladi. Aytish joizki, gazeta matnining shakllanishida an'anaviy metaforalardan ishlatish taqozo

etiladi va bu ularning asosiy xususiyatlari qatorida ko'riladi. Jurnalistning vazifasi esa ularni samarali qo'llash orqali matnning dolzarbligi, samaradorligi va ta'sirchanligini ta'minlashdan iborat.

Materiallar. Hozirda zamonaviy tilshunoslikda “siyosiy metafora”, “ijtimoiy-siyosiy metafora” terminlarining tadqiqot ko'lami kengaydi hamda ularda metaforalarning ushbu turi, muayyan siyosiy partiya, tashkilot yoki faoliyatga ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantirish, auditoriyaning ongiga ta'sir qilish usuli sifatida talqin qilinadi. Ijtimoiy-siyosiy voqelikni yoritishda “metaforalar mamlakat madaniyatini, qadriyatlarini ifodalaydi”. Bunda media tilini milliylik jihatlarini e'tiborga olish lozimki, ularda xalqning, jamiyatning milliy mentalitetni aks ettirayotganini ko'rish mumkin. Shuningdek, metafora ma'lum bir xalq, ma'lum bir mamlakat madaniyati ta'sirida yaratilishi mumkinki, ijtimoiy-siyosiy metaforalarning lingvomadaniy jihatdan ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'zbek gazeta matnlaridagi metaforalarning tahlili jarayonida turli mavzularda ko'p qo'llaniladigan metaforalarni uchratish mumkin: “*taraqqiyot qadamlari*”; “*taraqqiyot yo'li*”; “*siyosiy sahna o'yinlari*”; “*axborot urushi*”; “*axboriy xuruj*”; “*jamiyat poydevori*”; “*og'ir vaziyat*”; “*daholik qirralari*”; “*tafakkur kuchi*”; “*katta ruh*”; “*o'tkir muammo*” va h.k.

Gazeta matnlariga murojaat qilamiz: “*Bugungi global iqlim o'zgarish davrida tuproq unumdorligini saqlab qolish va oshirish masalasi tobora o'tkir muammoga aylanib bormoqda*” (Jamiyat. 2022.18.08); “*Axboriy xuruj orqali turli xil manipulyatsiyalar amalga oshirmoqda...*”; “*Yaqin-yaqingacha ayollarimizning xayoliga ham kelmagan bunday ulkan ishlar, aniq natijalar ularning qalbida kelajakka ishonchni mustahkamlab, juda katta ruh va ishtiyoq bag'ishlamoqda*” (Yangi O'zbekiston. 2022. 26.03); “*O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish yo'lidagi har bir qadam mamlakatning taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega*”; “*Kecha “Munosib mehnat – barqaror jamiyat poydevoridir” mavzusida xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi*”. (Yangi O'zbekiston. 2022. 26.03); “*Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalariga bag'ishlangan ochiq muloqot va davra suhbatlarini muntazam o'tkazishga bosh-qosh bo'lishimiz kerak*” (“Yangi O'zbekiston”. 2022. 26.03) va h.k.

Ijtimoiy-siyosiy matnlarda metaforalar murakkab ijtimoiy-siyosiy voqelikni ta'sirchan qilib yetkazishga yordam beradi. Ulardan foydalanish, o'quvchining emotsional holatini boshqarishga hamda ekspressiv ta'sir etishga yordam beradi. Ta'kidlash lozimki, bu metaforalar jamiyatimiz hayotida turli miqyosdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda tilda ko'p sonli leksik neologizmlarning paydo bo'lish jarayonini aks ettiradi. Zero, yangi tushunchalarning yana bir ko'rinishi – hozirda juda “jadal davom etayotgan semantik o'zgarishlardir”.

Yangi metaforalar ijtimoiy-siyosiy qarashlarni qo'llab-quvvatlash va ularni ommaga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Ularga “*daftar*” leksemasi ishtirokida yasalgan metaforalarni keltirish mumkin: “*Bundan tashqari, shu yil 1-apreldan boshlab, uy-joy sharoitlarini yaxshilashga, “ayollar daftari”, “yoshlar daftari”, “temir daftar”ga kiritilgan, yetim yoki ota-onasining qaramog'isiz voyaga yetgan uy-joyga muhtoj xotin-qizlarni ijara asosida vaqtincha xonadon bilan ta'minlash maqsadida ikkilamchi uy-joy bozoridan ijtimoiy uylar sotib olishga ruxsat berilmoqda*” (“Yangi O'zbekiston”. 26.03.2022).

“Qanot” leksemasi ishtirokida yasalgan metaforalarni kuzatamiz: “*Bu borada siyosiy partiyalar qoshidagi “Ayollar qanoti”, “Yoshlar qanoti” faollari, mahalliy kengashlar deputatlari bilan birgalikda ish olib borsak, samarasi yaxshi bo'ladi*” (“Yangi O'zbekiston”. 26.03.2022). Keltirilgan misolda, “*Ayollar qanoti*” hamda “*Yoshlar qanoti*” jumalari orqali metafora asosida ma'no ko'chgan. Qanot so'zi o'z ma'nosida qushning qanotiga nisbatan ishlatilsa, bu so'zni ko'chma ma'noda qo'llash orqali ayollar va yoshlar faoliyatining rivojlanib borayotganligi nazarda tutilgan. “*Yoshlar qanoti*” – O'zMTDPning barcha kengashlarida “*Yoshlar qanoti*” tashkil qilingan bo'lib, ularning joylarda yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish va partiya safida ularning salmog'ini ko'paytirish borasida samarali faoliyati nazarda tutiladi. Bu metafora jamiyatimiz hayotida turli miqyosdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda tilda ko'p sonli leksik neologizmlarning paydo bo'lish jarayonini aks ettiradi.

Metodlar. Mazkur maqolada mustaqillik davridagi o'zbek matbuoti gazeta matnlarining lisoniy-uslubiy jihatlarini lisoniy-uslubiy, mantiqiy, qiyosiy, content-tahlilga tortilgan.

Natijalar. Metaforalar ommaviy ongini shakllantirish, ta'sir qilish va axborotni baholashda samarali vosita sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu uslubiy vosita auditoriyaning ma'lum xabarlariga munosabat uyg'otish va ularda assotsiatsiyalarni shakllantirishga imkon beradi. Darhaqiqat, OAV metafora faqat subyektiv baholarni yetkazish uchun emas, balki ongini boshqarish, zarur assotsiativ aloqalarni yaratish uchun ham ishlatiladi. So'z bilan metafora turli lingvistik shakllarda, jumladan, so'zlar, iboralar va jumlar orqali ifodalanishi mumkin. Matn unsuri sifatida u leksik va semantik takrorlar, shuningdek, inversiyalar bilan boyitiladi, bu orqali auditoriyaning subyektiv qabul qilishini boyitadi. Shu tariqa auditoriyaning ongida kognitiv metafora shakllanadi, bu ularning ijtimoiy-madaniy foniga murojaat qilib, ma'lum bir tasavvurlarni uyg'ota oladi.

Hozirda atrof-muhitning o'zgarishi, muhim ekologik masalalar ham ijtimoiy-siyosiy leksikada yangi metaforalarning paydo bo'lishiga va ushbu tushunchalarni matbuotda voqelanishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, *global isitish*, *yashil makon* kabi iboralar ekologik masalalarga e'tiborni jalb qiladi. "Yashil makon" loyihasi doirasidagi daraxtlarni nomiga emas, "hayotimiz uchun, o'pkamizning tozaligi uchun ekish zarur, chunki bu o'zimizga, jamiyatimizga, salomatligimizga kerak", – dedi O'zbekiston Prezidenti". "*Yashil makon*" umummilliy loyihasi: *Navoiy tabiatga xiyonatni nimaga qiyoslagan edi?*" va h.k.

Munozara. N.D.Arutyunova metaforaning ko'plab til jarayonlariga, semantikaning taraqqiyotiga, yangi leksika paydo bo'lishiga aloqador ekanini ta'kidlaydi. Ammo tilni boyitish manbai sifatida ijobiy ta'sir ko'rsatishdan tashqari, metaforaning har joyda va har qanday holatda bo'lishi haqidagi tasavvurning salbiy tomonlari ham mavjud. Shu sababli, ushbu fikr tufayli metafora tushunchasi o'z mazmunini yo'qotdi va, natijada, "metafora deb san'at matni va tasviriy san'atlarda – rassomlik, kinematografiya, teatrdan mavjud bo'lgan har qanday bilvosita va obrazli ma'no ifodalash usulini atashni boshlashdi". Metafora amaliy nutqda, shuningdek, san'at va ilmiy ishlarda usul va mafkura sifatida o'rganiladi.

O.I.Glazunova hozirgi kunda metaforik obrazlar turli bilimlar sohasidagi yangiliklarga asos vazifasini bajaradi, deya ta'kidlaydi. Xususan, "kompyuter terminologiyasidagi metafora inson bilish jarayonida hisoblash faoliyatiga yondashganday qarashni, hisoblash faoliyatiga esa, inson anglashi jarayoni singari qabul qilishni taklif etadi" – deb yozadi. Metafora til birliklarining ma'nosini diskursiv faoliyatda uning tizimli, kontekstual, intertekstual boyligida va har qanday assotsiativ aloqalarda qabul qilishga chaqiradi. Terminlar semantikasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, ko'chma ma'no kasb etish hodisasi aksariyat holda metafora usulida amalga oshadi. Chunonchi, adabiy tildagi so'zlar hamda boshqa soha terminlarining transterminlashuvi real lisoniy voqelik bo'lib, bu jarayonda metafora tamoyili muhim ahamiyatga egadir.

Gazeta-publitsistik uslubi qisqalikni, hissiyotlarga ta'sir etish va nutqning ekspressivligini oshiruvchi vosita hisoblanadi. Rus tilshunos olimi A.I.Gorshkov fikriga ko'ra, "gazeta-publitsistik uslubining qo'llanilish sohasi siyosiy-mafkuraviy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu munosabatlarda publitsistik uslub ma'lumot beruvchi va ta'sir etuvchi funksiyalarni bajaradi. Ta'sir avval auditoriyaning hissiyotlari va dunyoqarashiga yo'naltirilgan, shuning uchun publitsistik uslubda yaratilgan asarlarda trop va ritorik figuralardan foydalanish xosdir. Tabiiyki, metafora gazeta va jurnallar tilining asosiy ifodaviy vositasi hisoblanadi. Metafora, shuningdek, matnga bo'yoq berish vositasi sifatida xizmat qiladi". Shunday qilib, publitsistik uslubda, siyosiy va kitobiy leksika bilan bir qatorda, voqelikni baholash usuli sifatida metaforadan foydalanish ham xosdir.

Xulosa. Metafora til tizimini boyitib boruvchi to'laqonli manba bo'lib, turli obyektlar va jarayonlar o'rtasidagi umumiy va o'xshash jihatlarni ajratishga tayanadi. Davrning madaniy-tarixiy kontekstini aks ettiradi hamda bilimning yaxshi tanish bo'lgan va yangi sohasi o'rtasidagi o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Metafora til taraqqiyotida katta rol o'ynaydi. Metaforalar boshqa ko'chma ma'no hosil qiluvchi vositalar kabi nafaqat uslubiy yo'l sifatida, balki kognitiv va kommunikativ faoliyatning asosiy mexanizmi sifatida ham ko'riladi. U tilning boyligini oshirishga, bir sohadan boshqasiga ma'no o'tkazish orqali yangi ma'nolar va tushunchalarni yaratishga yordam beradi. Metafora ichki tasavvurlar va assotsiatsiyalarni faol jalb qilar ekan, bu ma'noni aniq tasvirlar orqali shakllantirish va ifoda etishga ko'maklashadi. Bu jarayon jamiyatning madaniy-tarixiy tajribasini aks

ettiribgina qolmay, balki uning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi, yangi bilim va konsepsiyalarni o'zlashtirishni osonlashtiradi. Umuman olganda, metafora tilning dinamik taraqqiyotiga, uning ekspressivligini hamda matnning kommunikativ ehtiyojlarini ta'minlashga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5-32.
2. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол. фан. док. ... дис. автореф. – Т., 2016. – 120-б.
3. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое. // Метафора в языке и тексте. // Отв. ред. Телия В.Н. – М.: Наука, 1988. – С. 11-26.
4. Гасанова Г.А. Новые метафоры в современном русском языке. // Мир науки, культуры, образования. ISSN 1991-5497. № 6 (97), 2022. – С. 610-612.
5. Глазунова О.И. Логика метафорических преобразований. – СПб, 2000.
6. Горшков А.И. Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика: учебн. для педагогических университетов и гуманитарных вузов. – М.: АСТ Астрель, 2006. – 367 с.
7. Тешабаева Д.М., Бакиева Г.Х., Исраил М.И., Тошмухамедова Л.И., Нуриддинова М.Ч. Журналистика. III жилд. Медиалингвистика ва таҳрир маҳорати. – Т., 2019. – 548 б.
8. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/10/16/yashil-makon/>
9. <https://yuz.uz/news/yashil-makon-umummilliy-loyihasi>

UO'K 316.32:81

IJTIMOIY-SIYOSIY O'ZLASHMALAR TIL TARAQQIYOTIDAGI MUHIM OMIL SIFATIDA

M.Israil, f.f.n., prof., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ma'lumki, til ichki imkoniyatlar va tashqi ta'sirlar natijasida taraqqiy etadi. Har qanday tilning leksik tarkibi o'zlashma so'zlar hisobiga boyib boradi. Aytish joizki, muayyan ijtimoiy-siyosiy sharoit tufayli tilimiz ko'plab boshqa yot tillardan kirib kelgan o'zlashmalar hisobiga boyib boradi. Albatta, bundan sohaviy leksika ham xoli emas. Tadqiqotlar o'zlashmalarining aksariyati sohaga tegishli tushunchalar, ya'ni terminlar ekanligini ko'rsatadi. Mazkur maqolada har qanday til mustaqil taraqqiy eta olmasligi, uning lug'aviy boyligi obyektiv va subyektiv ijtimoiy-siyosiy omillar sababli kengayib borishi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-siyosiy leksika, ijtimoiy-siyosiy sharoit, ijtimoiy-siyosiy o'zlashma, til taraqqiyoti, lisoniy-uslubiy xususiyatlar, semantik taraqqiyot, sotsiolingvistik omil, terminlar.*

Аннотация. *Известно, что язык развивается благодаря внутренним возможностям и внешним воздействиям. Лексический состав любого языка обогащается за счет заимствованных слов. Следует отметить, что в силу определенных социально-политических условий наш язык обогащается за счет заимствований из многих других иностранных языков. Несомненно, это касается и отраслевой лексики. Исследования показывают, что большинство заимствований представляют собой отраслевые понятия, то есть термины. В данной статье раскрывается то, что язык не может развиваться самостоятельно, его лексическое богатство расширяется под влиянием объективных и субъективных социально-политических факторов.*

Ключевые слова: *социально-политическая лексика, социально-политические условия, социально-политическое заимствование, развитие языка, языковые и стилистические особенности, семантическое развитие, социолингвистический фактор, термины.*

Abstract. *It is well-established that language develops through both internal capabilities and external influences. The lexical composition of any language is enriched by borrowed words. It should be noted that due to certain socio-political conditions, our language is being enriched through borrowings from many other foreign languages. Undoubtedly, this also applies to specialized vocabulary. Studies show that most borrowings represent industry-specific concepts, i.e., terms. This article reveals that language cannot develop independently; its lexical richness expands under the influence of objective and subjective socio-political factors.*

Keywords: *socio-political lexicon, socio-political conditions, socio-political borrowing, language development, linguistic and stylistic features, semantic development, sociolinguistic factor, terms.*

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, texnologik rivojlanish va xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida ko'plab sohalarda, jumladan, siyosat, iqtisod, huquq va madaniyatda yangi tushuncha va terminlar yuzaga kelmoqda. Bu jarayon tilga bevosita ta'sir ko'rsatib, yangi leksik birliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy-siyosiy o'zlashmalar (ya'ni boshqa tillardan kirib kelgan va ijtimoiy-siyosiy mazmunga ega bo'lgan so'zlar) shu kontekstdagi muhim hodisadir. Ijtimoiy-siyosiy o'zlashmalar tilni zamonaviy ehtiyojlarga moslashishiga, yangi ijtimoiy-siyosiy realliklarni ifodalash imkoniyatining kengayishiga xizmat qiladi. Bu esa tilning boyishi va funksional imkoniyatlarining ortishini ta'minlaydi.

O'zlashmalar masalasi til siyosati bilan bevosita bog'liq. Ijtimoiy-siyosiy atamalar orqali jamiyatda shakllanayotgan ijtimoiy fikr, dunyoqarash va madaniy qadriyatlar ifodalanadi. Shuning uchun bu mavzu milliy identitet, til mustaqilligi va til taraqqiyoti nuqtayi nazaridan ham dolzarb hisoblanadi. O'zbek tilida ayniqsa mustaqillikdan so'ng siyosiy va ijtimoiy sohalarda ko'plab yangi tushunchalar paydo bo'ldi, ularning aksariyati boshqa tillardan o'zlashtirildi. Ushbu o'zlashmalarni o'rganish orqali tilning qanday yo'nalishda rivojlanayotgani, qanday me'yoriy va madaniy tendensiyalar shakllanayotganini aniqlash mumkin.

Materiallar. Ijtimoiy-siyosiy soha ko'pincha ekspertlar va soha mutaxassislari o'rtasida muloqot va axborot almashinuvini osonlashtiradigan maxsus tushunchalarni yaratishni talab qiladi. Yangi terminlar va tushunchalarning kirib kelishi jamiyatda yuz berayotgan siyosiy jarayon bilan bog'liq hodisa sifatida qaraladi. Tilda bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiruvchi va auditoriyaga yetkazishda asosiy vazifa, albatta, bosma mediaga yuklatildi. Yuqorida ta'kidlanganidek, mustaqillikdan so'ng o'zbek tiliga yangi tushunchalar bilan birga terminlarning kirib kelishi yoki yaratilishi kuzatiladi. Ma'lumki, terminlar nomlash xususiyatiga yoki yaratilish xususiyatiga ega.

O'zbek tiliga o'zlashgan ijtimoiy-siyosiy terminlar jamiyatning rivojlanishi va turli tillar o'rtasidagi aloqalarni aks ettiradi. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning o'zlashma darajasini gazeta matnidagi voqelanishi orqali kuzatish mumkin. O'zlashmalar tarkibida oldindan auditoriyaga tanish bo'lgan tushunchalar qatoriga *“Parlament”* – qonun chiqaruvchi organ; *“Konstitutsiya”* – davlatning asosiy qonuni, unda davlatning asosiy prinsiplari va fuqarolarning huquqlari belgilab qo'yilgan; *“Prezident”* – davlatning eng yuqori mansabdor shaxsi; *“Saylov”* – xalq vakillarini tanlash jarayoni; *“Muxolifat”* – hokimiyatdagi guruhga qarshi turuvchi siyosiy kuchlar; *“Referendum”* – muhim davlat yoki mahalliy masalalar bo'yicha xalq ovoz berishi; *“Siyosatchi”* – siyosiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs; *“Partiya”* – ma'lum siyosiy maqsadlarni ko'zlagan guruh yoki tashkilot; *“Diplomatiya”* – davlatlar o'rtasidagi rasmiy munosabatlarni boshqarish san'ati va amaliyoti; *“aholi migratsiyasi”* – aholining ixtiyoriy yoki majburiy ko'chishi yoki aholining bir mamlakat ichida (aholining ichki migratsiyasi) yoki bir mamlakatdan boshqa mamlakatga (aholining tashqi migratsiyasi: emigratsiya va immigratsiya) ko'chishi kabilarni kiritish mumkin.

Metodlar. Mazkur maqolada mustaqillik davridagi o'zbek matbuoti gazeta matnlarining lisoniy-uslubiy jihatlari lisoniy-uslubiy, mantiqiy, qiyosiy, content-tahlilga tortilgan.

Natijalar. Ijtimoiy-siyosiy leksikada o'zlashmalar o'zbek tilini yangi leksikalar bilan boyitishda manba bo'lib xizmat qiladi. Siyosiy terminlarda o'zlashmalarning quyidagi turlari kuzatildi:

Jadval

To'liq o'zlashmalar	To'liq kalkalash	Yarim kalkalash
embargo	Prezident Adminstratsiyasi	demokratlashtirish
departament	Oq uy	liberallashtirish
parlament	Liberal demokratik partiya	konstitutsiyaviy
prezident	sovuq urush	mediaviylik
ratifikatsiya	elektron hukumat	transchegaraviy

Mazkur o'zlashmalarning gazeta matnida voqelanishiga misollar keltiramiz: *“O'zbekiston Respublikasining qonuni. Sportda dopingga qarshi kurash to'g'risidagi xalqaro konvensiyani* (Parij,

2005-yil 19-oktabr) **ratifikatsiya** qilish haqida Qonunchilik palatasi tomonidan 2010-yil 21-oktabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2010-yil 4-dekabrda ma'qullangan Sportda dopingga qarshi kurash to'g'risidagi xalqaro konvensiya **ratifikatsiya** qilinsin" ("Xalq so'zi". 28.12.2010). Ushbu misolda to'liq siyosiy o'zlashma terminlardan "*konvensiya*", "*ratifikatsiya*" kabilar qo'llanilgan. Ma'lumki, "*ratifikatsiya*" – Xalqaro shartnoma yoki konvensiyaning oliy davlat hokimiyati organi tomonidan tasdiqlanishi (ayni mamlakatlarda qonuniy kuchga kiritilishi).

Hozirda tilimizga yangi iqtisodiy terminlarning kirib kelishi va faollashuvini quyidagi gazeta matni orqali kuzatishimiz mumkin: "*elektron biznes*" – "*электронный бизнес*"; "*elektron pul*" – "*электронные деньги*"; "*elektron tijorat*" – "*электронная коммерция*"; "*internet biznesi*" – "*бизнес интернета*"; "*mobil iqtisodiyot*" – "*мобильная экономика*"; "*iqtisodiyotning mobillashuvi*" – "*мобилизация экономики*"; "*raqamli sektor*" – "*цифровой сектор*"; "*transchegaraviy biznes*" – "*трансграничный бизнес*"; "*bozor segmenti*" – "*рыночный сегмент*"; "*tijoriy maydon*" – "*коммерческая площадь*"; "*minimal xarajat*" – "*максимал foyda*" – "*минимальные затраты*" – "*максимальная прибыль*" va h.k.

Gazeta matniga murojaat qilamiz: "*Bunda iqtisodiy xizmat va tovarlar uchun hisob-kitoblar elektron pul orqali amalga oshiriladi*"; "*Raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalarga asoslangan, elektron biznes, elektron tijorat bilan bog'langan, raqamli tovar va xizmatlar ishlab chiqarayotgan va taqdim etayotgan iqtisodiy faoliyatdir*"; "... *transchegaraviy biznes hamkorlik, elektron tijoriy maydon, masofaviy ofis* kabilarni qamrab oladi" ("Yangi O'zbekiston". 28.01.2020).

Misollarda elektron pul, raqamli texnologiyalar, elektron biznes, elektron tijorat, raqamli tovar, raqamli xizmatlar, transchegaraviy biznes, elektron tijoriy maydon, masofaviy ofis kabi yangi terminlar voqelangan va keng auditoriyaning iste'moliga kirib kelishiga sabab bo'lgan. Yana shu narsani alohida qayd etish lozimki, ushbu terminlar iqtisodiy hamda internet terminlarining qorishuvidan hosil bo'lgan.

"Bugun butun dunyoda davom etayotgan **moliyaviy-iqtisodiy inqirozning** salbiy asoratlari qaramay, yurtimizda iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini rivojlantirishning barqaror yuqori sur'atlariga erishilayotir. Prezidentimiz mamlakatimizni 2014-yilda **ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish** yakunlari va 2015-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisida qayd etganidek, faol va aniq yo'naltirilgan **investitsiya siyosati** bu boradagi yutuqlarning eng muhim omili bo'lmoqda. ("Xalq so'zi". 03.03.2015). Ushbu misolda moliyaviy-iqtisodiy inqiroz, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, investitsiya siyosati singari terminlar qo'llanilgan. Yoki "*Dunyoda mashhur "biznes uchun biznes" biznes iste'molchi uchun, iste'molchi iste'molchi uchun...*" ("Yangi O'zbekiston". 12.04.2022). Shuningdek, o'zlashma internet terminlarining faollashuvi kuzatiladi: "...IT-park barpo etildi"; "*Axborotlashgan jamiyat*"; "*Intelektual salohiyat*"; "*Internet tezligi, raqamli uzilish...*"; "...**Click? Payme M-bank Upay Oson** va boshqa onlayn to'lovlarga imkon beruvchi to'lov tizimlari mavjud bo'lishi; "*Kibermakonda din niqobidagi kiberhujumlar*" va h.k. "*Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida*"gi, "**Elektron tijorat** ma'murchiligini takomillashtirish va uni yanada rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish to'g'risida"gi qarorlari Uchinchi **Raqamli Renessansga** poydevor qo'yishda dasturulamal bo'lib xizmat qiladi" ("Xalq so'zi". 11.03.2022).

Munozara. Tilshunos olim B.X.Eshonqulovning yozishicha, "...o'zlashgan so'zlar tom ma'noda yangi tilning fonetik va grammatik qonuniyatlari ta'siriga uchrasa, o'zlashmagan so'zlar esa bunday ta'sirga uchray olmaydi". Til taraqqiyoti nuqtayi nazaridan shuni ta'kidlash mumkinki, aynan ijtimoiy o'zgarishlar davrida til lug'atining eng jadal boyitilishi sodir bo'ladi.

F.Akbarxo'jayeva o'zlashtirish faqat lug'at sohasiga taalluqli emas, qulay sharoit vujudga kelganda har qanday lingvistik material o'zlashtirilishini ta'kidlagan holda, quyidagi fikrni keltiradi: "...terminlarni o'zlashtirish jarayoni – bu turli ko'rinishdagi elementlarni, shuningdek, ma'noni bir tildan boshqa tillarga ko'chirish jarayonidir". U.Vaynrayning fikricha, "...tillarni o'zlashtirish jarayoni xalqlarning madaniyatlararo aloqalarining davomiyligi, tilni egallash darajasi, ikki tilli (biling) jamiyat hayotida tillarning vazifaviy roli, mavqei va ularni ifodalovchi xalq tillari,

madaniyatlari nufuzi; ikki yoki ko'ptillilikni baholash hamda unga munosabat, shuningdek, ushbu hodisani kuzatuvchi interferensiya sharoitida yuz beradi".

O'zbek tilshunos olimlari U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullayev boshqa tillardan kirib kelgan terminlar ma'lum bir lingvistik xususiyatlarga ega bo'lgandagina ularga o'zlashma termin sifatida qarash mumkin, deb hisoblaydilar va buni quyidagi xususiyatlar bilan asoslashadi: chet tilidagi so'zning o'zlashtirayotgan tildagi grafik va fonetik vositalar bilan ifodalanishi; o'zlashma so'zning o'zlashtirayotgan til grammatik shakl va kategoriyalari bilan uyg'unlashishi; o'zlashmaning semantik mustaqilligi; o'zlashma terminning muayyan terminologik sistemada doimiy ravishda qo'llanishi.

L. Blumfild o'zlashma so'zlar xususiyati borasida quyidagilarni ajratadi: madaniyat tushunchasi; hududiy yoki siyosiy yaqinlik tufayli bevosita til aloqalari natijasida yuzaga keladigan ichki o'zlashmalar; shevalardan adabiy tilga kirib kelgan dialektga xos o'zlashmalar.

Albatta, har qanday adabiy til alohida olingan til sifatida taraqqiy eta olmaydi, u ma'lum bir til lug'aviy boyligi obyektiv va subyektiv omillari asosida kengayib boradi. Rus va o'zbek tillarining lug'aviy tarkibi boyib borishida o'zlashma so'zlar munosib ahamiyatga ega.

Xulosa. Zamonaviy sotsiolingvistika tilga ta'sir qiluvchi ko'plab omillarni hisobga olgan holda, tilning ijtimoiy tabaqalanishi tuzilishi va jamiyat tuzilishi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Tadqiqot doirasida auditoriyaning ijtimoiy-siyosiy gazetalarga murojaati hamda uning tili va uslubi borasida ijtimoiy so'rovnomaga o'tkazildi. Gazetalardagi voqealar rivoji ularning ijtimoiy ahamiyati bilan belgilanadi, holbuki, jamiyatni qiziqtiradigan xalqaro va mamlakatimizda yuz berayotgan yangiliklar, o'zgarishlarni xolisona yoritish ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, davlat rahbarlarining tashriflari, uchrashuvlari, yangi qonunlarning qabul qilinishi, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqea va hodisalar, madaniy xabarlar, bank va birja xabarlar haqidagi axborotlarda doimo o'zlashmalardan foydalaniladi. Zero, jahonda kechayotgan globalashuv jarayonida xabarlarni tezkorlik bilan auditoriyaga yetkazishda yangi tushunchalarning ifodasida o'zlashmalarning voqelanishi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Блумфилд Л. Язык. – М., 2002. – С. 487.
2. Вайнрай У. Языковые контакты. – Киев: Выща школа, 1979. – 246 с.
3. Гаппаров А.Қ. Ижтимоий-сиёсий лексиканинг лингвистик тавсифи.
4. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология. Фонетика. Морфология. –Т.: Ўқитувчи, 1975. – Б. 46.
5. Эшонкулов Б.Х. Ўзбек адабий тилида арабча луғавий ўзлашмаларнинг парадигматик ассиметрияга муносабати. – Т., 1996. – Б. 3.
6. <http://old.muslim.uz/index.php/jaholatga-qarshi-arifat/maqola/item/34949-kibermakonda-din-ni-obidagi-kiber-uzhumlar-ta-didiga-arshi-kurash>

UO'K 80/81

KOGNITIV LINGVISTIKA VA KESATIQ KONSEPTINING QIYOSIY TADQIQI

M.B. Jalolova, talaba, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola, kognitiv lingvistikada til va ong o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, shuningdek, kesatiq konseptining tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada, kognitiv lingvistikaning tilni inson tafakkurining murakkab va dinamik tizimi sifatida qarashda qanday yondashuvlar ishlab chiqqanligi ko'rsatilgan. Kesatiq tushunchalari tilning noaniqlik va ko'p ma'nolilik jihatlarini qanday ifodalashini va bu hodisalarning kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda qanday tushuntirilishini muhokama qiladi. Tadqiqot, kesatiq konseptlarining semantik va pragmatik jihatlarini, shuningdek, metafora va metonimiya kabi lingvistik hodisalar orqali tildagi mavhum tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi. Maqola, kognitiv lingvistikadagi kesatiq tushunchalari va ularning tilshunoslikdagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Kognitiv lingvistika, kesatiq konsepti, semantika, pragmatika, metafora, metonimiya, noaniqlik, ko'p ma'nolilik, kognitiv jarayonlar, tilshunoslik.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу взаимосвязей между языком и мышлением в рамках когнитивной лингвистики, а также рассмотрению роли и значения концепта иронии в лингвистике. В работе представлены подходы, разработанные когнитивной лингвистикой, которая рассматривает язык как сложную и динамичную систему человеческого мышления. Обсуждается, как концепт иронии отражает особенности неопределённости и многозначности языка, а также каким образом эти явления объясняются в связи с когнитивными процессами. Исследование раскрывает семантические и прагматические аспекты концепта иронии, а также демонстрирует, как такие лингвистические явления, как метафора и метонимия, способствуют более лёгкому пониманию абстрактных понятий в языке. Статья вносит вклад в более глубокое осмысление концепта иронии в когнитивной лингвистике и его значимости в лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: Когнитивная лингвистика, концепт иронии, семантика, прагматика, метафора, метонимия, неопределённость, многозначность, когнитивные процессы, лингвистика.

Abstract. This article analyzes the relationship between language and consciousness in cognitive linguistics, as well as the role and significance of the concept of irony in linguistics. The article demonstrates the approaches cognitive linguistics has developed to view language as a complex and dynamic system of human thought. It discusses how concepts of irony express aspects of ambiguity and polysemy in language, and how these phenomena are explained in relation to cognitive processes. The research facilitates understanding of the semantic and pragmatic aspects of irony concepts, as well as abstract concepts in language through linguistic phenomena such as metaphor and metonymy. The article contributes to a deeper understanding of irony concepts in cognitive linguistics and their significance in linguistics.

Keywords: Cognitive linguistics, concept of irony, semantics, pragmatics, metaphor, metonymy, ambiguity, polysemy, cognitive processes, linguistics.

Kognitiv lingvistika — bu tilni inson tafakkuri va kognitiv jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘rganadigan lingvistik yo‘nalish bo‘lib, u tilning nafaqat grammatika tizimidan, balki insonning til orqali dunyoni qanday idrok etishi va ifodalashiga oid jarayonlarni ham o‘rganadi. Ushbu yo‘nalishning eng muhim xususiyati shundaki, kognitiv lingvistika tilni alohida bir tizim sifatida emas, balki ongning turli kognitiv faoliyatlari bilan bog‘langan, dinamik va o‘zgaruvchan hodisa sifatida ko‘radi. Til va ong o‘rtasidagi bu uzviy aloqalar tilshunoslikda yangi yondashuvlar va tushunchalarning shakllanishiga olib keldi. Aynan shu nuqtada kesatq (ironiya) konseptining roli alohida ahamiyat kasb etadi, chunki kognitiv lingvistika kognitiv jarayonlar bilan tilning semantik tuzilmasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishda kesatq kontseptsiyalarini tushunishni talab qiladi.

Kesatq konsepti tilshunoslikda insonning dunyo haqidagi noaniq, mavhum va ko‘p ma’noli tasavvurlarini ifodalovchi lingvistik bir tuzilma sifatida qaraladi. Kognitiv lingvistikadagi asosiy yondashuvlardan biri tilning semantik va pragmatik jihatlarini insonning kognitiv imkoniyatlari va psixologik holati bilan bog‘lashdir. Boshqacha aytganda, til faqat kommunikativ vosita bo‘lib qolmay, balki inson tafakkurining shakllanishi va rivojlanishidagi muhim rolni bajaradi. Kesatq tushunchalari, jumladan, metafora, metonimiya, va ko‘p ma’nolilik kabi lingvistik hodisalar, kognitiv jarayonlar orqali shakllanadi va inson ongining mavhum, lekin ahamiyatli tasavvurlarini til orqali ifodalaydi.

Kognitiv lingvistikaning rivojlanishi, kesatq konseptining tilshunoslikdagi o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq o‘rganish zaruriyatini tug‘dirdi. Ayniqsa, til va ong o‘rtasidagi munosabatlarni yanada mukammal tushunish, tilshunoslar uchun yangi metodologiyalarni ishlab chiqishni talab qilmoqda. Tili noaniqlik va ko‘p ma’nolilikka ega bo‘lgan kesatq kategoriyalari orqali insonning dunyoqarashi, bilim va tushunchalari aks ettiriladi. Bu, o‘z navbatida, tilning faqatgina aniq, qat’iy belgilangan tuzilmalar orqali ifodalanuvchi vosita emas, balki muayyan darajada xususiy va moslashuvchan bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot ishida, kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan kesatıq konseptining o'zni va ahamiyatini tahlil qilishni maqsad qilgan bo'lib, tilshunoslikda bu sohaning rivojlanishiga hissa qo'shishni ko'zda tutadi. Tadqiqotda, kognitiv lingvistika va kesatıq konsepti o'rtasidagi o'zaro aloqalar, tildagi semantik strukturalar va kognitiv jarayonlarning o'zaro bog'lanishi chuqurroq tahlil etiladi. Tadqiqot davomida kognitiv lingvistikaning kesatıq kontseptsiyalariga qanday ta'sir ko'rsatishi va bu jarayonlarning tilning turli jihatlari bilan qanday bog'lanishi ko'rib chiqiladi.

Kognitiv lingvistika, tilshunoslikda til va ong o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan yo'nalish sifatida shakllangan. Bu yondashuvda til, faqat kommunikatsiya vositasi sifatida qaralmasdan, balki inson tafakkurining murakkab va dinamik tizimi sifatida tushuniladi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, til faqat grammatika qoidalarining yig'indisi emas, balki insonning dunyo haqidagi tasavvurlari, bilimlari, hissiyotlari va tajribalari bilan bog'liq kognitiv jarayonlar natijasidir. Insonlar til orqali o'zlarining ongli va bexosdan qabul qilgan tasavvurlarini, kechinmalarini, shuningdek, ijtimoiy va madaniy kontekstda yuzaga kelgan tushunchalarini ifodalaydi.

Kognitiv lingvistikaning asosiy g'oyalaridan biri, tilning semantik strukturalari inson tafakkurini aks ettirishi va uni tushunishda muhim rol o'ynashidir. Tilshunoslar kognitiv jarayonlarni (masalan, tasavvur, eslash, diqqatni jalb qilish) tilga qanday ta'sir qilishini o'rganadilar. Shu bilan birga, til faqat mantiqiy va aniq bo'lishi emas, balki mavhum, noaniq va ko'p ma'noliligiga ham ega bo'ladi. Bu sohada o'rganiladigan eng muhim hodisalardan biri kesatıq (ironiya) konseptlarining tilda qanday aks etishi va ular kognitiv jarayonlar bilan qanday bog'langanidir.

Kesatıq (ironiya) konsepti lingvistika va semantika sohalarida tilning noaniqligi, ko'p ma'noliligi va faraziylik kabi murakkab semantik xususiyatlarini ifodalovchi muhim kategoriyalardan biridir. Zamonaviy tilshunoslikda, xususan, kognitiv lingvistika doirasida kesatıq hodisasi nafaqat til strukturasi doirasida, balki inson tafakkuri, idroki va psixologik jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. Bu hodisa til tizimining dinamik, ya'ni o'zgaruvchan va kontekstga bog'liq tabiatini namoyon etadi hamda insonning dunyo haqidagi kognitiv tasavvurlarini ifodalaydi.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, kesatıq konsepti til vositasida ma'no shakllanish jarayonida yuzaga keladigan bilvosita ifoda, ziddlik asosidagi semantik ko'p qirralilikni tushunishda alohida o'rin tutadi. Ironik ifodalar odatda aniq va qat'iy belgilangan lug'aviy ma'noga ega bo'lmaydi, balki insonning bilim zaxirasi, hayotiy tajribasi, madaniy konteksti va tafakkur modeli orqali talqin qilinadi.

Kesatıq hodisasi tilshunoslikda metafora, metonimiya kabi boshqa kognitiv semantik vositalar bilan bir qatorda turadi. Ular orqali insonlar biror fikrni bilvosita, ko'pincha kinoyali tarzda ifodalashga intiladi. Masalan, "Zo'r ish qilyapsan!" iborasi yuzaki tahlilda maqtov sifatida talqin qilinadi. Biroq bu ibora sust yoki loqayd harakat qilayotgan kishiga nisbatan aytilganda, u kesatıq ma'nosini kasb etadi. Bu yerda yuzaki (literal) ma'no bilan nazarda tutilgan (konnotativ) ma'no o'rtasida semantik ziddlik mavjud. Gapning asl ma'nosi — tanqid yoki kinoyadir. Ushbu ma'no esa kognitiv tafakkur, kontekst, va madaniy bilimlar asosida tushuniladi.

Shunday qilib, kesatıq hodisasining to'g'ri talqin qilinishi insonning kognitiv qobiliyatlari, ya'ni kontekstni tushunish, yashirin ma'noni aniqlash va gap ortidagi niyatni sezish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Shu sababli, kognitiv lingvistika kesatıq konseptini til orqali inson tafakkurining in'ikosi sifatida o'rganadi.

Kesatıq tushunchalarining semantik jihatlari tildagi ma'no va uning o'zgaruvchanligini o'rganishga qaratilgan. Tilda kesatıq tushunchalarining mavjudligi, aslida, tilning noaniqligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bu, kognitiv lingvistikada til va ongning bir-biriga ta'sirini o'rganishda asosiy masalalardan biri bo'ladi. Kesatıq tushunchalari, bir tomondan, tilning semantik ma'nolarining ko'p qatlamli bo'lishini ta'minlaydi, ikkinchi tomondan esa, insonning til orqali dunyoni qanday idrok etishi va uni tushunishi jarayonini aks ettiradi. Bu esa, tilning ma'no yaratish va ifodalashdagi noaniqlik va ko'p ma'nolilikni tushunish zaruratini tug'diradi.

Kesatıq tushunchalari shuningdek pragmatik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Pragmatik nuqtai nazardan, kesatıq tushunchalari, til orqali faqat ma'no berishdan tashqari, nutqning ijtimoiy va kontekstual o'zgarishlariga ham ta'sir qiladi. Masalan, nutqdagi kesatıq iboralar va tushunchalar,

kommunikatsiyaning turli nuqtalarida, nutqning vaziyatiga qarab turlicha ma'no kasb etadi. Buning natijasida, kesatq tushunchalari tilni faqat alohida grammatika va leksika tizimi sifatida emas, balki dinamik va o'zgaruvchan ijtimoiy va madaniy kontekstlarda shakllangan vosita sifatida qarashni taqozo qiladi.

Kognitiv lingvistikada kesatq (ironiya) tushunchasining ko'rinishlari ko'pincha metafora va metonimiya kabi kognitiv-lingvistik hodisalarda yuzaga chiqadi. Metafora — bu bir konseptual soha xususiyatlarining boshqa bir soha orqali ifodalanishidir. Bu jarayon, odatda, tilni qat'iy ma'nolardan chiqarib, ko'proq obrazli, ko'chma ma'noli ifodalarga olib keladi. Masalan, "yashirin maqsad" iborasida "yashirin" atamasi odatda fizik holatlar (masalan, yashirin joy, yashirin narsa) bilan bog'liq bo'lsa-da, bu yerda maqsadning ko'rinmasligi yoki ifoda etilmaganligi obrazli tarzda ifodalanadi. Bu metafora orqali maqsad tushunchasiga insoniy tajribadan olingan xususiyatlar yuklanadi.

Metonimiya esa bir konseptni unga yaqin yoki bog'liq bo'lgan boshqa konsept orqali ifodalash hodisasi bo'lib, bu kognitiv jarayonda asosiy-ikkilamchi munosabatlar asosida yuz beradi. Masalan, "Qalamlar baralla yozmoqda" iborasida "qalamlar" degani yozuv asboblari emas, balki yozuvchilarni anglatadi. Bu holatda qalam – yozuvchi bog'liqligi orqali metonimik ko'chish yuz beradi. Bu kabi ifodalar, kesatq konseptlarining kontekstga asoslangan, noan'anaviy ma'no ifodalash usullarini ko'rsatadi.

Kesatq konseptining kognitiv lingvistika va tilshunoslikdagi ahamiyati. Kesatq kontseptsiyalarining kognitiv lingvistikadagi o'rni va ahamiyati nihoyatda katta. Kognitiv lingvistika, tilning kognitiv jarayonlar bilan aloqasini o'rganishda kesatq tushunchalarini o'ziga xos metodologik vosita sifatida ishlatadi. Bu jarayonlar orqali, tilni faqat grammatika tizimi sifatida emas, balki uning inson tafakkuri, hissiyotlari, va dunyoqarashi bilan bog'liqligini tushunish mumkin bo'ladi.

Kesatq tushunchalarining tilshunoslikda chuqurroq tahlil qilinishi, tildagi noaniqlik va ko'p ma'nolilikni tushunishda yangi imkoniyatlarni yaratadi. Bu esa, tildagi o'zgaruvchan ma'nolarni, ularning kontekstual asoslarini va semantik tuzilmalarini yanada mukammal tushunishga yordam beradi. Shuningdek, kognitiv lingvistika va kesatq konsepti o'rtasidagi bog'liqlik, tilni inson tafakkurining murakkab va noaniq tizimi sifatida o'rganishga imkon yaratadi.

Xulosa. Kognitiv lingvistikadagi kesatq konsepti, tilshunoslik va semantika sohalarida inson tafakkurining murakkabligini va tilning ko'p qatlamli tabiati bilan bog'liq muhim masalalarni tushunishga yordam beradi. Kesatq tushunchalarining kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilinishi, tilning aniq va qat'iy ma'nolarni ifodalashdan tashqari, uning noaniqlik va ko'p ma'noliligini ham ochib beradi. Tilda kesatq kontseptsiyalarining mavjudligi, til va ong o'rtasidagi uzviy aloqani yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi va bu soha bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Volume 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press.
3. Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics: Volume 1: Concept Structuring Systems*. MIT Press.
4. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books.
5. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
6. Geeraerts, D. (2006). *Cognitive Linguistics: Basic Principles and Applications*. Oxford University Press.

UO'K 82.0

TERMIZ ADABIY MAKTABINING O'RGANILISHI

K.A. Jamahmatov, doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Termiz adabiy maktabining tarixiy jarayonlari bilan birga termiziy nisbasi bilan XIII-XIX asrlar mobaynida ijodiy faoliyat olib borgani shoirlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Termiz, adabiy maktab, mardlar shahri, Chag'oniyon, adabiyot, tasavvuf, ilmu ma'rifat.

Аннотация. В статье рассматриваются исторические процессы термезской литературной школы, а также поэты термезского происхождения, творившие в XIII-XIX веках.

Ключевые слова. Термез, литературная школа, город храбрых, Чаганиан, литература, мистицизм, наука и просвещение.

Abstract. This article discusses the historical processes of the Termez literary school, as well as the poets of Termez origin who were active during the 13th-19th centuries.

Key words. Termez, literary school, city of heroes, Chaghaniyon, literature, mysticism, science and enlightenment.

Qadimiy Termiz zamini azaldan ulug' olimu ulamolar, fozilu fuzalolar va orifu urafolar, mutakallimu mutasavviflar va mutafakkiru shoirlarni tarbiyalashda Movarounnahr zaminida ko'prik vazifasini o'tagan. Sababi, Termiz Movarounnahr va Xurosonni bir-biriga bog'lovchi yo'l bo'lib, ko'plab dunyo dinlari sivilizatsiyasini boshidan kechirgan.

Termiz shahri azaldan "madinat ar-rijol" nomi bilan jahonga tanilgan. Bu zaminda ko'plab mutasavvuf ulamolar yetishib chiqqani ilmiy-tarixiy manbalarda keltiriladi. Raziyn Termiziy, Ja'far ibn Aliy Termiziy, Abu Sahl Termiziy, Yusuf Xayyot Termiziy, Hakim Termiziy, Varroq Termiziy, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy boshqa tasavvuf ahli ulamolarini misol qilib keltirish mumkin. Sharq olamida e'tirof etilgan zabardast olimlardan Hakim Termiziy o'zining boy ilmiy merosi bilan hakimiya tariqatiga asos soldi. Imom Abu Iso Termiziy esa hadis ilmida dunyoning mashhur muhaddislari qatoridan joy olgani ham e'tiborga molik. Termiziy va termiziylar deyilganda, albatta, birinchi o'rinda ko'z oldimizga Imom Termiziy va Hakim Termiziy kabi buyuk zotlar gavdalanadi. Termiz shahri qadimdan mana shunday buyuk zotlarni tarbiyalashga zamin bo'lganligining ba'zi sabablarini sanab o'tsak to'g'ri bo'ladi.

Tarixiy kitoblarda keltirilishicha, Termiz Sharqdagi shaharlarning qadimiy shaharlaridan biri bo'lgan. Buyuk ipak yo'lining muhim bir tarmog'i ham qadimgi Termiz shahri orqali o'tgan. Qadimdan Parfiya, Sug'diyona, Xorazm, Marg'iyona davlatlari bilan savdo-sotiq aloqalarini yo'lgan qo'ygan. Hindiston kabi yirik savdo markazi davlatlari bilan keng aloqa o'rnatgan. Miloddan avvalgi III-IV asrlardan odamlar bu yerda yashab kelgan. III-II asrlarga kelib, Termiz Baqtriya davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan taraqqiy topgan shaharlaridan biriga aylangan. Kushonlar davlati hukmronligi davrida Termiz shahri obod maskanga aylanib, Shimoliy Baqtriyaning yirik shaharlari qatoridan joy oladi. Savdo-sotiq va madaniyat markazi bo'lgan Termiz shahri Buyuk ipak yo'liga tutashganligi uchun qadimdan shahar madaniyati kirib keladi. Bu borada "Hududu-l-olam[5] asarida Termiz "Jayhun bo'yidagi ko'rkam va obod shahardir. Qal'asi daryo bo'yida, ulkan bozori dunyoga mashhur, Xuttalon va Chag'oniyon ahli shu yerda savdo qiladi" [5], – deb yuqori baho berilgani fikrimizni dalillaydi.

Biz e'tiborimizni qaratayotgan mavzu XIII-XIX asrlarda Termiz adabiy maktabining vakillari hayoti va merosini o'rganish bilan bog'liq. Davr adabiy muhitini o'rganilishida tarixiy-adabiy va ilmiy manbalarning o'rni beqiyos. Bugungi kunga qadar Termiz tarixi, ilmiy-adabiy muhiti va uning namoyandalari borasida bir qancha asarlar yaratilganligiga qaramay, haligacha tadqiq etilmagan va o'z tadqiqotchilarini kutayotgan ko'plab dolzarb mavzular bor. Termiz tarixi va madaniy muhiti borasida dastlabki tarixiy va ilmiy ahamiyatga molik tadqiqotlar arab va fors olimlari tomonidan amalga oshirilgan.

O'z davrining muhim adabiy va tarixiy manabalaridan biri "Safinai Tirmiz" tazikrasi muhim ahamiyatga ega. Bu asar XIV asrda Muhammad ibn Yag'mur tomonidan yozilgan. Unda 115 ta shoir adabiy merosi va hayoti haqida so'z yuritiladi. Kitob Termiz zaminida yozilganligi hamda Termiziy namoyandalar hayoti va merosi joy olganligi sababli "Safina-e Tirmiz" [4] nomini oladi. Ushbu asar Movarounnahr o'lkasida yashab, ijodiy faoliyat olib borgan Samarqandiy, Nasafiy, Buxoriy nisbalari bilan ijod etgan shoirlar hayoti va merosi borasida hali tadqiq etilmagan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Asar 1396/2017 yilda eronlik fors olimlari Umid Sururiy va Sayyid Boqir Abtahiy tomonidan tadqiq etilib nashr etiladi.

Termiziy shoirlar hayotini o'rganish uchun yana bir manba – eronlik fors olimi Mehdiy Bayoniy tomonidan 6 jildlik nashrga tayyorlangan “Ahvol va osori xo'shnavison” [3] asari 1345/1966 yil Tehronda nashr etilgan. Asarning qimmatli jihati shundan iboratki, muallif turli fan sohasida o'z zamonasida xizmat qilgan namoyandalar hayoti va faoliyatini misol keltiradi, qisqacha tarjimai holi bilan o'quvchini tanishtiradi. Boburiylar hukmronligi davrida termiziy sayyidlardan Kashfiy Termiziy, Sayid Nizomiddin Muhammad Ma'sum Termiziy, Fathiy Termiziy, Sayid Ali Termiziy, Judoiy Termiziy, Mir Mansur Musavvir Termiziy, Kashfiy Termiziy kabi zotlarning hayoti borasida to'xtalar ekan, ular shoir bo'lishi bilan birga, o'z davrining mohir rassomi va xattoti bo'lganini alohida qayd etadi. Masalan, Termiziy sayyidlardan Judoiy Termiziy haqida bir qancha manbalarda ma'lumot kelganini ko'rish mumkin: “Guliston-e hunar”, “Arafotu-l-oshiqin”, “Maxzanu-l-g'aroib”, “Ahvol va osor-e naqqoshon”, “Torix-e adabiyot dar Iron”, “Torix-e tazkiraho-e forsiy”, “Torix-e nazmu nasr”, “Torix-e hunarho-e milliy”, “Donishmandon-e Ozarboyjon”, “Shom-e g'aribon”, “Majma'u-l-xos”, “Haft eqlim”, “Hunar-e qalamdon”, “Korvon-e Hind”, “Farhang-e suxanvaron”, “Judoiy Termiziy”, “Sham'-e anjuman”, “Muntaxabu-t-tavorix” kabi asarlar shoir (Judoiy Termiziy) tarjimai holi va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot berib o'tadi. Mir Alouddavla Komiy “Nafoisu-l-muosir” asrida Judoiyni shunday ta'riflaydi:

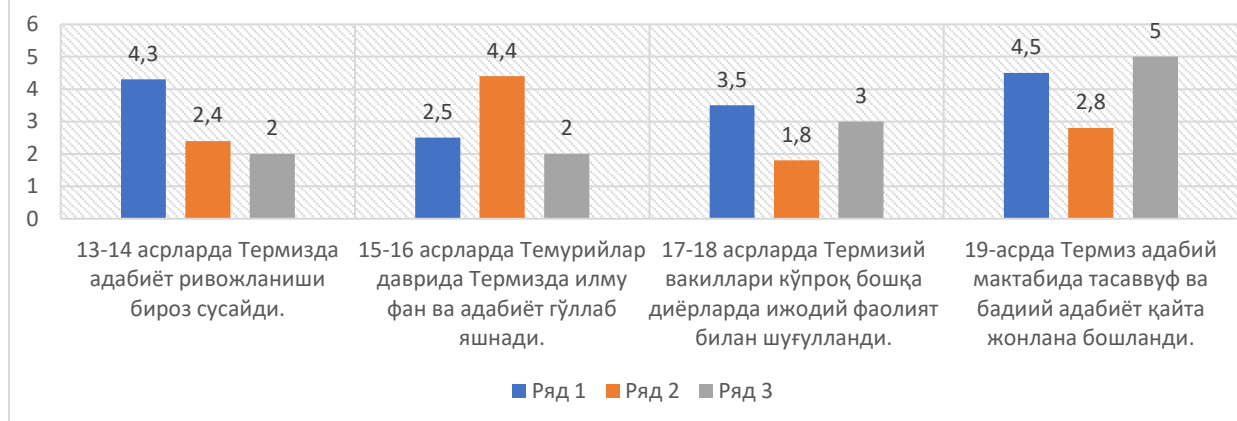
جدایی اسمش مر سید علی و خلف صدیق میر مصور مشهور است اسل ایشان از ترمذ است بعضی اوقات اجداد وی در بدخشان میبده اند میر حیثیات بسیار دارد و در وادی تصویر... استاد بینظیر است و در فن شعر و دریافت آن به غایت بهره مند و [1]خبیر

(Mazmuni: Judoiyning ismi – Mir Sayid Ali, otasi Siddiq Mir Musavvir bo'lib, asli termizlikdir. Ba'zan uning ota-bobolari Badaxshonda ham yashagan. Mir Sayidning tasvir vodiysida benazir qudrati va shuhrati bor edi. She'riyat fanidan xabardor va badiiy tafakkuri benihoyat boy bo'lgan).

Termiziy namoyandalar va ularning bebaho merosi haqida M. Kenjabekning “Buyuk Termiziylar” kitobi[6] diqqatga sazovor. Unda Termiz tarixi, ijtimoiy-ma'naviy hayoti, termiziy muhaddislar, mufasssirlar, mutakallimlar, shoirlar, faqihlar va boshqa soha olimlari hayoti va merosidan ma'lumot keltiradi. Asar Termiz tarixi, hadis ilmi maktabi, fiqh maktabi, tasavvuf maktabini o'rganishdan tashqari Termiz adabiy maktabini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Kitobning yettinchi bobida alohida Termiziylar va Chag'oniy shoirlar haqida so'z boradi. Tadqiqotchi Termiziy shoirlardan Adib Sobir Termiziy, Munjik Termiziy, Mavlono Qudsiy Termiziy, Abdulloh Termiziy, Muhammad Solih Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad Fozil Sayyid at-Termiziy, Xonzoda Ali Termiziy, Abul Hasan Ali al-Lahom al-Haroniy, Abu Muhammad Hasan al-Matroniy, Javhariy Zargar Termiziy, Jamoliddin Abu Bakr Xol at-Termiziy, Mir Muhammad Taqi Termiziy kabi ulug' zotlar haqida manbalar asosida qisqa avtobiografik ma'lumotni beradi. Nomi zikr etilgan shoirlar asosan X, XI, XIII, XV, XVI, XVII asrlardagi shoirlardir. Adib Sobir Termiziy bilan Munjik Termiziy X va XI asrlarda yashagan bo'lsa-da, Termiz adabiy muhiti rivojlashiga salmoqli hissa qo'shgan. Termiziyshunos olim M. Kenjabek: “Surxon vohasida X-XII asrlarda yashab o'tgan Munjik Termiziy, Adib Sobir Termiziy kabi mumtoz shoirlarning adabiy meroslari bizgacha yetib kelgani tarixning bu yurtga ulkan iltifotidir” [2], – deydi. Termiziyshunos olim ushbu bob davomida ko'pchilikka tanish bo'lmagan yana XVI asrning yetuk vakili – Mavlono Qudsiy Termiziyni “majzub shoir, yolg'izlik libosida umr o'tkazgan” [2] ligini eslaydi. Bu zot borasida Hasanxoja Nisoriy “Muzakkirul ahhob” asarida: “u kishining xizmatini qilish bizga nasib etmadi... Keksalik yoshiga yetmay vafot etib ketgan zotlar”, – deya bayon etadi.

Umuman olganda, Termiz zamini Hakim Termiziy, Abu Bakr Varroq Termiziy va Muhammad ibn Homid Termiziy davridan XIX asrga qadar o'zining ulug' mutafakkirlari bilan butun dunyoga keng shuhrat qozongan. Termiziy nisbasi bilan ijod qilgan shoirlarning yuqoridagi tahlillaridan kelib chiqib, uch guruhga bo'lib o'rganish mumkin. Birinchi guruh Termiziylar o'z vatani – Termiz zaminda yashab ijod qilgan shoiru mutafakkirlardir. Bularga Adib Sobir Termiziy, Munjik Termiziy, Xoja Samandar Termiziy kabi ulug' zotlar misol bo'la oladi. Ikkinchi guruh Termiziylar esa shu yerda tug'ilib, ma'lum muddat yashab, ilmiy-ijodiy faoliyatni davom ettirish maqsadida Termiz zaminidan Xuroson, Hind, Turkiya va Arab diyorlariga ko'chib borishadi.

Termiz adabiy muhitining rivojlanish bosqichlari: Davrlar kesimida

Bu guruhga Abu Bakr Varroq Termiziy, Sayyid Burhoniddin Termiziy, Vazir Termiziy kabi zotlarni tilga olish mumkin. Uchinchi guruhga mansub Termiziylar esa boshqa diyorlarda hayot kechirib, ijodiy faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, lekin ajdodlari termizlik bo'lganligi sababli Termiziy nisbasini ilmiy-ijodiy ishlarida istifoda etgan. Mir Sayyid Abdulloh Termiziy, Fathiy Termiziy, Nomiyy Termiziy, Kashfiy Termiziy va Arshiy Termiziy kabi adabiyot namoyandalari bunga yorqin dalil bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad Gulchin Ma'oniyy. Korvon-e Hind. Jild-e avval. – Mashhad: Oston-e Qudsi Razaviy, 1369 h.
2. Kenjabek M. Buyuk Termiziylar. Termiz tazkirasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2017.
3. Mehdiy Bayoniyy. Ahvol va osori xushnavison. – Tehron: Intishoroti donishgoh, 1345.
4. Muhammad Yag'mur Safinai Tirmiz/bo kushishi doktor Manuchehr Sutuda. – Tehron: Kitobxonai Tahuriy, 1403 h.sh.
5. Hudud ul-olam minal-mashriqi ilal-mag'rib. Ba ko'shishi doktor Manuchehr Sutuda. – Tehron: kitobxonai Taxyp, 1403 h.

UDC 811.531

NEOLOGISMS IN CONTEMPORARY KOREAN: FORMATION, USAGE, AND SOCIAL IMPACT

F.I.Jumaniyazova, Associate professor, Karakalpak state university, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy koreys tilida neologizmlarning paydo bo'lishi va integratsiyalashuvi, ayniqsa raqamli madaniyat, yoshlar slengi va global til almashinuvidan kelib chiqqan so'zlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bu neologizmlarning shakllanish mexanizmlari, ularning sotsiolingvistik oqibatlari, adabiy til va ommaviy nutqqa ta'siri o'rganiladi. OAV, onlayn platformalar va kundalik nutqdan olingan misollar orqali koreys tilining jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashuvchan va dinamik tabiati yoritiladi.

Kalit so'zlar: neologizmlar, koreys tili, raqamli madaniyat, yoshlar slengi, sotsiolingvistika, til o'zgarishi, leksik innovatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается появление и интеграция неологизмов в современном корейском языке с особым акцентом на слова, происходящие из цифровой культуры, молодежного сленга и глобального языкового обмена. Исследование анализирует механизмы образования этих неологизмов, их социолингвистические последствия и влияние на литературный язык и общественный дискурс. На основе примеров из СМИ, онлайн-платформ и повседневной речи подчеркивается адаптивный и динамичный характер корейского языка в условиях социальных изменений.

Ключевые слова: неологизмы, корейский язык, цифровая культура, молодежный сленг, социолингвистика, языковые изменения, лексические инновации.

Abstract. This paper explores the emergence and integration of neologisms in contemporary Korean, with a particular focus on words derived from digital culture, youth slang, and global

linguistic exchange. The study investigates the formation mechanisms of these neologisms, their sociolinguistic implications, and their effects on the standard language and public discourse. By analyzing examples from media, online platforms, and daily speech, the research highlights the adaptive and dynamic nature of the Korean language in response to societal change.

Keywords: Neologisms, Korean language, digital culture, youth slang, sociolinguistics, language change, lexical innovation

Neologism refers to a newly coined word, expression, or usage that may not yet be fully accepted into mainstream language but is often used within specific communities or contexts. In linguistic studies, neologisms are recognized as vital indicators of a language's responsiveness to sociocultural, technological, and ideological shifts. They reflect the dynamism of vocabulary and the continuous evolution of linguistic systems.

In the **Korean language**, neologisms have become particularly salient in recent decades, driven by several converging factors:

1. **Technological Advancement:** The proliferation of digital technologies, smartphones, and social media platforms has introduced new concepts and communication practices that necessitate new lexical items (e.g., **먹방** [mukbang] – eating broadcast, **셀카** [selka] – selfie).

2. **Globalization and Language Contact:** Increased interaction with English and other global languages has resulted in a significant influx of loanwords, often adapted phonologically and semantically into Korean (e.g., **스마트폰** [seumateupon] – smartphone, **인플루언서** [inpeullu-eonseo] – influencer).

3. **Youth Culture and Identity Expression:** Younger generations, especially those active online, are major contributors to the creation and dissemination of neologisms. These new terms often carry cultural and social connotations and serve as tools for identity expression and group membership (e.g., **혼코노** [hon-kono] – singing alone in a karaoke room).

4. **Sociolinguistic Function:** Neologisms in Korean fulfill both **referential** and **pragmatic** functions. They not only denote newly emerged phenomena but also reflect changing attitudes, social norms, and cultural values.

5. **Linguistic Innovation:** Morphologically, Korean neologisms often display creative formations such as blending (e.g., **슬세권** [seulse-gwon] – blend of 'slowlife' and 'area'), abbreviations, and semantic shifts. These mechanisms contribute to the flexibility and expressiveness of modern Korean.

Overall, neologisms play a **crucial role** in enriching the Korean lexicon, enabling efficient communication in rapidly evolving contexts, and embodying the interplay between language, culture, and society. For linguists, the study of neologisms offers valuable insights into lexical innovation, cultural trends, and language policy implications in South Korea.

The Korean language has experienced rapid transformation over the past few decades, largely influenced by globalization, technological advancements, and cultural shifts. One of the most notable outcomes of this linguistic evolution is the proliferation of neologisms. These newly coined terms often reflect current events, technological trends, and youth culture, serving as a linguistic mirror of contemporary Korean society. This paper aims to examine the processes of neologism formation, their diffusion in everyday communication, and their broader impact on the Korean lexicon.

Materials: This study draws upon a diverse set of sources to ensure a comprehensive analysis of neologisms in the contemporary Korean language. The primary materials include:

- **Online Korean Lexical Databases:** Resources such as *Naver Korean Dictionary* and the *Standard Korean Language Dictionary* serve as foundational tools for identifying and verifying neologisms and their definitions.

- **Korean News Media:** Leading media outlets provide contextualized usage of newly coined terms, reflecting how neologisms are introduced and disseminated in formal and semi-formal registers.

• **Social Media Platforms:** Platforms such as Twitter, Instagram, and Naver Cafes offer real-time data on language innovation, particularly among youth and digital communities. These platforms are instrumental in capturing emerging slang and neologisms in natural discourse.

• **Academic Literature:** Scholarly works on sociolinguistics, semantics, and Korean lexicology offer theoretical frameworks and prior analyses that inform the interpretation and categorization of neologisms.

• **Public Forums and Online Comments:** User-generated content on platforms such as Daum Cafe and DC Inside provides spontaneous examples of neologism usage, revealing patterns of frequency, spread, and contextual meaning.

Collectively, these materials supply both qualitative and quantitative data that allow for a robust investigation of how neologisms are formed, adapted, and integrated into modern Korean lexicon and society.

Methods The study employs both qualitative and quantitative approaches:

- **Corpus analysis** to identify high-frequency neologisms from digital texts and social media.
- **Linguistic categorization** based on morphology (blending, abbreviation, loanwords).
- **Sociolinguistic interviews** with Korean speakers across different age groups to determine perceptions and usage patterns.

- **Contextual analysis** to trace the origin and semantic evolution of selected neologisms.

Results The analysis identified three major trends in neologism formation:

1. **Digital neologisms:** Words like "먹방 (mukbang – eating broadcast)" and "셀카 (selka – selfie)" emerged from internet culture and became part of mainstream usage.

2. **Blended and abbreviated forms:** Neologisms such as "혼밥 (honbap – eating alone)" and "인싸 (inssa – insider/popular person)" show a preference for creative compounding and abbreviation among youth.

3. **Loanwords and hybrid words:** English-based neologisms like "스마트폰 (seumateupon – smartphone)" and hybrid terms like "코로나블루 (corona blue – pandemic depression)" illustrate the integration of global vocabulary.

Discussion The widespread use of neologisms signifies a linguistic response to societal transformations. Younger generations, in particular, use neologisms as identity markers and tools of expression within digital communities. While some linguists view this trend as linguistic degradation, others argue that it reflects the natural dynamism of language.

Moreover, the rapid proliferation of neologisms challenges traditional language norms and educational curricula. Teachers, lexicographers, and media regulators face increasing difficulty keeping up with lexical innovation. Nevertheless, the adoption of neologisms into mainstream Korean signals the language's adaptability and resilience in a fast-changing world.

Conclusion Neologisms have emerged as a pivotal element in the evolution of the contemporary Korean language, reflecting broader shifts in society, technology, and global communication. As linguistic markers of change, these newly coined terms not only enrich the Korean lexicon but also mirror the dynamic interplay between language and its socio-cultural context. In particular, digital interaction, the creativity of youth subcultures, and the widespread influence of global languages—especially English—serve as dominant forces in the proliferation of neologisms. The analysis presented in this study underscores the multifaceted role neologisms play in modern Korean society. They function as tools for identity formation, cultural expression, and technological adaptation. Furthermore, neologisms often encapsulate emerging social phenomena, attitudes, and collective experiences, making them an invaluable subject of study for linguists, sociologists, and cultural researchers alike. Looking ahead, future investigations might explore the **regional and dialectal distribution** of neologisms across different provinces of South Korea and among Korean-speaking communities abroad. Additionally, with the rapid advancement of artificial intelligence and machine learning technologies, there is a growing need to understand the impact of AI-driven communication tools—such as chatbots, translation apps, and generative language models—on the creation and normalization of neologisms. Moreover, longitudinal studies could be conducted to trace the **life cycle of neologisms**, analyzing which terms are transient and which

achieve long-term integration into standard usage. Such research would contribute significantly to understanding linguistic sustainability, adaptation, and lexical retention in the face of accelerating societal change. In sum, the study of neologisms offers not only a window into contemporary Korean but also a broader perspective on how languages respond to and reflect the complexities of modern life.

REFERENCES:

1. Lee, K. (2020). *Neologisms in Korean: Formation and Cultural Implications*. Seoul: Language Press.
2. Kim, H. (2018). *Digital Linguistics: Language in the Age of the Internet*. Seoul National University Press.
3. Park, J. & Choi, Y. (2019). "The Role of Social Media in Korean Neologism Development," *Korean Journal of Sociolinguistics*, 27(3), 45-67.
4. Ryu, S. (2021). *Global English and Its Impact on Korean Lexicon*. Korea University Press.
5. Jeong, M. (2022). "Korean Neologisms: A Diachronic Perspective," *Journal of Korean Lexicography*, 18(2), 33-52.

UO'K 930.85

XORAZM VOHASI FOLKLOR ASARLARI TILIDAGI ARABIY O'ZLASHMALAR XUSUSIDA

M.X. Jumanyazova, f.f.n., dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

ORCID ID: 0000-0002-2471-5823

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm vohasi folklor asarlari tilidagi arabiy o'zlashmalar xususida fikr yuritiladi. Unda Xorazm folklorida eng keng tarqalgan arabcha o'zlashmalar diniy-islomiy tushunchalar bilan bog'liq leksika ekanligi ta'kidlaniladi. Shuningdek, arabcha o'zlashmalarning yana bir katta qatlamini insonning ichki va tashqi xususiyatlari, ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq leksika tashkil qilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi, folklor, doston, qo'shiq, o'zlashma qatlam, arabcha so'zlar, qadimiy manba, eski o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются арабские заимствования в языке фольклорных произведений Хорезмского оазиса. Подчеркивается, что наиболее распространенными арабскими заимствованиями в хорезмском фольклоре является лексика, связанная с религиозными и исламскими понятиями. Также показано, что еще одним большим пластом арабских заимствований является лексика, связанная с внутренними и внешними характеристиками человека, его душевным состоянием, социальными отношениями.

Ключевые слова: Хорезмский оазис, фольклор, эпос, песня, заимствованный пласт, арабские слова, древний источник, староузбекский язык.

Abstract. This article discusses the Arabic borrowings in the language of the Khorezm oasis folklore works. It is emphasized that the most widespread Arabic borrowings in Khorezm folklore are the lexicon related to religious and Islamic concepts. It is also shown that another large layer of Arabic borrowings is the lexicon related to the internal and external characteristics of a person, his mental state, and social relations.

Keywords: Khorezm oasis, folklore, epic, song, borrowing layer, Arabic words, ancient source, old Uzbek language.

Tillarning o'zaro aloqasi va bir tildan ikkinchi tilga so'z o'zlashish hodisasi jahon tilshunosligida keng o'rganilgan mavzulardandir. Leonard Blumfeld, Eynar Xaugen, Uriel Vaynrayx kabi olimlarning tillar kontakti nazariyalari keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam zamin yaratdi. O'zlashma so'zlarni tadqiq qilish faqatgina tilning lug'at boyligini aniqlash bilan cheklanmay, balki xalqlarning tarixiy-madaniy aloqalarini, tildagi fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonlarini ham o'rganishni taqozo etadi.

O'zbek tilshunosligida, xususan, arab va fors tillaridan o'zlashgan qatlamni o'rganish borasida salmoqli ishlar qilingan. Bu yo'nalishdagi dastlabki tadqiqotlardan F.Abdullayevning o'zbek tilidagi arabizmlarga bag'ishlangan ishini [1] alohida ta'kidlash mumkin. Keyinchalik A.Rustamov, G'.Abdurahmonov, E.Begmatov, B.To'ychiyoyev, H.Dadaboyev kabi olimlarning tadqiqotlarida,

darslik va qo'llanmalarida [2] o'zbek tilidagi, shu jumladan tarixiy til qatlamlaridagi o'zlashmalarning turli jihatlari yoritilgan.

Xorazm vohasi o'zining boy folklor an'analari, xususan, "Go'ro'g'li" turkumi dostonlarining o'ziga xos variantlari, "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Avazxon", "Malikai Dilorom" kabi ko'plab dostonlar, ertak va qo'shiqlar bilan ajralib turadi.

Bu asarlar tili bir tomondan umumiy o'zbek adabiy tili an'alaridan bahra olgan bo'lsa, ikkinchi tomondan o'ziga xos mahalliy xususiyatlarni, jumladan, o'zlashma so'zlarning qo'llanilish chastotasi, semantik-stilistik vazifalari, fonetik moslashuvdagi ayrim jihatlarni namoyon etishi mumkin. Masalan, Xorazm dostonlarida diniy mavzular, qahramonlik, ishq-muhabbat kabi yetakchi motivlarni ifodalashda arab va fors tillaridan kirib kelgan muarrab va daxil so'zlarning o'zni beqiyosdir.

Xorazm hududida yuzaga kelgan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan boy folklor an'analari tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, ushbu manbalarda arab tilidan o'zlashgan bir qator leksik birliklarning mavjudligi kuzatiladi. Bu holatning tarixi VII-VIII asrlarda boshlangan muhim sivilizatsion o'zgarishlar, ya'ni arablar tomonidan Turon zaminining fathi, islom dinining kirib kelishi va arab tilining rasmiy va diniy til sifatida shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Turkiy tillar, xususan, o'zbek tili va uning Xorazm shevasi leksikasining shakllanishida arab tili muhim va qadimiy manbalardan biri hisoblanadi.

O'zlashma so'zlar yangi til muhitiga tushganda undagi fonetik, semantik va ba'zan grammatik qonuniyatlarga moslashadi. Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan ko'plab so'zlar ham asrlar davomida fonetik o'zgarishlarga uchrab, o'zbekcha talaffuzga moslashgan (masalan, arabchadan o'zbekchaga o'tgan so'zlarda singarmonizm qonuniyatining buzilishi yoki arab tovushlarining o'zbek tilidagi ekvivalentlariga almashishi kuzatiladi). Ularning ma'nosi ham gohida o'zgarib yoki torayib, kengayib, yangi ma'no ottetkalarini kasb etib, yangi so'z birikmalariga kirishib ketgan. Qisman grammatik jihatdan ham moslashish jarayonlari yuz bergan.

Bu o'zgarishlar va moslashish jarayonlari tilning barcha qatlamlarida, xususan, folklor janrlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Folklorida, xususan, Xorazm folklorida eng keng tarqalgan arabcha o'zlashmalar, tabiiyki, diniy-islomiy tushunchalar bilan bog'liq leksikadir. Bular: *Alloh, rasul, shayton, iblis; din, imon, e'tiqod, mazhab, shariat; Qur'on, kitob, oyat, sura, hadis; zakot, haj, qurbon; masjid, maqbara; shayx, avliyo, xalifa (xalfa), g'oziy; duo, fotiha, tavba, savob, ajr, jazo; jannat, qabr, lahad, janoza, vafot, ajal, qazo; ramazon, hayit (iyd), muharram* katta miqdor va ko'lamdagi so'zlardir.

Bu so'zlar diniy marosimlar (janoza, motam, hayit bayramlari, ziyoratlar), didaktik ruhdagi folklor namunalari, dostonlardagi diniy motivlar va qahramonlar hayotini tasvirlashda faol qo'llaniladi. Bu leksikaning folklorga chuqur singib ketganligi shu darajadagi, ular ko'pincha qadimiy, islomgacha bo'lgan e'tiqodlar qoldiqlarini ifodalash uchun ham ishlatilgan.

Arabcha o'zlashmalarning yana bir katta qatlami insonning ichki va tashqi xususiyatlari, ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq leksikani tashkil etadi: *ruh, qalb, aql, fikr, xayol, sabr, shukr; sir, sabab, natija, maqsad, foyda, zarar, illat; nafs, hirs, hasad, muhabbat; odam, inson, xaloyiq, millat, xalq; haqiqat, adolat, hukm, jazo, jinoyat, saxiy; g'alat, ayb, nuqson, qusur; g'arib, faqir, yatim, majruh, kasal; adab, axloq, tartib, g'ayrat, mehnat; jism, tana, a'zo* kabi so'zlar va ulardan yasalgan birikmalar.

Bu so'zlar xalq qo'shiqlari, ertaklar, maqol va iboralarda inson xarakterini, uning turli vaziyatlardagi kechinmalarini, jamiyatdagi o'zni va munosabatlarni ifodalashda keng qo'llaniladi. Ular, ayniqsa, dostonlardagi qahramonlarning portretlari, xatti-harakatlari va o'zaro munosabatlarini tasvirlashda faoldir.

Shu bilan birga, Xorazm folklori leksikasida o'zbek adabiy tilida kam qo'llaniladigan yoki umuman uchramaydigan, lekin arab tilidan o'zlashgan o'ziga xos leksemalar mavjud. Bu holat Xorazm shevasi va folklor tilining o'ziga xos tarixiy rivojlanishi va boshqa tillar bilan aloqalarining natijasidir. Bunday so'zlar sinonimik qatorlar hosil qilib, mahalliy nutqning boyligini ko'rsatadi.

Misol uchun *haz* (arabcha, aslida حَظّ *hazz* – nasiba, bahra; keyinchalik *maza, kayf*) // *haz etmoq; maza qilmoq, kayf qilmoq* ma'nosida. Asosan *maza qilmoq* yoki *kayf qilmoq* birikmalari

qo'llaniladi. Qo'shiqdan misol: "Dang atincha saz etali, Choyni ichib *haz etali*". Bu so'zning "Lug'atnoma"da *nasiba, bahra, qism, sahm, baxt, taqdir* kabi tushunchalarni anglatishi qayd etilgan. Bu ma'no arab va fors tillaridan o'tgan ko'plab so'zlar qatorida eski o'zbek (chig'atoy) tilida ham faol qo'llangan. Mumtoz o'zbek adabiyotida ham *haz* so'zi aynan *nasiba, baxt, qismat* ma'nolarida uchraydi.

Emdi, Ogahiy, tanglo harna kelsa g'am yo'q, kim,
Bu kecha manga berdi muncha *haz* nigor o'ynab[3].

Fors lug'atlarida ham *haz* so'zining ikkinchi ma'nosi (lazzat, maza, kayf) "tadovuli avom" (xalqona ishlatish) sifatida belgilagan, ya'ni u dastlab kitobiy yoki rasmiy tilga qaraganda jonli so'zlashuv tiliga xosroq bo'lgan bo'lishi mumkin. *Nasiba, baxt* ma'nosidan *lazzat, kayf* ma'nosining kelib chiqishi semantik siljish yoki kengayish natijasidir. Bu siljish "biror narsadan *nasiba* olish" → "yaxshi *nasiba* olish" → "yaxshilikdan *bahra* olish" → "*bahra* olish jarayonidan *lazzatlanish*" → "*lazzatlanish, rohatlanish*" kabi mantiqiy zanjir orqali yuz bergan bo'lishi mumkin, ya'ni, *yaxshi nasiba* tushunchasining o'zi o'sha nasibadan olinadigan "*lazzat*"ga ko'chgan.

Turkiy tillarda arab yoki fors tilidan o'zlashgan ot yoki sifatlardan fe'l yasashning keng tarqalgan usullaridan biri ularga turkiy yordamchi fe'llarni (*etmoq, qilmoq, bo'lmoq* kabi) qo'shishdir (masalan, *ta'sir etmoq/qilmoq, yordam etmoq/qilmoq, shukur etmoq/qilmoq*). *Haz* otiga turkiy *etmoq* (Xorazm shevasida *atmoq* yoki *etmak*) yordamchi fe'lining qo'shilishidan *haz etmoq/atmak* fe'li hosil bo'lgan.

Ushbu *haz etmoq* qo'shma fe'li semantik jihatdan arabcha *haz* so'zining ikkinchi, ya'ni fors tilidagi "tadovuli avom"ga xos bo'lgan "*lazzatlanish, maza qilish, kayf qilish*" ma'nosini o'zlashtirgan.

Taka arabcha تَكَا yostiq, suyanchiq. *Takka* "suyanchiq" ma'nosida. Adabiy tilda asl turkiy (o'zbekcha) *yostiq* so'zi keng qo'llaniladi. Qo'shiqdan misol: "Bir *takada* bosh qo'yishsam akajan, Kunduz bo'lsa ko'rmaydiganga o'xshayman".

Na'l arabcha نَعْل taqa, poyabzalning ostki qismi/poshnasi). Xorazm folklorid nag'al ma'nosiga yaqin yoki poyabzalning temir qismi kabi predmetni anglatadi. Adabiy tilda asosan ot tuyog'iga qoqiladigan *na'l* (taqa) ma'nosida uchraydi, poyabzal kontekstida kam qo'llaniladi. Qo'shiqdan misol: "Ayog'inda qora adik *na'li* yo'q, Hammani yori bor, mani yorim yo'q".

Arab tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan leksik birliklar miqdoran salmoqli qatlamni tashkil etadi. Bu qatlamning hajmi ayrim boshqa o'zlashmalar ancha kattadir. E.Begmatov o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi arabcha o'zlashmalarining qamrovi va o'rnini atroflicha tahlil qilgan [4]

Xorazm folklori leksikasida arab tilidan o'zlashgan bu leksik birliklarning ma'nosi, umuman olganda, o'zbek adabiy tilidagi ma'nolaridan keskin farq qilmaydi. Ularning semantik tarkibida katta siljishlar yoki yangi ma'nolar paydo bo'lishi kam uchraydi. Biroq voha folklori (xususan, og'zaki ijro etilgan va shu shaklda yagshab kelgan janrlar, xalq qo'shiqlari tilidagi arabcha o'zlashmalarining o'ziga xosligi asosan ularning fonetik (tovush) jihatdan mahalliy sheva xususiyatlariga moslashganligida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Ф.А. Арабизмы в узбекском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1945. 143 с.
2. Бегматов Э. Ўзбек тили тарихий лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981; Бегматов Э.А. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985; Тўйчибоев Б. Ўзбек тилининг тараққиёт босқичлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996; Абдурахмонов Ғ. Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиши ҳақида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999; Дадабоев Ҳ., Ҳамидов З., Холманова З. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. – Тошкент: Фан, 2007. – 156 б.
3. Мухаммад Ризо Огаҳий. Тўла асарлар тўплами. Биринчи жилд: Девон. Нашрга тайёрловчилар Д.Ғойипов, С.Сариев, Б.Умрзоқов. Тошкент: Mumtoz so'z. 2014. – Б. 64.
4. Бегматов Э.Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари.-Т.: Фан, 1985.114-б.
5. Хоразм оғзаки ижод дурдоналари. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар: Й.Юсупов, П.Бобожонов. Урганч: "Хоразм" таҳририят-нашр бўлими, 1992. -86 б.
6. Хоразм дostonлари. Ошиқнома. 4-китоб. – Урганч, 2009. – 355 б.

COGNITIVE MODELS OF TIME AND SPACE IN LITERARY TEXTS

N.K. Kadirova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Adabiy matnlarda vaqt va fazo kognitiv modellarini o'rganish yozuvchilarning kognitiv mexanizmlar orqali vaqt va fazo o'lchamlarini qanday tasavvur qilishini tadqiq etadi. Kognitiv tilshunoslik, narratologiya va adabiy tanqid nazariyalariga asoslanib, ushbu tadqiqot metaforalar, mental fazolar va tushunchaviy qorishma qanday qilib o'quvchilarning hikoyalardagi xronologiya va jismoniy muhitni idrok etishini shakllantirishini o'rganadi. Adabiy matnlarning vaqt (masalan, xotira, kutish) va fazo (masalan, jismoniy navigatsiya, tasavvurdagi manzaralar) bo'yicha subyektiv tajribalarni qanday yaratishiga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada matn tuzilmalari va kognitiv jarayonlar o'rtaidagi dinamik o'zaro ta'sir ta'kidlanib, adabiy dunyolar shunchaki hikoya qilinmasdan, balki o'quvchilar tomonidan aqliy jihatdan qurilishi ko'rsatib berilgan. Natijalar adabiy tasavvur, hikoya texnikasi va kognitiv-hissiy jalb etishni chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi, adabiyot va aql fanlari tutashgan joyda kelajakdagi fanlararo tadqiqotlarga yo'l ochadi.

Kalit so'zlar: kognitiv modellar, adabiy fazo, adabiy vaqt, mental fazolar, tushunchaviy metafora, hikoya tuzilishi, o'quvchi idrok etishi.

Аннотация. Исследование когнитивных моделей времени и пространства в литературных текстах изучает, как писатели концептуализируют временные и пространственные измерения посредством когнитивных механизмов. Опираясь на теории когнитивной лингвистики, нарратологии и литературной критики, данное исследование рассматривает, как метафоры, ментальные пространства и концептуальное смешение формируют восприятие читателями хронологии и физической среды в повествованиях. Особое внимание уделяется тому, как литературные тексты конструируют субъективный опыт времени (например, память, предвосхищение) и пространства (например, телесная навигация, воображаемые ландшафты). В статье подчеркивается динамическое взаимодействие между текстовыми структурами и когнитивными процессами, демонстрируя, что литературные миры не просто рассказываются – они ментально выстраиваются читателями. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию литературного воображения, повествовательных техник и когнитивно-аффективного вовлечения, прокладывая путь для будущих междисциплинарных исследований на стыке литературы и наук о сознании.

Ключевые слова: когнитивные модели, литературное пространство, литературное время, ментальные пространства, концептуальная метафора, нарративная структура, читательское познание.

Abstract. The study of Cognitive Models of Time and Space in Literary Texts explores how writers conceptualize temporal and spatial dimensions through cognitive mechanisms. Drawing on theories from cognitive linguistics, narratology, and literary criticism, this research examines how metaphors, mental spaces, and conceptual blending shape readers' perceptions of chronology and physical environments within narratives. Special attention is given to how literary texts construct subjective experiences of time (e.g., memory, anticipation) and space (e.g., embodied navigation, imagined landscapes). The article highlights the dynamic interplay between textual structures and cognitive processes, demonstrating that literary worlds are not just told – they are mentally built by readers. The findings contribute to a deeper understanding of literary imagination, narrative techniques, and cognitive-affective engagement, paving the way for future interdisciplinary research at the nexus of literature and mind sciences.

Keywords: cognitive models, literary space, literary time, mental spaces, conceptual metaphor, narrative structure, reader cognition.

Introduction. The cognitive study of literary texts has opened new frontiers in understanding how time and space are mentally constructed and experienced by readers. Literary narratives are not mere chronological records of events or static depictions of locations; rather, they serve as dynamic

cognitive frameworks that invite readers to simulate temporal sequences and spatial configurations [2]. Drawing on principles from cognitive linguistics, narratology, and cognitive psychology, researchers investigate how conceptual metaphors, mental spaces, and blending mechanisms organize narrative experiences of time and space.

This approach recognizes that the act of reading fiction engages the mind in building alternative worlds, where time and space are perceived through cultural frames, embodied experiences, and narrative structures [7]. Consequently, analyzing cognitive models provides deeper insights into literary meaning-making processes and the phenomenology of reading. It also highlights the interplay between textual strategies and universal cognitive mechanisms, revealing how writers creatively manipulate mental representations to evoke particular emotional, aesthetic, or philosophical effects [1]. The current study aims to explore how cognitive frameworks of time and space operate in literary texts, with an emphasis on the dynamic interaction between narrative structures and mental processes. By integrating theoretical perspectives with textual analysis, this research contributes to a broader understanding of the cognitive dimensions of literature and encourages interdisciplinary dialogue between literary studies and cognitive science [8].

Literature review. Research into cognitive models of time and space in literary texts has its theoretical foundations in cognitive linguistics and narratology. Fauconnier's theory of mental spaces introduced the idea that individuals create small conceptual packets while processing language, allowing readers to track multiple temporal and spatial frames simultaneously [3]. Building upon this, Lakoff and Johnson emphasized the role of conceptual metaphors in structuring abstract domains such as time ("Time is Money") and space ("Life is a Journey"), thus influencing literary depictions [5].

Narratologists like Herman and Ryan expanded the discussion by demonstrating how narrative structures manipulate reader cognition [4]. Herman's work revealed that temporal manipulation (e.g., anachronies, ellipses) requires readers to actively reconstruct narrative timelines, while Ryan's concept of virtual reality narratives explored how immersive textual worlds are cognitively built [6].

Research methodology. This study adopts a qualitative, interdisciplinary approach that combines cognitive linguistic analysis with close literary reading. The primary objective is to identify and interpret cognitive models of time and space as they manifest in selected literary texts. Textual analysis focuses on narrative structures, metaphorical expressions, spatial deixis, and temporal distortions, examining how these features guide reader cognition and imagination.

Analytical procedures involve a two-step process: first, identifying narrative instances where temporal and spatial constructs deviate from conventional representations; second, interpreting these deviations through cognitive mechanisms such as blending, frame-shifting, and conceptual integration.

Results and discussion. The analysis reveals that literary texts systematically manipulate cognitive models of time and space to enhance narrative complexity and reader immersion. Temporal distortions such as analepsis (flashbacks), prolepsis (flash-forwards), and narrative ellipses were found to activate readers' abilities to reconstruct non-linear timelines using mental spaces and conceptual blending. Authors frequently employ metaphors like "time as a journey" or "space as an emotional landscape", enabling readers to conceptualize abstract experiences through familiar embodied patterns.

Furthermore, the results support the hypothesis that time and space in literary texts are not merely descriptive categories but fundamental cognitive architectures that mediate narrative experience. By constructing imaginative models of time and space, literary works guide readers through complex emotional, philosophical, and existential terrains.

Table.

Cognitive techniques used to model time and space in literary texts.						
Cognitive Mechanism	Time		Space Representation		Effect on Reader	
	Representation					
Mental Spaces	Tracking	multiple	Constructing	layered	Enhanced	mental
	timelines	simultaneously	spatial	worlds	simulation	
Conceptual Metaphor	Framing	time as a journey	Framing	space	Easier	comprehension
	or resource		emotional or symbolic	as	abstract concepts	

<i>Conceptual Blending</i>	Merging past, present, and future events	Integrating real and imaginary locations	Increased interpretive richness
<i>Spatial Deixis</i>	Orienting events temporally (before, after)	Shifting perspectives (here, there, beyond)	Reader embodiment within narrative space
<i>Frame-Shifting</i>	Moving between narrative times (flashbacks)	Moving between physical and symbolic spaces	Dynamic narrative understanding

The table above synthesizes the primary cognitive mechanisms identified in the analyzed literary texts and categorizes their functions concerning time, space, and reader impact. Mental spaces enable readers to manage complex narrative timelines and construct rich, multidimensional environments.

The findings underscore that cognitive models of time and space are central to narrative construction and reader engagement. Literary texts actively exploit cognitive mechanisms to manipulate temporal flow and spatial perception, thereby shaping readers' imaginative and emotional experiences. Rather than merely reflecting external realities, narratives create complex, internally coherent worlds that readers navigate through mental simulation. This highlights the dynamic interplay between linguistic structures and cognitive operations. Furthermore, the results support the interdisciplinary value of integrating cognitive science with literary studies, offering new insights into how meaning is produced, negotiated, and internalized during the act of reading.

Conclusion. This study has demonstrated that cognitive models of time and space play a foundational role in the construction and reception of literary texts. Drawing upon cognitive linguistic theories and narratological frameworks, the analysis revealed how authors manipulate temporal and spatial dimensions not merely as narrative techniques but as cognitive tools that engage readers' imagination and mental processing. By employing mechanisms such as mental spaces, conceptual metaphors, and conceptual blending, literary works create dynamic temporalities and richly layered spatial worlds. Readers are thus invited into complex cognitive activities, reconstructing timelines, mapping symbolic landscapes, and engaging in imaginative simulation. These cognitive processes are fundamental for achieving narrative coherence, emotional resonance, and aesthetic appreciation.

REFERENCES:

1. Brône G., Vandaele J. (Eds.) *Cognitive Poetics: Goals, Gains and Gaps*. – Germany: Mouton de Gruyter, 2009. – 312 p.
2. Doležel L. *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. – USA: Johns Hopkins University Press, 1998. – 248 p.
3. Fauconnier G. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. – USA: Cambridge University Press, 1994. – 223 p.
4. Herman D. *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. – USA: University of Nebraska Press, 2002. – 422 p.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – USA: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
6. Ryan M.-L. *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. – USA: Johns Hopkins University Press, 2001. – 420 p.
7. Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. – UK: Routledge, 2002. – 216 p.
8. Turner M. *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language*. – USA: Oxford University Press, 1996. – 192 p.

UDC 881.111.1

LINGUISTIC FEATURES OF THE TEXT

D.A. Kamalova, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola matnni aloqaning izchil va mazmunli birligi sifatida belgilaydigan asosiy lingvistik xususiyatlarni ko'rib chiqadi. Unda matnlilikka hissa qo'shuvchi leksik, sintaktik, semantik, stilistik va pragmatik xususiyatlar muhokama qilinadi. Muvofiqlik va izchillikka, shuningdek, janrga xos lingvistik xususiyatlarga alohida e'tibor beriladi. Maqolada matnlarning har xil turlarini - hikoya qiluvchi, tavsiflovchi, tushuntiruvchi va argumentativ - tahlil qilib, lingvistik xususiyatlar kommunikativ maqsadni amalga oshirish va o'quvchi talqinini shakllantirish uchun qanday ishlashini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: lingvistik xususiyatlar, matn tahlili, izchillik, izchillik, sintaksis, semantika, pragmatika, leksik tanlash, stilistika, nutq tahlili, janr konventsionalari, matn tipologiyasi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются основные лингвистические особенности, которые определяют текст как связную и значимую единицу коммуникации. В ней обсуждаются лексические, синтаксические, семантические, стилистические и прагматические характеристики, которые способствуют текстуальности. Особое внимание уделяется связности и когерентности, а также жанрово-специфическим языковым особенностям. Анализируя различные типы текстов - повествовательные, описательные, объяснительные и аргументативные - в статье подчеркивается, как лингвистические особенности функционируют для выполнения коммуникативного намерения и формирования читательской интерпретации.

Ключевые слова: лингвистические особенности, анализ текста, связность, когерентность, синтаксис, семантика, прагматика, лексический выбор, стилистика, анализ дискурса, жанровые условности, типология текста.

Abstract. This article considers about the core linguistic features that define a text as a coherent and meaningful unit of communication. It discusses lexical, syntactic, semantic, stylistic, and pragmatic characteristics that contribute to textuality. Special attention is given to cohesion and coherence, as well as genre-specific language features. By analyzing different types of texts – narrative, descriptive, expository, and argumentative – the paper highlights how linguistic features function to fulfill communicative intent and shape reader interpretation.

Key words: linguistic features, text analysis, cohesion, coherence, syntax, semantics, pragmatics, lexical choice, stylistics, discourse analysis, genre conventions, text typology.

Introduction. A text is more than a collection of sentences-it is a structured and meaningful unit of communication shaped by specific linguistic properties. The linguistic features of a text help distinguish it from random language usage by ensuring unity, purpose, and clarity. These features are essential not only in the classification of text types but also in analyzing discourse, style, and intent. Understanding these characteristics is crucial for both linguistic theory and practical applications such as translation, teaching, and content creation.

Nowadays, linguistics, along with other fields, has made many achievements in various directions. This is manifested in the phonological, morphological and syntactic levels of the language. In recent years, many topical issues have found their place on the agenda of world linguistics, among which a number of studies are being conducted on the study of the text and its linguistic essence. This phenomenon is developing not only for a number of separate linguistics, such as Russian, Ukrainian, French, German and English linguistics, but also for general and complex linguistics.

Studying the text on the basis of in-depth analysis, considering it as a product of the linguistic process of oral or written speech, studying it linguistically is becoming one of the topical issues of linguistics and is faced with many opposing views in this regard - it requires analysis and research taking into account its complex, primarily linguistic, features.

Methods. This study employs qualitative text analysis. A range of authentic texts representing various genres-narrative, expository, descriptive, and argumentative-were selected for examination. Each text was analyzed in terms of its:

- Lexical Features (word choice, register, terminology)
- Syntactic Features (sentence complexity, structure)
- Semantic Features (meaning relationships, topic development)
- Pragmatic Features (speech acts, implicature, audience orientation)
- Stylistic Features (tone, figurative language, formality level)

Discourse and cohesion markers were also identified and evaluated for their role in organizing meaning across text spans.

Studying the opinions of various linguists certainly helps to come to a common conclusion. For example, the Czech scientist K. Gauzenblaz interprets the text as a product of speech activity and as a result of speech activity. In this case, written speech is interpreted as a product of speech activity, and oral speech - as a speech process. According to the interpretation of the linguist, I.R. Galperin, the text is charismatic and is a product of written speech, brought to a perfect state. Oral speech also

includes various repetitions and gibberish, and therefore it is not very appropriate to recognize it as a text that can be an object of research. Text analysis should be studied in such areas as syntax and stylistics of linguistics, for this it is considered one of the new and promising areas of linguistics - textology and it is considered one of the new and promising areas, which finds its application, a solution based on scientific and practical data and research. According to the German linguist R. Harweg, at least more than a century is needed to fully establish textual criticism.

If we pay attention to the understanding of the text by the famous French linguist R. Barthes, "it is appropriate to call a text any fragment of speech that is internally connected and consists of meaningfully connected sentences with the purpose of communication." His definition of text is close to the above, but simple and reasonable to understand. If we take a general approach, then in the study of R. Barth "Text Linguistics" (1970) there is information about several composite types of text. And here it becomes clear that the main attention of the scientist is focused not on a small one-sentence text, but on "any fragment of speech consisting of several related sentences" - a large text. This situation is observed in the scientific work of other famous linguists. There are different opinions about the text, and each linguist in the course of his scientific research expressed different opinions. For example, the Polish linguist A. Boguslavsky interprets the text as speech material consisting of several sentences. At the same time, he focuses not on what the author says and on its content, but on determining what components the text consists of, "consisting of several related sentences." Professor T. van Dijk from the University of Amsterdam studies the text and its specificity in connection with pragmatics. In his In these studies, the main focus was on the study of the communicative-pragmatic features of the text. T. van Dijk first tried to study the grammatical aspects of the text in connection with the rules of logical-analytical philosophy, then he began to seriously study the issues of the semantics of the text.

Professors Lakoff and Fillmore from the University of California had a great influence on T. van Dijk's serious attention to the semantics of the text. T. van Dijk, during his studies, the text is not only the relationship of sentences, but also the relationship of speech acts, and he comes to the correct conclusion that it is formed from the relationship. Czech linguist Kveta on the text and its linguistic nature, Kozhevnikova's comments also deserve attention. The main direction of this scientist's research is a coherent speech production of the text, being, components of coherent speech and their interaction was aimed at studying relationships. It is noteworthy that K. Kozhevnikova, commenting on the text, emphasizes its completeness in content. The scientist's opinion that the components of the text are related both semantically and grammatically attracts attention, since most linguists emphasize that the components of the text are related only in content, and slightly ignore the connection of the text through lexical and grammatical means. K. Kozhevnikova in her scientific works understands the text from the semantic side of language as a completed higher ideal communicative unit. Here the text is a sentence, a complex syntactic device, a paragraph, a chapter, a speech or language unit consisting of a relationship of language units. It is clear that such an interpretation is not very suitable for this purpose.

Results. The analysis revealed several common and genre-specific linguistic features:

- Cohesion was achieved through reference, conjunctions, ellipsis, and lexical repetition across all text types.
- Coherence was maintained through logical structuring, topic maintenance, and progression strategies.
- Narrative texts heavily relied on past tense verbs, temporal connectives, and evaluative language.
- Descriptive texts utilized dense noun phrases, adjectives, and spatial prepositions.
- Argumentative texts showed high frequency of modal verbs, hedging, and logical connectors (e.g., "however", "therefore").
- Expository texts demonstrated technical vocabulary, objective tone, and definitional structures.

Discussion. Linguistic features serve both organizational and interpretive functions in a text. Cohesion and coherence are foundational to textual integrity, guiding the reader through the content.

Lexical and syntactic choices shape how information is perceived, while stylistic and pragmatic elements ensure the text aligns with its communicative purpose and audience expectations.

Moreover, genre significantly influences linguistic choices. For instance, legal texts prioritize precision and formality, while personal narratives favor emotional expression and subjectivity. Recognizing these distinctions is essential for accurate analysis, effective communication, and language instruction.

Conclusion. Linguistic features are central to the construction and understanding of texts. By identifying and analyzing these features, researchers and practitioners can gain insights into how meaning is structured and conveyed. Future research may incorporate corpus-based methods to quantify these features across broader text samples and languages.

Linguistic features are the fundamental building blocks that define a text's structure, coherence, and communicative purpose. Elements such as cohesion, coherence, lexical choice, syntax, and stylistic devices collectively ensure that a text is not merely a random collection of sentences, but a meaningful, organized unit of discourse. These features vary significantly across genres, reflecting different intentions, audiences, and contexts. Understanding and analyzing linguistic features enhances our ability to interpret, construct, and evaluate texts effectively—an essential skill in fields such as education, translation, discourse analysis, and computational linguistics. Future research should continue to explore how these features interact dynamically within and across languages and modalities.

REFERENCES:

1. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Nunan, D. (1993). *Introducing Discourse Analysis*. Penguin Books.
4. Beaugrande, R. de, & Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Longman.
5. Biber, D., Conrad, S., & Leech, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Longman.

UDC 81

ACTUALIZATION PRINCIPLES OF PHRASEOLOGICAL SEMANTICS IN CONTEXT

M.A. Kenjayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola frazeologik semantika kontekstida aktualizatsiya tamoyillari haqida ma'lumot beriladi. Frazeologik semantika tilning frazeologik birliklari va ularning ma'nolarini o'rganuvchi tilshunoslikning muhim sohalaridan biridir. Frazeologik birliklar - bir yoki bir nechta so'zlardan iborat bo'lgan va kontekstda muayyan ma'no va qo'llanishga ega bo'lgan iboralaridir. Ular tilda ma'lum bir his-tuyg'u, g'oya yoki tasavvurni ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: frazeologik semantika, birliklar, leksikologiya, tilshunoslik, ma'no, kontekst, pragmatika

Аннотация. Фразеологическая семантика — одно из важных направлений языкознания, изучающее фразеологические единицы языка и их значения. Фразеологические единицы — это выражения, состоящие из одного или нескольких слов и имеющие определенное значение и употребление в контексте. Они играют важную роль в выражении определенной эмоции, идеи или воображения в языке. В данной статье представлена информация о принципах актуализации в контексте фразеологической семантики.

Ключевые слова. фразеологическая семантика, единицы, лексикология, лингвистика, значение, контекст, прагматика.

Abstract. Phraseological semantics is one of the important areas of linguistics that studies the phraseological units of language and their meanings. Phraseological units are expressions that consist of one or more words and have a specific meaning and use in context. They play an important role in expressing a particular emotion, idea, or imagination in language. This article provides information on the principles of actualization in context of phraseological semantics.

Key words: phraseological semantics, units, lexicology, linguistics, meaning, context, pragmatics.

Linguistics is the science that studies the structure, use, development of language and its place in human life. It includes many areas and allows analysis of the language in different ways. The main objective of linguistics is to understand the language, its structure, functions and how it is used in a social context. Linguistics is primarily divided into branches such as phonetics, morphology, syntax, lexicology, semantics, and pragmatics. Phonetics is the study of the sounds of a language, their characteristics and how to produce sounds. He studies the physical properties of sounds, the processes by which they are heard and produced. Morphology, on the other hand, studies the structure of words, their parts and how new words are formed. Syntax, in turn, studies how words connect with each other and how sentences are organized. Lexicology deals with words and their meanings, their transformation and development. Semantics, on the other hand, studies the meanings of words and how they are used in context. Pragmatics, on the other hand, studies the functions of language in communication, that is, what goals are pursued through language and what social situations are used. These networks are closely related to each other and contribute to a holistic understanding of language. The importance of linguistics is enormous. It helps not only to learn the language, but also to understand the process of thinking, culture and social ties of a person. Language is the most important communication tool of humanity, through which thoughts, emotions and information are exchanged. Therefore, linguistics plays an important role in the history of mankind. Linguistics also interacts with other disciplines. Psycholinguistics, for example, studies the relationship between language and psychology. The field explores the process of language acquisition, how language is perceived, and thinking through language. Sociolinguistics, on the other hand, explores the relationship between language and society. He studies how language is used in a social context, the differences between social strata and groups of language. In modern linguistics, the methods of learning the language are also changing. Computer technology and artificial intelligence are widely used in linguistic research. Corpus linguistics helps to study the features of language by analyzing large volumes of texts, for example. Through this method, accurate information can be obtained on the actual use of language, how words and phraseological units are used. Linguistics is also important in the study and teaching of language. In Language Teaching, effective methods are developed based on the theory and methodology of linguistics. This, in turn, makes the process of learning a language more effective and interesting. A communicative approach to Language Teaching, for example, is aimed at teaching students how to use language in real life.

Another important aspect of linguistics is the development and transformation of language. Each language changes over time, new words appear, and old words disappear. Linguists study these processes and try to understand the dynamics of the development of the language. Language change depends on social, cultural and technological factors, and these processes are important in linguistic research. Linguistics helps not only to learn the language, but also to understand the history, culture and social relations of mankind. Through language, human beings express their thoughts, feelings and experiences. Therefore, linguistics plays an important role in the study of the cultural heritage of mankind. With the help of linguistics, we can learn about different cultures, their language and literature, customs and traditions. Phraseological units reflect a correlation between language and culture, according to their meaning and use in context [6]. Each phraseological unit is formed in a context specific to its culture and language. This, in turn, is important in understanding the meaning of phraseological units. For example, the phraseological unit "invisible to the eye" often means that something does not exist, but it can represent different meanings in different contexts. In this case, the use of phraseological units in context expands and enriches their meaning. The actuality of phraseological units in context is related to the correlation between language and culture. Each phraseological unit is formed in a context specific to its culture and language. This, in turn, is important in understanding the meaning of phraseological units. For example, the phraseological unit "red light" can be used in Uzbek in a certain social or cultural context, but in other languages this phraseological unit may have a different meaning. Therefore, the use of phraseological units in context increases their cultural and social significance[1].

The principles of context actualization of phraseological semantics are related to interrelated semantic layers. Phraseological units often have different semantic layers, the meaning of which can

vary depending on the context. For example, the phraseological unit of "opening the heart" means an open statement of a person's feelings. In this case, the use of phraseological units in context indicates their semantic versatility. In addition, the use of phraseological units in context is related to their communicative function. Each phraseological unit performs its own specific communicative function. They are often used to express emotions, articulate thoughts, or exert a certain influence in communication. For example, the phraseological unit "crush the heart" is used to express the feelings of a person. In this case, the use of phraseological units in context increases their communicative significance [2].

The actuality of phraseological units in context is also related to their stylistic characteristics. Phraseological units can be used for various stylistic purposes. They can give a distinctive stylistic color in literary works, in the media or in everyday communication. For example, the phraseological unit "to crush the heart" is used in literary works to express more emotions, but in everyday communication this phraseological unit can be perceived in a different sense. In this case, the use of phraseological units in context increases their stylistic significance. In modern linguistics, phraseological units are the object of many studies, and their use and semantic properties in context are studied through new studies. These studies contribute to the further development of theoretical and practical aspects of phraseological semantics. For example, the use of phraseological units in modern communication media further increases their importance in context and leads to the emergence of new phraseological units [3].

The actuality of phraseological units in context is also related to their historical development. Each phraseological unit has its own history, and their use in context can change over time. Historical context is an important factor determining the meaning and use of phraseological units. For example, the phraseological unit "word from the heart" can further enrich its meaning in a historical context. In this case, the historical development of phraseological units increases their importance in context. Language change determines the new meanings of phraseological units and their use in context. The emergence of new forms and meanings of phraseological units in modern linguistics increases their importance in context. These changes lead to the development of phraseological semantics and provide the basis for new research. Each phraseological unit performs its specific function and it enhances its effect through its use in context. For example, the phraseological unit "red light" represents risk and can be expressed more strongly through contextual use [5]. In addition, the actuality of phraseological semantics in context is also associated with other areas of linguistics. They interact with linguistics, Psycholinguistics, sociolinguistics, and other fields to further extend the importance of phraseological units in context. In this case, the actuality of phraseological semantics in context contributes to the development of linguistics, the emergence of new studies and theories. The importance of phraseological units in context further reinforces their role in communication. They are an important tool for establishing communication between humans through language, expressing emotions, and articulating thoughts. With phraseological units, humans are able to express their feelings, thoughts, and intentions clearly. This, in turn, makes the communication process more effective and meaningful [4].

In conclusion, the principles of actualization in context of phraseological semantics are important in linguistics. The use of phraseological units in context increases their meaning, stylistic characteristics and communicative efficiency. These principles contribute to the development of phraseological semantics, the emergence of new research and theories. Phraseological units show a correlation between language and culture, and their importance in context plays an important role in the development of linguistics.

REFERENCES:

1. Abdurahmanova, M. "Semantic features of phraseological units" // scientific information of the National University of Uzbekistan. – 2021. – №. 3. – B. 45-50.
2. Kadyrova, N. "Contextual functions of phraseological units in Uzbek" // Uzbek linguistics and literature. – 2020. – №. 2. – B. 12-18.
3. Rasulova, D. "Phraseological semantics and its importance in the educational process" // innovations in Higher Education. – 2022. – №. 1. – B. 55-60.
4. Tursunova, G. "Phraseological units and their cultural context" // culture and language. – 2019. – №. 4. – B. 30-35.

5. Murodov, S. "Phraseological units and their semantic analysis" // Uzbek language and literature. – 2021. – №. 6. – B. 15-20.

6. Sadigov, E. "Phraseological units and their communicative functions" // innovations in Uzbek education and science. – 2023. – №. 4. – B. 28-33.

UO'K 808.3

PRAGMATIC ASPECTS OF INSTITUTIONAL AND LEGAL ENGLISH: A FORMAL DISCOURSE PERSPECTIVE

Y.J. Khayrullayeva, Assistant Teacher of Information Technologies and Management.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi rasmiy hujjatlar uslubiy birliklarining pragmatik xususiyatlari o'rganiladi. Unda bu birliklar boshqa nutq uslublaridan qanday jihatlari bilan farq qilishi, xususan, presuppozitsiya, implikatura, formallik, hedjing va muloyimlik strategiyalari orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada bu sohada olib borilgan ilmiy va xalqaro tadqiqotlar ko'rib chiqilib, rasmiy matnlarni to'g'ri talqin qilish va huquqiy neytrallikni saqlashda pragmatikaning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pragmatika, rasmiy uslub, ingliz tili, hujjat uslubi, nutq aktlari, presuppozitsiya, implikatura, hedjing, rasmiy muloqot.

Аннотация. В данной статье исследуются прагматические особенности официальных стилей документов на английском языке. Анализируются различия этих единиц по сравнению с другими речевыми стилями через призму presupпозиции, импликатуры, формальности, хеджирования и стратегий вежливости. Также рассматриваются научные и международные исследования в этой области, подчёркивается важность прагматики для правильного понимания официальных текстов, сохранения институционального тона и юридической нейтральности.

Ключевые слова: прагматика, официальный стиль, английский язык, стиль документов, речевые акты, presupпозиция, импликатура, хеджирование, официальная коммуникация.

Abstract. This article explores the pragmatic characteristics of official document style units in the English language. It investigates how these units differ from other speech styles through their use of presupposition, implicature, formality, hedging, and politeness strategies. The article also examines scholarly and international research in this field and emphasizes the relevance of pragmatics in interpreting official texts correctly and maintaining institutional tone and legal neutrality.

Key words: pragmatics, official style, English language, document style, speech acts, presupposition, implicature, hedging, formal communication.

The effectiveness of institutional communication relies heavily on the precise and context-appropriate use of language. One of the most formalized styles is official document style, which includes administrative texts, legal documents, government statements, and formal institutional reports. These texts are characterized not only by rigid lexical and grammatical norms but also by subtle pragmatic strategies that shape how meaning is conveyed and interpreted. This article focuses on the pragmatic features found in English official documents and analyzes how these elements contribute to clarity, neutrality, and authority in formal communication.

Pragmatics is a branch of linguistics that studies how context influences the interpretation of meaning in communication. It focuses on how people understand implied meanings, intentions, and how language is used in real-life situations beyond the literal meanings of words or sentences. In other words, pragmatics looks at:

- How speakers convey meaning indirectly (like hints or suggestions).
- How listeners interpret meaning based on context, tone, and shared knowledge.
- How speech acts (like requests, promises, or apologies) function in communication.
- How politeness, social roles, and cultural norms affect language use.

For example, if someone says, "Can you pass the salt?" pragmatics helps us understand that this is usually a polite request, not just a question about ability.

Pragmatics is the branch of linguistics concerned with how context influences the interpretation of meaning. In official style, pragmatic choices are especially important because they help:

- To void ambiguity
- To convey authority without confrontation
- Maintain institutional politeness
- Mitigate legal risk

Official style, therefore, uses a variety of pragmatic tools to balance precision and politeness, formality and functionality. Pragmatic features of official documents include presupposition. The term presupposition means involving background assumptions implied by a statement that must be accepted for the sentence to make sense. For example:

“The contract will be renewed following the completion of the current term.”

The next term utilized in pragmatics is implicature refers to meaning that is implied but not directly stated, allowing for strategic ambiguity. For example:

“The department regrets any inconvenience caused.”

This avoids assigning specific blame while implicitly acknowledging that an issue occurred. Hedging softens statements, reduces directness, and protects institutions from liability.

“It may be necessary to revise the policy in the near future.”

Such expressions add formality and caution to official communication. Official documents often utilize indirect requests or instructions to maintain politeness and authority. Examples:

“You are kindly requested to submit the form by June 20.”

“Should there be any concerns, please contact the office.”

These mitigate face-threatening acts in hierarchical communication settings. Speech acts in official style often take the form of declarations, directives, permissions, or prohibitions.

Examples: *“It is hereby declared...”*

“Permission is granted...”

“The following regulations shall apply...”

These formulas carry legal or institutional weight and often follow strict syntactic patterns. Frequent use of nominalization and passive structures reduces personal reference and enhances objectivity.

Examples: *“Implementation of the new guidelines is underway.”*

“The application was denied.”

By avoiding agent-focused expressions, these constructions shift emphasis to processes and decisions, not individuals. Here are selected extracts from formal English texts demonstrating pragmatic features: These examples highlight the indirect yet precise nature of official communication. Understanding pragmatic features in official style is essential for:

- Legal and institutional communication
- Accurate translation and interpretation
- Academic and business writing
- Development of clear and responsible public discourse

Professionals in law, government, education, and administration benefit from mastering these pragmatic tools to ensure clear, effective, and responsible communication. The analysis reveals that pragmatics plays a central role in constructing formality in English. Formal texts avoid face-threatening acts by relying on indirectness and de-personalization, which allows institutions to exercise authority while appearing neutral or polite.

The use of modality and hedging supports this by indicating obligation or uncertainty without overt assertiveness. Moreover, nominalization and passive constructions contribute to an objective tone, reducing personal accountability and focusing on actions or processes. These strategies serve the institutional goal of establishing a serious, respectful, and non-confrontational communicative environment.

In legal writing, for example, avoiding first or second person pronouns prevents ambiguity and maintains formality: *“The agreement shall be deemed effective...”* Here, the impersonal structure implies shared institutional responsibility and legal neutrality. These pragmatic features, while

sometimes appearing vague or wordy, are essential in contexts where misinterpretation or emotionality could have serious consequences—such as courts, academic peer review, or government regulation.

To sum up, The pragmatic features of official English documents, such as presupposition, implicature, hedging, and indirect speech acts—are integral to the communicative effectiveness of formal texts. These strategies help convey meaning with precision, uphold politeness and professionalism, and minimize misinterpretation or legal exposure. Continued analysis of these features can improve the quality of institutional language and foster better cross-cultural communication. The analysis reveals that pragmatics plays a central role in constructing formality in English. Formal texts avoid face-threatening acts by relying on indirectness and de-personalization, which allows institutions to exercise authority while appearing neutral or polite.

REFERENCES:

1. O'zbek tilshunosligida substantial-pragmatik tadqiq metodologiyasi: dissertatsiya/ J.Y. Ibragimov. – Qarshi: Qarshi davlat universiteti, 2019.
2. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell.
3. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), Syntax and Semantics, Vol. 3. Academic Press.
4. Brown, P., & Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press.
5. Bhatia, V. K. (1993). Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. Longman.
6. Khayrullayeva, Y. (2025). Pragmatic features of formal English texts International Conference at Information technologies and management university, 4(1), 45–47.

UDC 81-13

THE ROLE OF IDIOMATIC EXPRESSIONS IN PRAGMATICS AND DISCOURSE AND DIFFERENCE BETWEEN BOTH SIGNIFICANT PHENOMENA IN ENGLISH

D.A. Kholikova, basic doctoral student, Fergana State University, Fergana

D.A. Ganiyeva, professor, DSc, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Frazeologik birliklarning funksiyalari idiomalar idiomatik iboralar, maqollar muallif tomonidan ushbu maqolada bir nechta fikrlar yordamida muhokama qilinadi. Shunday qilib, Diskurs va Pragmatikaning hayotiy farqlari va frazeologik birliklarning roli David Kristal nuqtai nazaridan o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, pragmatika, nutq, idiomalar, tasnif, idiomatik ifoda.*

Аннотация. *Функции фразеологических единиц, идиом, идиоматических выражений, пословиц обсуждаются автором с помощью нескольких идей в этой статье. Таким образом, существенные различия между дискурсом и прагматикой и роль фразеологических единиц исследуются с точки зрения Дэвида Кристалла.*

Ключевые слова: *фразеологические единицы, прагматика, дискурс, идиомы, классификация, идиоматическое выражение.*

Abstract. *Functions of phraseological units idioms idiomatic expressions, proverbs are discussed by the author with the help of several ideas in this article. Thus, vital differences between Discourse and Pragmatics and the role of phraseological units are investigated in David Crystal's point of view.*

Key words: *phraseological units, pragmatics, discourse, idioms, classification, idiomatic expression.*

It is not a secret for the whole linguistics that idiomatic expressions play a great role in the process both – written and spoken variants of speech. As the very reason in wide spread meaning phraseological units such as idioms, proverbs as well as idiomatic expressions can be vital object for researching function by them in both linguistic sphere of Pragmatics and discourse. Classification and Pragmatic functions of phraseological units were learned by different scholars until contemporary period of time. Especially classification of phraseological units were identified by professor Kunin and V.Vinogradov in their widely investigated researches in previous century. Without any doubt

both scientist's discoveries in linguistics were great news for the science. Scholars continued the theory dichotomy of speech and language by the genius linguist Humboldt by learning phraseology thoroughly. It is proved by David Crystal that discourse (when it is used as a noun) is a term used in linguistics to refer to a continuous stretch of (especially spoken) language larger than a sentence. It is a set of utterances which constitute any recognizable speech event e.g. a conversation, a joke, a sermon, an interview etc...

Likewise Pragmatics was also described with the help of the following definition by the very author David Crystal: Pragmatics is the study of meaning in relation to the context in which a person is speaking or writing. This includes social, situational and textual context.

It is applied to the study of language from the point of view of the users. Therefore, it is absolutely appropriate version of analyzing the phenomenon of pragmatics as the unit of linguistics. Pragmatics exceeds the basic level of linguistic units (phonemes, morphemes, lexemes, sign, sentence...etc.) by including context in its analysis. In pragmatics, four types of context can be found and with considerable amount of importance they are in the following list:

- I. Physical context location, situation and timing of a given word.
- II. Epistemic context what speakers know the world
- III. Linguistics context what has been already said in the utterance
- IV. Social context social relationship among speakers and hearers

It is not a secret for the science most people will agree that single sentences, or pairs of sentences (as exemplified in the standard conversational interchange: 1. greeting-greeting, 2. question-answer, and so on), are not sufficient as a framework for a pragmatic theory, and that we have to extend our vision to what is loosely called the 'text'. However, not all are agreed on what a text is, and how to deal with it.

In more recent times, we have witnessed the rise of so-called 'text grammar'. In its more primitive version, a text grammar is no more than a grammar of anything that extends beyond the sentence. For some text grammarians, the text is indeed nothing but an extended sentence, bound together by certain special, somewhat strange 'punctuation marks', called 'sentence connectives'. This is the view advocated by, among others, Katz and Fodor in their article 'The structure of a semantic theory': "... discourse [i.e. text] can be treated as a single sentence in isolation by regarding sentence boundaries as sentential connectives" (1963: 181). Large amount of apponents who included others, thus van Dijk, in his early writings, or Petöfi (e.g. 1976), distinguish between 'composite sentences' and 'sequences of sentences', in this way extending the theory of speech acts to comprise the text, or part of it, under the concept of a 'macro speech act', that is a speech act that is spread out, so to speak, over several utterances to form a "... global speech act performed by the utterance of a whole discourse, and executed by a sequence of possibly different speech acts". (van Dijk 1977: 215)

A context naturally presupposes the existence of a particular society, with its implicit and explicit values, norms, rules and laws, and with all its particular conditions of life: economic, social, political and cultural. All these factors together are often referred to by a metaphorical expression: the 'fabric of society'. To call attention to the fact that this 'fabric', as the supporting element for all societal structures and the necessary context for all human activity, operates, and becomes visible, through our use of language, we choose to employ the term discourse. This term (which perhaps has suffered from overuse lately) thus serves to indicate not only the immediately perceptible context of, e.g., a conversation, a job interview, a medical consultation and so on, but also the hidden conditions that govern such situations of language use.

Discourse is different from text in that it embodies more than just the text, understood as. a collection of sentences; discourse is what makes the text context-bound, in the widest sense of the term. But discourse, in this understanding of the term, is also different from conversation. Conversation is one particular type of text, governed by special rules of use. These rules govern a use of language – social - which figures among its most important functions: conversation is what people most naturally do, do socially, and, so to speak, do all the time; it is the most widespread form of language use and, in a sense, the embedding of all our linguistic activities, both in our personal history and development and in our daily lives. Research several diverse ideas on the definition of Discourse

analysis is the study of language in use. It is the study of the meanings we give language and the actions we carry out when we use language in specific contexts.

Discourse analysis is also sometimes defined as the study of language above the level of a sentence. It is clarified by the help of different researches that there is a noticeable relationship between Discourse and Pragmatics. Pragmatics as many other social and human sciences could be used as an approach to study discourse. The relationship between linguistic form and communicative function is of central interest in the area of pragmatics, highly relevant to the field of discourse analysis.

Concluding all abovementioned ideas identifying a nation's cultural historical, traditional points phraseological units serve as a bridge between Pragmatics and Discourse analyses. They help to differentiate and at the same time to generalize both linguistic phenomena.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics & Phonetics. Blackwell publishing Ltd.
2. Gee, J. P., & Handford, M. (Eds.). (2013). The Routledge handbook of discourse analysis. Routledge.
3. Paltridge, B. (2012). Discourse analysis: An introduction. Bloomsbury Publishing.
4. Mey J.L. Pragmatics. An Introduction. 2nd edition. – Oxford., Blackwell Publishing LTD, 1993.
5. Dictionary of idioms and their origins. Linda and Roger Flavell. Kyle Cathie Ltd. P 5 -6. 1998
6. Oxford dictionary of idioms. 2004. edited by Judith Siefring . p.Vii.

UDC 81'33

ANALYSIS OF MODERN UZBEKISTAN CORPS

N.R. Khonkulova, lecturer, Uzbek State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Zamonaviy o'zbek korpuslarini tahlil qilish – bu o'zbek matnlaridagi sintaktik tuzilmalarni kompyuter vositalari yordamida avtomatik ravishda aniqlash va sharhlash jarayonidir. Hozirgi tadqiqotlar parsing (tahlil qilish) aniqligini oshirish uchun qoida asosidagi, statistik va neyral yondashuvlarga qaratilgan bo'lib, ular ko'pincha korpuslar va leksik bazalarga tayangan holda olib boriladi. Keng qamrovli, sifatli va tahlil qilingan o'zbek korpuslarini yaratish kompyuter lingvistikasi va o'zbek tili uchun raqamli til resurslarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *O'zbek korpusi, parsing, sintaktik tahlil, morfologik tahlil, agglutinativ til, tabiiy tilni qayta ishlash, bog'liqlik tahlili, korpus lingvistikasi, morfologik noaniqlikni bartaraf etish, mashinaviy o'rganish, kam resursli til.*

Аннотация. *Разбор современных узбекских корпусов включает в себя анализ и автоматическую интерпретацию синтаксических структур узбекских текстов с использованием вычислительных инструментов. Современные исследования сосредоточены на правилах, статистических и нейросетевых подходах для повышения точности парсинга, часто опираясь на вручную аннотированные корпуса и синтаксические древовидные структуры (трибанки). Разработка масштабных, качественно размеченных узбекских корпусов имеет решающее значение для развития компьютерной лингвистики и цифровых языковых ресурсов для узбекского языка.*

Ключевые слова: *Узбекский корпус, парсинг, синтаксический анализ, морфологический анализ, агглютинативный язык, обработка естественного языка, зависимостный парсинг, корпусная лингвистика, морфологическая дисамбигуация, машинное обучение, малоресурсный язык.*

Abstract. *Parsing modern Uzbek corpora involves the analysis and automatic interpretation of syntactic structures in Uzbek texts using computational tools. Current research focuses on rule-based, statistical, and neural approaches to improve parsing accuracy, often relying on manually annotated corpora and treebanks. The development of high quality, large-scale parsed Uzbek corpora is essential for the advancement of computational linguistics and digital language resources for Uzbek.*

Key words: *Uzbek corpora, parsing, syntax analysis, morphological analysis, agglutinative language, natural language processing (NLP), treebank, dependency parsing, corpus linguistics, morphological disambiguation, machine learning, low-resource language.*

Introduction. Corpus Linguistics is a branch of linguistics that studies language through large, structured sets of real-world text data known as corpora (singular: corpus). It uses empirical and computational methods to analyze patterns of language use across different contexts, genres, and speakers. Corpus linguistics has roots in early 20th-century linguistics but gained momentum with the advent of computers in the 1960s and 1970s. One of the earliest and most influential projects was the Brown Corpus (1961) — a one-million-word American English text collection. Since then, the field has evolved significantly, supported by advances in computational power and digital storage.

A corpus is a large, systematically organized collection of authentic texts (spoken or written), often stored digitally. It may be:

- Monolingual or multilingual
- General or specialized (e.g., medical texts, legal documents)
- Annotated (with part-of-speech tags, syntactic trees, semantic roles, etc.)

Corpus linguistics is aimed to analyze these applications as:

✓ Empirical language analysis - examining how language is actually used rather than relying on introspection;

- ✓ Lexical studies — identifying frequency, collocations, and usage of words and phrases.
- ✓ Syntax and grammar — analyzing sentence structures and common patterns.
- ✓ Discourse and pragmatics — studying style, register, and speech acts in context.
- ✓ Language teaching and materials development — creating data-driven textbooks and exercises.

✓ Translation and lexicography — improving bilingual dictionaries and translation systems.

✓ Natural Language Processing (NLP) — supporting machine translation, chatbots, speech recognition, and more.

Parsing modern Uzbek corpora involves the computational analysis of syntactic structures within Uzbek texts. As an agglutinative language with rich morphology and flexible word order, Uzbek presents unique challenges for natural language processing (NLP) tasks. Effective parsing is fundamental for applications such as machine translation, spell-checking, and text-to-speech systems. This article explores the linguistic characteristics of Uzbek relevant to parsing, current methodologies used in parsing Uzbek corpora, the tools and resources developed so far, and future directions in this domain.

Modern corpus linguistics plays a crucial role in developing language technologies. Parsing, the process of syntactic analysis, is especially important for understanding and processing human language. In the context of the Uzbek language, this task is complicated by the language's agglutinative structure and limited availability of annotated data. Nevertheless, advancements in computational linguistics are making it possible to process Uzbek texts more efficiently and accurately.

Linguistic features of Uzbek affecting parsing Uzbek belongs to the Turkic language family and exhibits several features that make parsing more complex:

• **Agglutination:** Words are formed by joining morphemes together in linear sequences, leading to long and complex word forms.

• **Vowel harmony:** Affects suffix forms and makes morphological analysis context-dependent.

• **Free word order:** While SOV is the default, Uzbek allows flexibility for topicalization and emphasis.

These properties require parsers to incorporate robust morphological analyzers and syntactic disambiguators.

Types of parsing approaches parsing in Uzbek corpora is approached using several methods:

• **Rule-based parsing:** Uses handcrafted grammatical rules and lexicons. Effective but labor-intensive and rigid.

• **Statistical parsing:** Relies on probabilistic models trained on annotated corpora.

• Neural parsing: Uses deep learning, especially transformer models like BERT, adapted for Uzbek.

Each method has strengths and limitations, often used in combination for improved results.

Existing tools and resources several initiatives have developed resources for Uzbek parsing:

- Uzbek treebank: A syntactically annotated corpus based on Universal Dependencies (UD).
- Morphological analyzers: Tools like Apertium and HFST-based analyzers for Uzbek.
- POS taggers and lemmatizers: developed by local and international NLP teams.

Despite progress, there is a need for larger, more diverse corpora and community-shared tools.

There are some challenges can be faced in parsing Uzbek such as:

- Low-resource status: Limited annotated corpora and language tools.
- Complex morphology: Requires sophisticated disambiguation.
- Lack of standardization: Variants in spelling and grammar across texts.

In our research, we can analyze the future directions as:

- Expanding annotated datasets using crowdsourcing and AI-assisted labeling.
- Training multilingual models with Uzbek support.
- Developing hybrid parsers combining rule-based and neural approaches.
- Collaboration between academic and tech sectors to support open-source tools.

Conclusion.

In linguistics, the following corpuses exist:

- ❖ British National Corpus (BNC)
- ❖ Corpus of Contemporary American English (COCA)
- ❖ Google Gram Viewer
- ❖ The Leipzig Corpora Collection
- ❖ Uzbek National Corpus (under development and expansion)

Corpus linguistics provides a powerful, evidence-based approach to studying language. By analyzing real-world data, researchers can uncover patterns and trends that inform theory, education, translation, and technology. Its interdisciplinary relevance makes it essential in modern linguistic research and practical language applications.

Corpus linguistics operates on empirical, quantitative, and qualitative analysis of texts. Key methodological steps include:

- Corpus design: selecting and organizing texts based on purpose (balanced, representative, genre-specific).
- Annotation: marking up texts with linguistic information (POS tags, lemmas, syntactic trees).
- Analysis: using software to extract patterns (frequencies, concordances, n-grams).
- Interpretation: Drawing conclusions based on the results (e.g., how modal verbs are used in academic vs. spoken texts).

Parsing modern Uzbek corpora is a challenging yet essential task for advancing NLP in Central Asia. With ongoing efforts to create annotated resources, train advanced models, and build collaborative tools, the future of Uzbek computational linguistics is promising. Enhancing parsing capabilities will contribute significantly to language preservation, education, and technology accessibility in the Uzbek-speaking world.

REFERENCES:

1. Tyers F. M., Washington, J., Salimov, A. Towards a Free/Open-Source Universal Dependency Treebank for Uzbek. Proceedings of LREC. 2016.
2. Makhmudov M. Matkarimov B. Development of a Syntactically Annotated Corpus for the Uzbek Language. Tashkent. 2021.
3. Sharipov F. Kurbanov J. "Challenges in Morphological Analysis of Agglutinative Languages: The Case of Uzbek." International Journal of Linguistics, 12(3), (2020). 45-59 p.
4. Cruse D.A. Lexical Semantics. Cambridge University Press. 1986.
5. Google AI Blog. Multilingual BERT and the Expansion of NLP for Low-Resource Languages. 2019.

PSYCHOLINGUISTICS AS ONE OF THE MODERN DISCIPLINES OF LINGUISTICS

A.B. Kobilova, PhD, associate prof., Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola psixolingvistikani zamonaviy tilshunoslikning muhim tendentsiyasi sifatida o'rganadi. U psixolingvistikaning psixologiya va tilshunoslikni qanday bog'lashini o'rganadi va tilni o'zlashtirish, ishlab chiqarish va tushunish kabi jarayonlarga e'tibor beradi. Bundan tashqari, maqolada psixolingvistikaning zamonaviy tilshunoslikning boshqa fanlari bilan aloqasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, tilshunoslik, intizom, tendentsiya, psixologiya, nevrologiya, sotsiologiya va antropologiya, fanlararo yondashuv.

Аннотация. В данной статье психолингвистика рассматривается как важное направление современной лингвистики. Он исследует, как психолингвистика связывает психологию и лингвистику, и фокусируется на таких процессах, как приобретение, производство и понимание языка. Кроме того, в статье рассматривается связь психолингвистики с другими дисциплинами современного языкознания.

Ключевые слова: психолингвистика, лингвистика, дисциплина, тенденция, психология, нейронауки, социология и антропология, междисциплинарный подход.

Abstract. this article studies psycholinguistics as an important tendency of modern linguistics. It examines how psycholinguistics connects psychology and linguistics and focuses on the processes as language acquisition, production and comprehension. Moreover, the article discusses the connection of psycholinguistics with other disciplines of modern linguistics.

Key words: psycholinguistics, linguistics, discipline, tendency, psychology, neuroscience, sociology and anthropology, interdisciplinary approach.

The reason is quite straightforward – it deals with language from a psychological perspective. Classifying this domain of study as a narrow field of linguistics would ignore branches of psychology, neurosciences, sociology and anthropology that have bearing on the study of human language and cognition. A language – as a phenomenon common to all human beings – can most fruitfully be explored using an integrated, interdisciplinary approach (Spivey, 2012).

As delineated by Spivey in 2012, Psycholinguistics stands out because of its blend of linguistics and psychology for the investigation of the phenomena related to language processing (Spivey, 2012). With this approach, research can analyze the cognitive processes underlying the comprehension, production, and even the acquisition of language, thus giving a complete picture of how people learn and use language. Psycholinguistic research tends to draw from both the linguistic and the cognitive sciences, using experimental, computational, and neuroimaging methods to study language behavior (Spivey, 2012). Modern linguistic research relies heavily on psycholinguistics because of its comprehensive approach, which allows for a deeper knowledge of the brain and cognitive substrates supporting language processes.

Psycholinguistics vividly illustrates the interdisciplinary nature of its focus by showing its contact with various branches of psychology and linguistics. With regard to the perception and production of speech, it applies the principles of phonetics and phonology in understanding how people perceive and articulate language sounds. The cognitive processes associated with parsing sentences and determining meaning from words and phrases, as well as the phenomena relating to meaning – construction, comprehension of sentences – has been studied from various angles of syntax and semantics.

Psycholinguistics started out leaning on behaviorist psychology, which focused mainly on what you can see, like behavior, and didn't really look at what's happening in the mind. Over time, though, the field moved towards cognitive psychology. This approach looked at mental processes and how we think about language. Researchers figured out that to really understand language, you needed to look at how the mind works when we receive and respond to language. Early folks in psycholinguistics also took ideas from information theory, which helped them understand how

information moves during communication. This mix of fields set the stage for creating cognitive models of how we process language, which became a key interest in psycholinguistics over the following years.

The cognitive revolution in the 60s and 70s really changed the game for psychology and linguistics. It pushed psycholinguistics to study how we think about words and process information. This shift brought about new models for understanding how we access and recognize words, like the logogen model and the cohort model. Cognitive science opened up fresh ways for researchers to dive into how we use language, using things like experiments, computer models, and different ways to think about cognition. The cognitive revolution really got things moving in how we understand language. Take Chomsky's theory of generative grammar, for instance. He talked about how we have some built-in knowledge of language structure, and this really changed the game for psycholinguistics.

Psycholinguistics today is a multifaceted field that encompasses areas like how we learn languages, being bilingual, the brain's role in language, and how computers understand language. Today's research highlights that processing language is a lively and interactive process, shaped by things like context, our past experiences, and our individual quirks (Ferreira, 2018).

Another significant development is the increased focus on the different language abilities of people. Psychologists have been discussing the effects of various socio-demographic factors such as aging, education, and cognitive capacity on the understanding, speaking, and learning of the language. In their recognition that language processing is a non-homogeneous phenomenon, they even claim that it is an individual matter. This stress has led to the creation of customized methods of working with and helping language learners, which are individually focused on learners' specific necessities and abilities.

Psycholinguistics and anthropocentrism. Attention, memory, and executive functions are examined in connection with language processing from the viewpoints of cognitive psychology and psycholinguistics in order to assess how cognitive resources are distributed and used in relation to language activities. Additionally, investigating the linguistic and cognitive standards that influence language development collaborates with developmental psychology to investigate how children acquire language. This cross-disciplinary cooperation highlights the interdisciplinary nature of psycholinguistics and the broad range of issues in human language. Human-centered approach, better known as anthropocentrism, is one marking element of modern linguistics where it considers human perspective in the study of language focusing on thinking, experiencing, and language use as the framework of understanding its structure and use (Goots, 2021). Psycholinguistics resonates with this anthropocentric attitude by focusing on verbal communication in terms of the mental actions of the individual understanding language, therefore applying human reasoning on language science (Goots, 2021). This view highlights the importance of the speaker and listener as active participants in the construction and understanding of language, in that language is not an impersonal construct but rather a deeply integrated device within thought processes and a relation of social interaction (Goots, 2021).

Anthropocentrism dominates psycholinguistics-the study of ways in which language represents and creates the human mind and society. Researchers become aware of the highly complex interrelationship among language, culture, and cognition by investigating the mechanisms through which language patterns and structures represent social norms, cultural values, and cognitive bias. For instance, metaphorical language may be considered to exhibit deep mental schemata and to manifest the rooting of abstract concepts in everyday experience. Grammatical structures have been analyzed for their psychological influence by researching whether language determines the way people perceive and categorize the external world. By examining the ways in which language, cognition, and culture interface, this particular study brings attention to how anthropocentric psycholinguistics is and how human experience and cognition determine linguistic events.

Psycholinguistics and cognitive linguistics. Because of its focus on the close relationship between language and cognition, cognitive linguistics has substantively contributed to the rise and establishment of psycholinguistics as an important domain of linguistic research (Hasanova, 2020). Both fields are similar to the extent that both place emphasis on human cognitive processes in the

understanding of linguistic phenomena; basically, they do not see language as an independent system but rather view it as being, more or less, the same thing as cognition (Diessel, 2014). The paradigms of cognitive linguistics, such as schema theory and conceptual metaphor, aid psycholinguistics in identifying a basis to approach the role of cognitive structures and processes in language comprehension and production (Kurash, 2019). This mutually beneficial association between cognitive linguistics and psycholinguistics continues to give insight into semantic change, meaning extension, and other complex linguistic phenomena (Hasanova, 2020).

The influence of cognitive linguistics on psycholinguistics is noticeable in the evolution of cognitive models of language processing. Such models are intended to simulate the putative cognitive mechanisms involved in language comprehension and production, always emphasizing the underlying cognitive principles. Under this perspective, connectionist models that are rooted in neural networks have been used to model the mechanisms that may potentially reflect the storing and retrieval of words in the mental lexicon, emphasizing the dynamic and interacting nature of lexical processing. At the same time, cognitive grammar models have been used in sentence comprehension by taking grammatical structures as cognitive schemas that provide constraints on the interpretation of the linguistic input. These cognitive models shed light on cognitive processes relating to language use and indicate more clearly how the language interface is influenced by cognitive linguistics in psycholinguistic analysis.

In conclusion, psycholinguistics is a vital and dynamic branch of modern linguistics, combining ideas from psychology and linguistics to explore the complex interaction between language and the human mind. This interdisciplinary approach advances our understanding of language acquisition, processing, and use, making significant contributions to theories of cognition and communication. As modern linguistics continues to evolve, psycholinguistics is at the forefront of the study of how language is represented, processed, and produced, offering valuable perspectives for both theoretical linguistics and practical applications in fields such as language teaching, artificial intelligence, and clinical linguistics. Its relevance highlights the importance of bringing disciplines together to fully understand the multifaceted nature of human language.

To sum up, Psycholinguistics is one of the important and dynamic branches of modern linguistics, which explores interaction between language and the human mind. Moreover, this interdisciplinary helps us to understand language acquisition and the theories of cognition and communication.

As linguistics continues to adapt and advance, psycholinguistics is at the leading edge of research into how language is represented, processed, and generated, and provides valuable input both to the theory of linguistics and to applications in the fields of language teaching, artificial intelligence, and clinical linguistics. Its significance underlines the need to integrate disciplines to better understand the comprehensive nature of human language.

REFERENCE:

1. Spivey, M. J., Spivey, M. J., Spivey, M. J., Armstrong, B. C., Spivey, M. J., Fowler, C. A., Scott, S. K., Saffran, J. R., Samuel, A. G., Magnuson, J. S., Fernald, A., Newman, R. L., Cortese, M. J., Seidenberg, M. S., Nation, K., Sandak, R., Barsalou, L. W., Cree, G. S., Smith, L. B., ... Farmer, T. A. (2012). *The cambridge handbook of psycholinguistics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139029377>
2. Ferreira, F. & Chantavarin, S. (2018). *Integration and prediction in language processing: a synthesis of old and new*. SAGE Publishing. <https://doi.org/10.1177/0963721418794491>
3. Goots, E. N. & Ivanova, E. D. (2021). Verbalization of basic emotions on the material of the national corpus of the russian language: comparative analysis of the verbalization of emotions fear and horror. Nizhnevartovsk State University. <https://doi.org/10.36906/2500-1795/21-2/02>
4. Hasanova, A. S. (2020). Basic factors motivating the extension of word meaning. Canadian Center of Science and Education. <https://doi.org/10.5539/ijel.v10n5p60>
5. Diessel, H. (2014). *Usage-based linguistics*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0068>
6. Kurash, S. B. (2019). The phenomenon of metaphor in russian language studies: from the past to the future. Peoples' Friendship University of Russia. <https://doi.org/10.22363/2618-8163-2019-17-2-171-183>

PSIXOLINGVISTIKA: TIL VA ONGNI O'RGANISH SOHASI

A.B.Kobilova, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixolingvistika odamlarning tilni qanday egallashi, tushunishi, foydalanishi va ifodalashini o'rganadigan, kognitiv psixologiya va lingvistikaga asoslangan, izohli korpus va miya tasvirlash usullari bilan qo'llab-quvvatlanadigan va klinik sharoitlarda va texnologiyani ishlab chiqishda qo'llaniladigan soha sifatida har tomonlama tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, tilshunoslik, intizom, tendentsiya, psixologiya, tilni o'zlashtirish, tilni tushunish, til ishlab chiqarish, ikki tillilik, ko'p tillilik.

Аннотация. В этой статье всесторонне описывается психоллингвистика как область, изучающая то, как люди приобретают, понимают, используют и представляют язык, основанная на когнитивной психологии и лингвистике, подтвержденная аннотированными корпусами и методами сканирования мозга и применяемая в клинических условиях и при разработке технологий.

Ключевые слова: психоллингвистика, лингвистика, дисциплина, тенденция, психология, овладение языком, понимание языка, языковое производство, билингвизм, многоязычие.

Abstract. This article comprehensively outlines psycholinguistics as a field concerned with how humans acquire, understand, use, and represent language —rooted in cognitive psychology and linguistics, validated by annotated corpora and brain-scanning methods, and applied in clinical settings and technology development.

Key words: psycholinguistics, linguistics, discipline, tendency, psychology, language acquisition, language comprehension, language production, bilingualism, multilingualism.

Psixolingvistika - bu til va inson ongi o'tasidagi munosabatlarni o'rganadigan soha hisoblanadi. U psixologiya, tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, nevrolingvistika va falsafadan olingan g'oyalarni o'ziga birlashtirib, tilning qay yo'sinda o'rganilishi, takomillashishi, anglanilishi va nutqda ifodalanishini o'rganish uchun xizmat qiladi. Til bizning kundalik hayotimizga kirib boradigan noyob inson qobiliyati bo'lganligi sababli, psixolingvistika tilning tabiati va uni qo'llab-quvvatlovchi kognitiv tizim haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ushbu maqolada psixolingvistika sohasining umumiy ko'rinishi, uning tarixi, asosiy nazariyalari, asosiy tadqiqot yo'nalishlari va hozirgi tendentsiyalari muhokama qilinadi.

Psixolingvistika atamasi 1936 yilda birinchi marta amerikalik psixolog Yakub Kantorning "An Objective Psychology of Grammar" kitobida qo'llanilgan bo'lib u o'z kitobida til va grammatika inson xatti-harakatlarining psixologik jihatlari sifatida o'rganilishi kerakligini aytib o'tgan. Psixolingvistika alohida fan sifatida 1950-yillarda paydo bo'ldi, garchi uning ildizlari til va tafakkur haqidagi oldingi falsafiy munozaralarga borib taqaladi. Jumladan, eksperimental psixologiya sohasida ish olib brogan olim Vilgelm Vundt til bilan bog'liq psixik jarayonlar haqida fikr yuritganlar. Biroq, 1950-1960 yillardagi kognitiv inqilobdan keyingina psixolingvistika ilmiy fan sifatida jadal rivojlana boshladi [2, 21].

Zamonaviy tilshunoslikning otasi sifatida tanilgan, Chomskiy bixevioristik qarashlarga qarshi chiqish va universal grammatika va tilni o'zlashtirish qurilmasini (LAD) joriy etish orqali bu sohada inqilob qildi. Uning generativ grammatik tizimi psixolingvistikani tug'ma sintaktik tuzilmalar tomon o'zgartirdi. Shuni ta'kidlash kerakki, Noam Chomskiy tomonidan ilgari surilgan nazariya ya'ni universal grammatika nazariyasi psixolingvistika fanining rivojlanishiga debocha bo'di desak mubolag'a bo'lmaydi. Chomskiy o'z nazariyasida til o'rganish insonning tug'ma qobiliyati ekanligini va barcha tillar universal grammatik strukturalardan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Ya'ni, u o'z nazariyasida, barcha odamlar tug'ma universal grammatika bilan tug'ilishi va shuning uchun bolalar tilni tez va qiyinchiliksiz o'zlashtirishlarini o'z izlanishlarida chuqur tahlil qilgan.

Jummalarni qayta ishlash bo'icha tadqiqot olib brogan olim Tomas Bever "sintez orqali tahlil qilish" modelini ishlab chiqdi va "Ot ombordan o'tib ketdi va yiqildi" kabi jummalarni o'rgandi. Uning ishi lingvistik nazariya va kognitiv nevrologiyani birlashtiradi. Den Slobinning "gapirish uchun

fikrlash” gipotezasi va bolalar tilining tillararo tadqiqotlari (Bever bilan hamkorlikda) tildan foydalanish jarayonida inson tilining tuzilishi kognitiv jarayonlarni qanday shakllantirishini ko'rsatdi. Katta yoshdagilarning jummalarni tushunishi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Lin Freyzer, sintaktik tahlilning nufuzli modellarini taqdim etdi, bu bizning real vaqtda sintaktik ishlov berish haqidagi tushunchamizni rivojlantirdi. Katta yoshdagi jummalarni tushunish bo'yicha tadqiqotlarda muhim shaxs bo'lgan Freyzer sintaktik tahlilning nufuzli modellarini taqdim etdi, bu bizning real vaqtda sintaktik ishlov berish haqidagi tushunchamizni rivojlantirdi. Lingvistik va antropolog Edvard Sapir “Sapir-Whorf” gipotezasini ishlab chiqdi, unda til dunyoqarash va kognitiv toifalarga ta'sir qiladi [4, 34].

Psixolingvistikaning asosiy yo'nalishlari

1. Tilni o'zlashtirish

Psixolingvistikaning dolzarb muammolaridan biri bu bolalar o'z ona tillarini qanday o'zlashtirishlaridir. Bu jarayon turli madaniyat bolalarida bir xil kechib, bolalar besh va olti yoshida tildagi murakkab grammatik strukturalarni o'zlashtiradilar. Tadqiqotchi olimlar bu jarayon tug'ma mexanizmlar yoki umumiy kognitiv qobiliyatlar yoki atrof-muhitning ta'siri bilan bog'ligi haqida turli nazariyalr bilan bahslashishadi. Maykl Tomasello kabi olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlangan foydalanishga asoslangan nazariyalar tilning namunani aniqlash, ijtimoiy o'zaro ta'sir va taqlid qilish kabi umumiy kognitiv jarayonlardan kelib chiqishini ta'kidlaydi.

2. Tilni tushunish

Tilni real vaqtda tushunish bir qator murakkab kognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi. Psixolingvistlar tinglovchilar yoki o'quvchilar jummalarni qanday tahlil qilishlarini, so'zlarni tanib olishlarini va ma'noni birlashtirishni o'rganadilar.

Asosiy savollarga quyidagilar kiradi:

- Leksik kirish: Qanday qilib odamlar xotiradan so'z ma'nolarini shu qadar tez olishadi?
- Tahlil qilish: tinglovchilar gapning sintaktik tuzilishini qanday aniqlashadi?
- Noaniqlikni hal qilish: odamlar real vaqt rejimida noaniqliklarni qanday hal qiladilar (masalan, “The Old man the boats”)?

O'z-o'zidan o'qish, ko'zni kuzatish va hodisalar bilan bog'liq potentsiallar kabi eksperimental usullar tadqiqotchilarga ushbu jarayonlarni millisekundlik aniqlik bilan tekshirishga imkon beradi.

3. Til ishlab chiqarish

Til ishlab chiqarish fikrlarni og'zaki yoki yozma tilga aylantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon ham murakkab jarayon hisoblanib, gapiruvchilardan:

- Ular aytmoqchi bo'lgan narsalarni kontseptsiyalash.
- Tegishli so'zlarni tanlash (leksik tanlash).
- So'zlarni grammatik tuzilmalarga ajratish (sintaktik rejalashtirish). Artikulyar tovushlar (fonologik kodlash).

4. Ikki tillilik va ko'p tillilik

Psixolingvistika, shuningdek, ikki tilli va ko'p tillilarning bir nechta tillarni qanday boshqarishini organadi. Asosiy savollarga quyidagilar kiradi:

- Til tanlash: Ikki tillilar berilgan kontekstda qaysi tildan foydalanishni qanday tanlashadi?
- Kodni almashtirish: ikki tillilar suhbat davomida tillarni qanday va nima uchun almashtiradilar?
- Kognitiv effektlar: Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ikki tillilik kognitiv moslashuvchanlikni oshiradimi?

Psixolingvistikadagi metodologiyalar

Psixolingvistlar tilni qayta ishlashni o'rganish uchun keng ko'lamli usullardan foydalanadilar:

- Xulq-atvor tajribalari: Reaksiya vaqtlari, xatolik darajasi va aniqlik stavkalari kognitiv jarayonlar haqida xulosa chiqarishga yordam beradi.
- Ko'zni kuzatish: Ko'z harakatlarini kuzatish o'quvchilar yoki tinglovchilar ma'lumotni real vaqtda qanday qayta ishlashlarini ko'rsatadi.
- Neyroimejing: MRI va EEG kabi texnikalar nutqning neyron asosini ochib berishi mumkin.

- Kompyuter simulyatsiyasi: til o'rganishni modellashtirish yoki nazariy test bashoratlarini qayta ishlash.

- Korpus tahlili: tabiiy til ma'lumotlar bazalari chastota effektlari va foydalanish naqshlari haqida tushuncha beradi.

Har bir usul o'zining kuchli va zaif tomonlariga ega va bir nechta yondashuvlar natijalarini uchburchagilash yanada to'liqroq tasvirni beradi.

Hozirgi tendentsiyalar va muammolar

Zamonaviy psixolingvistika neyrobiologiya, genetika va sun'iy intellekt natijalarini birlashtirgan holda rivojlanishda davom etmoqda. Asosiy tendentsiyalarga quyidagilar kiradi:

- Tilning neyron modellari: miyaning o'ziga xos hududlari (masalan, Broka va Vernik sohalari) tilning turli jihatlariga qanday hissa qo'shishini tushunish.

- Til va xotira: ishlaydigan va uzoq muddatli xotiraning tilni qayta ishlash bilan qanday o'zaro ta'sirini o'rganish.

- Tillararo tadqiqotlar: ularning universalligini baholash uchun turli tillarda nazariyalarni sinab ko'rish.

- Til va ijtimoiy bilish: Pragmatika, aql nazariyasi va madaniy kontekst tildan foydalanishga qanday ta'sir qilishini tekshiradi.

Laboratoriya natijalari va haqiqiy tildan foydalanish o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish va til qobiliyatidagi individual farqlarni hisobga olish kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, psixolingvistika dinamik soha bo'lib, u insoniyatning eng ajoyib yutuqlaridan biri bo'lgan kognitiv mexanizmlarni tushunishga intiladi: til. Turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, turli metodologiyalardan foydalangan holda, psixolingvistlar biz tilni qanday egallashimiz, tushunishimiz va yaratishimizni aniqlashga intilishadi. Tadqiqotlar rivojlanishi bilan psixolingvistika nafaqat tilning o'zi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtiradi, balki inson ongi haqidagi kengroq savollarni ham yoritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Spivey, M. J., Spivey, M. J., Spivey, M. J., Armstrong, B. C., Spivey, M. J., Fowler, C. A., Scott, S. K., Saffran, J. R., Samuel, A. G., Magnuson, J. S., Fernald, A., Newman, R. L., Cortese, M. J., Seidenberg, M. S., Nation, K., Sandak, R., Barsalou, L. W., Cree, G. S., Smith, L. B., ... Farmer, T. A. (2012). The cambridge handbook of psycholinguistics. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139029377>

2. Ferreira, F. & Chantavarin, S. (2018). Integration and prediction in language processing: a synthesis of old and new. SAGE Publishing. <https://doi.org/10.1177/0963721418794491>

3. Goots, E. N. & Ivanova, E. D. (2021). Verbalization of basic emotions on the material of the national corpus of the russian language: comparative analysis of the verbalization of emotions fear and horror. Nizhnevartovsk State University. <https://doi.org/10.36906/2500-1795/21-2/02>

4. Hasanova, A. S. (2020). Basic factors motivating the extension of word meaning. Canadian Center of Science and Education. <https://doi.org/10.5539/ijel.v10n5p60>

5. Diessel, H. (2014). Usage-based linguistics. De Gruyter. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0068>

6. Kurash, S. B. (2019). The phenomenon of metaphor in russian language studies: from the past to the future. Peoples' Friendship University of Russia. <https://doi.org/10.22363/2618-8163-2019-17-2-171-183>

UO'K 82.312.7

A. CHO'LPONNING "KECHA VA KUNDUZ" ROMANIDAGI EPITETLAR VA ULARNING OBRAZ YARATISHDAGI AHAMIYATI

Z. Kurbanova, doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Bu maqolada Cho'lponning "Kecha va Kunduz" romanidagi epitetlar va ularning obraz yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. "Kecha va Kunduz" romani yuqori saviyali asarlardan hisoblanib, asarda obrazlar, ularning portretlari va ichki olamini tasvirlashda epitetning turli ko'rinishlaridan foydalanilganligi roman qahramonlarini jonli tasvirlash imkonini bergan.

Kalit so'zlar: obraz, qahramon portreti, doimiy epitet, metaforik epitet, individual uslub

Аннотация. В статье анализируются эпитеты в романе Чулпан «Ночь и день» и их значение в создании образов. Роман «Ночь и день» считается произведением высокого уровня,

а использование различных форм эпитетов при описании персонажей, их портретов, их внутреннего мира позволило ярко изобразить характеры героев романа.

Ключевые слова: образ, портрет героя, постоянный эпитет, метафорический эпитет, индивидуальный стиль

Abstract. This article analyzes the epithets in Chulpan's novel "Night and Day" and their importance in creating images. The novel "Night and Day" is considered a high-level work, and the use of various forms of epithets in the work to describe the characters, their portraits and inner worlds made it possible to vividly portray the characters of the novel.

Key words: image, portrait of a hero, permanent epithet, metaphorical epithet, individual style

Kirish. O'zbek xalqining iste'dodli adibi, otashin shoir va yozuvchisi A.Cho'lpon o'ziga xos uslubi, keng mushohadasi, so'z qo'llash mahorati bilan o'zbek ijodkorlari orasida alohida o'ringa ega va o'zining nodir asarlari bilan ko'plab kitobxonlar ko'nglidan joy olgan. Uning mashhur asarlaridan "Kecha va Kunduz" romani xalq va jamiyat hayotida muhim ahamiyatga molik bo'lgan voqealarga asoslanadi. Yozuvchi ushbu romanida o'z istedodini yuqori cho'qqida ekanligini yana bir bor ko'rsatgan, jumladan, obrazlarni yaratishda tasviriylik, emotsianallik va yozuvchi individual uslubini ifodalashda muhim bo'lgan tasviriy vositalardan biri epitetlardan yuqori istedod va mahorat darajasida foydalangan, bu esa o'z navbatida asardagi obrazlar, ularning o'y hayollari, kechinmalarini o'quvchiga tushunarli va ta'sirli tarzda yetib borishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Adabiyotlar tahlili va metadologiya. A.Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanini o'rganish, ilmiy tadqiq etishda Z.Mirzayeva, N.Karimov, D.Quronov, O.Sharafiddinov, X.Lutfiddinova, M.Qo'shjanovlar o'z hissalarini qo'shishgan. Bundan tashqari xorijlik oliml Kristofer Fort tomonidan ham ushbu roman tolaligicha o'rgaligan va tarjima qilingan. Asarni yuqori estetik mahorat bilan yozilgan namunalardan biri sifatida dunyo kitobxonlariga yetkazish istagini aytib o'tgan.[1] Epitetlar tahlili yuzasidan esa chet ellik tilshunoslar O.Akhmanova, I.Galperin, I.Arnold, L.Tursunova, A.Pavshuk, A.Zelenskiylar o'zbek tilshunoslari Qo'ng'urov.R, Rasulov.T, Karimov.S, Jarimbetov.A va boshqa olimlar qator izlanishlar olib borishgan va epitetlarni turli klassifikatsiya qilishgan. Tilshunos S.Karimov epitetni badiiylikni taminlovchi tasviriy vositalar ichida markaziy o'rinlarda qo'yadi. Epitet nutq jarayonida kishilarning, predmet yoki voqea hodisaning ma'lum sifatini alohida bo'rttirib ko'rsatadi. Shu orqali butun predmetni ham aniqlab keladi. U predmet yoki voqea hodisaning belgisini ajratib ko'rsatish yoki o'zini aniqlab kelish bilan birga, o'sha predmet yoki voqea hodisaga badiiy boyoq beradi obrazlilikni tug'diradi. Bir so'z bilan aytganda badiiy aniqlovchidir deydi. [2]

Muhokama va natijalar. Epitetlar tarifi va tahlili yuzasidan ko'plab tilshunoslar turli xil o'xshash va farqli tariflar keltiradilar. Bazi tilshunoslarimiz metofora, metonimiya, sinekdoxa singari troplarning turi desalar boshqalari epitetni tasviriy ifoda vositasi deb qaraydilar. "Badiiy aniqlovchi" deya izohlanish ham aynan epitetlarga xos, chunki aynan epitetlar nasr va nazmda obrazlilikni tasviriylikni va yozuvchi individualligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Tilshunoslar asarda metofora, metonimiya, sinekdoxa kabi troplar bo'lmasligi mumkin lekin epitetlarsiz u gulsiz bog'ga o'xshaydi deb takidlashadi, holbuki, epitetlarning asarda haddan ortiq ishlatilishi ham uni jimjimador qilib qo'yadi. Bundan ko'rinadiki, badiiy asarda obrazlar yaratishda ham epitetlar muhim vosita hisoblanadi. Aynan badiiy uslubga xos epitetlar deb quyidagilar taqidlanadi:

Doimiy epitetlar – xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan, baxshilar tomonidan ko'p yillardan beri qo'llanilib kelgan, o'zbek xalqining turmush tarzi, an'ana va qadriyatlari, urf odatlari o'laroq yuzaga kelgan va yaxlit ajralmas birikma holiga kelib qolgan epitetlar tushuniladi. Bunday epitetlarda o'zbek xalqi uchun kuchlilik ramziga ega bo'lgan hayvonlar, qushlar, umuman, ijobiy yoki salbiy xarakterdagi narsa hodisalarning xususiyati insonlarga yoki boshqa jonzotlarga ko'chiriladi;

Bezak epitetlar – badiiy uslubga xos yana bir epitetlarning turi deya baholanadi. Bunday epitetlar ham xalq og'zaki ijodiga xos xususiyatlardan yiroq emas va o'z nomi bilan ayonki, ular asarga badiiy bezak berish, tasvirlash uchun qo'llaniladi.

Metaforik epitettar – badiiy uslubga xos haqiqiy epitettar bo'lib, obrazlilik va baxolash ottenkasining kuchlilik jihatdan asosiy o'rinni egallaydi. Bunday epitettar yuzaga kelishi turli guruhlarga mansub bo'lgan ikkita obyekt (narsa yoki hodisa) xususiyatlarining o'xshashligiga yoki taqqoslanishiga asoslanadi. Odatda jonli mavjudotlarning xususiyatlari jonsiz narsalarga ko'chiriladi va bunday epitettar timsollanuvchi epitettar deb ham ataladi.

Individual epitettar – yozuvchiling shaxsiy uslubiga xos epitettar, boshqacha qilib aytganda, ijodkorning so'z qo'llash mahoridan kelib chiqib har birining epitettarlarni grammatik, leksik va boshqa jihatlardan turlicha ishlatishi va uning yozuvchi ulsubiga xos jihatga aylanganligi bilan izohlanadi. Misol uchun Zulfiya she'rlarida biz epitettarlarni uyushiq tarzda, G'ofur G'ulom she'rlarida asosan sifatdosh orqali ifodalanganligini sezishimiz mumkin.

A.Cho'lpon ham o'z individual uslubi va istedodga ega ijodkorlar qatorida she'riy va nasriy asarlarida, jumladan "Kecha va Kunduz" romanida epitettarlardan mohiroda foydalangan. Bu roman XX asr boshlarida Turkistonda bo'lib o'tgan ijtimoiy siyosiy jarayonlar haqidagi voqealarni qamrab olgan. Unda o'zbek xalqining sodda, ko'ngli ochiq, sadoqatli insonlari obrazlashtirigan. Yozuvchi romanning bosh qahramoni Zebining tarifini, uning ichki va tashqi olamini portret shaklida tasvirlamagan bo'lsa ham, bu obrazni asar voqealari silsilasida tasvirlab boradi. Zebi haqiqiy o'zbek qizi, sodda, beg'ubor, qattiq qo'l otasining tarbiyasidan biroz ko'ngli siqilgan, yosh bolishiga qaramasdan uyiga kelayotgan sovchilardan hadiksiragan, yosh qiz obrazi. A.Cho'lpon bu obrazni o'quvchiga tushunarli va ta'sirli yetib borishi uchun epitettarlardan mohirona foydalanganini quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin.

Misol uchun: *hali endigina o'n beshga qadam qo'ygan bu yosh qizning go'dak ko'nglini uncha cho'chitmas edi.*

Ushbu misolda yozuvchi *go'dak ko'ngil* metaforik epiteti orqali Zebi obrazini ko'ngli ochiq, beg'uborligini emotsianlikning yuksak darajasida tasvirlaydi. Zebini xuddi yangi tug'ilgan chaqaloqlar ko'nglidek hech dag'allik bo'lmagan, sofdil inson ekanligini o'quvchiga anglatadi.

Misol: *Uning ikkala yuzi, ayniqsa ko'rpaning katta-katta qavig'iga tikilgan andishalik ko'zlari hovur bosgan oynakning betiga o'xshardi.*

Bu epitett orqali esa Zebi obrazida o'zbek qiziga xos bo'lgan hayo-ibo kabi hislatlar tasvirlangan.

Misol: ...Zebining *tinig, g'uborsiz, jonon piyoladek jaranglab chiqadigan chiroyli va o'tkir ovozi qo'shildi.*

Bu misolda epitettar uyushiq holda kelib, Zebining ovozi qay darajada yoqimli ekanligi yuqori darajada tasvirlangan. Kitobxon bu epitettar ketma-ketligi orqali Zebi ovozinig yoqimli sadolarini go'yoki his qiladi. Romaning yana bir asosiy qahramonlaridan biri Zebining otasi Razzoq so'figa ham yozuvchi romanda *Sovuq So'fi* tarifini bir necha marotaba qo'llaganini ko'rishimiz mumkin. Romanda tug'ilganida ham yuzlari xafalikdan burishgandek ko'ringan, kulishi bilan jiddiyligi o'rtasidagi farqni topib bolmaydigan, yoshi katta bo'lsa ham biror ishni boshini tutmagan, qattiqqo'l, sovuqqon oila boshi Razzoq So'fi obrazi uchun *Sovuq So'fi* epitettli birikmasini takroran qo'llanishi o'quvchiga u haqidagi tasvirlarni qayta ta'sirli va tusunarli qilib eslashga sabab bo'lgan deb xulosalash mumkin. A.Cho'lpon romandagi qahramonlarni har birini tariflashda epitettadan badiiy adabiyotga xos deya bohologan doimiy, bezak, metaforik epitettarlardan mohirona foydalangan:

Zebi: *andishalik ko'zlar, go'dak ko'ngil, yosh va ma'sum bir qiz, shaharlik qiz,*

Razzoq so'fi: *Sovuq so'fi, antiqa mahluq, ...damini ichiga slogan ziqna odam*

Qurvonbib: *so'zga epchil xotin, uchiga chiqqan chevar, sho'rlik ona, bechora xotin*

Yozuvchi shuningdek, Akbarali mingboshini portretini yasashda *kumush kamar, kumush sopli qilich, zarbof chopon* kabi o'zbek folklorida azaldan qo'llanilgan doimiy epitettar tasviridan foydalanadi. Yozuvchi bu obrazda moddiyatdan yasalgan bu sohta bezakdor hashamatni tasvirlash uchun epitettarlarni qo'llaydi. Bundan tashqari romanda yozuvchi *Miryoqub* obrazini alohida e'tibor bilan yaratib, o'z g'oyaviy-badiiy niyatini bu obraz orqali ifodalaganini ko'ramiz. Bu badiiy qahramon tasvirining dastlabki satrida unga odamlar tomonidan berilgan "*Miryoqub epaqa*" tarifini izohlashdan boshlaydi. Antonomaziya epitett hisoblanuvchi bu tarif aynan uning asarning har tomonlama chaqqon, fikrlash doirasi yaxshi rivojlangan, har ishni yechimini topadigan obraz

ekanligini kitobxonga yetkazish uchun tavsiriylikni eng tushunarli va qisqa jihatdan boshlanganiga isbot bo'la oladi. Bu orqali Cho'lpon Miryoqub obrazni keyingi voqealar rivojida ham asosiy o'rindaligini anglatadi. Asar voqelari davomida unga ayyor *Miryoqub*, pismi *q* *Miryoqub*, *muloyim mahluq* kabi tasviriy epitetlar qo'llaniladi. Bu obraz asar tahlilchilari tomonidan kishilar bilan muomalaga kirisharkan avvalo o'z manfaatini ko'zlaydi – deb izohlanadi [4] Roman so'ngiga kelib unga Maryam (Mariya) tomonidan berilgan *madaniy Jakob* epitetli birikmasi ham aynan asarning bu qahramonida qanday ruhiy psixologik o'zgarganini ifodalashda asosiy tasviriy ifoda sifatida xizmat qiladi. Shuningdek romanda

Umarali puchuq, *Yodgor echki* kabi antonomaziya epitetlari ham uchramiz. Ular ham asarning bu qahramonlarini hech qanday ortiqcha tasvirlarsiz qisqa ifodalaydi.

Xulosa. Cho'lpon o'zining betakror badiiy uslubi bilan "Kecha va Kunduz" romanida realizm va ramziy unsurlarni uyg'unlashtiradi. U sodda, lekin ifodali tilda hayotiy voqealarni tasvirlab, o'quvchida kuchli his-tuyg'ular uyg'otadi. Bunda badiiy bezak va ta'sirlilikning asosiy quroli bo'lgan epitetlardan haqiqiy professional yozuvchi darajasida foydalanadi va kitobxonga obrazlar ko'rinishi, ichki dunyosi, fikrlarini to'laligicha yetkazib bergan. Ayni vaziyatda epitetlar bu romanda obraz yaratishdagi jarayonda muhim ahamiyat kasb etgan va badiiy asar saviyasiga yanada yuqorilikni berishda, asar qahramonlarini, ular orqali asarda ko'zlangan badiiy g'oyani ochib berishda muhim tasviriy ifoda vositasi sifatida qo'llanilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Christopher Fort, "Night And day" A.S.Cho'lpon, translated and with an introduction Boston 2019,
2. Karimov. S Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. Samarqand, SamDU, 1994.
3. Cho'lpon " Kecha va Kunduz" " Ilm- ziyo zakovat" Toshkent – 2019
4. Qur'onov D. Jadidlar. Abdulhamid Cho'lpon. – Toshkent. Yoshlar nashiriyot uyi, 2022.

UO'K 811

LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQOTLARDA SIYOSATCHI LISONIY SHAXSI

M.M.Kurbanova, f.f.d., prof., O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

L.K.Usmonova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Hozirgi kunda rivojlanib borayotgan zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishi lozim bo'lgan masalalar anchagina. Ayniqsa, antroposentrik paradigma asosida shakllangan lingvokulturologiya sohasi bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'rganilishi lozim bo'lgan masalalardan biri siyosatchi lisoniy shaxsi, uning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishdir. Siyosatchilar nutqining lingvokulturologik tahlili ularning milliy til madaniyatiga ta'sirini, shuningdek, xalq bilan muloqotda tilni qanday ishlatishlarini tushunishga yordam beradi. Maqolada siyosatchi lisoniy shaxsining lingvokulturologik tadqiqotlardagi o'rni, uning ijtimoiy ong va xulq-atvoriga ta'siri hamda madaniy munosabatlardagi roli masalasiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, lisoniy shaxs, siyosiy nutq, milliy stereotip, nutqiy strategiya

Аннотация. В современной лингвистике, которая сейчас развивается, есть много вопросов, которые необходимо изучить. Особое значение сегодня приобретает область лингвокультурологии, сформировавшаяся на основе антропоцентрической парадигмы. Одним из вопросов, подлежащих изучению, является анализ языковой личности политика, его лингвокультурологических особенностей. Лингвокультурологический анализ речи политиков помогает понять их влияние на национальную языковую культуру, а также то, как они используют язык в общении с людьми. В статье рассматривается вопрос о роли языковой личности политика в лингвокультурологических исследованиях, ее влиянии на общественное сознание и поведение, а также ее роли в культурных отношениях.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая личность, политический дискурс, национальный стереотип, речевая стратегия

Abstract. There are a lot of issues that should be studied in modern linguistics, which is currently developing. In particular, the field of linguoculturology, formed on the basis of the anthropocentric paradigm, is gaining importance today. One of the issues to be studied is the analysis

of the linguistic personality of the politician, his linguocultural characteristics. Linguoculturological analysis of politicians' speech helps to understand their influence on national language culture, as well as how they use language in communication with the people. The article focuses on the role of a politician's linguistic personality in linguocultural research, its impact on social consciousness and behavior, and its role in cultural relations.

Keywords: *linguoculturology, linguistic personality, political discourse, national stereotype, colloquial strategy*

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki xalqning madaniy, ijtimoiy va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi vosita sifatida o'rganishga qaratilgan yondashuvlar tobora ko'proq e'tiborni tortmoqda. Ayniqsa, lingvokulturologiya yo'nalishi bu borada muhim o'rin egallaydi. Ushbu yo'nalish bizga tili va madaniyati o'zaro uyg'unlashgan xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va muloqotdagi ijtimoiy pozitsiyalarini tahlil qilish imkonini beradi.

Til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. Til inson tafakkuri, ruhiyati va madaniy ongining mahsuli sifatida nafaqat aloqa vositasi, balki ma'naviy merosning tashuvchisi hisoblanadi. "Bugungi kunda tilni yaratuvchi insonga bo'lgan yangicha yondashuvlar lisoniy shaxsni har tomonlama o'rganish uning muloqot jarayonida nutqiy xatti-harakatlariga yangicha qarashga imkon bermoqda"[1]. Shu bois lingvokulturologik tadqiqotlarda ham lisoniy shaxs, ayniqsa, ijtimoiy mavqeyi yuqori bo'lgan siyosatchi lisoniy shaxsi alohida o'rganish obyekti sifatida maydonga chiqmoqda.

Siyosatchilar — jamoatchilik ongiga ta'sir ko'rsatadigan, omma bilan doimiy muloqotda bo'ladigan ijtimoiy shaxslar bo'lib, ularning tildan foydalanish strategiyalari ko'p hollarda xalq mentalitetiga, ijtimoiy qadriyatlarga va madaniy me'yorlarga ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, siyosatchi lisoniy shaxsini lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganish bu sohadagi muhim va dolzarb masalalardan biridir.

Lingvokulturologiya — bu tilshunoslik va madaniyatshunoslikni birlashtiruvchi alohida soha bo'lib, tilda aks etgan madaniyat, milliy mentalitet va xalqning axloqiy-estetik qadriyatlarini o'rganadi. U XX asrning ikkinchi yarmida tilshunoslikda yuzaga kelgan antroposentrik paradigmaning tarkibiy qismi sifatida rivojlandi. Lingvokulturologik tadqiqotlarda til faqat aloqa vositasi emas, balki jamiyatning tarixiy-madaniy tajribasini mujassamlashtirgan madaniy fenomen sifatida qaraladi.

Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi — til vositasida ifodalangan madaniy konseptlar, milliy tafakkur, an'anaviy qadriyatlar, stereotiplar va milliy xarakterni aniqlash va tahlil qilishdir. Shu bois bu yo'nalishda asosiy e'tibor "til–madaniyat–inson" munosabatlariga qaratiladi. Til madaniyatni yaratadi, uni aks ettiradi va uzatadi. Har bir millat o'zining dunyoqarashi va tarixiy tajribasini til orqali boshqa avlodlarga yetkazadi.

Lingvokulturologik tadqiqotlar til birliklarini (leksik birliklar, frazeologizmlar, diskurs birliklari) madaniy kontekstda tahlil qiladi. Bu tahlil orqali muayyan til egasining madaniy tasavvurlari, qadriyatlari va ijtimoiy qarashlari ochib beriladi.

Lingvokulturologiyaning muhim tamoyillaridan biri bu konseptual analizdir. Til birliklari orqali xalq tafakkuridagi asosiy tushunchalar – "vatan", "erkinlik", "adolat", "qahramon", "xalq", "rahbar" kabi konseptlar o'rganiladi. Bu tushunchalar til vositasida shakllanadi va saqlanadi. Ayniqsa, siyosiy kontekstda bu konseptlar ko'p hollarda strategik maqsadlarda ishlatiladi va jamiyat ongi shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, siyosiy nutqlarda ishlatiladigan milliy va diniy ramzlar, tarixiy shaxslar, xalq maqollari yoki iboralar — bularning barchasi lisoniy va madaniy birliklar sifatida muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda "lisoniy shaxs" tushunchasi nisbatan yangi, ammo ilmiy doiralarda keng muhokama qilinayotgan terminlardan biridir. Tilshunoslikda bu termin XX asrning 90-yillaridan boshlab keng qo'llana boshlagan. Bu tushuncha birinchi marta 1927-yili nemis tilshunosi Y.Vaysgerberning "Ona tili va ruhning shakllanishi" nomli risolasida paydo bo'lganligi ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi [2]. Bu tushuncha ko'p jihatdan psixolingvistika, sotsiolingvistika, pragmatolingvistika va ayniqsa, lingvokulturologiya fanlari bilan bevosita bog'liq. "Lisoniy shaxs"

haqida gapirilganda, til orqali kommunikatsiyada qatnashayotgan shaxsning til kompetensiyasi, madaniy dunyoqarashi, kommunikativ faoliyati va shaxsiy nutqiy tajribasi tushuniladi. “Lisoniy shaxs deganda, faqat nutq yarata oladigan va uni tushunadigan shaxs emas, uning grammatik xususiyatlarini ham biladigan, ifoda imkoniyatini yuzaga chiqara oladigan, o‘ziga xos nutq tuza oladigan til egasi nazarda tutiladi” [3]. Demak, lisoniy shaxsni tilga oid bilimlarni egallagan, undan nutq jarayonida foydalana oladigan til egasi sifatida e’tirof etishimiz o‘rinli bo‘ladi.

Lisoniy shaxsning strukturasini chuqur tahlil qilish orqali uning qanday til birliklarini afzal ko‘rishi, qanday madaniy qadriyatlarni ifodalashi va qanday kommunikativ strategiyalardan foydalanishi aniqlanadi. Masalan, siyosiy faoliyat yurituvchi shaxslar ko‘pincha jamoatchilik fikriga ta’sir ko‘rsatishga, xalq ongiga singdirilgan qadriyatlarni til orqali faollashtirishga harakat qiladilar. Bu holat ularning kommunikativ kompetensiyasining kuchliligini ko‘rsatadi. Lisoniy shaxs haqida so‘z yuritar ekan, A.A.Leontev har bir millat dunyoqarashining asosga egaligi va har bir millatning dunyoqarashi o‘zining subyektiv qadriyatlari, ijtimoiy stereotiplari, bilim sxemalari tizimi ekanligini ta’kidlaydi. Shuning uchun inson ongi har doim etnik jihatdan shartlangan, bir xalq tomonidan dunyoni ko‘rishni oddiy “qayta yozish” orqali boshqa xalq madaniyati tiliga tarjima qilish mumkin emas deb hisoblaydi [4]. Shu o‘rinda, lisoniy shaxs tushunchasi lingvokulturologik kontekstdagi tadqiqotlar uchun nihoyatda muhim ekani ayon bo‘ladi. Chunki har bir lisoniy shaxs o‘z ona tili orqali madaniyatini ifodalaydi va yetkazadi. Ayniqsa, siyosatchi lisoniy shaxsi — ijtimoiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatuvchi subyekt sifatida til orqali omma fikrini boshqaradi, shakllantiradi va yo‘naltiradi. Ular tilni ideologik vosita sifatida ishlatadilar, bu esa ularning lingvokulturologik tahlilini zarur qiladi.

Lisoniy shaxs ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, uni yuzaga chiqaruvchi omillar ham xilma-xildir. Lisoniy shaxsni shakllantirishda, ayniqsa, lingvistik omil bilan bir qatorda ekstaralingvistik omillar hisoblangan: kishining lavozimi, kasbi, hunari, mavqeyi, yoshi, jinsi, dini, millati va boshqalar muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Lingvokulturologik tadqiqotlar doirasida siyosatchi lisoniy shaxsining o‘rni alohida e’tiborga loyiq. Chunki siyosatchilar tilni faqat kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy ongini shakllantiruvchi strategik vosita sifatida qo‘llovchi shaxslardir. Ular jamiyatga, millatga, xalqaro hamjamiyatga murojaat qiluvchi, o‘z nutqlari orqali qadriyatlarni ilgari suruvchi ijtimoiy qatlamdir. Shunday ekan, ularning tili va nutqiy faoliyati lingvokulturologiya nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilinishi zarur. Siyosatchining nutqiy faoliyatida til vositasi orqali milliy qadriyatlar, urf-odatlar, mentalitet, tarixiy tajriba va umumxalq ideallari ifodalanadi. Ular nutqlarida xalq uchun muhim bo‘lgan konseptlarni (*“ozodlik”, “taraqqiyot”, “baraka”, “xalq”, “adolat”*) faol tarzda qo‘llaydilar. Bu esa ularning nutqiy uslubini faqat tilshunoslik emas, balki lingvokulturologik jihatdan tahlil qilishni taqozo etadi.

Siyosatchilar ko‘p hollarda xalq ongidagi madaniy kodlarni faollashtirish, xalq tarixiy xotirasiga murojaat qilish, diniy va milliy ramzlar orqali auditoriya qalbiga yo‘l topishga urinadilar. Misol uchun, *“buyuk ajdodlar yo‘li”, “mehnatkash xalq”, “aziz yurtdoshlar”* kabi iboralar rasmiy siyosiy nutqlarda keng qo‘llaniladi va ularning madaniy yuklamasi chuqur.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda siyosatchi lisoniy shaxsini tahlil qilish orqali nafaqat ularning til uslubi, balki ularning ijtimoiy-madaniy g‘oyalarni qanday ilgari surayotgani, xalq ongi bilan qanday ishlayotgani va bu jarayonda til qanday vosita bo‘layotganini aniqlash mumkin. Bu nuqtai nazardan qaralganda, siyosatchi lisoniy shaxs — bu oddiy kommunikator emas, balki madaniy kodlar vositasida jamiyatga ta’sir ko‘rsatuvchi lisoniy va ijtimoiy shaxs sifatida qaralishi zarur. Ularning nutqi — bu madaniyat ifodasi va ijtimoiy boshqaruv mexanizmidir.

Siyosatchi lisoniy shaxsining til va nutq vositasida ko‘rsatgan ijtimoiy-siyosiy ta’siri ko‘p jihatdan jamoaviy tafakkur va ijtimoiy harakatlarga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Siyosiy kommunikatsiyaning markazida turgan siyosatchining til orqali amalga oshiradigan har bir akti – bu nafaqat ma’lumot uzatish, balki ideologik, ma’naviy va ruhiy ta’sir mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, jamoatchilikni muayyan yo‘nalishda fikrlashga, harakat qilishga undovchi nutqlar, bayonotlar va chiqishlar til vositasida kuchli ijtimoiy-siyosiy funksiyani bajaradi.

Shuningdek, siyosatchi lisoniy shaxs o‘z nutqlari orqali madaniy va tarixiy kodlarga murojaat qiladi. Bu hodisa intertekstual aloqa vositasida amalga oshadi. Masalan, buyuk ajdodlar, tarixiy

shaxslar (*Amir Temur, Alisher Navoiy*), diniy qadriyatlar, muqaddas joylar esga olinadi. Bunday murojaatlar auditoriyaga ruhiy yaqinlikni, ishonchni va g'ururni uyg'otadi. Natijada siyosatchining so'zlari faqat gap emas, balki ruhiy kuchga ega signal vazifasini o'taydi. Bundan tashqari, siyosatchilar nutqlarida ko'pincha milliy qadriyatlarni ta'kidlashi, o'z xalqining tarixiy yutuqlarini eslatib, o'zaro hurmat va birlikni targ'ib qilishi ko'zga tashlanadi. Bu orqali ular nafaqat siyosiy fikrlarni ilgari surishadi, balki xalqni o'zlarini madaniy jihatdan tasavvur qilishga undashadi. Masalan, O'zbekiston Prezidenti *Shavkat Mirziyoyevning nutqlarida* o'zbek xalqining boy madaniy merosiga hurmat, tilni rivojlantirish va milliy qadriyatlarni himoya qilishga doir ko'plab ta'kidlar mavjud. Sh.Mirziyoyev o'z nutqlarida o'zbek tilining davlat tili sifatida e'tirof etilishiga alohida ahamiyat berib, uni rivojlantirish va yangi avlodlarga yetkazishda o'zbek xalqi birgalikda harakat qilishi zarurligini ta'kidlaydi.

Siyosiy nutqlarning so'z tanlovi, metafora, parallelizmlar, ritorik savollar kabi stilistik vositalar orqali ta'sirchanlik kuchaytiriladi. Masalan, siyosatchi: *"Kelajagimiz – farzandlarimiz uchun munavvar bo'lishi shart!"* deb aytsa, bu faqat talab emas, balki ma'naviy da'vat, milliy ongga murojaatdir.

Xulosa qilib aytganda, siyosatchi lisoniy shaxsi lingvokulturologik tadqiqotlar doirasida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan obyektlardan biridir. Tilshunoslikning bu yo'nalishi orqali siyosiy nutqning nafaqat grammatik va stilistik jihatlari, balki u orqali ifodalangan madaniy qadriyatlar, milliy tafakkur, ideologik g'oyalar va ijtimoiy ta'sir kuchi chuqur tahlil qilinadi. Siyosatchilar tili oddiy axborot yetkazish vositasi emas, balki ijtimoiy ongga yo'naltirilgan kuchli madaniy va ideologik resursdir. Siyosiy diskursda qo'llaniladigan konseptlar — *"xalq"*, *"taraqqiyot"*, *"adolat"*, *"erkinlik"*, *"Vatan"* kabi tushunchalar — xalqning tarixiy xotirasi va madaniy kodlari bilan uzviy bog'liq. Ular orqali siyosatchi lisoniy shaxs o'zini xalq bilan bir butun sifatida ko'rsatadi, ishonch va birdamlik tuyg'ularini mustahkamlaydi. Bugungi globallashuv sharoitida siyosatchining nutqi nafaqat mahalliy jamoatchilik uchun, balki xalqaro miqyosda ham muhim kommunikativ vositaga aylanmoqda. Shu sababli, siyosatchi lisoniy shaxsini o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani chuqurroq anglash, madaniyatlararo muloqotni yanada samarali yo'lga qo'yish mumkin bo'ladi. Ushbu maqolada ilgari surilgan yondashuvlar va xulosalar siyosiy tilshunoslik, madaniyatshunoslik, ommaviy kommunikatsiya va ijtimoiy psixologiya sohalari uchun ham yangi ilmiy g'oyalar manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Saatova S. Lisoniy shaxs shakllanishida psixologik omilning ta'siri. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2024/3(14),-B.47–49. <https://inlibrary.uz/index.php/zdpp/article/view/62356>
2. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – B.179.
3. Umurzoqova M. Lisoniy shaxs va uning shakllanishida ijtimoiy omilning o'rni. International scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2023/6(53), - B.110-118. <https://journal.fledu.uz>
4. Фомин А.Г. Психолингвистическая концепция гендерной языковой личности: Автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Барнаул, 2004. – С.22.
5. Saatova S. O'zbek tilida lisoniy shaxsni shakllantiruvchi ijtimoiy omillar. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024/3.- B.37-41.
6. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqining pragmatik xususiyatlari: filol.fan.dok.(DSc) diss. – Toshkent, 2018. – B.240.
7. Ismoilova M. Siyosiy nutqning lingvokulturologik tahlili. *Filologiya fanlari jurnali*, 2017/4(14), -B.78-86.

UO'K 37.013

TAKRORIY O'QITISHDA DIFFERENSIAL YONDASHUV (HARBIY XIZMATCHILAR MISOLIDA)

V.O.Lixanov, katta o'qituvchi, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada takroriy o'qitishda differensial yondashuvning nazariy-metodik asoslari, harbiy xizmatchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish orqali bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalar tahlil etilgan. Harbiy sohada o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, xizmat sharoitlari va psixologik holati o'zgaruvchan

bo'lgani bois, takroriy o'qitishda yondashuvlarni farqlash muhimdir. Maqolada real harbiy o'quv jarayonidan misollar, muammo va yechimlar bilan boyitilgan metodik tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *takroriy o'qitish, differensial yondashuv, harbiy ta'lim, individuallashtirish, psixologik xususiyatlar, metodika.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и методологические основы дифференцированного подхода в повторном обучении, а также педагогические стратегии, направленные на углубление знаний и навыков с учетом индивидуальных особенностей военнослужащих. Учитывая различный уровень подготовки, условия службы и психологическое состояние обучающихся, применение дифференцированных методов в процессе повторного обучения является необходимым. В работе приведены методические рекомендации, дополненные реальными примерами, проблемами и решениями, основанными на практике военной подготовки.*

Ключевые слова: *повторное обучение, дифференцированный подход, военное образование, индивидуализация, психологические особенности, методология.*

Abstract. *This article analyzes the theoretical and methodological foundations of a differential approach in repetitive training, exploring pedagogical strategies aimed at deepening knowledge and skills through consideration of the individual characteristics of military personnel. Given the variable readiness levels, service conditions, and psychological states of military learners, differentiating instructional approaches in repetitive training is essential. The article provides methodological recommendations enriched with real examples, problems, and solutions from actual military training settings.*

Keywords: *repetitive training, differential approach, military education, individualization, psychological traits, methodology.*

Harbiy ta'lim tizimi o'zining qat'iyligi, aniqligi va intizomi bilan boshqa ta'lim yo'nalishlaridan farq qiladi. Bu tizimda o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, jismoniy imkoniyatlari, bilim saviyasi va psixologik holati har xil bo'ladi. Shu sababli takroriy o'qitish (repetitiv ta'lim) jarayonida barcha harbiy xizmatchilarni bir xil metodda o'qitish kutilgan natijani bermaydi. Bu vaziyatda differensial yondashuv, ya'ni har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos o'qitish strategiyasi ayni muddao bo'ladi.

1. Takroriy o'qitish nima va u nima uchun kerak?

Takroriy o'qitish — bu ilgari o'rganilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yana bir bor o'rganish, ularni mustahkamlash, takomillashtirish va real vaziyatlarga moslashtirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonidir. Bu usul, ayniqsa, harbiy ta'lim tizimida g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Takroriy o'qitishning asosiy maqsadi

- O'quvchilarning xotirasida mavjud bilimlarni faollashtirish;
- Amaliy ko'nikmalarni avtomatik holatga keltirish;
- Yangi bilimlarni ilgari o'zlashtirilganlarga bog'lash;
- Xatoliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish;
- Shaxsiy tajriba va refleksiyaning rivojlantirish.

Takroriy o'qitishning asosiy turlari

1. Oddiy takrorlash — o'sha bilimni o'sha shaklda yana bir bor o'qitish. Masalan, harbiy nizomdagi buyruqlarni yodlab olish.

2. Yangi kontekstda takrorlash — bir bilimni boshqa vaziyatda qayta ishlatish. Masalan, jangovar harakatlar vaqtida nishonni aniqlash qoidalarini real sharoitda mashq qilish.

3. Muammo yechish orqali takrorlash — oldingi bilimlar asosida murakkab holatni tahlil qilish. Bu o'rganilganlar asosida qaror qabul qilishni o'rgatadi.

Harbiy sohaga xos xususiyatlar

Harbiy xizmatchilarni o'qitishda bilim faqat nazariy ko'rinishda emas, harakatda qo'llaniladigan shaklda bo'lishi kerak. Shuning uchun:

- Oddiy o'rganish yetarli emas, ko'p marotaba takroriy mashqlar talab etiladi.

• Harakatlar avtomatlashtirilgan darajaga yetishi kerak (masalan, xavf yuzaga kelganda avtomatik ravishda pozitsiyani egallash).

• Stress sharoitida xotira susayishi mumkin, shuning uchun reflekslar shakllanishi muhim.

Nega takroriy o'qitish zarur?

1. Xotirani mustahkamlash: Har qanday bilim birinchi marta o'rgatilganda xotirada vaqtincha saqlanadi. Takroriy o'rganish orqali bu bilim uzoq muddatli xotiraga o'tadi.

2. Avtomatizatsiya: Harbiy sohada tezkor qaror va tez harakat talab qilinadi. Takror orqali ko'nikmalar avtomatiklashadi.

3. Yangi bilim bilan integratsiya: Harbiy bilimlar doim yangilanadi (masalan, yangi texnologiyalar, taktikalar). Eski bilimlarni takrorlash, yangilarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

4. Xatoliklarni bartaraf etish: Dastlabki o'rgatishda tushunilmagan yoki noto'g'ri shakllangan bilimlar takroriy o'qitishda aniqlanadi va to'g'rilanadi.

5. Ishonchni oshirish: O'rgangan narsasiga ishonch hosil qilgan xizmatchi ko'proq tashabbus ko'rsatadi, kamroq xatoga yo'l qo'yadi.

Psixologik asoslar

Psixologik jihatdan inson miyasi biror harakatni 7-10 marta takrorlash orqali uni doimiy xotiraga o'tkazadi. Harbiy xizmatchilar bu nuqtai nazardan, yanada ko'proq takrori talab qiladilar, chunki ularning faoliyati og'ir, yuqori bosim ostida amalga oshiriladi.

Pedagogik tavsiya

Takroriy o'qitishni samarali qilish uchun:

• Har bir takror o'ziga xos maqsadga ega bo'lishi kerak (faqat qaytarish emas, takomillashtirish).

• Turli metodlar qo'llanilishi lozim (vizual, audial, kinestetik).

• Rejalashtirilgan takrorlash sikllari bo'lishi lozim (kundalik, haftalik, bosqichma-bosqich).

2. Differensial yondashuvning mohiyati

Differensial yondashuv — bu o'quvchilarning individual farqlarini inobatga olgan holda o'qitishdir. Ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

• Bilim darajasi (kuchli va sust o'quvchilar);

• Jismoniy imkoniyatlar (faollik, tezlik, chidamlilik);

• Psixologik xususiyatlar (diqqat, stressga chidamlilik, reaksiya tezligi);

• O'rganish uslubi (vizual, audial, kinestetik).

Differensial yondashuv yordamida har bir xizmatchiga o'z ehtiyoji va imkoniyatiga mos metod tanlanadi.

3. Harbiy ta'limda differensial yondashuvdan foydalanishning afzalliklari

• O'quvchilarning ishtiroki va qiziqishi oshadi;

• Har bir harbiy xizmatchining o'ziga xos salohiyati ochiladi;

• Natijalar aniq va barqaror bo'ladi;

• O'qituvchi uchun tahlil qilish, nazorat qilish va tuzatish osonlashadi;

• Harbiy tayyorgarlikda aniqlik, tezlik va barqarorlik kuchayadi.

4. Takroriy o'qitishda differensial yondashuv bosqichlari

a) Dastlabki diagnostika

O'quvchilarning bilim saviyasi, xotira sifati, jismoniy holati va motivatsiyasi aniqlanadi.

b) Guruhlash

Kursantlarmalaka va ehtiyojiga ko'ra kichik guruhlariga bo'linadi:

• Tez o'zlashtiruvchilar – murakkab topshiriqlar;

• O'rta – standart topshiriqlar;

• Qiyin o'zlashtiruvchilar – oddiylashtirilgan mashqlar, ko'makchi materiallar.

c) Moslashtirilgan mashg'ulotlar

Har bir guruhga mos metod: slayd, video, amaliyot, rolli o'yinlar, repetitorlik, mentorlash.

d) Nazorat va baholash

Baholash differensial yondashuvda ham individual bo'lishi kerak. Harbiy xizmatchining o'ziga nisbatan yutuqlari ham e'tiborga olinadi.

5. Amaliy misollar

Misol 1. O'q otishni takroriy o'rgatishda

- Tez o'zlashtiruvchi kursantlarlarga harakatli nishonlar bilan murakkab ssenariylar beriladi.
- O'rtacha kursantlarlarga klassik sharoitda, lekin vaqti cheklangan holda mashqlar beriladi.
- Qiyin o'zlashtiruvchilarga esa oddiy sharoitda ko'rsatmalar bilan ishlash, video tahlil va

simulyatsiya asosida tayyorgarlik o'tkaziladi.

Misol 2. Jangovar holatda qaror qabul qilishni takroriy o'rgatishda

- Aqliy tezlik yuqori bo'lganlar murakkab taktik ssenariylar orqali sinovdan o'tkaziladi.
- Reaktsiyasi sust bo'lganlar uchun real vaqt sekinlashtirilgan mashqlar qo'llaniladi.
- Har bir xizmatchining o'z xatolarini tahlil qilishi va tuzatishi uchun video qaydlar ishlatiladi.

6. Muammolar va yechimlar

Muammo	Yechim
Kursantlarning differensial yondashuv bo'yicha bilimining yetishmasligi	Maxsus seminarlar, metodik qo'llanmalar
Vaqtning yetishmasligi	Moslashtirilgan jadval va guruhlashtirish
Kursantlarning psixologik qarshiligi	Ijobiy motivatsiya, rag'batlantirish, yutuqlarni e'tirof etish
Infratuzilma cheklavlari	Oddiy vositalar orqali ham differensial yondashuvni amalga oshirish

Xulosa. Takroriy o'qitishda differensial yondashuv harbiy ta'limni shaxsga yo'naltirilgan, natijador va samarali qiluvchi muhim vositadir. Harbiy xizmatchilarni tayyorlashda bu yondashuv quyidagi ustunliklarni beradi:

- Har bir o'quvchining o'ziga xos yondashuvga ega bo'lishi;
- O'qitish va o'zlashtirish orasidagi tafovutni kamaytirish;
- Tayyorlov sifatini oshirish;
- Stressga bardoshlilikni shakllantirish.

Kelgusida bu metodika asosida raqamli platformalar, adaptiv treninglar, psixologik monitoring tizimlari asosida takroriy o'qitishni individualizatsiya qilish imkoniyati yanada kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ашурова, Д. М. (2017). *Педагогика: Теория и практика дифференцированного обучения*. – Тошкент: O'zMU nashriyoti.
2. Abdullayev, I. N. (2021). *Harbiy pedagogika va psixologiya asoslari*. – Toshkent: "Ilm Ziya" nashriyoti.
3. Jalilov, A. B. (2020). "Harbiy ta'limda zamonaviy metodlardan foydalanish imkoniyatlari." // *Harbiy bilimlar jurnali*, №2 (18), 45–49.

UO'K 81-13

KANA ALIFBOSINING QO'LLANILISH DAVRI: TARIXIY VA ZAMONAVIY IMLODAGI O'ZGARISHLAR

F.M. Lutfilloeva, PhD, dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotasiya. Maqolada yapon yozuv tizimining, xususan, kana imlosining tarixiy va zamonaviy rivojlanish bosqichlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Hiragana va katakananing shakllanishi, Fudzivara-no Teyka va Keychu islohotlari, Meiji davri yozuv siyosati hamda urushdan keyingi demokratik islohotlar jarayoni ko'rib chiqiladi. 1946-yil va 1986-yillardagi "Gendai kanadzukai" qoidalari tahlil qilinib, fonetik va orfografik o'zgarishlarning asosiy tamoyillari ochib beriladi. Zamonaviy kana tizimining fonetik talaffuz va tarixiy an'analar uyg'unligiga asoslanganligi, til va yozuv islohotlarining ijtimoiy va madaniy ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: kana imlosi, yozuv tizimi islohoti, tarixiy talaffuz, zamonaviy fonetika, 歴史的仮名遣い, gendai kanadzukai, Meiji davri islohoti.

Аннотация. В статье научно проанализированы этапы исторического и современного развития японской письменности, в частности орфографии каны. Рассматриваются формирование хираганы и катаканы, реформы Фудзивара-но Тэйка и Кэйтё, языковая политика периода Мэйдзи, а также процессы демократических реформ в послевоенной

Японии. Проведен анализ правил "Гэндэй канадзукай" 1946 и 1986 годов, раскрыты основные принципы фонетических и орфографических изменений. Освещено, как современная система каны сочетает фонетическую точность и уважение к историческим традициям, а также социальное и культурное значение реформ письменности.

Ключевые слова: орфография каны, реформа письменности, историческое произношение, современная фонетика, 歴史的仮名遣い, гэндэй канадзукай, реформа периода Мэйдзи.

Abstract. This article presents a scholarly analysis of the historical and modern development stages of the Japanese writing system, with a focus on kana orthography. It examines the formation of hiragana and katakana, the reforms initiated by Fujiwara no Teika and Keichū, the writing policies of the Meiji era, and the democratic reforms of postwar Japan. The rules of the "Gendai Kanazukai" of 1946 and 1986 are analyzed, highlighting the main principles of phonetic and orthographic changes. The study emphasizes how the modern kana system balances phonetic accuracy with respect for historical traditions, and discusses the socio-cultural significance of writing reforms.

Key words: kana orthography, writing system reform, historical pronunciation, modern phonetics, 歴史的仮名遣い, gendai kanazukai, Meiji era reform.

Hiragananing rivojlanishi bilan yaponlar o'z ona tillarini erkin yozib ifodalash imkoniyatiga ega bo'ldilar, va bu ixtirodan jinsi va mavqeidan qat'i nazar hamma foydalana boshladi. Biroq, oradan ko'p o'tmay, og'zaki nutq va uning yozma shakli o'rtasidagi bog'liqlik muammosi yuzaga keldi: barcha tafovutlar darhol sezilib qoldi. Kanalardan foydalanib yozish qoidalarini ishlab chiqish masalasi dolzarb bo'ldi.

Kanadan foydalanishdagi tartibsizlikni bartaraf etish bo'yicha dastlabki urinishlardan birini mashhur shoir va olim Fudzivara-no Teyka (boshqa nomi Sadaie, 1162–1241) amalga oshirdi. U "Yuz shoirning yuz she'ri" to'plamini tuzgan va kana yozuvini tartibga solishga harakat qilgan. Oradan 500 yil o'tib, buddist rohib Keychu Fudzivara-no Teykaning tavsiyalarida noaniqliklarni aniqladi va "Bizning alifbomizdagi tartibsizlikni to'g'rilashga kirishish" nomli kitobini yozdi. Unda o'zining kana ishlatish qoidalarini taklif etdi. Aynan ushbu kitob asosida Meiji hukumati "tarixiy kana imlosi"ni qabul qilgan va 80 yil davomida (1946-yilgacha) maktab dasturlarida qo'llagan. *Tarixiy kana imlosi* — 歴史的仮名遣い [rekishiteki kanadzukai]. Tarixiy kana imlosi Nara va Heyan davri yozuv qoidalariga asoslanib yaratilgan. Meiji davridagi (1868–1911) talaffuz avvalgi davrlardagidan farq qilgan bo'lsa ham, hukumat an'anaga sodiq qolgan holda yozuv qoidalarini o'zgartirmay saqlab qolgan. Masalan:

So'z	Hiragana yozuvi tarixiy imlo asosida	Talaffuz
Tosh	いし	[ishi]
Quduq	ゐど	[ido]
Chig'anoq	かひ	[kai]

Shunday qilib, hozirgi yozuv qoidalariga ko'ra sof [i] tovushi bilan talaffuz qilinadigan so'zlar qadimda turlicha (i, vi, hi) tarzda ifodalangan. Shu sababli, ular turli kana belgilari yordamida yozilgan. Keyinchalik, bu talaffuz farqlari yo'qolgan, ammo bunday so'zlar avvalgidek ifodalanishda davom etgan.

Urushdan keyin Yaponiya Ittifoqchi kuchlar Bosh qo'mondoni (Supreme Commander for the Allied Powers) – Daglas MakArtur tomonidan boshqarildi. AQSh Yaponiyani demokratlashtirishga qaratilgan bir qator siyosiy va ijtimoiy islohotlarni ilgari surdi. Shu takliflardan biri yapon yozuvini soddalashtirish edi. Bu taklif iyerogliflardan, hiragana va katakanadan voz kechish va lotin alifbosiga o'tishni o'z ichiga olgan. Amerikaliklar yapon yozuvining murakkabligi demokratiyaga to'sqinlik qilishi mumkin deb xavotir olishgan. Ular oddiy yapon fuqarosi hatto asosiy yozuv qoidalarini ham o'zlashtira olmaydi deb o'ylashgan.

Shunga qaramay, AQSh Ta'lim masalalari bo'yicha delegatsiyasi rahbarlariga munosib baho berish lozim: ular lotin yozuvini majburan joriy qilishmadi, balki avval katta miqyosdagi test sinovlarini o'tkazishdi. Butun Yaponiyada har bir aholi punktida tasodifiy tanlash usuli bilan har 10

000 kishidan bittasi testdan o'tkazildi. Amerikalik mutaxassislar past natijalarni kutishgan, shunda ular "oddiy yapon fuqarolari manfaatlari" ni bahona qilib yangi yozuv tizimiga o'tishni asoslab bera olishardi. Ushbu keng qamrovli test topshiriqlarini tuzish va uni o'tkazishda mashhur yapon tilshunoslari ham qatnashgan.

Yaponiya yozuv tizimini tubdan isloh qilish yo'lidan bormagan bo'lsa-da, imloni soddalashtirish bo'yicha muayyan qadamlar tashlangan. O'sha davr hukumati eskirgan va dolzarbligini yo'qotgan qoidalarni bekor qilish hamda yozuv tizimini zamonaviy fonetikaga yaqinlashtirish zarur deb topdi. 1946-yilda Yaponiyaning Vazirlar Mahkamasi "Zamonaviy kana imlosi" (現代かなづかい [gendai kanadzukai]) ni tasdiqladi.

Yangi imlo qoidalarining asosiy tamoyili: "Qanday eshitsak, shunday yozamiz". Ya'ni:

So'z	Xiragana yozuvi tarixiy imlo asosida	Talaffuz
Tosh	いし	[ishi]
Quduq	いど	[ido]
Chig'anoq	かい	[kai]

Ushbu islohotning yana bir muhim xususiyati [o] tovushi cho'ziqligini yozuvda ifodalash uchun "u" unlisidan foydalanish edi.

So'z	Hiragana yozuvi tarixiy imlo asosida	Talaffuz	Hiragana yozuvi zamonaviy imlo asosida
O'qilishi	そんちょう	[sonchyo:]	そんちょう
Yozma daftar shakli	てちやう	[techyou]	てちょう
Ritm	てうし	[chyoushi]	ちょうし
Kapalak	てふ	[chyou]	ちょう

Shunday qilib, 1946-yildan boshlab yapon yozuvi tilning haqiqiy talaffuzini aks ettira boshladi. Gendai kanadzukai qoidalariga muvofiq yozilgan matn oddiy odamlar uchun ancha tushunarli bo'ldi va rekishiteki kanadzukai asosidagi eski matnlar bilan solishtirganda o'qish osonlashdi. Endilikda Yaponiya tili, yangi haqiqatni vizual tarzda aks ettira boshladi: mamlakat demokratik islohotlar yo'liga o'tgan edi va bu o'zgarishlar hatto yozuv tizimida ham namoyon bo'ldi.

Hozirgi kana yozuv tizimi 1986-yil 1-iyulda Bosh vazirlar mahkamasi farmoni bilan tasdiqlangan. 1986-yilgi tizim nomi 1946-yilgi tizim nomi bilan bir xil – *gendai kanadzukai*. Biroq, ularning yozilishida farq bor: oldingi atama hiragana (現代かなづかい) bilan yozilgan bo'lsa, keyingisi faqat iyerogliflar (現代仮名遣い) bilan yoziladi.

Yangi tizim 1946-yilgi orfografiya tizimining asosiy xususiyatlarini saqlab qolgan. O'sha yili adabiy til og'zaki nutqqa yaqinlashgan va "*eshitganimizdek yozamiz*" qoidasi joriy etilgan edi. 1986-yilgi tizimda ayniqsa qisqartirilgan tovushlar (*kya*, *kyu*, *kyo* va boshqalar) hamda ikkilangan undoshlar (masalan, *kitte*, *gakkō*) yozilishiga alohida e'tibor berilgan. Shu bilan birga, bo'g'inlarning uzunligini belgilash, kelishik qo'shimchalarining yozilishi hamda *dzi* va *dzu* bo'g'inlarining yozilish qoidalari aniq belgilab qo'yilgan.

Qisqartirilgan tovushlar va uzun undosh tovushlar haqida quyidagicha aytilgan: "*Imkon qadar ularni asosiy matnga nisbatan kichikroq shrift bilan yozish lozim.*" Nega "*imkon qadar*" deb aytilgan? Bunga ikki sabab bor:

1. Matnda **furigana** ishlatilganda (ya'ni, iyerogliflar ustiga ularning hiragana yozuvida o'qilishi kichik shrift bilan yozilganda), bundan ham kichikroq belgilarni ishlatish noqulay bo'lib qoladi.
2. Qonun kodekslari kabi huquqiy matnlarda kichik harflardan foydalanish odat tusiga kirmagan, va yangi yozuv tizimi ushbu an'anani saqlab qolishga imkon beradi.

Shunga qaramay, maktablarda bolalar har doim kichik harflardan foydalanishga o'rgatiladi, chunki ayrim so'zlarning ma'nosi belgilar o'lchamiga bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan: びょういん (美容院) [biyōin] – "go'zallik saloni", びょういん (病院) [byōuin] – "kasalxona".

Hiragana yozuvida "e" va "o" bo'g'inlarining uzunligini ifodalash biroz murakkab, chunki bu borada ikkilik tizim mavjud. "E" bo'g'inlarining uzunligi qo'shimcha yana bir "e" unlisi bilan ifodalanadi: おねえさん (*onēsan*) – "katta opa", ええ (*ē*) – "ha". Biroq, orfografiya qoidalari

to'plamiga ilova sifatida quyidagi eslatma kiritilgan: "Quyidagi misolda keltirilgan so'zlarda talaffuzning "e:" yoki "ey" bo'lishidan qat'i nazar, unlini "и" (い) bilan yozish kerak." Misollar: せんせい (先生) [sensē] / [sensē:] – "o'qituvchi". Aslida, bunday istisno so'zlar orfografiya qoidalariga mos keladigan so'zlarga qaraganda ancha ko'p. [O] bo'g'inarining uzunligi odatda "u" unlisining qo'shilishi bilan ifodalanadi. Masalan: おとうさん (お父さん) [otousan] – "ota". Biroq, tarixiy orfografiya qoidalariga ko'ra ilgari **"oho"** yoki **"ovo"** shaklida yozilgan so'zlarda **ikkita "o"** yozish kerak. Chunki bu so'zlarda ilgari ikkita turli fonemalar mavjud bo'lgan.

So'z	Talaffuz	Hiragana yozuvi tarixiy imlo asosida	Hiragana yozuvi zamonaviy imlo asosida
Muz	[ko:ri]	こほり	こおり
O'n	[to:]	とを	とお
Katta	[o:kiy]	おほきい	おおきい

Kelishik qo'shimchalarini yozishda tarixiy orfografiya an'anasini saqlashga qaror qilindi. Masalan: [konnichiwa] – "Salom" (こんにちは); [nihongo-o benkyou suru] – "yapon tilini o'rganmoq" (日本語を勉強する).

Bundan tashqari, 1946-yilgi qoidalarga ko'ra kelishik qo'shimchalarini わ yoki は, え yoki へ shaklida yozish ixtiyoriy edi. Ammo 1986-yilda わ va え ishlatilishini xato deb belgilash orqali yozuv bir xillashtirildi. Dzu (ず/づ) va dzi (じ/ぢ) bo'g'inarining ikki xil yozilish usuli mavjud. Buning sababi shundaki, Muromachi davri oxiriga qadar bu tovushlar farqli talaffuzga ega edi. Masalan, so'z o'rtasida quyidagicha talaffuz qilingan: じ – zi, ず – zu, ぢ – dzi, づ – dzu. Ammo Edo davri o'rtalariga kelib, bu farq butunlay yo'qoldi. Shundan beri: So'z boshida じ va ぢ tovushlari ingliz tilidagi *Jim* so'zidagi j kabi talaffuz qilinadi; So'z o'rtasida esa, bu tovushlar fransuz tilidagi *énergie* so'zidagi g tovushiga yaqinroq eshitiladi. ず va づ bo'g'inarini so'z boshida rus tilidagi [dzu] tovushiga o'xshaydi, lekin so'z o'rtasida [zu] kabi eshitiladi. Hozirgi yapon tilida じ/ぢ va ず/づ bo'g'inarini eshitish orqali farqlashning iloji yo'q. Bu ikki juft kana bo'g'inaridan foydalanishda muammo yuzaga kelgan. Garchi fonetik farqlar yo'qolgan bo'lsa-da, savodli odamlar tarixiy orfografiyaga mos ravishda "to'g'ri" yozishga intilishgan. Bunga 1695-yilda nashr etilgan «*Дзу дзу дзу дзу каннамодзу дзукай кэнсюкүрэгко сю:*» (じちずづ仮名文字遣検宿良工集), ya'ni "じ, ぢ, ず, づ keltirilgan so'zlar ro'yxati" deb nomlangan kitob guvohlik beradi. Qizig'i shundaki, Koti prefekturasida (Sikoku oroli) yuqoridagi bo'g'inarlar o'rtasidagi fonetik farq hanuzgacha saqlanib qolgan. Masalan, quyidagi zamonaviy omonimlarni olaylik: 「富士」 「藤」 (Fuji / Fuji) - 富士 (*Fudzi*) – mashhur tog' nomi; 藤 (*Fuji*) – garmdoriya (gliciniya) guli. Bu hududiy farq fonetik jihatdan tarixiy talaffuzning saqlanib qolgan holatlaridan biri hisoblanadi.

Ba'zi so'zlarning yozilish qoidasi murakkabroq bo'lishi mumkin. Quyidagi so'zlarni yozish qoidasi biroz chalkash tuyulishi mumkin: 地面 (じめん) [dzimen] – "yer yuzasi"; 布地 (ぬのじ) [nunodzi] – "mato"; 図画 (ずが) [dzuga] – "sxema, rasm"; 略図 (りゃくず) [ryakudzu] – "soddalashtirilgan sxema". Buning sababi 地 (yer) va 図 (sxema) kabi iepogliflar tarixan ikkita on'yomi (xitoycha o'qilishi)ga ega bo'lganidadir. 地 ("yer"): Go-on talaffuzi – [dzi]; Kan-on talaffuzi – [chi]; [dzi] aslida [chi] ning jaranglilashgan shakli emas, balki mustaqil talaffuzdir. 図 ("sxema"): Go-on talaffuzi – [dzu]; Kan-on talaffuzi – [to]. Bu yerda [dzu] hech qanday boshqa talaffuzdan kelib chiqmagan, balki mustaqil on'yomi sifatida mavjud. Shuning uchun bu so'zlarda ぢ (dzi) va づ (dzu) ning ishlatilishi jaranglilashuv qoidasi bilan bog'liq emas, balki iyerogliflarning tarixiy o'qilishidan kelib chiqqan.

Yapon yozuv tizimining islohoti jarayoni, avvalo, til va yozuvni soddalashtirish va demokratiklashtirishga qaratilgan edi. Lotin alifbosiga o'tish takliflari sinchkovlik bilan tekshirilgan va rad etilgan. Yozuv tizimi islohoti natijasida yapon tili haqiqiy talaffuzni aniq ifodalaydigan, xalq uchun osonroq va qulayroq tizimga aylantirildi.

Shu bilan birga, tarixiy talaffuz va yozuv an'alariga hurmat saqlab qolingan. 1986-yilgi yangilanish esa tizimni yanada aniqlashtirdi va maktab ta'limi uchun qulay shaklga keltirdi. Bugungi kunda yapon yozuvi fonetik va tarixiy uyg'unlikni aks ettirgan holda rivojlanishda davom etmoqda.

Kana imlosining tarixiy va zamonaviy o'zgarishlari Yaponiyaning madaniy va tilshunoslik taraqqiyotini aks ettiradi. Yozuv tizimining ehtiyotkorlik bilan isloh qilinishi yapon tilining xalq orasida barqaror va keng tarqalishiga xizmat qilgan. Hozirgi kana tizimi zamonaviy fonetika asoslangan bo'lsa-da, tarixiy ildizlarni ham hurmat bilan saqlab qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Альпатов В.М. Язык и общество. -М.: Муравей, 2003. – 208 С.
2. Головин И.В. Грамматика современного японского языка. Наука. – М.: Изд-во Московского университета, 1986. – 320 С.
3. Судо К. Японская письменность от истоков до наших дней. -М.:АСТ: Восток-Запад, 2006. – 139 С.
4. Старостин, С.А. Алтайская проблема и происхождение японского языка.-Москва: Наука, 1991. -190с.
5. Стаут, Тимоти Г. Японские иероглифы для начинающих / Т. Г. Стаут, К. Хаконэ; пер. с англ. Н. В. Надёжиной. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – 320 с.: ил. – (Школа японского языка).
6. Сыромятников Н.А. Классический японский язык: - М.: Восточная Литература РАН, 2002.-40 с.

UO'K 81-13

SHOIRA SHAMSNING “SAMANDAR” DEVONIDA QO‘LLANILGAN TASHBEHLAR LINGVOPOETIKASI

M.M. Madaminova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

D.T. Yuldashev, prof., DSc, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada devonda qo'llanilgan tashbehlar, ularning lingvopoetik ahamiyati, baytlar tarkibidagi vazifalari, yuzaga keltiruvchi vositalar hamda ularning turlari haqida soʻz boradi. Devonda qo'llanilgan tashbehlarning hosil bo'lishiga ko'ra, ikki turga, ya'ni leksik, grammatik va leksik-grammatik turlarga bo'lib o'rganish mumkinligi haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: tasviriy-ifodaviy vositalar, maxsus tasviriy vositalar, troplar, uslubiy figura, metafora, metanimiya, sinekdoxa, sindeton, polisindeton, asindeton, anafora, epifora, infora, ellipsis, inversiya, sinkopa, anakopa, pleanazm, antiteza, xiazm, funksiyadoshlik, ironiya, giperbola, litata, epitet va o'xshatish.

Аннотация. В статье рассматриваются метафоры, используемые в Диване, их лингвопоэтическое значение, их функции в структуре стихов, способы их образования и их типы. Указывается, что метафоры, используемые в Диване, можно разделить на два типа, а именно лексические, грамматические и лексико-грамматические типы, в зависимости от их образования.

Ключевые слова: образно-выразительные средства, специальные образные средства, тропы, стилистическая фигура, метафора, метонимия, синекдоха, синдетон, полисиндетон, асиндетон, анафора, эпифора, инфора, эллипсис, инверсия, синкопа, анакопа, плеаназм, антитеза, хиазм, функциональное сходство, ирония, гипербола, литата, эпитет и сравнение.

Abstract. This article discusses the metaphors used in the Divan, their linguopoetic significance, their functions in the structure of the verses, the means of their formation, and their types. It is said that the metaphors used in the Divan can be divided into two types, namely lexical, grammatical, and lexical-grammatical types, according to their formation.

Key words: figurative and expressive means, special figurative means, tropes, stylistic figure, metaphor, metonymy, synecdoche, syndeton, polysyndeton, asyndeton, anaphora, epiphora, inphora, ellipsis, inversion, syncope, anacopa, pleanasm, antithesis, chiasm, functional similarity, irony, hyperbole, litata, epithet, and simile.

Kirish. Hech kimga sir emaski, o'zbek adabiy tilining bugungi taraqqiyot bosqichiga yetib kelishida badiiy adabiyotning, ayniqsa, mumtoz badiiy manbalarning ahamiyati beqiyosdir. Har bir ijodkor muayyan voqelikni badiiy-estetik jihatdan ta'sirchan, yorqin ifodalashda tilning fonetik, leksik va grammatik imkoniyatlaridan o'ziga xos yo'sinda foydalanib, bayon ifodasidagi fikrini kitobxonga ixcham, aniq, ta'sirchan qilib yetkazish uchun o'xshatish, sifatlash, jonlantirish, kichraytirish, kinoya, majoz va boshqa uslubiy vositalardan foydalanadi hamda yoyiq ta'rif va

tavfislarni aniq, lo'nda qilib tushuntirishga harakat qiladi. Bunday vositalar tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan atroflicha o'rganilgan [1].

Bu birliklar adabiyotshunoslikka oid manbalarda “badiiy til vositalari” [2], “badiiy tasvir va ifoda vositalari” [3], “tasviriy-ifodaviy vositalar” hamda “tilning maxsus tasviriy vositalari” [4] kabi nomlar ostida o'rganilgan bo'lsa, tilshunoslikka oid manbalarda “badiiy tasvir vositalari” [5] nomi bilan tahlilga tortiladi. Shu bilan birga, ushbu badiiy-tasviriy vositalar troplar (ko'chimlar) va uslubiy figuralar tarzida ikkiga ajratilib, izohlanadi. M.Yo'ldoshev, M.Qosimovalar troplarga adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivligini kuchaytirish uchun xizmat qiladigan metafora, metanimiya, sinekdoxa kabi ma'no ko'chish usullarini kiritishadi [6].

Metodologiya. E.Ibragimova o'z maqolasida tilning badiiy-tasvir vositalari shakliy va mazmun xususiyatiga ko'ra quyidagi tasnifni taklif qiladi:

1. Shakl bilan bog'liq tilning badiiy-tasvir vositalari (sindeton, polisindeton, asindeton, anafora, epifora, infora, ellipsis, inversiya, sinkopa, anakopa, pleanazm kabilar).

2. Ma'noning ko'chishi bilan aloqador tilning badiiy-tasvir vositalari (metafora, metanimiya, sinekdoxa, funksiyadoshlik, ironiya, giperbola, litata, epitet va o'xshatish kabilar).

3. Ham shakl, ham mazmun bilan aloqador tilning badiiy-tasvir vositalari (antiteza, xiazm kabilar) [7].

Shoira Shamsning “Samandar” devonida qo'llanilgan tashbehlarni yuzaga keltiruvchi vositalarni tuzilishiga ko'ra ikki turi qatnashgan:

1)leksik- so'zlar yordamida hosil qilingan tashbehtar;

Misol uchun:

Barg uza yomg'ir **misoli** suvda ko'z,
Furqatingdin yo'l qarab qayg'uda ko'z.

Bilmadim qilgaymikan endi nasib,
Boqqali ko'zing **kabi** ko'zguda ko'z (“Samandar” devoni 43-bet).

Mening Iso kabi jonparvarim, kelsang,
Yoningda har nafas olsam, yashil erdi (Devon 44-bet).

Tilim band o'ldi husnunga qiyos izlab kalom ichra,
Ko'ngul gul ollida bulbul **misoli** nolavor emdi (Devon 53-bet).

Mayli bir bulbul **kabi** solsang qafas ichra meni,
“Gah” desang ilkingda, farmoningda bo'lsam, koshki (Devon 55-bet).

Safin buzamas qoshingni “yo” si,
“Alif” bo'lmas **kabi** qalbim dutosi (Devon 58-bet).

Samandardek ikki ko'z otashida,
Ichim yondi **misoli** “gof” yoqosi (Devon 58-bet).

Ushbu baytlarda qo'llangan tashbehni yuzaga keltiruvchi leksik vositalar misralar hamohangligini va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Devonda leksik vositalardan **kabi** hamda **misoli** so'zlari ishlatilgan bo'lib, badiiy uslubga mos ijobiy attenkaga ega bo'lgan eng hashamatli so'zlari sifatida qo'llanilgan. Bu bo'lsa, baytlarning mazmunini ta'kidlashga va kuchaytirishga xizmat qilgan.

2) grammatik- qo'shimchalar yordamida hosil qilingan tashbehtar.

Misol uchun:

Sochining toridek jondir tanamda,
Ulab g'am toshig'a uzmasmikan-o (Devon 9-bet).

Shoira, to'kding nechakim ko'zlaring xunobini,

Bevafo kelsa cho'karmu naxr**dek** ostonag'a (Devon 16-bet).

Demakkim qildi munavvar tunni ul,
Shams**dek** yorqin edi yog'duda ko'z (Devon 43-bet).

Sabod**dek** aylanib zulfim aro elsang,
Uzorim xandasi anda yashil erdi (Devon 44-bet).

Firoqingdin ko'zim yosh-u labim uzra tabassumdir,
Ki sog'inch dardi-yu, huzri go'dak**dek** beg'ubor emdi (Devon 53-bet).

Qumrid**dek** aylab fig'on, nola qilgum gar zamon,
Bir sado qilmas bayon, benavo o'ldirgusi (Devon 57-bet).

Samandar**dek** ikki ko'z otashida,
Ichim yondi misoli "gof" yoqosi (Devon 58-bet).

Kezarsan lola saylida Xo'tan ohusid**dek** erka,
Bu dasht uzra iforing mushki har sori nisor o'ldi (Devon 59-bet).

Visolsiz har kuning tund**dek** qorong'u,
Tuning bo'lsa, faqat yaldog'a dungay (Devon 61-bet).

Kelding-y-ketding hayotimga chaman mavsumidek,
Necha yil hajring ila dil bo'ldi-ku bo'lg'onchalik (Devon 63-bet).

Bu baytlar mazmunidan anglash mumkinki, tashbehni yuzaga keltiruvchi grammatik vosita, ya'ni o'xshamish va o'xshatilmishni bir-biriga bog'lovchi vosita serunum -dek qo'shimchasi bo'lib, devonidagi baytlarda ijodkor undan ko'p qo'llagan. Bu esa o'z o'rnida reallikka xizmat qilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Darhaqiqat, har bir insonning dunyoni o'rganishida o'xshatishning o'rni va ahamiyati juda katta. Chunki o'xshatish orqali ma'lum yoki noma'lumni oson bilish imkoni yaratiladi. N.Mahmudov qiyoslash va o'xshatishning farqlanishini *yer toshdan qattiq – yer toshday qattiq* [8] misoli orqali izohlaydi va "sof qiyosga qaraganda o'xshatishlar nutqda sezilarli darajada katta badiiy-uslubiy va lingvopoetik imkoniyatlarga ega bo'lgan" tarzida to'xtamga keladi [9].

O'xshatishlar dunyo filologiya ilmidagi Panini grammatikasida (eramizdan avvagi IV asr) poetik figura sifatida qaralgan va u to'rt unsurdan tarkib topishi ta'kidlangan [10]. Milliy tilimizda ham o'xshatishlar to'rt unsurdan – o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi, va o'xshatishning shakily ko'rsatkichidan tarkib topadi. O'ziga xos obrazli tafakkur tarzining maxsusli bo'lgan o'xshatishlar nutqning badiiy-estetik ahamiyatli birliklari bo'lib, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlaydi hamda ularning ikki turi, ya'ni erkin o'xshatishlar va turg'un o'xshatishlarga farqlanadi. Lingvopoetik nuqtayi nazaridan erkin o'xshatishlar ijodkorning badiiy mahoratini ko'rsatuvchi vositalardan biri sifatida badiiy matnda alohida qiymatga ega. Bunday o'xshatishlar kutilmaganligi, oxorliligi bilan kitobxonni o'ziga jalb qiladi va muayyan ruhiy yoki jismoniy holat-xususiyat predmetlarini yaqqol gavdalantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. So'ngso'z o'rnida ta'kidlash joizki, o'xshatishlar borliq yaralganidan buyon mavjud bo'lib, qaysi jihatdan yoki qay tomonlama qiyoslanishiga bog'liqdir. O'ziga xos obrazli tafakkur tarzining maxsusli bo'lgan o'xshatishlar yuqorida ta'kidlanganidek, nutqning, badiiylikning asosini tashkil etuvchi birliklardir. Tashbehlar lingvopoetikaning emotsional-ekspressiv bo'yoqdorligini oshirishda, ifodaviyligini hamda ta'sirchanligini ta'minlashda muhim ozuqa vazifasini o'taydigan leksik-grammatik birlik bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кўнғуров Р ва Ё Нутқ маданияти ва услубият асослари. Тошкент, 1992. 97-бет.

2. Султон И. Адабиёт назарияси. Тошкент, 1986. 216-бет.
3. Курунов Д. Адабиётшуносликка кириш. Андижон, 2002. 116-бет.
4. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент, 2003. 123, 132-бетлар.
5. Шомаксудов А. ва б. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент, 1983 248-бет.; Қўнғуров ва б. Нутқ маданияти ва услубият асослари. Тошкент, 1992; Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент, 1977.
6. Йўлдошев М. Чўлпон сўзининг сирлари. Тошкент, 2002.; Қосимова М. Бадий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Т.Мурод асарлари асосида). НДА. Тошкент, 2007. 23-бет
7. Ибрагимова Э. Бадий тасвир воситаларининг номланиши хусусида баъзи мулоҳазалар. \ \ Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – №2. – Б.88-90.
8. Махмудов Н.М. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. Тошкент: Ўқитувчи, 1984. 68-бет.
9. Махмудов Н.М. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули. \ \ Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 201. – №3. – Б.19-20.
10. Невелова С.Л. Вопросы поэтики древнеиндийского эпоса. Эпитет и сравнение. М.: Наука, 1979. С. 38.
11. Shoiria Shams. “Samandar” devoni. – Urganch: “Quvonchbek-Mashhura” CHJ, 2019.

UO'K 81'373.211

HOFIZ XORAZMIY “DEVON”I TILIDA SHAKLDOSH LEKSIK BIRLIKLAR TADQIQI

R.M. Madaminova, o'qituvchi, Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada Hofiz Xorazmiy “Devon”ida keltirilgan shakldosh soʻzlar genealogik jihatdan yettita guruhga ajratilib, tegishli misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: omonim soʻzlar, badiiy sanʼat, lirik obrazlar, omoleksema, fonemalar, tovush oʻzgarishi, badiiy tasvir.

Аннотация. В статье на основе соответствующих примеров анализируются генеалогически разделенные на семь групп морфологически схожие слова, представленные в “Диване” Хафиза Хорезми.

Ключевые слова: омонимичные слова, изобразительное искусство, лирические образы, омолексема, фонемы, изменение звука, художественный образ.

Abstract. The paper analyzes, based on relevant examples, morphologically similar words presented in the “Divan” by Hafiz Khorezmi, which are genealogically divided into seven groups.

Key words: homonymous words, Fine Art, lyrical images, omolexemes, phonemes, sound change, artistic image.

Tilimizda aytilishi va yozilishi bir xil, lekin turlicha maʼnolarni ifodalovchi soʻzlar omonimlar deb yuritiladi. Omonim soʻzlar muhim stilistik vosita sifatida XI asr yozma yodgorliklarida keng qoʻllanilgan. Ayniqsa, XV asrga kelib omonimlarning badiiy nutqda ishlatilishi aktivlashadi [1:74].

Navoiyning taʼkidlashicha, omonim soʻzlar ham badiiy sanʼatga yoʻl ochadi. Sheʼrda tajnis-u iyhām [misralar oxirida jinsdosh, shakldosh soʻzlar ishlatilib, turli maʼnolar chiqarib, soʻz oʻyini qilish] qoidasi bor. Chiroyli ibora va goʻzal belgilarda forsiydan koʻra turkchada koʻproq tajnisni bildiruvchi soʻz va iyhomni anglatuvchi oʻziga xos jihatlar borki, bu nazmga koʻrk bagʻishlaydi [2:16].

Badiiy mahorat va oʻzbek tilida gʻoyat sodda va ravon gʻazallar yaratishda Hofiz Xorazmiy Navoiygacha boʻlgan oʻzbek gʻazaliyotining benazir ustozlari desha arziydi [3:16], degan edi Hamid Sulaymon. Darhaqiqat, u badiiy mahorat, qofiya va radiflarni ustalik bilan tanlay olganki, natijada ajoyib lirik obrazlar yaratgan. “Devon”da qoʻllanilgan shakldosh soʻzlar asar tilining yanada ohangdor va jozibali boʻlishini taʼminlashga xizmat qilgan.

Hofiz Xorazmiy shakldosh soʻzlardan tajnis sanʼatini yaratishda va chiroyli qofiya, radiflar yaratib, baytlar jaʼrangdorligini taʼminlash uchun foydalangan. Buni “Devon”da keltirilgan misollarda ham koʻrishimiz mumkin. “Devon”da omonim bir baytda berilishi mumkin:

Tosh eshigindin oʻshaning tosh ne teb boʻloyim,

Chun koʻrarman laʼl-u marjon eshigining toshidur [3:118].

Mazkur bayt misralarida uchala tosh soʻzi tajnisni hosil qilib, birinchi tosh- *tashqari*, *tashqi*, ikkinchi tosh- *sakkiz chaqirim uzoqlikdagi masofa*, uchinchi tosh- *tosh*, *sangni* ifodalab kelgan.

It lafzi. Hofiz Xorazmiy “Devon”ida ikki maʼnoda istifoda etilgan. Misol:

Orom taqi xob ko'ngul birla ko'zumdin
Itibdur o'shul ko'zlari Shahlo-yi Mukahhal [4:24].
Bori jon do'stlardin bir yo'li begona bo'lg'ali,
O'zumni eshikining itlaringa oshno qildim [4:41].
Maqom-i ravza-yi rizvonu hurni topdim,
Eshigi itlari birla chu sar-basar qildim [4:41].

Ushbu baytlarda keltirilgan birinchi it- “yo'qolmoq, yitmoq”, ikkinchi va uchinchi it “it, ko'ppak” ma'nosida ishlatilgan.

“Devon”da omonimik qator ikki va undan ortiq so'zdan iborat bo'ladi.

bar I - ustiga:

Hofiz tilayur bo'lsang haqni bu zamon zohir,
Mansursifat bo'lub bar dor bo'la ko'rgil [3:298].

bar II - bahra:

Bar topmadi jon qadd-i dilorosidin aning,
Chun bermadi bo'ston aro sarv-i chamani bor [3:167].

Birinchi baytdagi bar lafzi forscha o'zlashma bo'lib, ustiga ma'nosida istifoda etilgan. Ikkinchi baytdagi bahra ma'nosidagi bar so'zi fors tilidan o'tgan o'zlashmadir.

Sh.Rahmatullayev leksemalar orasida voqe bo'ladigan omonimiyani omoleksemiya deb, bunday leksemalarni omoleksemalar deb yuritgan. Omoleksemalar asli har xil fonemalar tarkibiga ega bo'lib, til taraqqiyotining keyingi bosqichida tovush o'zgarishiga uchrab, bir xil talaffuz qilinadigan bo'lib qolgan. Bunday tovush o'zgarishi yuz berganini, ayniqsa, omoleksemalar asli har xil oilaga mansub tillarniki bo'lsa, osongina anglab olish mumkin [5:6,8]. Masalan, “uzunlik o'lchami” ma'nosidagi turkcha *bo'y I* leksemasiga “is, hid” ma'nosidagi forscha-tojikcha *bo'y II* leksemasi omoleksema holatida bo'ladi. Aslida turli xil oilaga mansub leksema bo'lgani uchun omoleksemalar farqli talaffuz etilgan. Ammo o'zbek tilida talaffuzdagi farq yo'qolgan va omoleksemalar hosil bo'lgan. Asarda quyidagicha uchraydi:

Oshiqdur aning tol bo'yina sarv taqi toj,
Shamshod-u sanavbardin olur shakli aning boj [3:75].
Chamanda jubbasini g'uncha chok qilsunkim,
Sahar nasimida bo'y-i bahor paydodur [3:89].

Hofiz Xorazmiy “Devon”i leksikasidagi omonimlarni tuzilishiga ko'ra quyidagi turlarga ajratish mumkin:

a) so'zlar hech qanday qo'shimchalarsiz omonim vazifasida keladi:

Kech bu jahondin-u ravon izda visol ahlikim,
Bahri-i vujudidin jahon izdar shabnam-i ato [3:23].
Tong erur kechada xurshid tug'ari, ey do'st,
Kech kelib kechada xurshid-i duraxshon bo'lg'il [4:17].

Avvalgi baytda keltirilgan kech lafzi *kechmoq*, *bahridan o'tmoq* ma'nosini anglatgan. Ikkinchi baytda esa *bevaqt*, *kechikib* ma'nosida qo'llanilgan.

b) shakldosh so'zlarning ba'zilar tub so'zlardan, ba'zilar esa yasama so'zlardan iborat bo'ladi:

Eshigi tuproqin ko'rub surma ko'zumga chaksaman,
Ko'zuma, Hofizo, o'shul ranj g'ubor kelturur [3:148].
Jon ko'zina xoke tilasam surma qilurg'a,
Surma eshigindin mani, chun surma ayondur [3:109].

Birinchi baytdagi *surma* kimyoviy element, kumushsimon, mo'rt metall. Ikkinchi baytning ikkinchi misrasidagi *surma* esa, “haydama” ma'nosidadir.

Hofiz Xorazmiy “Devon”ida keltirilgan shakldosh so'zlarni genealogik jihatdan quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- 1) umumturkiy va o'zbek tiliga xos so'zlar o'rtasidagi omonimlik;
- 2) fors-tojik tiliga oid omonimlar;
- 3) arab tiliga oid omonimlar;
- 4) turkcha va fors-tojik so'zlari orasidagi omonimlik;

- 5) turkiy va arabiy soʻzlar oʻrtasidagi omonimlik;
- 6) fors-tojik va arabiy soʻzlar orasidagi omonimlik;
- 7) turkcha, fors-tojikcha va arabcha soʻzlar oʻrtasidagi omonimlik.

1. Umumturkiy va oʻzbek tiliga xos omonim soʻzlar “Devon”da koʻpchilikni tashkil etadi. Asarda bu xil soʻzlardan har xil maʼnolarni ifodalashda, poetik taʼsirchanlikni oshirishda mahorat bilan foydalanilgan. *Bel, berguchi, biz, bit, boq, boʻl, navbat, ne, oz, oy, ot, tuz, el* kabi. Masalan:

Aql ila ishq hargiz tuz kelmadi bu yoʻlda,

Oshiq qoshinda sigʻmas chun zohid-i muvasvis [3:255].

Guliston xurram-u xush boʻldi emdi bir nigori izda,

Tuzub zavq-u safo sozin sharob-i xushguvor izda [3:26].

Soqiy, vaqti gul erur bodayi gulgun keltur,

Mutribo, changing tuzub nagʻma-yi mavzun keltur [3:147].

Tuzulsa soqiy-u may changimizga tushsa nigori,

Navo-yi nay bila changu udni tuzali [4:254].

Misollarda omonim boʻlib kelgan *tuz* soʻzi birinchi baytda *toʻgʻri* maʼnosida, ikkinchi, uchinchi va toʻrtinchi baytlarda esa *tuzatmoq, toʻgʻrilamoq, kelishtirmoq, sozlamoq* maʼnolarida istifoda etilgan.

2. “Devon”da mavjud fors-tojik tiliga oid omonimlar quyidagilardan iborat: *band, barg, barin, betob, boz, gard, goʻy, goʻyo, gul, gʻuncha, dam, dar, darband, dasht, dod, dom, doru, joʻy, zang, kanor, kesh, kom, mardum, navo, noʻsh, ohang, ohu, parda, pusht, ravon* va boshqalar.

Qaddimni qilur changsifat chang-i balodin

Ohang-i balo qilgʻali chun soz qilibdur [3:91].

Umrtaq ketkali qilib ohang,

Qilmadi bir zamon qoshimda darang [3:293].

Birinchi baytdagi *ohang* leksemasi *kuy* maʼnosida, ikkinchi baytda *yurish* maʼnosida qoʻllanilgan.

3. Arab tiliga oid omonim soʻzlar ham asarda faol istifoda etilgan: *abtar, ayn, alam, alim, amin, araq, arz, asir, asr, asror, attor, ahd, aʼzam, bayzo, bayt, barot, bilol, burhon, gʻarib, gʻoziy, gʻul, davlat, dalil, maʼmur, nabot* kabi.

Nabot-i rasta koʻrub laʼl-i shakarini uza,

Xijolatidin oʻshul dam eridi qand-u nabot [3:67].

Qolmadi qand-u nabot-u rusta-u shakarga qadr,

To nabot-i laʼling uzra rishta boʻlubdur nabot [3:68].

Misollardagi *nabot* soʻzlari oʻzaro omonim boʻlib kelgan. Birinchi baytda *novvot*, ikkinchisida esa *oʻsimlik* maʼnosida ishlatilgan.

4. Turkcha va fors-tojik soʻzlari oʻzaro omonim vazifasida keladi. *Besh, bol, bor, boru, bogʻ, but, boʻy, kamar, kom, koʻb, kuz, obiy, pos, pusht, sol, son, sud, soʻz, xon* kabilar. Masalan:

Kamar belingakim ul sarv-i siymbar bogʻlar,

Zaif jonima qasd etkali kamar bogʻlar [3:181].

Base, javohir-u yoqut-i soʻrxni emdi

Safo bila kamar-i koʻhsor koʻrguzdi [4:169].

Birinchi baytda *kamar* soʻzi forscha boʻlib *qayish, belbogʻ* maʼnosini, ikkinchi baytda *kamar* esa turkiycha boʻlib *togʻ, yon bagʻ, rida* va *qoyalar*dagi *oʻyuq* maʼnosini anglatgan.

5. Turkcha va arabcha soʻzlar oʻzaro omonimlik qatorni hosil qilgan. *Balo, bari, kun, qalb, qasr, toq, xol, ham, yaqin* kabi. Masalan:

Musharraf etgay edim barchani ato birla,

Karam qilib qilur ersang bu bandaga tashrif [3:281].

Ushbu baytdagi ato soʻzi turkcha soʻz boʻlib, ota maʼnosida istifoda etilgan.

Quyidagi baytda esa arabcha *ato* oʻzlashmasi *bagʻ, ishlash, inʼom, ehson* maʼnosida kelgan:

Keldi Hofiz aning eshigina yuz dard bila,

Chun gadokim ani umid-i ato kelturdi [4:166].

6. Forscha va arabcha soʻzlar oʻzaro omonim vazifasida kelgan. *Ashk, basar, baho, bahr, bino, jon, roziy, roh, savdo, sad, sehr, siyoh, tark* kabi.

Har nechakim jon tandadur bahr-i gʻam-i ishqing erur,

Paydo emas bu bahrning olamda hargiz sohili [4:253].

Ushbu baytda birinchi va ikkinchi misradagi arabcha *bahr* soʻzi “dengiz” maʼnosini anglatgan.

Lutf etkali koʻngling tilamas boʻlsa bu qulgʻa,

Koʻngling uchun aylama ani bahr-i xudo qil [4:11].

Hol ushbudurki jon chakadurman balo bila,

Holimga rahm bahr-i xudo aylamasmusan [4:89].

Mazkur baytlarda forscha *bahr* “bahr-i xudo – xudo uchun” maʼnosida qoʻllangan.

7. “Devon”da oʻzaro shakldosh boʻlib kelgan turkcha, fors-tojikcha va arabcha soʻzlar ham uchraydi:

Ey yuzi olkim, erur ishing hamisha ol,

Solma, bu oshiqing koʻngulin lutf birla ol [4:46].

Birinchi misradagi forscha *olkim* soʻzi *qizil* maʼnosini, arabcha *ol* soʻzi esa *hiyla* maʼnosini, ikkinchi misradagi turkcha *ol* soʻzi esa *olmoq* maʼnosini anglatadi.

Umuman “Devon”da fors va arab tillaridan soʻz olish, bu tillardagi tayyor shakldosh soʻzlarning oʻzbek tiliga oʻzlashishi natijasida vujudga kelgan omonimlar katta oʻrinni egallaydi. Bunday shakldosh soʻzlar badiiy tasvirning jozibali va rang-barang boʻlishini taʼminlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Каримов А. Алишер Навоийнинг “Фарход ва Ширин” достонининг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1973.

2. Навоий А. Муҳокамату-л-луғатайн. (Қосимжон Содиков таҳлили, табдили ва талқини остида). – Тошкент: “Академнашр”, 2017.

3. Хоразмий Ҳ. Девон. I китоб. – Тошкент, 1981. – 303 б.

4. Хоразмий Ҳ. Девон. II китоб – Тошкент, 1981. – 298 б.

5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984. – Б. 6,8.

UDC 808.5

BROTHERHOOD AND RIVALRY: THE INTERPLAY OF MALE RELATIONSHIPS IN LITERATURE AND CULTURAL REFLECTION

U.R.Madaminova, ESP teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola adabiyotdagi erkak qahramonlari munosabatlarining koʻp qirrali tabiatini oʻrganib, bunday munosabatlarda mardlik tushunchasining madaniy qurilishlarini qanday aks ettirishi va ularga qanday qarshi turishini tahlil qiladi. Qiyosiy adabiyotshunoslik va gender nazariyasiga, xususan, R.U. Konnellning koʻp tarmoqli maskulinity tushunchasi hamda feminist lingvistik nuqtai nazarga tayangan holda, tadqiqot doʻstlik, raqobat, hokimiyat va emotsional taʼsirchanlik oʻrtasidagi raqama-qarshilikni oʻrganadi. Xeminguey, Fitzgerald, Golding, Achebe, Adichi, Boldvin va boshqalar kabi mualliflarning asarlari bilan yaqindan tanishish orqali, ushbu tadqiqot erkak qahramonlarining munosabatlarini ijtimoiy-madaniy hayotda qurilishi, ularni aks ettirishini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: maskulinity, erkak personajlar munosabatlari, adabiyot, gender tadqiqotlar, raqobat, doʻstlik, madaniy aks ettirish

Аннотация. В данной статье исследуется многогранная природа мужских отношений в литературе с акцентом на то, как подобная динамика отражает и бросает вызов культурным представлениям о мужественности. Используя сравнительно-литературный метод, подкреплённый гендерной теорией, в частности концепцией множественных маскулинностей Р. У. Коннелла и феминистскими лингвистическими подходами, исследование рассматривает напряжение между товариществом, соперничеством, властью и эмоциональной уязвимостью. Посредством детального анализа произведений таких авторов, как Хемингуэй, Фицджеральд, Голдинг, Ачебе, Адичи, Болдуин и других, данное исследование показывает, как мужские связи формируются под влиянием более широких социально-культурных ожиданий и отражают их.

Ключевые слова: маскулинность, мужские отношения, литература, гендерные исследования, соперничество, товарищество, культурное отражение

Abstract. This article investigates the multifaceted nature of male relationships in literature, with a focus on how such dynamics reflect and challenge cultural constructions of masculinity. Using a comparative literary method supported by gender theory, particularly R.W. Connell's concept of multiple masculinities and feminist linguistic perspectives, the study explores the tensions between camaraderie, rivalry, power, and emotional vulnerability. Through close readings of works by authors including Hemingway, Fitzgerald, Golding, Achebe, Adichie, Baldwin, and others, this research reveals how male bonds are shaped by and reflective of broader socio-cultural expectations.

Keywords: masculinity, male relationships, literature, gender studies, rivalry, camaraderie, cultural reflection

Introduction. Male relationships in literature have long served as a mirror to societal structures, often encapsulating cultural ideologies related to masculinity, identity, power, and emotional expression. This paper contends that through narrative depictions of brotherhood and rivalry, literary texts construct complex portrayals of male identity that reveal broader ideological concerns. The analysis draws upon an array of literary traditions and theoretical frameworks to explore how such relationships shape and are shaped by cultural values.

The dynamics between male characters in literature serves as a fundamental aspect of narrative construction and cultural representation. These relationships, often marked by competition, camaraderie, orientation or conflict, play a key role in forming history trajectory and providing information on predominant social norms and expectations. The interactions between male figures often encapsulate more topics of masculinity, power and identity, reflecting the cultural contexts in which these literary works were conceived.

2. Methods. This study employs a qualitative literary analysis rooted in gender theory. Works were selected from diverse cultural and temporal contexts to ensure a comparative scope. Key theoretical frameworks include:

- R.W. Connell's (2020) theory of masculinities: hegemonic, subordinate, complicit, and marginal forms.
- Koestenbaum's (2017) view of male camaraderie and rivalry as a literary motif.
- Feminist linguistic analysis by Koussouhon et al. (2015) to assess narrative voice and gendered language.
- Cultural interpretations by Slater (2014), Pellerin (2016), and Carrigan et al. (2018) to understand how violence, competition, and vulnerability operate in male dynamics.
- Close textual readings were used to examine character interactions, power structures, emotional nuance, and narrative function across the selected works.

1. Results

3.1 Camaraderie and Rivalry In Hemingway's *The Sun Also Rises*, male relationships oscillate between loyalty and latent animosity, reflecting post-war disillusionment. Similarly, Kerouac's *On the Road* portrays friendship as both transcendent and competitive. Shakespeare's *Othello* and Golding's *Lord of the Flies* emphasize how rivalry fuels narrative tension and explores masculinity's darker aspects. The dynamics of masculine camaraderie in the literature often serves as a vehicle to explore the complexities of masculinity and the socio-cultural contexts in which these characters exist.

3.2 Masculinity and Power Structures Conrad's *Lord Jim* and Achebe's *Things Fall Apart* illustrate how colonial and indigenous frameworks impose specific masculine ideals. Fitzgerald's *The Great Gatsby* critiques capitalist masculinity through the contrasting figures of Gatsby, Tom, and Nick. The exploitation of male dynamics in the literature is essential to understand the narrative construction and the cultural currents that shape male identity. These relationships not only enrich the plot, but also serve as a vehicle to examine and criticize the ideological constructions of masculinity in various social contexts. Through the lenses of these male interactions, readers obtain a valuable view of the transformations of the male characters and the cultural narratives they

incorporate, contributing to a broader discourse on gender and society. This section gives an overview of the selected literary works which will be analyzed in the context of male relationships, classified by their respective cultural contexts and their thematic explorations. The works chosen for this analysis cover various periods and cultures, each offering a distinct perspective on the dynamics between male characters, thus reflecting wider cultural themes.

3.3 Father-Son Dynamics Works like Shakespeare's *Hamlet*, Twain's *Huckleberry Finn*, and Lawrence's *Sons and Lovers* use father-son dynamics to examine authority, identity formation, and generational conflict. These relationships often function as emotional and ideological battlegrounds.

3.4 Emotional Vulnerability and Male Friendship Steinbeck's *Of Mice and Men* and Baldwin's *Giovanni's Room* foreground emotional depth and vulnerability in male connections. These representations challenge hegemonic norms of stoicism and detachment. As the societal contexts change, the same is true of the dynamics between male characters, revealing a continuous negotiation of identity, power and relationality that enriches the narrative landscape and deepens thematic demands through literary eras., The dynamics between the male characters of literature is deeply shaped by the perspective of author, which plays a crucial role in the way these characters are constructed and perceived.

3.5 Violence and Competition Golding and Mamet (*Glengarry Glen Ross*) depict how competition for power or status can deteriorate male bonds. Hosseini's *The Kite Runner* presents betrayal within friendships as a mechanism for exploring moral and psychological trauma. The evolutionary nature of these dynamics is often parallel to cultural changes, reflecting changing attitudes towards masculinity.

3.6 Communication Styles Golding's contrast between Ralph and Jack in *Lord of the Flies* demonstrates how language reflects leadership ideologies. Culpeper's (2014) theory of characterization through dialogue highlights how communication shapes character perception and narrative authority.

4. Discussion The analysis shows that male relationships in literature are not incidental but central to the construction of thematic depth and ideological critique. Applying Connell's masculinity theory, it becomes clear that characters often perform or resist hegemonic ideals, thereby reflecting shifting cultural paradigms.

Koestenbaum and Pellerin argue that friendship and rivalry are vehicles for identity exploration and cultural commentary. The works studied show that emotional vulnerability, often excluded from traditional masculinity, is increasingly integrated into character development. Koussouhon's linguistic lens reveals how narrative structure and authorial voice encode gender ideologies.

Slater's insights into violence in mythology offer a useful parallel to modern depictions of male competition, suggesting a deep-rooted cultural script that links masculinity with conflict. The recurrence of these themes across time and place suggests their enduring relevance and adaptability.

The interaction of race, class and gender in these relationships illustrates the complex network of modern identity, pushing beyond the traditional representations of masculinity and embracing a more multifaceted dialogue on male connections. The dynamics between the male characters of literature is deeply shaped by the perspective of author, which plays a crucial role in the way these characters are constructed and perceived.

5. Conclusion In short, the Slater examination of Greek mythology enlightened as the violent dynamics among male characters are not only thematic ornaments, but essential elements that inform and drive narratives below. Violence in this context operates as a cultural reflection of masculinity that highlights the underlying tensions related to power, agency and identity. It is through these complex relationships that literary works can investigate critical issues about the nature of masculinity and their manifestations in personal and social contexts, deepening our understanding of how narratives are shaped within the limits of cultural expectations. The literary exploitation of these themes reveals a tapestry of interrelationships that resonate over time, inviting continuous reinterpretation and reflection on the nature of violence and masculinity in human relations., The examination of communication styles between male characters in certain literary works offers a revealing objective through which to analyze interpersonal dynamics and cultural reflections. Using

the definitions of Culpeper (2014) of language and characterization, we can delimit how different communication strategies used by male characters shape not only the narrative arcs, but also illuminate the underlying cultural themes prevail in the texts. Culpeper postulates that language serves as a vehicle for characterization, which implies that the ways in which the characters communicate can significantly influence the perceptions of readers and the thematic development of the story. For example, in the "Lord of the Flies" by William Golding, Ralph and Jack's communication styles embody contrasting approaches to leadership and the dynamics of power among boys isolated from societal standards. Ralph's communication is mainly inclusive and rational, emphasizing consensus and cooperation in its attempts to maintain order within the group. On the other hand, Jack illustrates a more aggressive and dominant communication style, using fear and intimidation to assert control of other boys. Here, language becomes a manifestation of their respective philosophies, Ralph representing democratic ideals and Jack embodying authoritarian impulses. This dichotomy affects not only the interactions of the characters, but also sums up the broader cultural accounts on governance and societal structures, with implications that echo the social hierarchies of the real world. Male relationships in literature serve as a complex site for exploring masculinity, power, and emotional expression. These narratives reveal the evolving nature of male identity and the societal pressures that shape it. By situating male bonds within cultural and historical contexts, literature not only reflects but also critiques the constructions of gender that dominate its time. The pursuit of these interdisciplinary, comparative and reflexive avenues will undoubtedly improve the existing discourse on the dynamics between male characters in literature, paving the way to a more complete understanding of their meaning within cultural accounts.

REFERENCES:

1. Carrigan, T., Connell, R. W., & Lee, J. (2018). *Towards a new sociology of masculinity*. Theory and Society.
2. Connell, R. W. (2020). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
3. Culpeper, J. (2014). *Language and Characterisation: People in Plays and Other Texts*. Routledge.
4. Koestenbaum, W. (2017). *The Queen's Throat: Opera, Homosexuality, and the Mystery of Desire*. Da Capo Press.
5. Koussouhon, L., Dossoumou, A., & Amoussou, F. (2015). *A Feminist Critical Discourse Analysis of Representation of Women in Emecheta's The Joys of Motherhood*. International Journal of Applied Linguistics and English Literature.
6. Pellerin, J. (2016). *Masculinity in Literature and the Study of Vulnerability*. Gender Studies Journal.
7. Slater, P. (2014). *The Glory of Hera: Greek Mythology and the Greek Family*. Beacon Press.

UO'K 80/81

ZAMONAVIY O'ZBEK AYOLI LINGVOSOMATIK NUTQIDA YUZAGA KELGAN O'ZGARISHLAR

M.S.Majidova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek ayolining lingvosomatik nutqida yuzaga kelgan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Lingvosomatika so'nggi yillarda til va tana uyg'unligini o'rganuvchi muhim yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar, globalizatsiya hamda raqamli kommunikatsiyalar o'zbek ayoli nutqining verbal va nonverbal jihatlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada an'anaviy va zamonaviy nutq shakllari taqqoslanib, yangi tendensiyalar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: lingvosomatika, o'zbek ayoli, nutq, mimika, jest, nonverbal muloqot, zamonaviylik, madaniyat.

Аннотация. В данной статье анализируются изменения в лингвосоматической речи современной узбекской женщины. Лингвосоматика развивается как важное направление в последние годы, изучая гармонию языка и тела. Культурные и социальные изменения, глобализация и цифровые коммуникации влияют на вербальные и невербальные аспекты речи узбекских женщин. В статье сравниваются традиционные и современные формы речи и выявляются новые тенденции.

Ключевые слова: лингвосоматика, узбекская женщина, речь, мимика, жест, невербальная коммуникация, современность, культура.

Abstract. *This article analyzes the changes in the linguosomatic speech of a modern Uzbek woman. Linguosomatics has been developing as an important direction in recent years, studying the harmony of language and body. Cultural and social changes, globalization, and digital communications affect the verbal and nonverbal aspects of Uzbek women's speech. The article compares traditional and modern speech forms and reveals new trends.*

Keywords: *linguosomatics, Uzbek woman, speech, facial expressions, gesture, nonverbal communication, modernity, culture.*

Kirish. Lingvosomatika – bu til va tana uyg'unligini o'rganadigan fan sohasidir. Har bir nutq nafaqat so'zlardan, balki mimika intonatsiya, jestikulyar harakatlar va proksemika kabi noverbal elementlar bilan boyitilgan bo'ladi. Til va tana – insonning asosiy muloqot vositalaridir. Ayniqsa, ayol kishining nutqiy faoliyatida so'z va jismoniy ifoda uyg'unligi uning shaxsiyati, madaniyati va ijtimoiy mavqeini ifodalovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek jamiyatida ayollar nutqi an'anaviy madaniyat ta'sirida shakllangan bo'lsada, so'nggi o'n yilliklarda global o'zgarishlar va raqamli texnologiyalar ayollar lingvosomatik nutqiga yangi shakl va mazmun kiritmoqda. Shunday sharoitda lingvosomatik tahlil ayol nutqining ko'p qatlamli tuzilishini ochib berishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar sharhi. Zamonaviy o'zbek ayolining lingvosomatik nutqi, ya'ni nutqdagi lingvistik va somatik belgilar (ya'ni tana tili, mimika, jest va boshqa noverbal vositalar) uyg'unligi masalasi o'zbek tilshunosligida nisbatan yangi va hali to'liq o'rganilmagan yo'nalish hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, ushbu mavzuga bevosita yoki bilvosita aloqador bo'lgan bir qator ilmiy ishlar mavjud bo'lib, ular psixolingvistika, pragmalolingvistika, gender lingvistikasi doirasida olib borilgan.

Xorijiy adabiyotlarda, ayniqsa, gender lingvistikasi va noverbal muloqot bo'yicha D. Tannen, A. Mehrabian, P. Ekman kabi olimlarning ishlari zamonaviy ayolning kommunikatsion hatti-harakatlarini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida esa, G. Yusupovaning ilmiy tadqiqotlari ahamiyatga molikdir. Uning bir qator ilmiy ishlarida o'zbek ayollarining kommunikativ portreti chizib berilgan va ayollar nutqining ijtimoiy va madaniy jihatlari yoritilgan. Undan tashqari, yosh tadqiqotchi M. Majidovanning ishlarida ham, ayollar nutqida yuzaga kelayotgan o'zgarishlar va ularning qator sabablar yoritib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy ish zamonaviy o'zbek ayoli nutqini psixolingvistika, sotsiololingvistika, gender lingvistikasi fanlari kesishgan nuqtada tahlil etadi. Va ilmiy ishda deskriptiv (ta'rifiy usul) va korpus tahlili metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism. O'zbek ayolining lingvosomatik nutqi, avvalo, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, u an'anaviy taavvurlar, gender roller, diniy-axloqiy me'yorlar ta'sirida shakllanadi. Biroq, zamonaviy global tendensiyalar, jamiyatda ayollar faolligining ortishi, texnologiyalarning hayotga kirib kelishi natijasida bu nutqiy modelda o'zgarishlar yuz bermoqda.

Zamonaviy ayollar nafaqat so'zlar bilan, balki noverbal vositalar orqali ham o'z fikrlarni samarali ifodalamoqdalar. O'zgarishlar quyidagi sohalarida yaqqol ko'zga tashlanmoqda:

- Mimika – zamonaviy o'zbek ayollari hissiyotni yuz ifodalari orqali faol ko'rsatishadi. Bosh harakati, ko'z-qosh va yuz mimikalari ijtimoiy tarmoqlardagi kontentlarda doimiy kuzatiladi.

- Jest va tana harakati – avvallari odatda, faqat ayollar davrasi bilan cheklangan ko'pgina tana ishoralari endilikda ochiq, erkin harakatlar bilan almashmoqda.

- pozitsion o'zgarishlar – erkaklar bilan bir xonada yaqin masofalarda ishlash, ijtimoiy tarmoqlarda tanigan-tanimagan insonlar bilan muloqot, oraliq masofani saqlashda chegaralaning olib tashlanishi bugungi o'zbek zamonaviy ayollarida eng ko'zga ko'rinadigan o'zgarishlardan biridir.

Zamonaviy ayollarimiz lingvosomatik nutqidagi o'zgarishlarning yuzaga kelishi bir qator ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida yuzaga kelmoqda:

- Ta'lim va zamonaviy kommunikatsiya vositalariga kirish imkoniyati – ayollar ko'proq xirijiy tillar va axborot texnologiyalari bilan ishlashmoqda, bu esa ularning nafaqat lingvistik, balki somatik repertuarini kengaytirmoqda.

▪ Gender rollarining o'zgarishi – ayollar ko'proq liderlik, biznes, siyosat sohalarida faollashgan sayin, ularning verbal va noverbal nutqi ham erkaklarnikiga yaqinlashmoqda: qat'iyat, ijtimoiy pozitsiya bildiruvchi jestlar, “men” pozitsiyasi kuchaymoqda.

▪ Ommaviy madaniyat va ijtimoiy tarmoqlar – zamonaviy media ayolni erkin, ochiq, o'z fikrini ayta oladigan shaxs sifatida ko'rsatmoqda, bu esa ijtimoiy identifikatsiyaga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

Ayollar lingvosomatik nutqidagi bu kabi o'zgarishlar zamonaviy badiiy adabiyot namunalarida ham o'z ifodasini topmoqda. Quyidagi misollarda zamonaviy o'zbek ayolining lingvosomatikasining ifodalanishi ko'rib chiqamiz:

Muhabbat Sultonovaning “Shovqin” hikoyasidan:

“Men jim turdim. Ular meni ayblashdi, kinoya bilan qarashdi. Men faqat barmog'im bilan stol ustiga urdim – bitta, ikki, uch... So'ng: “Endi bas”, – dedim.”

Somatik jihatdan barmoq bilan stolni urish noverbal qarshilik ifodasi bo'lib, ayolning ichki qarori harakat orqali ifodalanmoqda. Bu ayol lingvosomatikasining zamonaviy modeliga xos bo'lib, hissiy tiqilinchlar so'z bilan emas, tana harakati bilan boshlandi, so'ng qat'iy ibora bilan yakunlandi.

Xulosa. Zamonaviy o'zbek ayolining lingvosomatik nutqi – bu so'z va tana vositalarining birgalikda uyg'unlashgan, murakkab va ko'p qatlamli ifoda shaklidir. Ayolning til orqali bildirgan fikrlari bilan birga, uning mimikasi, jestikulyatsiyasi, tana harakati va ovoz ohangi ham muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy, texnologik va gender o'zgarishlar zamonaviy o'zbek ayolining nutq modeliga sezilarni o'zgarishlarni olib kirmoqda. Bugungi kun ayollari o'z fikrini ochiq, erkin ayta olishga intilmoqda, ruhiy-issiy holatini ham so'z, ham somatik vositalar orqali ifodalamoqda. Lingvosomatik vositalarni tabiiy, ongli ravishda qo'llab, ijtimoiy muvozanatni saqlashga harakat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Majidova M., Specific features of linguosomatic speech of women and men – American journal of social sciences and humanity research, 2025
2. P. Ekman, Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication – New York: Holt Paperbacks, 2003
3. Hall E.T. The hidden dimension – New York: Doubleday, 1996
4. D. Tannen, You just don't understand: women and men in conversation – New York: Ballantine books, 1990
5. Majidova M., O'zbek tilshunosligida tana imo-ishoralari orqali muloqot qilish – Yangi O'zbekistonda tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2024
6. Yusupova G., Genderlingvistikani tadqiq qilish masalalari va uning rivojlanishida ayollar harakatining roli – Toshkent, 2020

UDK 808.5

THE ROLE OF MYTHOLOGICAL ORNITHONYMS IN LANGUAGE AND CULTURE

N.R. Makhmudova, PhD, Fergana State University

ORCID:0009-0009-8967-4151

Annotatsiya. Maqolada ornitonimlar, ularning o'zbek va ingliz tillarida ifodalanish xususiyatlari hamda mifologik ornitonimlar haqida so'z boradi. Qush nomlariga tegishli til birliklari bo'lgan ornitonimlar semantik, strukturaviy, tarixiy-funksional va lingvokulturologik nuqtai nazardan keng o'rganilmoqda. O'zbek va ingliz tillaridagi ornitonimlar alohida tahlil qilingan bo'lsa-da, ularning qiyosiy tadqiqotlari hanuz yetarli darajada emas. Ushbu tadqiqotda ornitonimlar to'rtta semantik guruhga ajratilgan: tabiiy, mifologik, badiiy va diniy. Tabiiy ornitonimlar haqiqiy qushlarni anglatadi, mifologik ornitonimlar esa ramziy ma'noga ega afsonaviy qushlarni bildiradi. Badiiy ornitonimlar adabiyotdagi metaforik qush obrazlaridir, diniy ornitonimlar esa muqaddas matnlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: zoonimik birliklar, ornitonimlar, semantik-strukturaviy, tarixiy-funksional, tabiiy ornitonimlar, mifologik ornitonimlar, badiiy ornitonimlar, diniy ornitonimlar.

Аннотация. В статье рассматриваются орнитонимы, особенности их выражения в узбекском и английском языках, а также мифологические орнитонимы. Орнитонимы — это языковые единицы, обозначающие названия птиц, которые активно изучаются с

семантической, структурной, историко-функциональной и лингвокультурологической точек зрения. Несмотря на то что орнитонимы в узбекском и английском языках анализировались по отдельности, их сравнительное исследование пока остается недостаточно проработанным. В данном исследовании орнитонимы классифицируются на четыре семантические группы: природные, мифологические, художественные и религиозные. Природные орнитонимы обозначают реальных птиц, мифологические — легендарных птиц с символическим значением.

Ключевые слова: зоонимические единицы, орнитонимы, семантико-структурный, историко-функциональный, мифологические орнитонимы, художественные орнитонимы, религиозные орнитонимы.

Abstract. The article deals with ornithonyms, features of their expression in Uzbek and English, mythological ornithonyms. Ornithonyms, linguistic units referring to bird names, are extensively studied from semantic, structural, historical-functional, and linguo-cultural perspectives. While Uzbek and English ornithonyms have been individually analyzed, comparative research remains limited. This study categorizes ornithonyms into four semantic groups: natural, mythological, literary, and religious. Natural ornithonyms denote real birds, whereas mythological ornithonyms represent legendary birds with symbolic meanings.

Key words: zoonymic units, ornithonyms, semantic-structural, historical-functional, natural ornithonyms, mythological ornithonyms, artistic ornithonyms, religious ornithonyms.

Linguistic units known as ornithonyms are being extensively studied from semantic-structural and historical-functional perspectives, as well as from a linguo-cultural viewpoint shaped by the cultural characteristics of a particular nation. In this regard, monographic studies have emerged in Uzbek and English linguistics, exploring specific aspects of both languages. Although ornithonyms have been continuously discussed within different linguistic systems, the comparative study of how they are expressed in Uzbek and English—two languages belonging to vastly different cultures—remains insufficiently researched.

Various semantic groups can be distinguished in the classification of ornithonyms based on their semantics: Natural ornithonyms, 2). Mythological ornithonyms 3) Literary ornithonyms, 4) Religious ornithonyms.

Natural ornithonyms refer to the names of real birds found in nature, such as sparrow, nightingale, crow, and vulture.

Mythical birds are legendary or imaginary birds that appear in folklore, mythology, and literature. These birds often possess supernatural abilities, symbolic meanings, or divine significance. They are commonly associated with themes of power, wisdom, resurrection, and good fortune. Some well-known mythical birds from various cultures include: Phoenix (Greek, Egyptian, and Persian mythology) – A bird that is cyclically reborn from its ashes, symbolizing immortality and renewal. Simurgh (Persian mythology) – A giant, wise bird often depicted as a protector or healer, sometimes associated with divine knowledge. Humo (Central Asian and Persian mythology) – A bird of happiness and fortune; believed to bring great luck to anyone it touches. Anqa (Arabian mythology) – A large mystical bird that is said to live on Mount Qaf and is often used as a metaphor for something rare or unattainable. Qaqnus (Persian and Central Asian mythology) – A bird similar to the phoenix that burns itself in flames and is reborn from the ashes. Garuda (Hindu and Buddhist mythology) – A giant, eagle-like bird that serves as the mount of the god Vishnu, representing strength and protection. Roc (Arabian and Persian mythology) – A massive bird capable of carrying elephants and known from the tales of *One Thousand and One Nights*. Thunderbird (Native American mythology) – A powerful bird that creates thunder and lightning, often considered a spirit of strength and protection.

These mythical birds often symbolize deep cultural values and beliefs, from hope and transformation to divine power and protection.

Mythological ornithonyms denote birds that do not exist in reality but have mythical characteristics. Examples include *Simurgh*, *Anqa*, and *Humo*.

Literary ornithonyms are coined by writers and used metaphorically in literary works, often representing birds as symbols. Examples include *the bird of luck*, *the bird of happiness*, *the bird of fate*, and *the bird of fortune*.

Religious ornithonyms possess unique religious significance. These birds exist in real life but are also mentioned in religious texts. For example, in the Qur'an's *Surah Al-Fil*, the Ababil birds are described as destroying an army that came to demolish the Kaaba by dropping clay stones on them. Additionally, birds referred to as "paradise birds" are mentioned in religious texts.

Words denoting bird names generally belong to the category of concrete nouns, referring to real, objectively existing entities. However, among them, some words designate mythical birds that do not exist in reality but are present in myths and folklore. Such names appear in mythology and oral poetic traditions.

Since ancient times, people have created legends about miraculous birds. Birds have been symbols of human aspirations, and their ability to soar and spread their wings has inspired admiration. Legends, being products of human creativity, provide a broad space for fictional imagery and imaginative concepts. This factor plays a crucial role in the creation of mythonyms.

Some bird names found in mythology do not exist in reality but symbolize human aspirations for happiness and perfection, originating purely from imagination. The human dream of flying has contributed to the mythological significance of birds. Examples of mythological ornithonyms include *Humo*, *Simurgh*, *Anqa*, and *Qaqnus*. These lexemes are defined in *The Explanatory Dictionary of the Uzbek Language* as follows:

- **Humo** – a Persian-origin name of a legendary bird symbolizing benevolence. It was believed that whoever it perched upon or whose shadow it cast upon would become the happiest person, attaining power and sovereignty. In Eastern mythology, *Humo* represents happiness and prosperity, and sources describe it as having a golden head and silver wings. This bird does not exist in reality; its depiction as having a golden head and silver wings confirms its mythological nature. Due to its association with fortune and well-being, *Humo* has also been adopted as a state emblem.

- **Simurgh** – derived from Persian, meaning "thirty birds" (*si* – thirty, *murg* – bird). This mythical bird appears in the folklore of Eastern nations and is also featured in the works of Alisher Navoi as a mythological figure. In *The Conference of the Birds* (*Lison ut-Tayr*), the *Simurgh* is metaphorically used to represent the divine. It is described as a giant mythical bird with golden wings and a celestial abode, further emphasizing its mythological character.

- **Anqo** – a legendary giant bird believed to reside on Mount Qaf (used metaphorically to symbolize non-existence). Expressions such as *Anqo's breed* and *Anqo's egg* are used to describe something extremely rare or nonexistent. According to legend, the *Anqa* bird lived on Mount Qaf and laid eggs in a secret location that no one had ever seen, which is why these expressions signify rarity.

- **Qaqnus** – a mythical bird said to dwell in forests and thickets. It is not defined in *The Explanatory Dictionary of the Uzbek Language*, but according to legends, the *Qaqnus* emerges from dense forests carrying twigs and branches in its beak to create a large fire. It then sacrifices itself by burning in the fire, and from its ashes, a new *Qaqnus* chick emerges, continuing the cycle. This bird has a strong mythological character, existing solely as a conceptual image. *Qaqnus* is also mentioned in Alisher Navoi's works, reflecting his extensive use of folk poetic traditions.

In myths, the names of animals and birds are often used, and transformations between humans and birds are a central theme. This highlights the inseparable relationship between humans and nature, with mythonyms playing a role in expressing these connections.

Mythological ornithonyms generally convey positive connotations. For instance, birds such as *Simurgh* and *Humo* are portrayed as bringing happiness, prosperity, and fortune.

REFERENCE:

1. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981.
2. Ўзбек тилининг изохли луғати. 5 жилдли. Тошкент: Ўзбекистон, 2020.
3. Maxmudova N. Bird names really matter: features of ornithonyms in language. theoretical & applied science, (2021). (5), 116-118.
4. Maxmudova, N. (2023, December). Ornitonimlarning semantik tasnifi haqida. in Fergana State University conference (pp. 92-92).

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MAQOLLARIDA QARIYA OBRAZINI IFODALANISHI

N.A. Makhsudova, PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi qariya konseptli paremiyalar tahlili amalga oshirilib, ular asosida har ikki xalqqa xos milliy va madaniy xususiyatlarini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: maqol, paremiya, qariya, qadriyat, madaniyat

Аннотация. В статье анализируются пословицы обозначающие и характеризующие качества пожилого человека в узбекском и английском языках. А также, были изучены отношения тех или иных народов к пожилым людям, различающие характеры между молодыми и старыми в традиции двух народов.

Ключевые слова: пословицы, паремия, пожилой, ценность, культура.

Abstract. The article focuses on proverbs that express and characterize the concepts of old and young men in English and Uzbek languages. Additionally, the attitude towards the old men, as well as the distinctive characters between old and young men in the tradition of the two nations, was illuminated.

Key words: proverbs, paroemia, old, value, culture.

Dunyodagi har bir xalqning ong-shuurida olamning o'ziga xos aksiologik manzarasi bor bo'lib, ular shu asosda olamni angelaydi, idrok etadi. Ma'naviyat, madaniyat, ma'rifat, diniy e'tiqod, xalqlarning yashash tarzi, ularni o'rab turgan tabiati, iqlimi o'sha olamni shakllantirsa, paremiyalar fondi uni boshqa xalqlarga namoyish etadi [1, 286-b.].

Dunyodagi jamiki xalq va elatlarda mavjud bo'lgan maqol va matallar tilning ko'rkini, aql-farosat va tafakkurning mantig'ini namoyish etish bilan birga, xalqning dunyoqarashi, orzu-umidlari, urf-odatlarini, madaniyatini yoritib beradi. Shu bois ular vositasida ma'lum bir millatning milliy va o'ziga xos madaniy xususiyatlarini ochib berish mumkin.

Yoshlik va qarilik har qanday tilning paremiologik olam manzarasidagi asosiy dominant tushunchalar sanaladi. Ingliz va o'zbek tillari paremiologik olam manzarasida ham ular inson hayotining turli jabhalari nuqtai nazaridan yoritilgan.

O'zbek va ingliz paremiologik olam manzarasida yosh konseptining semantik maydonidagi ikkita asosiy guruh keksa va yosh tushunchalaridir. Ushbu kichik tadqiqotda ushbu tushunchalarni ifoda etuvchi 60 dan ziyod o'zbek va 70 dan ziyod ingliz paremiologik birliklar tahlil qilindi. Tahlil natijasiga ko'ra, o'zbek tilida ulardan 32 tasi ijobiy, 28 tasi salbiy konnotatsiyaga ega ekanligi aniqlangan bo'lsa ingliz tilida buning aksini kuzatish mumkin, ya'ni 70 insonning yoshi va tajribasini baholovchi paremiologik birliklardan 38 salbiy, 32 ijobiy konnotatsiyaga ega.

Ijobiylik va salbiylik qariya va yoshlarga berilgan tavsifiy sifatlarda yorqinroq namoyon bo'ladi.

O'zbek paremiologik olam manzarasida keksalarga berilgan tavsifiy sifatlar quyidagilar:

oqil, dono va tajribali (qariya): "Qari ot ko'p yo'l yurar", "Qari tovuq qarchig'aydan qo'rqmas", "Har keksada bir naql", "Qari bilganni pari bilmas". Ammo bunday ma'noli maqollarga qaramasdan, o'zbek tilida bunga qarama-qarshi fikrli maqollar ham uchraydi: "To'qqizida bo'lman aql, to'qsonida ham bo'lmas", "Ulug'lik yoshda emas, boshda";

o'rgatuvchi, murabbiy (qariya): "Qariyali uy – maktab", "Kattalar aytsin, Kichiklar eshitsin", "Otang o'rgatsa, dono bo'lasan";

bebaho xislat egalari (qariya): "Qariyada xislat ko'p", "Qariyada ilonning shoxidan bo'lak hamma narsa bor, "Qarisi bor uyning parisi bor, parisi bor uyning barisi bor", "Qari bor uyning zari bor";

saranjom-sarishta (qariya): "Qari uyning farishtasi, saranjomi, sarishtasi;

oilani birlashtiruvchi rishta (qariya): "Qariyali uyda qo'y ham omon, bo'ri ham to'q", "Qariya – qarindoshlar poytug'i". Birinchi maqolda keltirilgan hayvonlar orqali oiladagi turli fe'l-atvorga ega farzandlar nazarda tutilmoqda, yoshi kattalar esa, ularni yarashtirib, kelishtirib qo'yuvchi vositadir. Keyingi maqolda poytug'so'zi o'rnatilgan joy, majozda esa hamma yig'iladigan joy

ma'nosini ifodalaydi [2, 439-b.]. Bu maqol o'zbekning uzoq-yaqin qarindoshlar qariya yashab turgan uyga vaqti-vaqti bilan kelib, uning ahvolidan xabar olib turish va shu bahonada bir-birlari bilan uchrashib aloqani ushlab turish odati tasvirlanmoqda. Ushbu maqolda, shuningdek, o'zbeklardagi jamoaviylik tuzumining elementini ham ko'rish mumkin;

moslashuvchan, ko'nikuvchan (yoshlar): *“Beshikdagi besh turlanar, qayoqqa bursang shunga o'rganar”, “Niholni qayoqqa egsang, shu yoqqa qarab o'sar”;*

zaif, ojiz (qariya), bilagi kuchga to'la (yosh): bu sog'lik, qudrat va quvvatda aks etadi: *“Yigitga og'ir narsa ham yengil ko'rinar, keksaga yengil narsa ham og'ir tuyular”, “Yo'tal keksaning hamrohi”, “Bo'ri qarisa, ovi qochar”, “Arslon qarisa, sichqon inini poylar”;*

Shuningdek, qarilik alomatlarini tashqi ko'rinishda (ayollarda) va erkni yo'qalishida (erkaklarda) namoyon bo'ladi: *“Er qarisa, erki ketar, xotin qarisa, ko'rki ketar”, “Ayolning ottizga kirgani-o'tin bo'lgani”.*

O'zbek xalqida keksalarni e'zozlash, ularga ehtirom ko'rsatish, kichiklarga shafolat ko'zi bilan qarash qadriyat darajasiga ko'tarilgan. O'zbek maqollarida ham qariyalarni hurmat, kichiklarni izzat qilish kerakligi, keksalarga doimo yaxshi muomalada bo'lish darkorligi, qo'ldan kelgan yaxshilikni ulardan ayamaslik, aytgan so'zlariga quloq solib, bergan pand-nasihatlariga amal qilish zarurligi uqtiriladi: *“Kichikni maqta, kattani saqla”, “Yoshning hurmati – qarz, qarining hurmati – farz”, “Qarini kaftda saqla, o'ligini hafta saqla”, “Qariyang bor – barakang bor”, “Qariyani hurmat qilgan – baxtli bo'lur”, “Qarining hurmati farz”, “Yosh kelsa – ishga, qari kelsa – oshga”, “Katta izzatda, Kichik xizmatda”.* So'nggi ikki maqolda qariyalar tashrif buyurganda to'riga o'tqazib mehmon qilish an'anasi yoritilgan. O'zbeklarning taomiliga ko'ra, agar biror ish qilinayotgan paytda yosh kelib qolsa, u avval xizmat qiladi, keyin mehmon bo'laveradi va bu ayb hisoblanmaydi.

O'zbek xalqidagi yoshi keksalarga hurmat islomiy ta'limot va jamoaviylik tuzumi natijasida yuzaga kelgan. Hadislarda ham qariyalarni hurmat qilish, avaylab asrash kerakligi, chunki bir kun kelib odamzot ham qarishi mumkinligi, shunday qilgan insonlarni, albatta, Yaratgan taqdirlaydi, kabi mazmundagi fikrlar mavjud [3, 43-44-b.]. Bunday fikrlar o'zbek maqollarida ham uchraydi. Jumladan, maqollarda shunday deyiladi: *“Qariyani hurmat qil chunki bir kun sen ham qartasan”, “Sen siylasang qarini, Tangrim siylar barini”.*

Ingliz paremiologik olam manzarasida qariya quyidagi nuqtai nazardan baholanadi:

Intellektual salohiyatga ko'ra:

oqil, dono va tajribali (qariya): *“Don't teach your grandmother to suck eggs” (Buvinga tuxum yutishni o'rgatma), “The old dog barks not in vain” (Qari it bekorga hurmaydi), “Old oxen have stiff horns” (Qari buqaning shoxlari mustahkam bo'ladi), “The devil knows many things because he is old” (Shayton ko'p narsani biladi, chunki u ko'p yashagan), “Old birds are not caught with chaff”.* Ammo bunday ma'noli maqollarga qaramasdan, bunga qarama-qarshi fikrli maqollar ham uchraydi: *“The head gray, no brain yet” (Sochi oppoq, ammo aqli yo'q), “It is not the beard that makes philosopher” (Soqol insonni faylasufga aylantirmaydi), “The brains don't lie in the beard” (Aql soqolda emas);*

nodon, noshud: *“There is no fool like an old fool”, “The brains don't lie in the beard”, “It takes two old women to make a cheese: one to hold and the other to squeeze”;*

Qadr nuqtayi nazardan:

ahamiyatli, qadrli: *“An old man's wise shadow is better than a young buzzard's sword” (Oqil qariyani soyasi yosh nodonning qilichidan afzal), “An old man in a house is a good sign” (Uyda qariyaning borligi yaxshilik alomatidir), “It is a good sheltering under an old hedge”;*

befoyda, nafi yo'q kishi: bir qator ingliz maqollarida insonni sharti ketib parti qolgandan so'ng foydasiz bo'lib qolishligi bayon etilgan: *“When bees are old, they yield no honey”, “Old cattle breed not”, “An old man is a bed full of bones”, “Old vessel must leak”.* Shuningdek, ingliz maqollarida inson qarigani sari yomonlashib boradi, degan fikrlar ham mavjud: *“Every man over forty is a scoundrel” [4; 212-b.] “Men become old but never become good” [5];*

Irodaviy jihatlarga ko'ra:

sabr-toqatli: *“Only an old man has patience enough to plant a tree”;*

Jismoniy holat va tashqi belgisiga ko'ra:

zaif va ojiz: bu sog'lik, qudrat va quvvatda aks etadi: *"The corn hides itself in the snow as old men in furs"*, *"Old churches have dim windows"*;

Qarilik belgilari asosan tashqi ko'rinishda aks etadi (*"Young men differs in various ways, but old men all look alike"*), ammo ayol va erkakdagi qarilik belgilari turlicha namoyon bo'ladi. Masalan, erkakda bu kuch quvvatda, ayolda esa tashqi ko'rinishda aks etadi: *"A woman is no older than she looks, and a man than he feels"*.

Insonni oziq-ovqat, pul buyumga munosabatiga ko'ra:

ochko'z: insonning hayotiy talablari yoshiga ham bog'liq. Bu fikr quyida berilgan maqolda bayon etilgan: *"Little children cry for nuts and apples, old men for gold and silver"* (Bolalar olma yongoq deb, qarilar esa oltin kumush deb baqirishadi). Ushbu maqolda inson qarigani sari o'chko'z bo'lib boradi degan ma'no yotadi.

Insonlar bilan o'zaro munosabatiga ko'ra: Ingliz maqollari orasida shunday maqollar ham borki, unda ikki avlod vakillari (yoshlar va keksalar) bir-biri bilan murosaga kela olmasligiga ishora qilinadi: *"Young folks always think old folks to be fools – but the old folks know young folks to be fools"* [6; 104-116-b.], *"The old cow thinks she was never a calf"*;

Sevgiga bo'lgan munosabatiga (yoshlik va qarilikda) ko'ra: Ingliz paremiyalariga ko'ra, sevgi yoshlikga xos, keksalikda esa bu uyat sanaladi: *"To love is natural in a young man, a shame in an old one"*. Biroq, hech kim keksa inson kabi qattiq sevmaydi kabi fikrlar ham uchraydi: *"Nobody loves like an old man"*, *"There is many a good tune played in old fiddle"*.

Demak, yuqoridagi tahlillar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, maqol va matallar xalqning tildagi madaniy ma'lumotlarni jamlovchi, saqlovchi, namoyish etuvchi va keyingi avlodlarga yetkazib beruvchi madaniy kodlar majmuasi. O'zbek va ingliz tillaridagi qariya konseptli paremiyalarda bu **milliy-madaniy o'ziga xoslik**

o'zbek va ingliz mentalitetiga xos bo'lgan tafakkur va idrok etish tarzida, milliy-madaniy qadriyatlarni aks etishida namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz paremiologik sath doirasida ayrim vaziyatlarda ijobiy sifatlar salbiy, salbiy esa, ijobiy baholangan holatlarni kuzatish mumkin. Hatto ingliz tili paremiologik olam manzarasida yovuzlik timsoli bo'lgan shayton obrazini ijobiy sifatlarini e'tirof etish orqali shaxs bahosini ifodalagan paremiyalar ham uchraydi (*"The devil knows many things because he is old"*). Bu inglizlardagi rasionalizm, individualizm belgisidir. Shuningdek, paremiyalarda "qariya" konseptini ijobiydan tashqari, salbiy ma'no kasb etishi kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat qonuniyati har bir kishining insoniy burchi sifatida qaraladigan o'zbek xalqiga g'ayriaxloqiy ko'rinishi mumkin. Ammo insonni yoshi va ijtimoiy mavqeidan qa'ti nazar, hammaga birdek, hurmat bilan munosabatda bo'lish tamoyili, shaxsning fikr erkinligi ustun turuvchi ingliz jamiyati uchun axloqiy qoidalarga zid bo'lmagan holat sifatida qabul qilinadi. O'zbek xalqida qariyalarni e'zozlash qadriyat darajasiga ko'tarilgan. O'zbek maqollarida ham buni o'z ifodasini topganligini yu kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxsudova N.A. Xalq maqollarida ingliz milliy qiyofasi // O'zMU Xabarlar, 2024 1/8-son.
2. Shorahmedov D., Aminov M. Ma'nolar maxzani. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2018 – 477 b.
3. Shorahmedov D., Aminov M. Ma'nolar maxzani. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2018 – 477 b.
4. Chesterton G.K. George Bernard Shaw. – USA: Cosimo Inc., 2007. –120 p.
5. thinkexist.com/.../men-become-old-but-they-never-become/179696.html
6. Салеева Д.А. Этнические, возрастные и гендерные концепты в русских, английских и татарских пословицах: дисс. на соиск. уч. степ.к.филол.н. – Москва, 2004. – 216 с.

UO'K 81'373:821.111-7

KOMIK EKSPRESSIYANI VOQELANTIRUVCHI FRAZELOGIZMLARNING NAZARIY MASALALARI

M.J.Mamadaliyeva, tayanch doktorant, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

madinabonu9096@gmail.com.

Annotatsiya. Butun dunyo tilshunosligida komik bo'yoqdorlik xususiyatiga ega frazeologizmlarning keng qirrali tabiati ko'plab olimlarning qiziqishlariga sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan kulgi turli fan va sohalar doirasida turlicha talqin qilinadi va keng qamrovda

o'rganilmoqda. Mazkur maqolada komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarning nazariy asoslari bir qator olimlar yondashuvlari orqali yoritilib beriladi va ularning komizning rivojlanishiga qo'shgan hissalarini muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: komizm, komediya janri, komik ekspressiya, kulgi, lingvostilistik, frazeologizmlar, mexanizm, satira, yumor.

Аннотация. Широкое распространение фразеологизмов с комической окраской в лингвистике по всему миру представляет интерес для многих ученых. С этой точки зрения смех интерпретируется по-разному и широко изучается в различных дисциплинах и областях. В этой статье освещаются теоретические основы фразеологизмов, воплощающих комическую экспрессию, с точки зрения подходов ряда ученых и обсуждается их вклад в развитие юмора.

Ключевые слова: комизм, комедийный жанр, комическое выражение, смех, лингвостилистика, фразеологизмы, механизм, сатира, юмор;

Abstract. The wide-ranging nature of phraseologisms with humorous coloring in linguistics around the world is of interest to many scholars. From this point of view, humor is interpreted differently and is studied extensively within various disciplines and fields. This article sheds light on the theoretical foundations of humorous phraseologisms through the approaches of a number of scholars and discusses their contributions to the development of humor.

Keywords: comicism, comedy genre, comic expression, laughter, linguistylistic, phraseologisms, mechanism, satire, humor

Komizm lingvistik va estetik kategoriya sifatida zamonlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmagan, butun dunyoda keng tarqalgan janrlardan biri hisoblanadi. Komizm murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, u kundalik hayotimizdagi ijtimoiy jarayonlarining har jabhasida muayyan ko'rinishda yaqqol ko'zga tashlanadigan va insoniyatni his-tuyg'ularini kulgi orqali ifodalash uchun xizmat qiladigan vosita hisoblanadi. Shunday ekan, kulgi – nutq munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan turli fanlar nuqtai nazaridan, xususan, falsafa, estetika, san'atshunoslik, sotsiologiya, psixologiya kabi sohalarning; tilshunoslikning bir qancha jabhalari, masalan, psixolingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, kommunikativ leksikologiya, frazeologiya chorrahasidan joy olgan tadqiqot obyektini bo'lib, ular komizmning o'ziga xos jihatlarini va xususiyatlarini va uning insonlararo muloqotda tutgan o'rining turli qirralarini ochib berishga xizmat qilib kelmoqda.

“Komizm” atamasi yuqorida keltirilgan sohalar doirasida turlicha tavsiflangan. Komizm estetik kategoriya sifatida hayot va san'atda jiddiylik va fojiaiylikka zid bo'lgan barcha narsalarni aks ettiradi va insoniyatda tabassum, kulgi va qahqaha kabi o'ziga xos psixologik munosabatlarni shakllantiradi. Shu jumladan, hajv antropologiyasi ustida chuqur tadqiqotlar olib borgan hind tilshunos olimi, M.L.Apte (M.L.Apte)ning fikriga ko'ra, kulgi va hazil yer yuzidagi deyarli barcha madaniyatlararo va shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'luvchi, hayotning barcha jabhalari uchun universal bo'lgan hodisalardan biri hisoblanadi.

Komediyaning janr sifatida rivojlanish ildizi uzoq tarixga borib taqaladi: uning dinamikasi bevosita insoniyat badiiy idrokining yuksalishi, teatr san'atining yuzaga kelishi va taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq desak xato bo'lmaydi. Aniqroq qilib aytganda, antik davr faylasuflari, xususan, qadimgi Yunoniston va Rim mutafakkirlari bo'lmish Aristofan, Aristotel, Platon va Demokrit, Sitseron ijodida komizm tushunchasini anglashga dastlabki urinishlar aks etgan bo'lib, ularning notiqlik faoliyatida nutqning ta'sirchanligini, o'tkirligini oshirish uchun murojaat qilganliklari ilmiy manbalardan ma'lum.

Komizm xususida falsafiy mushohadalarning tug'ilishi antik davr namoyondalari Aristofanning “Bulutlar” va Aristotelning “Poetika” asarlari bilan chamcharchas bog'liq bo'lib, ular turli yondashuvlarni o'zida aks ettirib, hozirgi kunga qadar keng qamrovda o'rganib kelinmoqda. Quyida qadimgi asrlarda hajv san'atining taraqqiyot yo'li qanday kechganligi xususida qisqacha so'z yuritiladi.

Qadimgi Yunoniston tarixida buyuk dramaturg va yunon komediyasining eng yirik vakili, shu bilan birga, buyuk satira ustasi sifatida ko'zga ko'ringan yozuvchi va faylasuf Aristofan hisoblanadi.

Uning “Komediya otasi” deya ilmiy manbalarda e’tirof etilishi komizm janrining shakllanishi va rivojiga qo’shgan ulkan hissasidan dalolatdir. Aristofan bir qancha komedik asarlari orqali jamiyatning ijtimoiy va siyosiy hayotidagi muammolarni ko’rsatib, ularni kulgili tarzda tanqid qilib ko’rsatgan. Uning “Bulutlar” nomli ijodiy me’rosi bunga yorqin misol. Yozuvchi o’z pyessasida Afina hukumatining inqirozi, uning tashqi siyosiy muammolarini ko’rsatish va o’zgartirish maqsadida komizmga murojaat qilgan. Shuningdek, Aristofan qadimgi yunon davr jamiyatining ma’naviy zaifliklarini ochib berib, yosh avlodni patriarxal odatlarga tayanib tarbiya qilish kerakligini ta’kidlaydi.

Yunon adabiyotshunosligining eng qadimgi va muhim manbalaridan yana biri “Poetika” asari hisoblanib, Aristotel tomonidan IV asrda yozilgan. Komizm to’g’risidagi ilk falsafiy qarashlarni o’zida jam qilgan ushbu asarda komizm tushunchasiga «mistake and deformity, but without pain and harmless» («og’riqsiz va zararli bo’lmagan xato va deformatsiya») deya ta’rif keltiriladi. Darhaqiqat, ushbu ta’rif komediyaning kulgili, biroq bezavol tabiatini anglashga, uni estetik muhim fenomen sifatida tushunishga chorlaydi. Aristotelning komizm borasidagi yondashuvi zamonaviy komediya rivojiga va komedik nazariyalarga asos bo’lib xizmat qiladi.

Antik kulgi san’ati ustida zalvorli tadqiqot olib borgan S.Hallivel (S.Halliwel)ning “Greek laughter: a study to cultural psychology from Homer to early christianity” (“Yunon kulgisi: Gomer davridan ilk nasroniylik davrigacha bo’lgan madaniyat psixologiyasi tadqiqot”) nomli asari diqqatga sazovordir, u qadimgi yunon kulgisi, uning evolyutsiyasini o’rganishga bag’ishlangan bo’lib, unda komedik va falsafiy asarlar hamda kulgi epizodlari atroflicha tahlil qilingan. Bunga misol tariqasida, Aristofanning komik asarlaridagi ijtimoiy muammolarni hajv orqali tanqid qilishga oid tahliliy tadqiqotlarni, shuningdek, Aristotel va Platon singari faylasuflarning asarlaridagi kulgining ijobiy va salbiy qirralarini ochib berishga oid tahlillarni keltirish mumkin, umuman olganda, ushbu tadqiqotlarda kulgining axloqiy jihatdan qanday baholaganliklari yoritiladi va bu o’z navbatida komediyaning rivojlanishiga dastlabki qadam sifatida xizmat qiladi.

Sohaviy tadqiqotlarning keyingi bosqichidagi ilmiy qarashlar komizmni lingvistik kategoriya sifatida tahlil qilish masalasi tomon yo’naldi va bu boradagi tadqiqotlar sezilarli darajada ortdi. Shu nuqtai nazardan komizmni o’rganishga bo’lgan qiziqish an’anaviy ravishda uning yuzaga kelish jarayonidagi ifoda vositalari (yumor, satira, ironiya, sarkazm)ning tahlili bilan boshlangan va shu kunga qadar kulgining bo’yoqdorligini tilning barcha sathlari doirasida, xususan, frazeologizmlar misolida ifodalanish masalalarining atroflicha o’rganilishga qaratilgan jiddiy ilmiy izlanishlar orqali davom etmoqda.

Tadqiqotimiz obyekti – komizm ifodasining frazeologik kesimda voqelanishi xususiyatlari ustidagi tahlillarni nazarda tutgani sababi o’laroq frazeologizmlarning tilshunoslik sohalarining turli paradigmalarida o’rganilish holatiga to’xtalib o’tsak. Frazeologizmlarning nazariy asoslari turli aspektlar nuqtai nazaridan g’arb tilshunoslari P.Skandera (P.Skandera), S.Greynjer (S.Granger), F.Minye (F.Meunier), A.P.Koui (A.P.Cowie), E.Piiraynen (E.Piirainen), P.Xovart (P.Howarth), S.T.Gris (S.T.Gries) kabilar tomonidan o’rganilgan va muhim ilmiy-nazariy qarashlar ilgari surilgan. Xususan, P.Skandera – Germaniyalik taniqli olimlardan biri, tilshunoslikning frazeologiya hamda leksikologiya yo’nalishlarida ilmiy tadqiqotlari bilan mashhur. U frazeologizmlarning struktur, semantik va kontekstual xususiyatlarini nazariy va amaliy tomondan chuqur tahlil qilgan. S.Greynjer – fransuz tilshunos olimi, frazeologik birliklar va kontekst o’rtasidagi ta’sirni o’rgangan. Uning tadqiqotlari kognitiv tilshunoslik doirasida frazeologizmlarning semantikasi va xususiyatlarining tadqiqiga bag’ishlangan. Greynjer frazeologizmlarni korpus lingvistikasida aniqlash va tadbiq etishda birinchilardan bo’lgan olim hisoblanadi. Biroq, uning tadqiqotlari ingliz tiliga yo’nalganligi sababi, kam o’rganilgan tillarda frazeologik birliklarning shakllanishi hamda o’zgarishi to’g’risida ma’lumot yetarli emas;

Masalaning o’zga qut tilshunosligi, xususan, rus tilshunosligi paradigmalarida rivojlanish tarziga to’xtalar ekanmiz, A.V.Kunin, V.Vinogradov, I.V.Arnold, N.N.Amasova, D.Dobravolskiy, A.M.Babkin, I.I.Chernisheva, A.D.Koshelev, N.Zerkina, N.Kostina kabi nomdor tilshunos olimlarning qo’shgan hissalari naqadar ulkan ekanligini ta’kidlamaslikning imkoni yo’q. Ushbu

izlanishlar samarasi o'laroq, frazeologizmlar tadqiqotining kelgusi pallalarda rivoji uchun asos bo'luvchi tayanch nazariyalar dasturilamali yaratildi.

A.V. Kunin, mashhur rus tilshunosi, frazeologiya sohasining otasi desak mubolag'a bo'lmaydi. U frazeologik birliklarning semantik va sintaktik tuzilishini chuqur tadqiq qilib, ularni til tizimidagi mustahkam qism sifatida ta'riflagan; uning ishlari frazeologiya nazariyasining rivojiga yangi yondashuvlar olib kirgan. V.V.Vinogradov esa, rus tilshunosligining klassik vakili sifatida, frazeologizmlarni mustaqil lingvistik birlik sifatida ko'rib, ularning leksik va frazeologik xususiyatlarini aniq ajratib bergan, shu bilan birga frazeologiyani tilning semantik tizimidagi o'rni haqida fundamental tushunchalar yaratgan. D.O.Dobrovolskiy esa, frazeologiyani pragmatik va kognitiv tomonlarini o'rganishga katta e'tibor qaratib, frazeologik birliklarning matndagi va kommunikativ vaziyatdagi o'zgarishlarini, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstda qanday funksiyalarni bajarishini tadqiq qilgan. Biroq, ushbu olimlarning tadqiqotlari asosan frazeologik birliklarning strukturaviy va semantik tomonlariga yo'naltirilgan bo'lsa-da, zamonaviy tilshunoslikda frazeologiyani yangi kommunikativ muhitdagi (masalan, media diskursdagi) o'zgarishlari hali yetarlicha o'rganilmagan. Shu bois, frazeologiya fanida aynan ushbu yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish katta ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida Sh.Raxmatullayev, M.E.Umarxo'jayev, A.E.Mamatov, G'.M.Xoshimov, A.Nurmonov, N.Mahmudov, Sh.Safarov, B.Yo'ldoshev, R.R.Sayfullayeva, B.R.Mengliyev, M.Sodiqova va boshqa tadqiqotchi olimlar o'z ilmiy izlanishlari orqali yurtimizda frazeologiya sohasini yuqori pog'onaga olib chiqdilar. Masalan, Sh. Raxmatullayev frazeologik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganib, ularning til va madaniyat kontekstidagi o'rnini yoritdi, shu bilan birga frazeologik birliklarning o'zbek tilidagi xususiyatlarini sistematik tarzda tahlil qildi. M.E.Umarxo'jayev esa, frazeologiyani leksik va stilistik qirralariga chuqur e'tibor qaratib, ularni o'zbek tilining boy leksik fondi sifatida shakllantirishga katta hissa qo'shdi. A.E.Mamatov frazeologik birikmalarning tarixiy rivojlanishi va ularning tilshunoslikdagi funksiyalarini tadqiq etib, ularni klassifikatsiyalash bo'yicha muhim yondashuvlar taklif qildi. Shu bilan birga, G'.M. Xoshimov va A.Nurmonov frazeologizmlarning madaniy kontekstda o'zgarishi, yangi frazeologik birliklarning paydo bo'lishi va ularning zamonaviy o'zbek tilidagi o'rni masalalariga e'tibor qaratdilar. Shu nuqtai nazardan, yuqorida nomi tilga olingan olimlarning ilmiy izlanishlari o'zbek tilshunosligida frazeologiyani nafaqat nazariy asoslarini mustahkamladi, balki uning amaliy va madaniy-tarixiy jihatlarini ham keng qamrovda o'rganishga imkon yaratdi. Biroq, hali ham frazeologiyani zamonaviy o'zgarishlari, jumladan, texnologik taraqqiyot va globalizatsiya sharoitida tilimizdagi yangi frazeologik birliklarning shakllanishi to'liq o'rganilgan emas.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, frazeologik birliklarni keng qamrovda o'rganish natijalari o'laroq, ular muayyan sohaviy – kategorial tizimlar kesimida juda katta qiziqish bilan tadqiq etila boshlandi. Xususan, butun dunyo tilshunosligida komik ekspressivlik xususiyatiga ega frazeologizmlar tadqiqi borasida ham talaygina ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Boshqacha qilib aytganda, komik ekspressiyani ifodalovchi frazeologizmlarning lisoniy tabiati, ya'ni ularning lingvostilistik jihatlarini XX asrning birinchi yarmidan boshlab atqali g'arb tilshunos olimlar diqqatini o'ziga jalb qila boshladi.

Britaniyalik tilshunos olim: P.Simpson, satira va yumor ustidagi tadqiqotlari bilan mashhur . U o'zining "On the Discourse of Satire: Towards a Stylistic Model of Satirical Humour" ("Satira diskursi tahlili: Satirik yumorning stilistik modeli tomon") deb atalgan asarida komizmning bir turi hisoblanmish, satirani lingvistik, stilistik, pragmatik jihatlarini birlashtirib, uni nazariy jihatdan o'rganish uchun stilistik model taklif qiladi. Ushbu asarda asosiy e'tibor satirani ijtimoiy va madaniy matnlardagi amaliy tahlili hamda ta'sir mexanizmiga qaratilgan bo'lib, tahlil natijalari asnosida biz frazeologizmlarning satirik kontekstlarda qanday ishlatilinishi va bu orqali komik effektini voqelanishini chuqur anglashimizga bilvosita yordam beradi. Muallifning satirani tadqiq etishdagi lingvokulturologik yondashuvi ahamiyatga molik bo'lib, u o'z navbatida satirani turli madaniyatlardagi o'rnini ochib berish bilan tavsiflanadi. Umuman olganda, asar komizmning bir qismi bo'lgan satirani keng qamrovda o'rganish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

G'arb tilshunoslik maktabi vakillari orasida V.Raskin va S.Attardo tomonidan ishlab chiqilgan og'zaki hazilning umumiy nazariyasiga tayangan holda o'z tadqiqotini kengaytirgan yetakchi ispan tilshunos olimi L.R.Gurillo o'zining "Phraseology for humor in Spanish: Types, functions and discourses" ("Ispan tilida yumorni ifodalovchi frazeologizmlar, turlari, vazifalari, diskurslari") nomli maqolasida kulgi va frazeologizmlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni lingvistik kontekst nuqtai nazaridan o'rgangan. Unda frazeologizmlar ispan tilidagi 203ta kulgili monolog va parodiyalarda qo'llanilishining lingvistik, pragmatik hamda diskursiv jihatlarini tahlil qilingan. Uning fikriga ko'ra, ba'zi frazeologizmlar komizmni anglashga yordam beruvchi lingvistik belgi (markers) sifatida, ba'zilari esa bevosita komizmni shakllantiruvchi unsur/ko'rsatkich (indicator) sifatida namoyon bo'ladi. Gurillo o'z tadqiqoti orqali ispan tilidagi frazeologizmlarning turli kontekstlar doirasida komik bo'yoqdorlik xususiyatlarini yumor va ironiya misollarida yuzaga kelishini ochib berishga o'z hissasini qo'shgan.

Yumorni lingvistik mexanizm sifatida tushunishga ulkan hissa qo'shgan zamonaviy tilshunoslik namoyondalaridan V.Masiulionytëning ilmiy yondashuvi ham e'tiborga molik. U o'z tadqiqotida frazeologizmlar va kulgining bir nuqtada kesishini o'rgangan bo'lib, unda internet diskursi, xususan, Facebook va Twitter singari ijtimoiy tarmoqlardan olingan ingliz, nemis, rus, litva va polyak tillaridagi maqollar, iboralar, turg'un birikmalarning komizm kontekstida qo'llanilishi tadqiq etilgan. Biroq, komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarni internet diskursidan boshqa bir sohaviy tizimlar kesimida, jumladan, badiiy adabiyot, ilmiy, siyosiy va boshqa diskurslar doirasida o'rganilmaganligi, undan tashqari, yumorni ifodalovchi frazeologizmlarning shakllanishida fonetik vositalar (intonatsiya, urg'u, v.b.)ning ahamiyati kengroq yoritilmaganligi mazkur sohadagi tadqiqotlarda muayyan bo'shliq mavjudligi bilan tavsiflanadi (izohlanadi).

Yuqorida keltirilgan g'arb olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari o'laroq aytishimiz mumkinki, shu kunga qadar komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar ustidagi mavjud ilmiy izlanishlar komizmni keng ko'lamda qamrab olmagan, balkim, komizmning muayyan turlarini (satira, ironiya, yumor) turli aspektlar doirasida yakka tartibda alohida o'rgangan. Bu tadqiqotlar orqali turli tillardagi...Bu sohadagi ilmiy tadqiqotlardagi muayyan bo'shliqlarni to'ldirishga bo'lgan urinishlar rus tilshunos olimlari ishlari yaqqol ko'zga tashlanadi va shu bilan birga, ularni komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar tadqiqini boyitishga qo'shgan beqiyos hissalarini, ularning olib borgan izlanishlarini alohida ta'kidlash joiz. Jumladan, O.N.Gunyakina, Y.V.Tyumentseva, L.V.Orletskaya komik ekspressivlikni voqelantiruvchi frazeologizmlarning leksik, semantik, kommunikativ, kognitiv, pragmatik xususiyatlarini, I.Y.Misochenko, A.E.Pavlova, O.I.Solovyeva, M.A.Vorobyeva, K.A.Degtyarenko, L.L.Shevchenko, K.S.Nekrasova, E.A.Karagodina, A.R.Fomina, A.A.Ribakova va boshqalar komik bo'yoqdorlikni voqelantiruvchi frazeologizmlarni badiiy diskurs doirasida, T.V.Pervak, Y.V.Shurina, L.V.Burmistrova ularni lisonda ifoda etilishining umumiy jihatlarini, leksik va stilistik xususiyatlarini media diskurs kesimida tadqiq etganlar. Quyida rus tilshunoslik vakillari tomonidan komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar ustida olib borilgan tadqiqot natijalari to'g'risida ma'lumot keltirib o'tamiz.

O.N.Gunyakina frazeologiya va kognitiv tilshunoslik sohalarini rivojiga muayyan hissa qo'shgan rus tilshunos olimi hisoblanadi. U o'z ilmiy ishida nemis tilidagi frazeologizmlar orqali komik effekt ifodalanishining lingvistik va ekstralingvistik usul va tamoyillarini (mexanizmlari) ochib beradi. Asarning e'tiborga molik jihati uning kognitiv yondashuv fonida yotadi. Boshqacha qilib aytganda, frazeologizmlar orqali komik effekt yaratish uchun olimi K.J.Filmor (Ch.J. Filmore) va M.Minskiy (M.Minsky) tomonidan ishlab chiqilgan "freym model"ni asos qilib oladi. Ushbu nazariyaga asosan, Gunyakina so'zlar, bizning holatimizda, frazeologizmlar ma'nosi, u bilan aloqador bo'lgan barcha bilimlar tizimi (freym), xususan, ensiklopedik hamda kontekstual bilimlar bilan aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Olim tomonidan olingan ilmiy xulosalarga ko'ra, komik ekspressiyaning voqelaniishi (komik effektning yuzaga kelishi) aynan mana shu freym buzilishi (transformatsiyasi) natijasida amalga oshadigan hodisa hisoblanadi va u mana shu o'zgarishlarni frazeologizmlar misolida chuqur tahlil qiladi. Dissertatsiyaning nazariy ahamiyati va ilmiy yangiligi ham aynan freym transformatsiyalari tipologiyasining mukammal tasniflanganligi bilan tavsiflanadi. Tadqiqot

materiallarini boyligiga qaramasdan, unda frazeologizmlarnig pragmatik aspekti ya'ni uning kommunikativ kontekstiga doir misollar nisbatan cheklanganligi kelgusidagi tadqiqotlarda shu jihatlarni yanada kengaytirish zarurligiga ehtiyoj tug'diradi.

Mazkur bo'shliqni to'ldirishga bo'lgan unish rus filologi I.Y.Misochenko dissertatsiya ishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning tadqiqotlari rus va ingliz tilshunosligining stilistika va pragmatika sohaları doirasida olib borilgan. Asar komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarni badiiy diskurs kesimida tadqiq qilishga bag'ishlangan. O.N.Gunyakinaning ilmiy izlanishidan farqli ravishda, I.Y.Misochenko o'zining "Лингвостилистические реалии комического в произведениях О.Генри: в подлиннике и переводах" ("O.Genri hajviy asarlarida lingvostilistik realiyalar: asl nusxada va tarjimada) nomli asarida komik ekspressiyaning lingvostilistik va pragmatik xususiyatlarini birlashtirgan holda qo'shimcha empirik asoslarga tayanib, komik ifodani voqelantiruvchi frazeologizmlarni amaliy kontekstlar misolida chuqurroq tahlil qilgan. Mazkur ishda O.Genri asarlaridan olingan 400dan oshiq kontekstlar tahlil qilingan va unda so'z orqali komik obraz (СКО - словесный комический образ) xususiyatlari asl va rus tiliga tarjima matnlarida qanday stilistik transformatsiyalar bilan aks etishi qiyosiy planda o'rganilgan.

A.E.Pavlova: rus filologi, rus tilshunosligining frazeologiya va stilistika kabi sohalarida olib borgan tadqiqotlari bilan mashhur. Asar "Фразеологические единицы как средство создания комического в романе М.А.Булгакова "Мастер и Маргарита"" ("M.A.Bulgakovning "Ustoz va Margarita" romanida frazeologik birliklar komik effekt yaratish vositasi sifatida") deb nomlanib, unda frazeologizmlarning komizm unsurlari orqali yaratadigan estetik ta'sir roli ochib beriladi. Muallif o'z ilmiy ishida rus adabiyotining chuqur mazmunli va uslubiy jihatdan murakkab bo'lgan "Ustoz va Margarita" romaniga murojaat qilgan. Asarda yumor, satira, ironiya, grotesk singari badiiy vositalar va falsafiy mulohazalar uyg'unlashgan va unda frazeologik birliklar orqali komik effektning qanday yaratilishi kommunikativ-pragmatik aspekt nuqtai-nazaridan kontekstual misollar orqali chuqur tahlil qilingan. Pavlovaning ushbu sohadagi ilmiy ishi rus tilshunosligida komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar tadqiqini badiiy asarlar misolida o'rganishga yo'l ochib bergan va sohaviy tadqiqotlar rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar ustida tadqiqot olib borgan filolog olimlardan yana biri Y.V.Tyumentseva bo'lib, u rus tilshunosligining frazeologiya va pragmatika yo'nalishlarini yangi bosqichga olib chiqqan. Y.V.Tyumentseva o'zining "Окказиональные актуализации фразеологических единиц в коммуникативно-прагматическом аспекте: На материале текстов вторичных речевых комических жанров" ("Okkazional frazeologik birliklarning kommunikativ-pragmatik jihatdan aktualizatsiyasi: Ikkinchi darajali nutqiy komik janr matnlarida") nomli filologiya fanlari bo'yicha nomzodlik dissertatsiyasida "okkazional frazeologik birliklar"ni tadqiqot mavzusi sifatida olgan. Mazkur asar okkazional (muayyan kontekstda yuzaga keladigan) frazeologik birliklarni tizimli ravishda tadqiq etishgan bag'ishlangan dastlabki ilmiy izlanishlar namunasidan hisoblanadi. Olima frazeologik birliklarning nafaqat leksik, semantik xususiyatlarini, balki asosiy o'rinda ularni kommunikativ-pragmatik aspekt masalalarini integrativ yondashuv asosida chuqur ko'rib chiqqan. Mazkur tadqiqotda frazeologik birliklarning nutqdagi okkazional aktuallashtirilishi asosida komik effektning yuzaga kelishini nazariy asoslanganligi muhim o'rin tutadi. Tadqiqot materiallarining boyligi diqqatga sazovor bo'lib, unda ikkinchi darajali komik janrlar (enekdotlar, aforizmlar, epigrammalar va h.k.z.) matnlaridan olingan 537 ta frazeologik birliklarni 2386 ta okkozional variantlari tahlil qilingan. Ushbu ilmiy izlanish frazeologik birliklarning kontekstual hamda pragmatik yo'nalishlarini rivojlanishiga hissa qo'shdi.

Frazeologizmlarni lisonida ifoda etilishining umumiy jihatlari, semantik va stilistik xususiyatlari rus tilshunoslik vakillari E.A.Karagodina va A.R.Fomina ishlarida o'rganilgan. "Фразеологическое пространство комедии А.С.Грибоедова "Горе от ума"" ("A.S.Griboyedovning "Горе от ума" komedik asarida frazeologik makon") yuqorida nomi zikr qilingan mualliflar tomonlaridan yozilgan hammualliflik asari bo'lib, u frazeologizmlarning komedik kontekstdagi o'rni, uning semantik hamda pragmatik funksiyalari tahliliga bag'ishlangan. Asarda frazeologizmlarning struktur-semantik tasnifi va xususiyatlari o'rganilgan. E.A.Karagodina va A.R.Fomina frazeologik tasnifini yaratgan taniqli rus tilshunos olimi D.O.Dobravolskiyning nazariy asoslariga tayangan holda frazeologik birliklarni

ikki guruhga: uzuval va okkazional frazeologizmlarga guruhlashtirishni qo'llab quvvatlagan. Frazeologizmlarni aynan bir komedik asar doirasida keng qamrovda tahlil qilinganligi asarning ilmiy ahamiyatini oshiradi.

Tahlillarimiz asnosida ma'lum bo'ldiki, komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar tadqiqi borasida rus tilsuhunos olimlarining o'rni beqiyos. Shu bilan birga, o'zbek olimlarining mazkur tadqiqot yuzasidan amalga oshirgan ishlari va ularning natijalari diqqatga sazovordir. Xususan, o'zbek tilshunoslaridan Sh.Ashurov, N.Suvonova yumorni ifodalovchi frazeologik birliklarning struktor-semantik jihatlarini fransuz va o'zbek paremiologik birliklari misolida chog'ishtirma tahlil qilganlar. G.N.Axmedova ingliz, rus va o'zbek tillarida yumorni ifodalovchi frazeologizmlarning pragmatik xususiyatlari yuzasidan tadqiqot olib borib, qardosh bo'lmagan 3 tillar doirasida emotivlik va ekspressivlik nisbati farq qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Sh.Ashurov va N.Suvonova fikricha, komik bo'yodkorlik xususiyatlariga ega frazeologizmlar turli tillarda turlicha nomlab kelinadi. Ushbu mavzuga doir ilmiy izlanishlarning asosiy qismi rus olimlari tomonidan olib borilgani tufayli, komik ekspressiyani ifoda etuvchi frazeologizmlar rus tilshunos olimlari an'analarga ko'ra *шутливые фразеологизмы, смешные фразеологизмы, весёлые фразеологизмы* kabi bir qator shu kabi atamalar bn nomlanib kelmoqda. humor (hazil) va fun (kulgi) so'zlar umumiy ma'noda hazilga murojaat qilganligi sabali, bu frazeologizmlarni sodda qilib *humorous praseologisms* tarzida chaqirishni tavsiya etadi.

Xulosa qilib aytganda, kulgining ilmiy-nazariy asoslari chuqur va murakkab hodisa sifatida o'rganilar ekan, u inson hayotining turli jabhalarida namoyon bo'lishi bilan ajralib turadi. Shunday ekan, komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlar turli tarixiy bosqichlarda turli tillar doirasida tadqiq qilingan. Frazeologizmlar to'g'risida tadqiqotlarning asosiy qismi rus olimlari tominidan olib borilgan. Biroq, shu paytgacha ingliz tilida komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarning lingvo-stilistik xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan tadqiqotlar kam bo'lgan. Mazkur tadqiqotlar ham komizm platformasidan boshqa bir metaforik zonalar kesimida olib borilgan.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida komik ekspressiyani voqelantiruvchi frazeologizmlarni monografik tarzda chuqur tahlil qilinmaganligi masala ustida ehtiyoj borligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – 1963. – 207 с.;
2. Бурмистрова Л. В. Стилистические приемы комических пословиц //Интерактивная наука. – 2017. – №. 14. – С. 123-126.;
3. Баранов А., Добровольский Д. Аспекты теории фразеологии. – Litres, 2022. – 653 с.;
4. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – URSS, 2009.; Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. – Высшая школа, 1970. – 199 с.;
5. Воробьева М. А. Коммуникативно-прагматическая заданность языковых средств создания комического эффекта в произведениях ВН Войновича //Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kommunikativno-pragmatische-zadannost-yazykovykh-sredstv-sozdaniya-komicheskogo-effekta-#ixzz4FhkkEzsR>/(дата обращения: 26.01. 2015). – 2006. – 180 с.;
6. Г.Н.Ахмедова. Прагматические особенности выражения фразеологизмов в юмористическом дискурсе. Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023, 15(100), часть 2. – С. 395-398.;
7. Гунякина О. Н. Способы выражения комического через фразеологизмы немецкого языка : дис. – М. : Дис.... канд. филол. наук, 2005. . – С. 2-18.;
8. Гусева А. Е., Первак Т. В. Лексическая субституция как прием модификации фразеологизмов в теледискурсе (на материале мексиканских «Штрэмберг») //Российский социально-гуманитарный журнал. – 2017. – №. 2. – С. 7.;
9. Дегтяренко К. А. Фразеологизмы как средство создания комического в книге рассказов Ю. Буйды "Прусская невеста" //Научный диалог. – 2018. – №. 2. – С. 38-50.;
10. Добровольский Д.О. Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом //Русский язык в научном освещении. – 2011. – №. 2. – С. 219-24.;
11. Зеркина Н. Н., Костина Н. Н. Семантика фразеологических и аббревиатурных единиц английского языка. Вариативность //Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2014. – №. 4. – С. 44-47.;
12. Зеркина Н. Н. Терминология и фразеология //Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – №. 31 (322). – С. 138-140.;

13. Йулдошев Б. Узбек фразеологиясининг ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараккияти. Монография. – Самарканд: 2013. – 116 б.;
14. Карагодина Е. А., Фомина А. Р. Формирование образа учителя с помощью художественной литературы (рассказ АП Чехова «Человек в футляре») //Феноменология личности: ресурсность и многоаспектность. – 2022. – С. 166-168.;
15. Карагодина Е. А., Фомина А. Р., Стригина Д. А. Своеобразие произведения ВВ Набокова «Набор» //Педагогика, психология, общество: от теории к практике. – 2022. – С. 301-303.;
16. Кошелев А. Д. О природе комического и функции смеха //Язык в движении. К. – 2007. – Т. 70. – С. 277-326.;
17. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. – Рипол Классик, 1972. – 100 с.;
18. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – 1986. – 200 с.; Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. – 1977. – С. 140.;
19. Кунин А. В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: Дисс....д-ра филол.наук., – Москва, 1964. – 1229 с.;
20. Мысоченко И. Ю. Лингвостилистические реалии комического в произведениях О. Генри (в подлиннике и переводах) //Генри (в подлиннике и переводах): автореф. дисс.... к. филол. н. Краснодар. – 2007. – С. 5-130.;
21. Немкова А. Р. Проблемы исследования комического в лингвистике. – 2019. – С. 141-142.;
22. Нурмонов А., Махмудов Н. Узбек тилининг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: 2007.;
23. Орлецкая Л. В. Фразеологизмы как средство создания юмористического эффекта в тексте : дис. – Дис... канд. филол. наук, 1994.;
24. Павлова А. Э. Фразеологические единицы как средство создания комического в романе МА Булгакова "Мастер и Маргарита". – 2003. – С. 27-203.;
25. Первак Т. В. Языковая игра в теледискурсе: лексический и стилистический аспекты (на материале немецкого комедийного телесериала «Штримберг») : дис. – Татьяна Владимировна Первак.–Мытищи, 2018.–26 с, 2018.;
26. Рахматуллаев Ш. Узбек фразеологиясининг айрим масалалари. Т – 1996.;
27. Рахматуллаев Ш. Узбек тилининг изохли фразеологик лугати. Тошкент – 1978. – 295 б.;
28. Рыбакова А. А. Фразеологические средства создания комического эффекта в эпиграммах //Культурная жизнь Юга России. – 2008. – №. 2. – С. 114-116.
29. Садикова М. Краткий узбекско-русский фразеологический словарь. – Ташкент, 1989. – 49 С.
30. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Бокиева ва бошк. Хозирги узбек тили. – Т., 2007. Б. – 262.;
31. Сафаров Ш. Тил назарияси ва лингвометодология. Монография. Тошкент: 2015./ 1991.
32. Соловьева О. И. Фразеологические единицы как средство создания комического в произведениях АТ Аверченко и НА Тэффи : дис. – Магнитогорский государственный университет, 2001. – 180 с.;
33. Стрельникова Л. Ю. Комедия Аристофана "ОБЛАКА" Как зеркало духовной жизни эпохи афинской демократии //Вестник Рязанского государственного университета им. СА Есенина. – 2020. – №. 2 (67). – С. 138-146.
34. Тюменцева Е. В. Оказиональные актуализации фразеологических единиц в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале текстов вторичных речевых комических жанров). – 2002.;
35. Умарходжаев М.И. Основы фразеологии. Диссертация как соискание уч.степен доктора филологических наук. Москва – 1980. – 100 б.;
36. Умарходжаев М.И. Принципы составления многоязычного фразеологического словаря: Автореф.дисс.... канд.филол.наук. – Москва, 1972. – 19 с.;
37. Хошимов Г.М. К теории концептов и их таксономии в когнитивной лингвистике // Систем-структор тилшунослик муаммолари. Филология фанлари докториб профессор Н.К. Турниезов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган Руспублика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Самарканд, 2010. – Б. 69-70.;
38. Шевченко Л. Л., Некрасова К. С. Средства выражения комического и их национально-культурная специфика (на материале произведений Хелен Филдинг) //Педагогическое образование на Алтае. – 2021. – №. 1. – С. 90-94.;
39. Шурина Ю. В. Классификация комических речевых жанров коммуникативного пространства Интернета //Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2014. – №. 2 (87). – С. 39-43.;
40. Шурина Ю. В. Метафора как источник комического в современном российском медиа-дискурсе //Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – №. 4. – С. 116-122.;
41. Abdullayevna B. I., Muhabbat I. Examining how linguistics and humor theories interact to give a thorough grasp of the processes that underlie language humor //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – С. 31-35.
42. Apte M. L. Humor and laughter: An anthropological approach //(No Title). – 1985. – 45 p.;
43. Arnold I.V. The violation of compatibility at different levels of language - the linguistic mechanism of the comic effect. – In: Sat.sci.tr.Mgppshayim, M.Torez.M, 1979, vol. 145, pp. 100-109.;
44. Ashurov S., Suvonova N. Humorous phraseologisms-as a tool offunny assessment of real events (in French material) //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 65. – pp. 1-2.;
45. Attardo S. Linguistic theories of humor. – Walter de Gruyter, 2009. – С. 10-18.

46. Cowie A. P. Phraseology: Theory, analysis, and applications. – Oxford University Press, 1998. – 245 p.;
47. Granger S., Meunier F. (ed.). Phraseology: An interdisciplinary perspective. – John Benjamins Publishing, 2008. – 422 p.;
48. Gries S. T. John Benjamins Publishing Company //International Journal of Corpus Linguistics. – 2013. – T. 18. – №. 1. – C. 137-165.;
49. Gries S. T. Phraseology and linguistic theory //Phraseology. An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. – 2008.;
50. Gurillo L. R. Phraseology for humor in Spanish: Types, functions and discourses //Lingvisticae Investigationes. – 2015. – T. 38. – №. 2. – C. 198.;
51. Halliwell S. Greek laughter: A study of cultural psychology from Homer to early Christianity. – 2008. pp. 16-84.;
52. Howarth P. Phraseology and second language proficiency //Applied linguistics. – 1998. – T. 19. – №. 1. – C. 24-44.;
53. Mamatov A.E. Hozirgi zamon o'zbek tilida leksik va frazeologik norma muammolari. – Toshkent: Fan, 1991. – 276 b.;
54. Masiulionytė V. Formeln, Wortspiele, Verse und mehr: Wo Humorforschung Phraseologie trifft //Kalbotyra. – 2020. – №. 73. – C. 104-131.
55. Nuessel F. Paul Simpson (2003). On the Discourse of Satire: Towards a Stylistic Model of Satirical Humor. – 2005.242.;
56. Piirainen E. Figurative phraseology and culture //Phraseology. An. – 2008. pp 207-228.;
57. Skandera P. (ed.). Phraseology and culture in English. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2007. – 511 p.
<https://doi.org/10.1515/9783110197860>;
58. Zerkina N., Kostina N. English phraseology in teaching: Interrelation of theory and practice //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – T. 199. – C. 143-148.

UDC 408.53:8-1

THE HISTORICAL EVOLUTION OF THE EPITHET AND THEORETICAL BASES FOR ITS INVESTIGATION

M.U. Mamadjanova, PhD, Fergana State university, Fergana

ORCID ID 0009-0003-3800-6432

Annotatsiya. Ushbu maqola tilshunoslikda epitetni uslubiy vosita sifatida aniqlash muammosiga bag'ishlangan. "Epitet" atamasi uchun yagona va umumqabul qilingan ta'rif mavjud emas, va ko'plab tilshunoslar epitetni tropmi yoki shunchaki uslubiy vositami degan masalada turlicha fikr bildirishadi. Epitetning izchil tushuncha asosidagi talqini yo'qligi, uni nutqdagi qo'llanilishi haqida to'liq tasavvur berishga to'sqinlik qiladi. Mazkur maqolada ingliz, nemis, o'zbek va rus tilshunoslarining epitet haqidagi ta'riflari keltirilib, ushbu uslubiy vositaning turlicha talqinlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: epitet, trop, nutqiy figura, uslubiy vosita, semantika, tilshunoslik, metafora.

Аннотация. В статье рассматривается проблема определения эпитета как стилистического средства в лингвистике. На сегодняшний день не существует единого, общепринятого определения данного термина, и многие лингвисты задаются вопросом, следует ли считать эпитет тропом или лишь стилистическим приёмом. Отсутствие последовательного концептуального толкования не позволяет дать всестороннее описание использования эпитета в речи. В статье приводятся определения эпитета, предложенные английскими, немецкими, узбекскими и российскими лингвистами, а также анализируются различные подходы к интерпретации данного стилистического средства.

Ключевые слова: эпитет, троп, фигура речи, стилистическое средство, семантика, лингвистика, метафора.

Abstract. This article addresses the problem of defining the epithet as a stylistic device in linguistics. There is no single, unified definition for this term, and many linguists question whether the epithet is a trope or simply a stylistic device. The absence of a consistent conceptual interpretation prevents a comprehensive description of the epithet's use in speech. This article presents definitions of the epithet from English, German, Uzbek, and Russian linguists, examining various interpretations of this stylistic device.

Key words: epithet, trop, figure of speech, stylistic device, semantics, linguistics, metaphor.

Introduction. The epithet, a phenomenon of speech, has been the subject of diverse perspectives from numerous scholars since ancient times. Pinpointing the exact origin of discussions about the epithet is challenging, but there is information suggesting that Aristotle and Quintilian were the first to use this term in their works. In works dedicated to ancient rhetoric during the time of Aristotle and his contemporaries, the epithet was often analyzed by being confused with the term metaphor. The prominent 15th-century literary critic Atoulllo Husayniy explains the epithet using the term *isti'ora* (metaphor/figurative expression), as it was applied in classical literature. However, in contemporary literary criticism, the concept of *isti'ora* is equated with the term metaphor. Atoulllo Husayniy, on the other hand, interprets the phenomena of metaphor and metonymy under the general term *majoz* (figurative language). This indicates that epithets were also studied independently within Eastern literary criticism. In the works of 19th-century Western linguists, the term “epithet” was not only interpreted as one of the phenomena creating figurative meaning but was also compared to certain other instances of figurative meaning formation. While the formation of figurative meaning is primarily a linguistic phenomenon, the epithet is a speech phenomenon. In works dedicated to Uzbek literary criticism, all linguistic facts that function as an attribute or qualifier are often understood as epithets. It's clear that just as a theory cannot be developed without understanding the history of a phenomenon, it's difficult to determine the aesthetic essence and poetic functions of epithets in our language without a comparative study of the existing views and definitions. Therefore, we will first discuss the definitions of epithets provided in various dictionaries, textbooks, and other sources.

Literature review and methods. The epithet has been a subject of research for numerous English and German scholars, who have articulated their own perspectives on it. In his work, “*Deutsche Stilistik Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen*,” the German scholar B.G. Sowinski interprets the epithet as a stylistic device that “classifies, describes, evaluates, and is expressed through colorful adjectives when describing a word.” Conversely, in the German language explanatory dictionary published by “*Duden*,” the epithet is defined as a characteristic expressed through an adjective or participle. We do not entirely agree with this viewpoint. Epithets can emerge not only from adjectives or participles but also from nouns and verbs. We will delve into this in more detail in the morphological classification of epithets.

In his dictionary “*A Dictionary of Language*” (2001), D. Crystal defines the epithet as: “a word or phrase characterizing a noun and regularly associated with it”. Based on this definition, it's impossible to determine whether Crystal interprets the epithet as a figure of speech or a stylistic device, as he merely defines it as a word or phrase describing an object. In the work, “*A Dictionary of Stylistics*” (2001), K. Wales suggests that the epithet should be understood as an explanatory qualifier, stating that it can describe not only the positive but also the negative aspects of a person or object. Indeed, epithets formed with animal names can express not only positive but also negative character traits of a person.

It's evident that despite being a subject of research for many linguists as a stylistic device, there is still no single, precise definition for the epithet in modern linguistics. This is due to the lack of a unified system of concepts necessary for its description and classification. According to the Russian linguist V.M. Zhirmunsky, the concept of “epithet” is unstable, meaning we cannot provide it with a precise definition. *Jirmunskiy epitetni faqat sifat so'z turkumida aniqlovchi vazifasida keladi deb ta'kidlab, Pushkin, Gogol asarlaridan keltirilgan misollar yordamida epitets va aniqlovchining farqlarini ko'rsatib o'tadi.* Zhirmunsky asserts that the epithet functions solely as a qualifier using adjectives, and he illustrates the distinctions between epithets and qualifiers with examples from the works of Pushkin and Gogol. In his opinion, a qualifier (e.g., “*белый снег*” - white snow) does not add new meaning to the object being described, while an epithet (e.g., “*розоватое море*” - rosy sea) enriches the object with new meaning.

Uzbek linguists A. Shomaksudov, I. Rasulov, R. Kungurov, and H. Rustamov define the epithet as a type of qualification (or attribution). According to these linguists, “the difference between an epithet and a simple qualifier is that the epithet simultaneously emphasizes and exaggerates an aspect

of the described object that is considered important from the speaker's viewpoint". This is especially required in poetic works.

Results and discussion. The epithet can be expressed not only through adjectives but also through other parts of speech such as verbs, nouns, and adverbs. More precisely, words from the verb category can also undergo epithet formation and, when they do, they don't change their part of speech; they remain verbs. According to our definition above, epithets manifest based on certain semes of a word's sememe. For example, "*They don't know that money also gives birth* [*Bilishmaydiki, pul ham bolalaydi*, lit. "has children"]" (Oybek). In this sentence, the verb "bolalamoq" (to give birth/to have children) is used with its seme of "to multiply." The original meaning of this verb had three semes: "to reproduce," "to multiply," and "to branch out." However, the first and third of these semes did not find their place in this utterance. The verb's use with only one seme, therefore, created the epithet.

Linguists S. Gasparyan and N. Minasyan emphasize that when determining the linguistic aspects of an epithet, it's also crucial to investigate its linguocultural features. In their opinion, the linguocultural features of epithets are crucial in determining their linguistic characteristics. Epithets, which serve to express important qualities of a person or object, reflect the unique aspects of a particular language and culture. Epithets can carry different meanings depending on the cultural context. For instance, the English epithet pig might have a positive connotation in one culture while carrying a negative meaning in another. Understanding these meanings is crucial for determining the full linguistic nature of the epithet. In English literature, Homer's famous epic "Odyssey" uses the epithetical phrase rosy-fingered dawn, which conveys a unique cultural and linguistic image that might not be directly translatable into other languages.

Conclusion. It's evident that the understanding of epithets varies among different linguists. Therefore, it can be concluded that clarifying the concept of the epithet and analyzing the reasons for its formation in speech necessitates a monographic study. Furthermore, considering that the manifestations of this phenomenon have not yet been classified, it's necessary to address that separately. In this regard, to research a multifaceted concept like the epithet, it's crucial to first define this figure of speech and study its unique and essential characteristics. Undoubtedly, an epithet is primarily the application of a word based on the realization of certain signifying semes from its meaning, highlighting the most important aspects of an object or phenomenon within a given context. When a word is chosen with only a specific seme of its meaning, it never acquires a new one.

REFERENCES:

1. Aristotle. (1980). *Poetika* [Poetics] (G'. G'ulom, Ed.). Tashkent: G'afur G'ulom. [in Uzbek]
2. Husayniy, A. (1981). *Badoyi 'u-s-sanoyi'* [Rhetorical Beauties]. Tashkent: G'afur G'ulom. [in Uzbek]
3. Ben, A. (1986). *Stilistika i teoriya ustnoy i pismennoy rechi* [Stylistics and the Theory of Oral and Written Speech]. Moscow. [in Russian]
4. Sowinski, B. (1992). *Deutsche Stilistik*. Berlin: Fischer Taschenbuch Verlag. [in German]
5. Crystal, D. (2001). *A Dictionary of Language* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
6. Zhirmunsky, V. M. (2009). *Teoriya literatury. Poetika. Stilistika* [Theory of Literature. Poetics. Stylistics]. Moscow: Librokom. [in Russian]
7. Shomaqsudov, A., Rasulov, I., Qo'ng'urov, R., & Rustamov, H. (1983). *O'zbek tili stilistikasi* [Stylistics of the Uzbek Language]. Tashkent: O'qituvchi. [in Uzbek]
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. (2023). *Volume 1* [Explanatory Dictionary of the Uzbek Language]. Tashkent: G'afur G'ulom. [in Uzbek]
9. Gasparyan, S., & Minasyan, N. (2023). Translating epithets in fiction: A stylistic study of semantic and pragmatic equivalence. *ESBB*, 9(1).
10. Guzova, A. V., Savitskaya, N. V., Ivolina, T. V., & Dedova, O. V. (2020). Stylistic device of the epithet of literary text as a means of teaching students a second foreign language. *Philology: Scientific Researches*, 12.

UDC 811.111

EPITHETS FORMED WITH ANIMAL NAMES IN THE ENGLISH LANGUAGE

M.U. Mamadjanova, PhD, Fergana State university, Fergana

ORCID ID 0009-0003-3800-6432

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida hayvon nomlari bilan yuzaga kelgan epitetlarning uslubiyo qo'llanilishi o'rganiladi. Hayvonlarga oid epitetlar badiiy ma'no bera olishi, nutqning

ifodaviyligini boyitishi va madaniy qarashlarni aks ettirishi bilan ajralib turadigan keng tarqalgan lingvistik hodisadir. Tadqiqot bunday epitetlarning semantik sohalarini aniqlash va ularning badiiy hamda og'zaki nutqdagi funksiyalarini tahlil qilishga qaratilgan. Mavjud lingvistik tasniflarni ko'rib chiqish va ingliz adabiyoti hamda ommaviy axborot vositalaridagi misollarni tahlil qilish orqali maqolada hayvon epitetlari ularning konnotativ ma'nosiga ko'ra — ijobiy, salbiy yoki neytral — toifalarga ajratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hayvon epitetlari xarakter berish, emotsional rang berish va kinoyani ifodalashda kuchli uslubiy vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: epitet, hayvon nomlari, uslubiy vosita, metafora, semantika, ingliz tili, obrazli ifoda.

Аннотация. В данной статье рассматривается стилистическое использование эпитетов, образованных от названий животных, в английском языке. Эпитеты, основанные на именах животных, являются распространённым лингвистическим явлением, которое придаёт речи литературный оттенок, усиливает её выразительность и отражает культурные представления. Цель исследования — выявить семантические поля таких эпитетов и проанализировать их функции в литературном и разговорном контекстах. Путём обзора существующих лингвистических классификаций и анализа примеров из английской литературы и средств массовой информации, статья классифицирует эпитеты с названиями животных по их коннотативному значению — положительному, отрицательному или нейтральному. Результаты показывают, что подобные эпитеты служат мощным средством характеристики, эмоциональной окраски и иронии.

Ключевые слова: эпитет, названия животных, стилистическое средство, метафора, семантика, английский язык, образный язык.

Abstract. This article explores the stylistic use of epithets formed with animal names in the English language. Animal-based epithets are a common linguistic phenomenon that convey literary meaning, enrich speech expressiveness, and reflect cultural perceptions. The study aims to identify the semantic fields of such epithets and analyze their functions in literary and colloquial contexts. By reviewing existing linguistic classifications and analyzing examples from English literature and media, the article categorizes animal epithets based on their connotative meanings—positive, negative, or neutral. Findings show that animal epithets serve as powerful tools for characterization, emotional coloring, and irony.

Keywords: epithet, animal names, stylistic device, metaphor, semantics, English language, figurative language.

Introduction. Stylistic devices serve as essential tools for adding expressiveness, emotional intensity, and vivid imagery to both literary and colloquial speech. Among these devices, epithets occupy a prominent place due to their descriptive and evaluative potential. An epithet typically serves as an adjective or phrase that enhances the noun it modifies, often revealing an underlying attitude or emotion. One particularly rich source for epithets in English is the animal kingdom. Phrases like *sly fox*, *brave lion*, or *dirty rat* exemplify how animal names are frequently used to convey human traits, either flattering or derogatory. This phenomenon is deeply rooted in cultural symbolism and collective psychology. Despite their frequent use, epithets based on animal names remain underexplored in linguistic literature. This article aims to fill that gap by examining the formation, semantics, and functions of epithets derived from animal names in the English language. The study seeks to determine how such epithets function as stylistic tools and what cultural connotations they carry. Special attention will be paid to the symbolic nature of these expressions, which often transcend literal meaning. These epithets can reflect social attitudes, reinforce stereotypes, or even challenge normative values. Understanding their use offers valuable insight into the intersection of language, culture, and cognition.

Methods. This study employed a qualitative linguistic analysis aimed at identifying, classifying, and interpreting epithets formed with animal names in the English language. The research was conducted through a multi-step methodological approach, incorporating both textual analysis and semantic interpretation.

1. **Selection Criteria:** epithets were selected based on their inclusion of animal names used either literally or metaphorically. Only those expressions in which the animal reference clearly contributed to the evaluative or descriptive function of the epithet were considered. The selection prioritized commonly used phrases to ensure relevance and recognizability, while also including some less frequent but culturally significant examples.

2. **Data Sources:** a diverse corpus was compiled to ensure broad representation of English usage. The primary sources included: **Literary texts:** Selected works from British and American authors across various genres and historical periods. **Media discourse:** Contemporary online news articles and opinion pieces, particularly those rich in expressive and figurative language. **Lexicographical materials:** Idiom dictionaries and phraseological references such as *Oxford Dictionary of English Idioms*, *Collins COBUILD Idioms Dictionary*, and *Cambridge International Dictionary of Idioms*. This combination of sources allowed for both diachronic and synchronic perspectives on the use of animal-based epithets.

3. **Classification of Epithets:** Each identified epithet was categorized according to its connotative meaning. The categories included: **Positive epithets**, which convey admiration or praise (e.g., *brave lion*); **Negative epithets**, which imply criticism or disdain (e.g., *dirty rat*); **Neutral or context-dependent epithets**, which may vary in tone depending on usage (e.g., *lone wolf*). This classification aimed to highlight not only the frequency of each connotative type but also the functional diversity of animal-based epithets in English discourse.

4. **Semantic and Cultural Analysis:** A detailed semantic analysis was conducted for each epithet to uncover underlying metaphorical meanings, symbolic associations, and cultural connotations. Special attention was given to the historical and folkloric origins of the animal imagery, as well as to its persistence or transformation in modern usage. The analysis also considered how these epithets reflect societal values, reinforce or subvert stereotypes, and function within different communicative contexts.

Results. The following epithets formed with animal names were identified and categorized. The results are summarized in the table below:

Animal Epithet	Connotation	Implied Human Trait
brave lion	Positive	courage, strength
sly fox	Negative	cunning, deceit
busy bee	Positive	industriousness
dirty rat	Negative	betrayal, treachery
lone wolf	Neutral	independence, solitude
dumb ox	Negative	slowness, lack of intelligence
gentle lamb	Positive	innocence, meekness

Positive Epithets comprised about 35% of the corpus and often praised the subject's admirable qualities. Negative Epithets made up approximately 50%, commonly used in insults or criticisms. Neutral Epithets, which reflected traits without a strong emotional charge, accounted for 15%. The analysis revealed a clear correlation between an animal's cultural symbolism and the type of epithet it generates. For example, lions are almost always associated with bravery, while rats are linked to cowardice or treachery.

Discussion. The findings highlight the literary richness and cultural embeddedness of animal epithets in English. These expressions go beyond mere comparison; they encode complex cultural values and stereotypes. The *brave lion*, for instance, draws on centuries of Western heraldry and literary tradition, while the *sly fox* reflects a longstanding folk image of cunning. Importantly, animal epithets serve multiple stylistic functions:

1. **Characterization:** Authors often use them to quickly outline a character's traits (e.g., "He was a lone wolf by nature").
2. **Irony and sarcasm:** In colloquial speech, such epithets can deliver veiled criticism or humor (e.g., "Don't be a chicken!").
3. **Emotional coloring:** They add emotional depth and evaluative nuance to statements.

From a linguistic standpoint, these epithets function as semantic condensations, conveying dense meanings through compact forms. They also exhibit a high degree of intertextuality, as their meanings often rely on shared cultural knowledge.

Conclusion. Epithets formed with animal names represent a vital component of English stylistics, combining metaphor, cultural symbolism, and emotional evaluation. Their widespread use in literature and everyday speech underscores their communicative power. This study has shown that such epithets are not random but follow culturally informed patterns that reflect human psychology and social values. Moreover, it has demonstrated that animal-based epithets are not arbitrary linguistic choices but follow **culturally and historically informed patterns** that resonate with shared human experiences and social values. For instance, the lion as a symbol of courage, or the fox as a representation of cunning, draws upon centuries of myth, folklore, and societal archetypes that continue to shape meaning today. The **connotative categorization** of these epithets—positive, negative, or neutral—further reveals how language encodes attitudes, emotions, and ideological constructs. Further research could compare these findings with similar uses in other languages to explore universal and culture-specific tendencies.

REFERENCES:

1. Leech, G. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman.
2. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell.
3. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
4. Oxford English Dictionary of Idioms (2020). Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Goddard, A. (2011). *The Language of Metaphors*. Routledge.
7. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold.

UO'K: 81

KONSEPTLARNI O'RGANISHDA USLUBIY YONDASHUVLAR

N.K.Mamatova, tayanch doktorant, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Kognitiv tilshunoslik sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar filologik fanlarning asosiy tarkibiy qismiga aylandi. Biroq kognitiv tilshunoslikda asosiy kategoriyalarni tushunishda sezilarli farqlar mavjud, shu jumladan, uning asosiy mavzusi, kategorik tuzilishi va uslubiy xususiyatlari bo'yicha noaniqlik kuzatiladi. Ushbu holatlar asosiy kognitiv kategoriyalarni, xususan, "konsept" tushunchasini aniqlashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Konsept, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, lingvistik konseptologiya, aksiologik lingvistika.

Аннотация. Современные исследования в области когнитивной лингвистики стали важной составляющей филологических наук. Однако в когнитивной лингвистике существуют значительные различия в понимании основных категорий, включая неоднозначность в отношении ее основного предмета, категориальной структуры и стилистических особенностей. Эти обстоятельства подчеркивают необходимость уточнения основных когнитивных категорий, в частности понятия "концепт".

Ключевые слова: Концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвистическая концептология, аксиологическая лингвистика.

Abstract. Modern research in the field of cognitive linguistics has become a major component of the philological sciences. However, in cognitive linguistics, there are significant differences in the understanding of the main categories, including ambiguity regarding its main subject, categorical structure, and stylistic features. These circumstances emphasize the need to clarify the main cognitive categories, in particular the concept of "concept".

Key words: Concept, cognitive linguistics, cultural linguistics, linguistic conceptology, axiological linguistics.

Kirish. Hozirgi vaqtda "konsept" kognitiv tilshunoslikda eng ko'p ishlatiladigan atamalardan biridir. Biroq uning keng tarqalishidan oldin ilmiy doiralarda noaniq ta'rif va shunga o'xshash

atamalar mavjud bo'lgan. "Konsept" atamasi birinchi marta XX asrning boshlarida paydo bo'lgan va shu vaqtdan beri ilmiy adabiyotlarga mustahkam kirib kelgan.

Hozir kunda ilmiy manbalarni tilshunoslikda tadqiq qilish shuni anglatadiki, konsept tilshunoslikning deyarli hamma sohalarida dolzarb soha sifatida ishlatilmoqda. [1-42]. Kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, lingvistik konseptologiya, aksiologik lingvistika sohalarida hali to'liq o'rganilmagan sohalar jumlasiga kiradi. Juda ko'p tilshunos olimlar ham shu soha ustida turli-tuman tadqiqot ishlarini olib bormoqda. Biroq V.A.Maslova ta'kidlaganidek, "Konsept termini zamonaviy tilshunoslikda mustahkam o'rnatilgan bo'lsa-da, hali ham umumiy qabul qilingan ta'rifga ega emas"[2-34]. M.V.Pimenovanning ta'kidlashicha, "Sohalarning har biri doirasida bu termin turlicha talqin qilinadi, bu esa olimlarning asarlarida mazkur tushunchani har xil talqin qilishga olib keladi"[3-127]. Natijada kognitiv va lingvistik-madaniy konseptlarni farqlash tendensiyasi paydo bo'lgan. Konseptning murakkabligini tushunish uchun tadqiqotchilar mavjud ta'riflarning keng doirasi ortidagi sabablarni o'rganadilar. M.V.Pimenovanning so'zlariga ko'ra, "Konseptni talqin qilish bilan bog'liq noaniqlik ikkita asosiy omilga borib taqaladi: birinchidan, bu turli fanlarda, shu jumladan, tilshunoslikning turli sohalarida qo'llanadigan fanlararo qurilish; ikkinchidan, hodisaning o'ziga xos murakkabligi va ko'p o'lchovlilik"[4-53,54]. Natijada Pimenova "konsept" atamasini talqin qilishda besh xil yondashuvni aniqlaydi: [5-54,57] 1) psixologik yondashuv (S.A.Askoldov-Alekseyev, D.S.Lixachev); 2) mantiqiy yondashuv (N.D.Arutyunova); 3) falsafiy yondashuv (V.V.Kolesov); 4) madaniy yondashuv (Y.V.Kolesov, S.Stepanov); 5) integrativ yondashuv (S.X.Lyapin).

Adabiyotlar tahlili. Y.Y.Proxorov "konsept" atamasini aniqlashda besh xil yondashuvni aniqlaydi: 1) lingvistik-kognitiv hodisa[6-322]; 2) psixolingvistik hodisa [7-177]; 3) mavhum ilmiy tushuncha [8-243]; 4) asosiy madaniyat birligi [9-40]; 5) lingvistik-madaniy fenomen[10-29].

Ushbu yondashuvlarni o'rganayotganda, ular o'rtasida o'xshashlik va farqlar mavjudligi aniq bo'ladi. Umumiy element psixolingvistik va madaniy jihatlarni tan olishdir. M.V.Pimenovanning tasnifi konseptni har tomonlama tushunish uchun zarur bo'lgan falsafiy, mantiqiy va integral yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Biroq ushbu konseptni Y.Y.Proxorov tasnifiga nafaqat lingvistik-madaniy hodisa, balki lingvistik-kognitiv hodisa sifatida kiritish ayniqsa muhim deb hisoblash lozim. Shuning uchun ushbu yondashuvlarga bir-birini to'ldiruvchi deb qarash kerak.

V.I.Karasik O.G.Proxvacheva, Y.V.Zubkov va Y.V.Grabarova bilan bir qatorda turli tadqiqotchilar tomonidan tan olingan ushbu tushunchani anglashga uch xil yondashuvni ajratib ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu yondashuvlar asosiy prinsiplar bilan umumiy xususiyatlarga ega bo'lib, tushunchani keng va tor talqin qilishni o'z ichiga oladi. V.I.Karasik va uning hamkasblari S.A.Askoldov hamda D.S.Lixachevning so'zlariga ko'ra, bu tushunchaga nisbatan juda keng nuqtayi nazarga ega bo'lib, uni individual ongda har qanday ma'no o'rnini bosuvchi sifatida ko'radi. Aksincha, Abelyar tomonidan ishlab chiqilgan va S.G.Vorkachev, T.V.Yevsyukova, V.V.Kolesov, M.V.Pimenova va T.N.Snitko kabi olimlar tomonidan yanada rivojlangan ushbu konsepsiyani tushunish insonning ichki dunyosining eng muhim madaniy ahamiyatga ega kategoriyalarini ajratib turadi. Ushbu talqin Y.S.Stepanov, I.A.Sternin, N.A.Krasavskiy, G.G.Slishkin, E.V.Babayeva va V.I.Karasik asarlarida bayon etilgan nuqtayi nazarlarga chambarchas mos keladi[11-26,27].

Tadqiqot metodologiyasi. V.A.Efremov, shuningdek, zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun muhim bo'lgan "konsept" atamasini talqin qilishning asosiy yondashuvlarini tizimlashtirishga intiladi. U konseptlarning mohiyatini va ularning boshqa hodisalar bilan bog'liqligini o'rganadigan oltita asosiy yondashuvni ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlarga quyidagilar kiradi: 1) kognitiv tadqiqotlar; 2) psixolingvistik; 3) lingvistik yondashuv; 4) lingvofilosofik yondashuv; 5) lingvokulturologik yondashuv; 6) lingvokonseptologiya[12-96].

Tahlil va natijalar. Quyidagi jadvalda ko'pgina olimlar tomonidan konseptning turli talqinlari keltirilganligi berilgan [13-309].

Konsept ta'riflari		
Yondashuv nomi	Yondashuvni ta'kidlagan muallif (ilmiy ishi sanasi bilan)	Olimlarning ismlari
Lingvistik	S.G. Vorkachyov (2002)	

1.1. Keng ma'noda – ma'nolari lingvistik milliy ong tarkibini tashkil etadigan leksemalar.		D.S. Lixachyov
1.2. Tor ma'noda – lingvokulturologik xususiyatlar bilan ajralib turadigan semantik shakllanishlar.		Y.S. Stepanov, V.P. Neroznak
1.3. Milliy mentalitetni tushunish uchun kalit bo'lgan semantik shakllanishlar.		T.N. Snitko, A.M. Kuznetsov
Lingvistik	V.A. Yefremov (2009)	A. Vejbitskaya
Semantik	V.A. Maslova (2005)	N.F. Alefirenko T.V. Buligina A.D. Shmelev
3. Ilmiy tushuncha hajmi bo'yicha	V.I. Karasik va b. (2005)	
3.1. Juda keng tushunish: shaxsiy ongda har qanday ma'noni joylashtirish		S.A. Askoldov, D.S. Lixachyov
3.2. Juda tor tushunish: konseptlar inson ichki dunyosining madaniy ahamiyatga ega kategoriyalari		T.V. Yevsyukova, V.V. Kolesov M. V. Pimenova T. N. Snitko
3.3. Konsept lingvokulturologik o'ziga xoslik nuqtai nazaridan		E.V. Babayeva, V.I. Karasik N.A. Krasavskiy, G.G. Slishkin, Y.S. Stepanov
4. Leksikografik	Y.Shvedova (2005)	L.V. Popova
5. Lingvokognitiv	Y.E. Proxorov (2009)	E.S. Kubryakova
6. Kognitiv tadqiqotlar	V.A. Efremov (2009)	A.P. Bobushkin
7. Psixolingvistika	V.A. Efremov (2009)	A. A. Zalevskaya, R. M. Frumkina
8. Lingvistik-falsafiy	V.A. Efremov (2009)	N.D. Arutyunova
9. Lingvokulturologik	V.A. Efremov (2009)	Y.S. Stepanov, S.G. Vorkachev, V.V. Kolesov, V.A. Maslova S.X. Lyapin, V.N. Teliya, I.A. Sternin, V.I. Karasik
10. Lingokontseptologiya	V.A. Efremov (2009)	S.G. Vorkachev
11. Psixologik	M.V. Pimenova, O.N.Kondratyeva (2011)	S.A.Askoldov-Alekseyev, D.S.Lixachev, M.V.Pimenova O.N.Kondratyeva (2011) N.D.Arutyunova
12. Mantiqiy	M.V. Pimenova, O.N.Kondratyeva (2011)	
13. Falsafiy	M.V. Pimenova, O.N.Kondratyeva (2011)	V.V. Kolesov
14. Kulturologik	M.V. Pimenova, O.N.Kondratyeva (2011)	Y.S. Stepanov
15. Integrativ	M.V. Pimenova, O.N.Kondratyeva (2011)	S.X. Lyapin

Jadval tadqiqotchilar tomonidan konseptni aniqlash uchun qo'llaniladigan yondashuvlarning xilma-xilligi va nomuvofiqligini kuzatish imkonini beradi.

Kognitiv tadqiqotlar boshlanganidan beri konseptlarning tarkibiy tuzilishi va xilma-xilligi aniq edi. Konseptlarning asosiy tarkibiy qismlariga turli xil qarashlar paydo bo'ldi. Masalan, S.G.Vorkachev konseptning etimologik va assotsiativ xususiyatlarini o'z ichiga olgan majoziy hamda mazmunli komponentni, shuningdek, tilning leksikografik tizimidagi rolini belgilaydigan xususiyat va ta'rif tuzilmalarini o'z ichiga olgan konseptual komponentni aniqladi[14-2,7].

Anglashiladiki, “konsept” atamasi turlicha tushuniladi. Ta’riflardan biri konseptni “ichki qatlamning asosiy tomonini ifodalovchi kichikroq fikrlarga bo‘linmaydigan aniq va yaxlit tarkibga ega bo‘lgan mental birlik”[15-256] deb ta’riflaydi. Yana bir nuqtayi nazar konseptni “tashkiliy xususiyatlari haqiqatni turli jihatlarining kombinatsiyasi orqali ifodalashga imkon beradigan kognitiv mental tuzilma”[16-272] sifatida tavsiflaydi. Bundan tashqari konseptga “e’tiqod va bilimlarning kognitiv jihatdan asosiy quyi tizimlarini shakllantiradigan ma’nolar”[17-243] sifatida qaraladi.

Muhokama. “Konsept” tushunchasi kognitiv metaforadan kelib chiqqan bo‘lib, uni “ko‘p o‘lchovli ma’no to‘plami”, “borliqning semantik kvanti” yoki “madaniyat geni” deb ta’riflanadi[18-11]. “Konsept” atamasini aniqlashning ko‘plab usullari mavjud. S.A.Askoldov va D.S.Lixachev tomonidan ko‘rib chiqilgan *psixologik* nuqtayi nazar konseptni almashtirish funksiyasini bajaradigan mental qurilish sifatida tavsiflaydi. So‘zning har bir asosiy leksik ma’nosi ma’noning “algebraik” ifodasi sifatida ifodalanadi. Muayyan so‘z bizning ongimizda uning leksik ta’rifi yoki mantiqiy tushunchasini tashkil etuvchi xususiyatlarning to‘liq to‘plamini keltirib chiqarmaydi. Inson ongi o‘zining barcha murakkabliklarida to‘liq ma’noga ega emas va uni shaxsiy tajribaga asoslangan holda izohlaydi. Ushbu yondashuv assotsiatsiya va semantik siljishlarning boyligini, shuningdek, alohida til egalarining nuqtayi nazariga e’tibor qaratib, til yaratuvchilarning rolini ta’kidlaydi. Bu yondashuv konseptni mental shaxs sifatida o‘rganishga qaratilgan.

Xulosa. Konseptning zamonaviy tadqiqotlari turli yondashuvlarni birlashtirgan integrativ metodologiyadan tobora ko‘proq foydalanmoqda. Ko‘rib chiqilgan yondashuvlar “konsept” atamasining aniq ta’riflarini beradi, konseptlarning bir-biri bilan o‘zaro ta’sirining o‘ziga xos usullarini ta’kidlaydi. Demak, konsept jamiyatning lingvistik dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan nutq, fikr yoki xotira birligi bo‘lib xizmat qiladi. U yuqori darajadagi mavhumlikka va kognitiv darajada ishlaydi, shu jumladan, etimologiya, aksiologik baholash, assotsiatsiya, mavhumlik kabi tushuncha hamda ma’nolarga ega. Oxir-oqibat, bu fikrlash birliklari kognitiv jarayonlarni osonlashtirish uchun zarurdir. Mazkur yondashuvlarning har biri konseptning mohiyatini tushunishga hissa qo‘shadi va ularning kompleks qo‘llanilishi ushbu murakkab mental ta’limni har tomonlama o‘rganishni ta’minlaydi. Bunday holda, aniq tadqiqot usullarini tanlash ma’lum bir tadqiqotning maqsad va vazifalari, shuningdek, o‘rganilayotgan konseptning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanishi kerak.

Konseptni o‘rganishga uslubiy yondashuvlarning xilma-xilligi ushbu hodisaning murakkabligi va ko‘p qirrali ekanligini aks ettiradi. Zamonaviy ilm-fan turli xil yondashuvlarni birlashtirishga intiladi, bu esa inson tili, madaniyati va ongida konseptning tabiati hamda faoliyati to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / – Краснодар. 2002. – С. 142.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / – 2-е изд. – Мн.: Тетра Системс, 2005. – С. 34.
3. Попова Л.В. Подходы к определению концепта // Омский научный вестник. – 2013. №17. – С. 127.
4. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / – Краснодар. 2002. – С. 53-54
5. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение: учебное пособие [Текст] / – М.: Наука, 2011. – 176 с. – С. 54-57.
6. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Наука, 1997. – С. 322.
7. Залевская А.А. Текст и его понимание: Монография / Тверской гос. ун-т. – Тверь: Тверской государственный университет, 2001. – С. 177.
8. Соломоник А. Семиотика и лингвистика. – М.: Молодая гвардия, 1995. – С. 243.
9. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 40.
10. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование // Вестник ВГУ, 2004, №1. – С. 29.
11. Vorkachev S.V. Concept of Happiness in the Russian Language Mind: Experience of Linguocultural Analysis / – Publishing House of KubSTU. – Krasnodar, 2002. – 142 p. – С. 26-27.
12. Ефремов В.А. Теория концепта и концептуальное пространство– Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена. – 2009. – № 104. – С. 96.
13. Попова Л.В. Подходы к определению концепта // Омский научный вестник. – 2013. №17. – С. 309.

14. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Аспекты метакommunikативной деятельности. – В., 2002. – С. 2-7.
15. Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления / – Ростовна-Дону. Ростовское книжное изд., 1967. – С. 256.
16. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. / – СПб.: Питер, 2002. – С. 272.
17. Павиленис Р.И. Язык, смысл, понимание // Язык. Наука. Философия. Логико-методологический и семиологический анализ. – Вильнюс. 1986. – С. 243.
18. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центрконцепта. Вып. 1. Архангельск, 1977. – С. 11.

UO'K 811

TURLI TIZIMLI TILLARDAGI RANG NOMLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

X.Matmuratov, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli madaniyatlar va tillarda ranglarning nomlanishi, ularning inson ruhiyatiga ta'siri haqidagi ilmiy tadqiqotlar keng tahlilga tortilgan hamda olamni idrok qilishda ranglarning naqadar muhim ekanligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Rang, rang nomlari, ruhiyat, madaniy ma'no, konnatatsiya, metafora.

Аннотация. В данной статье подробно проанализированы научные исследования по наименованию цветов в разных культурах и языках, их влиянию на психику человека и показано, насколько важны цвета в восприятии мира.

Ключевые слова: Цвет, названия цветов, психика, культурное значение, коннотация, метафора.

Abstract. This article analyzes in detail scientific research on the naming of colors in different cultures and languages, their influence on the human psyche, and shows how important colors are in the perception of the world.

Key words: Color, color names, psyche, cultural meaning, connotation, metaphor.

Ranglar inson hayoti va madaniyati uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Turli madaniyatlar va tillarda ranglarning nomlanishi va ularning inson ruhiyatiga ta'siri haqidagi ilmiy tadqiqotlar insonning dunyoni qabul qilishida ranglarning naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi. Ushbu maqolada turli tizimli tillarda rang nomlari va ularning inson ruhiyatida aks etishi masalalariga qisman to'xtalinib, misollar orqali tahlil qilishga harakat qildik.

Ranglar tabiatda mavjud bo'lgan yorug'likning to'liq uzunliklari orqali aniqlanadi. Ranglarni qizil, yashil, ko'k kabi asosiy toifalarga bo'lish va bu toifalarni turli tillarda ifodalashi lingvistika fanida muhim mavzulardan biridir.

Turli tillarda rang nomlari nafaqat yorug'likning to'liq uzunliklariga emas, balki madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillarga ham bog'liq. Masalan, ingliz tilida "blue" so'zi aniq ko'k rangni bildirsa, ba'zi Osiyo tillarida bu rang yashil bilan umumiy bir so'z orqali ifodalanadi. B.Berlin ta'kidlaganidek, asosiy rang atamalari boshqa ranglar atamalari guruhiga kiritilmasligi kerak, misol tariqasida, skarlet rangi qizil rangning asosiy shakli hisoblanmaydi[1.258].

Olim Davies Korbettning to'plagan ma'lumotlari universalistlarning pozitsiyasini qo'llab-quvvatlaydigan, ammo mahalliy madaniyat (shu jumladan til) tomonidan modulyatsiya qilinadigan keng universal rang idroki uchun imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Ian Deyvis va Grevill Korbettlar ingliz, rus va setsvana tillarida so'zlashuvchilarni ranglar idroki bo'yicha saralashni amalga oshirishgan. Bu tillarda rang tasviri ART (asosiy rang terminlari) soni va rang toifalari chegaralarining joylashuvi bilan farqlanadi. Xususan, ular yashayotgan hudud, mintaqada ranglar qanday kodlanganligi bilan juda aniq farqlanadi. Masalan, ko'k va yashil rang ifodasini olsak, ingliz tilida ularning ifodasi ikkita asosiy atama - *blue* and *green* bilan, rus tilida uchta asosiy atama - *синий*, *голубой*, *зелёный* bilan ifodalanadi. Setsvana tilida esa bu ranglar ifodasi uchun bitta asosiy atama- *bo-tala* ishlatiladi[2.22].

Ranglar idrokining inson kayfiyati va ruhiy holatiga ta'siri ko'pdan beri psixologlar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Masalan, qizil rang energiya va ehtiros bilan bog'liq bo'lib, insonda aktivlikni oshiradi. Biz yuqorida tahliliga to'xtalgan ko'k rang esa tinchlantiruvchi va salbiy his-tuyg'ularni kamaytiruvchi ta'sirga ega. Turli madaniyatlarda ranglarning psixologik ahamiyati ham o'ziga xos. Masalan, g'arb madaniyatida oq rang tozalikka va mas'umlikka ishora qilsa, sharq madaniyatida bu motam ramzi sifatida qabul qilinadi. Ingliz tilida esa rang nomlari asosiy ranglardan tortib murakkab ifodalargacha keng qamrovlidir. Asosiy ranglar (*red, blue, green, yellow*) ko'p hollarda universal hisoblanadi, ammo ingliz tilida ranglarning boy va xilma-xil nomlanish tizimi mavjud. Masalan, "*azure*" (moviy rangning nozik turi), "*crimson*" (to'q qizil rang) kabi atamalar madaniy meros va tarixiy jarayonlar bilan bog'liq. Ingliz tili rang nomlari madaniy ma'nolar va konnotatsiyalarni ifodalaydi. Masalan, "*green*" faqat rang emas, balki ekologiya, yangilik va umid ramzi sifatida ham ishlatiladi. "*Blue*" esa melanxoliya va qayg'u bilan bog'liq bo'lishi mumkin "*feeling blue*". Shuningdek, rang nomlari ingliz idiomatik iboralarida keng qo'llaniladi, masalan, "*red tape*" (byurokratiya) yoki "*white lie*" (zararsiz yolg'on). Ranglarning ingliz tilidagi madaniy o'ziga xosligi ingliz tilida ranglar ko'pincha milliy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Masalan, "*red*" - qizil rang AQShda vatanparvarlik va jasoratni anglatishi mumkin, shu bilan birga xavf yoki taqiqlash belgisi sifatida ham ishlatiladi, "*white*" esa tozalikka ishora qilgan holda, Yevropa madaniyatida nikoh bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Biz ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi rang nomlarining lingvistik va madaniy xususiyatlari tahlillariga to'xtalar ekanmiz, tahlilni ko'proq ingliz tili materiallariga qaratdik.

Ingliz tilida keng tarqalgan rang nomlari va ulardan hosil qilingan iboralar madaniy kontekstda o'rganiladi. Ingliz tilidagi rang nomlari madaniy va semantik jihatdan boy ma'no qatlamlariga ega. Masalan, "*gold*" (oltin) rangi boylik va muvaffaqiyatni ifodalaydi, "*black*" esa salbiy konnotatsiyalar (xavf, noma'lumlik) bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ranglar ingliz tilidagi idiomatik iboralarining ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, "*green thumb*" (bog'dorchilik qobiliyati), "*red herring*" (chalgituvchi narsa), "*black sheep*" (oiladagi salbiy ta'riflanadigan oila a'zosi) kabi iboralar ranglarning konnotativ ma'nolarini o'zida mujassamlashtiradi.

Rang bilan bog'liq shunday birikmalar borki, ular o'zi mansub bo'lgan hudud va boshqa hududlar uchun ham tushunarli ma'nolarni anglatadi. Masalan, ko'p tillarda yashil rang erkinlikni anglatadi: *green card* - Amerika Qo'shma Shtatlarida ishlash uchun ruxsatnoma, *green channel* - yashil kanal (bojxonada bojsiz o'tish), *to give a green light* - yashil chiroqni yoqish (yashil ko'cha, ya'ni to'siqlar va kechikishlarsiz erkin yo'lni ta'minlash), *to be as green as grass* - yoshlik, soddalik, hayot quvonchi, rus tilida esa *быть ещё слишком зелёным, молодым*, *green horn* - tajribasiz odam, *green party* - yashil partiya, rus tilida *движение Зелёных*.

Qizil rangning to'ldiruvchisi bo'lgan yashil rang tinchlantiruvchi rangdir. Tirik barglarning dominant rangi bo'lish (shuning uchun *green fingers* muvaffaqiyatli bog'bonning yashil barmoqlari yoki *green thumb* yashil bosh barmog'i bor), bu yerda yashil rangdan foydalanishdagi asosiy e'tibor tabiiy muhitni saqlab qolishga qaratadigan siyosiy harakatlar bilan bog'liq va bir nechta ham salbiy, ham ijobiy ma'nolarga ega bo'lib ko'rinadi. Masalan, yashil kamarlar, yashil yo'llar, yashil to'g'ayzorlar, ya'ni shaharlarga tutash yerlar bo'lib, ular yovvoyi o'tlar bilan qoplangan hududlardir. Bu rangning salbiy ma'nosi haqida qadimdan mavjud bo'lgan bir afsona ham bor: qadimgi davrda bir odam bilan o't ustida dumalagan ahloqsiz qizning kiyimi yashil rangga bo'yalgan edi, shuning uchun yashil xalat bokiralikni yo'qligiga ishora edi[3.98]. Ba'zan oq rang odamlarning qo'rquvi, g'azabi yoki hasadi bilan yashil rangga aylanadi. Bizningcha, bizga tanish bo'lgan yashil ko'zli hasadning figurasi Shekspirdan kelib chiqqanga o'xshaydi, chunki uning ko'p asarlarida bu figura haqida jumalar uchraydi[4.38].

"Ey Rabbim, hasaddan ehtiyot bo'l,

Bu axir yashil ko'zli Monster"[5.42].

Yashil rangning salbiy ma'noda ishlatilishiga misollarni ko'plab keltirish mumkin. Tajribasiz yoshlarga nisbatan ham yashil rang ishlatiladi, olma, nok va shaftoli kabi pishmagan mevalar odatda yashil, bemaza deb aytiladi.

Demak, xoh o'zbek tilida bo'lsin, xoh ingliz tilida bo'lsin, rang nomlari madaniy va lingvistik jihatdan boy mazmunga ega bo'lib, ularning semantik tahlili ranglarning til va madaniyatdagi muhim o'rnini ko'rsatishda xizmati beqiyosdir. Shuning uchun ham tilshunos olimlar rangli lug'atni rivojlantirish tendensiyalari haqida gapira boshladilar. Va barcha ilmiy tadqiqotlarda uchta rang toifasining ahamiyati – “yashil”, “sariq” va “ko'k”- eng avvalo, atrofimizdagi voqelikda bu ranglar asos bo'lgan tabiiy ob'ektlar (suv, osmon, er, qum) va o'simliklar rangining ustunligi bilan izohlanadi va qolgan barcha ranglar shu uch rang asosida mavjuddir degan tendensiya ilgari surildi, natijada quyidagi mezonlar yuzga keldi:

Birinchidan, tilshunoslar rang nomlarini tahlilida “asosiy rang nomlari” tushunchasini kiritdilar va shunga mos ravishda rang atamalarini tizim sifatida tavsiflash muammosiga ilmiy nuqtai nazardan yondashish imkonini beradigan tanlash mezonlarini taklif qildilar.

Ikkinchidan, mualliflar rangning, ayniqsa, muhim (fokal) soylarini aniqladilar va ularning “asosiy” rang nomlari bilan aloqasini o'rnatdilar. Ushbu bog'liqlik unchalik aniq bo'lmagan (ko'pgina tadqiqotchilar ingliz tilidagi natijalarni aniq takrorlay olmadilar) va unchalik universal bo'lmagan (bu kamdan-kam tillar uchun to'g'ri kelmaydi) bo'lishiga qaramay, rang nomlarini taqqoslashning boshlang'ich nuqtasi aniqlandi.

Uchinchidan, “asosiy” rang atamalarining rivojlanish evolyusiyasining universal tabiati aniqlandi. Ba'zi tadqiqotchilar allaqachon ayrim pozitsiyalarni rad etishlariga qaramay, Evropa tillarining katta guruhidagi “asosiy” rangli lug'atning rivojlanishidagi o'xshashlik hali ham hayratlanarli va keyingi ilmiy tadqiqotlarni talab qiladi. Shu bilan birga, turli etnik madaniyat vakillari tomonidan dunyoning ranglar turkumidagi farqlar masalasi chuqur o'rganishni talab qiladi. Zamonaviy yevropa tillarida mavjud bo'lgan rang nomlari tizimi ko'p asrlar davomida rivojlandi va ona tilida so'zlashuvchilarning rang tuyg'ulari ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zgarishlarga duch keldi.

Ko'p miqdordagi til materiallarini o'rganish tadqiqotchilarga quyidagi xulosaga kelishga imkon berdi: “Turli xil inson guruhlari, turli davrlardagi turli xalqlar atrofida rang dunyosini turlicha qabul qiladilar”.

Boshqacha qilib aytganda, ekstralingvistik omillarning butun majmuasi ma'lum bir rang soylasining bir vaqtning o'zida faollashishini aniqlaydi, bu nafaqat og'zaki nom oladi, balki jamiyat hayotining muayyan sohalarida (arxitektura, to'qimachilik sanoati) ustuvor o'rinlarni egallay boshlaydi. Inson tajribasi to'plangan sari rivojlanish va rang nomlash tizimlarida boyish sodir bo'ladi. Jahon madaniyati tarixida rang belgilarining rivojlanishi eng jadal sodir bo'lgan bir necha davrlarni ajratish mumkin. Bu jarayonda ilmiy-texnikaviy inqilob va sanoatning keyingi rivojlanishi, xususan, to'quvchilik va bo'yashning ko'plab yangi va shu paytgacha noma'lum bo'lgan rang soylari yaratilgan davr alohida o'rin tutadi. Kompyuter va mobil texnologiyalar davri ham ranglarni belgilashni talab qiladigan bir necha tushunchalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Demak, rang nomlash tizimlari doimo rivojlanishda va bunda, albatta, turli mamlakatlardagi turli madaniyatlarning ustunligi namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press. p-258.
2. Davies, I., & Corbett, G. G. (1997). "A Cross-Cultural Study of Color Naming: Different Languages, Different Worldviews." *Journal of Linguistic Anthropology*, 7(1), p1-22.
3. Longman dictionary of contemporary English. Harlow: Pearson Longman publishing, 2009. p. 98.
4. Vilyam Shekspir. Venetsiyalik savdogar. – Toshkent, “Yangi Asr Avlodi” nashriyoti, 2012. 38-b.
5. Vilyam Shekspir. Otello. Martin nashriyoti, 2016. 42-b.

UO'K: 811.512.133'373.2

FIRDAVSIYNING “SHOHNOMA” DOSTONIDA AFROSIYOB OBRAZI TAQLINI

M.Matquliyeva, PhD, dots., Urganch Ranch universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Firdavsiyning “Shohnoma” dostonida salbiy qahramon sifatida talqin qilingan turkiy xalqlarning qahramoni Afrosiyob, ya'ni Alp Er To'nga haqida tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: doston, obraz, salbiy qahramon, Sharq adabiyoti, Eron podshohlari, Turon podshohlari.

Аннотация. В этой статье приводится анализ героя тюркских народов Афросияба, то есть Альп Эр Тунга, который в эпосе Фирдоуси "Шахнаме" трактуется как отрицательный герой.

Ключевые слова: эпос, образ, отрицательный герой, Восточная литература, короли Ирана, короли Турана.

Abstract. This article provides an analysis of the hero of the Turkic peoples Afrosiyab, that is, Alp Er Tung, who is interpreted as a negative hero in Firdowsi's epic "Shahnameh".

Key words: epic, image, negative hero, Oriental literature, kings of Iran, kings of Turan.

Sharq adabiyoti tarixida chuqur ildiz otgan, o'zining badiiy yetukligi, tarixiy asoslanganligi va g'oyaviy mazmuni bilan ajralib turadigan yirik asarlardan biri bu – Abu al-Qosim Firdavsiyning "Shohnoma" dostoni hisoblanadi. IX–X asrlar oralig'ida yaratilgan ushbu doston Eron xalqi tarixining afsonaviy, tarixiy va qahramonlik davrlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, u nafaqat forstojik adabiyotining eng yirik durdonasi, balki butun Sharq adabiyotining faxri sifatida qaraladi.

"Shohnoma"da ezgulik va yovuzlik, haqiqat va yolg'on, adolat va zulm, jasorat va xiyonat o'rtasidagi murosasiz kurashlar asosiy syujet chizig'ini tashkil etadi. Asarda tasvirlangan ko'plab qahramonlar – Kayumars, Zav, Jamshid, Rustam, Siyovush, Kay Xusrav va boshqalar – o'z davrining timsoli sifatida ko'rsatilgan. Ularga qarshi bo'lgan kuchlar, ayniqsa, Turon yurtining podshosi Afrosiyob obrazi, bu dostonning ideologik qarama-qarshiliklarini yanada teranlashtiradi.

Afrosiyob – "Shohnoma"dagi asosiy salbiy qahramonlardan biridir. U ko'pincha makkor, yovuz, zolim hukmdor sifatida tasvirlangan. Uning Eron ustidan hukmronlik qilishga bo'lgan intilishi, doimiy urushlar, siyosiy hiyla-nayranglar orqali amalga oshgan rejalar hamda oxir-oqibatda o'z avlodi – Kay Xusrav qo'lidan halok bo'lishi Afrosiyob obrazini murakkab, ko'p qirrali personaj sifatida namoyon etadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, Afrosiyobning obrazi faqatgina dushmanlik va zulm timsoli emas, balki insoniy kamchiliklar, taqdirga bo'ysunmaslik, kuch va hokimiyat ortidan quvishning fojiaiy oqibatlarini aks ettiruvchi ramziy timsollardan biri sifatida talqin etiladi. Uning doston davomida o'zgarib borishi, ruhiy iztiroblari va oxir-oqibat tuban inqirozga uchrashi asarda asosiy g'oyaviy mazmunni chuqurroq ochishga xizmat qiladi.

Mazkur ilmiy ishda "Shohnoma" dostonidagi Afrosiyob obrazining badiiy talqini, uning tarixiy va afsonaviy ildizlari, doston syujeti rivojiga ta'siri, shuningdek, uning orqali ifodalangan g'oyaviy-falsafiy qatlamlar keng qamrovda tahlil qilinadi. Ishning asosiy maqsadi – Afrosiyob obrazini doston kontekstida har tomonlama yoritish va u orqali Firdavsiy ilgari surgan yuksak axloqiy-ruhiy g'oyalarni ochib berishdan iborat.

Ishning maqsadi:

Afrosiyob obrazining "Shohnoma"dagi o'rnini, uning xarakteristikasi, faoliyati va taqdirining doston g'oyaviy mazmuniga qanday xizmat qilganini ilmiy asosda tahlil qilish.

Ishning vazifalari:

- Afrosiyob obrazining genealogiyasi va tarixiy ildizlarini aniqlash;
- Obrazning xarakterini, xatti-harakatlarini va ichki ziddiyatlarini yoritish;
- Siyovush fojiasi orqali Afrosiyob obrazining dramatik qirralarini ochish;
- Afrosiyob va Kay Xusrav o'rtasidagi to'qnashuvlarni tahlil qilish;
- Afrosiyob obrazi orqali ifodalangan falsafiy va axloqiy g'oyalarni tahlil qilish.

II. Afrosiyobning genealogiyasi va tarixiy ildizlari

Firdavsiy "Shohnoma" dostonida mavjud afsonaviy rivoyatlar asosida Eron va Turon o'rtasidagi qadimiy dushmanlikni tasvirlab beradi. Bu to'qnashuvning ildizi esa Fereydun podshohning uch o'g'liga – Salim, Tur va Iroj – yerni bo'lib bergan voqeasiga borib taqaladi. Aynan mana shu voqea keyinchalik Eron (Iroj avlodlari) va Turon (Tur avlodlari) o'rtasidagi ko'p asrlik dushmanlikning tarixiy asosini belgilab beradi.

1. Afrosiyobning nasl-nasab va kelib chiqishi

Afrosiyob Pashang ismli Turon podshohining o'g'li sifatida tanilgan. Pashang esa Tur avlodidan, ya'ni Fereydunning o'g'li Turning zurriyotidan hisoblanadi. Shu tariqa, Afrosiyobning Eronliklar bilan qarindoshlik rishtalari mavjud, lekin bu qarindoshlik doston davomida hal qiluvchi rol o'ynamaydi – aksincha, bu yaqinlik dushmanlikni yanada fojiali qiladi.

Afrosiyobning ota tomondan nasab daraxti quyidagicha ko'rsatiladi:

Fereydun → Tur → Zadsham → Pashang → Afrosiyob

Turonliklar orasida Afrosiyob eng qudratli, shijoatli va siyosiy jihatdan eng faol hukmdor sifatida ajralib turadi. Uning kuchi nafaqat jang maydonida, balki diplomatik hiyla-nayranglar, siyosiy o'yinlar orqali ham namoyon bo'ladi.

2. Turon – tarixiy-geografik va afsonaviy makon sifatida

“Shohnoma”da Turon yurtining joylashuvi aniq belgilanmagan, ammo u Eronning shimoli-sharqiy hududlarida joylashgan, Sirdaryo, Amudaryo, Farg'ona vodiysi va hatto Turkiston bilan bog'liq hududlar sifatida talqin qilinadi. Afrosiyob esa bu hududning timsoli, markaziy siyosiy kuchi sifatida e'tirof etilgan.

Tarixiy nuqtayi nazardan, ba'zi tadqiqotchilar Afrosiyob obrazini turkiy xalqlarning qadimgi boshliqlari yoki sarkardalariga qiyoslaydi. Ayrim manbalarda Afrosiyobni skiflar, saklar yoki boshqa ko'chmanchi turkiy-etnik guruhlariga mansub yetakchi sifatida ko'rish mumkin.

3. Afrosiyob obrazi – tarixiy shaxsga asoslanganmi?

Afrosiyob to'liq afsonaviy obraz bo'lib qolmagan. Uning ismi tarixiy yozuvlarda ham uchraydi. Masalan, qadimgi yunon, xitoy va arab manbalarida Eron va Movarounnahr (ya'ni Turon) o'rtasidagi qadimiy ziddiyatlar tilga olinadi. Shu bois, ayrim tadqiqotchilar Afrosiyob obrazini tarixda bo'lgan real sarkardalarning yodgorligiga aylangan deb baholashadi. Shuningdek, u ayrim manbalarda “Frasiyav”, “Frangrasiyav” nomlari bilan ham tilga olinadi. Bu haqida keyingi tadqiqotlarimizda tahlillarimizni keltirib o'tamiz.

4. Genealogiyaning dostoniy maqsadi

Firdavsiy uchun Afrosiyobning genealogiyasi faqat shajarani ko'rsatish vositasi emas, balki dostoniy g'oyaviy mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. U orqali doston o'z o'quvchisiga quyidagi fikrni yetkazmoqchi bo'ladi: ajdodlar qilgan zulm va xatolar avlodlar hayotiga ham ta'sir qiladi. Tur va Iroj o'rtasidagi nizo, Afrosiyob va Eron qahramonlari o'rtasidagi dushmanlik orqali davom etadi. Bu esa tarixiy adolat va qasos motivini mustahkamlaydi.

III. Afrosiyob obrazi: xarakter va xarakteristikalar

“Shohnoma” dostonida Afrosiyob obrazining yaratilishi – Firdavsiyning ulkan badiiy salohiyatidan dalolat beradi. U oddiy yovuz hukmdor emas – balki o'ziga xos fikrlovchi, kuchli iroda sohibi, siyosiy va harbiy jihatdan yetuk shaxs sifatida gavdalanadi. Afrosiyob doston davomida turli holatlarda namoyon bo'lib, o'zining murakkab psixologik holatlari, ba'zan o'zgaruvchan tabiati bilan qiziq obrazlardan biriga aylanadi.

1. Harbiy sarkarda va siyosatchi sifatida

Afrosiyob birinchi navbatda – jang maydonida yengilmas, qo'shin boshqarishda mohir, oldindan strategik reja tuzishga qodir harbiy sarkarda sifatida tasvirlanadi. U bir necha marotaba Eron ustiga yurish uyushtiradi, ayrim paytlarda muvaffaqiyatga ham erishadi. Ammo uning har bir harakati faqat kuch bilan emas, balki makkorona siyosat orqali amalga oshiriladi.

Masalan, Siyovushni o'z huzuriga chorlab, unga hurmat ko'rsatgan ko'rinishda bo'lsa-da, keyinchalik unga nisbatan xiyonat qiladi. Bu holat Afrosiyobning siyosiy ikkiyuzlamachiligini, yaqinlarini ham qurbon qilishga tayyorligini namoyon etadi.

2. Tashqi kuchli, ichki zaif obraz

Afrosiyob tashqi ko'rinishda kuchli, qat'iyatli, hokimiyatparast hukmdor bo'lsa-da, uning ichki dunyosida qo'rquv, gumon, xavotir va noaniqlik hukm suradi. Ayniqsa, u o'z qizi Farangisdan tug'ilgan Kay Xusrav haqida eshitgach, ichki vahima uni tark etmaydi. Chunki bu bolaning kelajakda uning halokatiga sabab bo'lishi haqidagi bashorat uni ruhiy jihatdan sindiradi.

Afrosiyob qanchalik kuchli bo'lmasin, u o'z taqdirini o'zgartirishga ojiz. Bu jihat bilan u yunon tragediyalaridagi fojiaiy qahramonlarga o'xshaydi: o'z qilmishlari oqibatida halokat sari

borayotganini anglab turgan bo'lsa-da, to'xtay olmaydi. Uning fojiasi ham aynan mana shu: kuchli hukmdor, ammo zaif inson.

3. Oilaviy munosabatlar orqali ochiladigan obraz

Afrosiyobning Farangis bilan bo'lgan munosabatlari uning murakkab xarakterini yanada chuqurlashtiradi. Bir tomondan u qiziga g'amxo'rlik qilgandek, uni Eron shahzodasi Siyovushga uzatadi. Boshqa tomondan, siyosiy xavf sezgach, o'z kuyovini shafqatsizlarcha qatl ettiradi. Bu ikkiyuzlamalik – Afrosiyobning eng salbiy, lekin eng insoniy jihatlarini aks ettiradi: kuch, hokimiyat va xavfsizlik ehtiyoji uni eng yaqin odamlarga ham shubha bilan qarashga majbur qiladi.

4. Afrosiyob – ramziy obraz sifatida

Afrosiyob shunchaki Turon hukmdori emas, balki ko'plab qadimiy urf-odatlar, siyosiy zulm, shaxsiy manfaat ustuvorligi kabi salbiy ijtimoiy hodisalarning timsolidir. U adolatga emas, qudratga tayangan jamiyatning o'zgaruvchan va halokatli tabiati haqida ogohlantiruvchi ramziy figuraga aylanadi. Shu bilan birga, Afrosiyob obrazida inson tabiatining qarama-qarshiliklari, ziddiyatlari ham ochiladi: kuch va qo'rquv, sevgi va shubha, g'urur va ikkilanish.

IV. Siyovush fojiasi: Afrosiyob obrazini ochuvchi markaziy voqea

“Shohnoma” dostonining eng ta'sirli va fojiali sahifalaridan biri bu – **Siyovush** taqdiri bilan bog'liq voqealardir. Ushbu voqea nafaqat Siyovushning, balki Afrosiyobning ham obrazini ochishda muhim ahamiyatga ega. Siyovush fojiasi Afrosiyobning haqiqiy qiyofasini, ya'ni uning siyosiy makkorligi, vijdon azobi va halokat sari yetaklovchi harakatlarini to'liq ochib beradi.

1. Siyovush – Eronlik shahzoda va adolat timsoli

Siyovush Kay Kavosning o'g'li bo'lib, yoshligidan ezgu axloq, sabr-toqat, adolat va halollik bilan ajralib turadi. O'z onasi tomonidan aybsiz bo'lsa-da, Eron saroyidagi tuhmatlar natijasida u yurtidan chiqishga majbur bo'ladi va Turon tomon yo'l oladi. Bu voqea dostonning etnik va siyosiy chegaralardan ustun bo'lgan insoniy qadriyatlarni ilgari surishini ko'rsatadi.

2. Afrosiyob Siyovushni qanday kutib oladi?

Afrosiyob Siyovushni Turonda juda samimiy kutib oladi. Unga katta hurmat ko'rsatadi, uni qabul qiladi, qizi Farangisni unga turmushga beradi va hatto o'z merosxo'ri sifatida e'tirof etishga tayyor bo'ladi. Bu holatda Afrosiyob farosatli, kechirimli, siyosiy kelajakni o'ylagan, o'ziga raqib bo'lishi mumkin bo'lgan shahzodani yondashuv orqali yengmoqchi bo'lgan rahbar sifatida ko'rinadi.

3. Afrosiyobning siyosiy qo'rquvi va burilishi

Ammo vaqt o'tishi bilan Afrosiyobning ichki qo'rquvi va shubhalari ortib boradi. Uning atrofidagi maslahatchilar, ayniqsa, ularning orasida mavjud bo'lgan siyosiy fitnachilar Siyovushni xavfli raqib sifatida ko'rsatadi. Afrosiyobning ruhiy zaifligi, o'z oilasiga ham ishonmasligi, uni o'zining eng katta jinoyatiga – Siyovushni qatl ettirishga olib keladi.

Bu qaror Afrosiyobning fojiaiy mohiyatini ochib beradi: u o'z qo'li bilan o'z halokatining poydevorini qo'yadi. Siyovush – kelishuv, do'stlik, tinchlik timsoli bo'lgan shaxsni yo'q qilish orqali Afrosiyob o'z davlatining va o'z hayotining barbod bo'lishiga sababchi bo'ladi.

4. Siyovush o'limining oqibatlari

Siyovush o'limidan so'ng Turonda notinchlik boshlanadi. Ko'pchilik Afrosiyobning bu qarorini adolatsiz, vaxshiyona harakat deb biladi. Farangis – Afrosiyobning qizi – otasidan butkul yuz o'giradi va Siyovushdan tug'ilgan o'g'li Kay Xusravni Eron sari olib ketadi. Bu esa dostonning keyingi sahifalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi: **Kay Xusrav – Afrosiyobning nabirasi – bobosidan qasos oladi.**

5. Siyovush fojiasining badiiy va g'oyaviy yuki

Bu voqea orqali Firdavsiy insoniy qadriyatlar – halollik, sabr, adolat – qanchalik muhimligini ta'kidlaydi. Afrosiyobning xatti-harakatlari esa kuchga, shubha va makrga tayanish qanday halokatga olib borishini ko'rsatadi. Siyovushning fojiali o'limi Afrosiyobning eng katta siyosiy va axloqiy inqirozi sifatida baholanadi. Bu orqali Firdavsiy o'quvchini chuqur o'ygacha chorlaydi: yovuzlik hech qachon abadiy bo'la olmaydi.

V. Afrosiyob va Kay Kavos, Kay Xusrav o'rtasidagi ziddiyatlar

“Shohnoma” dostonining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bu Eron va Turon o'rtasidagi to'xtovsiz kurashlardir. Ushbu ziddiyatlar asosan Afrosiyob va Eron shohlari, ayniqsa

Kay Kavos va uning nabirasi **Kay Xusrav** o'rtasidagi qarama-qarshiliklar orqali ochiladi. Bu kurashlar nafaqat siyosiy, balki axloqiy, falsafiy va ma'naviy darajada ham kechadi.

1. Afrosiyob va Kay Kavos: hokimiyat uchun kurash

Afrosiyob dastlab Eron podshosi Kay Kavos bilan to'g'ridan-to'g'ri siyosiy va harbiy to'qnashuvlarga kirishadi. U Eron ustidan hukmronlik qilishni orzu qiladi va bu maqsadga erishish uchun turli yo'llarni tanlaydi – bevosita urush, fitna, hiyla-nayrang, hattoki qarindoshlik aloqalarini ham siyosiy vosita sifatida ishlatadi.

Kay Kavos esa o'z davlatchiligini saqlab qolish va Turon zulmiga qarshi kurashish tarafdori bo'lib chiqadi. U harbiy kuchdan tashqari, donishmandlar va bahodirlar – Rustam, Gudarz, Tus kabi qahramonlarga tayanadi. Bu ikki yetakchining qarama-qarshiligi ikki tamaddun – Eron madaniyati va Turon ko'chmanchi dunyoqarashining ziddiyatiga aylanadi.

2. Afrosiyob va Kay Xusrav: fojiali qasos

Siyovushning fojiali o'limidan keyin uning o'g'li Kay Xusrav Eron tarafga o'tadi. U nafaqat siyosiy merosxo'r, balki ma'naviy qasos oluvchi sifatida voyaga yetadi. Farangis uni yovuz bobosiga qarshi o'stiradi. Kay Xusrav ruhiy jihatdan yetuk, dono, sabrli, ammo qat'iyatli shoh sifatida tasvirlanadi.

Afrosiyob esa Kay Xusravning yetilishidan qo'rqadi. Chunki bashoratga ko'ra, bu bola Afrosiyobning halokiga sababchi bo'lishi kerak edi. Kay Xusrav ulg'ayganida, u butunlay harbiy yurish boshlaydi va bobosining taxtini larzaga soladi.

3. Ularning to'qnashuvi – ikki avlod qarama-qarshiligi

Afrosiyob va Kay Xusrav o'rtasidagi ziddiyat oddiy siyosiy kurash emas – bu ikki avlod, ikki tarixiy yo'nalish, ikki dunyoqarashning to'qnashuvi sifatida talqin qilinadi. Afrosiyob – o'tgan asrlar zo'ravonligining timsoli bo'lsa, Kay Xusrav – yangi, adolatga asoslangan tamaddunning timsolidir.

Firdavsiy bu yerda o'quvchiga muhim g'oyani yetkazadi: har qanday yovuzlik, zolimlik va zo'ravonlik, oxir-oqibat, o'zining halokatiga yetaklaydi. Kay Xusrav bobosini faqat urush bilan emas, balki ichki ziyosi, ruhiy pokligi bilan yengadi.

4. Afrosiyobning mag'lubiyati va o'limi

Afrosiyob dostonning so'nggi sahifalarida yengiladi. U qochadi, g'orlarga, changalzor va cho'llarga yashirinadi. Lekin qismat uni baribir topadi. Kay Xusravning sodiq odamlari uni qo'lga oladi va u halok bo'ladi. Bu voqea – dostonning eng katta qasos motivlaridan biridir.

Afrosiyobning o'limi – bu faqat bir shohning o'limi emas, balki zulm, fitna, shubha, va vahima bilan yashagan butun bir mafkuraning yemirilishidir. Bu orqali Firdavsiy yovuzlik ustidan ezgulikning g'alabasini ramziy tarzda ifodalaydi.

VI. Afrosiyobning ramziy va falsafiy ma'nosi

Firdavsiy "Shohnoma" dostonini shunchaki tarixiy-epik asar sifatida yaratmagan. U o'z asarida chuqur axloqiy, falsafiy va ijtimoiy g'oyalarni ilgari suradi. Ayniqsa, Afrosiyob obrazida u faqatgina salbiy qahramonni emas, balki inson tabiatidagi kuch, shon-shuhrat, hokimiyatga intilish, shubha va zulmga moyillik kabi xususiyatlarni umumlashtiradi. Shu sababli, Afrosiyob obraziga doston kontekstida ramziy yondashuv zarur.

1. Afrosiyob – zulm va qo'rquv ramzi

Afrosiyob o'z kuchi, qo'shini va taxti bilan faxrlanadi. Biroq, uning butun hayoti davomida boshidan kechirgan asosiy hissiyot – bu **qo'rquv** va **shubha** bo'ladi. U hamisha xavf kutadi, do'stlariga ishonmaydi, hatto o'z oilasiga shubha bilan qaraydi. Bu holat uni o'z harakatlarida tobora tajovuzkor va zolim bo'lishga undaydi. Demak, Afrosiyob shaxsiy ichki zaiflik va qo'rquv tufayli zulm yo'lga kirgan odamning ramziy timsolidir.

2. Afrosiyob – o'z taqdirini anglamagan inson obrazi

Doston davomida Afrosiyobga bir necha marotaba bashoratlar aytiladi – u Kay Xusravdan qasos olinishini biladi. Biroq u bu taqdirni o'zgartirish o'rniga unga qarshi boradi, shuning natijasida o'z qismatini tezlashtiradi. Firdavsiy bu orqali inson o'z xatolaridan saboq olmasa, takror va takror o'sha xatoga duch kelishini ko'rsatadi. Afrosiyob – bu o'z qismatini tan olmaydigan, o'z xatolarini inkor etadigan odam obrazidir.

3. Afrosiyob – yovuzlikning abadiy emasligini isbotlovchi qahramon

Afrosiyob dastlab kuchli va qudratli ko'rinadi. U bir necha marta Eron ustidan g'alaba ham qozonadi. Ammo bu g'alabalar vaqtinchalik bo'ladi. Oxir-oqibatda adolatli kuchlar – Kay Xusrav va uning yondosh qahramonlari – ustun keladi. Bu orqali Firdavsiy yovuzlik abadiy emasligini, uni faqat sabr, donishmandlik va adolat yengishini ta'kidlaydi. Afrosiyobning hayoti – yovuzlik orqali yutuq keltirish mumkin, ammo bu yutuq mustahkam bo'lmaydi, degan xulosa uchun asos bo'ladi.

4. Afrosiyob – o'z vaqtining siyosiy mafkurasi ramzi

Turon va Eron o'rtasidagi ziddiyatlar faqat shaxsiy emas, balki ijtimoiy va madaniy mohiyatga ega. Afrosiyob – kuchga tayanadigan siyosiy tizimning timsolidir. U qo'shin, tahdid, hiyla bilan davlat boshqaradi. Bunday tizim esa barqaror bo'la olmaydi. Firdavsiy bu orqali adolatga tayanmagan siyosiy tuzumlar muqarrar inqirozga yuz tutishini badiiy vositalar bilan ifodalaydi.

5. Afrosiyob va fojia tushunchasi

Afrosiyobning butun hayoti fojiali. U o'zi uchun ham, atrofidagilar uchun ham fojiaviy oqibatlarga sabab bo'ladi. Siyovushning o'ldirilishi, qizi Farangis bilan bog'liq dramalar, nabirasi Kay Xusrav orqali halokatga uchrashi – bularning barchasi uning fojiali taqdiridan darak beradi. Bu jihatdan Afrosiyob obrazini yunon tragediyalaridagi qahramonlarga qiyoslash mumkin: u o'z xatolarini anglab turadi, ammo ularni to'g'rilay olmaydi. Firdavsiy shu orqali insonni o'z tanlovlari uchun mas'uliyatga tortadi.

VII. Xulosa

Afrosiyob obrazi – bu “Shohnoma” dostonidagi eng murakkab va fojiali personajlardan biridir. U nafaqat Turonning hukmdori, balki inson tabiatining qarama-qarshi tomonlarini aks ettirgan ramziy figura sifatida yaratilgan. Firdavsiyning Afrosiyobni yaratishdagi asosiy maqsadi shundaki, u nafaqat tarixiy bir shaxs sifatida, balki yovuzlik, zulm, shubha, qo'rquv va o'z qismatiga nisbatan mas'uliyatsizlik kabi insoniy zaifliklarning ramzi sifatida aks etadi. Bu obraz orqali Firdavsiyning asarida inson ruhining ichki konfliktlari, axloqiy zaifliklar va ularning hayotdagi oqibatlari haqida chuqur fikrlar ilgari suriladi.

Afrosiyobning siyosiy faoliyati, o'z davlatini himoya qilish, qudratga intilish kabi harakatlari boshqacha bo'lsa-da, uning ichki dunyosidagi zaifliklar uning nihoyatdagi fojiasiga sabab bo'ladi. U doimiy ravishda o'z hukmronligini mustahkamlashga harakat qiladi, lekin har doim o'z taqdirini o'zgartirishga qodir emas. Firdavsiyning bu orqali anglatmoqchi bo'lgan g'oyasi shundaki, zulm, yovuzlik va qo'rquv orqali qurilgan har qanday davlat vaqt o'tishi bilan inqirozga yuz tutadi.

Afrosiyobning o'limi, uning barqarorlikka qodir bo'lmagan hokimiyati va adolatli kuchlarning g'alabasi orqali, “Shohnoma” dostonida yovuzlikka qarshi ezgulikning doimiy ravishda ustun kelishini ko'rsatadi. Kay Xusravning Afrosiyob ustidan g'alabasi va Eron davlatining qayta tiklanishi – Firdavsiyning “yovuzlik abadiy bo'lmaydi” degan asosiy g'oyasini isbotlovchi voqealar sifatida aks etadi.

Shuningdek, **Siyovush fojiasi** ham Afrosiyobning shaxsiyatiga ta'sir qilgan markaziy voqea sifatida uning tarixiy va badiiy jihatdan qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Siyovushning o'limi va uning ortidan kelgan g'alaba, Afrosiyobning shaxsiy zaifliklarini yanada oshiradi va uni o'z taqdiriga qarshi kurashishda yanada bechora holga soladi. Siyovushning o'limi, uning o'g'li Kay Xusravning qasos olish va Eronni tiklash orqali erishgan yengilishi – bu o'z navbatida Firdavsiyning “Adolat va ezgulikning g'alabasi” degan g'oyasini mustahkamlaydi.

Afrosiyobning **ramziy** va **falsafiy ma'nosi** dostonning umumiy g'oyasiga xizmat qiladi. U yovuzlikning va zulmning nihoyatdagi barham topishini, insonlarning ichki zaifliklaridan qanday qilib mas'uliyatli ravishda xulosa qilish lozimligini ko'rsatadi. Afrosiyobning fojiali o'limi orqali Firdavsiyning ta'kidlashni istagan boshqa bir muhim jihati – insonning o'z ichki zaifliklarini inkor etishi uning so'nggi yo'qolishiga olib keladi. O'zining taqdiriga qarshi kurashgan Afrosiyob, oxir-oqibat, zulm, qo'rquv va shubhalarning mag'lubi bo'ladi.

Shohnoma dostonining g'oyaviy va badiiy boyligi, uning asosiy obrazlari, shuningdek, Afrosiyobning tasvirida keltirilgan o'ta murakkab insoniy fazilatlar va zaifliklar bu asarni o'zbek va jahon adabiyotida o'rni beqiyos badiiy meros sifatida saqlab kelmoqda. Firdavsiyning Afrosiyob orqali ilgari surgan g'oyalar, uning axloqiy va falsafiy qarashlari o'quvchining ongida chuqur iz qoldiradi va ko'plab zamonaviy muammolarni ham yoritishga qodir.

TILSHUNOSLIK VA LINGVISTIKA: TURKUMLAR VA NAZARIY TIL**N.R. Maxmudova, PhD, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona****Sh.D. Xusainova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikning nazariy asoslari, uning turli yondoshuvlari va metodologiyalari o'rganilgan. Tadqiqot obyekti lingvistik nazariyalar, strukturalizm, generativizm, funksionalizm, kognitivizm, pragmatika va sotsiolingvistikaning tilshunoslikka qo'llanilishi, ularning tilni tushunishga bo'lgan ta'siri bo'lib, til o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratish ta'kidlangan. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tilshunoslik metodlari tilni yanada samarali o'rganishga, tilning ijtimoiy, madaniy va kognitiv jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maqolada lingvistik metodlarning rivojlanishi va ularning tilni o'rganishdagi ahamiyati muhokama qilingan. Shuningdek, yangi texnologiyalar va yondoshuvlar tilshunoslikni amaliy va ilmiy jihatdan boyitishga yordam berishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Lingvistikada, nazariy tilshunoslik, strukturalizm, generativizm, funksionalizm, kognitivizm, pragmatika, sotsiolingvistika, tilshunoslik metodlari, tilni o'rganish, tilning ijtimoiy jihatlarini, tilshunoslik texnologiyalari.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические основы лингвистики, различные подходы и методологии. Объектом исследования являются лингвистические теории, структурализм, генеративизм, функционализм, когнитивизм, прагматика и социолингвистика, а также их применение в лингвистике и влияние на понимание языка. Отмечается важность создания новых возможностей в изучении языка. В заключение подчеркивается, что современные методы лингвистики способствуют более эффективному изучению языка, лучшему пониманию его социальных, культурных и когнитивных аспектов. В статье обсуждается развитие лингвистических методов и их значение в изучении языка. Также подчеркивается, что новые технологии и подходы способствуют обогащению лингвистики как с практической, так и с научной точек зрения.

Ключевые слова: В лингвистике, теоретическая лингвистика, структурализм, генеративизм, функционализм, когнитивизм, прагматика, социолингвистика, лингвистические методы, изучение языка, социальные аспекты языка, технологии в лингвистике.

Abstract. This article explores the theoretical foundations of linguistics, along with its various approaches and methodologies. The object of study includes linguistic theories such as structuralism, generativism, functionalism, cognitivism, pragmatics, and sociolinguistics, as well as their application in understanding language. The paper emphasizes the creation of new opportunities in language learning. In conclusion, it is noted that modern linguistic methods facilitate more effective language acquisition and provide deeper insight into the social, cultural, and cognitive aspects of language. The article discusses the evolution of linguistic methods and their significance in language study, also highlighting how new technologies and approaches contribute to enriching linguistics both practically and scientifically.

Key words: In linguistics, theoretical linguistics, structuralism, generativism, functionalism, cognitivism, pragmatics, sociolinguistics, linguistic methods, language learning, social aspects of language, linguistic technologies.

Kirish. Tilshunoslik va lingvistika insoniyatning eng muhim ilmiy sohalaridan biri bo'lib, tilni o'rganish orqali uning strukturasini, ishlash prinsiplari va jamiyatdagi rolini tushunishga qaratilgan. Til — nafaqat ma'lumot almashish vositasi, balki madaniyat, tarix, dunyoqarash va odamlar o'rtasidagi aloqani tashkil etuvchi asosiy unsurdur. Shu sababli, tilshunoslik va lingvistika ilmiy tadqiqotlar sohasida alohida o'rin tutadi.

Tilshunoslik, yoki lingvistika, tilni tabiiy fenomen sifatida o'rganadi. Bu soha inson tilining strukturaviy jihatlarini, uning rivojlanishini, tilning ijtimoiy va madaniy o'zgarishini hamda lingvistik tizimlarning o'zaro aloqalarini tahlil qiladi. Lingvistika ko'plab kichik sohalarga

bo'linadi, har biri tilning muayyan jihatini o'rganadi, masalan, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va pragmatika. Bu bo'limlar tilshunoslikning nazariy asoslarini yaratadi va uning amaliy qo'llanilishini ta'minlaydi.

Metodologiya. Tilshunoslik va lingvistika sohalarida ilmiy izlanishlarni amalga oshirish uchun turli metodologik yondoshuvlar va tadqiqot usullari qo'llaniladi. Metodologiya — bu ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'ladigan yondoshuvlar, usullar va prinsiplar tizimidir. Lingvistik tadqiqotlar, asosan, tilning tabiati va strukturasi aniqlashga, uning funksiyalarini tahlil qilishga va tilshunoslik sohasidagi yangi nazariyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Lingvistikaning metodologiyasi ikki asosiy yo'nalishda rivojlanadi: empirik va nazariy metodlar. Empirik metodlar til hodisalarini bevosita kuzatish va tajriba asosida to'plangan ma'lumotlarga tayanadi. Nazariy metodlar esa tilning asosiy prinsiplarini va qonuniyatlarini tushunishga qaratilgan bo'lib, ko'pincha matematik yoki logik tahlilni o'z ichiga oladi. Har ikki metodologiya qo'llanilishi lingvistik tadqiqotning samarasini oshiradi va yangi bilimlar olishga imkon yaratadi.

1. *Fonologiya* — bu tilning tovush tizimini o'rganadigan bo'limdir. Fonologiya, tilning tovush tizimi, tovushlarning o'zaro aloqalari va ularning ma'noga ta'siri bilan shug'ullanadi. Tovushlarning qanday tashkil topishi, ularning tizimlari va talaffuzdagi farqlar fonologiya asosiy tadqiqot obyektlaridir. Masalan, ingliz tilida [p] va [b] tovushlari, lotin tilidagi [v] va [w] tovushlarining o'zaro aloqalari fonologiya tahlilining asosiy qismi hisoblanadi.

2. *Morfologiya* — so'zning tarkibi, uning qurilishi va qo'llanilishidagi o'zgarishlarni o'rganadigan tilshunoslik turkumidir. Morfologiya so'zlarning ildizlarini, affikslarini va ularning o'zaro aloqalarini tahlil qiladi. Masalan, "kitob" so'zining morfologik tahlili uning ildizini va qo'shimchalarini ko'rsatadi, bu tilning struktura jihatidan qanday ishlashini tushunishga yordam beradi.

3. *Sintaksis* — bu so'zlarni va so'z guruhlarini qanday qilib grammatik jihatdan bog'lashni o'rganadigan soha. Sintaksisning asosiy vazifasi — tilning grammatik tuzilishini, jumlar va ularning qismlari o'rtasidagi aloqalarni aniqlashdir. Masalan, ingliz tilidagi "The cat chased the mouse" jumlasida so'zlar o'rtasidagi sintaktik munosabatlar tahlil qilinadi.

4. *Semantika* — bu tilning ma'no jihatlarini o'rganadigan soha. Semantika tilni o'rganishda so'zlarning ma'nolari, ularning kontekstga bog'liqligi va semantik jarayonlarni tahlil qiladi. Masalan, "yog'ingarchilik" so'zi turli kontekstlarda turlicha ma'nolarni ifodalashi mumkin.

1. **Strukturizm.** Strukturizm, lingvistikada tilni to'liq tizim sifatida ko'rib chiqishga asoslangan yondoshuvdir. Strukturistlar tilni tushunishda tilning tarkibiy qismlarining o'zaro aloqalariga e'tibor qaratadilar. Bu yondoshuv tilni qismlarining funksional jihatidan o'rganishga, ya'ni so'zlar, sintaktik tuzilmalar va semantik birliklarning o'zaro bog'liqligiga asoslanadi.

2. **Generativizm.** Generativizm, yoki generativ til nazariyasi, Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan bo'lib, tilni inson miya tomonidan yaratiladigan til tizimi sifatida tushunadi. Chomskyning fikriga ko'ra, insonlar tilni tabiatan o'rganishga qodir bo'lib, tilni yaratish uchun ichki bir struktura mavjud. U tilni tabiiy til o'rganish qobiliyati asosida tushuntiradi va tilning grammatika qoidalarini tizimli ravishda ifodalaydi.

4. **Kognitivizm.** Kognitivizm tilni inson ongining mahsuli sifatida tushunadi. Bu yondoshuvga ko'ra, til — inson ongining shakllanishi va uning tashqi dunyo bilan munosabatida muhim rol o'ynaydi. Kognitiv til nazariyasining asoschilari, masalan tilni nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki insonning fikr yuritish va dunyoni tushunish usuli sifatida ko'radilar.

Natijalar.

1. *Strukturalizmning Ta'siri.* Strukturalistik yondoshuv tilni to'liq tizim sifatida ko'rish va uning tuzilishini tahlil qilishga asoslangan bo'lib, tilni aniq va izchil usullar yordamida tushunishga imkon beradi. Bu yondoshuvda tilning tizimli xususiyatlari, ya'ni grammatik va semantik birliklarning o'zaro bog'liqligi keng o'rganiladi

2. *Generativizm va Universal Grammatik.* Generativizmning asosiy natijasi sifatida, tilni insonning tabiiy qobiliyati sifatida ko'rish va unga xos ichki grammatik tuzilmalarini aniqlash

mumkin. Noam Chomsky tomonidan ishlab chiqilgan universal grammatika kontseptsiyasi barcha tillarda mavjud bo'lgan umumiy qoidalarni aniqlashga yordam beradi.

3. *Funksionalizm va Kommunikatsiya*. Funksionalizm tilning ijtimoiy va kommunikativ aspektlariga qaratilgan yondoshuv bo'lib, tilning shaklidan ko'ra uning qanday ishlashini o'rganishga yordam beradi. Tilning muloqot vositasi sifatida samarali ishlashi, uning o'zgarish jihatlaridan ko'ra ko'proq uning kommunikativ funksiyalariga asoslanadi.

4. *Kognitivizm va Tilning Inson Onligi Bilan Bog'liqligi*. Kognitiv lingvistikada til inson ongining mahsuli sifatida o'rganiladi. Bu yondoshuvga ko'ra, til faqat tashqi dunyo bilan bog'lanib qolmay, balki insonning fikr yuritish va tasavvurlari bilan ham chambarchas bog'liq. Natijada, tilning semantikasi va grammatikasi insonga xos tafakkur va tasavvurlar bilan bog'liq ekanligi ko'rsatilgan.

5. *Sotsiolingvistika va Tilning Jamiyatdagi Roli*. Sotsiolingvistik tadqiqotlar, tilni ijtimoiy omillar nuqtai nazaridan o'rganishga qaratilgan. Natijada, til va jamiyatning o'zaro aloqalari, tilning ijtimoiy roli, jins, yosh va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi farqlar aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sossyur, F. de. Kurs umumiy tilshunoslik. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2000. – 312 b.
2. Chomsky N. The Minimalist Program. Cambridge, MA: MIT Press, 1995. – 230 b.
3. Karimov S. Lingvistik pragmatika va tilshunoslik. Toshkent: Sharq, 2019. – 320 b.
4. Tursunov X. Til va muloqot. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 2018. – 276 b.
5. Ibragimov M. Tilshunoslikda yangi yondoshuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 189 b.
6. Xo'jaeva M. Lingvistik tadqiqotlarda metodologik yondoshuvlar. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. – 301 b.
7. Shodmonov J. Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar. Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 211 b.
8. Rahimov U. Tilshunoslikda ijtimoiy aspektlar. Toshkent: Akademnashr, 2021. – 235 b.
9. Mirzaeva F. Lingvistikada kognitiv yondoshuv. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020. –

258 b.

UO'K 82.0

ABDULLA QODIRIY HAJVIYOTIDA TAG MA'NONING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

S.I.Mehmonova, magistrant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Maqsad anglashilmagan bo'lsa so'zimizning shirasi keying aravada.

Abdulla Qodiriy

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Qodiriy hajviyotining pragmatik xususiyatlari va ularning leksik - semantik tomonlariga alohida e'tibor berilgan. Yozuvchining hikoyalarida ko'plab uchraydigan tagma'no va uning turlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pragmatika, yumor, satira, hajviya, tagma'no, fonopragmatika, stilopragmatika.

Аннотация. В статье особое внимание уделяется прагматическим особенностям юмора Абдулли Кадыри и их лексико-семантическим аспектам. Автор рассматривает распространённые метафоры и их типы в своих рассказах.

Ключевые слова: прагматика, юмор, сатира, смелость, метафора, фонопрагматика, стилопрагматика.

Abstract. The article pays special attention to the pragmatic features of Abdulla Qodiriy's life and their lexical and semantic aspects, and discusses the many metaphors and their types found in the writer's stories.

Keywords: pragmatics, humor, satire, courag, phonopragmatic allegory, metaphoric allegory, stylopragmatic.

Har bir millat hayotida va uning taqdirida - bu dunyoda yashashga haqli yoki haqsiz ekanligi hal bo'ladigan burulish nuqtasi bo'ladi. Ma'lum bir xalq orasidagi dunyo tamadduni rivojini his etadigan kuchlarning-vatanparvarlarning sa'y-harakati bu yo'lda asosiy o'rinni egallaydi. Shunday yetuk siymolardan biri Abdulla Qodiriydir. Uning buyuk iste'dod bilan yo'g'rilgan asarlari mana shunday millatparvar o'zbekning dard-u hasratlari va orzu-umidlarining tirik aksi bo'lib dunyoga keldiki, oqibat, butun bir xalqni uyg'otdi. O'zbek adabiyoti -nihoyatda baxtli adabiyot. Qodiriy hech narsadan cho'chimaydi. Chunki Vatanning, el-yurtning sha'ni adib uchun jonidan azizroq edi. Uning

hajviy merosi shunchaki kimlardir tanqid qilish emas, balki jiddiy realistik tasvirdan sururli dialoglarga, jiddiy suhbatlardan yumoristik ko'rinishlarga bemaol o'ta oladi. Bu tovlanishlar ulkan iste'dodning kamyob fazilatlaridandir. [1]Yozuvchining so'z ishlatish va obrazlar yaratish san'ati, ijodiy prinsipi, xalqi va iste'dodi oldidagi mas'uliyati,yozmoqchi bo'lgan mavzuni o'rganishdagi qat'iyiligi har bir qalamkash uchun dasturilamal bo'lmog'i lozim. Quyida uning hajviy asarlari asosida matnning pragmatik tavsifiga yuzlanamiz.

Adabiyotlar tahlili. Hammamizga ma'lumki, tilshunoslik sohasida hali o'rganilmagan, o'rganilishi talab etilayotgan ishlar talaygina. Ushbu sohada faoliyat olib borayotgan juda ko'plab olimlar bu boradagi muammolar ustida ish olib borishmoqda va aytarli natijalarga erishildi. Matnning implikatur birliklari tarkibiga kiruvchi tagma'no tilshunoslikning barcha sohalarida ham o'rganilgan emas, albatta. Biz o'rganmoqchi bo'lgan Abdulla Qodiriy hajviyotida tagma'no hodisasi ham hali o'rganilmagan masalalardan biridir. O'zbek tilshunosligida o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab til birliklarini pragmatik xususiyatlarini o'rganishga qiziqish kuchaydi.[2] Ayniqsa, gap tadqiqi yuzasidan olib borilgan ishlarda presuppozitsiya va tagma'no hodisalariga e'tibor kuchaydi. Lingvopragmatik tadqiqotlar ichida matn pragmatikasi masalasi tilshunoslar e'tiborini jalb qilib kelmoqda. Hozirgi davr tilshunosligi til sathi birliklarining kontekst, nutq vaziyati, til egalarining tashqi olam haqidagi umumiy bilimlari va til ko'nikmalari kabi omillar bilan bog'liq tarzda yuzaga chiquvchi bevosita kuzatishda berilmagan ichki imkoniyatlarini o'rganishga e'tibor qaratilmoqda. Taraqqiy etib borayotgan o'zbek tilshunosligida ham o'tgan asrdan boshlab pragmatik tadqiqotlarga qo'l urildi va bu yo'nalishda N.Mahmudov, A.Nurmonov, M.Hakimov, U.Rahimov, D.Lutfullayeva, Sh.Safarova, M.Haynazarova, H.Negmatov, N.Vohidova, G.Toirova, Z.Burxonovlarning pragmatikaga doir tadqiqotlari yuzaga keldi. [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Abdulla Qodiriy ijodini kuzatish jarayonida juda ko'plab tadqiqot metodlariga tayanildi. Masalan, kuzatish, eksperiment, tahlil va sintez, abstraksiyalash, intertekstual tahlil metodlaridan o'rinli foydalanildi. Kuzatish metodi asosida har bir detallar to'planib tahlil qilindi va ularning g'oyaviy qamrovligiga e'tibor qaratildi. Kishilar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarning yuzaga chiqishi verbal hamda noverbal ifodalarning qo'llanilishi bilan amalga oshiriladi. Kommunikatsiya jarayonida eksperiment metodi faol qo'llaniladi. So'zlovchi va tinglovchi munosabatlarining shartnomaviy bayoni oshkora va yashirin mazmundan iborat bo'lib, ular ifodalanish darajasiga ko'ra biri ikkinchisidan keskin farq qiladi. Axborotning oshkora shakli ifodaning har qanday ko'rinishida mavjud bo'lib, u ko'pincha nutq predmeti xususidagi oddiy propozitsiyani tashkil qiladi va bu oshkora mazmun deb yuritiladi. Axborotning yashirin shakli esa ana shu oshkora bayon tarkibiga joylashtiriladi. Bu yashirin mazmun deb qaraladi. [2] Fikrni oshkora bayon qilish yoki uni tagma'no asosida berishning nima ahamiyati bor? Fikrlarimizni tinglovchiga ta'sir etishi va uni tushunishi uchun bizga tagma'noni qo'llash qay darajada muhim? kabi savollarga qisman bo'lsa-da javob topamiz.

Tahlil va natijalar. Hajv haqida gapirganda yurtimiz hikoyanavis, qissanavis yozuvchilarimizdan eng buyuklari Abdulla Qahhor, Abdulla Qodiriydek buyuk shaxslar ko'z oldimizda gavdalanadi. Chunki ular so'zning sehrini va bu sehr orqali insonlar qalbini larzaga keltiruvchi, titratuvchi jumalarning kulollaridir. To'g'ri bundaylar ko'p ammo, hajvchilar qo'l bilan sanoqli. Abdulla Qodiriy ijodida juda ko'plab kichik hajvlarga boy hikoyalarni uchratamiz. Ulardan hammamizga uchun ma'lum va mashhurlari: "Toshpo'lad tajang nima deydi", "Kalvak Maxzumning xotira daftaridan", "Birinchil may", "Nima qayoqqa ketadir", "Po'skallasi", "Tavakkaltu Alolloh" ni degan er: na talqon-u, na qalqonning g'amin yer", "Xususiy maktublardan", "Dardi yo'q- kessak, ishqiy yo'q- eshshak" va h.

"Men o'zining asarlariga o'xshamagan yozuvchini ko'rmaganman"— degan edi ajoyib shoirlarimizdan Usmon Azim. Darhaqiqat, Abdulla Qodiriy o'zining hajv borasidagi yuksak mahorati uni naqadar mazmundor asarlarini yaralishiga sababchi bo'ldi.

Ayniqsa metaforik tagma'noning juda ko'plab o'rinlarda qo'llanilganini guvohi bo'lishimiz mumkin. Masalan:

Do'st-dushman maktubidan bir necha nusxa:

“... *Oyog‘ingga qarab yur!*...Kechagi gazetda haqimda aljiganingni bu galcha bola chaqang hurmatiga kechirdim. Yo‘qsa, bitta kallakesarga zakaz berilgan edi...Imzo...”

Metaforik tagma‘noning ushbu ko‘rinishi “*Oyog‘ingga qarab yur*” propozitsiyasi ta‘sirida “har bir ishni qilishda, har bir gapni gapirishda, uni gazetaga chiqarib ommaga taqdim etishda ehtiyot bo‘l” mazmunidan iboratdir.

Metaforik tagma‘no ko‘rinishlarida bayon qilinayotgan propotsional akt o‘xshatish mazmunidan iborat bo‘ladi va ana o‘sha o‘xshatish kuchlilik belgisi asosida yuzaga chiqib, bunda so‘zlovchi maqsadi aks etadi. Masalan:

–*Hay aka! Vaqting bo‘lsa gapimga biroz quloq ber! Qalay, o‘zing tantimisan? Agar tanti bo‘lsang, sanga bir gapim bor. Po‘skallasini aytsam, san o‘zing yo‘qsan emas, saning xalqing bila turib suvga... shunaqa qiladilar-da. Yo‘q-yo‘q hovliqma, berdisini aytquncha kishini belangi qilib qo‘yma, tag‘in!* [1] Yuqoridagi metaforik jumlada “gapimga biroz, quloq ber” ya‘ni eshitib, eshitmasdan xulosa chiqarmang. Sabr bilan tinglang va bu bilan nima demoqchiligimni anglaysan demoqchi. Keyingi misra “*kishini belangi qilib qo‘yma, tag‘in!*” gapining tagma‘nosida fikrni to‘liq tushuntirmaguncha shoshilma, e‘tiborli bo‘l va kut mazmunidagi fikrlar mavjud.

Yozuvchining bu hikoyalari hajman kichik bo‘lsa-da, unda juda katta mazmun yotadi. Chunki har bir aytilgan nutq u xoh ichki, xoh tashqi bo‘lsin tinglovchiga ta‘sir etmay qo‘ymaydi. Masalan:

Agar qo‘ni-qo‘shnilarning ko‘z olaytirishlaridan qo‘rqmay, doirani kengaytiribroq yuborsaq, bu baytdan butun Sharqni ham nasibador qila olamiz. Ammo boshqalarg‘a yo‘l-yo‘riq yo‘qdur. [1] “Tavakkaltu Alolloh” ni degan er: na talqon-u, na qalqonning g‘amin yer” – deb nomlangan kichik hikoyasi xalqning, jamiyatdagi insonlarning ma‘naviy qiyofasi va buning natijasida insonlar hayotining ijobiy tomonga o‘zgarmayotgani aks ettirilgan. Chunki ancha yillar davomida ham ma‘naviy, ham moddiy qashshoqlik oqibatida maorif, sanoat, qishloq xo‘jaligida juda ko‘plab muammolar mavjud edi. Muallif esa bularni o‘z ko‘zlari bilan ko‘rgan va hattoki ular ichida yashagan edi.

Ya‘na shu o‘rinda: Toshmat akamizning *burunlaridan ip taqilg‘an bo‘lsa ham hamon tavakkaltu Aloolloh... Bas, bu bir juft bayt har jihatdan ham biznikidir, bizning ila aljipsu va la bilimdir.* [1] Ushbu jumla orqali erkak kishi ayoliga nisbatan burnidan ip o‘tkazmoq iborasi qo‘llaniladi, ya‘ni mazmunan aslidan o‘zgargan. Ammo gapda bu fikr ayolga yoki erkakka nisbatan emas aksincha, jamiyat qonun-qoidalariga nisbatan aytilgan. Xalqning xohishi emas, davlatning, tuzumning aytgani aytgan, degani degan edi. A.Qodiriy hajviyotida qariyb saksondan ortiq katta-kichik hajviyalar o‘z mavzui, janri jihatidan bir-birini to‘ldirib, o‘zbek milliy hajviyasi zaminini yaratgan. Uning munaqqid, beayov, hajvchi ham bo‘lganligi uning 1923-1926 - yillari yozgan maqola, feleton va hajviyalardan bilish mumkin. [3] Zero, adibning “Kalvak Maxzumning xotira daftaridan” yoki “Toshpo‘lad tajang nima deydi?” qissalar ruhida, xarakterlar nutqi, va muomalasida mashhur Afandi latifalari, xalq kitoblari, turmush-tarzi singib ketgan. Ularda juda ko‘plab nutqiy aktlarni, individual xususiy, stilopragmatik, metaforik, fonopragmatik tagma‘nolarni uchratishimiz mumkin. Masalan:

Kiyimlar qisqarib, sochlar uzaydi, erkaklar xotun, xotunlar erkak qiyofatiga kirdilar. Barchadan aql ketdi, hamma gumroh; *borar yo‘lidan, qilar ishidan adashdi, ulamog‘a hurmat, yoshlarga shafqat, o‘g‘lonlarga muhabbat yo‘q!* *Bas, bularning barchasi oxir zamon alomati bo‘lmay, nima bo‘lsun?!* Bu matnda tagma‘noning fonopragmatik turini uchratishimiz mumkin. Tagma‘noning bunday ko‘rinishi so‘zlovchining talaffuz ohangi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ya‘ni jamiyatdagi xunuk holatlarga chiday olmay o‘ziga o‘zi baland ovozda gapiradi. So‘zlovchi bunda matn talaffuziga alohida urg‘u berishi bilan tinglovchiga “*nima uchun shunday ahvolga kelib qoldik, o‘zimdanda ko‘raymi, o‘zgadanmi?*” tarzidagi tagma‘no yashiring.

– *Aztoydil bo‘ldingmi yoki shunchaki zamonasozliqmi?* – dedim.

– *Hazillashmang, taqsir!*

– *Uyalma, Abjal, bu vaqtda tiriklik toshdan qattiq, bolachaqaqning tashvishi kishini qaysi ko‘ylarga solmaydir...* – dedim.

Tagma‘noning bunday ko‘rinishi so‘zlovchining individual uslubi bilan bog‘liq bo‘ladi. Tinglovchi boshqa propotsional shakl orqali aynan so‘zlovchi nazarda tutgan axborot ko‘rinishini

ifodalash uning individual uslubiy mahorati asosiga quriladi. Bu matndagi tinglovchi nutqiga xos “–*Hazillashmang, taqsir!*” jumlasini andishalik va o'zgalarga bo'lgan xurmat aktlari stilopragmatik tagma'no deb yuritiladi.

Oh! — dedim, bu kofir musulmonlarning boshiga nimalar solmadi, — dedim. —Qul o'lmay, rizqi kamimas, domla, bu mahalla bo'lmay nari mahalla, yettining oshi bo'lmay yigirmaniki!— dedi. Kulishkan bo'ldi.

Xulosa o'rnida shularni ayta olishimiz mumkin, Abdulla Qodiriy hajviyot orqali kimlardir tanqid qilish yoki ularni ustidan kulish emas aksincha, yurtimizning komil, yurtga aylanishini istadi. Uning ijodini har qancha va har tomonlama o'rganmaylik unda cheksiz bir ummonni ko'ra olamiz. Yaratilgan har bir asar bu bir hayot. Ana o'sha yaxshi va yomon hayot ichida ozmi, ko'pmi yashadi, undan nafratlandi payti kelganda esa shukr keltirdi. Biz o'rganganlar esa dengizdan bir tomchi edi xolos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Qodiriy. (“Jadid adabiyoti namoyondalari”). “Zabardast media”, 2022.
2. Abdurahmonov.Sh. Kulgi qo'zg'atuvchi lisoniy vositalar. Avtoref. 1998.
3. Hakimov.M, Gaziyeva Maftuna. Pragmalingvistika asoslari.Toshkent. 2022.
4. Knox.N. The word “irony and its context. - Durham.1996.
5. Mamajonov.A. Tekst lingvistikasi.Toshkent, 1989.
6. Qur'onov.D, Mamajonov.Z, Sheraliyeva.M. Adabiyotshunoslik lug'ati. — Toshkent, 2003.
7. Rahimov.U. O'zbek tilida yuklamalar pressuppozitsiyasi. Filol.fan.nom.diss.avtoreferat. Samarqand,1994.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 2-tom. 2006.
9. Internet saytlari.

UO'K 81-23

O'ZBEK TILI TERMINOSISTEMASIGA XOS UMUMIY QONUNIYATLAR

G.Mirxanova, dots., PhD, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Har qanday tildagi terminlarning semantik tahlili tushuncha tahlili kabi dolzarb bo'lib, mazkur maqolada terminlarning kelib chiqishiga ko'ra tasniflanishi ham ularning semantik jihatlarini ochib berishga xizmat qilishi haqida so'z boradi. Terminlardagi polisemiya, sinonimiya, dubletlik, ma'no darajalanishi kabilar misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: semantika, leksik sath, sinonim, antonim, graduonimiya, semantik tahlil.

Аннотация. Семантический анализ терминов в любом языке так же актуален, как и концептуальный анализ, и в этой статье обсуждается, как классификация терминов по их происхождению может также способствовать выявлению их семантических аспектов. Приведены примеры полисемии, синонимии, двойственности и иерархии значений терминов.

Ключевые слова: семантика, лексический уровень, синоним, антоним, градуонимия, семантический анализ.

Abstract. Semantic analysis of terms in any language is as relevant as conceptual analysis, and this article discusses how classifying terms according to their origin can also serve to reveal their semantic aspects. Examples of polysemy, synonymy, doubleness, and hierarchy of meaning in terms are illustrated.

Key words: semantics, lexical level, synonym, antonym, graduonymy, semantic analysis.

Kirish. Leksik sathdagi har bir ma'no guruhi tizimli ravishda tadqiq qilinishi bir necha sabablarga ko'ra dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xususan, leksemalarni muayyan ma'no guruhlariga umumlashtirish, shu guruh tarkibidagi elementlarning semantik xususiyatlari, ko'lam va o'zaro ma'no munosabatlarini aniqlashtirish so'zlarni qo'llash, til korpuslarida ularni semantik razmetka qilish uchun nazariy dasturulamalar bo'lib xizmat qiladi. Tildagi terminlarning semantik tahlilini tushuncha tahlilidan alohida tasavvur qilib bo'lmaydi. Zotan, termin muayyan tushuncha mohiyatini aks ettiradi. Bu haqida “ilmiy tushuncha terminga muvofiq bo'ladi, ilmiy terminning mazmuni ba'zan tushuncha bilan hamohanglashib ketadi” degan fikr mavjud. Shu bilan birga, umumiste'mol so'zlari olamning umumiy, barcha uchun birdek tushunarli lisoniy kartinasi tarkibiga kirsa, terminlar xususi, muayyan guruh doirasida qo'llanadigan va anglashiladigan leksik birliklardir.

Materiallar. Terminni yakka holda o'rganish u haqida to'laqonli, batafsil bilimni shakllantirmagani bois uni o'z atrofidagi boshqa terminlar, muayyan fan yoki sohaning terminosistemi doirasida tahlil qilish kerak.

Ko'pincha, terminlarni turli fan va sohalarga bo'lish semantik tasnifning eng maqbul usuli sifatida ko'zdan kechiriladi. Biroq ushbu leksik birliklar tasnifining yana boshqa usullari mavjud. Masalan, terminlarni kelib chiqishiga ko'ra tasniflash ham ularning semantik jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Natija. Ma'lumki, terminlar sof terminologik xarakterga ega bo'lishi yoki umumiste'mol leksikasidan "terminlashgan" bo'lishi mumkin. Sof terminlar ma'nosi ko'p hollarda bir sema bilan cheklansa-da, ular orasida ham polisemiya holati kuzatiladi. Umumiste'mol leksikasidan kirib kelgan terminlarda polisemiya bo'lishi esa muqarrar bir aksioma. Ya'ni har qanday umumiste'mol so'zdan terminga aylangan leksema ma'no tarkibida o'sha umumiste'mol semasi va terminologik semasi mavjud. Leksik birliklarni dastlab sof termin va umumiste'mol leksikasidan o'tgan terminlar turiga tasniflab olish orqali ma'no tarkibini batafsil tahlil qilish mumkin. Dastlab sof terminologiya hisoblangan leksemalarning O'TILdagi talqiniga e'tibor qaratamiz:

AVANGARD (fr. *Avant-garde* – oldindagi qo'riqchi) 1. Harbiy yurishlarda asosiy kuchlarni qo'riqlash uchun oldinda boruvchi askariy qism. 2. Biror xalq, sinf yoki ijtimoiy guruhning ilg'or qismi.

Ushbu termin fransuzcha ikki so'z birikuvidan hosil bo'lgan – *oldindagi qo'riqchi* mazmunidagi ikki so'z terminning asos ma'nosiga ishora qilmoqda. Ikkinchi ma'no esa aynan shu harbiy semaga muqoyasa, o'xshatma sifatida shakllangan. Aynan ikkinchi ma'no avangardizm va avangardist kabi terminlar hosil bo'lishiga sababchidir. Bu terminlar mazmuni esa harbiy semadan ancha yiroqlab ketgan. Dastlabki sema harbiy sohaga oid, ushbu terminning "yetakchi" degan mohiyati ikkinchi ma'no tarkibida ham saqlanib qolgan va umuman olganda "ijtimoiy yetakchi" mazmunini kasb etgan. Ushbu so'z o'zagidan hosil bo'lgan so'z shakl «O'zbek tilining izohli lug'ati»da alohida lug'at maqolada talqin qilinadi:

AVANGARDIZM (fr. *Avant-gardisme* – ilg'orlik) 20-asr san'at va adabiyotida realistik bo'lmagan (hatto reallik oqimga zid) oqimlarning umumiy nomi. Uning tarafdorlari adabiyot va san'atning avvaldan mavjud an'alarini tan olmay, uni tubdan yangilashni, uning tasviriy va shakliy imkoniyatlarini kengaytirishni maqsad qilib qo'ygan, shunga ko'ra, hatto realizmni ham rad etganlar.

Bu misol izohi dastlabkisidan farqli, tavsifiy ya'ni ensiklopedik xarakter kasb etgan. Shuningdek, ushbu termin o'zak "*avangard*" leksemasidan mazmunan ham farq qiladi. Bir tomondan, san'at sohasidagi realizmni inkor etish bu sohada yangilik yaratishga intilishni yetakchilik sifatida anglash mumkin. Biroq yetakchi semasi bu misolda asosiy ahamiyatini yo'qotib, "*o'zgachalik*" ma'nosiga o'rin bergan deyish mumkin. Bu misoldan anglashiladiki, muayyan termin turli sohalar kontekstida qo'llanar ekan, unda semantik siljish, ma'no o'zgarishi kuzatiladi.

Muhokama. Umuman olganda, terminologiya semantikasini tahlil qilishda yirik izohli lug'atlar va sohalarning maxsus lug'atlariga tayanish bir necha sabablarga ko'ra munosib tanlov bo'ladi. Aynan mana shu manbalar tahlili natijasida terminlar orasidagi dubletlik, omonimlik, zid ma'nolilik kabi munosabatlar, shuningdek, termin ma'no tarkibidagi polisemiya, ma'no qavatlanishi kabi hodisalar yuzaga chiqadi. Ushbu munosabatlar va hodisalarning batafsil analizi va illyustrativ dalillanishi vositasida o'zbek tili terminosistemasiga xos umumiy qonuniyatlar yuzaga chiqadi, terminlarning ma'no tarkibi haqida umumiy xulosalar shakllantirish imkoni tug'iladi, turli sohalar terminologiyasi orasidagi semantik tafovut va o'xshashliklar masalasi oydinlashadi.

Sinonimiya. Bir qarashda terminlar orasida sinonimiya bo'lmasligi joiz. Ya'ni bir termin bir tushunchani ifodalaydi, agar bir tushunchani ifodalovchi ikki muqobil termin mavjud bo'lsa, bu fan-texnologiyadagi aniqlik, standartlik tamoyillariga putur yetkazadi. Shunga qaramasdan, ma'nodosh terminlar mavjud, leksik birliklar orasidagi sinonimiya munosabatini turlicha tasniflash mumkin.

Xususan, B.Golovin hamda R.Kobrin terminlar sinonimiyasi masalasiga to'xtalib, bu munosabatni uch turga tasniflaydi.

1. **Dublet terminlar** – terminlar ma'nosining aynan bir-birini takrorlashi asosan o'zlashma va o'z qatlam leksikasi doirasida kuzatiladi. Ushbu terminlar o'zaro to'liq ma'nodosh, bir-birining o'rnini bosishi mumkin: *lingvistika – tilshunoslik, lingvokulturologiya – lingvomadaniyatshunoslik, energiya – quvvat, epos – doston, konsul – elchi, elektorat – saylovchilar, sistema – tizim* va hokazo. Garchi bu leksemalar mazmunan o'zaro to'liq mutanosib bo'lsa ham, mustaqillik yillarida milliy til qo'llanishini ommalashtirish sa'y-harakatlari natijasida terminlarning aynan o'zbek tilidagi muqobilini qo'llashga e'tibor berilmoqda.

2. **Sintaktik sinonimlar** – bunday terminlar so'z va so'z birikmasi: *audit – moliyaviy faoliyat tekshiruvi, operatsiya – jarrohlik amaliyoti*; so'z birikmasi – so'z birikmasi shaklida o'zaro ma'nodosh bo'lishi mumkin: *yuk poyezdi – yuk tashuvchi poyezd, masofadan boshqaruv – masofaviy boshqaruv, davlat imtihoni – kirish imtihoni*.

3. **Izohli sinonimiya** – bunda bir terminning izohli muqobili mavjud bo'lib, amalda aynan qisqa termin so'z ko'proq qo'llanadi. Izohli muqobil esa asosan darslik va o'quv qo'llanmalarda uchraydi: *pult – masofaviy boshqaruv uskunasi, kvartal – yil choragi (chorak qism)*.

Kobrin va Golovindan farqli o'laroq, biz sinonimlarni aynan shakliy belgisiga ko'ra tasniflashni taklif etamiz. Bunday tasnif quyidagi ko'rinishda bo'lishi lozim:

Leksema – leksema	Leksema – so'z birikmasi	So'z birikmasi – so'z birikmasi
<i>Fraza – ibora</i>	<i>operatsiya – jarrohlik amaliyoti</i>	<i>yuk poyezdi – yuk tashuvchi poyezd</i>
<i>Sufiks – qo'shimcha</i>	<i>audit – moliyaviy faoliyat tekshiruvi</i>	<i>masofadan boshqaruv – masofaviy boshqaruv</i>
<i>Paradigma – maydon</i>	<i>kvartal – yil choragi</i>	<i>Kasallik varaqasi – kasallik tarixi</i>
<i>Fonema – tovush</i>	<i>Tipologiya – qiyosiy tilshunoslik</i>	<i>Yer osti boyliklar – qazilma boyliklar</i>

Birinchi guruhdan bir so'zning boshqa bir so'z shaklidagi variantdoshi o'rin oladi. Leksik sinonimiya aksariyat hollarda o'zlashma so'z va o'z qatlamga oid terminlar orasida kuzatiladi. Leksema va so'z birikmasi orasidagi sinonimiya ma'no izohi asosida yuz beradi, ikki so'z birikmasi orasidagi ma'nodoshlikda semantik mutanosiblik va shakliy farq kuzatiladi. Bir qarashda ikki leksema orasidagi ma'nodoshlik o'zlashma so'z va uning tarjima varianti bo'lgani uchun sinonimiyaga o'xshamaydi. Shuningdek, uchinchi tur sinonimiyani sof ma'nodoshlik deb atab bo'lmaydi, sababi farq faqat so'z birikmasi konstruksiyasida kuzatiladi. Biroq, terminolog Grinevning ta'kidlashicha, «leksemalar birgina harfda farqlansa ham, alohida mustaqil terminga aylanadi. Bunday farqqa ega bo'lgan leksemalar bir tushunchani atashga xizmat qiladi. Shu sababdan ular mutlaq sinonimning barcha belgilariga ega deyish mumkin». Shuningdek, tilimizda yuqorida sanab o'tilgan terminlarning har biri qo'llanilganligi sababli ularni ma'nodosh deyishimiz mumkin. Ilmiy texnik matnlarda o'zlashma terminlar ham, ularning o'zbekcha muqobili ham birdek voqelanadi. Leksikografik manbalarda esa tarjima muqobili yoki deskriptiv so'z birikmasidan termin ma'nosini izohlashda foydalaniladi.

Bundan tashqari, o'zbek tilida terminlarning stilistik farqli ma'nodoshlari ham kuzatiladi. Ya'ni ikki leksema mazmun-mohiyatiga ko'ra bir-birining ma'nodoshi, biroq bir leksemada terminga xos uslubiy neytrallik, boshqasida esa badiiy nutqqa xoslik mavjud. Masalan: *magnit – ohanrabo, sharq – kunchiqar, g'arb – kunbotar, universitet – oliygoh, dorilfunun, konstitutsiya – qomus* va hokazo. Biroq bunday sinonimiyani sof terminologik ma'nodoshlik deyish noo'rin. Bu holatni termin va umumiste'mol leksikasi orasidagi ma'nodoshlik deb tavsiflash maqsadga muvofiq. Aynan uslubiy bo'yoqdorlik ushbu ma'nodosh birliklarni stilistik jihatdan neytral bo'lgan ilmiy-texnik matn kontekstida ishlatishga imkon bermaydi.

Ma'no darajalanishi. Terminologiya maydonida ma'nodoshlikka yaqin va ayni paytda undan farqli yana bir semantik munosabat kuzatiladi. Bu munosabat ma'no darajalanishi, ma'no tarkibidagi belgining ortib yoki kamayib borishiga ko'ra tartiblanuvchi graduonimik qatorda namoyon bo'ladi. Graduonimik qatorni universal terminlar misolida kuzatamiz:

Troposfera → stratosfera → mezosfera → termosfera → ekzosfera

Ushbu terminlar qatori fazo sathlarining ketma-ketligi, ya'ni yer sathiga nisbatan masofasi ortib borishiga ko'ra tartiblanadi. Umuman olganda, ilmiy bilish izchil tartibga, hodisalarni eng kichik elementdan eng yirik birlikka qarata tartiblash asosida rivojlangan. Shunday ekan, graduonimik

munosabatlar turli soha terminologiyasida eng ko'p uchraydigan aloqalardan biri bo'ladi: *millimetr* → *santimetr* → *metr* → *kilometr*; *atom* → *molekula* → *hujayra*; *milligram* → *gram* → *kilogram* → *sentner* → *tonna*; *arxey* → *proterozoy* → *paleozoy* → *mezozoy* → *kaynozoy* kabi daraja qatorlaridagi terminlar o'lchov birligining ortib borishi, obyekt hajmining ortishi, tarixiy davr ketma-ketligi asosida tartiblangan.

Xulosa. O'zbek tilidagi terminlarni, shu jumladan tilga fors va arab tillaridan kirib kelgan universal hisoblanmaydigan terminlarni ham shu tamoyil asosida daraja qatorida tartiblash mumkin: *soat* → *kun* → *hafta* → *oy* → *fasl* → *chorak* → *yil*. Ushbu leksemalar umumiste'molda faol qo'llanishi bilan birga vaqt kesimlarini anglatuvchi terminlar ham. Ular orasidagi ma'no darajalanishi aynan shu vaqt kesimining ortib borishiga ko'ra tartiblanadi. *Misra* → *bayt/fard* → *qit'a* → *ruboiy* → *g'azal* daraja qatori esa she'riy matn hajmining ortib borishiga ko'ra tuzilgan, ushbu leksemalar sof terminologik xarakterga ega. Til birliklarini atovchi terminlarni ham aynan hajmning ortib borishiga ko'ra tartiblash mumkin: *tovush* → *bo'g'in* → *so'z* → *so'z birikmasi* → *gap* → *matn*; *Lug'at birligi* → *lug'at maqola* → *lug'at*. Ushbu terminlar nafaqat hajmning ortib borishi, balki mazmun yiriklashishini ham namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Головин Б, Кобрин Р. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие для филолог. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
2. Гринев С. Введение в терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
3. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. Toshkent, 2019, 144 b.
4. Jumabayeva J. O'zbek va ingliz tillarida leksik graduonimiya: Filol. fan. dokt. diss. – Toshkent, 2016.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2022.
6. Orifjonova Sh. O'zbek tilida leksik graduonimiya: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – T., 1996;
7. Худайберганава Д. Лингвокультуроология терминларининг қисқача изоҳли луғати. Тошкент, Турон замин зиё, 2015.

UDK 808.3

STRUCTURAL ANALYSIS OF HOUSEHOLD LEXICS

D.I. Mirzayeva, PhD, associate professor, Fergana State University, Fergana

T.R. Yunusova, master's degree student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz tilidagi kundalik lug'atning eng xarakterli xususiyatlari va xususiyatlarini tahlil qilishdir. Kundalik hayotda ishlatiladigan buyumlar, oshxona anjomlari, hayvonlar va qushlarning nomlariga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqot sohasiga marosimlar, odatlar va urf-odatlar bilan bog'liq leksik birliklar ham kiradi. Bundan tashqari, tadqiqot ko'rib chiqilayotgan bo'linmalarining tarkibiy xususiyatlarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: *lug'at*, *til*, *ijtimoiy tabaqalanish*, *vaqtinchalik omillar*, *muloqot*, *jarayon*, *til qatlamlari*, *madaniyat*.

Аннотация. Целью настоящей статьи является анализ наиболее характерных черт и характеристик бытовой лексики в английском языке. Особое внимание было уделено названиям предметов, используемых в повседневной жизни, кухонной утвари, животных и птиц. В сферу исследования также входят лексические единицы, относящиеся к церемониям, привычкам и традициям. Кроме того, в исследовании рассматриваются структурные особенности рассматриваемых подразделений.

Ключевые слова: *лексика*, *язык*, *социальная дифференциация*, *временные факторы*, *коммуникация*, *процесс*, *слои языка*, *культура*.

Abstract. The purpose of this article is to analyze the most characteristic features and characteristics of everyday vocabulary in the English language. Special attention was paid to the names of objects used in everyday life, kitchen utensils, animals and birds. The scope of the study also includes lexical units related to ceremonies, habits and traditions. In addition, the study examines the structural features of the units under consideration.

Key words: *vocabulary*, *language*, *social differentiation*, *temporal factors*, *communication*, *process*, *layers of the language*, *culture*.

When we talk about the vocabulary of everyday life, we mean the total number of words used to denote the realities that have entered people's lives. "This vocabulary is part of the main lexical fund of words. The vocabulary of everyday life reflects everyday life, customs and traditions, and the psychology of people at a particular social stage." Everyday vocabulary occupies a special place in the vocabulary system of the English language. The social differentiation of the national language is one of the inevitable results of language development. "A language, the language of a certain people, never becomes unique by itself, because along with the factors that determine the formation of a language separately, there are other factors that force them to be used in different constructions. The diversity of language norms depends not only on temporal factors, but also on local and social differentiation; the influence of the same factors manifests itself both in the creation of both, in the formulation of monolanguage norms, national (local, territorial) dialects, and in the creation of social language variants (they are sometimes also called social dialects) (1) The study of everyday vocabulary appearing in connection with the national language with social differentiation attracts attention with its relevance. The social differentiation of a language does not affect its grammatical structure. It is carried out on the basis of semantics, stylistics and phraseology. Therefore, they can be mistaken for one of the social options. Everyday vocabulary is enriched based on events that take place throughout the history of people's lives. It is the creation of everyday vocabulary that is associated not only with social factors, but also with historical factors, everyday vocabulary also reflects the historical life of people through which they have passed. People's way of life is also not monotonous, there are words in everyday vocabulary that are also understandable to everyone. "Thus, the formation of everyday vocabulary in a language can be perceived as a result of social differentiation aimed at serving the interests of a particular group of people in society and meeting their needs." Everyday vocabulary differs from active vocabulary in that while nuclear vocabulary caters to the communication process of various strata of society, everyday vocabulary caters to a specific stratum of society.

Rajabar notes that "socio-professional differentiation, considered in sociolinguistic terms, differs significantly from the socio-class, socio-territorial, socio-ideological differentiation of language. Thus, the socio-professional differentiation of the language is developing more intensively. Its new socio-professional variant arises in accordance with the differentiation of science and technology. Native speakers of the socio-professional version of the language, as a rule, use the "metalanguage" as a means of communication among themselves or in literature, and along with the "metalanguage" widely use spoken language and literary syllable. Thus, they have a diglossia that relates them to themselves. The thematic and semantic characteristics of everyday vocabulary and its study against this background are of particular importance. The everyday vocabulary of the English language can be characterized as follows:

The names of clothing items are different: "General names of clothing items", "Names of individual clothing items", "Names of hats", "Names of shoe items", "Names of other items of clothing". The "general name of the clothes" in English sounds like clothes, dedication, clothes, outfit, suit, present clothes. "Names of clothes belonging to oneself" are: shirt, dress, skirt, trousers, mantle, blouse, jacket, tailcoat, tuxedo, coat, suit, apron. But, besides them, there are other names of clothing, such as sweater, cagoule, cardigan, pantaloons, leggings, crop top, outfit, trousers, suit, T-shirt, jeans, tights, carduro. These clothing item names are included in the names of self-made clothing. "Names of head-covering garments" are usually referred to as headdress, headdress on the head, headdress on the head. In particular, under these names we can specify: cap, hat, beret, beanie, beanie hat, panama hat, felt helmet. "Shoe names" such as sneakers (common name), moccasins, sandals, stilettos, flip-flops, clogs, pumps, moccasins, lacing (oxford), boots, galoshes, slippers are considered independent names. The section "Names of other items of clothing" includes the names of items that complement the ensemble of clothing. This includes an apron, tie, bow tie, neckerchief, gloves, scarf, mitten, belt, sock, stocking, tights, earphone. Names of kitchen utensils (names for the kitchen and cooking). Food names include "Names of common dishes", "Independent Food Names", "Special Food Names" and "Beverage Names", which are generally divided into 4 groups. The "names of common dishes" are represented as "food", "food and dishes". "The name of the collective club" means in words such

as breakfast, lunch, dinner, snack. Of great importance is the use in England - "tea", "kohe", "beer", "wine". The names of everyday items Kitchen utensils include a spoon (tea, dining room), fork, knife, cutlery, cup (for eggs), mug, glass, wine glass, plate, saucer, earthenware, bowl (salad bowl), saucer, mug, frying pan, frying pan, deep fryer, for baking, pressure cooker, steamer, wok, fish knife, bread knife, cheese knife, for slicing fish, potato masher, saucepan, ladle, rolling pin, wooden spoon, whisk, colander, sieve, juicer, can opener, grater, corkscrew, opener, peeler, kettle, teapot, kitchen towel, salad tins, chopsticks, napkin. The names of furniture and household appliances include a cabinet, chair, drawer, table, oven, microwave, stove, blender, grill, barbecue, dish dryer, freezer, refrigerator with freezer, cooler, sink, faucet, dishwasher, blender, toaster, appliance, food processor, coffee machine, kettle, baking dish, garbage collector, cake pan), hammer, nail, jackhammer, chisel, file, nut, bolt, screwdriver, adjustable wrench (adjustable wrench), wrench (adjustable wrench), hand saw, drill, plane, wrench (pliers), saw. Names of folk medicine and medicinal plants: basil, betony, borage, blueberry, rosehip, turnip, calendula, chamomile, reed, juniper, cumin, celery, mother and stepmother, coriander, cranberry, lingon berry, comfrey, narcissus, daisy, dandelion, dill, dead palm, elecampane, frankincense, ginseng, goat's rue, golden thousandth rod, hawthorn, hyssop, lavender, licorice, lime, lungwort, mallow, melilot, milfoil, mint, mistletoe, melissa, nettle, origanum, parsley, plantain, primrose, raspberry, rose, sage, sea- sea buckthorn shamrock, sedge, golden millet, soap weed, sorrel, sulfur grass, thyme, thistle, valerian, veronica. Names of domestic birds and animals: Pets: cat, ass, cow, goat, horse, llama, mule, bull, pig, sheep, calf. It can be said that pets are also part of the household. Domestic birds include chickens, hen, duck, goose, rooster, turkey. The realities of the ceremony: a) Names of wedding ceremonies: These are the names: wedding, wedding ring, wedding breakfast, wedding dress, wedding ceremony, wedding ring, wedding reception, ceremony rehearsal, bride, groom, bridesmaid, groom-best man, horseshoe, announcement, honeymoon, couple, engagement, wedding, priest, gold, registry office, witness, dowry. b) Words related to the funeral ceremony. In English, first of all, you can use words denoting a funeral ceremony: mourning, death, funeral, grave, deathbed, soul, coffin, graveyard, stretcher, corpse, dead, tombstone, cemetery, sorrow, chagrin, condolence, sadness. names of customs and habits a) Names of sports games: These are: backgammon, checkers, billiards, skittles, dominoes, cribbage, quoits, darts, chess, football, cricket, croquet, tennis, rounder, baseball, badminton d) Names related to dancing: Every region of the UK has its own music and dancing. For example: In the North of Ireland, only the reel dance used to be danced, and in the south - only the jig (roller coaster). The earliest forms of Scottish dancing were ring and chain dances.

In other words, each of the thematic and semantic categories has features that distinguish it from others. The same seems to be true when it comes to ceremonies and traditions. On the other hand, the analysis of structural features revealed clusters characteristic of the English language. In some cases, comparisons were made between two typologically and genealogically different languages: English and Azerbaijani. It can be assumed that the results of the analysis of the semantic features of household vocabulary and their structural characteristics can be used by both curriculum developers and practical teachers.

REFERENCES:

1. Aitchison, J. (2003). Words in consciousness: an introduction to the mental lexicon. Oxford and New York: Basil Blackwell.
2. Askerov, N. A. (1995). Meaningful and cultural vocabulary in the Azerbaijani language, Baku: Elm.
3. Lyons J. (1977). Semantics, Cambridge: CUP.
4. Rajabli A. (2004). Sociolinguistics, Baku: Elm.
5. Rajabli, A. (2008). Texts of lectures on the course "Introduction to Linguistics", Baku: Elm.

IJTIMOIIY KONTENT FENOMENINING ZAMONAVIY MEDIAMAKONDAGI AHAMIYATI

M.T.Mirzaqobilova, mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy mediamakonda ijtimoiy mediakontent yaratishning ahamiyati va bu boradagi tajriba hamda muammolar yoritilgan. Zamonaviy mediamakonda axborot xolisligi, tahlillarning qisqa va lo'nda shaklini yaratish zarurati tufayli ijtimoiy kontent yaratishda bir qator muhim jihatlar hisobga olishini kerakligi ta'kidlangan. Mazkur sohadagi tahlillarga ko'ra aniqlangan holatlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kontent, madaniy kontent, manipulyatsiya, mediasavodxonlik, ijtimoiy jurnalistika, xolislik, ta'sirchanlik, ijtimoiy mavzu, ijtimoiy rolik, ijtimoiy reklama.

Аннотация. В статье освещается значение создания социального медиаконтента в современном медиaprостранстве, а также опыт и проблемы в этой сфере. Подчеркивается необходимость учитывать ряд важных аспектов при создании социального контента из-за необходимости объективности информации и краткости аналитических материалов в современном медиaprостранстве. Представлены выявленные факты на основе анализа в данной области.

Ключевые слова: социальный контент, культурный контент, манипуляция, медиаграмотность, социальная журналистика, объективность, воздействие, социальная тема, социальный ролик, социальная реклама.

Abstract. The article highlights the importance of creating social media content in the modern media scape, along with relevant experiences and challenges. It emphasizes the need to consider several key factors in producing social content, due to the necessity of information objectivity and concise analytical formats in today's media space. The article outlines the findings based on analysis in this field.

Key words: social content, cultural content, manipulation, media literacy, social journalism, objectivity, influence, social topic, social video, social advertising.

Kirish. XXI asrda mediakontentlar axborot manbaasi sifatida tezkorlik, xolislik va ixtisoslashuvga ko'ra saralanish tendensiyasini boshdan kechirmoqda. Tabiiyki, auditoriyaning kengligi va reaksiyalarning mo'l-ko'lligi elektron kontentlarning boyishiga xizmat qiladi va muassislar(yoki asoschilar) eng ommalashgan yo'nalishga ixtisoslashuvni ma'qul ko'rishadi. Biroq, zamonaviy mediakontent xoh u elektron, xoh u bosma nashr bo'lishidan qat'iy nazar davlat imiji, o'zgarishlar va zamonaviy talablarni auditoriya ehtiyojlariga mos ravishda stil tanlagan holda tarqatish mas'uliyatini anglashi kerak. Shu ma'noda davlat imijiga bevosita ta'sir etuvchi ikki yo'nalish borki, ular bo'yicha mediakontentlarning bugungi ahvoli va kelgusidagi rivojlanishi bilan bog'liq vaziyatni tahlil qilish ehtiyoji mavjud. Bular – ijtimoiy hamda madaniy kontent bo'lib, har ikki yo'nalishdagi mavzular bevosita xalqning yashash tarzi, millatning milliyligi, qadriyatlar borasida ma'lumotlarni tarqatish bilan birga mamlakatimiz miqyosidagi bunday axborotlar tufayli xalqaro maydonda turli shakldagi (ijobiy va salbiy) rezonans shakllanishiga ham sabab bo'luvchi kontentlardir.

Zamonaviy mediamakonda axborot xolisligi, tahlillarning qisqa va lo'nda shaklini yaratish zarurati tufayli ijtimoiy kontent yaratishda bir qator muhim jihatlar hisobga olishini kerak deb hisoblaymiz. Xususan, ijtimoiy kontentlar fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish vositasi sifatida ko'rish zarurati mavjud; ijtimoiy kontent orqali manipulyatsiya (odamlarning fikri va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish) usullarining silliq va ta'sirchan usullarini shakllantirish muhim; ijtimoiy kontent yaratuvchilarining sohadan xabardorligi va mediasavodxonligini uyg'unlashtiruvchi mahorat darslarini tashkil etish; axborotni tanqidiy baholash ko'nikmasiga ega bo'lgan jurnalist mutaxassislar avlodini shakllantirish.

Ushbu holatda "ijtimoiy mediakontent" qarashlarini alohida o'rganish zarurati mavjud. Avvalo "ijtimoiy jurnalistika" nima ekanligini, uning vazifalari, milliy mediakontent(elektron hamda bosma

nashrlar)da bu mavzular qanday yoritilayotgani va bu holatning sabablarini aniqlash lozim. Ijtimoiy jurnalistika tushunchasini aniqlash uchun, avvalo, bu mavzudagi qarashlarni aniqlashtirish kerak, chunki jurnalistikaning o'zi ijtimoiy xususiyatga ega. "Ijtimoiy mavzular" odatda "ijtimoiy muammolar", "jamiyat muammolari" deb tushuniladi, ya'ni inson hayotiga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ta'sir etuvchi masalalar.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ijtimoiy jurnalistikaga tadqiqotchilar tomonidan turlicha ta'riflar berilgan. Ularning har biri bu hodisaning turli jihatlariga e'tibor qaratadi. MGU jurnalistika kafedrası dotsenti T.I. Frolova ijtimoiy jurnalistikani quyidagicha ta'riflaydi: "Ijtimoiy jurnalistika – bu insonga qaratilgan, uning kundalik hayotining barcha jihatlarini aks ettiruvchi, unda fuqarolik hissini rivojlantiruvchi, har bir shaxsda ijobiy va ijodiy sifatlarini faollashtiruvchi, shaxsning dunyo bilan bog'liqligini ochib beruvchi, jamiyatda haqiqiy fuqarolik va ijtimoiy pozitsiyani shakllantiruvchi va buning uchun maxsus ijodiy yondashuvlardan foydalanuvchi jurnalistikadir".

Mutaxassilar o'rtasida ijtimoiy jurnalistikani ko'proq tor ma'noda, ya'ni jamiyatning og'riqli ijtimoiy muammolarini yorituvchi jurnalistika sifatida tushunilishi kuzatiladi. Masalan, ijtimoiy mediakontentda davlat organlarining e'tiborini sotsial muammolarga jalb qilish, kam ta'minlangan va nogironligi bo'lgan fuqarolarni qo'llab-quvvatlash sohasidagi chiqishlar tushuniladi. Biroq, ijtimoiy jurnalistikaning maqsadi faqat muammolarni ko'tarish emas, balki ularda aholining ham faol ishtirok etishini nazarda tutish hamda ko'tarilgan masalaning hal etilishiga ko'maklashishdir. Ijtimoiy jurnalist o'zini auditoriya bilan birgalikda murakkab hayotiy muammolarni hal qilishda ishtirok etuvchi sifatida ko'rishi kerak. Ijtimoiy muammolarni yoritish jurnalistdan mavzu bo'yicha kompleks bilimlar, gumanitar vaziyat bo'yicha tushunchalarni talab qiladi. Bu bo'yicha kompleks bilimlar ijtimoiy jurnalistikaning mavzuvii, funksional va kommunikativ xususiyatlari bilan tanishishni, ijtimoiy muammolarni yoritish shakllari va usullarini ijodiy yangilik, ijtimoiy maqsadga muvofiqlik va milliy qabul qilish nuqtai nazaridan tahlil qilishni, jurnalistik material tayyorlashda nostandart yondashuvlarni o'z ichiga oladi. G'arb mamlakatlari mediamakonini kuzatganimizda aholini ijtimoiy himoya qilishning juda keng tarmoqlangan tizimi OAVdan o'rin oladi va sof ijtimoiy yo'nalishdagi mediakontentlar ommalashgan. Bunda quyidagi mavzular qamrab olingan:

- ☐ mehnat bozori;
- ☐ ijtimoiy sheriklik;
- ☐ ijtimoiy himoya;
- ☐ ish haqi va mehnat muhofazasi;
- ☐ pensiya tizimi;
- ☐ yoshlar siyosati ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishi sifatida;
- ☐ aholi ishsizligi va bandligi;
- ☐ mehnat migratsiyasi;
- ☐ bolalar, ayollar, keksalar muammolari, oila siyosati, oila huquqlari;
- ☐ gender tenglik.

Ijtimoiy mediamakonni kuzatar ekanmiz, jurnalistik faoliyat sub'ektining maqomini aniqlashda, uning qaysi obyektlarni yoritishi va ushbu obyektlarning xususiyatlari inobatga olinishi kerak degan xulosaga keldik. Jurnalistikaning ijtimoiy ta'sir potentsiali ijtimoiy mediakontent yaratishda asosiy mezon sifatida qabul qilinishi zarur.

Natijalar va muhokama. Jurnalistikada ijtimoiy ta'sir jamiyatga qaratilgan bo'lsa, bu ijtimoiy kontent bo'yicha ixtisoslashuvni anglatadi. Ijtimoiy jurnalistikaning o'zi ham umumiy kategoriya bo'lib, uni klasterga ajratish orqali mavzular doirasini aniqlashtirish mumkin. Ijtimoiy jurnalistika, jurnalistikaning ijtimoiy ta'sir potentsiali yuqori bo'lgan yo'nalishi sifatida, jamiyatdagi muammolarni yoritish va ularni hal qilishda faol ishtirok etadi.

Milliy mediamakonda sof ijtimoiy kontentlar juda kam va sanoqli ekanligini kuzatdik. Xususan, <https://sharoitplus.uz/> (elektron) tor mavzudagi (nogironligi bo'lgan insonlarning huquqlari, ular uchun yaratilayotgan sharoitlar va inklyuziv ta'lim) ijtimoiy mavzularni yoritisa, "kun.uz" <https://kun.uz/> onlayn nashri esa maxsus rubrikalar orqali ijtimoiy masalalarga to'xtaladi. Bosma nashrlardan "Ishonch" gazetasida ijtimoiy mavzular yoritilishida (nashr muassisining statusi va maqsadi ham aynan ijtimoiy masalalarga daxldor) muntazamlikka amal qilinadi.

Shu o'rinda ijtimoiy mediakontentlarda ijtimoiy roliklar va ijtimoiy reklamalarning ham zamonaviy mediamakonda tutgan o'rni haqida to'xtalib o'tish zarur. Bu turdagi rolik va reklamalar jamiyatdagi munosabatlarni yaxshilash, nogironlar va boshqa kam ta'minlangan guruhlariga nisbatan hurmat va tushunishni oshirish mehnat huquqlari tiklanish kabi ko'plab masalalarni qamrab olishi muhim.

Masalan, “Yaxshilik qiling!” (<https://www.youtube.com/watch?v=9pjKzsM2U3g>) kabi ijtimoiy roliklar yuqorida keltirganimiz ijtimoiy kontentlarda emas, youtube.com, instagram, facebook, telegram kabi elektron tarmoqlarda alohida tarzda va auditoriya to'plash maqsadida “aylantiriladi”. Bu roliklar va reklamalarda qisman mablag' topish maqsadi bo'lsada, jamiyatda tolerant munosabatni shakllantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatli. Shuningdek, insonlar o'rtasidagi tushunish, hurmat va o'zaro yordamni oshirishga xizmat qilish kabi missiyasi ham bunday materiallarni tayyorlashning ta'sirchan kuch ekanligini anglatadi. Ijtimoiy roliklar va ijtimoiy reklamalar jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish, aholining xabardorligini oshirish va ijtimoiy muammolarga e'tibor qaratishda samarali vosita ekanligi xorij tajribasidan ham ma'lum.

Ijtimoiy reklama — bu har qanday usulda, har qanday shaklda va har qanday vositalar yordamida tarqatiladigan, xayriya hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarga erishishga, shuningdek, davlat manfaatlarini ta'minlashga yo'naltirilgan axborot sifatida ta'riflanadi. O'zbekiston Respublikasining 07.06.2022 yildagi O'RQ-776-sonli “Reklama to'g'risida”gi Qonunda “ijtimoiy axborot – tarqatilishi bevosita yoki bilvosita foyda (daromad) olishni maqsad qilib olmagan, nomuayyan shaxslar doirasiga yo'naltirilgan hamda xayriya va sog'liqni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, energetika resurslarini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi, aholini ijtimoiy himoya qilish va uning xavfsizligi, ma'naviyat va ma'rifat, jamiyat va davlat manfaatlarini ta'minlash sohalarida ijtimoiy foydali maqsadlarga erishishga qaratilgan axborot, shuningdek, notijorat xususiyatidagi boshqa axborot” deya izohlanadi.

Shu o'rinda ijtimoiy rolik hamda ijtimoiy reklamalarni tayyorlash va tarqatishda quyidagi jihatlarni inobatga olish kerak degan to'xtamga keldik:

- ijtimoiy ongni shakllantirish vazifasini inobatga olishda insonlarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish orqali jamiyatdagi muammolarga yechim topishga qaratilgan mazmunni materiallar mazmuniga singdirish. Masalan, nogironlarga nisbatan tolerantlikni oshirish, yoshlar o'rtasida salomat turmush tarzini targ'ib qilish yoki atrof-muhitni muhofaza qilish kabi mavzulardagi ijtimoiy reklamalar odamlarning ongini shakllantirishga xizmat qiladi;

- emotsional ta'sirchanlik vositasida qisqa, lekin ta'sirli materiallarni tayyorlash orqali muammoga befarq bo'lmaslikka, faol harakat qilishga undashga ustuvorlik berish. Xususan, nogironligi bo'lgan bolalarning hayoti haqidagi roliklar insonlarning ularga nisbatan munosabatini o'zgartirishga yordam beradi;

- targ'ibot ahamiyatini inobatga olib, ijtimoiy mediakontent orqali aholiga ijtimoiy, huquqiy, tibbiy ma'lumotlar yetkazish birmuncha oson. Sababi ayditoriya bunday materiallarni oson va yengil qabul qiladi. Olaylik, huquqiy maslahatlar, salomatlik bo'yicha tavsiyalar yoki ijtimoiy xizmatlar haqidagi ma'lumotlar ijtimoiy roliklarni keng ommaga samarali yetkazish mumkin;

- ijtimoiy tarmoqlarda tarqalish va ta'sir doirasini kengaytirishda ham ijtimoiy roliklar va reklamalarning ustunlik jihatlari tan olish zarur. Tabiiyki, ijtimoiy tarmoqlarda tez tarqaladi, bu esa ularning ta'sir doirasini kengaytirishga yordam beradi. Misol tariqasida virusli kontentlar orqali ijtimoiy muammolarga keng jamoatchilik e'tiborini jalb qilish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamonaviy mediamakonda ijtimoiy mediakontent yaratish muhim vosita bo'lib, jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga erishishda, aholining xabardorligini oshirishda va ijtimoiy muammolarga yechim topishda katta ahamiyatga ega. Ular orqali jamiyatning turli qatlamlariga ta'sir ko'rsatish, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Социальная журналистика как общественная деятельность: опыт и научные исследования в России, США и странах Северной Европы // Материалы международного семинара. — Санкт-Петербург, 2014.
2. Xidirova B. Milliy kontent: u o'zi nima, qanday zarurati bor?, “Yangi O'zbekiston” gazetasi? 02/02/2024

3. O'zbekiston Respublikasining 07.06.2022 yildagi O'RQ-776-sonli "Reklama to'g'risida"gi Qonun, Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 08.06.2022 y., 03/22/776/0498-son.

4. Юдина Е. Особенности производства контента гиперлокальных медиа, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Челябинск 2023.

UO'K 502.1:004

O'ZBEKISTONDA ATROF-MUHIT MUAMMOLARINI YORITISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O'RNI

N.M.Murtozayeva, talaba, Samarqand Davlat Chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ekologik muammolarning raqamli platformalarda qanday yoritilayotgani, bu yo'nalishdagi jurnalistik faoliyatning holati, mavjud muammolar va istiqbollar tahlil qilinadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev va sobiq Prezident Islom Karimovning ekologik xavfsizlik bo'yicha fikrlari, Ekologiya vazirligi rasmiylarining chiqishlari asosida real misollar keltirilgan. Raqamli jurnalistikaning ekologik ongni shakllantirishdagi roli, internet OAV va blogerlarning jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli jurnalistika, ekologik muammolar, O'zbekiston, internet OAV, raqamli platformalar, "Yashil makon", ekologik ong, blogerlar, jamoatchilik nazorati, ommaviy axborot vositalari.

Аннотация. В данной статье анализируется освещение экологических проблем Узбекистана на цифровых платформах, текущее состояние и перспективы цифровой журналистики в этом направлении. Приведены примеры на основе выступлений Президента Шавката Мирзиёева, первого Президента Ислама Каримова и официальных лиц Министерства экологии. Раскрыта роль цифровых медиа и блогеров в формировании экологического сознания и общественного мнения.

Ключевые слова: Цифровая журналистика, экологические проблемы, Узбекистан, интернет-СМИ, цифровые платформы, «Зелёное пространство», экологическое сознание, блогеры, общественный контроль, средства массовой информации.

Abstract. This article analyzes how environmental issues in Uzbekistan are covered on digital platforms, reviewing the current state, challenges, and prospects of digital journalism in this field. It includes examples based on statements from President Shavkat Mirziyoyev, former President Islam Karimov, and officials of the Ministry of Ecology. The article explores the role of digital media and bloggers in shaping ecological awareness and public opinion.

Keywords: Digital journalism, environmental issues, Uzbekistan, online media, digital platforms, "Green Space" initiative, environmental awareness, bloggers, public control, mass media.

Kirish. So'nggi yillarda atrof-muhit muammolari nafaqat ekologik tizim, balki ijtimoiy hayot, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot va siyosat bilan bevosita bog'liq global muammoga aylangan. Atmosfera ifloslanishi, iqlim o'zgarishi, suv resurslarining kamayishi, chiqindilar muammosi va yashil hududlarning qisqarishi bugun O'zbekistonni ham chetlab o'tgani yo'q. Bu muammolarni keng jamoatchilik e'tiboriga yetkazish va ularning yechimida faol fuqarolik ishtirokini ta'minlashda ommaviy axborot vositalari, ayniqsa, raqamli platformalarning o'rni tobora ortib bormoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi onlayn jurnalistikaning yangi shakllarini — blogerlik, multimedia reportajlar, ekologik podkastlar, interaktiv xaritalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoritishni ommalashtirdi. Raqamli media vositalari ekologik masalalarni tezkor, vizual va hissiy ta'sirli tarzda yoritish imkonini berib, keng auditoriyani jalb qilishga xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ekologik muammolarning yoritilishi bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida daraxt ekish tadbirlari, "Ekologik partiya" faoliyati, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining raqamli kommunikatsiyasi, shuningdek, Daryo.uz, Kun.uz, Gazeta.uz kabi yirik internet OAVlarda ekologiyaga doir maxsus ruknlar ochilishi bunga misol bo'la oladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda faol jurnalistlar va ekologik faollar tomonidan chiqindilar, suv tanqisligi, havoning ifloslanishi kabi dolzarb muammolar muntazam yoritilib, fuqarolarning ekologik ongini oshirishga

xizmat qilmoqda. Bu holat O'zbekistonda raqamli platformalarning ekologik barqarorlik sari yo'naltirilgan axborot tarqatishdagi real kuchga aylanganidan dalolat beradi. Shuningdek, mavjud muammolar, raqamli axborotning sifati va undan samarali foydalanish strategiyalari muhokama etiladi.

O'zbekistonda raqamli platformalarda ekologik muammolarning yoritilishi

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan buyon ekologiya va atrof-muhit muhofazasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda ekologik muammolarni ochiq yoritish, jamoatchilikni ekologik jarayonlarga jalb etish borasida raqamli jurnalistika vositalarining ahamiyati ortib bormoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 21-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida atrof-muhit muhofazasiga to'xtalar ekan, shunday degan edi: “Yurtimizda ekologik muhitni sog'lomlashtirish, yashil iqtisodiyotga o'tish, aholi ekologik madaniyatini oshirish — davr talabi hisoblanadi” [1]. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, ushbu sohada raqamli axborot vositalarining o'rni beqiyosdir. Bugungi kunda internet nashrlar — Kun.uz, Daryo.uz, Gazeta.uz, Spot.uz kabi OAVlar ekologik mavzularga doimiy ravishda e'tibor qaratmoqda. Masalan, “Toshkent havosi” loyihasi orqali Gazeta.uz havoning ifloslanishi, uning inson salomatligiga ta'siri haqida interaktiv xaritalar va vizual tahlillar taqdim etmoqda [2]. Shuningdek, O'zbekiston Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vaziri Aziz Abduhakimov 2023-yilgi xalqaro ekologik forumda ta'kidlaganidek: “Bugun ekologik muammolarni yoritishda axborot texnologiyalaridan to'laqonli foydalanish, ekologik axborotni ochiq, ishonchli va tezkor taqdim etish — davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir” [3]. O'zbekiston raqamli maydonida ekologik mavzularni mustaqil blogerlar, Telegram kanallari va fuqarolik faollari ham faol yoritmoqda. Masalan, @ecoUzBlog Telegram sahifasi chiqindilarni ajratish, plastikni kamaytirish, yashil hayot tarzi haqida muntazam ravishda maslahatlar berib kelmoqda. Bloger Kamola Yo'ldosheva tomonidan olib borilayotgan “Ekologik fikr” YouTube loyihasi esa yoshlar o'rtasida ekologik tafakkurni shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda. Raqamli jurnalistikada “Yashil makon” umumxalq loyihasining yoritilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu loyiha haqida Prezident Shavkat Mirziyoyev shunday degan edi: “Biz atrof-muhitni asrashni ertaga emas, bugun boshlashimiz kerak. Yashil makon' — bu avlodlarimiz salomatligi, sog'lom tabiat demakdir” [4]. Bu bayonot ijtimoiy tarmoqlarda keng muhokamalarga sabab bo'lgan va ommani ekologik faollikka undagan edi. O'zbekistonning birinchi Prezident Islom Karimov ham o'zining “Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch” asarida quyidagicha ta'kidlaydi: “Tabiatga bo'lgan munosabat har bir insonning ma'naviy olamini belgilaydi. Uni asrash, muhofaza qilish — milliy ong va tafakkur yuksalishining bir ko'rinishidir” [5]. Bu fikrlar raqamli platformalarda ekologik masalalarni yoritishning nafaqat informatsion, balki tarbiyaviy va madaniy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekistonda ekologik muammolarni raqamli maydonda yoritish orqali quyidagi yutuqlarga erishilmoqda:

1. Aholi o'rtasida ekologik xabardorlik darajasi oshmoqda.
2. Jamoatchilik ekologik muammolarni ochiq muhokama qilishga o'rgana boshladi.
3. Davlat organlari ekologik masalalarga nisbatan ochiq siyosatini qo'llamoqda.
4. Blogerlar va fuqarolik jamiyati vakillari orqali nazorat mexanizmlari kuchaymoqda.

Ekologik axborotning raqamli vositalar orqali vizual va analitik tarzda yoritilishi kengaymoqda. Shunga qaramay, ayrim kamchiliklar — sohaning faqat yuzaki ko'rinishini yoritish, asosiy ekologik muammolar ustida izchil tahlilning yetishmasligi, interaktiv vositalardan kam foydalanilishi kabi holatlar mavjud. Biroq umumiy tendensiya optimistik bo'lib, raqamli platformalarning ekologik ongni shakllantirishdagi roli kelgusida yanada ortishi kutilmoqda.

Xulosa. Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida ekologik muammolarni yoritishda raqamli platformalarning o'rni tobora ortib bormoqda. O'zbekiston misolida olib qaraganda, internet jurnalistikasi, bloglar, Telegram kanallari, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli OAVlar orqali atrof-muhitga oid dolzarb masalalarni keng yoritish, jamoatchilikni xabardor qilish va ekologik ongni shakllantirish bo'yicha muhim siljishlar yuz bermoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ekologik xavfsizlik masalasini ustuvor siyosiy yo'nalish sifatida belgilashi, “Yashil makon” kabi yirik loyihalarga ommaviy axborot vositalari va raqamli maydon orqali kuchli e'tibor qaratilishi bu sohada muhim

ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ilmiy tahlillar va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli platformalar orqali ekologik muammolarni keng yoritish quyidagi samaralarga erishishga xizmat qilmoqda:

- Aholining ekologik muammolarga bo'lgan e'tibori va faolligi oshmoqda.
- Davlat va nodavlat tashkilotlari faoliyatining ochiqqligi kuchaymoqda.
- Jurnalistlar va ekologik faollar orqali ekologik nazorat ommaviylashmoqda.

Shu bilan birga, ayrim muammolar — xususan, ayrim jurnalistik materiallarning yuzaki, statistikaga asoslanmaganligi, vizualizatsiya va interaktiv taqdimot vositalaridan yetarlicha foydalanilmasligi kabi jihatlar hamon dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois, ekologik jurnalistikaning raqamli yo'nalishlarini takomillashtirish, jurnalistlar va blogerlar uchun maxsus ekologik malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish, sohada ilmiy yondashuvga asoslangan materiallar tayyorlash zarurati mavjud. Kelgusida raqamli platformalar orqali nafaqat mavjud ekologik muammolar yoritilishi, balki ularni hal etishda jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, ekologik innovatsiyalarni targ'ib qilish, iqlim o'zgarishi oqibatlariga qarshi kurashish kabi yo'nalishlar ham kengaytirilsa, bu O'zbekistonning ekologik xavfsiz va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон — халқчил давлат. — Тошкент: Ўзбекистон, 2021. — 368 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. — Тошкент: Ўзбекистон, 2022. — 544 б.
3. Каримов И.А. Барқарор тараққиёт йўлидан. — Тошкент: Ўзбекистон, 2008. — 368 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги. — www.env.uz (murojaat qilingan sana: 2025-yil 3-iyun).
5. “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Qonun. Qabul qilingan sana: 1997-yil 26-dekabr. — <https://lex.uz>
6. Musurmonova M. Raqamli jurnalistika: nazariy va amaliy jihatlar. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. — 216 b.
7. Toshqulov D. Ekologik madaniyat va OAV. // “Ekologik jurnalistika” maqolalar to'plami. — Samarqand: 2022. — B. 45–52.
8. Turaev S. O'zbekistonda ekologik xavfsizlik va axborot siyosati. // “Ijtimoiy fanlar” jurnali, 2023, №2. — B. 118–124.
9. Islomova D. Digital platformalarda ijtimoiy mavzularning yoritilishi. // “OAV va zamonaviy muammolar”, 2024. — B. 55–61.
10. UNDP Uzbekistan. “Green Recovery and Sustainable Development in Uzbekistan” hisobot, 2022-yil. — www.undp.org/uzbekistan

UDC 81'25(075.8)

TRANSLATION MODEL, TRANSLATION ANALYSIS, TRANSLATION STRATEGY: AN INTEGRATED METHODOLOGY (ENGLISH AND UZBEK)

L.D.Muxamedova, docent, PhD, Academy Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Tashkent

Annatatsiya. Ushbu maqola tarjima modellari, tarjima tahlili va tarjima strategiyalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rib chiqadi, tarjima amaliyoti va tadqiqotlari uchun integratsiyalashgan metodologiyani taklif qiladi. Nazariy asoslar va amaliy yondashuvlarni sintez qilish orqali u tarjimonlarni samarali tayyorlash va professional tarjima malakasini, shu jumladan o'zbek tili kabi kam o'qitiladigan tillarga qo'llashni rivojlantirish uchun izchil tizimni belgilaydi.

Kalit so'zlar: Tarjima modeli, tarjima tahlili, tarjima strategiyasi: integratsiyalashgan metodologiya

Аннотация. В этой статье рассматривается взаимосвязь между моделями перевода, анализом перевода и стратегиями перевода, предлагая интегрированную методологию для практики перевода и исследований. Синтезируя теоретические основы и практические подходы, она описывает последовательную систему для эффективного обучения переводчиков и развития профессиональной переводческой компетенции, включая приложения к менее распространенным языкам, таким как узбекский.

Ключевые слова: Модель перевода, Анализ перевода, Стратегия перевода: Интегрированная методология.

Abstract. This article examines the interrelation between translation models, translation analysis, and translation strategies, proposing an integrated methodology for translation practice and research. By synthesizing theoretical frameworks and practical approaches, it outlines a coherent system for the effective training of translators and the development of professional translation competence, including applications to less commonly taught languages such as Uzbek.

Key words: Translation Model, Translation Analysis, Translation Strategy: An Integrated Methodology

A translation model provides the theoretical framework for how translation should be done. Translation analysis carefully compares the source text and the target text to identify changes and challenges. Translation strategies are specific techniques used to solve translation problems (like adaptation, omission, or modulation).

When integrated:

- The model guides the translation process.
- Analysis helps understand shifts between the source and target.
- Strategies are chosen based on the model and analysis to create an effective translation.

Together, they form a complete, logical approach to translation.

Translation is not merely a linguistic transfer but a complex cognitive, cultural, and pragmatic process. As Hatim and Mason (1997) argue, translation is "a communicative process which takes place within a social context." Researchers have proposed different models, analytical tools, and strategies to better understand and perform translations. However, an integrated approach remains underexplored. This paper proposes an integrated methodology that incorporates translation models, analysis, and strategies into a single coherent framework, with illustrative examples from Uzbek translation practice.

Translation Model: Translation models are theoretical constructs that simulate and describe the translation process. Examples include:

• **Vinay and Darbelnet's model (1958):** Direct and oblique translation methods. *Example:* English: *It's raining cats and dogs.* Uzbek direct translation: *Mushuklar va itlar yog'moqda* (Literal, unnatural). Uzbek adaptation (oblique translation): *Yomg'ir kuchli yog'moqda* (Functional and culturally appropriate).

• **Nida's model (1964):** Dynamic equivalence focuses on naturalness. *Example:* English: *Break a leg!* (wishing good luck before a performance) Uzbek equivalent: *Omadingni bersin!* (Literal translation would confuse Uzbek speakers).

• **House's model (1977):** Overt vs. covert translation. *Example:* Translating a U.S. Independence Day speech for Uzbekistan:

- **Overt:** Maintain American references, explain them.
- **Covert:** Adapt references to independence and freedom in Uzbekistan's historical context.

Translation Analysis

Translation analysis involves examining both texts to inform strategy selection:

• **Textual analysis:** *Example:* English: *She had been working there for five years.* Uzbek structure: *U u yerda besh yil ishlagan edi.* Notice the difference in tense construction and aspect.

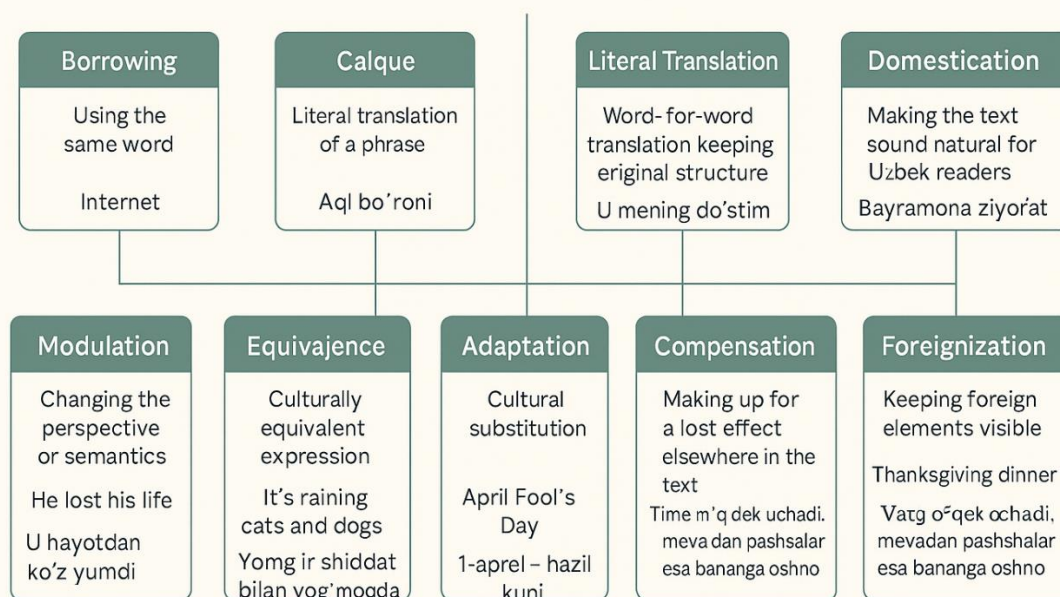
• **Contextual analysis:** *Example:* English ad slogan: *Just do it.* (Nike) In Uzbek culture, motivation is often linked to perseverance, so an appropriate translation could be: *Shunchaki harakat qil!* instead of a direct rendering.

• **Functional analysis (Skopos theory):** *Example:* Children's books: translating "Santa Claus" for Uzbek readers requires cultural adaptation, possibly linking it to *Yangi yil bobosi* (Father Frost).

Translation Strategy Strategies vary based on the identified translation problems:

Global strategies: *Domestication* example: English: *Thanksgiving dinner* Uzbek: *Bayramona ziyofat* (without emphasizing American traditions). *Foreignization* example: Keeping *Thanksgiving* as *Tashakkur kuni* with footnotes explaining the American context.

Translation Strategies

Local strategies: **Borrowing:** English: *Internet* → Uzbek: *Internet* (borrowed without change).

Modulation: English: *He lost his life in the accident.* Uzbek: *U halokatda vafot etdi.* (Changing focus from action to result.)

Adaptation: English: *April Fool's Day* → Uzbek: *1-aprel – hazil kuni* (adapted to local understanding).

As Chesterman (1997) emphasizes that "strategies are forms of problem-solving behavior observable in translation" (p. 92), which becomes evident when handling culturally loaded elements in Uzbek translations.

Integrated Methodology is to choose a translation model based on text type and purpose. **Example:** Legal contracts into Uzbek require Nida's formal equivalence to maintain precise meaning. Identify linguistic and cultural gaps. **Example:** Analyze the difference between formal address ("siz") and informal address ("sen") in Uzbek before translating dialogues. Formulate a strategic plan according to text function and analysis. **Example:** Deciding whether to localize or preserve foreign names in a novel. Apply strategies while monitoring naturalness and accuracy. **Example:** In a motivational speech, ensuring that metaphors make sense in Uzbek emotional-cultural context. Assess translation according to selected model and client expectations. **Example:** Evaluate whether the Uzbek translation of a marketing slogan maintains its persuasive impact.

In the Uzbek context, an integrated methodology:

- Enhances **translator training** by highlighting cultural analysis skills.
- Improves **professional practice**, ensuring higher-quality translations across fields (literature, business, law).
- Encourages **comparative translation studies**, positioning Uzbek translation traditions in global research discussions.

Practical Case: Translating Shakespeare's "*To be, or not to be*" into Uzbek requires both deep textual analysis and careful adaptation:

- Direct: *Bo'lish yoki bo'lmaslik — mana masala.*
- More natural rendering: *Yashash yoki o'limni tanlash — mana masala.*

COMPARATIVE TABLE OF TRANSLATION STRATEGIES

Strategy Type	Definition	Example (English)	Example (Uzbek Translation)	Notes
Borrowing	Using the same word without translation.	Internet	Интернет	Widely accepted terms, mainly technical.
Calque	Literal translation of a phrase.	Brainstorm	Aql bo'roni	May sound unnatural; needs adaptation sometimes.
Literal Translation	Word-for-word translation keeping original structure.	He is my friend.	U mening do'stim.	Works well for simple sentences.
Transposition	Changing grammatical structure.	She gave me a book.	U menga kitob berdi.	Word order often changes due to Uzbek syntax.
Modulation	Changing the perspective or semantics.	He lost his life.	U hayotdan ko'z yumdi.	Makes the sentence more natural in Uzbek.
Equivalence	Conveying the same situation with culturally equivalent expressions.	It's raining cats and dogs.	Yomg'ir shiddat bilan yog'moqda.	Required when direct translation is confusing.
Adaptation	Cultural substitution to fit target norms.	April Fool's Day	1-aprel - hazil kuni	Necessary when no direct cultural equivalent exists.
Compensation	Making up for a lost effect in another part of the text.	Wordplays or puns.	Wordplay shifted to another phrase.	Common in literature and jokes.
Domestication (Global)	Making the text sound natural for Uzbek readers.	Thanksgiving dinner	Bayramona ziyofat	Focus on natural reception.
Foreignization (Global)	Keeping foreign elements visible.	Thanksgiving dinner	Thanksgiving kuni ziyofati	Used when cultural education is intended.

In conclusion is that integrating models, analysis, and strategies offers a systematic and dynamic approach to translation across languages and cultures. Including Uzbek examples shows that the methodology is flexible and adaptable even for languages with different typological structures. Future research should test this methodology empirically in Uzbek–English and other translation pairs.

REFERENCES:

1. Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. John Benjamins.
2. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge.
3. House, J. (1977). *A Model for Translation Quality Assessment*. Gunter Narr Verlag.

UDC 81'44

COMPARATIVE STUDY OF NEOLOGISMS IN ENGLISH AND UZBEK DIGITAL COMMUNICATION

M.O.Muxtorova, teacher, Webster University in Tashkent, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi raqamli kommunikatsiya jarayonida yuzaga kelgan neologizmlarning shakllanishi, semantik xususiyatlari hamda ijtimoiy-lingvistik omillari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida yangi so'z yasash mexanizmlari, hybrid birliklar, kod almashtirish holatlari, o'zgartirilgan talaffuz shakllari va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi tafovutlar o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ingliz tilining global tilda ustuvorligi va o'zbek tilining moslashuvchanligi o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: neologizm, raqamli til, ingliz tili, o'zbek tili, kod almashtirish, ijtimoiy lingvistika, leksik moslashuv.

Аннотация. Статья посвящена сравнительному анализу неологизмов, возникающих в английской и узбекской цифровой коммуникации. Рассматриваются способы словообразования, семантические сферы, орфографические адаптации и социолингвистические аспекты. Особое внимание уделяется явлениям гибридизации, код-свичинга и роли неологизмов в формировании цифровой идентичности. Работа

демонстрирует доминирующее влияние английского языка и гибкость узбекского языка в условиях глобализации.

Ключевые слова: неологизм, цифровой язык, английский язык, узбекский язык, код-свичинг, социолингвистика, лексическая адаптация. **Abstract.** This article presents a comparative analysis of neologisms emerging in English and Uzbek digital communication. It explores lexical formation processes, semantic domains, orthographic adaptations, and sociolinguistic implications. Particular attention is paid to hybridization, code-switching, and the role of neologisms in constructing identity and digital discourse. The study highlights the dominance of English as a source of lexical innovation and the adaptive strategies of Uzbek in response to global linguistic influence.

Keywords: neologism, digital language, English, Uzbek, code-switching, sociolinguistics, lexical adaptation.

The emergence of digital communication has drastically altered the linguistic landscapes of nearly all languages, giving rise to new vocabularies, structures, and discursive patterns. Among the most dynamic manifestations of this transformation is the phenomenon of neologism — the creation and adoption of new words or expressions. As a linguistic response to sociotechnological evolution, neologisms reflect how communities adapt their language to accommodate new concepts, tools, behaviors, and cultural practices. In both English and Uzbek, digital communication has spurred a significant increase in neologisms, many of which have become integral to everyday discourse. This article explores the comparative features of English and Uzbek neologisms in digital contexts, focusing on their formation mechanisms, semantic fields, and socio-cultural implications.

In digital communication, neologisms serve as linguistic shortcuts for referring to complex phenomena, actions, or platforms. They are not only lexical innovations but also indicators of changing worldviews, values, and digital literacy. English, as a global lingua franca and the primary language of digital technology development, plays a dominant role in the creation and dissemination of neologisms. Uzbek, like many other national languages, simultaneously borrows, adapts, and creates its own terms to meet the communicative demands of digital interaction. A comparative approach highlights both convergence—driven by global digital culture—and divergence—rooted in linguistic structure and sociolinguistic dynamics.

In both English and Uzbek, neologisms are typically formed through established morphological processes: compounding, affixation, blending, acronym formation, borrowing, and semantic shift. However, there are structural and systemic differences in how each language utilizes these mechanisms.

In English, compounding is highly productive. Examples such as “clickbait,” “screenager,” and “vlog” combine familiar morphemes to describe novel digital behaviors. Blending also plays a significant role, as seen in “netiquette” (network + etiquette) or “phablet” (phone + tablet). Acronyms like “LOL” (laugh out loud) or “FOMO” (fear of missing out) demonstrate how abbreviated expressions encapsulate complex emotional or social states.

Uzbek, on the other hand, leans more on borrowing and semantic calquing in digital spheres, given the relative novelty of many digital concepts. Words such as “like” (layk), “blogger” (blogger), or “feysbuk” are direct borrowings from English. At the same time, creative coinages using native roots are emerging, such as “bekorchi” (a person aimlessly surfing the web), or “sichqoncha” (mouse, for computer device), which relies on metaphor and analogy. Uzbek also employs suffixation and reduplication to create playful or expressive neologisms, often with humorous or ironic connotations.

Neologisms in both English and Uzbek digital communication cluster around several key semantic fields: technology and devices, social media behavior, communication styles, and identity markers.

In English, digital communication has introduced and normalized a wide range of expressions that describe online behaviors: “to DM someone,” “ghosting,” “doomscrolling,” “unfriend,” “cyberbully,” and “troll” have become embedded in contemporary lexicon. These terms not only describe actions but also carry strong affective and evaluative meanings. The use of metaphor is

prominent — for example, “troll” evokes mythological imagery to characterize aggressive online behavior.

In Uzbek, while many such terms are borrowed and localized, some are adapted with cultural flavor. For instance, “layk bosmoq” (to press like), “komment qoldirmoq” (to leave a comment), or “storiyaga qo‘ymoq” (to post on a story) show grammatical integration of borrowed roots with Uzbek suffixes. Additionally, some Uzbek neologisms incorporate national identity or social codes, such as “instaota” or “tik-tokchi qiz,” which reflect hybrid linguistic and cultural constructs.

A notable dimension of Uzbek neologisms is the orthographic and phonological adaptation of English-origin words into the Uzbek phonetic system and writing conventions. For example, “Instagram” becomes “Instagramm” or “Insta,” and “chat” becomes “chet” or “chati,” depending on regional pronunciation or user preference. These adjustments highlight the fluid nature of digital orthography in Uzbek, particularly in informal communication through messaging apps or comment sections.

In contrast, English maintains standardized spelling conventions even in informal contexts, though the proliferation of emojis, acronyms, and shortened forms like “u” for “you” or “r” for “are” demonstrates how phonological economy operates within its alphabetic system. Uzbek, with its Latin-based alphabet and frequent code-switching practices, reflects greater variability, especially among younger users who alternate between Uzbek, Russian, and English lexicons.

Digital platforms serve as fertile grounds for code-switching, where English and Uzbek often intermingle in user discourse. This phenomenon results in hybrid neologisms that are structurally and semantically fluid. For example, expressions like “storyga chiqdim,” “comment qildim,” or “like bosdingmi?” combine English root words with Uzbek grammatical endings. This hybridization is particularly prominent on platforms such as Instagram, TikTok, and Telegram, where informal and creative language use is encouraged.

Such practices not only expand the Uzbek lexicon but also signal socio-cultural affiliations. Users who mix English and Uzbek often position themselves as tech-savvy, globally aware, or urban, contrasting with speakers who maintain a more purist or traditional linguistic register. This aspect of digital neologism is not merely lexical but ideological, reflecting attitudes toward globalization, identity, and modernization.

The comparative study of neologisms in English and Uzbek digital communication reveals underlying sociolinguistic dynamics. In English, neologisms often originate from grassroots user communities or are shaped by platform-specific cultures (e.g., Reddit jargon or Twitter slang). Their rapid spread and mainstream adoption reflect the decentralization of linguistic authority in digital spaces.

In Uzbek, however, the influx of English-based neologisms has triggered debates about linguistic purity, language policy, and youth language. While some institutions promote the creation of native equivalents (e.g., “dasturiy ta’minot” for “software”), everyday users often favor the brevity and familiarity of international terms. This tension reflects broader questions of language planning, identity, and the role of English as a prestige code in Uzbek society.

Moreover, digital neologisms function as generational markers. Younger users are more likely to coin or adopt new terms, especially in social media contexts, whereas older speakers may resist or misunderstand them. Thus, neologisms also become tools of in-group belonging and sociolectal differentiation.

From an educational perspective, understanding digital neologisms is vital for both EFL and Uzbek language instruction. For learners of English, exposure to authentic digital neologisms enhances communicative competence and cultural fluency. For Uzbek language teachers and textbook developers, integrating contemporary lexical trends helps maintain relevance and engagement.

Lexicographically, the tracking and documentation of neologisms are essential for updating dictionaries, corpora, and natural language processing tools. Given the fast-paced nature of digital language change, both English and Uzbek lexicographers face the challenge of balancing prescriptive

norms with descriptive accuracy. Online collaborative dictionaries and crowdsourced glossaries are becoming increasingly important in this regard.

In conclusion, the comparative study of neologisms in English and Uzbek digital communication reveals both universal and language-specific patterns of linguistic innovation. While English often functions as a source of lexical borrowing, Uzbek responds through adaptation, hybridization, and localized creativity. These processes reflect broader cultural, technological, and social transformations. Neologisms are not merely new words; they are linguistic responses to a changing world, markers of identity, and instruments of expression in the digital age. Future research should continue to explore the implications of digital neology for language teaching, policy, and intercultural communication in a globalized context.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Algeo J. The Origins and Development of the English Language. – Boston: Cengage Learning, 2010. – 384 p.
2. Ayupova N. K. O'zbek tilshunosligida yangi so'zlar va ularning tadqiqi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 212 b.
3. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 264 p.
4. Plag I. Word-Formation in English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 238 p.
5. Hujamatov M. Neologizmlar va ularning o'zbek tilidagi ifodasi. // Filologiya masalalari. – 2022. – №1. – B. 102–110.
6. Hasanov B. Tilshunoslikda zamonaviy o'zgarishlar va raqamli til muammolari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020. – 180 b.
7. Stockwell P., Whiteley S. The Cambridge Handbook of Stylistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 457 p.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№6/4 (127)
2025 y., iyun**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 09.06.2025
Bosishga ruxsat etildi: 16.06.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 18,7 b.t. Buyurtma: № 6-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18